

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
QƏRBİ KASPI UNİVERSİTETİ

ISSN: 2227-5118

Ədəbiyyatda Qarabağ mövzusu
RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI
MATERİALLARI

24 APREL, 2021
Bakı, Azərbaycan

Təşkilati və elmi komitə:

Prof. H.Bağirov	Qərbi Kaspi Universiteti, Qəyyumlar Şurasının sədri
Fil.ü.f.d., dos. A.Əsədova	Qərbi Kaspi Universiteti
Fil.ü.f.d., dos. S.Şıxıyeva	Qərbi Kaspi Universiteti
Fil.ü.f.d. R.Nağıyeva	Qərbi Kaspi Universiteti
Doç.Dr.Metin Hakverdioğlu	Turan; Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı
b.ü.f.d. N.Kərəmova	Qərbi Kaspi Universiteti
Fil.e.d. M.Nəcəfova	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Fil.ü.f.d., dos. N.Məmmədli	Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Solmaz Ələsgərova	Qərbi Kaspi Universiteti

İşçi qrupu:

Təhminə Quliyeva	laborant, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrası
Orxan Orucəliyev	İT xidməti, Qərbi Kaspi Universiteti
Kamran Quliyev	Qərbi Kaspi Universitetinin Media Mərkəzi
İbrahim Sərdarlı	İT xidməti, Qərbi Kaspi Universiteti
Aysel Bədəlova	dizayner, Qərbi Kaspi Universiteti
Vüsal Məmmədov	Qərbi Kaspi Universitetinin Media Mərkəzi
Balabacı Cavadova	Qərbi Kaspi Universitetinin Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi

MÜNDƏRİCAT

Abbasova Bəsirə “Aşıq Xaspolad və 1-ci Qarabağ müharibəsi”	7
Abbasova Gülbəniz “Yusif Vəzir Çəmənəminli yaradıcılığında Qarabağın Gülablı kəndinin etnoqrafik nişanələri”	9
Abdurahmanova Fidan “Qarabağ həsrəti ilə yaşayan istiqlal şairi”	11
Adışirinov Tural “İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra ədəbiyyatda Qarabağ mövzusu” (Sabir Rüstəmxanlının “Qarabağa dönüş”, Əlirza Həsərin “Barıt qoxulu çiçək” poeması üzərinə)	14
Ağababayeva Səbinə “Gülşən Lətifxanın “Azər və Aida adası” romanı erməni xislətinin təcəssümü kimi”	20
Ağzadə İlhamə “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında müharibə - Qarabağ”	24
Akimova Elnarə “Qarabağ müharibəsinin ədəbiyyatımızda ilk epik panoramlı əksi – Sabir Əhmədli romanları”	27
Alyeva Afiqə “Məmməd Araz yaradıcılığında Azərbaycan-Qarabağ mövzusu ”	33
Babayeva Gülbəniz “Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti Səbinə Əhmədovanın araşdırmalarında”	35
Babayeva Mələhət “Mahirə Nağıqızının yaradıcılığında Qarabağ mövzusu”	39
Babazadə Ayna “Elçinin “Qarabağ şikəstəsi” əsərində Qarabağ xatirələri”	41
Bağrılı Aygün “Azərbaycan ədəbiyyatında Molla Pənah Vaqifin bədii obrazı”	44
Bayram Parvana “Ezize Cəferzadə'nin eserlərində Karabağ konusu”	44

Bəkir Aqil	
“44 günlük savaşın poeziyada əksi”	59
Binnətova Almaz	
“Milli tariximizin qəhrəmanlıq səhifəsi: Qarabağ bizimdir!”	65
Əhmədova Səbinə	
“Firidun bəy Kəçərli və Qarabağ ədəbi mühiti”	70
Ələsgərova Solmaz	
“Elçin Hüseynbəylinin hekayələrində Qarabağ mövzusu”	75
Əliyev Loğman	
“Əli İldırımoglu yaradıcılığında Qarabağ problemi”	79
Əliyeva Sahab	
“Qarabağ mövzusu Hüseyn Razinin ədəbi-publisistik yaradıcılığında”	84
Əsgərova Günel, Məmmədova Samirə	
“Qarabağdan Amasiyaya uzanan poeziya körpüsü”	87
Əsgərzadə Lütviyyə	
“Qarabağ ədəbi mühiti: Mirzə Ələsgər Növrəs”	90
“Azərbaycan poeziyasında Qarabağ”	
Esmira Fuad	
“Birinci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan epik şeirində Qarabağ mövzusu”	106
Hacıyeva Aytən	
“XIX əsr Qarabağ söz sənətkarlarının yaradıcılığında 1905-1906-cı il hadisələri”	119
Hacıyeva Lalə	
“Y.V.Çəmənəmənlinin “Qan içində” romanında Qarabağla bağlı tarixi həqiqətlərin bədii əksi”	123
Hacizade Billure	
“Karabağ Savaşında Orta Okulların Eğitim Faaliyyətlərinin Durum Çalışması”	126
Hakverdioğlu Metin	
“Karabağlı Mehmed Aga Müctehidzâde'nin Riyazü'l Âşıkîn Adlı Tezkiresi ve Vâkıf'ın Bir Tiflis Güzellemesi”	130
Həsənli Bilal	
“Seyid Mir Həməzə Nigari poeziyasının mövzu, ideya-bədii xüsusiyyətləri”	138

Hüseynova Mənzər	
“Qadın yazıçılarımızın yaradıcılığında Xocalı faciəsi”	142
İsmayılova Tamam	
“Müasir poeziyada Qarabağ mövzusu: Zəlimxan Yaqub, Sabir Rüstəmxanlı, Vahid Əziz poeziyasında”	145
Rəsulov Rüstəm	
“Azərbaycan ədəbiyyatında general Sisianov obrazı”	149
Kazımov İsmayıl	
“Azad Qaradərəlinin yaradıcılığında Qarabağ mövzusu”	152
Qaragözova Elnarə	
“Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində Qarabağ ağrısı”	156
Qaraxanoğlu Mehman	
“Çağdaş hekayələrimizdə Qarabağ mövzusu”	159
Qəmbərova Gülnar	
“Müstəqillik dövrü uşaq poeziyasında Qarabağ mövzusu”	165
Mehdiyeva Türkan	
“Suriya yazıçısı ĞadətƏs-Səmmanın “Beyrut kabusları” romanı ilə Azərbaycan yazıçısı Azad Qaradərəlinin “Cəbrayıl əfsanəsi” romanının qarşılıqlı təhlili”	170
Məmmədli Nəzakət	
“Mir Həmzə Seyyid Nigari yaradıcılığında Qarabağ mövzusu”	176
Məmmədli Pərvanə	
“Qarabağ faciəsi Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında”	184
Məmmədova Bahar	
“Elçin İsgəndərzadənin poeziyasında I Qarabağ müharibəsinin əksi”	189
Muxtarov Əlimuxtar	
“Qarabağ Azərbaycandır! Nidasının müasir Azərbaycan poeziyasında reallaşdırdığı motiv”	193
Musayeva İradə	
“Qarabağ və Azərbaycanın tarixi tale problemi Y.V.Çəmənzəminlinin “İki od arasında” romanında”	195

Mustafayeva Natavan	204
“Rəfiq Zəka Xəndan elmi və bədii irsində Qarabağ təsviri”	
Mürşüdova Röya	206
“Qarabağ müharibəsi çağdaş Azərbaycan nəsrində”	
Nəğiyyə Ruhiyyə	212
“Qarabağ müharibəsinin nəsrə əksi”	
Namazova Səba	216
“Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı illər” əsərində tarixi gerçəkliyin bədii-publisistik əksi məsələləri”	
Nəcəfova Aynur	219
“Qarabağ həqiqətləri bədii publisistikamızda”	
Nəcəfova Mərziyyə	222
“Vətən müharibəsi- poeziyada döyüşçü obrazı”	
Nəcəfzadə Əzizəğa	230
“Siz mühasirədəsiniz, leytenant” romanı I Qarabağ müharibəsindən sonra yaranan ədəbiyyat nümunəsi kimi”	
Səlifova Hənifə	234
“Qarabağ mövzusu Şərif Ağayarı hekayələrində”	
Səlimova Sevinc	237
“Tomas Vaal “Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaş yollarında” (2003) əsərində Qarabağ mövzusu”	
Şirinzadə Lala	239
“Representation of karabakh issue in modern azerbaijani literary works”	
Şıxıyeva Səadət	243
“XIX əsr Qarabağ şeirində Nəsimidən təsirlənmənin şəkilləri”	
Vəlibəyli Günay	254
“Nəriman Həsənzadənin yaradıcılığında Qarabağ motivi”	
Vəliyeva Sevil	258
“Qarabağ ziyalıları”	

AŞIQ XASPOLAD VƏ 1-Cİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ

Abbasova Bəsirə Heydər

Gəncə Dövlət Universiteti

Xülasə

Bu məqalə Qarabağ aşiq şairi Xaspolad Coşqunun azərbaycanlıların Qarabağ torpağından məcburi şəkildə çıxarılmasına həsr olunmuş “Qəlbimdə nisgilli hekayətim var” kitabı əsasında yazılıb. Zamanın hökmü ilə günahsız azərbaycanlıların dədə-baba torpaqlarından çıxarılmasına həsr olunmuşdur. Tarixi həqiqətləri əks etdirən Aşiq Xaspolad Coşqunun kitabının əhəmiyyətindən bəhs olunur.

Açar sözlər: nisgilli hekayət, Qarabağ müharibəsi, Abdal-Gülablı köçkünləri, Allah kəraməti

Summary

This article has been written on the basis of the book "I have a sad story in my heart" by the Karabakh ashug poet Khaspolad Joshgun, dedicated to the forced expulsion of Azerbaijanis from the land of Karabakh. It is dedicated to the expulsion of innocent Azerbaijanis from their ancestral lands. It discusses the importance of Ashug Khaspolad Joshgun's book, which reflects the historical realities.

Keywords: sad story, Karabakh war, Abdal-Gulabli refugees, the miracle of God

Gözəl Qarabağın dilbər guşələrindən biri də Gülablı kəndidir. Bu torpaq Aşiq Valehin yurdu kimi tanınır. Sovet dövründə saz sənəti qadağalarla üzləşdiyi bir vaxtda Aşiq Xaspolad Coşqun bu sənəti yaşatdı. Qarabağda baş verən 1-ci Qarabağ müharibəsi dövründə Aşiq Xaspolad sazı-sözü ilə düşməne qarşı mübarizə aparmışdır. Qarabağ müharibəsini öz gözləriylə görən aşiq “Qəlbimdə nisgilli hekayətim var” kitabını gənclərə əmanət etmişdir. Öz elindən, obasından didərgin düşən Qarabağ camaatının nisgilini, ürək ağrılarını belə vurğulayır:

Neçə-neçə istiqanlı-ədəbli
Vətən həsrətli, ürəyi dərqli
Neçə-neçə qəlbi qəmli-kədərli,
Məna bilən, söz duyanlar qaçqındı

Aşiq Xaspolad Coşqun Qarabağ tarixini hörmətlə xatırlayan bəzən gənclərə tarixi unutmamağı çağırış edən qoşularını həsr edir:

Qarabağ tarixin yaxşı sal yada
Tas içində tilsim qatı unutma!
Adətdir qəribə hörmət edərlər,
Yaşadığın el, elatı unutma!

Əlbəttə, Aşiq Xaspolad Coşqun bu sətirlərdə torpağından didərgin düşənlərə Vətəninə, Baba ocağını unutmamağa işarə edir. Aşiq Xaspoladın torpağa, elə bağlılığı gələcək nəsillər üçün əhəmiyyətini almalıdır. Qarabağ müharibəsində bir çox hadisələrin dəhşətlərini, Xocalı fəryadlarını, xaraba qalmış yurdun nisgilini, yenilməzlik, mübarizlik ruhunu bizlərə tərbiyə edir:

Qəzanın hökmüdür, dəyişib zaman
Zirvəli dağları bürüyüb duman
Beş ildir yurdumda axıdılır qan,
Dünyaya hay salan bir zavalam mən.

Aşıq Xaspolad şeirlərində Qarabağ müharibəsinə dünyanın biganəliyi, qərəzli münasibətləri, azərbaycanlıların harayına kömək olunmadığı diqqəti çəkir. Aşıq Xaspolad Coşqun ahıl yaşında fiziki və mənəvi gücünü Vətəni qorumağa çağırmışdır.

Şöhrətindən keçən, şanıdan keçən,
Vətəni uğrunda canından keçən,
Çətin döyüslərdə qanından keçən,
Gecə-gündüz vuruşanlar qaçındı.

Ustad Aşıq təkcə Qarabağda deyil, Qafqazda peşəkar bəstəçiliyi və dastanları ilə ad-san qazanmışdır. Müdrik el ağsaqqalı dövrünün bütün ağırlığını yazılarında, qoşqularında haraya çevirə bilirdi.

Qaçqın Xaspoladam, yolu bağliyam
Xoş iqlimli aranlıyam, dağliyam
Abdal-Gülabliyam, Qarabağliyam
Zamanın hökmündən düzgün halam mən.

Qarabağ müharibəsinin bir gün Allahın köməyi ilə bitəcəyini, ədalətin qalib gələcəyini sözün qüdrəti ilə təlqin edən Aşıq Xaspolad bu yola ciddi maneə olan ədalətsizliyi, haqq yolundan uzaq olan bədnam əməlləri kəskin şəkildə pisləyirdi. Şair Qarabağ müharibəsində “sapı özümüzdən olan baltaları” bəzi əməl sahiblərini xain yoldan əl çəkməyi aşkarlayırdı:

Xəyanət eylədi xalqa iqtidar
Düşmənlər əlinə keçdi ixtiyar
Qarabağı eylədilər tarı mar
El-oba qalıbdır viranə dağlar.

Şairin bədii dühasında özünə yer alan yurd həsrətli şeirləri, ustadnamələri, qoşmaları böyük sənət toplusu olub 1-ci Qarabağ müharibəsinə və onun ağır nəticələrini insanlara çatdırır. Cənnət, cəhənnəm kimi bəşəri boyaları əks etdirən şair, onlara hikmətamiz bir məzmun verir. Aşıq Xaspolad Coşqun bütün başımıza gələn müsibətlərin çarəsinin tapılmasında haqq dərğahına Allahın qüdrətinə tapınır.

Yaman yerdə işlər düşüb müşkülə,
Qadir olan Allah kəramət eylə
Fitvalar törədib ara qatanın
Xoş gününü aləmdə zələlət eylə.

Aşıq Xaspolad Coşqun həqiqət, ədalət, pis əməllərdən çəkinmək, Vətənə sayğılı olmağı zindələndirmişdi. Qəlbindəki insan mənəviyyatına, real həyata vətəndaş şair münasibətini saxlamışdı. Aşıq Xaspolad Coşqunun xalqın dərdinə şərik olan fəlsəfi qüdrətə söykənən nümunələri çox qiymətlidir.

Dünyada insana hər ləzzət verən
Bütün nemətlərdən Vətən şirindir
Qızıldan, gümüşdən, maldan,dövlətdən
Bütün nemətlərdən Vətən şirindir.

1-ci Qarabağ müharibəsindən 30 il sonra Aşıq Xaspoladın doğma kəndi Abdal-Gülablı erməni işğalından azad olunmuşdur. İnanırıq ki, Aşıq Xaspoladın ruhu şaddır. Aşığın bu torpaqları Allahdan istəməsi bu günlə səsleşir.

Xaspolad çağırır səni imdada
Səndən başqa yoxdur yetişən dada
Bu islam millətin əhrvaxt dünyada
Şən keçən dövrəyə dəlalət eylə.

Bəli, bu gün Allahın və müzəffər Azərbaycan ordusunun sayəsində torpaqlarımız yağlı düşməndən qismən azad olunmuşdur. Aşıq Xaspolad Coşqunun qəlbindəki nisgilləri silinmişdir.

Aşıq Xaspolad Coşqunun vətənpərvər,vətəndaş aşıq kimi dastanları, yurd həsrətli şeirləri tarixi hadisələri əks etdirən ustadnamələri ilə şöhrətlənmişdi. O,Qarabağ müharibəsi haqqında bu gün də öz dəyərini saxlayan kitablar nəşr etdirmişdir. Böyük aşığın təfəkkürünün zənginliyi, dünyagörüşünün

genişliyi, Qarabağ müharibəsinə və onun qurbanlarının aqibəti haqqında şeirləri didərgin insanların həyatını təsəvvür etmək baxımından, düzgün tarixi nəticələrə gəlməyə imkan verir.

Bu həqiqətdir ki, mühit və məkan şəxsiyyət, müasirlik və s. kimi keyfiyyətlər Birinci Qarabağ müharibəsi qurbanları tarixilik və şahidliyin vəhdətində öyrənilməlidir. Bu baxımdan Aşıq Xaspolad Coşqun şahidi olduğu Qarabağ müharibəsini material, fakt və hadisələrini yaradıcılığında göstərə bilmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, qaçqın düşərgələri yaranan dövrdə Aşıq Xaspolad Coşqun birinci Qarabağ müharibəsinin tarixi şəraitini, mühitini gözü ilə görmüş, qaçqın xarakteristikasını, nisgilini verərkən bu amillərdən istifadə etmişdir. Aşıq Xaspolad Coşqun şeirlərində bütün qaçqınların taleyinə ümumiləşdirmə aparmışdır.

Aşıq Xaspolad Coşqun xalqın başına gələnlərdə 1992-ci illərdə iqtidarın xəyanət əli olduğunu vurğulamışdır. O, şeirlərində o dövrün qarışıq ictimai mühitində baş verən hadisələri və onların talesiz qurbanlarını ürək ağrısı ilə göstərmişdir.

Aşıq Xaspolad Coşqunun şeirləri XXI əsrdə Qarabağ aşıq sənətinə yurd həsrətini əks etdirməyə bir nümunədir. Bu gün Xaspolad sənəti azad olan Qarabağ torpağına yol açan bir məşəldir.

Ədəbiyyat

- 1.Aşıq Xaspolad Coşqun. Qəlbimdə nisgilli hekayətim var. Bakı, 1999
- 2.Əlibəyli Surxay. Yurd yeri Abdal-Gülablı. 2014, səh 56.
- 3.Abbasova Gülbəniz. Musiqinin dili görəsən dünyanı niyə başa sala bilmir // // "Ziyalı" jurnalı, səh 61-62.

YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLİ YARADICILIĞINDA QARABAGIN GÜLABLI KƏNDİNİN ETNOQRAFİQ NİŞANƏLƏRİ

Abbasova Gülbəniz Heydər qızı

E.Əliyev adına 162 sayılı tam orta məktəbin tarix müəllimi, Bakı şəhəri

Xülasə

Məqalədə Y.V. Çəmənşəminlinin "İki od arasında" əsərinə istinadən Gülablı kəndinin etnoqrafiyasına aydınlıq gətirilmişdir. Məqsəd Y.V.Çəmənşəminlinin Qarabağ tarixini öyrənməyə həsr etdiyi əsərlərinin əhəmiyyətinin aktuallığını göstərmək və XX əsr ədəbiyyatında Y.V.Çəmənşəminlinin əsərlərinin Qarabağ mühitinin bütün çalarlarına cavab verməsini sübut etməkdir.

Açar sözlər: Gülablı aşıqları, Gülablı cecimləri, Qarabağ toyları, toy libasları.

Abstract

The aim is to show the relevance of the works by Chamanzaminli dedicated to studying the history of Karabakh, to prove the correspondence of Chamanzaminli's works to all shades of Karabakh's literal environment in the XX century.

Keywords: Gulabli ashugs, Gulabli carpets, Karabakh weddings, wedding dresses.

Qarabağın kiçik bir guşəsində, gözəlliklər qoynunda yerləşən Ağdam rayonu Gülablı kəndi öz gözəl havası, əməksevər insanları ilə seçilmişdir. Toy-büsat olmuşdu həmişə bu kəndin bəzəyi, cavanların səsi bulaq tək çağlayırdı, hər yana Qarabağ bülbülünün nəğmələri yayılırdı. Amma bu rahatlıq, şən, firavan həyat 1992-ci ilin sentyabr ayının 20-də gözə gəldi, İlahi! Toyların səsinə güllə, mərmə səsələri əvəz etdi. Göz yaşları, ana, uşaq fəryadları bir-birinə qarışdı. Gülablı kəndi Qarabağın bir parçasıdır. Gülablı tarixi etnoqrafik məkanı Y.V.Çəmənşəminlinin " İki od arasında" əsərində də səslənir. Y.V.Çəmənşəminlinin atası Mirbaba Ağdamda nüsxəbəndlik edərmiş. Görünür Gülablı

kəndinin və onun etnoqrafiyası haqqında məlumat Y.V.Çəmənəmənliyə atası tərəfindən verilmişdir.Yazıçının əsərlərindən məlum olur ki, Yusif Çəmənəmənli Gülablı folklorunun incəliklərini bilirdi. Həm bir tədqiqatçı, həm də bir etnoqraf kimi Azərbaycan folklorunu öz əsərlərində gözəl tərənnüm edə bilmişdir.

Y.V.Çəmənəmənli Qarabağ xalqına, əcdadlarımızın bədii təfəkkürünün, duyğu və düşüncələrinin, sevinc və qüssəsinin folklor nümunələrinə yaxınlığı ilə seçilən mənbəşünasdır.Yusif Vəzir Çəmənəmənli əsərlərinin əksəriyyətində, Qarabağ yaşayış tərzini aydın göstərə bilmişdir. Yazıçının “İki od arasında” əsərində Qarabağın XVIII əsr ictimai həyatı göstərilir. Çəmənəmənlinin bu əsərində Qarabağ əhalisinin etnoqrafiyası özünəməxsus səciyyə daşıyır.

“İki od arasında” əsərində Qarabağ əhalisinin adət-ənələrinin tərənnümü, milli müəyyənliyi xüsusi yer tutur.Qarabağ xanının qızının toy, xınayaxdı, toyda “cehiz” xüsusi yer alır.Toyda çalınan Gülablı və Abdal zurnaçılarının ifasının ətrafı bürüməsi sırf Qarabağın milli koloritinə bir işarədir. Bir məsələyə də diqqəti çəkmək məqsədə müvafiqdir ki, bu xüsusiyyətlər heç də unudulmayıb, atababalarımızın toy- düyün, adətlərindən bu gün də yaşayır. Toyda yallı bitər-bitməz artırmadan bir ovuc pul atırlarmış. Həyətdəkilər bir-birini itələyərək pulu qapışdırırlar. Qarabağ xanının Tehran sarayına göndərdiyi cehizlərin arasında Gülablı cecimlərinin adı çəkilir [3, 245]. Gülablı cecimi-əriş və arğac iplərindən toxunan (döşənəcək, pərdə, geyim və s.) ölçüsünə uyğun olaraq tikilirdi.Y.V.Çəmənəmənli ustalıq bu barədə əsərində məlumat vermişdir.

Cehiz kağızı şahid möhürlüyü 1992-ci ilədək Qarabağda adət kimi qorunub saxlanılmışdı. Hazırda bu adətin əhəmiyyəti nisbətən azalsa da, Çəmənəmənli əsərləri vaxtilə bu adətlərin Qarabağda olduğunu sübut edir [2, 495].

Yusif Vəzir Çəmənəmənli XVIII əsr mühitinə kortəbii yanaşmamış, onu öyrənmiş, araşdırmış Mirzə Adıgözləbəyi, Mirzə Camalı və xalq etnoqrafiyasını dərinləndirən öyrənmişdir. Yusif Vəzir Çəmənəmənlinin təsvir etdiyi Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanı və bizə tarixdən məlum olan İran şahı Fətəli xanın real obrazlarını yaratmışdır. “Hər hansı bir adət xalqın güzgüsüdür ” məsəlində bir gerçəklik vardır. Beləliklə, əsərdəki toy düyün adətlərindən: Aşıq məclisi başlayır. Gülablı və Abdal aşıqları toy ənənəsinə sadıq qalaraq qız evinin kimliyini, şəxsiyyətini açıqlayır. Şirinləhzədə “uzundərə” “Tərəkəmə” “İnnabi” “Ağabala rizayisi” kimi havalar çalınır. Xanlıqlar dövründə olduğu kimi, indi də zurnaçılar dəstəsi 3 nəfərdən –zurnaçı, balabançı və nağaraçıdan ibarətdir. [1, 245].

Gülablı torpağında doğulmuş aşıqlar həzin, məzmunlu səsləri ilə məclisləri şənləndirərmişlər.Yusif Vəzir Çəmənəmənli bir daha sübut edir ki, Gülablı aşıqları sədəfli sazları ilə xan məclislərini bəzəmişlər. Sazla səslənən sözlər heç vaxt itmir, ərimir, tarixin yaddaşında yaşayır.Yusif Vəzir Çəmənəmənli abdal Nəcəfin toyda etdiyi məzəlilik səhnəsini gözəl yaradır. Əsərdə Gülablı və Abdal əhalisinin hazırcavab, savadlı, qoçaqlığı göstərilmişdir.Toy günü gözmuncuqları, qotazlar, əlvən güllərlə boynu zıncırovlu dəvələr üstündə kəcavə qurulur. El adətinə görə valideynlər gəlinə xeyir-dua verirlər. Bu adətlər də bu gün əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır.

Qarabağ və İran arasında olan xoş niyyətli addımları Yusif Vəzir Çəmənəmənli ustalıqla göstərə bilmişdir. Biz bir incəlik kimi bu gün bu ittifaqa sadıq olmalıyıq. Əsərlə Y.V.Çəmənəmənli Qarabağ ictimai mühitini bizə əmanət edir.Sənətkarın həyat təcrübəsi, müşahidə qabiliyyəti bu gün bizə İran İslam Respublikası ilə dostluğu qorumağı xatırladır.

Əsərdə xan qızının toy səhnəsi müsəlman ailəsinin, əsasən Qarabağ camaatının adət-ənənəsi vurğulanır.Y.V.Çəmənəmənli özü Qarabağ camaatının məişətinə, adət-ənənələrinə yaxşı bələd olduğu üçün bizə onları yaxşı çatdırır. Müəllif Qarabağ toylarının canlı səhnəsini yaradır. XVIII əsr Azərbaycan həyatının real həyat tərzinə, zəhmətkeşlərin güzəranına həsr olunmuş çalarlar əsərin başdan-başa bəzəyidir. Böyük ədib XVIII əsrdə Qarabağ həyatına müraciət etsə də, onun müraciətinin bu gün də əhəmiyyətli olan tərəfləri vardır.Yazıçının ata-baba adətlərinin Qarabağda necə olmasını göstərməsi bu günün adətlərinin çoxunun Qarabağ müharibəsinə qədər yaddaşlarda olduğu kimi

qaldığını sübut edir. Əsərdə müəllifin bir neçə təsvirdə Qarabağ geyimlərini təsvir etdiyi zahiri görkəm də çox maraqlıdır.

Dahi sənətkar Y.V.Çəmənəminlinin bu əsəri sayəsində Qarabağın dilbər guşəsi Gülablının etnoqrafiyasını öyrənmək mümkündür. Bunun üçün də biz azərbaycanlı kimi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi payı olan Y.V.Çəmənəminliyə borclu yuq.

Ədəbiyyat

- 1.AMEA “Azərbaycan etnoqrafiyası” III cild, Bakı, 2007, səh-245
2. Y.V.Çəmənəminli. “İki od arasında” Bakı, 2005, səh 495-496
3. T. Novruzov, S. Əlibəyli. “Yurd yeri Abdal-Gülablı” Bakı, 2014, səh 24

QARABAĞ HƏSRƏTİ İLƏ YAŞAYAN İSTİQLAL ŞAİRİ

Abdurahmanova Fidan

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA-nın aparıcı elmi işçisi

Summary

The twentieth century brought not only wars and repressions, but also writers and poets who exemplify historical processes alongside with all the tragedies and injustice in their works. Shahmar Akbarzadeh was a poet who sincerely loved the national values of the Azerbaijani people - culture, history, nature and sought solutions to their problems. The images in his poems are imbued with the spirit of Turkism.

In his poems, he demonstrates the richness of the Turkish language, the possibilities of artistic expression, the philosophy of Turkism. He was very worried about every inch of his country. As a poet, he brings the great spirit of the Turks to poetry.

Keywords: longing for Karabakh, Shahmar Akbarzade, poet of independence, war.

Açar sözlər: Qarabağ həsrəti, Şahmar Əkbərzadə, istiqlal şairi, müharibə

XX əsr bəşəriyyətə yalnız müharibələr, represiyalar deyil, bütün faciə və haqsızlıqlarla yanaşı bu tarixi prosesləri əsərlərində yaşadan – yazıçı və şairləri də bəxş etdi. İnsanın ömrü, həyatı, ölümü, sevinci, izzətini poeziyanın tükənməyən əbədi və əzəli mövzusu olub. “Sınəm sızıldayır, masadan ötrü // könlüm-necə sözün qəbiristanlığı” – deyirdi XX əsrin novator şairi Əli Kərim. Şairlərin yaradıcılığına zaman və bu zamanda yaşananlar ilqim, məsafəsizlik, vakuüm ölçüsüzlük kimi daxil olur. Zaman vaxt, zamansızlıq meyarının hüdudları yoxdur. Poeziyada vaxt zaman vadisinə düşüb, vaxtsızlıq sindromu yaşayır. Bu dünyanın həm əvəzsiz // həm havayı // Nəyi var vaxtdan savayı? deyirdi Ələkbər Salahzadə. Şahmar Əkbərzadə isə vaxtı ayrılıqlarla yaşayırdı və bəlkə də bu səbəbdən zamanın dəyərini bilirdi:

Dolaşar qəfildən ömür düyünüm,
Ayırar bu dünya bizi nə vaxtsa.

İkinci dünya müharibəsinin soyuq qış günündə - 1941-ci ilin dekabr ayının 28-də doğulan Şahmar Əkbərzadənin taleyinə nəinki Böyük Vətən müharibəsi və ondan sonrakı çətin günlərini, Birinci Qarabağ müharibəsi, erməni faşizmini yaşamaq da nəsib oldu. Şahmar Əkbərzadə Azərbaycan xalqının milli dəyərlərini – mədəniyyətini, tarixini, təbiətini ürəkdən sevən və problemlərini üzə çıxararaq mütəmadi olaraq həlli yolları arayan varlığında “Vətən” yaşadan şair idi. O uşaqlığını müharibənin cəmiyyətə vurduğu zərbələrin fəsadları ilə, gəncliyini Arazın ayırdığı millətinin taleyi, ömrünün sonuna qədər isə Vətən həsrəti ilə yaşadı:

Xocalıda, Şuşada bağrına dağ basılan.

Mərcanlıda, Tərtərdə şaqqalanıb asılan,
Yolum, layla, a layla!

Şahmar Əkbərzadənin lirik qəhrəmanı daima iztirab çəkir. O, planetin və onun sakinləri üçün narahatlıq keçirir. Sivasda doğulan, təhsilini Gaziantep və Malatyada alan, əslən qarabağlı (Ağdam) olan, böyük türk şairi, yazıçı Yavuz Bülent Bakilər keçən zaman üstünə tökülən qan üstünə, qılınc – qalxan üstünə and içərək “Azerbaycan yüregimde bir şahdamardır” şeirində Azərbaycana – Bəxtiyar Vahabzadəyə və Şahmar Əkbərzadəyə səslənir:

Götür beni Aras
Al beni Hazar
Oğuz’u Oğuz’dan başka kim anlar
Yaram derin merhemim yok vaktim dar
Bir destan yazar gibi yaz beni Hazar
Duy beni Bahtiyar
Duy beni Şahmar

Xalq şairi Məmməd Arazın “Əlvida dağlar” (1962) şeirini xatırladan “Əlvida” şeiri isə bu dünya ilə halallaşmaq vaxtının astanasında olduğunu, Azadlıq yolunda ölmək payının olduğundan xəbər verir. Şair dünyanın bütün haqsızlıqlarından təbiətə sığınır: hər yarpaq mehriban bir ələ bənzər // mənə əl eyləyən əllər əlvida; eyni zamanda isə – həsrətin bəndini qoparmadınız // yuyub dərdlərimi aparmadınız – deyər, qınayır və çox sevdiyindən ona yük olmaq istəmir:

Toza dönüb qoynunuzda qalmadım
Cığırlar əlvida, yollar əlvida.
“Əlvida”

Sənətə, sənətkara, zəhmətə dəyər verən şair odlu –alovlu çıxışları ilə daima haqq savaşında idi. “Əsarət var, hürriyyətdən yuxarı” (Bəxtiyar Vahabzadə) fikrinə cavab olaraq, Haqq bağırır haqqa düşmən xəbislər, //Gözə girir gözüqırıq hərislər; yaxud, Azadlığa divan tutmaq azaddır, // Hürriyyət var, əsarətdən rəzildir! – “Çərxi fələk” şeirini yazmışdır. O, dövrünün bütün haqsızlıqlarına öz şeirləri, düşüncələri və həyat tərziləri ilə cavab verirdi.

Xalq Şairi Musa Yaqub mərhum şairin ruhunu əbədi varlığa - şeirə, poeziyaya qovuşdurmuşdur: “Şahmar başdan-başa poeziya idi. Onun ürəyi daima alovlu idi və sevinirəm ki, o ürəyin yanğısı hədəf getməyib, gözəl poemalara, şeirlərə çevrilib. Əgər dünyada ruhun varlığı təsdiq edilirsə, deməli, Şahmarın ruhu da əbədi olaraq yaşayacaq”.

Şahmar Əkbərzadə dünyada baş verən bütün proseslərə öz vətəndaş mövqeyini əsirgəməirdi. O bütün mövzularda bir sənət əsəri yaradan, növündən və janrından asılı olmayan sözü ağılla yükləyən və sözlə məntiqlə davranan şair idi. El arasında müvazinətini itirən, şüursuz insana deyilən “ağlı topuğundadır” ifadəsini məharətlə poeziyanın lirik müstəvisində futbolçu ayağı ilə müqayisə edirdi. 1974-cü ildə dünya çempionatı zamanı yazdığı "Pele" şeiri:

Həsəd aparırdı ağıllı başlar
Ağlı “topuğunda”olan oğlana.
(Pele)

Uşaqlığını keçirdiyin yerlərdə böyüklüyünü keçirmək, yaşlana bilmək özü də bir xoşbəxtlikdir fikrimizcə. Yaşlandıqca uşaqlaşması həmin mühitə qovuşmaq ümididir bəlkə də... ailəsinin torpağına qarışmış ətri isə bu torpaqda bitən odunun ocağında yanaraq tüstüsündə, uşaqlığını xatırladır insana... məhz bu qoxu insanı torpağına, yurduna və evinə bağlayır. “Ev insanın dünyadakı bir küncüdür. Ev ilk dünya deməkdir” (Qaston Başelard “Məkanın poetikası”1996). Bir müddət yurdundan ayrı qalması, Çexoslovakiyaya səfəri zamanı şair bu şeiri qələmə almışdı. Yurdunun işğal altında olması isə onu bu həyatda bitirmişdi...

Haçansa ömürlük qoynuna girib,
Çəmənlin, çiçəyin olasıyam mən.
Laylamin binəsi səndən başlanır,
Çəmənlim, ay mənim könül çəmənlim.
Hər səni ananda gözüm yaşarır,
Gözü yolda qalan anamsan mənim.

(Çəmənlim)

Doğma kəndini anası, anasını isə Vətəninin torpağı bilən şair onun yoxluğu ilə barışa bilmir. Dünyanın hər yerindən anasına yeni paltar hədiyyə alan şair anasının ölümündən sonra – qadın geyimləri görəndə uçunub yerindən qopar ürəyi və gözləri 48 ölçüdə axtarar. Üstündə bitən otları isə gözünün yaşıyla əmizdirməyə çalışır:

Geyimlər-keçimlər gəlməz əyninə ,
Biganə qalmısan, ana hər şeyə.
Vətən torpağını geyib əyninə
Çoxdan qovuşmusan ölçüsüzlüyə.
(48 ölçülü qadın paltarı)

O yurdunun hər qarışı üçün çox narahat idi. Məhz bu səbəbdən şair əsrin təlatümlərinə dərinləndən reaksiya verirdi. Onun şeirlərində gərginlik yansıtan həsrət vardı. “Şahmar Əkbərzadə təpədən dırnağa türk şairi idi”. (1.,6). Sanki şeirləri əzabla və qəzəblə yazırdı və Qarabağa uzaqdan baxaraq, doğma yurdunu həsrətinin közündə yaşadıb daima alovlandırırdı. Bir kövrək gümanı qılınca çəkən “yox”la, qıfıllı dillərdən «hə» qoparıncə ümidi yüz kərə ölüb-dirilən şair qəlbinin dünyaya münasibəti əslində “Hə”lər, “Yox”lar arasında çırpınan ümidlərdən ibarət idi.

«Yox» var - zəhər kimi, «hə» var - bal dadır,
Biri yoxluğumdur, biri varlığım.
«Hə»lərin, «yox»ların arasındadır
Taleyim, ümidim, bəxtiyarlığım.
(“Hə”lər, “Yox”lar)

Dünya şöhrətli alim Xudu Məmmədov müsahibələrinin birində əziz dostu və həmyerlisi haqqında belə qeyd etmişdi: "Şahmar kimin qarşısına çıxırsa, o, daxilən durulanır, sanki şüurunda işıq yanır..." (1977-ci ildə "Elm və həyat" jurnalı)

O bir şair kimi türkün ulu ruhunu poeziyaya gətirir. Genetik kodu poetik dillə açmağa çalışır. Tərtəmiz türk mənəviyyatından çıxıb gələn şair bu mənəviyyatın daşıyıcısı olması ilə aşkar qürur duyur. Türk fatehliyi türk törəsinə güvənərək, müasir dünyanı poetik yolla tənqid edir.

Bu da ki, min illik Türk qəbristanı,
Analar kor oldu ağı deməkdən..
Utanım yerinə, Türk yatağanı,
Gözlərin doymadı Türkü yeməkdən...
“Utanım yerinə yaxud, Qarabağsız Qarabağlı”

Şeirlərindəki obrazlar türkçülük ruhu ilə aşılanıb. O türk dilinin zənginliyini, bədii ifadə imkanlarını, türkçülük fəlsəfəsini şeirləri vasitəsi ilə sərgiləyir.

Yazıçı Aqıl Abbasın yazıları kimi yuxuları da həqiqətin çarçılıdır. Vaxtilə gördüyü bu yuxu qələbənin müjdəçisi idi. Təəssüf ki, yuxudakı kimi gerçək həyatda da bu sevinci – Qarabağın işğaldan azad olunduğu günü Şahmar Əkbərzadə görə bilmədi.

“Çox qərribə bir yuxu görmüşdüm. Mən Ağdamı tez-tez yuxuda görürəm. Çox qərribədir ki, həmişə də gözəl şeylər görürəm. Görürəm Ağdamdayam, mənə heç vaxt ad günü keçirməyən atam ad günü keçirir. Kömür tapılmır. Soruşuram ki, bazar da bir az boşdu, ay bala, niyə kömür tapılmır?

- Müəllim, bu gün hər yerdə toydu, camaat da toydadı, ona görə bazar boşdu, kömür də tapılmır.

Həyətdə doludu adamlarla. Atam da durub pilləkənlərin üstündə. Elan edir ki, məclis axşam doqquzda başlayacaq. Deyirəm, əşi, nə danışırsan, doqquzda məclis olar? Camaat yığılıb. Atam qayıdır ki, Şahmar hələ gəlməyib...”

Bəli, həqiqətən də qərribə bir yuxudu. Bu yuxudakı kömür çox güman ki, Qarabağdan yanaraq yoxa çıxan düşmənin prototipidir, məclisin saat 9-da başlaması Qarabağın azadlığa qovuşduğu ilk günü 9 may Bayraq gününün simvoludur. Hər yerdə toy bəzətinin qurulması isə sözlərə sığmayan 44 günlük müharibənin qələbə sevinci...

Ağdamın işğal olunmasına, zəngin və müasir şəhərin genosidə uğramasına “Dayanın” şeirində dediyi kimi: “Vüsəlin ətrinə bələnməmişəm, // mənə ötürməyə tələsməyin siz!” - Vətən həsrəti ilə yaşamağa ürəyi barışmayan Şahmar Əkbərzadə 79 yaşında bu gün 28 dekabr 2020-ci ildə öz doğma yurduna qovuşaraq salamlayacaq:

Xoş gördük a yerlər a göylər salam
Gəldim o yerlərdən bir salam alam.
Danış bənövşəli, laləli talam
Ölüb dirildiyim o anım hanı.
(Hanı)

Vətənin acı yovşanı Vətən həsrəti çəkən bir insan üçün qızılgülün ətrindən də gözəl, cazibədar olur.

Tamarzı könlümü bu saat, bu dəm
Bir acı yovşana yetirə bilsəm.
(Acı yovşan)

“...ermənilər gördükləri yaxşılığı, xeyirxahlığı unudub üstümüzə od ələyirdi. çarəsiz qalmış yerli sakinlər ata-baba yurd yerlərindən baş götürüb qaçmağa məcbur olmuşdular. O günlərdə Şahmarın "Həsrət qoxlayıram çiçək yerinə" şeiri çoxlarının dilində səslənirdi” (3., 11)

Yada ətir saçdı gülüstanımız,
Mən həsrət qoxladım çiçək yerinə.

1914-cü ildə Türkiyənin Şərq cəbhəsində (ruslar və ermənilər tərəfindən törədilmiş “Sarıqamış”) qırğın zamanı qardaş xalqına yardımını əsirgəməyən Əhməd Cavad Qars şəhərində rastlaşdığı vəziyyətdən təsirlənərək yazmışdı:

Sordum qərib minarədən:
"Axşam olmuş, azan hanı?
Bayquş qonmuş minbərlərə,
Deyən hanı, duyan hanı?"

Bəli, bu gün 27 ildən sonra Qarabağda – şairin doğma yurdunda erməni vandalizminin törətdiyi müharibə cinayətləri - urbisid nəticəsində yeganə tikili qalan Ağdam Məscidinin minarəsində səslənən Azan sədası bütün dünyaya yayılır və bayraqlarımız bütöv Azərbaycanda dalğalanır. Ruhun şad olsun, and yeri Türkün ruhu olan özü ilə İstiqlal arzusunu aparan şair.

Ədəbiyyat

1. Şahmar Əkbərzadə “Xarıbülbul nəğmələri”, Ön söz, Ələvsət Ağalarov, “Azərnəşr”, 2018, səh.296.
2. “Şahmar dünyası”, Xatirələr toplusu, tərtibçi: Təranə Tofiq qızı, “Təhsil Nəşriyyatı”, 2001, 156 səh.
3. Telman Mehdixanlı “Yurd həsrəti onu bu dünyadan apardı”, Təzadlar.- 2010.- 21 sentyabr.- S.11.

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA ƏDƏBİYYATDA QARABAĞ MÖVZUSU

(Sabir Rüstəmxanlının “Qarabağa dönüş”, Əlirza Həsərin “Barıt qoxulu çiçək” poeması üzərinə)

Adışirinov Tural

AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi
kiçik elmi işçi

Xülasə

Məqalədə İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra ədəbiyyatımızda Qarabağ mövzusu araşdırılır. 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra Zəfərimizdən yazılan Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının “Qarabağa dönüş”, Əlirza Həsərin “Barıt qoxulu çiçək” poeması təhlil edilir. Hər iki poemada 44 günlük Vətən müharibəsində oğullarımızın qəhrəmanlığı, xalqımızın müstəqillik və vətən torpaqlarının bütövlüyü uğrunda apardığı mübarizəsi yüksək poetik sənətkarlıqla təsvir edilir.

“Qarabağa dönüş” Vətən müharibəsindən sonra Qarabağ mövzusunda yazılan ilk əsərdir. Poema yüksək sənətkarlıq baxımından orijinal bədii sənət nümunəsidir.

Açar sözlər: poema, hekayə, İkinci Qarabağ müharibəsi, ədəbiyyat, şair

Summary

The article examines the subject of Karabakh in our literature after the Second Karabakh War. People's poet Sabir Rustamkhanli's poem "Return to Karabakh" and Alirza Hasrat's poem "A flower with the smell of gunpowder" written after our Victory Day-44 days of the Patriotic War are analyzed. Both poems depict the heroism of our sons in the 44-day war, the struggle of our people for independence and the integrity of the homeland with high poetic skill. "Return to Karabakh" is the first work written on the subject of Karabakh after the Patriotic War. The poem is an example of original art in terms of high craftsmanship.

Key words : poem, story, The Second Karabakh War, literature, poet

Taleyüklü milli məsələmiz olan Qarabağ mövzusu müstəqillik dönmündən bu yana bütün yazıçı, şairlərimizin əsərlərinin ana xətti, ana mövzusu olub. Hər bir yazıçı və şair milli kədərimiz olan Qarabağ dərini torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsinə qədər öz əsərində ən qabarıq şəkildə əks etdirib. Aqil Abbasın “Dolu”, Hüseynbala Mirələmovun “Dağlarda atılan güllə”, Nüşabə Məmmədlinin “Zəngülə”, Fazil Güneyin “Qara qan” romanları, Sabir Əhmədlinin Qarabağ trilogiyası; “Axirət sevdası”, “Kef”, “Ömür urası”, Elçin Hüseynbəylinin “Əsirlər” povesti, Şərif Ağayarın “Şəkil” hekayəsi müstəqillik dönmündən üzü bəri nəsrədə, Nurəngiz Günün “Xocalı simfoniyası”, Ədalət Əsgəroğlunun “Dərdimizin qan rəngi”, Cabir Novruzun “Şuşa yolu”, Ələmdar Quluzadənin “Şəhid şəhər”, Ələkbər Salahzadənin “Xocalı xəcilləri” poemaları poeziyada Qarabağ mövzusunda yazılmış ən yaxşı əsərlər sırasına daxildir. Adlarını çəkdiyimiz əsərlərdə aparıcı xəttə çevrilən Qarabağ mövzusu, yurd həsrəti ən ağırlı şəkildə öz poetik əksini tapıb. Birinci Qarabağ müharibəsi ilə İkinci Qarabağ müharibəsi arasındakı 30 ilə yaxın zaman kəsində əsərlərimizdə əsasən Qarabağ dərini, vətən nisgili, torpaq itkisi ilə barışmazlıq aparıcı mövzu idi.

27 sentyabr 2020-ci ildə Qarabağın azadlığı uğrunda Vətən müharibəsinin başlaması Azərbaycan xalqında milli duyğuları daha da qabartdı. Vətən müharibəsinin ilk günündən etibarən Azərbaycan xalqı bir yumruq kimi, Ali Baş Komandanın, cənab İlham Əliyevin ətrafında “Dəmir yumruq” kimi birləşərək Vətən torpaqlarının işğaldan azad edilməsinə kökləndi. Xalq və dövlət “Dəmir yumruq” kimi birləşərək qələbəyə gedən yolda əzm və iradə nümayiş etdirdi. Hər bir vətəndaş; əli silah tutan silahla, qələm tutan qələmlə öz vətəndaşlıq missiyasını yerinə yetirdi. Şükürlər olsun ki, 30 illik Qarabağ problemi Ali Baş Komandan İlham Əliyev və qüdrətli Azərbaycan ordusunun əzmi, iradəsi və şəhid oğullarımızın qanı, canı bahasına 44 günlük müharibənin sonunda Zəfərlə bitdi. Qarabağdan şəhid simvolumuz olan “Xarı bülbül”ün ətri gəlməyə başladı. Şuşanın azad edilməsi ilə “Şuşa yolu” poemasında Şuşa dərini ən ağırlı şəkildə qələmə alan, Şuşa dərinilə köçən Xalq şairimiz Cabir Novruzun ruhu şad oldu. Təkcə Vətən həsrəti ilə köçən neçə-neçə şair, yazıçımız deyil, şəhid ruhları da təskinlik tapdı. Qazanılan Zəfər Azərbaycan xalqını yenidən özünə qaytardı. Azərbaycanın yazıçı və şairləri bu parlaq qələbədə ruhlanaraq ən gözəl Zəfər əsərləri yazmağa başladı. Ədəbiyyat adamlarının əlindəki qələmlər artıq dərindən, nisgildən, torpaq həsrətindən deyil, vətənin azadlığından, Zəfər sevincindən yazdı. Bu da təbii idi. Silahla alınan zəfəri, xəyallarımızın gerçəkliyə qovuşmasını ədəbiyyatda əks etdirmək missiyası qələmin işidir. 30 illik arzuladığı Qələbə sevincini dadan, arzuladığı torpağına qovuşan Azərbaycan yazıçı və şairləri qələmə kökləndi, bir-birindən dəyərli və Zəfər çoxşulu əsərlər yazıldı. Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının “Qarabağa dönüş”, Balayar Sadiqin “Zəfər simfoniyası”, Kamran Nəzirlinin “Mənim sevimli yaddaşım” hekayəsi, Əlirza Həsərin “Barit qoxulu çiçək” poemaları və s. . Məqalədə Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının “Qarabağa dönüş” və Əlirza Həsərin “Barit qoxulu çiçək” poemalarını təhlil edəcəyik.

Sabir Rüstəmخانının “Qarabağa dönüş”ü – Vətən müharibəsinin ilk poemasını yazaraq ədəbiyyat tariximizə düşən Xalq şairi Sabir Rüstəmخانlı yaradıcılığında vətənpərvərlik mövzusu yaradıcılığının bütün dönəmlərində ana xətt olmuşdur. Vətənin bütövlüyü, müstəqilliyi, azadlığı Sabir Rüstəmخانlı yaradıcılığının əsas qayəsini təşkil edir. Milli müstəqillik dövrü ədəbiyyatının yaranmasında və inkişafında şübhəsiz ki, Sabir Rüstəmخانının özünəməxsus yeri və rolu vardır. 90-cı illərdə meydan hərəkətlərində xalqı birliyə, bütövlüyə çağıran şair həm publisistik çıxışları ilə, həm də poetik nümunələri ilə xalqın etibar etdiyi, inandığı ziyalı etalonu olmuşdur. Xalq şairinin “Qarabağa dönüş” poemasını onun yaradıcılığının şah əsərlərindən biri hesab etmək olar. Poema Vətən müharibəsindən sonra Qarabağ mövzusunda yazılan ilk əsərdir.

Poemada 44 günlük Vətən müharibəsində oğullarımızın qəhrəmanlığı, xalqımızın müstəqillik və vətən torpaqlarının bütövlüyü uğrunda apardığı mübarizəsi yüksək poetik sənətkarlıqla təsvir edilir. Şair poemada Vətən müharibəsində qazandığımız Zəfəri türkün bayramı, işğalçının yası adlandırır, 30 illik həsrətin, Xocalı qırğınının qisasının alındığını deyir. Qan yaddaşımıza həsr olunan şeirlərlə minlərlə oxucu qəlbinə yol tapan şair bu poemada da oxucusunu heyrətləndirə bilir. Poemanı oxuyan oxucu Vətən müharibəsini, ilk gündən son günədək onun gedişini, nəticələrini izləyə bilər. Azərbaycan əsgərinin Qarabağda 44 gün ərzində qanı, canı bahası ilə necə şanlı bir dastan yazdığının şahidi olur. Poemada oxucunu təsirləndirən, qürurlandıran ən təsirli səhnə Şuşanın- Azərbaycanın mədəniyyət incisinin alınmasında Azərbaycan əsgərinin göstərdiyi misilsiz qəhrəmanlıqdır. Şuşa qalasının alınması uğrunda gerçək əlbəyaxa döyüş səhnəsi poetik şəkildə ilk dəfə olaraq bu poemada təsvir edilir. Bu baxımdan poema yüksək sənətkarlıq baxımından orijinal bədii sənət nümunəsidir.

“Qarabağa dönüş” lirik poemadır. 15 hissədən ibarətdir. Poemanın 1-ci hissəsində şair 1990-cı illərdə başımıza gətirilən faciələrə nəzər salır. 20 Yanvar qırğını, Xocalı faciəsinin ağır-acısını bir daha bizlərə xatırladır. Azərbaycan xalqının əzmini, ruhunun sarsılmazlığını qeyd edir. Meydan hərəkətlərində xalqın necə birlik göstərdiyini, zülmə, haqsızlığa boyun əymədiyini yazır. Yurdumuzun hər qarışına matəm havası hopsa da, səsimiz uca kürsülərdə boğulsa da, bu xalqın heç vaxt sınımadığını, öz milli ruhunu qoruduğunu misralarında ifadə edir. Xalqın bu 30 illik torpaq həsrəti ilə barışmadığını, içində bir ümid, inam bəslədiyini və nəhayət Ali Baş Komandanın bir əmri ilə ayağa qalxdığını qürurla vurğulayır.

Poemanın 3-cü hissəsində Sabir Rüstəmخانlı bizi Qarabağ ədəbi mühiti ilə tanış edir. Qarabağ şairləri ilə xəyali söhbət edərək onları vətənə qovuşdurur. Poemada yurd nisgili ilə nigaran köçən Məmməd Aslanın, Ağa Laçınlının, Hüseyn Kürdoğlunun, Eldar Baxışın poetik obrazını yaradır. Ali Baş Komandanın “Vur” əmri ilə şanlı Azərbaycan əsgərinin son damla qanına qədər döyüşərək öz yurdunu azad edəcəyinə əminliyini ifadə edir. Bu əmrin ilk vətəninin Çanaqqala olduğunu vurğulayaraq, yüz il sonra Şuşada səsləndiyini yazır. Dahi Mustafa Kamal Atatürkün Çanaqqala savaşında “Mən sizə bu savaşda ölməyi əmr edirəm” sözünü rəhbər tutan şair yüz il sonra bu sözləri Azərbaycan əsgərinə ünvanlayır. Xocalıda öldürülən körpə ruhunun yenidən 30 il sonra dolaşaraq qisas eşqi ilə gəldiyini poetikləşdirir:

Düşmən gözünü açıb görür bir körpə ruhu,
30 yaşa dolaraq gəlibdir Xocalıdan. [2]

Yeri düşmüşkən deyək ki, Vətən müharibəsi gedişində həqiqətən biz 1992-ci ildə qundaqda çıxan, öz doğma torpağından qovulan körpə uşaqların 28 il sonra tank belində öz yurdunu azad etmək üçün, Xocalının qisasını almaq üçün, qanına qəltan edilən soydaşlarımızın qanı üçün gəldiyini gördük.

Sabir Rüstəmخانlı yaradıcılığı üçün xas olan türkçülük, azərbaycançılıq məfkurəsinin bu poemada da necə qabarıq şəkildə ifadə olunduğunun şahidi oluruq. Poemanın 5-ci hissəsində türk sərkədələrinin adını çəkməklə bizlərə türklüyümüzü, türkün heç vaxt torpaq itkisiylə barışmayacağını xatırladır, Azərbaycan əsgərinin onların ruhlarından mənəvi güc-qüvvət aldığını vurğulayır:

Gəlib Oğuz, Bayandır, Alparslan, Qızıl Arslan,
Çağrı bəyin yoluna düzülüb neçə oğul.
Siz bu günün Çingizi, siz bu günün Timuru,
Sizlərin simasında dirilibdir Ərtoğrul. [2]

Poemanın 6-cı hissəsində şair bizlərə erməni həyasızlığının, özünə aid olmayan torpağın üstündə necə rahatca gəzməyin utancverici hərəkət olduğunu deyir. Vaxtilə Şuşada – Cıdır düzündə yallı gedən bu mənfurların, bir gün dönüb-dolaşib o şənliklərin, o rəqslərin gözlərindən gələcəyini əminliklə qeyd edir. O Şuşanın tarixinə nəzər salaraq Pənah xanın dövründə Şuşada erməni izinin olmadığını, onların saxta tarix uyduraraq qədim şəhərimizə sahiblənmək istədiklərini yazır:

Şuşada şırmandıqca sanırdın yenilməzsən.
Hələ Yallı da getdin qutsal Cıdır düzündə.
Ayaq qoyduğun torpaq bilmədin sənin deyil
O şənliklər, o rəqslər gələcəkdir gözündən.
Vaqifin gözəlləri bu düzdə gəzən zaman
Sənin xalqın hardaydı. Sən özün harda idin?
Bu qala qayalarda bir qala da ucaldan
Pənah xanın dövründə sən hansı gorda idin. [2]

Poemanın 8-ci hissəsində Şuşanın azad edilməsi üçün təsvir edilən döyüş səhnələrinin poetik təsvirini oxuduqca, Azərbaycan əsgərinin ürəyindəki yurd eşqini gördükcə bir oxucu kimi həm qürurlanıyıq, həm də təsirlənirik. Şuşanın Azərbaycan əsgəri üçün bir sevgili kimi görünən şair, onun həsrətiylə yanıb-tutuşduğunu, hətta döyüş meydanında şəhid olan əsgərin son arzusu kimi Şuşada şəhid olmağını arzulaması bizləri həqiqətən duyğulandırır:

Ancaq əsgər dayanmır,
Yolu sözündən keçir.
Dumanın qanadından,
İynə gözündən keçir..
Nə ordu vecinədir,
Nə Qacar deyən “şüşə”.
Bir həsrətli tələsir
Aşiqiylə görüşə. [2]

Şair Azərbaycan əsgərinin Şuşa qayalarına bir hörümçək kimi qalxmağını, hər daşa bir kəpənək kimi qonmağını onun ürəyində olan sönməz vətən sevgisi ilə, damarlarında dolaşan Xocalı qanı ilə əlaqələndirir:

Gözündə Xocalının, Gəncənin körpələri,
Tərtəmiz gözlərindən yaş yerinə qan axır.
Çox sevinmə bu yasa, dayan, uşaq qatili,
Barmağım gözlərini deşmək üçün darıxır. [2]

Poemada Azərbaycan xalqının milli qürurunu yenidən özünə qaytaran, bizləri silkələyib yuxudan oyadan, öz şəhidliyi ilə dastan yazan general Polad Həşimovun, Azərbaycan şəhidlərinin sərdarı Mübariz İbrahimovun poetik obrazlarını yaradan şair onların ruhunun qayalara dırmaşan əsgərə bələdçi olduğunu, xeyir-dua verdiyini poetik şəkildə ifadə edir. Şair poemada əsgər yoldaşını döyüş meydanında tək qoymayan, özü yaralı olsa belə onu çiyində daşıyan, ölsək də bərabər öləcəyik deyən şanlı Azərbaycan əsgərinin poetik obrazını yaradır. Şuşanı fəth etmədən geriyə dönmək olmaz deyən əsgər nəhayət ki, öz müqəddəs borcunu yerinə yetirir. 8 noyabr 2020-ci il Azərbaycan xalqının tarixinə qızıl hərflə yazılır. Şuşa 28 il 6 aydan sonra düşmən işğalından azad olunur. Şuşanın işğaldan azad edilməyini şair böyük qürur və sevinc hissi ilə türkün bayramı, işğalçının yası adlandırır. O, Xocalı qırğınının, Daşaltı əməliyyatının, şəhid olan minlərlə oğulların qisasının alındığını fəxarətlə qeyd edir. Şair Ali Baş Komandanın qələbə tvitlərinin Azərbaycan əsgərini, xalqını necə ruhlandırıldığını, bayram havası gətirdiyini poetikləşdərək yazır:

Otuz il ümid verib bizi susduran susur,
Ümidini qırdıqca Azərbaycan ordusu.
Bayram havası gəzir şəhərləri, kəndləri,
Paylandıqca hər axşam qələbə tvitləri. [2]

Azərbaycanın bu haqlı davasına, haqq işinə dəstək verən, Vətən savaşının ilk günlərindən daima yanımızda olan qardaş Türkiyə və Pakistanın poemada adının qeyd edilməsi də xüsusi vurğulanmalıdır. Şair Azərbaycanın hər bir bölgəsində dalğalanan 3 ölkənin bayrağına Azərbaycan

xalqının necə rəğbət, məhəbbət bəslədiyini vurğulayaraq onlara bu namus savaşında səsimizə səs verdiyi üçün minnətdar olur, onlara şair xeyir-duası edir. Poemanın son hissəsində şair 25 il öncə yazdığı nəticəyə gələrək dogma torpaqlara qayıdacağımızın ümidi ilə yaşadığına, bunu hər bir azərbaycanlının, hər bir türkün gözlədiyinə, 40 milyon, 50 milyon soydaşımızın bir gün belinin dikələcəyinə, məğlubiyyət damğasının üstümüzdən götürüləcəyi zamana, Qarabağlı xoşbəxt çağlarımızın bir gün gələcəyinə şübhəsiz bütün qəlbi ilə inanır. Və bir də bu inamin, ümidin xalqın ruhunun bütöv olmasında görür. Xalqın ruhu bütövsə, gələcəyinin də bütöv olacağını yazan şair türkün şərəfli tarixinin yazıldığı gün ilə qürur duyur. “Qarabağa dönüş” poeması Azərbaycan əsgərinin öz qanı, canı ilə yazdığı şanlı Zəfərimizin poetik ifadəsidir. Şairin “Qarabağa dönüş” poeması onun milli ruha bağlılığının, yüksək vətəndaşlıq mövqeyinin, vətəndaş şair olmaq timsalının ən yüksək göstəricisidir.

Əlirza Həsətin “Barıt qoxulu çiçək”i – Müasir şeirimizdə özünəməxsus yeri olan, öz fərdi üslubunu formalaşdıran şairlərdən biri də Əlirza Həsətdir. Əlirza Həsət ənənəvi şeir formasında yazsa da, orijinal deyimləri ilə fərqlənən şairdir. “Qarabağ üçün qarabağlılardan çox qovruluram”, - deyən şairin şeirlərinə Zəfər günümüzə qədər vətən nisgili, yurd həsrəti yansıyıb. Artıq Əlirza Həsət vətən nisgilindən yazmır. Qalib xalqın şairi ilhamını şanlı ordumuzun 44 günlük Zəfərindən alır. Şairin “Barıt qoxulu çiçək” lirik-fəlsəfi poeması bu duyğularla yazılıb.

Poemanın proloq hissəsindən başlayaraq Vətən müharibəsinin başlanma gününü, şairin müharibə günlərində keçirdiyi sevinc-kədər hislərini, duyğularını hiss edirik. Süleyman Rüstəmin “Cənnət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin”, - misrasına dayanan şair “Gəl, cənnət görməyə, Qarabağa gəl”, - deyərək bu torpaqların Azərbaycan olduğunu, məşhur “Qarabağ Azərbaycandır!”, - misralarını xatırladır. Şair 44 günlük müharibədən sonra doğan Zəfərin həтта Füzuli, Nizami kimi ustadların da ruhunu şad etdiyini vurğulayır. Artıq Füzulinin gözü yaşlı deyil, onun doğulduğu torpaq düşmən tapdağından azaddır.

Poemada Tovuz döyüşlərinə toxunan şair, Tovuz döyüşlərinin Vətən müharibəsinə başlamağımızda haqq savaşımızın ilk qılgıcımı olduğunu, bu döyüşlərdə bütün Azərbaycanı şəhidliyi ilə dərin kədərə boğan igid generalımızın şəhadətini poetik obrazlıqla ifadə edir. Düşmənin bu tələsindən üzü ağ çıxan Vətənimizin Qarabağ zəfərinin Tovuzdan doğduğunu diqqətə çəkir. Şair yurdumuzun igid, qeyrətli oğullarına üz tutaraq Qarabağın işğaldan azad olmaq vaxtının çatdığını, müqəddəs bayrağımızın Şuşada dalğalanmasının vacibliyini bildirir. Şair, özünə xitab edərək bu Zəfərdən yazmağa hazır olduğunu müjdələyir. Vətən müharibəsində böyük rəşadət göstərən, adətən müharibənin simvoluna çevrilən igid topçu Vüsal Şahkərimovun şahənə duruşu hamını heyrləndirdiyi kimi, şairin də poetik ruhunu çəşdurur. “Vur, komandır, vur, gözünə döndüyüm”, - deyərək qəhrəmanına müraciət edir:

Üstümüə qoşun çəkən yağıdır,
Top-tüfəngin düşmənləri dağıdır.
İndi hünər, qəhrəmanlıq çağıdır,
Vur, komandır, vur, gözünə döndüyüm. [3]

Vətən müharibəsində hər birimizi duyğulandıran anlar oldu. Şəhid oğlunu çiyinləri üstə aparən ana, həyat yoldaşının tabutunu baş üstə şərəflə qaldıran ismətli Azərbaycan qadını, əsgər gedən oğlunun alın tərini silən əsgər anası, Qarabağda döyüşmək üçün gedən könüllülər və b. məqamlar bu xalqın necə mübariz, yurdsevər bir xalq olduğunu göstərdi.

Şairi Vətəni darda görüb silahlanaraq müdafiəsinə qalxan əsgər duyğulandırır:

Çəkildi göz dağımız
Güldü Qarabağımız,
Ucaldı bayrağımız,
Daha Şuşadan, igid. [3]

Şairin şeirləri üçün əlamətdar olan ecazkar metafora, təşbeh, mübaliğələr bolluğu poemada da ən poetik şəkildə özünü göstərir. Şairin həm şeirlərinin, həm də poemasının daha da oxunaqlı olması bədii sənətkarlıq baxımından kamilliyindədir. Poemadakı bədii təsvir və ifadə vasitələri olduqca zəngindir və bu poemanın bədii sənətkarlığını artırır. Poetik ovqatın yüksək olması onu daha da oxunaqlı edir. Şairin Şuşanın vəsfinə yazdığı misralar oxucu qəlbini oxşayır:

Qol götürüb bax, Araz, Kür,
Bizimdir bu qələbə, hürr.
Vətənin alnından öpür,
Şuşaya sancılan bayraq. [3]

Bu həm şairin yurduna olan məhəbbətindən, həm də yüksək poetik ovqatından doğur:

Bu Vətənin canı Şuşa,
Gur şəfəqli danı Şuşa.
Könüllər sultanı Şuşa,
Nə gözəl bayraq yeridir. [3]

Şuşadan, Şuşada asılan bayraqdan bəhs edən şair, bu torpaq uğrunda canından keçən şəhidləri də unutmur. Hər bir şəhidin Vətənin sinəsindən asılan ən dəyərli, şərəfli medal olduğunu, bu təltifin Vətənimizi daha da şərəfləndirdiyini vurğulayan şair, şəhidə olan sevgisini misralarında belə əks etdirir:

Yaşasın yurd deyə - verdi can şəhid,
Qazandı əbədi şöhrət-şan şəhid.
Vətənin köksünə baş qoyan şəhid,
Hər yerdə ucalır bayraq şəklində. [3]

Ali Baş Komandanın qələbə tvitləri ilə azad edilən yurdlarımıza sevinən xalqımızın bir gözü sevinəndə biri hər gün gələn şəhid xəbərlərinə ağlayır. Bütün bunlar, ümumxalq kədəri, şəhid nisgili Əlirza Həsərin də poetik ovqatına yansır:

Hər şəhid bir ovuc Vətən şəklidir:
Ruh tanrı elçisi, bədən şəklidir.
Tabut – şəhidlərin gedən şəklidir,
Ana laylası da dilin sevdası. [3]

Poemada müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin poetik obrazını yaradan şair 8 noyabr Zəfərinin baş qəhrəmanının cənab Prezidentin olduğunu dilə gətirir:

Elə çiçəkləyib ki, hər yanda şəhid qanı,
Cənnətə döndərəcək bu qan Azərbaycanı.
Sənin rəşadətidir, cənab Prezidentim.
Özünə qaytardığın yurdun şöhrəti, şanı. [3]

44 günlük Vətən müharibəsində Ali Baş Komandanın ətrafında “Dəmir yumruq” kimi birləşməyimiz, Azərbaycan əsgərinin qanı, canı bahasına qazandığımız Zəfər bu yurdun bir parçası kimi şairin də könlünü sevindirir, “Qələbən mübarək, Vətən”, - deyən şair yazır:

Bu inam çırağı, bu ümid şamı,
Nə gözəl dəyişdi dünyanın tamı.
Sənin zəfərinə sevinir hamı,
Müqəddəs qələbən mübarək, Vətən. [3]

Vətən müharibəsində qələbimizə xüsusi ovqat qatan Xudafərin körpüsünün üstündə üçrəngli bayrağımızın dalğalanması məqamına da münasibət bildirir. Ayrılıq, həsrət simvoluna çevrilən, bir zamanlar düşmən tapdağında olan Xudafərin 30 il sonra qələbəmizlə artıq bükülmüş belini dikəldir, sərhəd dirəyində yuva quran quşlar qələbə nəğməsi oxuyur:

Ta kimsə baş əyməz burda qurşuna,
Vətən gül-çiçəklə çıxar qarşına.
Hamı qol götürüb “Zəfər marşı”na,
Şöhrət çiçəkləyib, şan çiçəkləyib. [3]

Vətən müharibəsində döyüşən oğulların “Zəfər marşı”nın sədaları altında qalib dövlətin qalib əsgəri kimi üzüağ evlərinə qayıtması hər birimizin ürəyini dağa döndərdi. 30 illik məğlubiyyət damğasını üstümüzədən qaldıran bu vətən oğulları xalq tərəfindən ən yüksək sevgilə qarşılandı. Qalib xalqın qalib şairi Əlirza Həsərət də poemasında qalib əsgəri öyür, ona sevgisini ifadə edir:

Qucaqla Vətəni, bas bağına, bas,
Qınında atmadı qılıncımız pas.
Vaxtında alındı düşməndən qisas,

Yerdə qoymadınız bu qanı, igid! [3]

Qarabağlı olmasa da, ürəyi hər zaman Qarabağla döyünən şair, 30 illik həsrətdən sonra vətən torpaqlarının azadlıq sevincini poemanın sonlarında nikbin Zəfər ovqatıyla tamamlayır.

Əlirza Həsərət deyir, Ordumuza mərhəbə!
Qürbətdə azad olan Yurdumuza mərhəbə!
Bürünüb Yer kürəsi Ay-ulduza, mərhəbə!
Millətin Qarabağa qayıdışı başladı. [3]

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra ədəbiyyatda işlənən Qarabağ mövzusu artıq Zəfərdən, Azərbaycan əsgərinin qəhrəmanlığından doğan mövzudur. Bu mövzuda daha yurd nisgili, yurd həsrəti yoxdur. Poeziyamızda arzusunda olduğumuz, xəyalıyla yaşadığımız o müqəddəs torpaqların, Şuşanın havası, ovqatı var. İnanırıq ki, müqəddəs şəhid qanından çiçəkləyən bu Zəfərimizdən neçə-neçə dolğun əsərlər yaranacaq, ədəbiyyatımız qəhrəmanlıq salnamələri ilə zəngiləşəcək. Buna haqqımız var. Cənab Prezident, müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin təbirincə desək: Qarabağ bizimdir. Qarabağ Azərbaycandır.

Ədəbiyyat

1. Sabir Rüstəmxanlı. Qarabağa dönüş (poema). Bakı. "Qanun" nəşriyyatı. 128 səhifə.
2. Qarabağa dönüş (poema). Sabir Rüstəmxanlı. "Ədəbiyyat qəzeti". 2020-cı il 24 dekabr.
3. Barıt qoxulu çiçək (poema) Əlirza Həsərət. "Ədəbiyyat qəzeti". 2021-ci il 20 fevral.

GÜLŞƏN LƏTİFXANIN "AZƏR VƏ AIDA ADASI" ROMANI ERMƏNİ XİSLƏTİNİN BƏDİİ TƏCƏSSÜMÜ KİMİ

Ağababayeva Səbinə Elxan qızı

BSU, Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müəllimi

Xülasə

Məqalədə çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ probleminə həsr olunmuş əsərlər içərisində özünəməxsusluğu ilə seçilən "Azər və Aida adası" romanı təhlil olunmuşdur. Qarabağ müharibəsi ərafəsi və müharibədən sonra baş verən hadisələrin qələmə alındığı romanda mənfur ermənilərin iç üzünü incə detallarına qədər təsvir olunmuşdur. Apardığımız təhlillər zamanı erməni xislətini üzə çıxarmağa, romandan gətirdiyimiz nümunələrlə fikirlərimizi əsaslandırmağa çalışmışıq.

Açar sözlər: müharibə, məhəbbət, erməni, müsəlman, milli dəyərlər, erməni xisləti

Summary

The article analyzes the novel "The Island of Azerand Aida", which stands out among the works devoted to the problem of Karabakh in modern Azerbaijani literature. In the book, which tells about the pre-Karabakh and post-war events, the inner faces of the hated Armenians are depicted to the smallest detail. In the analysis, we tried to reveal the Armenian character and substantiate our views with examples from the novel.

Keywords: war, love, Armenian, Muslim, national values and Armenian personality

Qüdrətli Azərbaycan ordusunun zəfər çaldığı günə qədər hər bir azərbaycanlının ən ağırlı yeri, közə dönən ürəyi olan Qarabağ problemi zaman-zaman ədəbiyyatda öz bədii əksini tapmış, Qarabağ

müharibəsi, erməni-müsəlman münasibətləri müxtəlif baxış bucaqlarından işıqlandırılmışdır. Aqil Abbasın “Dolu”, Hüseynbala Mirələmovun “Dağlarda atılan güllə” əsərləri Qarabağ müharibəsinin dəhşətlərini, acı həqiqətlərini dolğun şəkildə əks etdirən bədii nümunələrdəndir. İsa Muğannanın “Qəbiristan”, Sabir Əhmədlinin Qarabağ trilogiyası - “Axirət sevdası”, “Kef”, “Ömür urası”, Hüseynbala Mirələmovun “Yanan qar”, Orxan Fikrətoğlunun “Tək”, Çingiz Abdullayevin “Əclafların qanunu” və bu kimi Qarabağ probleminə həsr olunmuş əsərlər ədəbi – tarixi yaddaşı bütün gerçəklikləri ilə əks etdirirlər.

Müasir ədəbiyyatda Qarabağ müharibəsinin ədəbi – bədii təcəssümü baxımından Gülşən Lətifxanın “Azər və Aida adası” romanı diqqəti cəlb edir. Gülşən Lətifxanın “Azər və Aida adası” romanı son illərdə ən çox oxunan kitablar siyahısında ilk yerlərdən birini tutmaqdadır. Əsər rus dilində yazılmış, Məmməd Oruc tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Romanın orijinal variantında adı “Ostrov AzerAida” adlanır. Müəllif əbəs yerə adları bitişik verməmişdir. Adların bitişik verilməsi Azər və Aidanın bir-birinə olan məhəbbətini, onların qəlbən, ruhən bağlılığını simvolizə edir.

Romanın müəllifi Gülşən Lətifxan uzun müddət qürbətdə yaşamasına baxmayaraq ürəyi hər zaman vətən sevgisi ilə döyünən bir azərbaycanlı kimi milli ədəbi mühiti, Qarabağ müharibəsi ərəfəsi və müharibə başlanandan sonra baş verənləri dolğun şəkildə oxucuya çatdırır. İki gəncin məhəbbəti fonunda təsvir edilən milli münəqişə, XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində yaşanmış Azərbaycan gerçəkliklərinin real şəkildə əksi əsərin əsas qayəsini təşkil edir. Maraqlı süjet xətti, kompozisiya quruluşu ilə seçilən “Azər və Aida adası” romanı çağdaş Azərbaycan nəsrində Qarabağ probleminin fərqli təsviri ilə seçilən əsərlərdəndir.

“Azər və Aida adası” romanının Qurban Səidin “Əli və Nino” əsərinin müasir variantı olduğu ilə bağlı fikirlər də mövcuddur. Hər iki əsərdə iki gəncin məhəbbəti, eyni zamanda müharibə mövzusunun təsviri onları müəyyən mənada bir-birinə yaxınlaşdırır. Belə ki, Qurban Səidin “Əli və Nino” əsərində azərbaycanlı Əli ilə gürcü qızı Ninonun sevgisi, “Azər və Aida adası”nda azəri Azər ilə qarışıq nikahdan doğulmuş Aidanın məhəbbətləri ön plana çəkilir. Eyni zamanda hər iki əsərdə müharibə mövzusunun əksi – “Əli və Nino”da Birinci Dünya müharibəsi, “Azər və Aida adası”nda isə Birinci Qarabağ müharibəsi ərəfəsi və müharibədən sonrakı hadisələrin bədii detallarla təsviri “Azər və Aida adası”nı “Əli və Nino”nun oxşarı, müasir variantı hesab etməyə əsas verir. Səidə Şərifova “Klassiklər və müasirlər söz müstəvisində” adlı məqalələr toplusunda “Gülşən Lətifxanın “AzərAida adası” romanında ümumbəşəri və milli dəyərlərin nisbi problemi” başlığı altında təqdim etdiyi məqalədə “Azər və Aida adası” romanı və “Əsli və Kərəm” dastanı arasında müəyyən paralellər aparır. Tədqiqatçı romanın fabulası və əsas süjet xəttinin dastan ilə oxşarlıq yaratdığı qənaətinədir. “Əsli və Kərəm” dastanının süjetinin milli ədəbiyyatımızda “keçən” xarakter daşdığını vurğulayan S.Şərifova dastanın süjetinin N.Nərimanovun “Bahadır və Sona”, Q.Səidin “Əli və Nino” əsərlərinin fabula və süjetlərinə önəmli təsir göstərdiyini qeyd edir. “AzərAida adası” romanı N.Nərimanovun və Q.Səidin əsərlərinin ənənəsinin müasirliyimizdə bərpası və davamı kimi qəbul edilməlidir” [4, 493].

“Azər və Aida adası” əsərində ilk baxışdan məhəbbət motivinin daha qabarıq, nəzərəçarpan olması, bizə əsəri heç də sırf məhəbbət romanı kimi qiymətləndirməyə əsas vermir. Belə ki, romanı oxuduqca müəllifin iki gəncin saf, təmiz məhəbbəti fonunda daha ciddi problemlərə toxunduğunun şahidi oluruq. Məhəbbət xətti ilə ciddi ictimai problemlər paralel olaraq bir – birini izləyir. Əsər Aidanın dilindən verilir. Aida özünün, ailəsinin, yaxınlarının başına gələn hadisələri nəql edir. Erməni-müsəlman qırğınları başlayanda Aida bir-bir doğma insanların itkisi ilə üzləşir. On bir yaşlı qızcıqaz bundan sonra həyatın acı üzünü ilə tanış olur, onun əzablı, iztirablı günləri başlayır. Sonda dayısı Rubenin ona qarşı etdiyi amansız, insanlığa sığmayan hərəkətinə dözməyərək Aida intihar edir. Roman o qədər canlı, təbii dildə yazılmışdır ki, əsəri oxuduqca gənc qızın yaşadığı acınacaqlı həyat oxucunu kədərləndirir.

Əsərin müəllifinin – Gülşən Lətifxanın uşaqlıq illəri Şuşa şəhərində keçmişdir. Romanın bu qədər inandırıcı, canlı təsir bağışlamasının səbəbi yazıcının bu hadisələrin canlı şahidi olması, onları yaşamasıdır. Romanda erməni-müsəlman münasibətləri incə detallarına qədər oxucuya çatdırılır. Bir xalq kimi ermənilərin heç bir mədəniyyətə sahib olmamaları, tarixən bizim torpaqlara göz dikmələri, tariximizi, mədəniyyətimizi vəhşicəsinə mənimsəməyə çalışmaları əsərdə ustalıqla təsvir edilmişdir.

“...Ermənilərin islam kökündən gələn adları, soyadları ayrıca bir söhbətin mövzudur və bu məsələ mənə hər zaman düşündürüb. Baş aç bilmirəm ki, bu nə cəfəngiyyatdı? Xristian dininə itaət edən ermənilərin ən geniş yayılmış soyadlarından biri açıq-aşkar müsəlman-türk kökəmlə Allahverdiyandı?” [1, 2]. Romanın əvvəlində Aidanın dilindən səslənən bu fikirlər ermənilərin iç üzünün bariz nümunəsidir. Aidanın ailəsi ilə birlikdə Yerevana səfərlərini xatırlaması romanda diqqət çəkən məqamlardandır. Bakı ilə Yerevanın - hər iki şəhərin müqayisəsi “...Etiraf etməliyəm ki, qədim Şərqi, eləcə də Qərbi zəngin arxitektura ənənələrini özündə birləşdirən, hündür binaları və səliqə - sahmanı zadəganlıqdan xəbər verən Bakı şəhəri ilə müqayisədə Yerevan məndə zövqsüz geyinmiş, özünü qırçınla, saçaqla bəzəmiş bir mürəbiyyə təssüratı oyatdı” [1, 8] oxucunu virtual olaraq Yerevana aparır, mənfur qonşularımızın sakini olduqları şəhərin də öz xislətlərinə uyğun yer olduğunu bir daha sübut edir. Yerevanda ermənilərin Azərbaycan musiqisinə öz dillərində qulaq asmaları, xörəklərinin türk adları daşması, insanların iddialı, soyuq olmaları Aidanı heyretə gətirir. Yazıçı öz mövqeyini Aidanın dili ilə səslənən real müqayisələrlə oxucuya çatdırır. Məhz belə gerçək, şişirdilməmiş müqayisələr əsəri oxucuya daha da sevdilir.

“Azər və Aida adası” romanı erməni xislətinin qabarıq ifadəsi ilə diqqəti daha çox cəlb edir. Mənfur ermənilərin iç üzünü, daxili dünyasını, niyyətlərini incə detallarına qədər əks etdirən müəllif oxucuların gözləri önündə bu mənfurların real portretini canlandırır. “...Şəhəri gəzərkən nəyisə soruşmaq məcburiyyətində qalırdıq, cavab vermirdilər, üzlərini çevirib gedirdilər, özü də yalnız ona görə ki, biz rusca soruşurduq, onların ana dilində yox. Qonaqpərvərliyi və beynəlmiləçiliyi hər şeydən üstün tutan biz bakılılara bu məzəli, həm də qəribə gəlirdi. Axı sən dilini bilmədiyinə görə qonağı necə başdan etmək olar?!” [1, 10]. Bəli, dünyaya görkəmli filosoflar, şairlər, yazıçılar, müdrik şəxsiyyətlər bəxş edən, musiqisi bütün dünyada səslənən, bərekətli torpağı, qonaqpərvərliyi ilə seçilən bir ölkədə - günəşli Azərbaycanda doğulan, böyüyən biri üçün Yerevanda şahid olduqları qəribə gəlirdi. Axı Bakıda yaşayan ermənilər bu cür münasibətlərlə qarşılaşmırdılar.

Övladları hələ körpə ikən onları türklərə qarşı kinlə, nifrətlə böyüdən ermənilər uydurmalarını o qədər inandırıcı aşılayırlar ki, adam lap məəttəl qalır. Bu problemi yazıçı əsərdə yüksək peşəkarlıqla, həm də onların öz dilindən – balaca uşağın dilindən qələmə alır. Aidanın dayısı Rubenin həyat yoldaşı Hayqanuşun bacısı Siranuşun dilindən səslənən cəfəngiyyat oxucunu qəzəbləndirir, bu cəfəngiyyatın həqiqət kimi əminliklə qarşıdakılara çardırılması isə hiddət doğurur. “...o deyirdi ki, ümumiyyətlə biz ermənilər Allahın seçilmiş millətiyik, heyif ki, bunu heç kim qiymətləndirmir, özü də türklər gəlib bizi qırana qədər dənizdən – dənizə uzanan Böyük Ermənistanda yaşamışıq, amma biz ürəyi böyük xalqıq, yenə də türkləri bağışlamışıq, özün də görürsən ki, sizin əcdadlarınız olan türklər bizi soyqırma məruz qoysa da, bu gün biz sizi qəbul eləyirik və bir süfrə arxasında da oturub yeyib – içirik...” [1, 11]. Bu fikirlər oxucuda acı bir istehza doğurur. Həqiqətən də nankor, mənfur xislətli bir xalqın körpəsi də, uşağı da belə düşünürsə, böyüklərindən qorxmaq lazımdır. Müəllif öz heyretini Aidanın nitqi ilə “...Hələ bu Siranuş bir əlcə uşaq ola-ola belə şeylər danışdı, bəs böyüyəndə nələr uyduracaqdı?” [1, 11] şəklində ifadə edir. Doğurdan da, kiçik bir erməni uşağının dilinə gətirdikləri insanı dəhşətə gətirir. “Oğru elə bağırırdı ki, doğrunun bağı yarıldı” atalar sözünü xatırlatmaq bu məqamda lap yerinə düşər. Bu xatırlatma sanki hər zaman özlərini bütün dünyaya yazıq, köməksiz, işgəncələrə məruz qalan bir xalq kimi təqdim edən ermənilərin iç üzünə güzgü tutur.

Bizim mahnıları erməni musiqilərinə bənzədiyinə görə çox sevdiklərini vurğulayan Siranuşun anası Susannanın simasında yazıçı erməni arsızlığını nümayiş etdirir. Görəsən, yer üzündə ermənilər qədər yalançı, ikiüzlü bir xalq varmıdır? Süfrəyə böyük sinidə içərisinə sarımsaq, pomidor, göyərtili doldurulmuş, kürədə, öz buğunda bişmiş bir xeyli badımcan gətirərək təntənəli şəkildə milli erməni xörəyi olduğunu elan edərək qonaqları bu milli erməni xörəyinin – İmambayıldının dadına baxmaq üçün stol arxasına dəvət edən Susannanın bu hərəkəti Aidanın atası Murad Bağirovu lap hövsələdən çıxarır. Susanna qətiyyətlə bu xörəyin milli erməni xörəyi olduğunu, “İmambayıldı” sözünün isə qədim erməni sözü olduğunu, onun mənasını isə qədim erməni dilini araşdıran dilçi-alimlərin bildiyini vurğulayır. Aidanın atası “İmambayıldı” sözünün mənasını izah edəndə, xörəyin yaranma tarixçəsini danışanda pərt olan Susanna səsini qaldıraraq “bəlkə demək istəyirsiniz ki, heç ermənilərin milli xörəyi yoxdur?” deməklə sanki ermənilərin xəyal dünyasında mövcud olan “qədim erməni mədəniyyətinin və tarixinin” müdafiəsinə qalxır. Nahardan sonra öz “qonaqpərvərliklərini” nümayiş etdirmək istəyən

Siranuşun atası Aidagili şəhərə gəzməyə aparacaqlarını bildirirlər. Ermənistanda kənardan gələn qonaqlara Ermənistan paytaxtının tarixi yerlərini tanımaq və XX əsrin əvvəllərində türklər tərəfindən törədilən erməni soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış abidəni ziyarət etməyin bir adətə çevrildiyini vurğulayan Siranuşun atasının bu sözləri sanki Murad Bağirovun səbr kasasını daşdıran son damla olur: “-Mənə və mənim ailəmə lütfkarlıq göstərib ekskursiyaya aparmaq istədiyinizə görə minnətdarlığımı bildirirəm, amma biz toya gəlmişik, sizin xalqın faciəvi keçmişi ilə bağlı bir abidəni ziyarət etməklə öz toy əhvalımızı korrəlamaq istəməzdik. Üstəlik də tarixi faciələrə düçar olan yalnız sizin xalq deyil. 1905, eləcə də 1918-1920-ci illərdə azərbaycanlılar da ermənilər tərəfindən böyük insan itkisi ilə nəticələnən soyqırımına məruz qalıb, özü də yalnız Bakıda yox, Şamaxıda, Lənkəranda, Zəngəzurda, həmçinin Türkiyə ərazilərində, Qarsda, İqdırda, amma bir dəfə də olsun soyqırımına məruz qalmış azərbaycanlıların xatirəsinə abidə ucaltmaq barədə məsələ qaldırılmayıb. Biz hesab edirik ki, dünən qaysaq bağlamış yaranı bu gün yenidən qaşayıb qanatmaq məqsədyönlü deyil. Beləcə açıq-aşkar "beyinlərin yuyulub-yaxalanması" bizi iyrendirir! Sözü bu yerində atam əlini mənə və sonra da stolun küncündə ağzı açılı qalmış Siranuşa uzatdı - Gələcəyi qurmaq onların vəzifəsidir və təbii ki, xeyirxah qonşuluq münasibətləri əsasında! Deyin görüm bu gün siz cavanlarınızı türklərə qarşı nifrət ruhunda tərbiyə eləyəndə, uşaqların içində türklərə qarşı nifrət aşıləyanda, antitürk şivəni şişirdəndə, ermənilərin 1915-ci il vətəndaş müharibəsinə rəvac verən xəyanətini gizlədəndə bunun gələcək nəticələrini ölçüb-biçirsinizmi?” [1, 15]. Aidanın atası real faktlarla onları yerinə oturtmağı bacarır. Təzadlı erməni xisləti romanın hər bir sətrində özünü göstərir. Qanımızı içməyə hazır olan ermənilər bəs niyə musiqimizə vurgundurlar, türk mətbəxinə məxsus yeməkləri bəh-bəhlə süfrələrinin başına qoyurlar? Əgər biz türklərə nifrət edirlərsə, onda tariximizə, mədəniyyətimizə, mətbəximizə də nifrət etsinlər? Bu da ikiüzlü, riyakar, kinli erməni xislətinin bir başqa təzahür formasıdır. Həm bizə nifrət edirlər, həm də hər şeyimizi mənimsəməyə çalışırlar.

Aidanın doğma dayısı Rubenin simasında yazıçı, fikrimizcə, mənfur xislətli ermənilərin ən murdar xüsusiyyətini qabartmağa çalışmışdır. Əxlaqi - mənəvi dəyərlərdən uzaq olan Ruben obrazı öz mənəviyyətini, insani duyğularını itirmiş ermənilərin ümumiləşdirilmiş surətidir. Rubenin doğma bacısı qızına təcavüz etməsi əsərin ən təsirli səhnələrindəndir. Aida dayısının ona etdiyi xain təklifi - öz doğma torpağına, ata –baba yurduna xəyanəti rədd edəndə Rubenin qəzəbdən gözü dönür, əsəbdən az qalır ürəyi partlasın. Erməni terrorçusu dayısını Aida belə xarakterizə edir: “Nə çərənləyir, çərənləsin, hər halda mənim ona yazığım gəlirdi, çünki mən başa düşürdüm ki, qarşımda oturmış adam xəstədir, özü də ümitsiz xəstədir və heç kim onu çəkdiyi iztirablardan xilas edə bilməz. Yalnız xəstə adam bu boyda nifrəti öz ürəyində daşıya bilər, yalnız xəstə adam qəlbinə bu boyda şübhə toxumu əkib bu qədər yaşaya bilər” [1, 109]. Salidə Şərifova “Klassiklər və müasirlər söz müstəvisində” adlı məqalələr toplusunda Rubenin öz doğma bacısı qızına qarşı etdiyi amansız hərəkəti onun bir şovinist və işğalçı kimi kəskin mənəvi-psixoloji sindroma, eləcə də antihumanist görüşlərə məruz qalmasının nəticəsi kimi qiymətləndirir. Təbii ki, doğulandan kinlə, nifrətlə böyüdülmə, tərbiyə edilən Rubenlərə belə də hərəkətlər yaraşır. Ruben Aidanın türk, azərbaycanlı olduğunu bəhanə gətirərək öz murdar hərəkətinə haqq qazandıрмаğa çalışır. Doğmalığ, qohumluq kimi anlayışlardan uzaq Ruben azərbaycanlı da olsa Aidanın öz doğma bacısı Karinanın qızı olduğunun düşüncəsini ağına belə gətirmək istəmir. Elə öz doğma bacısı tərəfindən Rubenin qətlə yetirilməsi səhnəsi ilə G.Lətifxan erməni cəmiyyətindəki mövcud vəziyyəti xarakterizə edir: “kəskin humanizm böhranına məruz qalmış cəmiyyət inkişaf potensialına malik deyil” [4, 495]. Aidanın anası Karina qardaşını həyat yoldaşının ona hədiyyə etdiyi Azərbaycan xəncəri ilə qətlə yetirir. Bu epizod haqqın, ədalətin qələbəsini simvolizə edir. İki millət arasındakı qarşıdurmada “bağıraraq oğru olduqlarını gizlətməyə çalışan ermənilərdən” fərqli olaraq qələbənin “doğru”nun yanında olacağına ümid özünü açıq – aydın göstərir. Əbəs yerə Azərbaycan xəncəri erməni qətlə yetirmir. “Aidanın atasının göndərmiş olduğu qılıncla Rubenin qətlə yetirilməsi rəmzi mənə daşıyır və əslində iki millətin mənəvi dəyərləri arasında qarşıdurmanı simvollaşdırır. Gülşən Lətifxan Azərbaycan və Ermənistan arasında gedən müharibəni mənəvi dəyərlərin qarşıdurması səviyyəsində açıqlayır” [4, 495].

Gülşən Lətifxan Rubenin simasında dostluq, qardaşlıq, doğmalığ kimi məfhumlardan tamamilə uzaq olan erməniləri xarakterizə edirdisə, Aidanın babası İbrahim obrazı ilə dostluq, qardaşlıq, “düz – çörək kəsmək” kimi dəyərlərin nə qədər önəmli olduğuna üstünlük verən bir türk ağsaqqalını görürük.

Karınanın atası Xristofor dünyasını dəyişəndə İbrahim kişi hər bir çətinliyi göz önünə alaraq onu ləyaqətlə dəfn edir. Bu epizodla bizə daima kinlə, nifrətlə yanaşan ermənilərlə azərbaycanlılar arasındakı fərqlər bir daha vurğulanır. Ermənilər tərəfindən daima təcavüzə, işgəncələrə məruz bir xalq olaraq azərbaycanlıların humanist mövqeyini qoruyub saxlamasını da müəllif diqqətə çatdırır. Aidanın dilindən səslənən fikirlər maraqlıdır: "...Rəsmi məlumatlara görə, münafişənin üstündən uzun illər keçməsinə baxmayaraq, bu günün özündə Bakıda iyirmi mindən artıq erməni yaşayır. Hələ söhbət respublikanın paytaxtından gedir, o şəhərdən ki, Ermənistandan qovulmuş azərbaycanlı qaçqınların sığınacaq yerinə çevrilib, o şəhərdən ki, qəbiristanlıqları hər gün, hər saat erməni təcavüzü nəticəsində həlak olan cavanlara son mənzil olur" [1, 4].

Bir sözlə, romanda Azər və Aidanın məhəbbəti fonunda dövrün ən vacib problemi – Qarabağ münaqişəsi, mənfur xislətli ermənilərin bizə qarşı olan məkrli niyyətləri incə detallarla təsvir edilmişdir. Romanın adı da maraqlıdır – "Azər və Aida adası". Azadlıq, müstəqillik anlayışları ada ilə simvollaşdırılmışdır. Azərlə Aidanın adasını hansısa məlum olan ünvanda axtarmaq doğru deyil, bu ada qarşılıqlı sevgini, nifrətdən, müharibədən uzaq olan dünyanı özündə birləşdirən Yer kürəsidir. Təəssüf ki, sevginin, məhəbbətin mövcud olduğu, pisliklərdən uzaq dünya, sosial ziddiyyətlərsiz, humanist cəmiyyət yalnız xəyalda mövcud olur.

Ədəbiyyat

1. Gülşən Lətifxan "Azər və Aida adası" romanı / <https://turuz.com/book/title/Azer+Ve+Aida+Adasi-Ruman-Gushen+Letifxan-Baki-2013-139s>
2. Kənan Hacı . "Azər və Aida adası" nı tanıyırsınız mı? / https://www.avanqard.net/index.php?action=static_detail&static_id=56027
3. Qürbətdə yazılan kitab / http://www.anl.az/down/meqale/respublika/respublika_yanvar2009/66293.htm
4. Şərifova Salidə. Klassiklər və müasirlər söz müstəvisində. "Elm və təhsil". Bakı – 2018. s. 493-497.

AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA MÜHARİBƏ - QARABAĞ

Ağazadə İlhamə Muxtar qızı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat institutu

Xülasə

Həmişə qorxu, ölüm saçan müharibələr insan həyatına, mənəviyyətinə ağır zərbələri, məhrumiyətləri ilə yadda qalmışdır. Tariximizin son otuz ilini çevrələyən Qarabağ münaqişəsi illərlə davam edən müharibəyə çevrildi. Müharibənin bədii ədəbiyyata, onun mövzu və ideyasına təsiri ilk günlərdən görünmüşdür. Müharibə gedən bir dövətdə ədəbiyyat şübhəsiz ki, bu mövzudan kənar qala bilməzdi. İtirilmiş torpaq dərdi, erməni vandalizminin vurduğu yaralar qanunauyğun bir hal kimi hər il ədəbiyyatda bu və ya digər şəkildə əksini tapmışdır. Zamanın ruhuna uyğun olaraq, müharibə qələbədən əvvəl qələmə alınmış uşaq hekayələrinin də əsas mövzularından olub. Uşaqlara vətənpərvərlik, humanizm ideyalarının, mənəvi-dəyərlərin aşılınması, onları insani hisslərlə tərbiyələndirmək zəruridir. Azərbaycan əsgəri - mübariz vətən igidi başda olmaqla hər kəs qələbəninə Ali Baş komandanın ətrafında sıx birləşdi. Müqəddəs Vətənin bir parçası olan Qarabağ düşmən əsarətindən azad oldu. Bu gün artıq xalq çoxdan gözlədiyi qələbənin sevincini yaşamaqdadır. Müharibədən keçən zaman nə qədər uzanarsa, bu mövzu bütün yönləri ilə ədəbiyyatın bədii obyektinə olmaqda davam edəcək.

Açar sözlər: Qarabağ, qələbə, müharibə, uşaq ədəbiyyatı, humanizm, vətənpərvərlik.

Summary

Wars, which have always been terrible and deadly, are remembered for the heavy blows and deprivations of human life and morality. The Karabakh conflict, which lasted for the last thirty years of our history, turned into a long-term war. The influence of the war on fiction, its plot and its idea was visible from its earliest days. In a war-torn country, literature definitely could not escape this subject. The pain of the lost land and the wounds inflicted by Armenian vandalism are naturally reflected in one way or another in the literature every year. In keeping with the spirit of the times, war is one of the main themes of children's fairy tales written before the victory. Children need to instil patriotism, humanism, moral values to educate them with human feelings. For the sake of victory, everyone, including the Azerbaijani soldiers and patriots, united around the Supreme Commander-in-Chief. Karabakh, part of the Holy Land, was liberated from enemy captivity. Today people are enjoying the long-awaited victory. No matter how long the war lasts, this subject will remain an artistic object of literature in all its aspects.

Keywords: Karabakh, victory, war, children's literature, humanism, patriotism.

Kəssə hər kim tökülən qan izini,
Qurtaran dahi odur yer üzünü.
H.Cavid

Dünya bina olandan, insanlıq yaranandan demək olar ki, həmişə qorxu, ölüm saçan müharibələr baş vermişdir. Bu müharibələr insan həyatına, mənəviyyatına ağır zərbələri, məhrumiyyətləri ilə yadda qalmışdır. Tariximizin son otuz ilini çevrələyən Qarabağ münaqişəsi illərlə davam edən müharibəyə çevrildi. Heç bir atəşkəsə məhəl qoymayan düşmənlərimiz mənfur niyyətlərini davam etdirməkdən çəkinmədilər. Müharibənin bədii ədəbiyyata, onun mövzu və ideyasına təsiri ilk günlərdən görünmüşdür. Müharibə gedən bir dövətdə ədəbiyyat şübhəsiz ki, bu mövzudan kənar qala bilməzdi. İtirilmiş torpaq dərdi, erməni vandalizminin vurduğu yaralar qanunauyğun bir hal kimi hər il ədəbiyyatda bu və ya digər şəkildə əksini tapmışdır. Bu gün artıq xalq çoxdan gözlədiyi qələbənin sevincini yaşamaqdadır. Müharibədən keçən zaman nə qədər uzanarsa, bu mövzu bütün yönələri ilə ədəbiyyatın bədii obyektinə olmağa davam edəcək.

Zamanın ruhuna uyğun olaraq, müharibə qələbədən əvvəl qələmə alınmış uşaq hekayələrinin də əsas mövzularından olub. Uşaqlara vətənpərvərlik, humanizm ideyalarının, mənəvi-dəyərlərin aşılması, onları insani hislərlə tərbiyələndirmək zəruridir. Bu səpkidə uğurlu bədii mətn yaratmış müəlliflərdən biri Sevinc Nuruqızıdır. Onun ötən illərdə qələmə aldığı "Ağca və Cuppulu" hekayəsi Cənubi Koreya Respublikasında "Sürəyyanın axtarışında" adı ilə çap olunub. Əsərdə müharibənin uşaq həyatına, psixologiyasına təsiri təcəssümünü tapmışdır. Yazıcının məqsədi bütün dünyaya Qarabağın sərhədyanı kəndlərində yaşayan Sürəyyanın, dağıntılar altında qalmış Cuppulunun və fədakar göyərçin Ağcanın adından – "Uşaqlar, gələncilər və göyərçinlər müharibəyə YOX deyir" - sülh mesajını ötürməkdir. Bu, körpə qəlbini üsyanı, haqsızlığa etirazı, düşməne nifrətinin ifadəsidir. S.Nuruqızı sirli-sehirli uşaq dünyasının duyduğu ağrını uğurlu şəkildə təsvir etməyi bacarmışdır. Hissin və düşüncənin məntiqi vəhdəti, emosionallıq, ümumiyyətlə, mətdəki bütün poetik ünsürlər fikrin bədii təcəssümünə yönəldilmişdir. Müəllif torpaq itkisini - Qarabağ ağrısını uşaqların anlaya biləcəyi bir dildə poetikləşdirməyi bacarmışdır.

Müharibə yangısından güc almış yazarların bir çoxu ömrünə qaçqınlıq qisməti düşmüş müəlliflərdir. Görünür, o səbəbdəndir ki, onların yaradıcılığında bu mövzu reallığı əks etdirmə baxımından səmimiyyəti ilə seçilir, xüsusi önəm daşıyır. Kübra Qarabağlının "Dağlar küləyi" hekayəsində döyüş səhnələri, müharibənin dəhşətləri təsvir olunmayıb. Yazıcı burada müharibə adlı dəhşətli kabusun vurduğu yaraları bədiiləşdirib. Qarabağ dərdinin, şəhid ucalığının əks olunduğu bu əsərdə ismət və ləyaqətini, namusunu öz canından üstün tutan Azərbaycan qadını – "üç dağlar çiçəyi, üç mələk" Kəlbəcərə uzanan qara qüvvələrdən qorunmaq üçün "Qartal" qayasından aşağı atılır.

K.Qarabağlı xalqın milli varlığından gələn bu keyfiyyəti qabartmaqla özünü uçurumdan atan Azərbaycan qadınının mənəvi qələbəsini simvollaşdırır. Göründüyü kimi, Qarabağ uğrunda gedən bu savaşa Azərbaycan xalqı təkə itirilmiş torpaqlar dərdi ilə üzbəüz qalmamış, bu savaşa məşəqqətlərə sinə gərmiş, dözülməz dərdlərə dözmüş, zülm və işgəncə dolu bir taleyi yaşamağa məcbur olmuş, bütün bunlara baxmayaraq, qələbə əzmini itirməmişdir. Müəllifin çatdırmaq istədiyi əsas ideya da bundan ibarətdir. Şövkət Horovlunun “Kəndimizin bənövşəsi” və Mənsurə Məmmədovanın “Vətən həsrəti” hekayələrində didərginlik, qaçqınlıq həyatı, onun xalqımızın psixologiyasında buraxdığı dərin iz və bütün bunların nəticə etibarlı ilə milli mənəviyyata vurulan dəhşətli zərbə olduğu daha maraqlı, təsirli lövhələrlə canlandırılır. “Vətən həsrəti” hekayəsində İnci müəllimə məktəbin tavanında yuva qurmuş qaranquşların baharda yenidən öz yurd-yuvasına dönməsindən təsirlənir və uşaqlara deyir: “Elə bu qaranquşlar kimi də mübarizəmizi dayandırmamalı, canımızla, qanımızla Vətənimizə can atmalıyıq. Uşaqlar, inanın ki, mən də bir qaranquş olmaq istəyirəm.” Müəllif ibrətverici məqam seçib. Quşların həyat tərzi ilə qaçqın, köçkün taleyini yaşamağa məcbur olmuş insanların mənəvi ağrısını paralelləşdirməklə orijinallığa nail olmuşdur. Yazıçı uşaq qəlbinin işığı fonunda dolğun və poetik şəkildə təbiət gözəlliklərinin də təsvirini nail olmuşdur. Bu cür əsərlər uşaqlarda vətənə sevgi, yurda məhəbbət, bağlılıq, vətənin hər qarışını, daşını, çiçəyini göz bəbəyitək qorumaq kimi müqəddəs hislər oyadır. Yaşadığımız dövrün bədii şəkildə dərkə, yəni müharibə və onun nəticəsində yurd-yuvasından ayrı düşmüş insanların qaçqınlıq dərdi ədəbiyyatımızın ayrılmaz mövzusu kimi uşaqlar üçün yazılmış nəsr nümunələrində müntəzəm yer almalıdır.

Akademik İsa Həbibbəyli yazır: “Vətənpərvərlik – uşaq ədəbiyyatının canı və ruhudur. Sadə və aydın ana dilində yazılmış və vətənpərvərlik üstündə köklənmiş Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı xalqımızın müstəqil dövlətçilik uğrunda mübarizəyə hazırlanmasına şərəflə xidmət etmişdir.” Bu ənənə davam etdirilməlidir. Vətənə sevgini - vətənpərvərliyi kiçik yaşlardan uşaqların qəlbində alovlandırmaq lazımdır ki, müəyyən yaşdan sonra bu qisas yangısına çevrilsin. Torpaqlarımızın azadlığı, bütövlüyü uğrunda şəhid olan oğullarımızı tanıtdırmaq, onların göstərdiyi qəhrəmanlığı təbliğ etmək ədəbiyyatımızın aktual mövzularından olmalı, bu barədə mümkün qədər çox yazılmalıdır. 44 günlük II Qarabağ müharibəsi zamanı misilsiz qəhrəmanlıqlar göstərmiş, qələbəni qanı ilə yazmış vətən oğullarının döyüş ruhu, şücaəti, psixoloji durumu, yaşadıkları hələ layiqli şəkildə bədiiləşdirilməyib. Musa Quluzadənin “Məhv edilmiş oyuncaqlar”, Elçin Mehrəliyevin “Gecikən yaz”, Alxas Alxasovun “Ölməz qəhrəmanlar”, Mina Rəşidin “Mübariz” hekayələri müstəqilliyimizin ilk illərində vətən uğrunda igidlik göstərərək həlak olmuş Azərbaycanın milli qəhrəmanlarına həsr olunmuşdur. Mina Rəşid kiçik yaşlılara ünvanladığı “Dünya bizim evimizdir...” başlıqlı yazısında müharibəni düşmən kimi təqdim edir, burada qan, qırğın, ədavət pislənir. Dünya bir canlı obraz kimi təsvir olunur. Müharibə törədənlərin yer üzündən silinməsini arzulayan qəhrəman dünyanı xeyirxah, sülhsevər, mehriban insanlara verir. Humanist duyğular, insanpərvərliyə çağırış, əmin-amanlıq, sevgi, dostluq, birlik uğurlu bədii detallarla təbliğ olunur.

Ədəbiyyatımız əzəldən humanizm duyğuları üzərində köklənmişdir. Azadlıq ideyalarının carçısı X.R.Ulutürk deyirdi: “Dünyada ən böyük bəşəri matəm insanın insana ədavətidir”. Bu ideyanın bir qədər başqa şəkildə təzahürünə uşaq yazarı R.Yusifovlunun “Qələbəyə gedən yollar” hekayəsində rastlaşırıq. Yazıçı vətənpərvərliyin, qələbəyə aparan yolun təkə hərbdən ibarət olmadığını, eyni zamanda elm öyrənməklə, savad almaqla da düşməni yenməyin mümkün olduğunu uşaqlara təlqin etməyə çalışır: “Elə hesab eləyin ki, oxuduğunuz bir kitab öldürdüyünüz bir düşmən əsgəridir”. Müharibə gedən dövrdə uşaq və gənclərin mənəvi mövqeyi, borcu humanist ideyalar işığında bədii həllini tapmışdı.

Ön cəbhədə döyüşən əsgərin arxada qoyub gəldiyi ailəsi, onların yaşayışı, iztirabları da zaman-zaman bədii əsərin mövzusunə çevrilmişdir. Şəmistan Nəzirinin “Qorxu” hekayəsində arxa cəbhədə çörək gözləyən üç yetim nəvəsi ilə ac-yalavac, əzab-əziyyət çəkən nənənin iztirabları, dözülməz, acınacaqlı yaşayışı, şər işlərin törədicisi müharibənin insan taleyində açdığı yaralar təsvir olunur. Döyüşən ata, dünyasını vaxtsız dəyişən ana, aclıq çəkən uşaqlar, müharibənin acı-ağrısından, əzablarından qurtula bilməyən nənənin keçirdiyi hislər maraqlı, təsirli bir dillə əks olunub. Hekayədə geniş təsvirlərə yer verilməyib, yazıçı rəvan bir dillə konkret şəkildə bədiiliyə nail olmuşdur.

İstər dünya, istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatında bir sıra yazıçı və şairlərin yaradıcılığında yer almış epistoliar üslub - məktub formasında yazılmış bədii nümunələr kifayət qədərdir. “Savalan” qəzetinin ötən ilki nömrələri arasında uşaqların dilindən verilmiş müxtəlif hekayə-məktublara rast gəldik. Belə ki, Fuad Tanrıllının yazdığı “Məktub” hekayəsi altı yaşlı Günayın əsgər qardaşı Elçinə ürək sözləridir. Məktub uşaqlarda yüksək-əxlaqi dəyərlər, mənəvi keyfiyyətlər formalaşdırmağa xidmət edir. Vətənpərvərlik hisləri aşılayır, birlikdə düşməyə qalib gəlmək, anaya, vətənə, sevgi hisləri aşılayır. Məktəbyaşlı uşaqlarda yazı ünsiyyətini formalaşdırmaq, zənginləşdirmək məqsədilə yazılmış, bu gün daha çox virtual olaraq, SMS-lərlə, e-mail-lə əvəz olunan məktublar epistoliar janrın əvəzsiz nümunələridir. Vətənpərvərlik hissinin yüksəldilməsi ordu quruculuğu siyasətinin aparıcı xəttini təşkil edir. Bugünkü uşaq sabahın əsgəridir. “Əsgərə məktublar”ın kitab şəklində dərc olunması gənclərimizin mənəvi tərbiyəsi, eləcə də vətənpərvərlik ruhunda böyüməsinə xidmət edir. Ümumimilli lider H.Əliyev yazırdı: “Milli özünüdərk, milli oyanış, dirçəliş prosesi xalqımıza birinci növbədə ədəbiyyatdan keçir.” Bəzi tədqiqatçılar müharibə haqqında yaranmış ədəbiyyatı yetərli hesab etməsələr də, qazanılmış qələbə onu deməyə əsas verir ki, bədii söz bu illər ərzində öz mənəvi tərbiyə missiyasını şərəflə yerinə yetirmişdir. Bu müharibədə bütün xalq “mən”, “sən” olmaqdan uzaqlaşdı, “biz” olmağı bacardı. Azərbaycan əsgəri - mübariz vətən igidi başda olmaqla hər kəs qələbə naminə Ali Baş komandanın ətrafında sıx birləşdi. Müqəddəs Vətənin bir parçası olan Qarabağ düşmən əsarətindən azad oldu.

Ədəbiyyat

1. Əliyev Heydər. “Bizim ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz xalqımızın milli sərəvətidir və intellektual mülkiyyətidir”. (H.Əliyevin Azərbaycan yazıçılarının X qurultayında nitqi) Azərbaycan qəzeti, 5 noyabr, 1997
2. Həbibbəyli İsa. “Uşaq dünyasında ədəbiyyat və uşaq ədəbiyyatı dünyası”. “Ədəbiyyat” qəzeti, 5 iyun 2020
3. Mehrəliyev Elçin. “Müharibə və ədəbiyyat” Bakı, Azərneşr, 2000, səh. 228
4. Nəcəfova Məziyyə. “Müasir Azərbaycan poeziyasında Qarabağ”. Bakı, “EcoPrint”, 2019, səh. 304
5. Yusifovlu Rafiq. “Qələbəyə gedən yollar” “Göyərçin” jurnalı, 2019, N9, səh. 6

QARABAĞ MÜHARİBƏSİNİN ƏDƏBİYYATIMIZDA İLK EPİK PANORAMLİ ƏKSİ – SABİR ƏHMƏDLİ ROMANLARI

Akimova Elnarə Seydulla

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
“Uşaq ədəbiyyatı” şöbəsinin müdiri,
Filologiya elmləri doktoru, dosent

Açar sözlər: Sabir Əhmədli, müstəqillik, Qarabağ, roman, müharibə

Sabir Əhmədli 1980-ci illərin sonundan başlayaraq, Qarabağ acısını, xalqımızın üzləşdiyi bəlaları nəsrə gətirən və bunu epik panoram təsvirləri ilə canlandıran nadir yazıçılardandır. Təsədüfi deyil ki, bu illərdə yazıçının yaratdığı bütün əsərlər, onların mövzu və əhatə dairəsi çağın diqtə etdiyi reallıqlara adekvat olaraq yazılır. “Kütlə”, “Yanvar hekayələri”, “Axirət sevdası”, “Kef”, “Ömür urası” və ölümündən sonra çap olunan “Yazılmayan yazı” əsərləri Sabir Əhmədlinin bir yazıçı kimi ölkədə yaşanan situasiyalara həssas yazıçı baxışıdır. Meydan prosesləri, milli azadlıq hərəkatı, 20 Yanvar faciəsi, Qarabağ münaqişəsi, erməni təcavüzü, Sumqayıt hadisələri, qaçqınlıq problemi, yurd həsrəti motivləri və başqa bu kimi müharibənin ardınca gətirdiyi bəlalara çeşidli yazıçının əsərlərindən başlıca xətt olaraq keçir.

“Kütlə” romanı 1980-ci illərin sonlarında alovlanan meydan hərəkatına həsr edilən əsərdir. Meydanlara axışan xalq, tribunallarda xalqı mübarizəyə, azadlıq uğrunda mücadiləyə səsləyən ziyalılar, eyni zamanda bu ağır gündə, insanların ərzaq məhsullarının çoxunu talonla

aldığı bir zamanda yuxarı eşalonda çalışan partiya işçilərinin firavan yaşayışı və s. bu kimi məsələlər əsərdə geniş əksini tapıb. Ad məsələsində həssas olan Sabir Əhmədlinin romanını “Kütlə” adlandırmasını təsadüfi saymırıq. Burada bir amal uğrunda küçələrə axışan insanların yumruq kimi birliyi ilə bəhəm onların fərqli ambisiyalar, ideologiya və dünyagörüş nəticəsində kütlə olaraq qalması da nəzərdə tutulur. Yazıçı eyni zamanda Meydanı yalnız görünən qüvvələrin deyil, həm də “görünməz dalğa”nın idarə etdiyini anladır.

Sabir Əhmədli hələ yenicə haqq səsinə qaldırmağa çalışan xalqın toplandığı Meydanı bütün detalları ilə təsvirə çalışır, insanların psixologiyasının qatlarını açır, qınaq və ittihamlar, üsyana hazır olmamağın fəsadları, düşüncədəki natamamlıqları təsvir edir. Bəzən bu təsvirlərdə qarışıqlıq hakim olur, sanki Kütlə ab-havası əsərin daxilində də yaşanır. Bu da ondan irəli gəlir ki, müəllif o dövrə dair müşahidə etdiyi bütün nəsnələri mətnə hopdurmağa çalışır, qarışıq üslub, dolaşiq dialoqlarla yüklənən əsərdə bəzi yerlərdə nəzərə çarpan çaparaqlıq, cilalanmamış fikirlərin təqdimi xaotik bir dalğa yaradır. Buna baxmayaraq, “Kütlə” romanı xalqın üzləşdiyi problemləri incəliklərinə qədər əhatələyib içinə almaq baxımından, tarixilik nöqteyi nəzərindən dəyərli nümunədir. Həmin proseslərdə iştirak edən elə bir siyasi lider, yaxud ziyalı zümrəsi yoxdur ki, romandan adı keçməsin. Yazıçının oğlu Etibar Əhmədovun müsahibəsində oxuyuruq: “Xalqın bir araya gəldiyi bu hadisələrə atamın, eləcə də mənim münasibətim çox yaxşı idi. Gündüz o gedirdi, axşamlar isə mən. Atam gələndən sonra Sabir Rüstəmxanlımın, Xəlil Rza Ulutürkün meydanda yüz minlərlə insanın qabağında necə çıxış etməsi barəsində rəğbətə danışırdı. Deyirdi ki, şəxsən mən kütlənin qabağında o cür çıxış edə bilmərəm” [2].

“Kütlə” romanında tarixi qata nüfuz müasir proseslərlə qoşa verilir. Müəllif bu xətti əsərdə Adaş müəllim obrazı vasitəsilə əyaniləşdirir. Nəşriyyat işçisi, azadlıq hərəkatının alovlu iştirakçısı, xalqın hüriyyətini ürəkdən arzulayan Adaş müəllimi yazıçının prototipi, avtobioqrafik obraz kimi də qəbul etmək olar. Hadisələrə soyuqqanlı tərzdə yanaşan Adaş müəllim baş verənlərə tarixin ibrət məqamlarından nəzər yetirir, keçmiş olaylara ekskurs edir, fikirlərini ya özü, ya da Asif, Qulamla paylaşır. Ermənilərin zaman-zaman xalqımızın başına açdığı oyunlardan, torpaqlarımızı işğal etməsindən, törətdiyi vəhşiliklərdən, ötən əsrin əvvəllərində zülmü ərşə dayanan işgəncələrin vüsətindən bəhs edir, 1915-ci ildə Türkiyəyə qarşı xəyanətlərini, ziyalılarımıza qarşı riyakar və bədnam əməllərini xatırladır. Müəllif Adaş müəllim, Asif və Qulam obrazlarında proseslərə daha ayıq, daha analitik münasibət izhar edə bilir.

Sabir Əhmədlinin 1990-1991-ci illərdə yazdığı “Yanvar hekayələri” bizim nəsrə 20 Yanvar faciəsinə həsr olunan hələlik ən sanballı bədii nümunədir. Bu hekayələr kitabında həmin hadisə ilə bağlı bütün mənzərə bədii rakursdan məharətlə işlənib. Öz azadlığı naminə meydanlara axışan xalq, silahsız xalqa hücum edən sovet ordusu, qana boğulan insanların fəryadı hekayələrin əsas təsvir predmetini təşkil edir. Sabir Əhmədli bu hekayələrdə insan hislərini, ondakı vətənpərvərlik duyğularını, yurdu üçün əzmlə mücadilə etməsini psixoloji nüans dəqiqliyi ilə ifadə etməyə çalışır. Eyni zamanda rus imperialist siyasətinin obrazı, bir xalq olaraq dəfələrlə aldanışlarla üz-üzə qalmağımız kimi məsələlər də hekayələrin içindən əsas xətt olaraq keçir. Qeyd edək ki, kitabda yer alan “Dənizdən gələn səda” hekayəsi ABŞ-da da yayımlanmışdır. Hekayədə 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı məqamlara, gizlin qatlara varılır ki, məsələn, meyitlərin dənizə atılması, yandırılması, ölümlərə edilən həqarətlər, izi itirmək üçün onları sulara qorq etməklə bağlı faktlar və s., - onların həqiqətə əsaslandığı çox keçmədən etiraf edildi.

“Kütlə” və “Yanvar hekayələri” Sabir Əhmədlinin yazıçı, vətəndaş olaraq xalq, millət qarşısında mənəvi cavabdehlik hissindən hasilə gələn əsərlərdir. Ölkənin çətin günündə baş verənlərə tarixi qiymətin verilməsində, onun taleyüklü məsələlərinin ədəbiyyata gətirilməsində bu əsərlərin müstəsna rolu oldu.

Qarabağ məsələsi Sabir Əhmədlinin bioqrafiyasında izini dərin qoymuş, yazıçının müharibə faktoruna çağdaşlarından daha həssas yanaşmasına, mövzunu davamlı təsvir predmetinə çevirməsinə səbəb olmuşdur. Hələ “Ədəbiyyat qəzeti”nin 1993-cü il mart-aprel aylarında “Qarabağın qarlı səngərləri” adlı publisistik yazısında yazıçı Füzuli və Cəbrayıl bölgəsində apardığı müşahidələrini oxucularla bölüşərkən cəbhədə rastlaşdığı bütün reallıqları

təfərrüatı ilə nəql etmiş, erməni qüvvələrinin dinc əhaliyə tutduqları divanları, onların yaşadıkları ərazilərə qəfil basqın etmələrini, əliyalın insanların çarəsizliyini, eyni zamanda belə ağır günlərdə arxa cəbhədə aparılan oyunları, vəzifə hərisliyi, dəstəbazlıq, ön cəbhədəkilərin vəziyyətinə biganəlikləri və digər bu kimi amansız gerçəkləri sərt formada sərgiləmişdir. Sonrakı illərdə müharibə mövzusu yazıçının yaradıcılığında daha çox o kontekstdən işlənmişdir ki, dünyanı idrak, özünü dərk, son problematikası, heçlik duyğusu önə keçmiş, iç yaşantıları, mənəvi iztirabları ancaq bu məqsədin ifadəsinə yönəlmişdir: “Məni ölüm düşündürür”!

Ölüm haqqında düşünmək üçün Sabir Əhmədlinin böyük ağırları vardı. Qardaşını Böyük Vətən müharibəsində itirən yazıçı 1994-cü ildə Qarabağ uğrunda aparılan savaşa oğlu Məhəmmədi də itirmişdir. Bütün bu iztirablar yazıçının “Axirət sevdası”, “Kef” və “Ömür urası” romanlarında əksini tapmışdır.

Bu üç əsəri ilk trilogiya adlandıran və “Qarabağ müharibəsi mövzusu ümumən ədəbiyyatımıza bu trilogiya ilə girir”, - yazan AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlunun “Sabir Əhmədlinin Qarabağ trilogiyası” adlı məqaləsində oxuyuruq:

“Axirət sevdası” üç romandan ibarət trilogiyadır; əgər eyni adlı birinci romanda Müharibə ilə üz-üzə İnsanın Əbədiyyət axtarışları (ruhi varlığı) predmet seçilmişsə, “Kef”də müharibə şəraitində İnsanın başlıca olaraq nəfsi - cismani yaşamları hədəfdədirsə, “Ömür urası”nda yazıçının diqqəti bu dəfə İnsanın mənəvi siması, “yer sakini”nin məğzi-mənası, Yer ölçüləri üzərindədir.

Romanın poetnologiyası bərsində təzə nəsə deməyə lüzum yox. Ümumən bu yaşda, bu yetkinlikdə yazardan təzə bədiyyat istəməyin özü yanlış olar; bu yenə də həmin XX əsr Avropa romançılığıdır ki, İnsanın mənəvi (sosial, psixoloji, ekzistensial, altşüür...) dünyasını verir qəhrəmanın düşüncə selinin qabağına və oxucu ilə bəhəm baxır-görsün sonu nə olacaq”... [4, 39-40]

“Axirət sevdası” və “Ömür urası”nda tale, ölüm, ruhun fəlsəfəsi, fanilik və əbədiyyət haqqındakı düşüncələr aparıcıdır. İtirdiyi torpağı ilə bağlı narahatlığını yanıqlı bir dillə qələmə alan yazıçı qəfil intonasiyanı, ritmi dəyişir və hadisələrin obyektiv müəllifin mənəvi yaşantılarının dərin qatına fokuslanır: “Məni ölüm düşündürür”! Bundan sonra daha çox fəlsəfi mündəricə önə keçir. Bu fəlsəfi düşüncə ilə yüklənmiş obraz yazıçının özüdür. Sabir Əhmədlinin yazıçı, vətəndaş, ata kimi duyğularını danışdırdığı əsərdir “Axirət sevdası”. Roman boyu qəhrəmanın – özünün daxili nitqi, şüur axını, irəli-geri zaman dönümlərinə sıçrayışları, oğlu Məhəmmədin itkisi ilə bağlı yaşadığı dərin psixoloji-hissi sarsıntıları o qədər dərin işlənir ki, oxucu yazıçının şəxsi kədər və iztirabının fonunda bütöv vətənin yaralarını, portretini görür.

“Axirət sevdası” romanındakı əsas surət yazıçının oğlu Məhəmməd olsa da o, romana təhkiyəçinin xatirələri, düşüncələri, yaddaş qəlpələri əsnasında adlayır. Təhkiyəçi isə yazıçının özüdür. Oxucu yazıçının seçdiyi belə bir bədii üsul vasitəsilə müharibə və onun acı reallıqları, oğlu Məhəmmədin ön cəbhəyə könüllü qoşulması, az sonra şəhid olma faktı ilə tanış olur.

Oğlunun ardınca cəbhə bölgəsinə yollanan ata onu Beyləqanda, Goranda, Gəncədə, Murovda axtarmalı olur. Ordan Gəncəyə, dostunun evinə qayıdır. Bu zaman ona Məhəmmədin yaralanması xəbərini verirlər və o, dərhal Bakıya üz tutur. Və... Evə daxil olunca oğlunun hüsr məclisi ilə qarşılaşır:

“Orta-böyük otaqda çəhrayı ipək örtük salınmış cənazə qoyulmuş, anası başdan oturmuş, xalaları, qonum-qonşu cənazə dövrəsində halay qurub əyləşmişdilər.

-Y O X! Yox! Yox... Ola bilməz. İnanmaram! Məhəmməd, balam mənim! İnanmaram! - cənazənin ayağında çöküb, dizin - dizin onun üstünə can atdım. -Açın üzünü! Götürün örtüyü! Mən onu görmək istəyirəm!.. Mən səni haralarda axtardım, balam?! Gəlibmişsən, özün gəlibmişsən! Məndən qabaq gəlib çıxmısan evimizə”[3, 45].

Bu kiçik parçada müharibə məşəqqətlərini, onun insan həyatına qatdığı acıları dərk etmək üçün hər şey var. Oğul itirən atanın ağırları, canını vətən üçün könüllü sipər edən oğullarımızın nakam taleyi, insan həyəcanlarının ekstaz biçimində təqdimi və bütün bu mənəvi yaşantıların sonda insan psixologiyasına vurduğu zərbələr. Bu mənada “Axirət sevdası” əsərinin əsas leytmotivini təşkil edən fanilik və əbədiyyət haqqında düşüncələr heç nahaq deyil. Vaqif Yusifli yazır: “Sabir

Əhmədlinin «Axirət sevdası» romanı bu ata dərini əbədiləşdirən bir əsər kimi yarandı. Bu roman «Ata ağrısı» da adlana bilərdi. İlk dəfə idi Azərbaycan bədii nəsrində Yazıçı-Atanın oğul itkisindən doğan dağ boyda dərdi ilə üzləşirdik» [6].

Əlbəttə əsərin içinə aldığı çox problem, çox mənzərə var. Mühəribə ritmi əsərin hər səhifəsində duyulur. Düzdür, müəllif savaşa səhnələri canlandırmır, buna baxmayaraq yazıçının həm arxa, həm də ön cəbhədə görüb şahid olduğu reallıqlar, əsgərlərimizin orduda vəziyyətlərinin qənaətbəxş olmaması, silahsızlığı, əyin-başlarının nazikliyi, belə bir çətin durumda, onların ölüm-qalım savaşında canları ilə əlləşdikləri bir zamanda müxtəlif rayonların icra başçılarının toy-büsat qurmaları, öz eys-işrətlərindən qalmamaları haqqında təhkiyəçi yol boyu düşünür, ağrıyır.

Romanda şəhidlik ali bir məqam olaraq mənalanır “Olum, Ölüm eyni hadisədir. Birindən insan, o birindən ruh doğulur. Ölüm də Doğuluşca heyrət oyatmalı, seviclə qarşılmalıdır. Ölüm əbədi ömrün başlanmasıdır. Ölüm məqamında doğulan ruh – işıqdır” [3, 64].

Məhəmmədin ölümündən sonra əsər ölümlə bağlı, ruhun fəlsəfəsi ilə bağlı metafizik qata enişi ilə davam edir. Yazıçı əsərdə ruhsal müstəvidə olan düşüncələrini ilahiyyətçi müəllim obrazı kimi təqdim etdiyi Maliklə söhbətində bölüşür. Bu artıq “Məni ölüm düşündürür”, - yazan müəllifin gəlib çatdığı nöqtədir... Bəli, mühəribə ölüm haqqında düşündürür, mühəribə insan ruhunun ölümü tanıyıb dərk etməsinə daha yaxşı yol açır. Hələ olsun sinəsinə qardaş, oğul dağı çəkilmiş yazıçı ruhu ola. Bir az təəssüf, bir az da təmkinli nəzərlərlə baxıb anladır ki, “Başlıcası sağlıqdır, hər şey gəlib yerini alacaq. Evlər təzədən tikiləcək, şəhərlər, kəndlər əzəlkindən abad qurulacaq. Ötən mühəribədə Kiyev, Varşava, Rostov yerlə yeksan olmuşdu. İndi gedin baxın! Beş dəfə özündən artıq tikilmiş, böyümüşdür... Amma gedənlər, ölənlər qayıtmayacaq. Ölümdən qayıdış yoxdur” [3, 63].

“Kef” romanında yazıçının toxunduğu problemlər çoxözlüdür. Bir yazıçının ailəsindən başlanan hekayət az sonra ictimai sferaya adlayır. Əsərin mövzusunun ölkəmizdə gedən ictimai-siyasi proseslər, ərazi bütövlüyü uğrunda çarpışmalar, milli müstəqilliyimizin bərpa olunması, qaçqınların öz doğma ocaqlarına qayıtması, savaş ruhunun dirçəldilməsi, mühəribənin fəsadlarının aradan qaldırılması kimi məsələlər təşkil edir. Romanla bağlı bir müsahibəsində yazıçı deyirdi: “Baş verənləri mürəkkəb bir axın şəklində görmək lazımdır. Ən ağıllı və fərasətli adam odur ki, bu axında cəmiyyəti hansı xəttin səciyyələndirdiyini ayırd etməyi bacarıb, öz işlərini o istiqamətdə qurur. Sənət adamları, məsələn, yazıçılar da dövləti idarə edən, onun siyasətini müəyyənləşdirən adamlardan köməklərini əsirgəməməlidirlər” [5,3].

Nəhayət, yazıçının sağlığında çap olunan “Ömür urası” romanı. Bu məqama diqqət edək: son kitab “Axirət sevdası” (2003), son əsər isə “Ömür urası” (2000-2001)!

“Ömür urası” Sabir Əhmədlinin həyat, ruhlara aləmi, iki dünya ilə bağlı narahat düşüncələrinin mətnləşdiyi son ünvandır. Bu həm də yazıçının özünün gəlib çatdığı, nəfəs dərdiyi son duracaqdır- ömür urasıdır. Necə ki, əsərin əvvəlində yazır:

“Bağlar sovulanda yığılan bara el aparında “peşxudr” deyirlər. Biçilmiş zəmidən düşən tək-tük sünbül “başaq” adlanır. Bostan, dirrikdən qalma son məhsulsa “ura”dır. Məsəl var: “Gedər bostan urası, qalar üzün qarası.”

İnsan ömrünün sovuylan çağına da “ura” söyləmək olar. Oxuculara çatdırılan bu romansa yazıçı ömrünün son yetirməsi – “ura”dır. Bundan sonra nə yazsa, həmin ad altında gedəcək” [3, 222].

Bu əsər də Qarabağ mövzusunda həsr olunub. Yazıçı son günlərinə qədər itki ilə barışa bilmir: qardaş, oğul, dost, torpaq itkisinin hər biri yazıçının qəlbində izini qoyur. “Yeddi il keçmişdi. Günə çevir bu yeddi ili, gör neçə gecə-gündüz eləyir. Onun hər anı ürək ağrısı, af-ufla doluydu” [3,225] , - yazır əsərində. Burada da mühəribənin insan psixologiyasına vurduğu zərbələr, yurdunun talanmasına biganələşən, doğma ocaqlarını qaytarmaq üçün tərpnəş göstərməyən insanlar, düşmən əməllərinin önündə unutulmuş əsas qınaq predmetinə çevrilir. Bəzi hallarda yazıçı qələmi daha dərin məqamlara işləyir, ziddiyyətlərə tuşlanır, oxucunu amansız gerçəklərlə üz-üzə qoyurdu. Məsələn, paytaxtda boş gördükləri şəhər evlərinə qanunsuz olaraq soxulan və bununla erməni istilasını hansısa formada təkrarlayan

qaçqınların əməllərini Sabir Əhmədli sərt üslub və yalın dillə tənqid edirdi: “Yerli əhali illərdi Bakıda, Sumqayıtda ev növbəsinə dayanıb kooperativ mənzil tikintisini gözləyirdi: tikinti başa gəlsin, onlar mənzilsizlikdən qurtulub, rahat bir yaşayışa qovuşsunlar. Onların bu umudunu qaçqınlar büsbütün puç etmiş, zorla soxulmuşdular yarımçıq qalmış binalara, mənzillərə... Yurdu işğal edilmiş qaçqın, evsizlikdən əzab çəkən – tavanasız yoxsulun göz dikdiyi mənzili zəbt etmişdi [3, 224]”.

Amma əsər büsbütün bu motivlər üzərində qurulmayıb. “Ömür urası” Sabir Əhmədlinin xəyallar aləminə virtual səyahətidir. Savaş bitmiş, Qarabağ azad olmuş, itirdiyimiz torpaqlar geri alınmış, qaçqınlar öz yurdlarına qayıtmışlar. Əsər Sabir Əhmədlinin həm xəyalının, həm də gələcək arzularının təsviri, sabaha nikbin baxışı ilə qapanır.

Yazıçı Həmid Herişinin fikrinə görə, “Bakı-Mincivan qatarı”nda Cəbrayıl gedib çıxan tənha müəllim obrazı Sabir Əhmədlinin özüdür”. Yol boyu trilogiyanın qəhrəmanı olan Kişi bir zaman müəllim işlədiyi yurdunun kənd-kənd, oba-oba sorağına çıxır. Ermənilərlə qonşuluqda yaşamalarını xatırlayır, işğala az qalmış tikişdiyi evin izi ilə az qala hər dağın, daşın əvvəlki biçimini axtarır. Reallıqsa danılmazdır. Ermənilərin kənddə dağıtmadığı, viran qoymadığı heç nə qalmayıb. Evlər, muzeylər, tarixi abidələr, heykəllər, qəbirlər xarabazara çevrilib. Sabir Əhmədli sovet dövründə yanaşı, dinc şəraitdə birlikdə yaşadığımız erməni məsələsinə həssaslıqla yanaşır. Qeyd edək ki, yazıçı hələ 1984-cü ildə nəşr olunan “Göy gümbəz” kitabındakı “Qərribə səyyahlar” (1973) adlı hekayəsində “Qara limanı”, “Madğa” kimi sözlərlə Qarabağla bağlı müəyyən işarələr etmişdir. Bu artıq Sabir Əhmədli fəhminin gücü idi. İndi budur, illər ötmüş, “deyilənlər başa gəlmiş”dir. Yazıçı isə heç vəchlə olanlarla barışa bilmir: “Türk görəndə əsim-əsim əsən erməni gör bizi doğma yurddan qaçırtmış, yurdu yesir etmişdi: “Ara musurman! Yeddi ermənini bir dərədə tək görmüsən?” deyib də ələ saldıığımız, sarıdıığımız erməni başımıza nə müsibətlər gətirdi! Qorxaq, quşürək sandığımız dığalar, haylar tarix boyu nə qədər uduzmuşdular, nə ki hayıfları vardı bizdə, hamısını aldılar”... [3, 287]

Sabir Əhmədli qələminin həqiqətləri boyasız təqdim etmək səriştəsi burda da işə düşür. Yazıçı ittihamına tuş gələn yalnız erməni vəhşiliklərinin hüdudsuzluğu olmur, həm də ermənilər gəlməmiş boşalmış yurdda, mahaldakı evlərin talan olması faktı mətnə gətirilir. Eyni zamanda müharibə yaşanan bir dövrdə hökm sürən disharmoniya, ölkənin iki qütbündə ayrı atmosferin mövcudluğu, torpağı qorumaq əzmində birlik yarada bilməməyimiz, insanların düşmən önündə tərksilah, əliyalın buraxılması, üstəlik, müxtəlif dünya birliklərinin bu haqsızlığa göz yumması, erməni ilə olan iş birlikləri Kişinin düşüncələrindən keçən fikirlər qismində qərarlaşır: “Dünya ermənilərin mənafeyini güdür, bütün xaçpərəst aləmi, Avropa, Amerikada sakinləşmiş erməni diasporu onlara yardım edir, havadarlıq göstərirdi. Bizimkilərsə iqtidar-müxalifət cəbhəsinə bölünüb, bir-biriylə çəkişir, öcəşir, bitib-tükənməz didişmədən qurtarıb, Qarabağın azadlığından ötrü iş görə bilmirdilər...” [3,299]

Bir əsərin bədii təsir gücü insan ağrısı və həqiqətini meydana qoymaqdansa “Ömür urası” romanında bu səviyyə yetərincə dolğun işlənilib. Tehran Əlişanoğlu düz vurğulayır ki, “Sabir Əhmədli, tələb olunduğu tək, ədəbiyyatımızda ilk dəfə Qarabağ müharibəsi mövzusunun qlobal yanaşma müstəvisində çözməyə cəhd edir” [4, 42]. Tənqidçi əsaslandırır: “Romanda bir leytmotiv var – İnsan! Və bu, tək-cə əsas personaj – azərbaycan Kişisinin simasında təcəssüm tapmaqla qalmır; yazıçı təfərrüatları, faktları, yaddaşdan və bilavasitə lövhələri, epizodları, hadisələri danışdırmaqla geniş insan mənzərələri yaradır; eyni zamanda anti-insani səhnələrə vurğu salır. S.Əhmədli insanlarımızı qarşı neçə-neçə erməni vəhşiliyinin konkret, faktik təsvirini verərkən, sakit görünür; lakin bu, niyyəti duru bir qələmin toxdaqlığıdır, müharibəyə öz rəngində yanaşmaq gərəkdir: “Kişi öz həyatına yaxınlaşmaqda özünə bununla təsəlli verirdi: erməni işğalçılarının törətdiyi bütün cinayətlər Nürinberqsayaq bir məhkəmədə açılmalı, ifşa edilməlidir. Yalnız qırdığı dinc əhali, körpələrin intiqamı yox, qətlə yetirilmiş ağacların da cəzası verilməliydi. Bağ-baxçalara amansızcasına divan tutmuş qəsbkarlardan məhv etdikləri bitkilərin də qisası alınmalıdı”... [4, 42]

Romanda son səhnədə yurduna qayıtmış Kişi burada ilk xalçaçı qızlarla rastlaşır. Bu həm də yurda bağlı olmağın təkrarsız milli çalarda ifadəsidir. Məhz xalça toxuyan qızların yurda ilk sahib çıxması! Amma onlar həm də Kişinin şəhid olmuş oğlunun arzularının şahidləridir: “Kişi hal-əhval tutdu. Xalça Birliyinin başına nə gəldiyini soruşdu.

Qızın baxışları taxtapuşu sökülmüş alt-üst evin üst qatına dolandı. Pəncərələri çıxarılmış otağın

önündə, eyvanın tavanına dikildi. O, köks ötürüb dedi:

- Sizin oğlunuzun başına gələni də eşitdik... Murovda şəhid olub...

Qızı qəhər boğdu, kişi dilləndi:

- O, yayda buraya gəlir, evin işinə əl tuturdu.

Qız üst qatı, eyvanın tavanını göstərdi:

- Oranı rəngləyirdi. İşdən gedəndə görmüşdük. Anası çağırırdı: "Ehtiyatlı ol, yıxılırsan!" Bibisinin, sizin bacınızın toxumçuluq idarəsinə də baş çəkirdi...

Bibisinə deyibmiş: "Mən xalçatoxuyan qız alacam!"

Kişi kəsik ağacların dibinə axan suya baxdı, dilləndi:

- Hər şey yerini alacaq. Dağılmış şəhərlər, kəndlər yenidən qurulacaq, əzəlkindən də abad olacaq. Qaçqın-köçkün yurda qayıdacaq. Bircə şəhidlər qayıtmayacaq. Onlar biryolluq köçüblər.

Xalçaçı qız üst qatdan gözünü yığıb, müəllimlə sağollaşıb, düzəldi yola". [3, 308]

"Ömür urası" Avropa standartlı bir romandır, ... qaldırdığı yükün çəkisinə görə burda biz bəlkə bir onda çaşa bilərik ki, romanı Nobel mükafatçısı yox, Sabir Əhmədli yazmışdır. "Ömür urası"nda yazıçı lokal yozumları, yalançı pozaları qıraraq etnoqrafik, məişət, mənəviyyat, vətəndaşlıq, millət və ümumən insanlıq sırasından hadisələri və ziddiyyətləri ustalıqla bəşəri məzmunu yığa bilmiş; aya, olmadı elə oldu belə, kiminsə yanında gözüqırıq görünməyimizdən qorxmamışdır. Romanın uğuru məhz ondadır ki, burda vətən hissi, vətənə, Vətən torpağına bağlılıq fərdi məzmununda qavranılır. Kişinin yurdla təması o qədər ibtidai və eyni zamanda düşüncəli, sivilizasiyadır ki, istəsə də üçüncü bir kəsin bura girməyə yeri yoxdur..." [4, 44-45].

Yazıcının ölümündən sonra işıq üzü görən, 80 illik yubileyinə həsr edilən "Yazılmayan yazı" müəllifin ən iri həcmli romanı kimi avtobioqrafik səciyyə daşıyır. Romanda müəllifin dünyaya göz açdığı Cəbrayıl rayonunun tarixi ilə bağlı faktlar, məktəb və tələbəlik illəri ilə bağlı xatirələri, Bakıya gəlişi, müəllim kimi rayonda çalışması, ədəbi mühitlə münasibətləri, Cənub mövzusu, çox sevdiyi Ziyarat dağı, "onun hər iki yanından Araza doğru uzanan qollar", Qarabağ silsiləsi haqqında məlumat, nəsil şəcərəsi, ailə üzvləri, 20 yaşında müharibədə həlak olmuş qardaşı Cəmil Əhmədovun məzarını "Qardaşlıq qəbiristanlığı"ndan tapması və başqa bu kimi tərcümeyi-halının bir çox səhifələri əbədiləşib.

Tənqidçi Südəbə Ağabalayevanın 1999-cu ildə yazdığı "Bu ömür deyilən bir kiçik möhnət" məqaləsində yazıcının ibrətli həyat yoluna aydın, dəqiq vurulmuş naxışlar yer alıb: "Yazıçı Sabir Əhmədli çox yollara yolçu olub, çox yerləri gəzib, amma onun ömründə getdiyi iki yol var ki.. Yolların biri Sabir Əhmədli qardaşı – Sovet İttifaqı qəhrəmanı Cəmil Əhmədovun adına Polşa torpağına gedib. Şimali Qafqazdan Polşayadək vuruşub, Cəbrayıla heykəl olub «qayıdan» qardaşının qəbrini ziyarət edib.

Beş il əvvəl Sabir müəllim bir də yola çıxdı. Məhəmmədi görməyə getdiyi yol labirint oldu, oğlunu soraqladığı yollar səmtini Bakıya yönəltdi... Və Yasamaldakı evin həyətidə qurulmuş yas mağarında bitdi.. Burada Sabir müəllimin yolçuluğu başa çatdı. Bu yolun sonunda Sabir müəllimi Şəhid Atası adı gözləyirdi" [1, 209].

Şəhid Atası! Azərbaycan nəsrinə qazandırdığı təkrarsız bədii örnəklərin müəllifi olmaqla bərabər Sabir Əhmədlinin ömrünün urasında qazandığı bu ad ona Tanrı tərəfindən verilmiş Seçilmişlik haqqının ən şərəflilərindəndir mənəcə.

Ədəbiyyat

1. Ağabalayeva Sədabə. Karvan yolu, tənha yolçu. Bakı: "Səda", 2005, s. 198-209
2. Atam onun üzərində gələnleri indi haq dünyasında gözləyir (Sabir Əhmədlinin oğlu Etibar Əhmədovla müsahibə). <https://www.moderator.az/news/143935.html>
3. Əhmədov Sabir. Axirət sevdası. Bakı: Ozan, 2003
4. Əlişanoğlu Tehran. Sabir Əhmədlinin Qarabağ trilogiyası. "Tənqid.net" jurnalı, Bakı, 2008, № 5, s. 38-45
5. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. II cildə. 2-ci cild. Bakı, 2007
6. Yusifli Vaqif. Sabir Əhmədli – yaşayan sənətkar. "Kaspi" qəzeti, 2014, 11 fevral

MƏMMƏD ARAZ YARADICILIĞINDA AZƏRBAYCAN-QARABAĞ MÖVZUSU

Alyeva Afiqə Alı qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

Məmməd Araz milli azadlıq ideyalı əsərləri ilə istiqlal şairlərindən biri olaraq Azərbaycan ədəbiyyatında tanınır. Onun poeziyasında vətənin müqəddəsliyi, Qarabağ həqiqətləri, milli oyanışa çağırış motivləri güclüdür. Vətənə həsr etdiyi şeirlərində vətəndaşlıq duyğularını özünəməxsus poetik dillə ifadə edir.

Açar sözlər: Məmməd Araz, "Ayağa dur, Azərbaycan!", "Əsgər məktubu"

Summary

Mammad Araz is known in Azerbaijani literature as one of the poets of independence with his works on the idea of national freedom. In his poetry, the sanctity of the homeland, the realities of Karabakh, the motives for the call for national awakening are strong. In his poems dedicated to the motherland, he expresses his feelings of citizenship in a unique poetic language.

Keywords: Mammad Araz, "Stand up, Azerbaijan!", "Soldier's letter"

Azərbaycan poeziyasının Arazı, Kürü, Təbrizi, Qarabağı-mayası, qayəsi Azərbaycan olan Məmməd Araz. Bu ad səslənəndə "Azərbaycan deyiləndə ayağa dur!" misrası qeyri-ixtiyari dodaqların arasından süzülür, qamətini düzəldib əsgər duruşu almamaq mümkün deyil.

XX əsrin 90-cı illərində baş verən ictimai-siyasi hadisələr, Birinci Qarabağ müharibəsinin ağrı-acıları ilk olaraq publisistika və şeirdə öz əksini tapdı. Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Sabir Rüstəmxanlı, Vahid Əziz və b. şairlərin şeirlərinə etiraz ruhu, düşmənlərimizin niyyətinin ifşası, gerçəkliyin tənqidi, vətənpərvərlik və çağırış motivləri daha qabarıq idi. M.Arazın "Ayağa dur, Azərbaycan!", B.Vahabzadənin "Azərbaycan əsgəri", X.R.Ulutürkün "Davam edir 37" şeirləri həmin illərdə yazılan və dillər əzbəri olan poeziya nümunələri idi.

Vətən mənə oğul desə nə dərdim,
Mamır olub qayasında bitərdim.
Bu torpaqsız harda, nə vaxt, nə dərdim,
Xəzanımdır, xəzanımdır, xəzanımdır [4].

Bu misraların müəllifi Məmməd Araz, həqiqətən, Azərbaycanın oğlu, qayalarında bitən mamırı, çayı, meşəsi, dağı idi.

"Ayağa dur, Azərbaycan!" şeiri 90-cı illərdə himn kimi hamının dillər əzbəri oldu. Şeirdəki məğrurluq, yüksək poetik pafos hər bir vətəndaşın qanını coşdurur, hər kəsi milli kimliyini dərk

etməyə, tarixdən süzülüb gələn milli yaddaşa, özünüdərk məsələlərinə laqeyd yanaşmamağa çağırış idi.

Səninləyəm,
Sözü qəmli, özü dəmləli rəhbər adam!
1918-də vuruşurdu,
Danışmırdı rəncbər atan, rəncbər atam!
Səninləyəm, haqq-ədalət, səninləyəm,
Milli qürur, milli qeyrət, səninləyəm!
Səpil quma, göyər yerdə, bit qayada,
Gizli nifrət, açıq nifrət səninləyəm,
Oyat bizi, ey yaradan, səninləyəm! [2]

Milli oyanış, özünə qayıdış illərində bundan daha kəskin nə demək olardı ki? İçimizdəki vulkanı coşdurən, 1918-ci ildə yaranmış ömrü qısa müstəqil Azərbaycanı yenidən yaratmaq, yüksəklərdə dalğalanmağa layiq ay-ulduzlu bayrağımızı yenidən dalğalandırmaq üçün “Ayağa qalx!” deyən şairin səsinə necə səs verməmək olardı?

Bayrağını Xəzər boyda bayraq elə,
Enməzliyə qalxmış olan bayrağını !
Azərbaycan, Azərbaycan,
Azərbaycan bayrağını!
Ayağa dur, Azərbaycan! [2]

Qarabağ müharibəsi, qaçqınların məcburən öz doğma elindən-obasından uzaq düşməsi ilə bağlı Məmməd Arazın ürək ağrısı ilə yazdığı “Bizi Vətən çağırır”, “Əsgər oğlu”, “Dilənçi qaçqın”, Kəlbəcər qaçqınlarına”, “Ata millət, ana millət” və s. şeirlərini oxuduqca o ağrı-acıları yaşamamaq mümkün deyil.

“Əsərlərində qüvvətli mübarizə ideali olan Məmməd Araz milli oyanışa, Qarabağ savaşına aid yazdığı əsərlərində mübarizə əzmini qoruyaraq vətən sevgisi və fədakarlığını nümayiş etdirib.”(5)

90-cı illərdə bir çox şairlər kimi Məmməd Araz da tez-tez səngərlərdə əsgərlərlə görüşür, gördüyü, eşitdiyi hadisələri qələmə alırdı. Belə poeziya nümunələrindən biri də “Əsgərə məktub” şeiridi.

Əsgər nə istəyir? -
Bir təzə nəğmə.
Nəğməsiz darıxır əsgər tüfəngi.
Bir əsgər qəlbindən qopan zümzümə,
Bir Vətən daşını isidəcəkdir [3].

Səngərdə dayanan, Vətənin keşiyini çəkən oğulların Məmməd Araz şeirlərinə sevgisi, ehtiyacı həm şairi, həm də bizi qürurlandırır:

Bir əsgər yazır ki, “sərhədəçiyəm mən,
Əlimdə tüfəngdir, dilimdə şeir.
İnamla, qeyrətlə qorunur Vətən.
Bunlarsız silahlar lal-kardır”, - deyir [3].

Demək, Azərbaycan sərhədinin başlandığı yerdən Məmməd Araz şeiri başlanır. Vətən oğlunun qeyrəti, cəsarəti Məmməd Araz şeirindən ilhamlanırsa, onun qarşısında heç bir düşmən duruş gətirə bilməz.

Bir nəğmə əsgərin dodaqlarında,
Sərhəd küləyinə həmsöhbət olar.
Bir nəğmə əsgərin barmaqlarında
Tətiyə söykənən cəsarət olar [3].

Şairin yaradıcılığı haqqında bir çox ədəbiyyatşünas alimlərimiz məqalələr, monoqrafiyalar, portret-çerklər yazmış, Azərbaycan ədəbiyyatında Məmməd Arazın mövqeyi haqqında dəyərli fikirlər söyləmişlər. Akademik İsa Həbibbəyli yazır: “ Artıq Azərbaycan şeirində özünəməxsus ənənələri olan məxsusi bir Məmməd Araz məktəbi də formalaşmışdır.” [1,147].

Məmməd Araz şeirləri ilə Vətən daşı və Azərbaycan Vətəndaşı olmağı bacardı.

Ədəbiyyat

1. Müstəqillik dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, I cild. Bakı. "Elm və təhsil", 2016, 796 s.
2. <https://1905.az/məmməd-araz-ayağa-dur-azərbaycan/>
3. <https:portal.azertag.az/az/node/13548>
4. <https://www.facebook.com/> (Klassik ədəbiyyat inciləri)
5. <https://www.anl.az> (Azərbaycan ünvanlı Məmməd Araz poeziyası (hazırladı: Ramiz Qasımov)

QARABAĞ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİ SƏBİNƏ ƏHMƏDOVANIN ARAŞDIRMALARINDA

Babayeva Gülbəniz

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Mətbuat tarixi və publisistika şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Xülasə

Məqalədə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Səbinə Əhmədovanın "Qarabağ ədəbi –mədəni mühiti" (XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəlləri) monoqrafiyası tədqiqata cəlb edilir. Tədqiqatçı Qarabağın zəngin və çoxəsrlik tarixinə ekskurs edərək bu qədim diyarın hələ XI əsrdən başlayaraq Abbasilər, Hülakilər, Qızıl Orda xanlıqlarının hərbi meydanına çevrildiyini, son yüzilliklərdə isə erməni daşnaklarının soyqırımlarına, işğallarına məruz qalmasını tarixi mənbələrə istinad edərək faktların dili ilə açıqlayır. Eyni zamanda müəllif tarixi xronologiyayı ardıcıl izləyərək Qarabağın keçmişi və bu günü arasında bağlılıq yaradır, Səbinə Əhmədova bu tarixi, ictimai –siyasi hadisələrlə oxucuda tədqiqat predmetinə çevirdiyi Qarabağ və onun taleyi haqqında tam aydın təsəvvür yaradır. Bununla yanaşı, tədqiqat obyektini kimi seçdiyi dövrün ədəbi –bədi mənzərəsini verməklə bərabər, həm də Qarabağ mühitində yaşayıb- yaradan Molla Pənah Vaqif, Qasım bəy Zakir, Mir Möhsün Nəvvab, Xurşidbanu Natəvan, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Firidun bəy Köçərli və başqa şair, yazıçı və ziyalılar haqqında öçerklərə də yer vermişdir.

Məqalədə Səbinə Əhmədovanın monoqrafiyası Qarabağ ədəbi-mədəni mühitinin öyrənilməsi baxımından dəyərli bir mənbə kimi qiymətləndirilir.

Açar sözlər: Qarabağ xanlığı, Şuşa, Pənahəli xan, Səbinə Əhmədova, ədəbi –mədəni mühit, ədəbi məclislər, Xurşidbanu Natəvan, Molla Pənah Vaqif

Summary

The article deals with the monograph of Sabina Ahmadova, Doctor of Philosophy in Philology, "Literary and cultural environment of Karabakh" (second half of the XIX century - early XX century). Drawing on Karabakh's rich and centuries-old history, the researcher explains that this ancient land has been a battleground for the Abbasids, Hulakis, Red Horde khanates since the 11th century, and in recent centuries has been subjected to genocide and occupation by Armenian Dashnaks. At the same time, the author creates a connection between the past and present of Karabakh. Sabina Ahmadova gives the reader a clear idea of Karabakh and its destiny, which she turned to the subject of research with these historical, socio-political events. She also wrote essays about Molla Panah Vagif, Gasim bey Zakir, Mir Mohsin Navvab, Khurshidbanu Natavan, Uzeyir bey Hajibeyli, Firidun bey Kocharli and other poets, writers and intellectuals who lived and worked in Karabakh.

The article considers Sabina Ahmadova's monograph as a valuable source for studying Karabakh's literary and cultural environment.

Key words: Karabakh, Shusha, Panahali khan, Sabina Ahmadova, literary-cultural environment, literary union, Khurshidbanu Natavan, Molla Panah Vagif

Qarabağın çoxəsrlik maddi və mədəni abidələri, zəngin söz saxlanıcı olan ədəbiyyatı, sehrkar səslər aləmi, qeyri-adi təbii gözəllikləri, ecazkar füsunkarlığı onu həmişə diqqət mərkəzində saxlamışdır. Həmvətənlərimiz bu sehrkar, cənnət diyarın gözəlliyindən zövq alıb qürur duymuşlarsa, mənfur, xəyanətkar qonşularımız həmişə ona hərisliklə, qəsbkarlıqla yanaşmış, zaman-zaman öz caynaqlarına keçirməyə çalışmışlar. Əsrlərlə davam edən münaqişə və müharibələr XX yüzilliyin sonunda mənfur ermənilər tərəfindən yenidən təkrarlandı və torpaqlarımızın iyirmi faizi düşmən qüvvələr tərəfindən yağmalandı. Bu ədalətsiz və cinayətkar işğal faktı təəssüf ki, otuz ilə qədər davam etdi. Lakin gec də olsa, haqq işimiz qalib gəldi. Artıq bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyevin xalqımızla milli birliyi, həmrəyliyi, yenilməz və rəşadətli ordumuzun qəhrəmanlığı sayəsində Azərbaycanın çarpan ürəyi - Qarabağ erməni daşnaklarının işğalından azad edilib. İndi erməni vandallarının daşı daş üstə qoymadığı doğma torpaqlarımızda böyük quruculuq və abadlıq işlərinə başlanılmışdır.

Şübhəsiz ki, hər bir Azərbaycan vətəndaşı, ziyalısı bu doğma diyarın xalqımız üçün, dünənimiz, bugünümüz və gələcəyimiz üçün necə böyük bir əhəmiyyətə malik olduğunun fərqiindədir. Zaman-zaman başı bəlalər çəkmiş qədim və əzəli Qarabağ diyarı dünya mədəniyyətinə böyük dühalar bəxş etmiş, ədəbi – bədii düşüncənin təmərküzləşdiyi məkan kimi diqqət mərkəzində olmuş və bu gün də olmaqdadır. Qarabağ ədəbi mühitinin yetirdiyi böyük sənət adamlarının həyat və fəaliyyəti neçə-neçə tədqiqatların mövzusunə çevrilmişdir. Bu mənada filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Səbinə Əhmədovanın “Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti” (XIX əsrin ikinci yarısı- XX əsrin əvvəlləri) monoqrafiyası ədəbiyyatşünaslığımıza layiqli töhfədir.

Səbinə Əhmədova monoqrafiyada çoxəsrlik tarixə, zəngin mədəniyyətə, böyük ədəbi mühitə sahib olan Qarabağı bütün parametrlərdə tədqiqata cəlb etmişdir. O, monoqrafiyanın əvvəlində Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağın tarixinə ekskurs edir, XI əsrdən başlayaraq qədim tarixi-etnoqrafik vilayətin sınaqlar qarşısında qaldığını, Abbasilər, Hülakilər, Qızıl Orda xanlıqlarının bu yaşayış məskəninə yürüşlərinə qədər hər bir faktoloji hadisəni öz təhlil süzgəcindən keçirir. Çingiz xan, Batı xan, Qazan xan kimi fəthlərin Qarabağdakı daxili və xarici siyasəti ictimai-siyasi hadisələr fonunda, tarixi müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb olunur.

Tədqiqatçı bu prosesləri ardıcıl olaraq silsilə şəkildə davam etdirərək əsas mətləbə- Qarabağ xanlığının təşəkkülü və formalaşması mərhələlərinə geniş işıq salır. XVIII yüzillikdə (1747) əsası Pənahəli xan tərəfindən qoyulan xanlığın sonralar Mehrəli xan (1759-1763), İbrahimxəlil xan (1763-1806) və Mehdiqulu xan (1806-1822) tərəfindən idarə olunması tarixi faktlara istinad edilərək sənədlərin dili ilə açıqlanır.

Səbinə Əhmədova Qarabağ xanlığının, bütövlükdə Azərbaycan xalqının tarixinə qanla yazılmış Kürəkçay müqaviləsini (1805) xatırladır, 1822-ci ildə Qarabağ xanlığının ləğv edilməsi kimi ədalətsiz bir qərarın acınacaqlı nəticələrindən söhbət açır. Müəllif Qarabağ ədəbi-mədəni mühitinin təhlilinə çatınca bu xronologiyı xatırlatmaqla oxucuların yaddaşında bir daha bu ağır, üzücü, eyni zamanda insanı dərinədən düşünməyə sövq edən faktları təsadüfən yada salmır. Bütün bu xronoloji xatırlatmalar həmvətənlərimizə bir ziyalı səslənişi, milli təəssübkeşlikdən qaynaqlanan, mübarizə əzmini yüksəltməyə istiqamətlənmiş milli kimliyə çağırış harayıdır. Səbinə Əhmədova bu tarixi, ictimai və siyasi hadisələrlə oxucuda tədqiqat predmetinə çevirdiyi Qarabağ və onun taleyi haqqında tam aydın təsəvvür yaradır və bir növ ədəbi mühitə keçid üçün zəmin hazırlayır. Tədqiqatın önəmli cəhətlərindən biri də Qarabağ ədəbi mühitinin ayrılıqda deyil, bütövlükdə- Şimali və Cənubi Azərbaycan ədəbi-mədəni mühiti kontekstində araşdırılmasıdır. Təbii ki, S.Əhmədova bir ədəbi mühiti digərindən təcrid etməməkdə haqlıdır. Çünki bütün bunlar bir arada təmərküzləşərək XIX əsrin II yarısı və XX əsrin əvvəlləri vahid Azərbaycan və onunun intibah mərhələsini yaşayan ədəbiyyatını olduqca real əks etdirən faktlardır. Tədqiqatçı bir incə məqamı da nəzərdən qaçırır: Qarabağ xanlığı Rusiyanın tərkibinə daxil

olsa da, əsrlərcə qoruyub çağdaş dövrə qədər gətirib çıxardığı milli kökdən, istər zəngin folklor qaynaqlarından, istərsə də klassik ədəbiyyatdan uzaqlaşmamış, əksinə bütünlüklə özündə ehtiva edərək yaşatmışdır. Monoqrafiyada dövrün ədəbi mənzərəsini verərkən müəllif bu önəmli məsələləri diqqətdən qaçırmamışdır.

S.Əhmədova tədqiqatda Qarabağ ədəbi-mədəni mühitinin bəşər mədəniyyətinə, dünya sivilizasiyasına verdiyi misilsiz töhfələri konkret tarixi faktlara istinad edərək təhlil süzgülündən keçirir. O, Qarabağın siyasi, iqtisadi, sosial ədəbi-mədəni mühitinin dünya sivilizasiyası ilə ayaqlaşmasından bəhs edərək yazır: “Qarabağ ziyalılarının Azərbaycanın digər regionlarında yaşayan maarifpərvər adamları ilə görüşmələri, məktublaşması, Qafqazın və Türk dünyasının tanınmış şəxsiyyətləri ilə əlaqəsi Qarabağda közərən qığılcımların alışmasına, buradan isə bütün Azərbaycana yayılmasına səbəb olurdu. Bu ərazidə boya-başa çatan, mükəmməl mədrəsə təhsili görmüş gənclərin sonradan elmi biliklərini Rusiya və Avropada artırmaları qarabağlı ziyalıların timsalında Şərq və Qərb təfəkkürünün mürəkkəb sintezinin formalaşmasına səbəb olmuşdu. Bu cür ziyalılar dərslik yazmaları, qəzet və jurnallarda mühərriqlik etmələri, qələmə aldıkları əsərlərin səhnələşdirilməsi bu fərqli təfəkkür tərzinin bütün ölkəyə yayılmasına səbəb olmuşdur”[4,19].

Tədqiqatda Qarabağ, mədəniyyət, musiqi, şeir, sənət beşiyi olan Şuşa şəhəri və onun böyük düha sahiblərinin fəaliyyəti diqqət mərkəzində saxlanılır. Hələ 1830-cu ildən fəaliyyətə başlayan Şuşa qəza məktəbinin dünya standartları səviyyəsində təhsil verməsi, 1874-cü ildə Zaqafqaziyada ilk dəfə olaraq Şuşa şəhər məktəbinin açılması, 1881-ci ildən isə Şuşa Realnı Məktəbinin fəaliyyətə başlaması və ana dili ilə yanaşı rus, alman və fransız dillərində dərslərin keçirilməsi burada maarifin, elm və mədəniyyətin hansı zirvədə olmasından xəbər verən qürurverici məqamlardır. 1896-cı ildə isə bu qədim mədəniyyət mərkəzində 210 nəfər şagirdin təhsil aldığı ikisinifli rus-tatar məktəbinin açılması maarif sahəsindəki intibahın ən bariz nümunəsidir.

Professor Raqub Kərimov Qarabağın, Şuşanın tədqiqata cəlb olunan mərhələsini (XIX əsrin ikinci yarısı- XX əsrin əvvəlləri) tarixi faktlar əsasında şərh edərək, dövrün həqiqi mənzərəsini faktların dili ilə açıqlayaraq yazır: “XIX yüzillikdə Şuşada 95 şair, 22 musiqişünas, 38 xanəndə, 19 xəttat, 16 nəqqaş, 11 nüsxəbənd, 4 astronom, 18 memar, 16 həkim, 42 müəllim var idi. Bu böyük ziyalılar dəstəsi Şuşa şəhərini mədəniyyət mərkəzinə çevirməkdə böyük rol oynamışlar” [3, 12].

Səbinə Əhmədova Qarabağın qədim kökə söykənən və milli dayaqlar üzərində bərqərar olan ədəbi ənənəsini klassik dövrdən orta çağa və eləcə də XX əsrin əvvəllərinə qədər izləyərək dövrün epoxasını sözlə rəsm edir. Tədqiqat obyektinə çevirdiyi mərhələnin görkəmli nümayəndələrinin həyat və yaradıcılıq yolunu, ictimai mühitə və mövcud quruluşa münasibətini ayrı-ayrı oçerklərdə əks etdirir. Bununla belə, Qarabağ ədəbi mühitində yaşayıb- yaradan, yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatında realizm və xəlqilik anlayışını qərarlaşdıran Molla Pənah Vaqif ədəbi məktəbinin Qarabağ ədəbi mühitinə təsirsiz ötürmədiyini də tədqiqatda ön plana çəkir. Bütövlükdə yaranan münbit şərait bir çox sənətkarların yetişməsində və formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır. S.Əhmədova artıq adları ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizdə özünəməxsus yer tutan Qasım bəy Zakir, Sədi Sani Qarabaği, Mir Möhsün Nəvvab, Xurşidbanu Natəvan, Növbəri, Həsənəli xan Qaradaği, Mirzə Ələsgər Növrəs, Məmo bəy Məmai, Mirzə Həsən Qarabaği Yüzbaşov, Abdulla bəy Asi, Məşədi Əyyub Baki, Mir Mehdi Xəzani, Xarrat Qulu, Məxfi, Məşədi Məhəmməd Bülbül, Bəhmən Mirzə Qacar haqqında ayrı-ayrı oçerklərdə bəhs etmiş, onların yaradıcılıqlarını ən dərin qatlarına, incə məqamlarına qədər açmağa nail olmuşdur. Bu təhlillər hər bir sənətkarın fərdi yaradıcılığını, dəst-xəttini və ən başlıcası isə öz dövrünə, mühitə münasibətini aydınlaşdırmaq baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. S.Əhmədova hər bir sənətkara ayrı-ayrılıqda oçerklər həsr etsə də, onları birləşdirən eyni məqsəd və məramı, vətən və millət təəssübünü bir arada təmərküzləşdirir bilmişdir. Bu isə bütövlükdə Qarabağ ədəbi hərəkatını yaradan ən önəmli faktorlar kimi tədqiqatın dəyərini artırır. Monoqrafiyada hər bir şairin yaradıcılığına istinad edən müəllif həm onların zəngin folklor ənənəsinə söykənən çoxçalarlı və çoxqatlı örnəklərini, həm də Azərbaycan klassik ədəbiyyatında stabilləşən şeir formalarının özəlliklərini konkret nümunələr əsasında şərh edir. Bütün bunlar Azərbaycanda elm, maarif, təhsil sahəsindəki tərəqqinin bir hissəsi kimi uğurlu və diqqətçəkəndir.

Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti haqqında söhbət açarkən 1864-cü ildə əsaslı şuşalı şair Mirzə Rəhim Fəna tərəfindən qoyulan ədəbi məclisi xatırlatmamaq mümkün deyil. Sonralar Xan qızı

Xurşidbanu Natəvanın rəhbərliyi ilə onun evində davam etdirilən bu ədəbi məclis “Məclisi-üns” (Dostluq məclisi) adı ilə fəaliyyət göstərmişdir. Dövrün böyük ədəbiyyatını yaradan bu ədəbi məclis öz ətrafında XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında müəyyən xidmətləri olmuş Mirzə Rəhim Fəna, Mirzə Ələsgər Növrəs, Mirzə Həsən Yüzbaşov, Məmo bəy Məmai, Hacı Abbas Ağah, İsmayıl bəy Daruğə, Mirzə Sadiq Piran, Məhəmmədəli bəy Məxfi, Məşədi Nəsir Lövhi, Hüseyn ağa Cavanşir, Mirzə Haqverdi Səfa, Bəhram bəy Fədai, Mahmud bəy Mahmud, Mirzə Səfər Köhnəfüruş, Məhəmməd ağa Müştəri, Səməd bəy Səməd, İsgəndər bəy Rüstəmbəyov kimi şairləri, ziyalıları, sənət adamlarını toplamışdır. Doktor Cavad Heyət Qarabağ ədəbi –mədəni mühitinin bu mərhələsinin təsnifatını apararaq yazır : “Bu əsr ədəbiyyatın üç qrup ətrafında təməz etdiyini qeyd etmək lazımdır . Bunlardan biri məhəlli klassisizmi davam etdirən Qasım bəy Zakir ilə Məhəmməd bəy Aşiq ətrafında qərar tutur . İkinci qrupa Mirzə Fətəli Axundzadənin qərbi fikirləri və nəsrçiliyi ilə inkişaf imkanı tapan cərəyan tərəfdarları daxil idi . Üçüncü qrup “Məclisi-üns “şairlərindən təşkil olub qəzəlçiliyi, lirizmi incələməyə çalışanlardır. Bu son qrupun nümayəndəsi Natəvan xanımdır. Seyid Əzim Şirvani və məsləkdaşları isə bu cərəyanlar arasında qalmaqla bərabər xüsusi bir üsyançılıq ilə köhnə zəncirləri qırmaq fikrində idi . Natəvanın nüfuzu digər iki cərəyan tərəfdarlarından qat –qat qüvvətli idi [1,164].” Bu ədəbi məclislə yanaşı, 1872-ci ildə Şuşada dövrünün böyük ziyalısı, zəka və istedad sahibi Mir Möhsün Nəvvabın rəhbərliyi ilə “Məclisi-fəramuşan” (Unudulanların məclisi) adlı ikinci bir ədəbi məclis də fəaliyyətə başladı ki, bu da o zamankı Azərbaycan ədəbi mühiti üçün yeni bir hadisə kimi dəyərləndirilməlidir. Professor Vüqar Əhməd bu ədəbi məclisin əhatə dairəsinin genişliyini və ədəbi əlaqələrini yüksək qiymətləndirərək yazır: “Məclisi-fəramuşan” xarici ölkələrlə də münasibət saxlayırdı. Bakıdan “Əkinçi” , Krımdan “Tərcüman”, İstanbuldan “Sabah”, Hindistandan “Həblül - mətın” ruznamələri alırdı. Alınan qəzet və toplular oxunur, ədəbi ,elmi və siyasi məsələlər ətrafında mübahisələr aparılırdı” [5,159].

Qarabağ torpağı aşiq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi şöhrət qazanan Aşiq Pəri, incə ruhlu, aşıqanə qəzəlləri ilə könülləri fəth edən Xurşidbanu Natəvan, Fatma xanım Kəminə kimi qadın şairləri, Mir Möhsün Nəvvab kimi zəngin ensiklopedik bilik sahibini, faciə janrının (“Müsibəti-Fəxrəddin”, 1896) əsasını qoyan Nəcəf bəy Vəzirov, monumental tarixi roman müəllifi (“Qan içində”, 1937) Yusif Vəzir Çəmənəmənli, böyük mütəfəkkir, publisist Əhməd bəy Ağaoğlu, Şərqdə ilk operanın yaradıcısı və banisi (“Leyli və Məcnun”, 1908), professional bəstəkar, böyük düha sahibi Üzeyir bəy Hacıbəyli və neçə-neçə saysız-hesabsız şəxsiyyətlər yetirmişdir. Bu ecazkar, cənnət bir diyar haqqında nə qədər yazılsa da, onun qeyri-adi gözəlliyinin, gücünün və sehrkarlığının cazibəsindən qurtarmaq mümkün deyil. Səbinə Əhmədova monoqrafiyada bütün bu diqqət çəkən, önəmli məsələləri səbr və təmkinlə araşdırmış və Qarabağ mühitinin cazibəli orbitindən ayrıla bilməmişdir.

Tədqiqatda diqqət çəkən portret oçerklərdən biri də Şuşa ədəbi – mədəni mühitinin yetirməsi olan görkəmli maarifçi, pedaqoq, ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçərliyə həsr edilmişdir. S.Əhmədova oçerkdə Firidunbəy Köçərlinin Azərbaycan ədəbiyyatındakı ,elm və maarif sahəsindəki misilsiz xidmətlərindən müfəssəl məlumat verir ,görkəmli alimin tarixi rolunu faktların dili ilə aşıqlayır. Firidun bəy Köçərli “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları “ adlı iki cildlik əsərində 120-dən çox Azərbaycan ,ərəb və fars dillərində yazıb – yaratmış ədəbi şəxsiyyət haqqında məlumat verməklə zəngin və çoxəsrlik ədəbiyyatımızın salnaməsini yaratmış ,xalqımıza böyük tarixi xidmət göstərərək adını əbədiləşdirmişdir. F.Köçərli uzunmüddətli və səmərəli axtarışların nəticəsi kimi ortaya çıxan bu sanballı əsərində şair və yazıçılar, onların mühiti və əsərləri haqqında dərin mülahizələr irəli sürür, ədəbi prosesə obyektiv münasibət bəsləyir, məsələlərə incə zövqlü, elmi mühakiməli bir ədəbiyyatşünas kimi yanaşırdı : “Firidun bəyin kitabında sənət və sənətkarlıq baxımından zəiflə qüvvətli, təsadüfi əsərlərlə böyük ədəbi abidələr, klassik sənət inciləri ayırd edilir, özünə layiq qiymət alır. Tənqidçi ayrı-ayrı sənətkar və əsərdən danışarkən onları mühit və şəraitdən ayırmır, zamanla sənətkar, dövrlə incəsənət, ictimai, ədəbi-estetik fikir arasındakı təbii əlaqənin ümumi mənzərəsini əks etdirməyə çalışır. O, eyni zamanda, yazıçıların mənsub olduğu ədəbi cərəyan və məktəbdən, əsərlərinin dil-üslub xüsusiyyəti və təsir dairəsindən söhbət açır. Bütün bu keyfiyyətlər isə “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları”nı cümg və təzkirələrdən ayırıb tədqiqat xarakterli ədəbiyyat tarixinə çevirir” [2,423].

Qarabağ mühitinin real tarixi gerçəklikləri bir sıra məxəzlərdə, o cümlədən Qarabağ salnamələrində geniş şəkildə əksini tapmışdır. Bütün bu dəyərli tarixi qaynaqlarla yanaşı, Səbinə Əhmədovanın səmərəli axtarışlarının nəticəsi kimi ortaya çıxan “Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti” (XIX əsrin II yarısı-XX əsrin əvvəlləri) monoqrafiyası Qarabağ salnamələrinin boy sırasını və əhəmiyyətini artıran yeni bir araşdırma kimi qiymətli və dəyərlidir.

Bütövlükdə Qarabağın ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatının real mənzərəsini canlandıran bu sanballı tədqiqat əsəri yağılara tutarlı cavab, onu sevənlərə, qələbə müjdəsi gözləyənlərə əvəzsiz bir ərməğandır. Milli təəssübkeşliklə yazılmış hər bir əsər tarix səhnəsində əbədiyyət qazanır. Bu mənada Səbinə Əhmədovanın müqəddəslik, paklıq, qəhrəmanlıq məskəni kimi simvollaşan Qarabağımızı bütün çalarları ilə özündə əks etdirən “Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti” (XIX əsrin II yarısı-XX əsrin əvvəlləri) monoqrafiyası “Qarabağnamələr”in sırasında özünə layiqli yer tutan sanballı tədqiqat əsəri kimi əhəmiyyətlidir. Monoqrafiya Azərbaycan ziyalılarına və geniş oxucu auditoriyasına qiymətli bir töhfədir. Bu dəyərli tədqiqat əsərindən ali və orta məktəblərdə dərs vəsaiti kimi istifadə olunması faydalı ola bilər.

Çoxşaxəli yaradıcılığı və dəyərli tədqiqatları ilə Azərbaycan elmi ictimaiyyətində yaxşı tanınan Səbinə Əhmədovaya səmərəli axtarışlarında yeni-yeni uğurlar və müvəffəqiyyətlər arzulayırıq.

Ədəbiyyat

1. Doktor Cavad Heyət . Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış. Bakı , “Yazıçı”, 1993 , s.164 .
2. Mir Cəlal ,FiridunHüseynov.XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı ,Bakı, “Maarif “,1982 ,s.423
3. Raqub Kərimov. Rəyçidən. Səbinə Əhmədova “Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti (XIX əsrin ikinci yarısı –XX əsrin əvvəlləri). Bakı , “Ecoprint” , 2020, 220 s.
4. Səbinə Əhmədova. “Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti (XIX əsrin ikinci yarısı –XX əsrin əvvəlləri). Bakı , “Ecoprint “,2020,220 s.
5. Vüqar Əhməd .Rus uşaq ədəbiyyatı və Azərbaycan , Bakı , “Bilik”,1992, s.159

MAHİRƏ NAĞIQIZININ YARADICILIĞINDA QARABAĞ MÖVZUSU

Babayeva Mələhət

ADPU, dosent

Xülasə

Mahirə Nağıqızının vətənpərvərliyə, II Qarabağ müharibəsinə, tarixi qələbəmizə həsr edilmiş şeirləri çoxdur. Ədəbiyyatımızda zəfər şeirləri yenə yaranmaqda davam edir. Mahirə xanımın bu şeirləri 2021-ci ildə nəşr edilmiş “Salam Olsun (Vətənpərvərlik şeirləri)” kitabında toplanmışdır. Şair kitabı respublikamızın ümumtəhsil və ali məktəblərinə, kitabxanalara hədiyyə etməklə yanaşı, xarici dövlətlərə də göndərərək zəfər sevincimizi, Qarabağ həqiqətlərini çatdırmağa nail olmuşdur.

Açar sözlər: vətən, Qarabağ, zəfər, poeziya, şeir, kitab

Summary

The article analyzes valuable poetic examples written by Mahira Naghy gizi on patriotism, the Second Karabakh War, the memory of our martyrs, our glorious victory. Mahira Babayeva collected these poems in the book "Salam Olsun (Patriotic Poems)", published in 2021. The poet managed to convey the joy of victory and the realities of Karabakh by sending the book as a gift to secondary schools and universities of our republic, libraries, and foreign countries.

Keywords: homeland, Karabakh, victory, poetry, poetry, book

Bu gün vətənpərvərlik bütün hislərimizdən ən yüksəkdə durur. Bunu biz öz əməli işimizlə, verdiyimiz töhfələrlə biruzə veririk. Bu əməllərimiz bizim duyğu, vicdan, sədaqət tərəzimizin mizanıdır. Vətənpərvərlik hislərinin təzahürü hər kəsin daxili aləminin təzahürüdür. Milli və mənəvi dəyərlərə bağlılıq insanda öncə vətənpərvərlik hislərini gücləndirir, sonrakı mərhələlərdə isə insanın əsl vətəndaş olmasında birbaşa rol oynayır.

Vətənə sevgi və bağlılıq ruhumuza, mənəvi dünyamıza hakim kəsilməlidir. Bu, hazırkı durumda biz azərbaycanlılara xüsusilə vacibdir. Bu gün vətən və vətənpərvərlik anlayışlarının mənəvi aspektlərdə təlqini bizə hava, su kimi gərəkdir. Bu xüsusda vətənpərvərlik ruhunu özündə daşıyan ədəbi əsərlər, xüsusilə də şeirlər xüsusi bir yer tutur. Bu mövzuda istənilən yaradıcılıq növü hər hansı sifariş və ya tələblə yox, ürəklə, istəklə yazılır. Bu, hər bir vətəndaşın, xüsusən də təhsil, mədəniyyət və incəsənət sahəsində çalışan insanların mənəvi borcuna çevrilmişdir. Bu mövzu vətənin, dövlətini sevən insanlar üçün hər zaman gündəmdədir, hər zaman aktualdır və bu mövzuya müraciət edən insanların yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Vətənpərvərlik, bütövlükdə insanlarımızın, vətəndaşlarımızın ruhunda, canında, qanındadır.

Xalqımızın qələbə sevinci yaşadığı bir zamanda Azərbaycanın görkəmli pedaqoqlarından olan istedadlı şair, vətənpərvər ziyalı Mahirə Nağı qızı Hüseynova Vətən müharibəsində şanlı qələbəmizə həsr etdiyi şeirlərinin bir qismini sizin nəzərinizə çatdırmaq istəyirik. Bu şeirlər onun böyük Qələbəmizlə bağlı sevinc hislərinin ifadəsidir. Şairin «Görünür» adlı şeiri II Qarabağ müharibəsi dövründə torpaqlarımızın azad olunması xəbərləri gələrkən qələmə alınmışdır:

Cəbrayıl qaldırdığın bayrağın,
Əsgər, sən dörd bir yandan görünür.
Uzaq deyil can atdığı oylağın,
Beş addımda Zəngilandan görünür.

Məlum olduğu kimi, Qarabağda qazandığımız tarixi zəfərlər Cənubi Azərbaycandakı soydaşlarımızı da ruhlandırmış, onlar da Quzeyli qardaşlarını dəstəkləmək üçün əlindən gələni etmişdilər. Cəbrayılın azad olması, Xudafərin korpüsündə Azərbaycan bayrağının asılmasını cənublu soydaşlarımız da böyük coşqu ilə qarşılamışdılar:

Savalanda yatan igid oyandı,
Bayrağıdır, qan qırmızı boyandı.
Yağı düşmən qaçaraqda dayandı,
Əhvalından, qırımından görünür.

44 günlük müharibədə Azərbaycan haqlı olaraq öz mübarizəsini aparır, doğma torpaqlarını düşmən tapdağından azad edirdi. Qələbə soraqlı bayrağımızın Şuşada dalğalanması naminə canı və qanı ilə Azərbaycan oğulları cəbhədə yeni, həm də şanlı bir tariximizi yazırdı. Azərbaycanın əbədi və əzəli torpağı olan Qarabağa mətin addımlarla yaxınlaşan Azərbaycan əsgəri xalqın qəhrəmanı olduğu kimi, həm də ədəbiyyatın qəhrəmanı olmalıdır:

Nə möhtəşəm tarix yazdın dəftərə,
Oxunacaq, deyiləcək min kərə.
Adımızı ucaltmışan göylərə,
Bütün Qafqaz dağlarından görünür.

Mahirə Nağıqızının zəfər poeziyası könül oxşayır. Xüsusilə o yerlərdə dünyaya gəlib, yurd həsrətilə yanan insanların keçirdikləri təsirli və təbii hislərini yaşadır. Bu şeirində olduğu kimi:

İçindəki duyğuların dil açdı,
Yetər dedin ki, millətin əl açdı.
Qədəm basdın, kül Qarabağ gül açdı.
Dağın, daşın növrəğindən görünür.

II Qarabağ müharibəsi ərəfəsində evləri dağılan soydaşlarımız da “təki Vətən sağ olsun!” deyərək Xarı bülbül ətrini duymağa səbirsizləşirdilər:

Hanı gəlir, hanı gəlir?!- dedilər,
Xankəndinin xanı gəlir, dedilər.
Adı gəlir, sanı gəlir, dedilər,

Çıxsan, Cıdır meydanından görünür.

Bildiyimiz kimi, Qarabağı işğaldan azad etməyi ümummilli lider Heydər Əliyev oğlu, Ali Baş Komandan İlham Əliyevə hətta vəsiyyəət belə etmişdi. Şuşanın azad olduğu gün Ali Baş Komandan İlham Əliyev ümummilli lider Heydər Əliyevin məzarını, Şəhidlər xiyabanını ziyarət etmiş, sonra bu tarixi qələbə sevincini həmvətənlərinə ehtişamlı bir şəkildə çatdırmışdır. Bu şeirdə həmin tarixi anlar poetik dillə belə tərənnüm edilir:

İlham yazdı yeni dövrü, zamanı,
Odur xalqın umud yeri, gümanı.
Bu millətin tarixinin hər anı,
"Heydər baba" dastanından görünür.
Nə möhtəşəm tarix yazdın dəftərə,
Oxunacaq, deyiləcək min kərə.
Adımızı ucaltmışan göylərə,
Bütün Qafqaz dağlarından görünür. (1)

Varlığa estetik münasibət M.Nağıqızına məxsus yaradıcılıq təxəyyülünün tükənməz enerjisi, onu həmişə narahat edən, hərəkətə gətirən tükənməz mənbədir. Sadə yaza bilmək qabiliyyəti M.Nağıqızı üslubu üçün ən böyük poetik ləyaqət, bədii məharət və istedad göstəricisidir. Ən vacib anlayışlar – vətən, vətəndaşlıq, mənəvi-əxlaqi təmizlik sintez şəklində müəllifin dünyagörüşünün əsas istiqamətlərini işıqlandırır. Anaya, qohum-qardaşa, elə, yurda, Vətənə sevgi ruhu onun lirikasında mərkəzi yer tutur. Əhatəli və zəngin düşüncələr aləmində bir söz sənətkarının zəngin mənəvi dünyasını, işıqlı dünyagörüşünü, inamını, əqidəsini, yüksək ideal və amallarını, ruhundan və qəlbindən süzülüb gələn işıq selini görürük:

Çölündə bitəm, boylanam,
Bağrımda sitəm, boylanam.
Hopam göylərdə buluda,
Sən tərəf, Vətən, boylanam.
Ev nədir?- tikən bilər,
Bağ nədir?- əkən bilər.
Vətən, sənin qədrini
Qəhrini çəkən bilər. (2)

Ədəbiyyat

1. Mahirə Nağıqızı. "Salam Olsun (Vətənpərvərlik şeirləri)". Bakı, 2021
2. Mahirə Nağıqızı. Bayatılar və üç şeir. Bakı: "Apostroff" nəşriyyatı, 2015

ELÇİNİN "QARABAĞ ŞİKƏSTƏSİ" ƏSƏRİNDƏ QARABAĞ XATİRƏLƏRİ

Babazadə Ayna Çingiz qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə

Yazıçı Elçinin "Qarabağ şikəstəsi" əsəri Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunda yazılan maraqlı əsərlərdən biridir. Əsərin əsas obrazlarından biri olan Cümü tez-tez xəyallara dalır, Qarabağa səyahət edərək keçmiş xatirələri yada salır. Ən çox da xatırlanan Qarabağın şikəstəsi olur. Məhz buna görədir ki, müəllif əsərin adını "Qarabağ şikəstəsi" qoymuşdur. Hekayədə qaçqınların həyatı ilə tanış oluruq. Əsərin sonunda yazıçı milli birliyi zəruri hesab etmişdi.

Açar sözlər: Qarabağ, Şuşa, xatirələr, qaçqınlıq

Summary

The writer Elchin's "Karabakh shikastasi" is one of the most exciting works on the topic of Karabakh in Azerbaijani literature. One of the main characters, Jumu, often dreams, builds castles in the air, recalls his memories while travelling to Karabakh. Most of the remembered are the Karabakh shikastasi. That is why the author named the poem "Karabakh shikastasi". In the story, we get acquainted with the lives of refugees. At the end of the story, the writer considered it necessary to have national unity.

“Müharibə və ədəbiyyat” mövzusu əslində Azərbaycan ədəbiyyatı üçün yeni bir mövzu deyildi. İkinci Dünya Müharibəsi dönməndə də bu mövzu gündəmdə olmuş və istər poeziyada, istər nəsrə, eləcə də dramaturgiyada illərlə aktual bir mövzu olmuşdur. Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsinin erməni qəsbkarları tərəfindən işğalından sonra bu mövzu ədəbiyyatımızda yenidən aktuallaşmağa başladı. Ədəbiyyatda Qarabağ problemi aktual məsələ olaraq bu istiqamətdə bir çox əsərlərin yazılmasına səbəb oldu.

Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus yeri və dəsti-xəti olan yazıçı Elçinin “Qaçqınlar silsiləsi”nə daxil olan hekayələrdə qeyd olunan problem ana xətti təşkil edir. Silsiləyə daxil olan əsərlərdən biri də “Qarabağ şikəstəsi”dir. Maraqlı məzmunu ilə diqqəti cəlb edən əsər bir neçə hissədən ibarətdir. Hekayə janrında yazılmasına baxmayaraq, yazıçı əsərdə bir çox tarixi mətləblərə toxunmuşdu. Müəllif Azərbaycanda bir milyondan çox qaçqının yaşadığını, bu insanların Ermənistanın işğal etdiyi torpaqlardan qaçdığını, məcburi köçkün düşdüyünü qeyd edir. Səkkiz milyonluq əhalisi olan ölkədə hər səkkiz nəfərdən birinin qaçqın olmasını diqqətə çatdırmaqla bu məsələni analoqu olmayan bir hadisə hesab edir [1, 369].

Müstəqillik dönməndə yazılan bu hekayədə əsərin qəhrəmanı Cümü (əsl adı Cümşüd idi-A.B.) elektrik qatarının çarxlarının səsinə yuxudan oyanıb xəyallara dalır. Bu xəyallar aləmi onu Qarabağa bir vaxt qoynunda gəzdiyi torpaqlara, Qarabağın gözü Şuşaya, uşaqlıq illərinə aparır, toy günündə çalınan “Qarabağ şikəstəsi”ni ürək ağrısı ilə yada salır. Keçmişə xatırlama istər-istəməz olurdu, istər Cümü içki içib kefli olanda, istərsə də içməyəndə, yəni ayıq vaxtında. Hər iki halda o, keçmiş xatirələri yada salıb qəhərlənərdi. Qəmli-nisgilli xəyalatdan yaxa qurtara bilmirdi.

Cümü Şuşanın Ağadədəli məhəlləsində yaşamışdı, uşaqlığı, gəncliyi burda keçmişdi. Orta məktəbi də burada bitirmişdi. Həmin illər onun həyatının ən xoşbəxt illəri idi. Mənfur düşmənlərimizin Şuşanı alması ilə Cümü kimi neçə soydaşlarımızın xoşbəxtliyi əllərindən alınmışdı. Cümünün yaşadığı ömür – Şuşada, Ağadədəli məhəlləsində qalmışdı. Hərdən ürəyinə qara fikirlər damır, elə hiss edirdi ki, bir daha həmin yerlərə gedə bilməyəcək. Ona elə gəlirdi ki, o, elə fəhlə yataqxanasındaca öləcək, buralarda elə kənd qəbiristanlığının bir böyründə dəfn olunacaq. Hekayənin əvvəlində Cümü haqqında məlumat verildikdən sonra müəllif digər qaçqınların həyat tərzinə diqqəti cəlb edib, onların hiss və duyğuları arasındakı oxşarlığı əks etdirməyə çalışmışdı.

Əsərin ikinci hissəsində biz anası əslən quba yəhudilərindən olan İzabell Xanikoffla tanış oluruq. Cümünün həyat hekayəsi haqqında qismən məlumat verdikdən sonra yazıçı oxucunun diqqətini Ziba-İzabel xəttinə yönəldir. Hekayə ilə tanışlıqdan məlum olur ki, İzabelin əslən Azərbaycanlı-Qubaya söykənir. Belə ki, onun anası Ziba Qubanın Qırmızı Qəsəbəsindən idi, coğrafiya müəllimi olmuşdur, ərə gedəndən sonra qohumlarının dəvəti, ərinin təkidi ilə İordaniya sahillərində yaşamalı olmuşdur. Həyatının iyirmi ilindən çoxunu 1968-ci ildən etibarən İzraildə yaşasa da, fikri-zikri, keçirdiyi hislər bu ölkəyə sığışmırdı. Ömrü Qudyalçayın suları kimi axıb gedən Zibanın ürəyi Qubada qalmışdı. Azərbaycanlıları xoş xatirələrlə anan Ziba yurd həsrəti çəkə-çəkə ağciyər xərçəngindən İzraildə dünyasını dəyişmişdi. Zibanın qızı İzabel Xanukoff Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığında işləyirdi. Onun işi qaçqınlarla bağlı idi. İzabeli Azərbaycan torpağına bağlayan başqa bir doğma hissə var idi. Qürbətdə dünyasını dəyişən anası Zibadan Azərbaycan haqqında çox şey eşitmişdi, ona görə də Azərbaycana gələcəyini biləndə onda nostalgiyalı hislər baş qaldırır. Ali Komissarlığın Cenevrədəki ofisindən Azərbaycana ezam olunur. Əsərin sonrakı hissələrində biz İzabell Xanikoffun qaçqınların vəziyyəti ilə maraqlandıqdan sonra Qubaya, oradan da Qırmızı Qəsəbəyə, Qəçrəş meşəsinə getdiyini, burada təbiətin füsunkarlığına heyranlığını görürük. Qubada

olarkən tanış olduğu bir gənc İzabeldə marağ oyadır, beləliklə onun Azərbaycana işgüzar səfəri məhəbbət macərəsi ilə tamamlanır.

İzabel Xanukoffu Qubaya gətirən ötürülmə informasiyanın təsiri ilə yaranan “yurd həsrəti”, ana xatirələrinin oyatdığı marağ idi. Ancaq bu “yurd həsrəti” Cümüdəki yurd həsrəti ilə müqayisəyə gəlinməzdi. Cümü nəinki fiziki, eyni zamanda mənəvi əzab çəkirdi. Yazıçı İzabelin timsalında ana nastolgiyasını, Cümünün simasında isə yurd nastolgiyasını əks etdirmişdi.

Cümü hərdən xatirələrə dalararaq həyatindəki meyvə ağaclarını yada salır. Fikirləşir ki, yəqin ki, ermənilər çoxdan onun armud ağacındakı sulu armudları dərib yeyib hələ bir onun dədə-babasının goruna da söyüblər. Gələcək Şuşa, Qarabağ qələbəsi şərəfinə Cümü oğlunun adını Qalib qoymuşdu. Cümüdəki yurd həsrəti, ağrı-acı onun övladlarına; oğlu Qalibə, qızı Cəmiləyə də sirayət etmişdi. Onlarda Qarabağ-Şuşa faciəsinə biganə yanaşanlara qarşı bir inamsızlıq hissi formalaşmışdı.

Əsərdə hadisələr təkcə Cümü ilə İzabelin əhatəsində cərəyan etmir, hekayədə başqa obrazlarla da tanış oluruq. Qaçqınlar içərisində yurd həsrəti çəkənlərdən biri də Məmməd kişi idi. Vaxtilə Şuşada çayxanada çayçı işləyən Gözlə-gəlirəm Məmməd kişi indi tamam əldən düşmüş, cavanlıq halından heç bir əsər-ələmət qalmamışdı. “Gözlə-gəlirəm” ayamasına hekayədə aydınlıq gətirilir, bu ayamanın Məmməd dayıya işindən dolayı qoyulduğunu görürük. Günləri fəhlə yataqxanasının həyatindəki qədim bir zeytun ağacının altındakı sovet dövründən qalma sınıq-salxaq bir skamyada oturmaqla keçirdi. Cümü onunla dialoqundan anlamışdı ki, Məmməd kişi özündən nigarandı. Onda nə bir ümid, nə də səbr qalmışdı. İndi onu düşündürən bir məsələ var idi, görəsən dəli olanda insan özü onu bilir ya yox. Hətta o dərəcəyə çatır ki, Cümü ilə qarşılaşarkən bu haqda ona suallar verir.

Əsərdə Sona obrazı da yaddaqalan bir obrazdır. Qaçacaq vaxtı o torpağını itirməklə yanaşı anadangəlmə kor olan bacısı Solmazı da itirmişdi. Şuşadan qaçdıqları vaxtdan on üç gündən sonra Solmaz Əsgərindən aşağıda Qasımlı kəndindən tapılmışdı. Ermənilərin əlinə keçməkdən necə yaxa qurtardığını xəbər alanda Solmaz “-Allah əlimdən tutub aparırdı məni” cavabını vermişdi [1, 369]. Bu cavabdan təsirlənərək Sona Allahın hələ də onları unutmaması, bir gün Şuşaya qayıdacaqları ümidilə yaşayırdı. İzabell Xanukoff aldığı bahalı fransız ətrini ona hədiyyə etsə də, heç bir şey Sonanın ürəyini açə bilmirdi. O, indi bəzənmək marağında deyildi. Hətta özünü bir qadın kimi deyil, qaçqın kimi dəyərləndirirdi. Qaçqın məişəti ona özünü bir qadın kimi hiss etməyə imkan vermirdi. Onların üzünü güldürəcək yeganə şey yenidən vətənə qayıtmaları olardı. İstər Cümü, istərsə də onun həyat yoldaşı ilə tanışlıq, dərdlərini dinləmək İzabelli çox sarsıdır.

Yazıçı əsərdə xarici təşkilatların da Qarabağ məsələsinə biganə yanaşdığını və məsələnin həlli istiqamətində ciddi addımların atmadığını diqqətimizə çatdırır. Artıq qaçqınların sözləri qurtarmışdı, onlar da xarici təşkilatlara söz deməyin heç bir işə yaramayacağını fərqləndirirdilər. Odur ki, Məmməd kişinin həyat yoldaşı Sürəyya İzabel Xanukoffun qarşısına çıxaraq “- Bura bax, - dedi. - Bizə heç nə lazım deyil! Bizə humanitar yardım da lazım deyil! Onu da aparın ermənilərə verin! Bizə heç nə lazım deyil! A tövbə! Bizə Şuşanı qaytarın!”- demiş və tərcüməçi qızdan dediklərinin tərcümə olunmasını istəmişdi [1, 370]. Tərcüməçi qız dediklərini İzabelə tərcümə edəndə Sürəyyə xala sözlərinə davam etmişdi. Bu səfər Cümünün oğlu Qalibi göstərərək onun Şuşanı görmədiyini, vətəninin yataqxana olduğunu, daha sonra əri Məmmədi göstərərək onun vaxtilə nə kimi olduğunu, indi isə günlərini skamyada oturmaqla keçirdiyini bildirərək yenidən Şuşanı tələb etmişdi.

Hekayədə xarici təşkilatlarla yanaşı, Azərbaycan daxilində də bu məsələyə biganə yanaşanları yazıçı avtobus sürücüsü - Ağadadaş obrazının timsalında ümumiləşdirir. O, Cümünün başına gələnləri anlamaqdan çox-çox uzaq bir insan idi. Çünki onun yurd həsrəti kimi bir dərdi yox idi. Yeganə dərdi avtobus sürüb pul qazanmaq, istirahət edə bilmək və nərd oynamaq idi. Əgər yay günlərində dəniz-qayalıq uğultusu onun ruhuna bir sakitlik, yuxusuna bir şirinlik gətirib ata-babasını xatırladırsa və bu xatirələr onun əhvalına xoş təsir edirdisə, Cümüyə bu uğultu doğma gəlmirdi, əksinə isti yay günləri ona daha sıxıcı gəlir, yuxusunu ərsə çəkirdi. Belə vaxtlarda o, səfalı təbiəti olan Şuşanı, güllü-çiçəkli həyatini arzulayırdı. Ağadadaşın rahatlığını Qırmızı xoruzun vaxtsiz banlaması pozurdusa, Cümünün timsalında qaçqınların rahatlığını mənfur düşmənlərimiz ermənilər neçə il bundan əvvəl pozmuşdurlar.

Ağadadaş hər səhərini dəniz dalğalarının uğultusu ilə açırdısa son dönəmlər Cümünü bir başqa səs oyadırdı. Qulağına gələn səs dəniz dalğası olmadığını yaxşı bilirdi. Üzünü yuduqdan sonra güzgüyə baxanda həmin avazın “Qarabağ şikəstəsi” olduğunu xatırladı. Bu avaz vaxtilə onun toyunda

Malibəyli Köhnə Qaval İsgəndər tərəfindən səsləndirilmişdir. Yazıçı hər iki obrazın daxili dünyasındakı kəskin fərqləri bədii detallarla ümumiləşdirmişdi.

Beləliklə, müəllif əsərdə üç taleni əks etdirməklə onlar arasında oxşar və fərqli məqamları qeyd edir. Bununla da vətəndaşlıq problemini qabardaraq, işğalçılıq siyasətinin qurbanlarını, acı, ağır nəticələrini ön plana çəkirdi. Sonda isə yazıçı Azərbaycan xalqının öz milli mənliliyi, mənəvi-əxlaqi dəyərləri uğrunda mübarizəyə qalxmağın zəruriliyini vurğulayır. Cümə 1992-ci ilin 8 may tarixini, Şuşa camaatının qırıldığı, bir qismin də baş götürüb quru canını qaçdığı günü hər dəfə xatırlayanda həmin günü Şeytanın şuşalılarına hədiyyəsi günü hesab edirdi.

Milli və vətəndaşlıq heysiyyətinin tapdanması hər zaman insanların bir bayraq altında birliyinə səbəb olmuşdur. Şükürlər olsun ki, ölkə rəhbəri cənab İlham Əliyevin uzaqgörənliyi, qəti siyasəti sayəsində İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı digər ərazilərimiz kimi Şuşa da azad olunmuşdu. 44 günlük müharibə dönməndə Azərbaycan xalqı əzmkarlığını, milli birliyini göstərdi. Bunu nəinki ermənilər, bütün dünya ölkələri gördü. Bununla da illərlə çəkilən həsrətə, nigarançılığa son qoyuldu. Artıq Qarabağa, Cümünün xatirələrində yer alan Cıdır düzünə, Şuşanın səfəli təbiətinin qoynuna rahatlıqla addım ata biləcəyik. İndi artıq fəxarət hissi ilə Şuşa bizimdir!...Qarabağ Azərbaycandır!, - deyə bilirik.

Ədəbiyyat

1. Elçin. Seçilmiş əsərləri: [10 cildə] / Elçin. - Bakı: Çinar çap, - c. 1. – 2005, - 626 s.
2. Mehraliyev, E. Müharibə və ədəbiyyat / E.Mehraliyev. - Bakı: Azər nəşr, - 2000, - 228 s.
3. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. [10 cildə] . - Bakı: BDU nəşriyyatı, - c.1. – 2007, 564 s.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MOLLA PƏNAH VAQİFİN BƏDİİ OBRAZI

Bağırılı Aygün Ağabağır Qızı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Xülasə

XVIII əsr Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin bədii obrazına bir neçə yazıçı və şairin əsərlərində rast gəlinir. Səməd Vurğun “Vaqif” pyesində, Yusif Vəzir Çəmənəminli “İki od arasında”, Yusif Səmədoğlu “Qətl günü”, Elçin Hüseynbəyli “Yenə iki od arasında” romanlarında şairin bədii obrazını yaratmışlar. Biz bu əsərlərdə Vaqifi həm şair, həm ictimai xadim, həm xalqın müdrik nümayəndəsi kimi görürük.

Açar sözlər: Molla Pənah Vaqif, poeziya, nəsr, dramaturgiya, bədii obraz

Abstract

Molla Panah Vagif, an Azerbaijani writer of the XVIII century, can be found in the works of several writers and poets as a literary character. An artistic image of the poet was created in the drama “Vagif” by Samad Vurghun and the novels “Between Two Fires” by Yusif Vazir Chamanzaminli, “The Day of Murder” by Yusif Samadoghlu and “Again Between the Two Fires” by Elchin Huseynbeyli. In these works, we see Vagif as a poet, public figure and wise representative of the people.

Keywords: Molla Panah Vagif, play, novel, artistic image

XVIII əsr Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin bədii obrazına Yusif Vəzir Çəmənəminlinin “İki od arasında” əsərində, Səməd Vurğunun “Vaqif” pyesində, Yusif Səmədoğlunun adı çəkilməsə də,

haqqında bəhs olunan şairin Vaqifin obrazının olmasına şübhə etmədiyimiz “Qətl günü”, Aqil Abbasın “Batmanqılınc”, Elçin Hüseynbəylinin “Yenə iki od arasında” romanlarında rast gəlinir. Vaqifin bədii obrazının yaradılmasının birinci səbəbi böyük şair, ictimai xadim Molla Pənaha hörmət və ehtiramdan doğurdusa, ikinci səbəb Çəmənəmənli XVIII əsr Azərbaycanının çətin və mürəkkəb ictimai-siyasi vəziyyətini, xanlıqlar arasındakı çəkişmələri göstərmək, Vurğunda taleyi taleyinə çox bənzəyən sələfinin simasında özünün və çağdaşlarının durumunu, öz dövrünün yaşanılan problemlərini əks etdirmək, Yusif Səmədoğluda isə zamanlar arası əlaqəni göstərməklə dəyişən, amma əslində hər dəfə təkrarlanan tarixin acı həqiqətlərini bəyan etmək idi.

Yusif Vəzir Çəmənəmənli “İki od arasında” əsərini 1936-1937-ci illərdə cəmi dörd ay ərzində yazmışdır. Əsər 50-ci illərdə Əkbər Ağayev tərəfindən “Qan içində” adı ilə xeyli ixtisarla nəşr edilmişdir. Romanın adının dəyişdirilməsinə səbəb professor Tofiq Hüseynoğlunun da dediyi kimi, iki odun – biri İrandırsa, digərinin Rusiya olduğunun asanlıqla anlaşılması idi. Əsərdə “iki od arasında qalmış” ifadəsi də məhz Vaqifin dilindən verilir. Səməd Vurğunun “Vaqif” əsərində isə eyni çıxılmaz vəziyyət İbrahim xanın dilindən verilir:

Bir yandan Türkiyə, bir yandan İran,
Ordan da Rusiya göndərir fərman...

Xanın məsləhətçisi, sarayda vəzir olan Vaqifin bir missiyası Qarabağ xanlığının timsalında ölkəni bu çıxılmaz durumdan çıxarmaq üçün düzgün qərar vermək idisə, bir şair kimi, el içindən çıxmış el vəkili kimi həm də xalqı çıxılmaz vəziyyətdən usanan xanın qəzəbindən qorumaq idi. Biz “İki od arasında” əsərində Vaqifin dəfələrlə xalqı xanın, saray hökmlülərinin qəzəbindən qurtarmaq üçün maraqlı fəndlər işlətdiyinin, müxtəlif yollar axtardığının şahidi oluruq. Molla Pənah sarayda xalqın, xalqın yanında sarayın adamı olmaqla, hər ikisinin arasında körpü salmağa çalışırdı.

Qarabağ xanlığı hər dəfə təhlükə ilə üz-üzə qalanda, məşvərətə ehtiyac yarananda başda İbrahim xan olmaqla bütün saray əyanları Vaqifin üzünə baxır, onun nə deyəcəyini, nə tədbir tökəcəyini gözləyirdilər. Əsərin əvvəlki nəşrlərində ixtisar olunmuş, son variantlarda isə bərpa olunan - Qarabağa yerləşdirilmiş ermənilərin çirkin siyasətini əks etdirən epizodların birində məlum olur ki, Qarabağda sığınacaq tapan erməni mülkləri Yekaterinaya Qarabağ xanından, onlara olunan “zülmlərdən” şikayət məktubu yazılar. Bunu eşidən Vaqif saray əhlini məşvərətə yığır, uzun məsləhətlərdən sonra saraydakı rəsmi otağına çəkilib Yekaterinaya məktub yazır. Bu o məktub idi ki, Peterburq sarayının Qarabağa qarşı tərtib etdiyi planı tamamilə dəyişir. Ermənilərin 1783-cü ilin mart ayında Peterburqa çatmış ərizəsinin üstünə knyaz Potyomkin – Tavriçeski: “İbrahim xanı taxtdan salıb Qarabağda erməni əyaləti düzəltməli”, – dərkənarını yazmışdı. Vaqifin yazdığı məktub eyni ilin aprel ayında Peterburqa yetişib Potyomkini əvvəlki qərarından daşındırır, “İbrahim xanın bizə qarşı bəslədiyi sədaqət rus çariçası üçün ən gözəl bir bacdır”, – deyərək Qarabağ hökmdarına sifariş göndərir.

Bunu deməkdə məqsədimiz həm də odur ki, bu gün şairi bəzi tədqiqatçı və siyasətçilər Rusiyaya meyilli olmaqda ittiham edirlər. Əslində Vaqifin bu “meyil və istəyi” Qarabağ xanlığını gözləyən böyük təhlükəni sovuşdurmaq məcburiyyətindən doğurdu.

“İki od arasında” əsərində diqqətçəkən maraqlı bir məqam var. Əsər boyu Vaqifə İbrahim xan, saray əhli, digər həmsöhbətləri Axund, ağa, şair, aşiq deyərək müraciət edir, onun haqqında məhz Vaqif deyərək danışılır. Amma Qazaxdan Qarabağa qonaq gələn Vidadi Vaqiflə söhbətində ona Pənah deyərək müraciət edir. Bu fərqli xitab diqqəti cəlb edir və çox keçmir ki, bu fərqli xitabın mənası anlaşılır. Belə ki, Vidadi Vaqifə bu dünyanın gözəlliklərinə, səfasına çox da bel bağlamamağı tövsiyə edəndə, Vaqif onunla razılaşmayıb, “bu dünyanın əzabını” toy bayram biləndə, Vidadi gülümsəyərək: “zöhd və təqva işinə gəlmir. Bir az da qocalarsan, ölüm qorxusu canına çökər, onda məsələyə Vaqif olarsan. Hələ Vaqif deyilsən, fəna dünyaya bel bağlayan Pənah oğlansan” [11, 590] – deyir. Hamı üçün Vaqif olan Molla Pənah, Vidadi üçün onda Vaqif olacaqdı ki,

Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim,
Hər nə gördüm, əyri gördüm, özgə babət görmədim.
Aşınalar ixtilatında sədaqət görmədim,
Biətü iqrarü imanü dəyanət görmədim,
Bivəfadən lacərəm təhsili-hacət görmədim.

...Baş ağardı, ruzigarım oldu gün-gündən siyah,
Etmədim, səd heyf kim, bir mahi ruxsarə nigah,
Qədr bilməz həmdəm ilə eylədim ömrü təbah,
Vaqifə, ya rəbbəna, öz lütfünü eylə pənah,
Səndən özgə kimsədə lütfü inayət görmədim,

– deyə yazacaqdı.

Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığı Səməd Vurğunu hələ uşaq yaşlarından özünə aludə etmişdir. Təsadüfi deyildi ki, Səməd Vurğun Puşkinə həsr etdiyi “Şairin şərəfinə” şeirində yazırdı:

Axıtdım alınımın inci tərini,
Yanmadım ömrümün iki ilinə.
Rusiya şeirinin şah əsərini,
Çevirdim “Vaqifin şirin dilinə” [8, 288]

Qeyd edək ki, şeirin IV misrası ilk variantda: “çevirdim ilk dəfə türkün dilinə” olmuş, “türk” kəlməsinin işlədilməsinə qadağa qoyulduqdan sonra Səməd Vurğun da bu yasaq ilə barışmalı olmuş və “türk dili” ifadəsini “Vaqifin şirin dili” ilə əvəz etmişdir.

Bu seçim, yəni türk dilinin, ana dilimizin qarşılığı kimi “Vaqifin şirin dili” ifadəsinin işlədilməsi milli poeziyanın inkişafında Vaqif mərhələsinin qədərincə dəyərləndirilməsi ilə yanaşı, Vurğunun Vaqif poeziyasına aludəçiliyinin də səbəblərini açıqlayır.

Səməd Vurğunun Vaqif şeirinə olan münasibəti, Vaqif şeirinin Vurğun poeziyasına olan nüfuz gücü və bu poeziyanın mündəricə və istiqamətini müəyyənləşdirməsi ciddi maraq doğurur. Vaqif şeirinin ümumi poetik ruhu S.Vurğunun da yaradıcılıq əhval-ruhiyyəsinə hopmuşdur. S.Vurğun Vaqif yaradıcılığına olan bu səmimi münasibətini həm lirikasının ümumi ab-havasında, həm şairin bədii obrazını yaratdığı “Vaqif” pyesində (əvvəllər “Şairin ölümü” şeirini yazsa da bu, müəllifi tam qane etməmişdir), həm də məqalə və məruzələlərində əks etdirmişdir.

Şair qeyd edirdi ki, Vaqif poeziyası Azərbaycan ədəbiyyatının bir əsrlik yolunu müəyyənləşdirmişdir. Onun çox təqlidçisi olmuş, amma ədəbiyyat tariximizdə Vaqifi əvəz edə bilən şair olmamışdır. S.Vurğun “Hər oxuyan Molla Pənah olmaz” – xalq deyiminin də təsadüfən yaranmadığını qeyd edir, Vaqif poeziyasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini açır, dövrün ədəbi-mənəvi təkamülündə onun tutduğu mövqeyi çox düzgün müəyyənləşdirirdi. Şair qeyd edirdi ki, Vaqif xalq şeiri ilə yazılı ədəbiyyatı birləşdirib, Azərbaycan poeziyasına bir axıcılıq və sadəlik gətirdi.

Səməd Vurğunun Vaqifin bədii obrazını yaratmaq ehtiyacını nə doğururdu? Bunun bir səbəbi şairə olan hörmət və ehtiramdan doğurdusa, onu həm bir şəxsiyyət, dövlət xadimi, həm də bir şair kimi təbliğ etmək istəyi idisə, ikinci səbəb dövrün möhnətlərindən çəkdiyi əzabları ifadə etmək metodu idi.

“Şair, hökmdarın hüzurundasən!” – Bu sözlər təkcə Vaqifəmi aid idi? Təbii ki, yox! Bu həm də Vurğunun öz oxucusunu agah etmək üsulu idi. O, oxucusunu şairinin hökmdarın hüzurunda olmasından xəbərdar edirdi. Vaqif XVIII əsrdə:

Alilər xaki məzəllətdə, dənilər mötəbər,
Sahibi-zərdə kərəm yoxdur, kərəm əhlində zər
İşlənən işlərdə ehkəmi ləyaqət görmədim [6, 182]

– deyə zəmanəsinə bir etiraz, ədalətsizliyə, nizamsızlığa qarşı üsyan edirdisə (bu, artıq sarayların iç üzünü görmüş, indi azadlıq dünyası axtaran Vaqifin fəryadı idi) iki əsr sonra onun xələfi Vurğun daha kəskinliklə:

Nifrət! Qan çanağı taclara nifrət!
Var olsun azadlıq, bir də məhəbbət! [9,107]

– deyirdi.

Vaqif obrazının müəllifin özünü ifadə etməsi, şairin baxışlarını və yaşantılarını əks etdirməsi bəzəndə bir çox tədqiqatlarda toxunulmuş və geniş bəhs olunmuşdur. Bununla bağlı onu qeyd etmək istəyirik ki, əsərin elə parçaları var ki, Vaqifin adının yerinə Vurğunun ismi yazılsa, mənə uyarlığına heç bir xələl gəlməz.

Məsələn, Vidadi:

Tükəzban! O saray qan ocağıdır,
Onun hər vüsalı hicran dağıdır.
Bir düşün Vaqifi, daima gülən,
Daima şadlanan o böyük hünər
Bəzən taleyindən şikayət yazır;
Səbəb? Saraylardır...

Yaxud, yenə Vidadi:

Şairdir... qəlbi var, şirin sözü var,
Böyük bir ölkənin onda gözü var,
O ölsə... dağlar da dil deyib ağlar,
Əfv edin, yaxşılıq qalır yadigar.

Bu nümunələrin sayını daha da artırmaq olar. Göründüyü kimi, sadə, ruha yaxın şeirləri ilə Səməd Vurğunu hələ kiçik yaşlarından özünə aludə edən Vaqif 1938-ci ildə şairi başqa bir aspektdən maraqlandırmışdır. “Vurğun özü də bu zaman yeni bir Qacarla üz-üzə gəlmişdi. Böyük şair təzə Qacarin təqib, hədə və məzəmmətlərindən, xalqa, günahsız adamlara tutduğu divandan darıxır, qəlbində ona qarşı kin və qəzəbi artırdı.

Səməd Vurğun dili ilə deyə bilmədiyini, beynindən keçən qızğın etiraz və kini, yeddibaşlı əjdahanın xalqımıza tutduğu divan haqqında ürək sözlərini bu dramda deməyə çalışmışdır. Böyük Vaqifin düşdüyü çıxılmaz və çətin vəziyyət Səmədin vəziyyətinə çox yaxın idi. Çeşməkli Qacar öz sələfindən daha zülmkar idi” [1, 19-21].

S.Vurğun tarixi həqiqətlərə öz dövrünün ictimai-siyasi hadisələri fonunda nəzər salmaqla, şair-psixoloq, şair-ideoloq, şair-filosof amplitudasından çıxış edərək XVIII əsr Azərbaycanını təsvir etməklə, həm də öz çağının yaşanılan problemlərinin bədi şərhi verə bilmişdir. Ona görə də o vaxtkı ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq haqlı olaraq bu əsər haqqında yazırdı: “Vaqif” draması ədəbi bir hadisə olmaqla bərabər, eyni zamanda siyasi bir hadisədir [3, 17].

“O, (Səməd Vurğun – A.B.) Vaqifin dili ilə şairin, dövlət xadiminin, xalq mənafeyi uğrunda mübarizin necə olması barədə öz fikirlərini verir” [13, 181].

“Bu vaxtadək heç kəs Vaqifin vətənpərvərliyi, xalqın gözəl gələcəyindən xəbər verən arzuları, onun şəxsi və ictimai faciəsi haqqında bizə belə təsirli lövhələr göstərməmişdir” [5,30]. Bu pyesin müəllifinə böyük şöhrət qazandırdığı, ədəbi proses tərəfindən razılıqla qarşılınması, uzun müddət teatr repertuarından düşməməsi, dövrünün ən yüksək mükafatına – Stalin adına dövlət mükafatına layiq görülməsi məlum faktdır. O da məlumdur ki, şair ədəbi tənqid tərəfindən həm də bəzi tarixi hadisələri (məs: İbrahim xanın obrazının həqiqətə uyğun olmayan şəkildə təqdimi) təhrif etməkdə ittiham olunurdu. S.Vurğunun bu obrazı tarixi cəhətdən birtərəfli yaratması tarixi faktları bilməməzlikdən irəli gəlmirdi. Şair bu əsəri yazana qədər Vaqifin həyatı və dövrü haqqında yaradıcılıq axtarışları aparmış, ilkin mənbələrə, arxiv sənədlərinə, bir çox tarixi əsərlərə müraciət etmiş, XVIII əsr Azərbaycanını bütövlükdə – ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni, tarixi hadisələr fonunda dərk etməyə çalışmışdır. Mehdixan Vəkilov bu haqda yazır: “Vaqifin taleyi üzərində dramaturq uzun müddət düşünmüşdür. O, XVIII əsr Azərbaycan tarixinə, xüsusən Qarabağ xanlığına dair ədəbiyyatı böyük maraqla oxuyurdu. Səməd Vurğunun “Qarabağnamə”ni tapdırıb ona göndərməyi Heydər Hüseynovdan xahiş etdiyi və 1936-cı ildə Vaqifin dövrünə, həyatına, bütövlükdə Qarabağ xanlığı tarixinə dair Yusif Vəzirli saatlarla söhbəti yaxşı yadımdadır [10, 133-134]. Biz belə başa düşürük ki, Səməd Vurğun İbrahim xanın simasında öz dövrünün hökmlülərinin obrazını yaratmaq istəyinə görə tarixi təhrif etməyə məcbur olmuşdur və görünür, bu hökm sahibləri, şeyx və təlxəklər əsərdə öz simalarını tanıdığına görə, şairə təqib və təhdidlər də göstərmişlər. Məmməd Rahim şair haqqındakı xatirələrində yazır: “...Moskvaya səfərimizdən bir az əvvəl yuxarıda Səmədə hücum etmişlər. Demişlər ki, Vaqif dindardır. Qarabağda şəbigərdanlıığı o düzəltmişdir. Belə bir şairə sən pyes həsr eləmişən. Vaqifə olan bu amansız münasibət, bu cahilanə qiymət Səmədə çox pis təsir eləmişdi” [4,10].

Əsərin yazılmasından 70 il keçəndən sonra – o illərin qorxu və xofu tam çəkildəndən sonra çağdaş ədəbiyyatşünaslıq pyesin dəyərini belə xarakterizə edir: “Beləliklə də, “Vaqif” mənzum pyesi, birinci növbədə həm də xalq mənəviyyatının, Ana dilimizin cəmiyyət miqyasında parlaq qələbəsi idi.

Bu keyfiyyətlərinə görə də 1930-cu illərin o çox ağır repressiya çağlarında Azərbaycan xalqının milli özünüdərkli prosesində iki nəhəng əsər ölçüyəgəlməz dərəcədə böyük rol oynamışdı. Onlardan biri də Üzeyir Hacıbəyovun ölməz “Koroğlu” operası, digəri isə böyük şair Səməd Vurğunun kamil sənət əsəri olan “Vaqif” mənzum dramı idi” [7, 143].

Maraq çəkən bir məqama toxunmaq istəyirik. Səməd Vurğunun “İnsan” əsərində ata Şahbaz üzərində çoxdan işlədiyi əsərini qanlı-qadalı müharibənin içində, düşmənin çevrəsində yazdığı davam etdirsə də, tamamlaya bilmir. Ölüm ayağında olan filosof yarımçıq qalmış əsərini əsir saxlandığı zirzəmidə dırnaqları ilə açdığı bir ovuqda gizlədir və “Ya oğlum tamamlar, ya da öz nəvəm”, – deyə gələcəyə öz mesajını ötürür. Və pyesin sonunda oğul Şahbaz atanın yarımçıq qalmış əsərini tamamlayaraq, “Qalib gələcəkmi cahanda kamal?”, – sualını cavablayır.

Zənnimcə, Vurğunun da “Vaqif” əsərində yarımçıq qalan bir məqam var. Vaqifin edam səhnəsi. Məlumdur ki, şair pyesin əvvəlki variantında əsəri Vaqifin ölümü ilə bitirmiş, ancaq sonradan bəzi təkid və təkliflərə görə final bir çox tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi süni təsir bağışlayan sonluqla tamamlanmışdır. Kim bilir, bəlkə də Yusif Səmədoğlu Kuteitsinin “xəbərdarlıq”, P.Rudyakovun “ağrılar”, “zamanların əlaqəsi” romanı adlandırdığı “Qətl günü” əsərində məmləkətin iki əsr əvvəlki tarixi keçmişindən bəhs edərəkən edam olunan şairlə bağlı epizodla “Vaqif” pyesinin yarımçıq qalmış həmin sonluğu tamamlamışdır:

“...Neçə gün əqdəm bu qaladan enib hökmdarın yanına gəlmiş və özləri ilə çox vacib məlumatlar gətirmiş iki saray şairinin bəxşiş, daş-qaş əvəzinə, istədikləri ölümün vədəsi yetmişdi. Bu gün axşam, gün batanda, hökmdarın hüsurunda və bütün xalqın gözü qabağında bu məmləkətin böyük şairini edam edib başını həmin o şairlərə verəcəkdilər. Hökmdar buna razılığını çoxdan vermişdi və hələ hökmdar heç bir zaman vədinə xilaf çıxmamışdı.

...Şairi edam yerinə qaldırdılar. O, gözlərini qıyıb əvvəl-əvvəl aşağıda, meydançanın ortasında taxtda əyləmiş hökmdarı gördü... Sonra şair başını ağır-ağır endirib sərbazlara baxdı: Sağ tərəfdə dayanıb, qorxu içində şairin edamına tamaşa edən öz obalıları – qocaları, qarıları, cavan oğlan uşaqlarını və nəhayət, ömrüboyu uca qamətlərini və ala gözlərini vəsf elədiyi gəlinləri, qızları görəndə gözündən bir damla da yaş axdı: bu damla da ağ deyildi, bu damla da qırmızı idi. Çünki, şairin ürəyi od tutub yandı, şair bildi ki, qara telləri çiyinlərinə tökülüb məlul-məlul dayanmış, göz yaşları qurumuş bu gəlinlərin, bu qızların hər birinin bətnində indi neçə-neçə sərbaz toxumu var. Gözlərinə qırmızı yaş gəldi və şair ürəyində öz obalılarından halallıq istədi” [12, 234-235].

Müstəqillik dövründə də Vaqifin bədii obrazına müraciət edilmişdir. Elçin Hüseynbəyli səkkizinci Qarabağnamə adlandırdığı “Yenə iki od arasında”[2] romanında şairin obrazını yaratmışdır. Müəllif adından da göründüyü kimi, əslində Yusif Vəzir Çəmənizəminlidən bəhs edən əsərində sanki yazıçının “İki od arasında” romanının yazılma prosesini təsvir etmişdir. Romanda Molla Pənah Vaqif hazırcavab, müdrik obraz kimi verilmişdir. Məsələn, ...Ağaməhəmməd şah onları amiranə səslə dayandırtdı.

– Yox, hələ bir dayanın. Ona bir sualım da var. Mənim ağlar günə qoyduğum o Tiflisdə nə azarın var idi? Bəs bilmirsən ki, kafirlərə boyun əymək kitabımıza və Quranımıza ziddir?

– Bilirəm, axund Pənah təmkinlə cavab verdi.

– Deməli, bilirdin və bilə-bilə gedib onlarla ixtilat yaptın. Bizəmi qarşı?

– Həlbət ki, yox, sahibi ixtiyar.

– Bəs onda niyə, hiyyi!? Niyə görüşürdün?

– Kafirləri yaxşı tanımaq üçün onlarla görüşmək də, ixtilat da gərəklidir, şah...

– Şah!!! Hmmm... Aparın. Bir az da burda qalsa mənə siyasətdən dərs demək istəyəcək. Onunla sonra danışarıq” [2, 77] .

Yaxud, İbrahim xanın Batmanqılınc ləqəbiylə tanınan qardaşoğlu Məhəmməd bəy qəzəblə:

– Bu yaşdasan, hələ də saqqalına və başına həna yaxırsan”, – deyə bağıranda, baş vəzir onun bu sözlərinə acı-acı gülür:

– Mənim başım ağarıb, həna çəkirim, amma sən kimilərin başı heç ağarmayacaq da. Çünki o başı saxlaya bilməyəcəksən” [2, 90], – deyə cavab verir.

Sonda qeyd edək ki, Molla Pənah Vaqifin obrazı təsvir olunan əsərlərdə şairi bir ictimai xadim, müdrik el adamı, gözəllikdən ilham alan yaradıcı insan kimi görməklə yanaşı, həm də XVIII əsr

Qarabağ mühitinin bədii tarixi ilə tanış oluruq. Bir sözlə, bu əsərləri Qarabağ xanlığı, onun təbəddülatlı və keşməkeşli taleyi haqqında bədii salnamə də adlandırmaq olar.

Ədəbiyyat

1. Cavadzadə Cavad. Nəhəng şair və nəhəng insan. Salman Mümtaz adına ADƏİ Arxivi, fond 245, siyahı 3, iş 58
2. Hüseynbəyli Elçin. Yenə iki od arasında. Azərbaycan, 2016, № 9, s.30-83; № 10, s 75-144
3. Mehdi Hüseyn. Ədəbiyyat və sənət məsələləri. Bakı, Azərnəşr, 1958
4. Məmməd Rahim. Səməd Vurğun haqqında xatirələrim. Salman Mümtaz adına ADƏİ Arxivi, Fond 107, siyahı 1, iş 44
5. Məmməd Arif. Səməd Vurğunun dramaturgiyası. Bakı, EA Nəşriyyatı, 1964 6.Molla Pənah Vaqif. Əsərləri. Bakı, Azərnəşr, 1960
7. Nəbiyev Bəkir. Xəzan vurmasın. Bakı, Elm, 2006
8. Səməd Vurğun. Əsərləri. 7 cildə, I cild. Bakı, Elm, 1985
9. Səməd Vurğun. Əsərləri. 7 cildə, IV cild. Bakı, Elm, 1988
10. Vəkilov Mehdi. Ömür dedikləri bir karvan yolu. Bakı, Yazıçı, 1986
11. Yusif Vəzir Çəmənşəminli. Əsərləri. 3 cildə, II cild. Bakı, Avrasiya Press, 2005
12. Yusif Səmədoğlu. Deyilənlər gəldi başa. Bakı, XXI– Yeni Nəşrlər Evi, 1999
13. Зелинский К. Национальная форма и социалистический реализм. Вопросы литературы, 1957, №3, s.3-34

EZİZE CEFERZADE’NİN ESERLERİNDE KARABAĞ KONUSU

Parvana Mestan Kızı Bayram¹

Özet

XX yüzyıl Azərbaycan edebiyatının önəmli qadın yazarlarından olan Ezize Ceferzade (1921-2003) hikâyə, uzun hikâyə və romanlarıyla tanınmışdır. Yazarın eserlərinin temel konusunu yurt və vatan sevgisi oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşı, yazarın eserlərinin önəmli konularındandır. Müellif, 1988 sonrası patlak veren Karabağ savaşı və Karabağ meselesinə roman, hikâyə və gazete yazılarında geniş yer vermişdir. Ezize Ceferzade, Karabağ’ın ilmî, edebî, kültürel və toplumsal muhitini derindən araştırmış ve bu çalışmalarını daha çok “Natevan hekayeleri”nde ve yazdığı ilmî eserlerinde ortaya koymuştur.

Bildiride, Ezize Ceferzade’nin Karabağ edebi muhitiyle ilgili ilmî eserlerinden bahsedilecek; ayrıca “Natevan hekayeleri”nde, “Gülüstandan önce” romanında, “Onda və indi (üç bədbəxt)” və “Qara qayalar” adlı hikayelerindeki Karabağ’la ilgili hususlar incelenəcəkdir.

Anahtar kelimeler: Roman, hikâyə, senaryo, Karabağ, Şuşa, Hocalı.

Abstract

Aziza Jafarzadeh was one of the important female writers of the 20th century in Azerbaijan literature. Aziza Jafarzadeh lived between 1921-2003. She is known for her short and long stories and novels. The main subject of the author's works is the love of homeland. World War II was one of the most important topics of the author's works. The author had given wide coverage to the Karabakh war and the Karabakh conflict that took place after 1988 in her novels, stories and newspaper articles.

¹ Doç. Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, pervane32@yahoo.com

Aziza Jafarzadeh had studied in detail the scientific, literary, cultural and social environment of Karabakh. The author revealed these works mostly in "Natavan's stories" and in her scientific works.

In this paper, the scientific works of Aziza Jafarzadeh on the Karabakh literary environment will be mentioned. In addition, the subjects related to Karabakh in the stories "Then and now" ("Onda və indi (üç bədbəxt)") and "Black cliffs" ("Qara qayalar") in the novel "Before Gulustan" ("Gülüstandan Önce"), "Natevan Hekayeleri" will be examined.

Keywords: Novel, story, script, Garabagh, Shusha, Khojali

Ezize Ceferzade'nin eserlerinde genel olarak Azerbaycan'ın bütün bölgeleriyle ilgili ayrıntılı edebî, kültürel, tarihi ve folklorik bilgilerle karşılaşmaktayız. Özellikle Karabağ konusu son iki yüz yılı aşkın süreçte, bu bölgeyle ilgili yabancı güçlerin sinsi planlarını fark eden bütün şair ve yazarlarımızın dikkat merkezinde olmuştur. Ezize Ceferzade sanatında da Karabağ ve bu bölgenin yetiştirdiği kültürel değerler, sosyal-siyasi ve edebî şahsiyetlerden bahsedilmiştir.

Yazarın Karabağ'la ilgili çalışmalarını 4 ayrı kategoride değerlendirebiliriz:

- 1.Ezize Ceferzade'nin Karabağla ilgili ilmî eserleri
- 2.Ezize Ceferzade'nin Karabağ'la ilgili edebî eserleri
3. Ezize Ceferzade'nin Karabağ'la ilgili süreli yayınlarda çıkan röportaj ve yazıları
4. Ezize Ceferzade'nin Karabağ'la ilgili radyo ve televizyon yayınları.

4 ayrı kategoride tasnif edilen bu çalışmalardan son ikisinin hacmi bu çalışmanın sınırlarını zorladığından burada sadece ilk 2 madde incelenecektir.

1.Ezize Ceferzade'nin Karabağla İlgili İlmî Çalışmaları

Karabağ konusu ister savaşla ilgili olsun isterse de ilmi, edebi ve kültürel konularla ilgili olsun Ezize Ceferzade'nin eserlerinin önemli konularındandır.

Ezize Ceferzade, yazarlığının yanı sıra başarılı bir akademisyendir. O, yıllarca Azerbaycan'daki ve Sovyetler Birliği dâhilindeki üniversitelerde çalışmış, Azerbaycan edebiyatının ilmî-nazarî meseleleri üzerine dersler vermiştir. İlmî çalışmaları daha çok 19-20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı ve bu edebiyatın divan ve halk şiiri temsilcileri ile ilgilidir. O, aynı zamanda Azerbaycan kadın edebiyatı, halk şiirindeki ve klasik şiirdeki kadın şair ve âşıklarla ilgili önemli çalışmalara da imza atmıştır. Bunlardan Karabağ'la ilgili olanlar Azerbaycan'ın Âşık ve Şair Kadınları, Azerbaycan'ın Şair ve Âşık Kadınları, Fatma Hanım Kemine, Könül Çırpıntıları, Her Budaqdan Bir Yapraq ve Azerbaycan Poeziyasında Xalq Şeiri Üslubu I-II (XIX. Asrın Edebi Ürünleri Esasında) adlı eserleridir.

Azerbaycan'ın Âşık ve Şair Kadınlarının ilk baskısı 1974 yılında, sonraki baskılar ise 1991 ve 2005 yılında yapılmıştır. Sonradan yapılan baskılar eserin genişletilmiş, biyografilerinin artırılmış ve yeniden gözden geçirilmiş halidir. İlk baskıda 40 biyografiden bahsedilirken sonuncuda yetmiş civarında kadın şair ve âşığın biyografisi anlatılmıştır. Kitapta, 12. yüzyılda Selçuklu döneminin meşhur kadın şairi olan Mehseti Gencevi, Raziyye Gencevi ve sonraki dönemlerde yaşayıp eserler veren Gülşad, Sahib Sultan Dünbüli, Fatma Hanım Ani, Hatice Sultan Hanım, Mahi Hanım, Gülgez, Ağabeyim Ağa Ağabacı, Cemali, Güller Perisi, Heyran Hanım, Âşık Peri, Tahire Gurretü'l-ayn, Zöhre Hanım, Goncabeyim, Gövher adlı diğer şairler, Tuğra Hanım, Hurşidbanu Natevan, Fatma Hanım Kemine, Şahnigar Hanım Rencur ve ismini saymadığımız yetmişe yakın şairin biyografisi ve şiirlerinden örnekler yer almaktadır.

Azerbaycan'ın Şair ve Âşık Kadınları adlı 2003 yılında Maarif Neşriyatı'nda yayımlanan bir diğer eseri, daha önce yayımlanan Azerbaycan'ın Âşık ve Şair Kadınları adlı eserin ikinci cildi olup 280 sayfadan oluşmaktadır. Müellif tarafından yazılan Ön Sözdten sonra bu ciltte sadece 20. yüzyılda yaşayıp eser veren çağdaş kadın şairlerden bahsedilmiş ve şiirlerinden örnekler verilmiştir. Eserin önemli özelliklerinden biri de şairlerin resimlerine yer verilmesi ile birlikte hem Güney hem de Kuzey Azerbaycan'daki kadın şairlerden bahsedilmesidir.

Müellif, bir başka ilmî eseri olan Fatma Hanım Kemine'de 19. yüzyılda yaşamış ve Hurşidbanu Natevan'ın çağdaşı ve arkadaşı olan şair Fatma Hanım Kemine'nin hayatı, sanatı ve şiirlerinden bahsetmiştir. Natevan'dan sonra Karabağ'ın en meşhur kadın şairi olan ve 400'den fazla şiiri bulunan

Fatma Hanım Kemine, 1841-1898 yılları arasında yaşamış ve Mir Möhsün Nevvab'ın yönettiği Meclis-i Feramuşan edebi meclisinin de müdavimlerinden olmuştur. O, aynı zamanda çağının birçok meşhur şairi ile müşairerde bulunmuştur. 1971 yılında Bakü'de Gençlik Yayınevi'nde basılan 97 sayfalık bu eserde şairin divanından seçmeler yer almıştır.

Könül Çırpıntıları adlı eserinde de müellif, Sovyet İnkılabına kadar ve Sovyet döneminde faaliyet gösteren kadın şair ve yazarların bir kısmının biyografisinden bahsederek eserlerinden seçmelere yer vermiştir. 126 sayfalık bu eser, 1972 yılında Azerbaycan Kadınlarının IV. Kurultayı arifesinde, Bakü'de Gençlik Yayınevi'nde basılmıştır.

Her Budaktan Bir Yaprak adlı bu eser, Ezize Ceferzade'nin 17-19.yüzyıllar arasında yaşayan halk ve divan şairlerinin çeşitli cönk ve yazmalardaki şiirlerini toplandığı 232 sayfalık bir antolojidir. Klasik şiirin ve halk şiiri örneklerinin yetişen nesillere ulaştırılması açısından önemli olan bu eser, 1983 yılında Bakü'de Gençlik Yayınevi'nde bastırılmıştır.

Azerbaycan Poeziyasında Halk Şiiri Üslubu I-II (XIX. Asrın Edebi Ürünleri Esasında):

Âlimin uzun araştırmaları sonucunda ortaya çıkan bu eserde Azerbaycan halk edebiyatının, edebiyat biliminin ve folklorun önemli meselelerine temas edilmiştir. Eserin birinci cildi 1981, ikinci cildi ise 1999 yılında Bakü Üniversitesi'nde ders kitabı olarak basılmıştır. 42 sayfa hacminde olan birinci ciltte, yazar 19. yüzyılda yaşamış Âşık Peri, Mehemed Bey Âşık, Mücrim Kerim Vardani, Abdulla Padarlı, Melikballı Kurban, Baba Bey Şakir, Hilali, Heddad, Udulu Musa, Hacı Rıza Sabir, Mirze Rehim Fena gibi şairlerin hayat ve sanatından bahsetmiş, çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerinden örnekler vererek tahlil ve incelemelerde bulunmuştur. Müellif, eserde 19. yüzyılda yaşayıp daha çok klasik tarzda eser veren şairlerin sanatındaki halk şiiri özelliklerini, halk edebiyatına has olan deyim, atasözleri, teşbih ve ifadeleri, klasik şiir ile halk şiiri arasındaki müşterek yönleri incelemiştir. Azerbaycan klasik edebiyatı ile birlikte sözlü edebiyatını da çok iyi bilen Ceferzade, halk edebiyatını yazılı edebiyatın dayanak noktası olarak kabul etmektedir.

Eserin ikinci cildinde ise daha çok nazari meselelerden bahsedilmiş, Âşık Tarzında Yazan Şairlerin Sanatkârlık Hususiyetleri başlığı altında edebi dil, benzetme, tezat, mübalağa, tekrar, teşhis, gibi edebi sanatların kullanımı ile ilgili örnek beyitler incelenmiştir.

Ezize Ceferzade, akademik çalışmalarında Azerbaycan'ın bütün bölgelerindeki edebi-kültürel olaylardan bahsetmiştir. Özellikle 19 yüzyıldaki edebi mekteplerden bahsederken Şamahı'daki edebi mektep ve şairlerle birlikte Karabağ'da faaliyet gösteren iki önemli edebi meclis ve mektep olan Meclis-i Üns ile birlikte Meclis-i Feramuşan'ı ve bu meclislerin müdavimi olan şairleri de anlatmış, 19. yy. Karabağlı şairlerle birlikte Karabağ'ın edebi ve sosyo-kültürel muhitinin de tasvirini yapmıştır.

Yazarın Natevan'la ilgili Ana dilinde ve Rusça yazılmış bilimsel makaleleri vardır. (Djafarzade, 1961), Seyyid Nigari'nin genç yaşta vefat eden oğlu şair Siraci vb. gibi meşhur şahsiyetlerle ilgili makaleleri de Karabağ şairleri ile ilgili çalışmalarındandır (Ceferzade, 1995). Bunun dışında Azerbaycan Muhaceret edebiyatı araştırmaları kapsamında değerlendireceğimiz birçok Karabağlı isimler, özellikle Ahmet Ağaoğlu ve onun Türkiye'deki hayatı hakkında makaleler de kaleme almıştır ki bunlar ayrı bir araştırmanın konusudur.

Ezize Ceferzade, yukarıda bahsettiğimiz bütün ilmi eserlerinde, farklı dönemde yetişmiş Karabağlı şairlerden bahsederek eserlerinden örneklere yer vermiştir 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı ve genel olarak da kültürel muhiti açısından önemli bir merkez olan Karabağ estetik zevkin, giyim kuşam unsurlarının ve ilmî-edebî ortamın gelişmesinde de önemli rol oynamıştır. Kadın şairlerinin çokluğu, Han kızı Natevan'ın kendisinin de şair ve edebi meclis başkanı olması bu durumu teşvik eden unsurlardandır. İbrahimhalil Hanı'nın ailesinde bile birkaç kadın şairin varlığı bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Ağabeyim Ağa, Hurşidbanu Natevan, Fatma Hanım Kemine vb. kadın şairler, Molla Penah Vaqif, Mir Möhsün Nevvab, Mirze Rehim Fena ve isimlerini burada saymadığımız yüzlerce Karabağlı şair ve yaşadıkları yüzyılda onlarla ilgili tezkireler yazan çok sayıda müellif bu zengin edebi-kültürel muhitin temsilcileridir.

2.Ezize Ceferzade'nin Karabağ'la İlgili Edebî Eserleri

Bu başlığı iki alt başlıkta değerlendirmek mümkündür:

2.1.Ezize Ceferzade'nin Karabağ konusundaki hikayeleri

2.2.Ezize Ceferzade'nin Romanlarında geçen Karabağ ve Ermenilerle ilgili konular

2.1.Ezize Ceferzade'nin Karabağ konusundaki hikayeleri

Yazarın Karabağ'la bağlı en önemli eserlerinden biri Natevan Hakkında Hekayeler'dir. Bu hikayelerin bir kısmı 1960'lı yıllardan itibaren süreli yayınlarda basılmış veya tefrika edilmiştir. İlk defa 1963 yılında Bakü'de kitap halinde yayımlanan bu eserde üç ana başlık altında toplam 15 hikâye yer almıştır. Eserin 1970 yılındaki baskısında bu hikayelerin sayısı 22'ye ulaşmıştır.

Bu hikayelerin başlıkları şöyledir: Semiş, Görüş, Bibiheybet, Hediye adlı üç hikaye, Dünyaya İnsan Gelir, Aylı Gecede, Mehebbet, Elçi (Görücü), Vergi, Ağdam Yolunda, Su Derdi, Atlı, Kimsen? İki Arzu, Dayan Derviş, Bayramdır, Ceyran, Kırkbuğum, Şaire, Garapapag Gebilesinin gızı (Karapapak Kabilesinin Kızı), Sevenler, Aman Evi, Neğme (Nağme), Bu Gün Senin Yaşadını Gördüm.

Deniz, Ah Deniz başlığı altındaki Görüş ve Bibiheybet hikayelerinde Hurşidbanu Natevan'ın çocukları için adak adadığı Bibiheybet yolunu yaptırmasından ve Bakü'deyken Fransız yazarı Aleksandr Düma ile olan görüşlerinden bahsedilmiştir. Hediye başlıklı hikâyede ise Natevan ile eşi Hasay Han Usmiyev'in iki takım Kafkas kıyafetini ve Natevan'ın kendi elleri ile diktiği inci işlemeli keseyi Düma'ya hediye etmeleri anlatılmıştır.

Cehizsiz Kız (Çeyizsiz Kız) ana başlığı altında Aylı Gecede, Mehebbet, Elçi, Vergi, Ağdam Yolunda adlı hikâyelerde yazar, hanlık içinde ve sıradan halk arasında baş veren olayları anlatmıştır. ya yer alır. 3. Başlıkta ise Han Kızı Bulağı (Çeşmesi) adıyla Su Derdi, Atlı, Kimsen? İki Arzu, Dayan Derviş, Bayramdır, Kırkbuğum ve Şaire başlıklı hikayelerde Natevan'ın yüklü miktarda para harcayarak tarihi Şuşa şehrine dağlardan bin bir zorlukla su çektirmesini ve günlük yaşamdaki sıradan ve bir o kadar da kalbe dokunan durumları hikâye etmiştir.

4. Bölümdeki Men Güneşin Tellerini... ana başlığı altında, Karpapak Kabilesinin Kızı alt başlıklı bir hikâye, sonra ise Sevenler, Aman Evi başlıklı hikayeler yer almakta olup bunlarda da Natevan'la bağlı hatıra ve anılar hikâye edilmiştir. Sonraki başlık Nağme olarak adlandırılmıştır. Takip eden hikâyede ise Bu Gün Senin Yaşadını Gördüm başlığı altında Natevan'ın oğlu Mehdigulu'nun erken ölümü konu edilmiştir. Natevan'ın çocukluk döneminin ve daha çok da evlendikten sonraki ve yaşlılık çağlarının anlatıldığı bu hikayelerde şairin özel hayatından da belli kesitlere yer verilmiştir. Bu hikayelerde Han kızı Natevan, yüce duygular sahibi bir şair, güzel ve akıllı bir Şark ve Azerbaycan kadını, adil bir yönetici, dert ortağı, hak ve hukuktan yana tavır sergileyen dertli bir anne ve Karabağ'ın son hâkimi olarak anlatılmıştır. Bu hikayelerin en önemli özelliği yarı biyografik olup çeşitli kaynaklardan, tezkire ve cönklerden ve devam eden aile fertlerinin bilgilerinden faydalanılmış olmasıdır.

Bu hikayeler, Azerbaycan tarihi, edebiyatı ve özellikle de klasik kadın şairlerin anlatılıp tanıtılması açısından çok önemlidir. Ayrıca bu hikayeler, tarihi vatan toprağı olan ve Rus işgaliyle birlikte kanı dinmeyen bir yara haline gelen Karabağ'a bir güzelleme ve sahip çıkma olarak da değerlendirilebilir.

Ezize Ceferzade, Hurşid Banu Natevan'ın hayat ve sanatına 1955'li yıllardan itibaren özel bir önem vermeye başlamış hem edebî eserleri hem de çeşitli ilmi makaleleriyle bu konuyu enine boyuna ele almıştır. Bu makalelerden biri SSCB Bilimler Akademisi'nin muteber bir yayını olan Sovetskogo Turkologiya dergisinin 1958 yılı 3. Sayısında Albom Xurşidbanu Natavan (Hurşid Banu Natevan'ın Resim Albümü) başlığıyla Rusça yayımlanmıştır (Djafarzade, 1958; 132). Diğeri ise Xurşid Banu Natavan-Poetessa i Xudojniça Azerbaydjana XIX Veka. (Hurşid Banu Natevan-XIX yüzyıl Azerbaycan Şair ve Ressamı) başlığıyla yine muteber bir yayın olan Azerbaycan Respublikası Elyazmaları Fondunun Eserleri arasında yine Rusça yayımlanmıştır. (Djafarzade, 1961; 43-53).

Ezize Cerferzade'nin Natevan'la bağlı çalışmaları Türkiye'de de yayımlanmıştır. Aylık olarak yayımlanan siyasi, kültürel ve akademik Tanıtım dergisinde Hurşid Banu Natevan başlıklı bir yazıda şairin hayatı ve sanatından bahsedilmiş ve Sovyetler Birliği tam olarak dağılmadan Türkiye ile Azerbaycan arasındaki edebi- kültürel ilişkilerin yeniden canlanmaya başladığı bu yıllarda Natevan Türkiyeli okurlara ve akademisyenlere tanıtılmıştır. (Cəfərzadə,1989; 29-30)

Yazar, Natevanla ilgili çeşitli dergilerde bilimsel makaleler yayımladıktan sonra hikayelerini yayımlamıştır. Buradan da Ezize Ceferzade'nin herhangi bir yazıya, herhangi bir tarihi ve edebî

şahsiyetle ilgili eser yazmaya başlamadan önce onunla ilgili ayrıntılı bilgi ve belgeleri ilk elden kaynaklardan araştırıp incelediği ortaya çıkmaktadır.

Müellif, Hurşid Banu Natevan'ın portresini hem ilmî hem de edebî zeminde araştırmış ve öyle yazıya geçirerek ebedileştirmiştir.

Ezize Ceferzade, Natevan'la ilgili bir film senaryosu da yazmış, hatta çekimleri için de epey uğraşmış fakat çekimler sırasında Moskova'dan katılan rejisörün müdahalelerini kabul etmediği için filmin çekimleri durdurulmuş ve film çekilememiştir.

2.2. Ezize Ceferzade'nin Romanlarında geçen Karabağ ve Ermenilerle ilgili konular

Ezize Ceferzade'nin Gülüstan'dan Önce ve bu zamana kadar yayımlanmayan Gobustan Çökeklerinde adlı romanlarında Ermenilerin doğrudan ve dolaylı olarak Azerbaycan Türklerine yaptıkları anlatılmıştır. Yazarın Gülüstan'dan Önce Romanında, Ruslar tarafından siyasi amaçlarla Azerbaycan topraklarına yerleştirilen Ermeni ailelerinin kısa sürede bilgi toplamak ve bu bilgileri Rusya'ya uçurmak için halkla içli dışlı olan, esnaflıkla geçimini sağlayan Ermeni ailelerinden ve onların halka ve hanlıklara vurduğu zarardan bahsedilmektedir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından sonra Ezize Caferzade Rus işgalini, Azerbaycan'ın Güney ve Kuzey olmak üzere ikiye parçalanmasını, Güney Azerbaycan'daki Fars, Kuzey Azerbaycan'daki Rus zulmünü anlatan eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin tamamı tarihi konulu olup birçok gerçeği gün yüzüne çıkarmaktadır. Müellif araştırmaları sırasında arşivlerden elde ettiği bazı belgeleri de zaman zaman bu romanlara yerleştirmiştir.

1992-1993 yılları arasında yazılıp tamamlanan Gülüstandan Önce romanı 1996 yılında Bakü'de Şur Yayınevinde basılmıştır.

Bu eserde Rus işgali, Kürekçay Antlaşması, Şamahı Hanı Mustafa Han'ın bu işgali durdurmak için mücadele etmesi, Azerbaycan hanlıkları arasındaki münasebetler, Rus askerlerine yol gösteren, vazife almak ve ganimet koparmak ümidiyle Ruslarla birlik olup sa Azerbaycan Türklerine divan tutan, kadın ve çocukları katleden Ermenilerden de bahsedilmiş; o dönemde, Şamahı'daki sosyal-kültürel hayat, şiir-sanat meclisleri, halkın yaşam biçimi de başarılı bir biçimde anlatılmıştır.

Romandaki başlıklar sırasıyla Bulak Başında, Şiir Meclisi, Edep Meclisi, Zevk Meclisi, Edalet Divanı, Kürekçaya Doğru, Şuşadan, Şekiden, Şirvandan, Gece, Sisianov, Bağlaşma, Dayem Necedir, Haber, Gülhatın Ana, Hayır İşler, Mihek Etri, Gürcü Kızı, Gülle, Başlandı, Uşag Harayı, Yağı Gelir, Fit Dağı şeklinde yer almaktadır.

Azerbaycan halkı, Türkmençay ve Gülüstan Sulh Antlaşmalarından sonra iki yüz yıldan fazla bir zamanda hem Rus hem de Ermeni zulümüyle karşı karşıya kalmışlardır. O tarihten beri Azerbaycan topraklarında daimî bir istikrar hüküm süremez olmuştur.

Ezize Ceferzade, bu anlaşmanın hezimetini, parçalanmış ve yabancılara peşkeş çekilen vatanın birlik ve beraberliğini hep hayal etmiş, acısı dinmeyen bu yara ile ilgili olarak ister derslerinde isterse de edebî eserlerinde her fırsatta bilgi vermiştir.

Aslen Şamahılı olan ve son Şamahı Hanı Mustafa Hanın soyundan gelen Ceferzade, Rusların güdümünde olan Ermenilerin bu topraklarda yapmış olduğu katliam ve musibetleri eserlerinde anlatmıştır. Bu konu ayrıntılı olarak yazarın Gülüstandan Önce eserinde yayımlanmış olmakla birlikte ondan önce 1967 yılında yazmış olduğu Gobustan Çökeklerinde adlı romanında da anlatılmış, Ermenilerin 1918 yılında Bakü'de, Şamahı'da ve Azerbaycan'ın birçok yerinde yaptığı katliamlara değinilmiştir.

Gülüstandan Önce romanında müellif, halkın arasına katılarak her türlü bilgiyi öğrenip Ruslara sızdırmaya çalışan Ermenilerden ve bu işi ustalıklı yapmakta olan bir Ermeni ailesinden bahsetmiştir. Bu aile, menfur emellerine ulaşmak için yeri geldiğinde karısını ve kızını bile kullanmaktadır.

Romanın Uşag Harayı adlı bölümünde Ermenilerin Türk çocuklarına yaptıkları vahşet anlatılmıştır.

4.Ezize Ceferzade'nin Karabağ Konusundaki Diğer Hikayeleri

II. Dünya Savaşı'nın Ezize Ceferzade'nin hayat ve sanatında önemli bir yeri vardır. Yazar hem savaş yıllarında hem de savaştan sonraki 43 yılda bu konuda onlarca hikâye yazmıştır. Tam da savaşın

yaraları sarılıp acısı döneceği sırada Azerbaycan'da yeni bir savaş patlak vermiştir. Bu, Ezize Ceferzade'nin ve genel olarak da Sovyet Azerbaycan'ındaki insanların beklemediği ve alışık olmadığı tarzda bir savaştır. Zira saldırı komşu olarak bildiğimiz ve her şeyimizi paylaştığımız yakınımızdaki tarafından yapılmıştır. Adı bile tam olarak konmamış olan bu savaşta kin ve öfkenin eşit olmadığı gibi kuvvetler de eşit değildir. Zira çökmekte olan Sovyet yönetimi Azerbaycanlıların elindeki en basit av tüfeklerini bile toplarken en ağır zırhlılarını, mitralyoz, top ve tanklarını saldırgan Ermenilere teslim etmiştir. Düşmanımız, karşısındakini insan olarak değil, neredeyse bin yıllık aşağılanmış ve ezikliğinin müsebbibi olarak görmekte ve karşısındakinin canını almadan önce bütün mukaddesatına saldırıp hakaret etmekte, her türlü insanlık dışı davranışı sergilemektedir. Bunu yaparken yaşlı, çocuk, kadın ve anneleri özellikle hedef tahtasına koymuş, tarihi süreçte ekmeğini yiyip suyunu içtiği ve iyilikten başka bir şey görmediği bu halkın, çok iyi bildiği kültürel ve ahlaki değerlerine saldırmayı amaç edinmiştir.

II. Dünya Savaşı konusundaki onlarca hikayesine karşılık, yazarın Karabağ Savaşı konusunda yazılmış sadece iki hikayesi vardır. Bunun sebebi ise yazarın bu konuda hikâye yazmaktan ziyade çağın gerektirdiği gibi davranması, meydanlardan, radyo ve televizyonlardan halka, Azerbaycan ve Rusya'daki devlet yetkililerine hem direk hem de dolaylı yollarla hitap ederek, bu savaşı durdurmaya çağırmasını; bu hak mücadelemizde dünya devletleriyle birlikte dağılmakta olan Sovyetler Birliği içindeki ülkelerin de Azerbaycan'a destek olmasını sağlamaktır. Bu işin bir tarafıdır. Diğer ve en önemli tarafı ise kuvvetlerin ve şartların eşit olmadığı bu savaşın yenilgisiyle içine kapanan, ruhi bunalım geçiren Azerbaycan insanına, özellikle gençlere ve ergenlere mücadele ruhunu aşılama; geleceğe ümitle bakarak Semender Kuşu gibi adeta yeniden, küllerinden şahlanmayı onlara tavsiye etmiş, gün görmüş bir akbirçek ve bir anne olarak sürekli ümit ve moral vermiştir. Bu husus yazarın daha çok radyo ve televizyon programlarında ve meydanlardaki konuşmalarında görülmektedir. Süreli yayınlarda da bu durum aynıdır.

Halkımızın, özellikle savaşın ilk hedefi olan kadın ve kızlarımızın trajedisi ise yazarın hikayelerinde yansıtılmıştır. Sadece bu iki hikâyede bile Ermeni vahşetinin 100 yıllık tarihini ve dinmeyen kin ve nefreti görmekteyiz.

Bu hikayelerden ilki "Onda və indi" başlığıyla yazılmıştır. Hikâye ilk defa 08.07.1993 tarihli "Səhər" gazetesinin 2. sayfasında "Mənə dedilər ki" başlığıyla yayımlanmıştır. Daha sonra 12.06.1999 tarihli "Olaylar" gazetesinin 48.sayısında "Üç bədbəxt" adıyla da neşr olunmuştur. Hikâyenin isminin Onda ve İndi (O Zaman ve Şimdi) olma sebebi aslında yüz yıl önce de Ermenilerin aynı kin ve nefretle Azerbaycan'a saldırıp, erkeklerimizi öldürmesinin, özellikle kız ve gelinlerimizi, bütün mukaddesatımızı hedef almasının ve günümüzde de aynı vahşetlerin tekrar olunmasının arka planını açıklamaktadır. Aslında düşman düşmandır ve 100 yıl da 1000 yıl da geçse yine aynı kalacaktır. Önemli olan ise bizim nerede olduğumuzdur! Biz ninelerimizin, dedelerimizin yaşadıklarından ders almış mıyız? Eski düşmanın asla dost olamayacağı gerçeğine varmış mıyız? 70 yıllık Sovyetler Birliği döneminde, halkların birliği şiarlarıyla bizler uyutulurken en güzel topraklarımız düşmana peşkeş çekilmiş, bizlerden toplanan silahlarla düşman silahlandırılmıştır.

"Onda ve indi" hikayesinin Giriş bölümünde, 1918-20 yıllarındaki Ermeni katliamından ve katliam sırasında tecavüze uğramış gencecik kızların ilerideki hayatının daha da kararmaması için ninesinin yapmış olduğu olağanüstü fedakarlıktan bahseden yazar, günümüzde de benzer trajedilerin yaşandığını anlatmıştır. Eserde, 1989 yılından itibaren başlayan Karabağ savaşından sonra Hocalı katliamında, Ermenilere esir düşmüş bir kızın ve ailesinin yaşadıkları anlatılmıştır. Namusu kirletilerek hamile bırakılan 14 yaşındaki kızının durumunu öğrenen üzüntülü babanın bu acıya dayanamayarak kalp krizi geçirmesi, zavallı kızın evden kaçıp intihar etmesi ve bütün bu yaşananlar karşısında aklını oynatan çilekeş annenin dramı gözler önüne serilmiştir.

Eserdeki üç bedbaht, oğulları Sedar'ı Hocalı'da kaybeden dertli baba ile anne ve henüz 14 yaşını doldurmayan kızlarıdır. Hikâyenin baş tarafında yazar "1918-ci ilin yazında erməni əsarətində toxunulmuş iki yetim qızı öz ərinə "öz günüsü" kimi kəbin kəsdirəndən 4-5 ay sonra dul adı ilə cehizləyib ərə verən Seyid Rübəbə Mirağası qızının böyüklüyünə baş əyirəm." şeklinde bir not düşmüştür. Hikayedeki diyaloglar, olayların anlatılış biçimi oldukça etkili olup sadece o anki durumu değil, Xocalı katliamı sırasında yaşanan bütün trajedileri kapsamaktadır.

Nurhanım arvad, henüz kırk yaşı bile olmadan saçları bembeyaz olmuş, kırkıdayken altmışında gibi görünmektedir. Hocalı faciasında aslanlar gibi oğlunu, Serdar'ı kaybetmiş, yirmi üç yıllık evlilik hayatında bin bir zahmetle, alın teriyle yapmış olduğu ev-barkını içindekilerle birlikte bir gecede kaybetmiştir. Fakat yine de diğer eski komşularına nazara o şanslı sayılır. Zira diğer komşuları oğullarını çifter çifter şehit vermiş, esir düşen kız ve gelinlerinden hiçbir haber alamamış, hiçbirini kurtaramamışlardır. Üstelik sığındıkları yerlerdeki soğuk çadırlarda aç susuz, yaşam mücadelesi vermekteler. O ise en azından bu dertlerin bazısından kurtulmuş, sığındıkları köydeki okulun küçücük odasına yerleştirilmişti. Kocasını Ötər kişi, kaçıp kurtulabilenler arasından karısını çabuk bulmuş, sağ kalan yegâne kızları 14 yaşındaki Zerengiz'i de esir değişimi sırasında bulup getirmiş, bir halle bir araya gelebilmişlerdir.

Fakat, kötünün iyisi sayılabilecek bu şartlarda bile kızlarını bulduktan sonra kadın çok huzursuz ve çaresizdir. Diğer zamanlarda kocasına teselli vermeye çalışan, “Oğlumuz Serdar şehadet şerbetini içti, vatanını korurken kahramanlıkla şehit oldu, en azından buna şükredelim” diyen kadın, son günlerde iyice karamsarlaşmıştır. Sebebi ise esirlikten kurtarılan ve daha çocuk yaşta olan Zerengiz'in gittikçe artan bulantı ve kusmalarıdır.

“On dörd yaşını bitməmiş qız elə solmuşdu ki, onda zərdən nişana da qalmamışdı, adına Zərəngiz deyilə. Amma bütün bələlərinə baxmayaraq, Nurxanım öz qonşularından, tanış-bilişdən “bir qədər irəliydi”. “Sərdar kimi oğulun anası ömrü uzunlu ağılar, qara geyər, yas saxlar. Sinə didər, saç yolar, ağı söylər... Amma bəs o birilər? Dərd böyükdü, hamıya gəlib bu dərd. Tək bizim başımıza gəlsəydi, el yığılıb matəmimizə şerik olardı”. (Ceferzadə, 2021;298)

Nurhanım arvad, kızını doktora götürüb hamileliyi sonlandırmak istese de doktor bu iş için geç kalındığını və Zerengiz'in hayatının tehlikeye gireceğini söyler. Çare olarak da doğuma kadar ücra bir yere götürmələrini təvsiyə eder. Kadın, dərindən delirmək üzəredir. Nihayət bir gün durumu kocasına anlatır. Dertli baba, bütün zulüm və hakaretlər yetməmiş kimi bir de evində düşman kanından gələn bir bebeği büyütmenin dehşetiylə sarsılır. Bu sarsıntıya kalbi fazla dayanamaz və oracıkta ölür.

“...İlahi!.. Kişinin səsində, bu yavaşdan, güclə eşidilən səsə elə bir fəryad vardı ki!.. Amma bu dərd üçün el içinə çıxıb “Ay el, ay camaat, kömək eləyin, balam əldən gedir”— deyə bağıra da bilməzsən... Murdarlanmış tikəni kim yeyər, Nurxanım? Kimin üzünə, necə baxarıq, Nurxanım? Niyə ölmədi o əsirlikdə, niyə don vurub gəbərtmədi yollarda qar onu, çovğun onu?.. Kişi çatlayırdı, nə dediyini, necə dediyini bilmirdi. Hər ikisi özünü itirmişdi. Ağıldan gedirdilər.

— Şəhid bala, nə yaxşı görmədin bircə bacının üzqaralığını?

— İlahi, ölməyinə sevindim balamın.

Axşam düşənəcən üz-gözü yaş içində qaldılar Ötər kişiylə Nurxanım arvad. Mallar mələşəndə hər ikisi birdən bədtələ Zərəngizi yadlarına saldılar... Qız oturduğu küncdə yox idi. Nurxanım arvad evin ətrafını ələk-vələk elədi. Qaranlıq evdə donub oturmuş Ötər kişinin yanına əliboş döndü. Kişi, o bayaq gedəndə necə oturmuşdusa, eləcə də tərponmədən divara söykənmişdi. Sağ əlini yana uzatmışdı; çubuğundan hələ də azacıq mavi tüstü tüstüləyirdi. Dünənmi ölmüşdü, bu günmü? Kim deyə bilərdi? ...” (Ceferzadə, 2021;303-304)

Zerengiz isə bu söhbət sırasında kalkıp odadan çıkmıştır. Annesi yokluğunu fark edip onu ne kadar arasa da bir tülü bulamaz. Böylece baba üzüntüsünden ölürken, Zerengiz utancından canına kıymış, zavallı anne ise aklını kaçırmıştır.

Millî trajedimizin en başarılı ve yalın örneklerinden olan bu hikâyede yazarın tiyatro unsurlarını da göz önünde bulundurduğu gözlemlenmektedir. Eseri başarılı kılan unsurlardan biri de bütün ülkeye has trajedinin eserde 4 karakterin şahsında ortaya konmasıdır. Oysaki sadece Hocalı faciasındaki kayıplarımızın sayısı henüz tam olarak saptanamamıştır. Vahşeti gerçekleştiren Ermeni kaynaklarına ve buna şahitlik eden yabancı ve Rus kaynaklarına dayanarak biz bu katliama maruz kalan insanların sayısını az da olsa tahmin edebilmekteyiz.

Ezize Ceferzadə'nin Karabağ savaşıyla ilgili diğər hikayesi Qara Qayalar'dır. Bu hikâyə, 27 Haziran 2001 tarixli “İmpuls” gazetesinin 14. sayfasında yayımlanmışdır. Karabağ kelimesində zaten ciddi bir sembolizm vardır. Seyyid Nigari daha 19. yüzüylə Rus işğali sonucunda Karabağ'ı “Karabağ'ım kanlı kara bağırdır” diyə nitələndirmişdir. Bu hikâyədə Kara Kayalar ifadəsi hem sembolik hem de gerçək anlamda kullanılmıştır. Hikâyənin kahramanı gencecik, yüreği sevgi ve ümit

dolu Şerife'dir. Şerife, Ehmedallar köyünde yaşamaktadır. Köy halkı civar köylerdeki ve il merkezindeki Ermenilerin her türlü saldırısına uğramaktadır. Köyün önemli yerlerinden biri de Kara Kayalar'dır. Kara Kayalar'ın altından kaynaklı pınar bütün köy halkını suyla temin etmektedir. Halk, özellikle de yaşlı nesil Kara Kayalar'dan hep tedirginlikle, üzüntüyle bahsetmektedir. Zira yıllar önce yani 31 Mart 1918 yılındaki Ermeni katliamlarında bu köyden Alagöz adlı bir kızı Ermeniler yakalayıp namusunu kirletmişler, bunun üzerine Alagöz muhtemelen Kara Kayalardan atlayarak intihar etmiştir. Son yıllarda yeniden olaylar alevlenmeye ve Ermeniler saldırganlaşmaya başlayınca kadınlar kızlarını pınara yalnız gönderemez olmuşlardır. Nihayet korkulan olur ve günün birinde yeniden savaş başlar. Savaşın başlamasını ve yaşanacak kara günleri Şerife rüyasında görür. Kapkara bir duman, kendisi de dahil bütün köyü kaplar, silahlı Ermeniler köy halkını katletmeye başlar.

Bu rüya ne yazık ki kısa zamanda gerçekleşir; gençler ve bütün erkekler savaşa gider. Gidenlerin arasında Şerife'nin sevdiği, köyün delikanlılarından İbrahim de vardır. Şerife, helikoptere doldurulup bölgeden uzaklaştırılan kız gelinin arasından ayrılır ve İbrahim'le birlikte savaşmak için Kara Kayalar'a doğru yola koyulur. O, Alagöz'ün kaderini yaşamayacak, düşmanla mücadele ederek, savaşıp vatanını koruyacaktır.

Hikâyede, Ehmedallar'daki Kara Kayaların altından kaynaklı pınarın suyu ve bu suyu güğüm ve saksılarla taşıyan kız gelinin tasviri de çok başarılıdır. İki yüz yıllık süreçte burada yaşayan yerli halkın arasına Ermeniler yerleştirilmiş ve zamanla onlar yönetimden aldıkları destek ve pohpohlamalarla oldukça şımarmışlardır. İş o yere varmıştır ki köyün kız gelinine sataşır olmuşlardır. Anlatım ve tasvir şiirseldir. Çeşme ve çeşmeden su taşıyan kızların anlatımı sırasında pastoral tasvirlerle yer verilmiştir. Köy hayatı, rengarenk giyinmiş kız ve gelinler, güğümlerini omuzlayarak şiirsellikle çaydan eve su taşımakta, çeşme başında sohbet edip mutluluklarını, hüznü ve kederlerini paylaşarak sosyalleşmektedirler. Hikâyede Aşık Elesger'in meşhur "Çarşamba gününde çeşme başında..." diye başlayan konuşmasından da alıntı yapılmıştır.

Burada, 1988 yılında ve öncesinde başlayan olaylar anlatılmaktadır. Ermeniler iyice azgınlaşmış, fırsat buldukça halka sataşmaya başlamışlardır. Bazen meralardaki çobanları döverek dalga geçiriyorlar, bazen kamyonu üzüm bağlarına sürerek en güzel üzümleri toplayıp götürüyorlar; bekçiyi döverek "yarın gelip paranı valilikten alırsın" diye dalga geçiriyorlar. Ermeniler yönetimi de ele geçirmiş, her yerde onları koruyup kollayan adamları olduğu için kimseden çekinmeden iyice saldırganlaşmışlardır.

"...Kənddə isə xırda-xırda, heç kəsin dilə gətirmədiyə, ya hündürdən deyə bilmədiyə bir həyəcan artırdı. Heç kəs bu haqda danışmırdı. Amma hamı ürəyini yeyirdi. "Bu xına o xınalara" oxşamırdı. Qabaqlar da olurdu. Kimisə çöldə döyüblər. Hansısa bir tək çobanın papağını dığalar futbol topuna çevirib oynadı, bu ona, o buna atır ya əlləriylə tulazlayır, ya ayaqlarıyla təkəkləyirdilər. Çoban, ferma müdirinə şikayətlənəndə bircə bunu eşidirdi: — Xuliqanlara tuş olmusan, gileylənmə, yaxşı deyil. Gedər hökumətin qulağına çatar, bizi karı görəllər, deyərlər görünür sizin çoban onlara neyləyib ki... Xuliqanlar da... Gah görürdün ki, qoruqçunun gözünün qabağında yük maşınıni çəkəndilər üzümlüyə, əla muskatla doldurdular, qoruqçunu da əzişdirib sənin sağlığına, türkün qanın içəcəyik bu muskatdan deyir, sürüb hırıldaya-hırıldaya getdilər: "Sabah gəl pulun apar raykomdan" deyirdilər üstəlik. Qoruqçu, sədrə olanı danışanda, kişinin qanqaysan olmuş sifətini görsə də, sədr ehmallıqla deyirdi:— Neynəyək, əşi, xuliqana rast olmusan. Gedib şikayət eləyəcəyik, deyəcəklər ki, bizimkilərin xəbəri yoxdu, öz qoruqçunu satıb, bizi şərrəyirsiz..." (Cefərzadə, 2021;332)

Son aylarda kızlar, yalnız başına Kara Kayalardaki pınara gidemez olmuşdur. Yaşlı kadınlar "Qara qayalar mart davasında birimizi uddu, bəsdı" diyorlardı. İşin kötüsü, yönetimin korkusundan "Erməni, dığa adını, erməni-müsəlman qırğını" gibi kelimeleri bile söyleyemiyor, sadece "mart davası" diyorlardı.

"Cavan qız-gəlin "bu Qara qayaların udduğu kimdir?" sualını hündürdən deyə bilmirdilər. Cavabı evdə, bağlı qapılar arxasında eşidirdilər. Bulaq başında o vaxtlar Alagöz gəlini dığalar təkəlyib yaxalaymış. Kafirlər toxunublarmış qıza. Sonra da sonu bilinmədi. Ya aparıb hansısa bir kənddə öz aralarında gizlətdilər, zorla xristian edib arvad etdilər. Ya da ki... Ya da kısı yoxuydu. Kənd camaatı əmində ki, Alagöz qız özünü həmin o Qara qayalardan atıb, canına qəsd edib. Kafirin murdar əli dəymiş cavanca bədəniylə heç kəsin üzünə baxa bilməyəcəyini düşünüb, Qayadan atılmış, ölüb

getmişdi. Bu yerlərdə öz həmkəndlisinin belə naməhrəm əli dəyən qız-gəlin heç bunu qəbul etməzdi, özünə qəsd edərdi... Udmuşdu Qara qayalar Alagöz qızın sirrini. Görk olub qalmışdı. Arada bir neçə illər bu qanlı faciəni unudurmuşdular gənc nəslə. Yaşlılar da az-çox sevinmişdilər, az-çox rahat olmuşdular qızları, gəlinləri sarıdan. Amma indi... Amma indi Qara qayalar təzədən qara bir əjdaha, div şəklinə düşmüşdü. Evlərə qorxu çökürmüşdü...” (Ceferzade, 2021;333)

Her yerde önemli mevkileri işgal eden Ermenilər, Azərbaycan Türklərinə həyat haqqı tanımıyorlar. İl Milli Eğitim Şubesinde öğretmenlere verilecek gıda yardımı işlerine bakan Ermeni Vazgen çeşitli bahanelerle Ehmedallar köy okulunun Türk öğretmenlerine erzak paylarını vermemektedir. Öğretmenler mecburen ya borç un alıyor ya da il merkezine giderek oradan bir şekilde gıda bulmaya çalışıyorlar. İl merkezine giden otobüsün Ermeni şoförü de çeşitli bahanelerle Ehmedallar köyünden binecek veya inecek yolculara zorluk çıkarıyor.

Günün birinde köyün bütün sürülerini toplayıp götürüyorlar, bunun üzerine köy halkı Ermenilerin üzerine yürüyüp sürüyü kurtarıyor. Fakat bundan sonra daha büyük bir saldırıya maruz kalıyorlar.

“...Şərifə ölməmişdi Araqarışda, qaçqınlar vertolyotlara mindiriləndə heç kim qızın fikrində olmadı. Yalnız vertalyot havaya qalxandan sonra Şərifənin yoxluğuna hayıfılandılar. Şərifəysə... Gedirdi. Qara qayalardan o üzdə düşmənlə çarpışmaqda olan həmyaşlarına, ona tərəf gedirdi. Və getdikcə də sinəsini yaran, ona qorxunu, qeyrətsizliyi haram edən düşüncələrini ürəyində sayırdı sanki, addımları kimi. “Yox - deyirdi - nənəm yolu getməyəcəm. Bəsdir Qara qayaların yolumuzu kəsdiyi. Bəsdir düşmənin qara duman kimi illər, əsrlər uzununu başımızın üstünü kəsdirəydi. İndi orada, həyasız yağıyla pəncələşənlərə qovuşub elimin də, obamın da, nənəmin də, bizə ikiüzlü, yox, minüzlü yağını tanımayan analarımızın da intiqamını alanlara qoşulacağam”. Axı “əmr edir yurdumuz, qoymasın ordumuz, dünyada bir nəfər yağıdan əsər”... Torpağımızdan məkrli düşmənin mürdar ayağını kəsməliyik. Və... Və üstümüzdən qeyrətsizlik damğası götürüləndən sonra, torpaqlarımız azad olub üstündən qara dumanlar çəkiləndən sonra sevdiyimə qovuşub övladlarıma əsl tariximizi, millətimin çəkdiyi ağrı-acıları, bəlaları danışacağam.

Qoy vətən namusu, ana-bacı namusu çəkən qəhrəmanlarımızı tanısinlar və... və bir daha yağının yağlı dillərinə aldanmasınlar. Onlara, o gələcək nəslimizə düşməni tanıdıb, ona nifrət etməyi mən, biz öyrətməliyik.” (Ceferzade, 2021;339-340)

Hikâyede verilen mesaj nettir. Hikâyenin yazılış yılı 2001'dir. Daha önceki yıllarda yapılan katliamlar unutulmuş olsa bile 1989 yılından sonra yaşanan olaylar, özellikle Hocalı trajedisi ve arkasından çorap söküğü gibi gelen Azərbaycan topraklarının işgali, aslında kimsenin unutamayacağı boyutta hezimet ve trajedidir. Zira vatanın en güzel toprakları düşman elindedir. Vatanın kızı-gelini, yağız askerleri düşman elinde esirdir.

Bütün Azərbaycan halkı gibi bu düşüncenin ağırlığı altında ezilen yazar, Kara Kayalar adlı bu hikayesinde kademe kademe bu olayların başlamasını anlatmıştır. Şərifə'nin şahsında vatanını, sevgilisini ve həcinslərini koruyup kollayan, düşmanın önündən kaçmadan onu alt etmenin yollarını arayan bir vatan kahramanı ilə, gerçək həyatda da örnəklərini çök gördüğümüz bir Azərbaycan kadını ilə qarşılaşmaqta yız.

Sonuç

Sonuç olaraq, Ezize Ceferzade'nin hem edebi hem de ilmi eserlerinde Karabağ konusu ayrıntılı bir biçimde yer almıştır. Yazar, Natevan Hakkında Hekayeler'inde Karabağ'ın tabiatını, bitki ve hayvan örtüsünü, doğal güzelliklerini ve en esası da önemli kültürel değerlerini başarıyla anlatmış, Natevan'ın edebi portresini çizmiştir. Diğer ilmi eserlerinde de yine bu bölgenin değerli alim ve şairlerinden bahsederek eserlerini derleyip toplamış, ansiklopediler dahilinde incelemiştir. Müellif, Karabağ konusundaki hikâyeye ve romanlarında ise ermeni mezalimini anlatmıştır.

Ezize Ceferzade, son iki yüzyılda millet olarak yaşamış olduğumuz trajedilerin müsebbibi olan Ermenilerle ve Ermeni katliamlarıyla ilgili eserlerinde önemli bilgiler vermiştir. Bizzat bu trajedileri yaşayan neslin ağzından, özellikle ninesi ve annesinden duymuştur. Ne yazık ki muhtemelen çocukken duymuş olduğu bu trajediler, hayatının ilerleyen yıllarında tekrar yaşanmıştır. Bu sebeple de yazar,

bulduğu her fırsatta Karabağ konusunu gündeme getirmiş, edebî ve ilmî eserlerinde Karabağ'ın vatanımızın ayrılmaz bir parçası olduğunu ısrarla vurgulamıştır.

Kaynaklar

1. Bayram, Parvana (2013), Azize Caferzade, Hayatı, Sanatı, Hikayelerinin İncelenmesi. Ankara. Akçağ Yay.
2. Cəfərzadə, Əzizə (1963), Natəvan Haqqında Hekayələr, Bakı, Azərnəşr.
3. Cəfərzadə, Əzizə (1996), Gülüstandan Öncə, Bakı, Şur Neşriyyatı.
4. Cəfərzadə, Əzizə (1981), Azərbaycan Poeziyasında Xalq Şeri Üslubu- I (XIX əsr materialları əsasında), Bakı, BDU nəşri.
5. Cəfərzadə, Əzizə (1999), Azərbaycan Poeziyasında Xalq Şeri Üslubu-II, Bakı, BDU nəşri.
6. Cəfərzadə, Əzizə (1974), Azərbaycanın Aşıq və Şair Qadınları, Bakı, Gənclik.
7. Cəfərzadə, Əzizə (2003), Azərbaycanın Şair və Aşıq Qadınları, Bakı, Maarif Neşriyyatı.
8. Cəfərzadə, Əzizə (2005), Azərbaycanın Aşık ve Şair Kadınları, (Hızl: Cengiz Alıılmaz) Ankara, Belen Yay.
9. Cəfərzadə, Əzizə (1991), Azərbaycanın Aşıq və Şair Qadınları, II nəşri, Bakı, Gənclik.
10. Cəfərzadə, Əzizə (1983), Hər Budaqdan Bir Yarpaq, Bakı, Gənclik.
11. Cəfərzadə, Əzizə (1971), Fatma Xanım Kəminə, Bakı, Gənclik.
12. Cəfərzadə, Əzizə (1972), Könül Çırpıntıları, Bakı, Gənclik.
13. Cəfərzadə, Əzizə (1960), Vergi; Toy (hekayələr), Azərbaycan, № 12.
14. Cəfərzadə, Əzizə (1961), Dünyaya İnsan Gəlir (hekayə). Azərbaycan Qadını, № 1.
15. Cəfərzadə, Əzizə (1962), Xan Qızı Bulağı (hekayə), Azərbaycan Qadını, № 2.
16. Cəfərzadə, Əzizə (1967), Qırxbuğum (hekayə), Ədəbiyyat və İncəsənət, 1 iyul.
17. Cəfərzadə, Əzizə (1967), Şairə (Xurşudbanu Natəvan haqqında məqalə), Azərbaycan Qadını, № 9.
18. Cəfərzadə, Əzizə (1993), Uşaq Harayı, Azərbaycan Gəncləri, 1 dekabr.
19. Cəfərzadə, Əzizə (1995), Siraci Kimdir? Ədəbiyyat qəzeti, 10 mart.
20. Cəfərzadə, Əzizə (1999), Haray (hekayə), Həftə, 26 fevral.
21. Cəfərzadə, Əzizə (1999), Üç Bədbəxt, Olaylar, 12-18 iyun.
22. Cəfərzadə, Əzizə (1999), Ağlamayın, Ümid Verin, 525-ci qəzet, 2 iyul.
23. Cəfərzadə, Əzizə (1999), Barışıq Olarsa, Yeni Azərbaycan, 8 sentyabr.
24. Cəfərzadə, Əzizə (2000), Natəvan və Kəminə, Ulduz, № 12
25. Cəfərzadə, Əzizə (2001), Ağlağan Oğlanlarıma, Ədəbiyyat qəzeti, 16 fevral.
26. Cəfərzadə, Əzizə (1989), Hurşid Banu Natevan, Aylık Siyasi, Kültürel, Akademik Tanıtım Dergisi, sayı 115. Şubat, s.29-30.
27. Cəfərzadə, Əzizə (1989), Azərbaycan'ın Dramı, Türkiyə qəzeti, İstanbul, 14 dekabr, s.15
28. Cəfərzadə, Əzizə (1989), Ermeniler Vahşeti Yalanla Örtüyorlar, Türkiyə qəzeti, İstanbul, 16 dekabr. s.15.
29. Cəfərzadə, Əzizə (1988), Köklerimiz Üstünde Yücelmeliyiz, Tercüman qəzeti, İstanbul, 6 Mart, s.9.
30. Cəfərzadə, Əzizə (2021), Seçilmiş Əsərləri, (Hekayələr I) VIII cild. Bakı. Elm və Təhsil.
31. Cəfərzadə, Əzizə (2021), Seçilmiş Əsərləri, (Hekayələr II) IX cild. Bakı. Elm və Təhsil.
32. Cəfərzadə, Əzizə (2021), Seçilmiş Əsərləri, (Natəvan Haqqında Hekayələr, Qobustan Çökəklərində) I cild. Bakı. Elm və Təhsil.
33. Djafarzade, Aziza (1958), Albom Xurşidbanu Natəvan (Hurşid Banu Natevan'ın Resim Albümü), Sovetskogo Vostokovedenie, Akademiya Nauk SSSR. № 3. s.132.
34. Djafarzade, Aziza (1961), Xurşid Banu Natəvan-Poetessa i Xudojnıça Azerbaydjana XIX Veka. Trudi Respublikanskogo Rukopisnogo Fonda. Baku, Tom 1. s. 43-53.

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA ƏDƏBİYYATDA QARABAĞ MÖVZUSU

44 GÜNLÜK SAVAŞIN POEZİYADA ƏKSI

Bəkir Aqil Elnur

Bakı Slavyan Universiteti

Xülasə

Vətən müharibəsində əldə edilən zəfər, torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi ədəbiyyatın, xüsusilə də poeziyanın yeni-yeni əsərlərlə zənginləşməsinə səbəb oldu. Müxtəlif məzmunlu şeir və poemalarda zəfər, şəhidlər və işğaldan qurtarılan bölgələr ədəbi obraz kimi ədəbiyyat sevərlərin diqqətinə çatdırıldı. Əldə edilən qələbə ilə birlikdə Qarabağ mövzulu ədəbiyyata yeni nəfəs və yeni düşüncə gəldi.

Açar sözlər: Qarabağ, şeir, ədəbiyyat, zəfər

Summary

The victory in the Second Karabakh War, the liberation of our lands from occupation has enriched literature, especially poetry, with new works. Victory, martyrs and autonomous regions in various poems and verses were brought to lovers of literature as a literary image. Along with the victory, a new breath and new thinking came to the literature on Karabakh.

Key words: Karabakh, poem, literature, victory

2020-ci ilin sentyabrın 27-də Azərbaycan Ordusunun Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin təxribatlarına qarşı başladığı əks-hücum əməliyyatları böyük zəfərə aparın yolu aydınladan ilk məşəl idi. 44 gün davam edən və ordumuzun qələbəsi ilə sonlanan Vətən Müharibəsi ölkənin bütün həyatı sferalarında yeni dönmənin başlaması ilə nəticələndi. Təbii ki, bu dönmə ədəbiyyatdan da yan keçmədi.

Birinci Qarabağ Müharibəsindən sonra ədəbiyyatda zəfərə inam öz yerini qorudu, böyük dönüşü müjdələdi. Ancaq məğlubiyətə uğramış millətin ədəbiyyatında da "güclərin savaşı"nda ağrı, acı, dərdd-qəm daha çox ön planda idi. Qayıdışa inam, yerlərin həsrəti ədəbiyyatda "acının vəsfi" dövrünü başlatmışdı ki, bu dövr də İkinci Qarabağ Savaşından sonra yerini zəfərə buraxdı. Lakin buna baxmayaraq, 3 minə yaxın şəhid verilən savaştan sonra vətən üçün canlarından keçənlərin bədiiləşdirilmədən ədəbi qəhrəman kimi qarşımıza çıxması da önəmli motivlərdəndir.

Savaş motivli ədəbiyyatın mövzu cəhətdən təsnifatlaşdırılmasında bir sıra maraqlı məqamlar ortaya çıxır. Bu cəhətdən Orxan Arasın Harun Dumanın "Savaş ədəbiyyatı" yazısına istinadən xatırladığı qeydlər diqqət çəkəndir:

"...Birinci növ savaş ədəbiyyatı savaş vaxtı yaranan ədəbiyyatdır. Bunlar daha çox qısa qeyd və ya şeirlərdən ibarətdir. Düşməni ələ salan satirik yazılar, əsgərləri tərifləyən xalq mahnıları bu ədəbiyyatın içində yer alır. İkinci növ ədəbiyyat isə sənət baxımından daha vacibdir: məsələn, Lev Tolstoyun "Hərb və sülh", Emil Zolyanın "Çöküş", Stiven Kreynin "İgidliyin qızıl nişanı", Ernest Heminqueyin "Çanlar kimin üçün çalınır?" əsərləri kimi".[2]

Təbii, tədqiqat obyektimiz Vətən Müharibəsi dönməni əhatə etdiyi üçün qeyd edilən "savaş vaxtı yaranan ədəbiyyat"ın tam deyil, hissələr şəklində araşdırmaya cəlb edilməsi daha məqsədəuyğundur.

Vətən Müharibəsinin başladığı andan qələbə ilə sonuclanana qədərki və ondan sonrakı dövrdə poeziyanı mövzu etibarilə belə qruplaşdırmaq olar:

1. Savaşa səsləyən marşlar;
2. Zəfər;
3. Sona çatan torpaq həsrəti və ya böyük qayıdış;
4. Şəhidlərin tərənnümü ilə bağlı (şəhid anası, şəhid nişanlısı və s.)

Ədəbiyyat düşüncə və hislərin axını olduğu üçün qruplaşdırmamız da şərti xarakter daşıyır. Ancaq əsas etibarilə Vətən Müharibəsindən sonra yaranan ədəbi nümunələrin istiqamətini bu cür müəyyənləşdirmək daha məqsədəuyğundur.

Rəsmi şəkildə əks-hücum əməliyyatlarının başladığı elan olunduqdan sonra ədəbi cəmənin cuşə gələn vətənpərvərlik hisləri də hər kəsi savaşa səsləyir, onun məntiqi nəticəsi kimi isə zəfəri görürdü.

Bu mənada gənc şair Əli Bədirin (Əliqulu Bədirli) “Zəfər marşı” səciyyəvidir. Əli Bədir bu şeirində Ali Baş Komandana müraciətlə Qarabağa gedən bütün yolların açılması üçün müvafiq əmrin verilməsini və düşməyə türkən gücünün göstərilməsinin vacibliyini vurğulayır:

Biz Odlar Yurduyuq, köz yanındayıq.
And içib vermişik söz, yanındayıq.
Ali Baş Komandan, biz yanındayıq!
Əmr elə, məhv edək bu vandalları!
Açaq Qarabağa bağlı yolları
Ordumun, yurdumun mərd oğulları.

Bu mənada Vaqif Aslanın yazdığı “Anam, mən şəhid oldum..” şeiri də önəmli poetik nümunədir. Şair burada ana xeyir-duası almış ordunun mütləq qələbə çalacağını diqqətə çatdırır:

Qisasımız alınsın,
Yurdun hər addımında
Zəfər marşı çalınsın.
Sancılısın bayrağımız
qanımız axan yerə,
Toquşduqca mərmilər
şimşəklər çaxan yerə.

Vahid Əzizin savaş sırasında qələmə aldığı “Qara bulud, sonra ələn...” şeirində də qələbəyə inam öz əksini tapır:

Göydə gəzən qara bulud,
Qələbə bizim olmalı,
hələ bir az nura bilən;
düşməndəki üfunətdən
Qarabağ çox yuyulmalı,
şimşək çaxıb sonra ələn!

Şairin bir digər şeirində isə Vətənin müdafiəsinə qalxan şəxslərin milli mənsubiyyətinin heç bir fərqlinin olmadığı, bu torpaqlarda yaşayaraq düşməyə sinə gərən qəhrəmanların bir-birindən heç nə ilə fərqlənmədiyini və onların hamısında vətən məhəbbətinin hər şeydən üstün olduğu qeyd edilir:

Fikirdən bivədə ağardı başım,
savaş dediyimiz qanlı kirkirə,
var ol, Avar gənci, Ləzgi qardaşım,
silaha sarıldın mənimlə birgə.

Ədəbiyyatımızın özünəməxsus qələm sahiblərindən şair Xanım İsmayılqızının da müharibə sırasındakı fəaliyyəti diqqət çəkir. Xanım İsmayılqızı əsgərlərə xitabla yazdığı “Geri dön” şeirində igidləri qələbəylə geri dönüşə səsləyir:

Kimi tüfəng, kimi ürək, kimi hirslə döyüşdədir,
Əsirlikdə olan torpaq əsgəriylə görüşdədir,
Ədalətin qələbəsi, zəfərləri yürüşdədir,
Vətən oğlu, igid əsgər, torpaqları al geri dön.
Bu millətin, bu Vətənin Qəhrəmanı ol, geri dön.

Vətən, azadlıq, zəfər dedikdə ilk yadımıza düşən imzalardan biri də Elçin Mirzəbəylidir. “Azadlıq marşı” bu gün belə insanların dilində olan şair İkinci Qarabağ savaşı sırasında yazdığı “Azərbaycan əsgəri” şeiri ilə qəhrəman əsgərlərimizi zəfərə səsləyir:

Sən indi bayraq-bayraq ucaldığın yerdəsən,
Yetişib qisas günü – öc aldığın yerdəsən!
Ruhunun yurd yerindən güc aldığı yerdəsən...

“Yürü hey...” - Babaların məzarından səs gəlir!
Azərbaycan əsgəri!

Əyyub Qiyas isə düşməyə göz dağı vermə zamanının yetişdiyini qeyd etdiyi “Diriliş marşı”nda “mərə kafir”lərin anladığı dilin ancaq “qana qan” olduğunu vurğulayır və coşmuş seli andıran Azərbaycan əsgərinin qarşısında heç bir bəndin tab gətirə bilməyəcəyini bildirir:

Çatmış da qisas vaxtıdır, məşəlləri yandır!
Bir an dediyim an yetişib, an həmin andır!
Sən ey mərə kafir, görəcəksən, qana qandır!
Bir seldir gəlir, qarşısına çıx da dayandır!
Bir seldir gəlir, qarşısına çıx da dayandır!

Fərid Hüseyn də küllərindən doğulanların zəfər köynəyi geyinəcəyinə əminliyini ifadə edir:

Heç kəs paltar seçməsin,
əyin-baş axtarmasın,
zəfər köynəkləri geyinəcəyik,
hamı ümidinə uzun ömür arzulasın,
bəzən külümüzdən göyərəcəyik.

“Gəlirik, Vətən” şeirində siyasi çalarlara xüsusi yer verən Atababa İsmayıloğlu Vətənə müraciətlə üstündən duman-çənin çəkiləcəyini və bu gücün qarşısında heç bir şeyin dura bilməyəcəyini vurğulayır:

Oyunlar oynanmayır
Daha iki tərəfli.
Döyüslərə girmişik
Ləyaqətli, şərəfli.
Üstünə çökə bilməz
Bir də o çiskin, o çən,
Gəlirik, Vətən.

Tarixinin qəhrəmanlıq tarixi olduğunu, haqsız qan tökmədiyini, öc aldığını “Qəzan mübarək” şeiri ilə oxuculara çatdıran Əjdər Ol Qazan xan timsalında əsgərlərə mətanət arzulayır:

Sən ki, qan tökmürsən, qanı alırsan,
Əlindən nə gedib, onu alırsan,
Sən Salur oğlusan, Banu alırsan,
Qazan, mübarəkdir, qəzan mübarək!

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının yüksək istedadlı malik bilicilərindən olan İlqar Fəhminin nota məzmunlu “Balaca kişilər” şeirinin üzərində isə xüsusilə dayanmaq lazımdır. Məğlubiyyətin acısını ürəyində gəzdirən, “sınmış”, qorxaq damğası yemiş bir millətin döyüş meydanında heç bir şücaət göstərə bilməyəcəyi ilə bağlı illərin düşüncələrinin və “təsdiqlənmiş” aktlarının üzərindən qırmızı xətt çəkən İlqar Fəhmi “balaca kişilər”in səngərdə divə döndüyünü və vətənə hayan olduğunu qeyd edir, məğlub düşüncəyə malik insanları isə öz sözləri ilə sillələyir. “Sms” və şücaət arasında xüsusi bağ quran İlqar Fəhmi 18 yaşlı qəhrəmanların baş üstündən uçan mərmilərin onların yaşını 50-yə qatladığını vurğulayır:

Əsgər paltarını geyinəndə də
Bilmirdi güllədən köksü deşilər.
Qəfil böyüdülər, tez böyüdülər
Balaca kişilər, cavan kişilər...
Səngərin küncündə hücum gözləyən
Bu cılız balalar uşaq oldular.
Torpaqdan güc alıb hücum qalxıb
Sərt qaya oldular, bir dağ oldular...

Fikrət Qoca isə “O Torpaq” şeirində torpağa sevgi verməyənin, başqasının torpağını zorla alanın qəniminin də elə o torpaq olacağı qənaətinə gəlir:

Torpağın üstündə kinlə yaşasan
Ayağın altından itər O Torpaq.

Qonşu torpağını zorla alanı
Kül eylər, üstündə bitər O Torpaq!
Əjdər Ol kimi Elxan Zal Qaraxanlı da tarixə baş vuraraq igidləri cənglə döyüşə uğurlayır:
Atlananda ruhumuz,
Bulud deşir tuğumuz,
Çağırır baş buğumuz,
Gedək, Bayandur...daram!
Daram, daram, dam- daram.

Ədəbiyyat həyatdır. Müharibə zamanında oynanılan çirkli oyunlar, pərdəarxasında sıxılan əllər siyasətin çirkin olduğunu bir daha hər kəsə göstərmiş oldu. Ədəbiyyatın gücü isə onu daha çox insana çatdırmaq və öz etiraz səsini ucaltmaqdır. Bu mənada Qəşəm İsabəylinin “Müharibə və uşaqlar” silsiləsi daha çox diqqət cəlb edir:

- Erməni də müsəlmandı
ay baba?!
- Nə pis sözlər deyirsən,
Ağlın azıbdır, nədir?!
- Tutaq ki, ağlım azıb,
Sözlərim də pisdi lap.
Mənə başa sal barı,
Niyə bəs Qarabağa
Silah daşıyan rusu
Sərhədidən buraxır
İran müsəlmanları?!

Günün siyasi reallığını əks etdirən bu misralar cavabsız sualların cavabının bilindiyini, ancaq onların cavabsız qoyulduğunu öz daxilində barındırır.

44 günlük müharibədə Ermənistan bir daha özünün qatil simasını göstərərək mülki şəxslərin yaşadığı yerləri hədəf aldı. Ən dəhşətli faciə isə Gəncədə yaşandı. Gəncəyə raketlərin atılması nəticəsində onlarla günahsız insan həlak oldu, neçə uşaq yetim qaldı. Adil Şirin “Dözümün partlayışı – Müharibə şəkilləri” başlığı altında yayımladığı şeirlər də bu dəhşətverici mənzərəyə qarşı bir hayqırış idi. Bu hayqırışı uşaqların gözündən axan yaşları tərənnüm edirdi və uşaq dünyasının rəsmi çəkirdi:

Müharibə şəkilləri
çəkir bizim uşaqlar,
Qarabağdı müharibənin adı.
Bu gün bizim bir adımız
Qarabağdı, Qarabağ!!!

İkinci Qarabağ savaşından sonra hisləri qısa mətnlərə sığmayanlar bu Vətən mücadiləsinə poemalar həsr etdi və bu poemalarla onlar geniş bir mənzərə yaratmış oldular. Bu baxımdan, ilk poemanı qələmə alan Sabir Rüstəmxanlı oldu. Sabir Rüstəmxanlının “Qarabağa dönüş” poeması bu torpaqların şahid olduğu bir çox önəmli hadisələri, milli azadlıq hərəkatını özündə ehtiva etməsi baxımından çox dəyərli ədəbi mətn olmaqla yanaşı, həm də tarixin müəyyən bir hissəsinə, bu günün tarixinə də işıq tutur.

Sabir Rüstəmxanlı “Qarabağa dönüş” mövzusunda həm bədii-fəlsəfi və həm də mövcud reallıqlar baxımından yanaşmışdır. O, Dağlıq Qarabağın və ətraf ərazilərin işğal edilməsinə də yalnız torpaqlarımızın düşmən tapdağına çevrilməsi kimi yox, bütövlükdə milli-mənəvi varlığımızın böyük bir parçasının itirilməsi miqyasında baxdığı üçün “Qarabağa dönüş” hərəkatını da geniş mənada parçalanmış ruhumuzun bütövləşməsi hadisəsi səviyyəsində poetikləşdirmişdir.[4]

Milli vətənpərvərliyin tarixi köklərinə enən Sabir Rüstəmxanlı bütöv Azərbaycan ideyasını da sətirlər arasına sığışdıraraq Vətən müharibəsi zamanı Azərbaycana dəstək verən Türkiyə və Pakistana

ayrıca paraqraf ayırır, “Alqış sənə, “Türkiyə, Alqış sənə, Pakistan!” - deyir. Böyük Turan ideologiyasından çıxış edən şair Azərbaycana dar günündə köməyə gələn Nuru Paşanı da unutmur və onun qədrini bilməyə çağırış edir, bu torpaqlarda nifrət əkənlərə, “Turan deyib qorxurlar, sən də böyü Turan ol!” - deyə səslənir.

Vətən müharibəsinə poema həsr edənlərdən biri də Vahid Əzizdir. O, “Heyrət səcdəsi” poemasında ürəyində olan Qarabağ arzusunu yerinə yetdiyini, bunun qürurunu yaşadığını bildirir. Lakin şairin ürəyində bir nigaranlıq da var ki, bu nigaranlıq da vandal xislətli düşmənin doğma torpaqlarda törətdiklərinin ağırlığından irəli gəlir. Qarabağ atlarının Cıdır düzündə “cövlan etməsi”ni Tanrıdan dilədiyini qeyd edən şair onun bu arzusunu həyata keçirən orduya alqışlar edir və bütün cahanı üçrəngli bayrağa səcdə etməyə dəvət edir.

Abuzər Turanın qələmə aldığı “Müqəddəs Qalib Üçlük “ – Zəfər nəğməsi” poeması da bu cəhətdən səciyyəlidir. Ali Baş Komandanın “Dəmir yumruq”una deyindən Turan bütün millətin tək yumruq olduğunu və savaşda zəfərin məhz bu yumruq sayəsində çalındığını qeyd edir. Sabir Rüstəmxanlı kimi Türkiyə və Pakistana xüsusi yer verən Turan şəhid qanının hər üç ölkəni cənnət etdiyini vurğulayır.

Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, Vətən müharibəsində Ali Baş Komandanlıq vəzifəsini layiqilə icra edən İlham Əliyev və Azərbaycana dəstəyini əsirgəməyən Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan da şeir qəhrəmanlarına çevrilərək mədh ediləblər. Elnur Uğur “Ali Baş Komandan”, Seymur Şeydayev “İlham ilə Ərdoğan”, Mahirə Abdulla “Baş Komandan, yumruğunu endirmə!”, Nizami Muradoğlunun “Üzündə ay işığı” şeirləri və s. ədəbi nümunələr buna misal ola bilər.

Birinci Qarabağ savaşındakı məğlubiyyətdən sonra ədəbi mətnlərin əksəriyyətində yurd həsrəti önəmli yer tuturdu, son 7 ayda artıq bu vətən həsrətini nigaranlıq və doğma torpaqlarına tələsən ədəbi qəhrəmanın hisləri əvəzləyib. Qulu Ağsəsin yazdığı “Ağdam” şeirində bir vətən yangısı gəlib oturur insanın ürəyinə, həm də dəli bir sevinc hiss edirsən hər misrada. Şair doğma torpağına səslənir və deyir:

Şükür külünə,
şükür qayıdış gününə!
Sevincdən aqlımız çaşıb
yüz min dəliyə gəlirik.
Bir "Uzundərə" havası çal,
çix Bərdə yoluna -
Uzundərəyə gəlirik!..

Hələ illər əvvəl Elçin Mirzəbəylinin Rəşad Məcidə ithafən yazdığı, Ağdama getməyən qatarın canlandırıldığı və çox ağır, duyğu yüklü “Kabus qatar” şeiri də Ağdamın işğaldan azad edilməsilə yenidən yazıldı və şeirin ilk hissəsindəki bədgümanlıq ikinci hissədə öz yerini ümidə buraxdı. Birinci hissənin sonunda “Hər gecə Ağdamdan bir qatar gəlir, Didərgin ruhlardı sənişinləri...” – deyən şair ikinci hissəni isə, “Ümid var gecənin qaranlığında, İşıq var... Seçilmir gecə səhərdən”, - misraları ilə başlayır. İkinci hissə sevinci ən ülvə hiss kimi əldə edən qəhrəmanın Allaha təşəkkürü ilə sonlanır:

Sən bizi ümitsiz qoymadın, Allah,
Bilirdik...
Ayrılıq bitəcək bir gün.
Didərgin ruhların keşik çəkdiyi
Ağdama qatar da gedəcək bir gün...

Qarabağ mövzulu şeirlərdə əsas hissəni şəhidlərin tərənnümü tutur. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında bir imza var ki, ona öz şeirləri ilə insan duyğu və düşüncələrini alt-üst etmək ilahidən verilmiş qeyri-adi bacarıq kimi görünür. Bu imza Elmira Məhiqızıdır. Elmira Məhiqızı Qarabağ Savaşına oğlunu yola saldıqdan sonra şair üçün orada savaşan bütün igidlər ona daha da doğmalaşdı və bu doğmalıqdan yeni-yeni bədii mətnlər doğuldu.

“İndi adam günəşə də qurban olmaq istəyir ki, səngərdəki əsgərlərimizi üşüməyə qoymasın.
İndi adam aya da qurban olmaq istəyir ki, gecələr aydınlıq olsun
İndi adam hər şeyə qurban olmaq istəyir.

həyatımızdəki heyva ağacına da qurban olmaq istəyirəm, nar ağacına da ağac da vətəndi axı..”

Vətənin bundan gözəl ifadəsi ola bilərmi?

Esmira Məhiqızı şəhidliyi alın yazısı hesab edir və şəhidlərin missiyasının öz canlarından keçərək bayrağın şəhid olmasını önlədiyini bildirir:

Şəhidlik möhür tək alın yazısı
torpağın yazısı, yurdun yazısı.
vətən oğulları şəhid olur ki,
üçrəng bayrağımız şəhid olmasın.

Şəhidlərin tərənnümü ilə bağlı Elşad Baratın yaradıcılığı da xüsusiyyətdir. Elşad Baratın yaratdığı bədiiyyatın özəlliyi ondadır ki, bunlar ümumini yox, fərdləri əhatə edir və yazılan hər bir şeir bir şəhidin adı ilə bağlıdır: “Şəhid Xalid Hassana”, “Şəhid Arəstə Baxışovaya”.

Elşad Barat dünyada analoqu olmayan bir aksiyaya başlayıb. O hər bir şəhid haqqında ayrıca şeir yazmağa başlayıb. Yəni onun məqsədi 3 minə qədər şəhidimizin hər biri haqqında şeir yazmaqdır. [3]

“Sən elə vətənsən, vətən, şəhidim!” - deyən Nəringül Nadir, “Gülür xoş sabaha, Şəhidim mənim”, - deyən Elnur Uğur, “Şəhid atasına məktub” yazan Balayar Sadiq, Bir şəhid atasının qulağına, “Balan sağdır, gələcək”, - demək istəyən Allahşükür Ağa, “Tanrı ilə dağların birləşdiyi yerdə” şəhidlərə şeir həsr edən Ülvi Bahadır, “Haradasa bir şəhidin dəfn olduğunu” bilən Süleyman Abdulla və neçə-neçə şairlər, qələm sahibləri şəhidlərimizi, onların ailəsinin acısı fonunda bir millətin qələbəsini bizlərə çatdırmış, incə-incə, ustalıqla duyğuları oxuculara sirayət etdirməyi bacarmışdır.

İkinci Qarabağ savaşının qələbə ilə sonlanmasının üzərində qısa bir vaxt keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycan ədəbiyyatı müharibə, ondan geridə qalanlar, böyük qayıdış, şəhid acısı, zəfər sevinci və daha neçə belə duyğuları tərənnüm edən yüzlərlə bədii nümunələr yaratmış və yaratmağa da davam edir.

Qısa nəzər yetirdiyimiz, araşdırmaya cəlb etdiyimiz İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra ədəbiyyatda Qarabağ mövzusunun işlənmə dairəsi, məzmun cəhətləri və işlənmə biçimi Azərbaycan ədəbiyyatının bundan sonra da eyni mövzuda müxtəlif bədii mətnlər ortaya qoyacağını əminliklə söyləməmizə əsas verir.

Qarabağ müharibəsində əldə edilən zəfər bundan sonra da ədəbiyyatımızın əsas xətlərindən, istiqamətlərindən birini təşkil edəcək. Birinci Qarabağ müharibəsindən sonra bədgümanlığı ön plana çəkən əsərlərin dəyişən reallıq zəminində yenidən işlənəcəyinə, onların davam etdirilən hissələrində Qarabağ zəfərinə yazıçıların yeni prizmalardan diqqət yetirəcəyinə şübhə yoxdur.

Ədəbiyyat

1. <https://edebiyatqazeti.az/>
2. <https://525.az/news/164405-savas-edebiyati-orxan-arasdan-yeni-yazi>
3. <https://1905.az/v%C9%99t%C9%99n-muharib%C9%99si-%C9%99d%C9%99biyyatimizda/>
4. <https://yenicag.az/sabir-rustemxanlinin-qarabaga-donusu-niye-onemlidir-isa-hebibbeylinin-meqalesi/>

MİLLİ TARİXİMİZİN QƏHRƏMANLIQ SƏHİFƏSİ: QARABAĞ BİZİMDİR!

Almaz Ülvi
(Binnətova Almaz Qasım qızı)

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun
“Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri”
şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru

Xülasə

“Qarabağ Azərbaycandır və nida!” – Qarabağı düşmən işğalından azad etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev belə bir şüarla səfərbərlik elan etdi və Qarabağa doğru yola başladıq! Məqalədə II Qarabağ Vətən Müharibəsinin gedişatı qısa, lakonik şəkildə təsvir olunmuşdur. 30-32 ili arxada qoyan, dərd-ələm dolu illəri ağır addımlarla gəlmiş bir xalq olaraq nə edəcəyimizi, necə edəcəyimizi düşündük. Tarix boyu türk sınan, əyilən, məğlub xalq olmayıb. Tarix və zaman öz sözünü dedi. Nəhayət ki, xalqımızın illərdir həsrət ilə gözlədiyi o məqam çatdı. Səbr kasası daşan xalq üçün bu çağırış olduqca əhəmiyyətli idi. Qarabağ torpağı – ana torpaqlarımız uğrunda qazı və şəhid olmağı gözə alan gənc oğulların yenidən yazmış olduğu qəhrəmanlıq dolu tarixi əbədiləşdirmək və dünyaya çatdırmaq hər bir azərbaycanlının borcudur. Bu məqalə qəhrəman oğullarımızın, xalqımızın, övladlarımızın 44 gündə yaşadığı ağrı-acını, qürur və fəxarət hissini “Vətən müharibəsi”nin gedişatını və nəticələrini özündə əks etdirir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, vətən, tarix, qəhrəmanlıq salnaməsi

Summary

“Karabakh is Azerbaijan and shout!” - The President of the Republic of Azerbaijan, Supreme Commander-in-Chief Ilham Aliyev announced a mobilization to liberate Karabakh from enemy occupation with such a slogan, and we started our way to Karabakh! The article briefly and succinctly describes the course of the Second Karabakh Patriotic War. We were thinking about what to do and how to do it as a nation that has left 30-32 years behind and has come through difficult years full of troubles. Throughout history, the Turks have not been a broken, bent, defeated nation. History and time have had their word. Finally, the moment that our people have been waiting for years has arrived. This call was very important for the people who were overwhelmed with patience. The land of Karabakh is the duty of every Azerbaijani to perpetuate and bring to the world the heroic history rewritten by young sons who fought and died for our motherland. This article reflects the suffering and pride of our heroic sons, people and children in 44 days, the course and results of the “Patriotic War”.

Keywords: Azerbaijan, Karabakh, homeland, history, heroic chronicle

Həyat üçün doğulmuşuq,

Vətən üçün ölməliyik!

Ülvi Bünyadzadə

“Qarabağ Azərbaycandır və nida!” – Qarabağı düşmən işğalından azad etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev belə bir şüarla səfərbərlik elan etdi və Qarabağa doğru yola başladıq!

İkinci Qarabağ Vətən Müharibəsinə başlamaq üçün 2020-ci ilin 27 sentyabr günü qəflətən seçilmədi. Bu günə 30-32 ili arxada qoyan dərd-ələm dolu illəri ağır addımlarla gəlmişdik. Nə

edəcəyimizi, necə edəcəyimizi düşünürdük. Tarix boyu türk sınaq, əylən, məğlub xalq olmayıb. Zaman fürsətini, məqamını gözləməyi də bilən, səbr sahibi olub, kəmfürsət olmayıb, haqq meydanına cəsərlə Kişi kimi girib, qalib olaraq çıxıb. Düşmən bir olsa idi, onun başını bir göz qırpmında əzmək Azərbaycan üçün çətin iş deyildi. Amma görünməyən düşmənləri, ilana ağı verən əqrəbləri, ağır hərbi texnikanı, raketləri, silah-sursat alıb-satanları, insanlıq nə olduğunu bilməyən kəsləri dərdimizə bükülüb kənardan müşahidə edirdik. Çünki zamana ehtiyac vardı.

2016-cı il aprel ayının 1-dən 2-nə keçən gecədən başlayaraq tariximizin şərəfli səhifələrinə yazılacaq Aprel döyüşləri (Aprel müharibəsi və ya Dördgünlük müharibə) ağırlarını yaşadıq. Sonra uzaq yerdən gələn ağır təzyiqlər qarşımızı kəsdi.

2020-ci ilin may ayının 8-də Ermənistan baş naziri Nikol Paşinyanın qədim Xankəndimizə gələrək "Qarabağ Ermənistandır və nöqtə" deməsinin, bu azmış kimi qədim Şuşa şəhərimizdə yallı getməsinin cavabını vermək üçün zamanı daha bir neçə il uzatmağa ehtiyac qalmamışdı. 2020-ci il 12 iyul tarixində Ermənistan – Azərbaycan dövlət sərhədində Tovuz rayonu əraziləri boyunca başlayan döyüşlər, hadisələrin ikinci günü general Polad Həşimovun düşmən gülləsinə tuş gələrək şəhid olması insanları bir nəfər kimi ayağa qaldırdı. Yəni, artıq öyrəşdiyimiz atəşkəs pozulmasından general da öldürüləmi? General Polad Həşimovun şəhid olması xəbəri ildırım sürəti ilə bütün Azərbaycana, bizi istəyən dost və istəməyən ölkələrə yayıldı. Az sonra Müdafiə Nazirliyi tərəfindən elan edildi: "2020-ci il 14 iyulda Tovuz istiqamətində gedən döyüşlərdə 11 şəhidimiz olmuşdu. 14 iyul qanlı hadisələri hər kəsdə qəti olaraq səfərbərlik duyğusu oyatdı. İnsanları sakitləşdirmək mümkün deyildi. Hamı "Qarabağ! Qarabağ! Qarabağ!" deyərək intiqam hissəsinə bələnmişdi. Heç kimin gözü başqa şey görmür, könlü başqa şey duymurdu. Budur, 27 sentyabr 2020-ci il. Həmin günün səhəri Ali Baş Komandan İlham Əliyevin xalqa müraciəti oldu: "Bu gün səhər Ermənistan silahlı qüvvələri bir neçə istiqamətdən müxtəlif növ silahlardan, o cümlədən ağır artilleriyadan istifadə edərək bizim yaşayış məntəqələrimizi, eyni zamanda, hərbi mövqələrimizi atəşə tutmuşdur. Düşmən atəşi nəticəsində mülki əhali və hərbiçilərimiz arasında itkilər, yaralananlar var. Allah şəhidlərimizə rəhmət eləsin! Onların qanı yerdə qalmayacaqdır. Azərbaycan Ordusu hazırda düşmənin hərbi mövqələrinə atəşlər, zərbələr endirir və bu zərbələr nəticəsində düşmənin bir çox hərbi texnikaları sıradan çıxıb. Bu, erməni faşizminin növbəti təzahürüdür ...". Ali Baş Komandanın xalqa müraciətini insanlar ayaqüstə qarşıladı. Axır ki! Axır ki, o məqam çatmışdı. Çünki xalqın səbr kasası daşıb yeri-göyü başına almışdı. Sanki qılıncı qınından sıyırılıb düşmənin bağına saplayacaq qədər ani məqam yaranmışdı. Ona görə də bu çağırış, bu müraciət bir udum su kimi ciyərlərə sərinlik gətirdi. Baxmayaraq ki, adı Müharibə idi. Müharibə ölüm-itim, dağıntı, göydən od ələnmək deməkdir, İllahdakı indiki hərbi texnikaların şəklini qəzetlərdə, kitablarda görəndə adamın bağı yarıdır. Amma bu dəfə, artıq bıçaq sümüyə dirənmişdi. Qarabağ torpağı – ana torpaqlarımız uğrunda, ya qazı, ya da şəhid olmalıyıq. Başqa seçim yoxdur. Ali Baş Komandanın bu müraciətinə bütün Xalq ayağa qalxdı. Uşaqdan böyüyə, qız-qadınlarımız, oğullarımız - hamı könüllü olaraq Vətəni işğaldan qurtarmağa getmək istədi. Amma Ali Baş Komandanın əmri ilə yalnız müəyyən yaş həddi nəzərə alınan oğullarımız cəbhəyə yollandı. Minlərlə könüllü gənclərimiz geri qaytarıldı, "ehtiyac olarsa, sizi də cəbhəyə göndərəcəyik" - dedilər.

Sanki müharibəyə yox, müqəddəs bir ziyarətə gedirmiş kimi hərbi geyimli igidlərimizi yola saldıq, arxada isə yağış kimi dualarımızla onları Allaha amanatladıq. Şair Emin Piri yazır ki, "müharibəyə yola düşəndə anam başıma xına qoydu". 2-3 gün ötməmiş Müdafiə Nazirliyindən ilk xəbər gəldi, düşmən cəbhəboyu hücumu keçib. Ağır döyüşlər gedir. Ayıq - sayıq olmalı, yalnız rəsmi xəbərlərə inanmalı, ciddi duruş nümayiş etdirməli, düşmən dəyirmanına su tökməməliyik. Haqq bizindir, qələbə bizindir! Tanrı Ordumuzu Zəfərə yetirsin! İşğal altında olan bir sıra kəndlərimiz, hərbi əhəmiyyətli yüksəkliklərimiz azad olunub. Füzuli və Cəbrayıl rayonlarının bir sıra kəndləri Ordumuzun rəşadətli hücumu ilə işğaldan qurtuldu. Tanrı, Ordumuzu müzəffər elə! Tökülən qanlar yerdə qalmasın! Əsir yurdlarımıza qovuşaq! Ümid sənədir ancaq, Azərbaycan əsgəri! Müdafiə Nazirliyinin 2 oktyabr 2020-ci il: "Ağdərə istiqamətində qoşunlarımız Madagiz (sonra bu ad Suqovuşanla əvəz olundu) ətrafındakı hakim yüksəklikləri azad edib və bu məntəqəni nəzarətdə saxlayır. Cəbrayıl-Füzuli istiqamətində qoşunlarımız düşmənin müqavimətini qıraraq onu geri çəkilməyə məcbur edib və irəliləməyə nail olub". Artıq Qələbə soraqlı xəbərləri Ali Baş Komandanın özündən eşitmək istəyirdik. Sonra, xalqla bir yumruq olan Prezident Tviter xəbərlərinə keçdi. Cana

yaxın mənbədən gələn xəbərləri həsrətlə gözlədik: Prezidentdən dalbadal Tviter xəbərləri gəlir: Füzuli bizimdir! Cəbrayıl bizimdir! Zəngilan bizimdir! Qubadlı bizimdir! Qələbə xəbərlərinə o qədər alışdıq ki, bir gün ara verəndə darıxırdıq, hətta çəkinmədən sosial şəbəkə üzərindən Ali Baş Komandana mesaj yazırdıq ki, “cənab Ali Baş Komandan, bir Tviter at, nə olar”. Və bilirdik ki, bu mesajlar oxunur. Axşamüstünə yeni xəbər gəlirdi. Bax, Rəşadətli əsgərlərimizin qanı-canı bahasına qazanılan bu qələbələr sayəsində Azərbaycan bütöv bir ailəyə, bir yumruğa dönmüşdü. Səmimi, mehriban, inam hissi, torpağa məhəbbət... bir sözlə, bizi ayıracaq bir şey yox idi. İqtidar-müxalifət yox idi, dünyanın hər yerindəki azərbaycanlılar - hamı bir idi. Hamının bir dərdi vardı: Torpaqlarımızı işğaldan azad etməliyik, vəssalam!Pakistan Dövlət olaraq yanımızda olduğunu rəsmən bəyan etdi. Azərbaycandan köçüb İsrailə gedən yəhidilər səsimizə səs verdi, rəsmi olaraq bizimlə olduqlarını bəyan etdilər.Əfqanıstan hökumətindən “yanınızdayıq” – deyərək səs gəldi. Ali Baş Komandanın bir cavabı Mühəribənin epigrafi oldu: “Qarabağ Azərbaycandır və nida”.

Qarabağ Azərbaycandır! Rəşad Məcidin nəvəsi balaca İpəyin şirin dillə söylədiyi "Pəpişyan, möhkəm gizlən səni tapmasınlar" atmacaları belə əhvalımızı xoş edirdi. Bu da İpəyin Tviteri idi. Bu ağır gündə, ölüm-itimli, qan-qadalı günlərdə gülüş dolu atmacalarımızdan qalmadıq, ağlamadıq-sızlamadıq, çünki haqq mübarizəsinə qalxmışdıq. Şuşada yaralı və üst geyimini güllə parçalamış bir gənc üzüyuxarı dağa çıxaraq, “Ə, Paşik, bəs deyirdin Cəbrayıl ilə yol çəkərəm, hanı bəs!” – deməsi ilə o əsgərimizin dərini bizə unutturdu, ürək dolusu gülürdük, çünki qanı axa-axa o əsgər də gülürdü. Çünki torpaqlarımızı işğalçılardan təmizləyirdik.

Türkiyə isə arxamız, dayağımız idi. Sosial şəbəkələrdə paylaşan “Karabağ’a birgə yürüyelim” devizi ilə Rəcəb Tayyub Ərdoğanla Prezidentimizin şəkilləri boyaboy yayımlanırdı. Səlcuq Bayraktarın “PUA”ları Xızı kimi imdadımıza yetişmişdi. Deyirdilər ki, o PUA-ları alandan sonra şəhidlərimiz az oldu. Az sonra Səlcuq Bayraktar mətbuatda bildirdi ki, “Qələbədə Türkiyənin istehsalı olan milli texnologiyanın rol oynaması bizə qürur verir. Amma bu zəfərin əsl sahibləri isə şəhid olan əsgərlərdir”.Bu birliyimiz ox olub düşmənin gözünə batırdı. Tərtəri, Bərdəni, Gəncəni, ətraf kəndləri erməni ağır hərbi texnikası atəşlə oda qalayır. Mülki əhalini gecə yarısı - yatdığı yerdə raket yağışına tuturdu. Bir andaca hər yeri, evləri, ailələri darmadağın edirdilər. Körpələr ölür, analar, ağsaqqallar, ağbirçəklər çarəsiz durumda qalırdılar. 100-dən artıq mülki əhali öldürüldü. Dağılmış evlərin altından çıxaraq üçrəngli bayrağını bağrına basıb hadisə yerindən uzaqlaşan insanlar vardı. Türkiyə TV müxbiri Fulya Öztürkün Gəncədəki hadisə zamanı “Bu ölümlərdən, hərbi raket yağışından qorxmursunuzmu?” -sualına cavab olaraq, “yox qorxmuruq, naoborot qızıışıyuruq” - dedilər. Eşidənbilən bütün dünya əhli Azərbaycan xalqının torpaq eşqinə heyran qalmışdı. Erməni mənbələri cəbhədən xəbər yazdılar: “Biz onları güllə ilə vururuq, yığılırlar, sonra durub qanları axa-axa üstümüzə gəlirlər və soldatlarımızı öldürürlər. Biz belə şey görməmişik. öldürürük, dirilib ayağa qalxırlar”.Azərbaycan xalqı qələbəni belə qazanırdı. Can verə-verə, can ala-ala. Şəhid olurdular, amma daha da irəli addımlayırdılar. Şuşa qalasını qayalara dırmaşaraq əlbəyaxa döyüslə qazandılar. Erməni daşnakları özləri belə bu mənzərələrdən vahiməyə düşmüşdülər.“Bu müharibə xalqımız üçün Vətən Müharibəsidir.Biz Vətən torpaqlarını işğalçılardan azad edirik, döyüş meydanında tarixi ədaləti bərpa edirik” – Ali Baş Komandanın sözüdür.

Axı erməni əslində kimdir ki? Gürcüstanın lider oğlu Mixail Saakaşvili onların adını çox düzgün yazıb: “Tarixən ermənilər türklərin və azərbaycanlıların qulu olublar”. Bir çox dünya liderləri ermənilərin kimliyini dəqiq şərh ediblər:

Əmir Teymur: “Erməniləri bir millət kimi yer üzündən silmədiyim üçün gələcəkdə məni lənətləyəcəklər” - yazıb.Rus şairi A.Puşkin: “Sən köləsən, sən qorxaqsan, çünki sən ermənisən” - yazıb. Fransız A.Düma: “Ermənilər həmişə başqa dinə qulluq edən hökmdarların hakimiyyəti altında olmuşlar. Nəticədə öz fikir və duyğularını gizli saxlayan, hiyləgər və kələkbaz adamlara çevrilmişlər” – yazıb. Fransız Qraf De Şole: “Ermənilərin yoxsulluq və əzab-əziyyət çəkməsi məndə onlara qarşı böyük rəhm oyatmasına baxmayaraq, onların haramzadəliyi, kələkbazlığı o dərəcədə biabırçı, o qədər hiddətləndirici idi ki, mən heç vaxt onlara bağlana bilməzdim” - yazıb.İsveç Adam Mets: “Dərisi ağ qulların pisi ermənilərdir. Abır-həyələri yoxdur, oğurluqları olduqca məşhurdur.Onlar yalnız dəyənək və qorxu altında yaxşı işləyirlər” - yazıb.Bax, ermənilər haqqında bütün dünya xalqlarının fikirləri belə məzmununda olub.Belə iyrənc məxluqlarla qonşuluq etməyə məhkum olmuşuq, halbuki onların bizim

Qafqazda yer-yurdları heç zaman olmayıb.Sentyabrın 27-sindən ta noyabrın 10-na kimi hər günü minlərlə qəhrəmanlıq səhifələri yazıldı.Noyabrın 8-ində səhər saat 11-12 olardı, sosial şəbəkələrdən xəbər yayıldı ki, Ali Baş Komandan yeni xəbərini birbaşa yayımda deyəcək. Gözlədik, zaman da tez ötmür ki! Nəhayət, eşitmək istədiyimizi Şəhidlər Xiyabanından səsləndirdi:Əziz Şuşa, sən azadsan! Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq!Əziz Şuşa, biz səni dirçəldəcəyik!Şuşa bizimdir! Qarabağ bizimdir! Qarabağ Azərbaycanıdır!

Bir gün sonra yeni bir Tviter xəbəri: “Bu gün noyabrın 9-u 72 kənd işğalçılardan azad olunub”. Məhz 72 rəqəmi. 72 min dərdin içindən sıyrılib çıxdığımızı işarə rəqəm kimi qəbul etdim.Daha sonrakı gün noyabrın 10-nu gecə yarısı Azərbaycan ordusunun 44 günlük Vətən Müharibəsində düşməne qalib gəlməsi, erməni tərəfin ağ bayraq qaldırması elan edildi!Bu 44 günün hər dəqiqəsi bir tarix oldu.Bu 44 günün hər dəqiqəsində bir Azərbaycan Qəhrəmanı kəşf olundu.Bu qəhrəmanlar 1992-ci ildə tərsiləh olunmuş Azərbaycan əsgərlərinin balaları idi. 44 günlük İkinci Qarabağ Müharibəsində Qarabağı düşməndən xilas etməklə yanaşı, həm də atalarının intiqamını aldılar, Xocalının intiqamını aldılar, yüzlərlə kəndlərimizdə, Qarabağın hər addımında öldürülən insanlarımızın intiqamını aldılar.Bu 44 gündə Ali Baş Komandan 40 xarici ölkə mətbuatına müsahibələr verdi, həqiqəti dünyaya birbaşa dedi. Hətta verilən suallar da düşməni niyyətli suallar idi.Lakin cavablar sərrast atılan güllə kimi onların niyyətlərini darmadağın edirdi.44 gündə biz yenidən Simurq kimi doğulduq.

Bu qələbəni Azərbaycanda yaşayan bütün millətlər Azərbaycan Xalqı olaraq – qürurlu azərbaycanlı olaraq Qarabağımızı işğaldan azad etdik. Bu, Namus davası idi.“Qarabağ Azərbaycanıdır!” zəfəri asan qazanılmadı. 44 günlük Vətən müharibəsinin yeni tarix yazan 2855 qəhrəman oğullarımız şəhid oldular, yüzlərlə yaralımız, o cümlədən itkinlərimiz, əsir düşənlərimiz oldu. Müharibə bu deməkdir.Bura qədər yazdıqlarım Bakıdan müşahidə etdiyimiz, birbaşa hadisələrin içində olduğumuz və ya müşahidə etdiyimiz gerçəkliklərin bir anıdır.Amma əsl Müharibə Qarabağ torpaqlarında gedirdi.Oğullarımız orada vuruşurdu, oğullarımız orada yaralanıb, orada şəhid olur, orada əsir götürülürdü, orada min dərəcəlik temperaturada məhv edilirdi.Bunlar birbaşa gözləri qarşısında baş verirdi, iştirakçısı da özləri idi. Amma bir nəfər də fərari olmadı, bir nəfərdə satqın olmadı, bir nəfər də gileylənmədi, hamının bir hədəfi vardı: “Qarabağ şərfəsiz düşməni işğalından azad olmalıdır, vəssalam”. Düşməni qoyub qaçdığı yerləri – kəndləri, şəhərləri oda qalayırdı.Bir tikili belə salamat qoymadılar, üstəlik hər yeri minaladılar.Çünki öz tikdikləri deyildi, öz torpaqları deyildi, öz dədə-baba yurdları deyildi. Zəhmət çəkib tikib-qurmamışdılar, ona görə də “uf” demədən bütün yurdlarımızı tonqallara çatdılar və kənardan durub seyr edirdilər. İnsan nə qədər quduzlaşar, nə qədər vəhşi olar ki, söz də tapa bilmirəm ki, müqayisə edim, ya da bənzədim. Qəbir daşlarına qədər qırıb dağıtmışdılar.Sanki buralardan bir vəhşi qəbilə sürüsü keçmişdi.10 dekabr Bakıda Zəfər Paradı keçirdik. Milyonlarla insanımız küçələrə axışdı: bu Zəfəri bizlərə bağışlayan qazıləri, tərxis olunmuş əsgərləri, generalları yaxından görmək üçün. Cənab Ali Baş Komandanı, sayın Rəcəb Təyyub Ərdəğanı yaxından görmək üçün. Dünyanı alan pandemiyanı (dünyada və o sıradan Azərbaycanda tüğyan edən koronavirusu) belə unutduq. “Eşq hər şeyə qalib gəlir” - libasını geyinib Azadlıq Meydanına axışdıq.Bəli, doğrudan da eşq hər şeyə qalib gəlmiş. 10 dekabr 2020-ci il. Bu gün səhər saat 10 tamamdan Zəfər Paradımızı qeyd edəcəyimiz Azadlıq Meydanına doğru getdim.Evimizə çatanda isə saat 18:00 idi. Dünyanın ən gözəl günü. Ömrümə ömür qatılan bir gün yaşadım, yorulmaq yadıma düşmədi, evə çatanda hiss etdim.Virus-zad yox idi, hamısı ölmüşdü.Şükürlər olsun Uca Yaradana! Parad çıxışında Ali Baş Komutanım elə müdrik bir söz dedi ki, sanki dünyaya yenidən gəldim: “Zəngəzur, Göyçə, İrəvan bizim tarixi torpaqlarımızdır. Bizim xalqımız bu torpaqlarda əsrlər boyu yaşayıb”. Sayın Ərdəğan bizim milli tariximizi elə incəliklə xırdaladı ki! Meydanda uşaqlıqdan əzbər bildiyim bir Azərbaycan bayatısını dilə gətirdi:

Arazı ayırdılar,
Qan ilə doyurdular,
Mən səndən ayrılmazdım,
Zülm ilə ayırdılar,
Ay Laçın, can Laçın!
Mən sənə qurban, Laçın!

Bir sözlə, gözəl bir gün yaşadım! Şükürlər olsun. Bir facebook (üzkitab) statusuna sığası söhbət deyil". Küçələrimizdə boya boy "8 noyabr - Zəfər bayramı" şuarları bəzəyirdi, üçrəngli bayraqlarımızla yanaşı. Məlumdur ki, 10 noyabr tarixi Zəfər Günü elan edilmişdi. Noyabrın 10-nu Türkiyədə Mustafa Kamal Atatürkün anım günü olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Zəfər Günü tarixinin dəyişdirilməsi barədə qərar qəbul edib. Dəyişikliyə əsasən hər il noyabrın 8-i Azərbaycan Respublikasında Zəfər Günü kimi təntənəli şəkildə qeyd ediləcək. Əziz Şuşamızın azad edildiyi tarixdə. Cəbhədəki hadisələrin hər biri bir gəncin tərcümeyi-halından toxunurdu. Azadlıq meydanında düşündüm ki, bəs biz nə edək, bu mübarizədə hansı əməyi ortaya qoyaq. Sosial şəbəkədə belə bir elan verdim: "Qələbə Paradımızdan sonra hər kəs Qarabağ müharibəsi Şəhidindən və Qarabağ müharibəsi Qazisindən - Qəhrəmanından ən azı bir məqalə yazsın, sonra qısa vaxt ərzində kitab kimi nəşr edək (fotoları ilə). Kim neçə səhifə və neçə qəhrəman haqqında yazırsa yazsın. Kitab pulsuz paylanacaq. Belə kitablara ehtiyac var: həm Şəhidlərimizin, Qazilərimizin, Qəhrəmanlarımızın tanınması, həm valideynlərinin könlünü almaq məqsədilə, həm də dərslik kimi (sinifdən xaric oxu kitabı olaraq) (Məqalələr bu e-poçta: 2.qarabag.kitab@mail.ru göndərsin)".

Cəmi 10 günə 350-dən artıq Qəhrəmanımız haqqında yazı – məqalə aldım – Şəhidlər, Qazilər, İgidlərimiz haqqında. Davamı isə daxil olur. Belə fikirləşdik ki, Şəhidlərimizin qırx gününə I kitabı nəşr edək, davamını II kitabı isə Novruz bayramında nəşr edirik. Bu məqalələrin hərəsi bir igidin ömründən bəhs etsə də, əslində hər yazıda döyüş meydanı görünür, döyüş əhval-ruhiyyəsinə dolursan, özünü Qarabağda, işğaldan azad olmuş, bizdən ötrü qəribəmiş Füzulidə, Cəbrayılda, Zəngilanda, Qubadlıda, Suqovuşanda, Ağdərədə, Şuşada, Ağdamda, Kəlbəcərdə, Laçında görürsən. Körpə Züleyxamızın atası, fəth qəhrəmanımız Cəlal Akimovun cəbhədən gündəlik bir kəlmə məlumatı ilə oradakı mənzərəni təsəvvür edirdim. Axı I Qarabağ Müharibəsində özüm də jurnalist kimi bir çox bölgələrə getmişdim. Müharibənin nə demək olduğunu gözümlə cəbhədə görmüşdüm. Hər kəsə dualar edirdim, Cəlala da dua edirdim ki, üzügülər, heç nədən xəbəri olmayan körpə Züleyxa atalı-analı böyüsün. I Qarabağ Müharibəsindən sonra "Müharibə ağrıları" adlı 545 səhifəlik kitab yazmışdım. 44 günlük Vətən Müharibəsindəki yaşantılarımızın ani bir məqamını qələmə aldıq. Halbuki 44 günün hər dəqiqəsi üçün 1000 səhifəlik dastan yazmaq olar, tarixi həqiqətləri yaddan çıxarmamaq üçün yazmağa borcluyuq.

44 gündə ağır texnikanın, raketlərin od püskürən uçuşları, dronların vızıltı ilə hədəfinə tərəf uçuş səsinə eşitdiksə, cəbhədən kənardakı səssizliklə, dualı enerjilərlə bütün cəbhə boyu, Qarabağ sərhədləri boyunca asılı qaldıq. O zaman sözümlə "sözsüz" baxışlarımız oldu. 90 yaşlı bir baba 2 saatlıq karantin qaydalarına uyğun olaraq SMS-lə izn alıb bayraq almağa gedir, eyni qayda ilə analar-bacılar yemək bağlamaları ilə yol kənarında gözləyir ki, cəbhəyə yola düşən maşınlarla göndərsinlər. "Ay anam-bacım, cəbhədən hər şey artıqlaması ilə var"- desələr də, qurban olum, a bala, bu isti çörəyin xəmirinə dua üfürmüşəm, balalarımızı düşmən tətiiyindən qoruyar". Etiraz edəcək söz qalmırdı. Bax o sözsüz məqamları kağıza köçürüb gələcəyə ötürmək istədik. Raket artilleriyasının zərbəsindən dağılmış evlərin altından üzü-gözü qana bələnmiş Bəxtiyarın gülümsər çöhrəsini unutmuruq, 5 yaşlı uşaq düşməyə gülür ki, mənə öldürə bilmədin ki, amma atalarımız Qarabağı, işğal etdiyini yurduunu səndən alır".

Göndərilən məqalələrdə həm də psixoloji məqamlar qabardılıb. "İti qovan" Azərbaycan Ordusunun hünəri könlümüzün qubar hisini yudu, belimizin kədər bükümünü açdı. "Vətən simurqları"nda görüşənədək!

Ədəbiyyat

1. Almaz Ülvi. Müharibə ağrıları (Sənədli publisistik düşüncələr, ədəbi qeydlər) - I kitab / Red: Nazim Süleymanov. – Bakı: Nurlan, 2005, 546 s.
2. Almaz Ülvi. Vətən simurqları (II Qarabağ Müharibəsi qəhrəmanları) – I kitab. – Bakı: Elm və təhsil, 2020, 288 səh.

FİRİDUN BƏY KÖÇƏRLİ VƏ QARABAĞ ƏDƏBİ MÜHİTİ

Əhmədova Səbinə

Əlyazmalar İnstitutu Farsdilli əlyazmalar şöbəsi

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, böyük elmi işçi

Xülasə

XIX əsrin ikinci yarısında və XX əsrin əvvəllərində Qarabağ ədəbi-mədəni mühitində Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Süleyman Sani Axundov, Yusif Vəzir Çəmənizəminli, Üzeyir bəy Hacıbəyov kimi maarifçi-publisistlər öz yazılarında real hadisələri obyektiv, dövrün mədəni tələbatına müvafiq, milli ruhda, milli zəmində əks etdirmişlər.

Əsasən nəsr və dramaturgiya ilə məşğul olan bu maarifçi-publisistlərin publisistik çıxışlarının əsas ideyasını milli-özünüdərk məsələsi təşkil edirdi.

Bədii ədəbiyyatın hansı janrında yazmaqlarına və yaxud mətbuatda çıxış etmələrinə baxmayaraq onların yaradıcılığının əsas qayəsini xalqı maarifləndirmək, gözünü açmaq, dostu ilə düşməni tanımaq, eyni zamanda elm-təhsil almağa səsləmək idi. Lakin bu sənətkarların arasında bir nəfər var idi ki, xalqa qaranlıq olan çox şeyləri anlatmış, bir sıra həqiqətləri başa salmış, məhz onun publisistikası ondan sonra gələn nəsillərə örnək olmuş və bir maarifçi-publisist kimi əvəzolunmaz bir məktəb yaratmışdır. Bu sənətkar Azərbaycan sənət xəzinəsinə qiymətsiz gövhərlər bəxş etmiş Firidun bəy Köçərlidir.

Açar sözlər: ədəbi-mədəni mühit, publisistika, oçerk, qəzet, məqalə.

Summary

Enlightener – publicists - as Najaf Bey Vezirov, Abdurrahim Bey Hagverdiyev, Suleiman Sani Akhundov, Yusif Vazir Chamanzaminli, Uzeyir Bey Hajibeyov had reflected their activities on the national colour in the literary and cultural environment of Karabakh at the second part of the XIX century and the beginning of the XX centuries.

The main idea of the publicist speeches of these enlightenment-publishers, who are mainly engaged in prose and drama, was the national identity. Although what genre or press they participate in, their creative responsibility is to educate people, look around with open eyes, identify who is the enemy and friend, and call them for research- education. Among these craftsmen was a man who explained uncovered matters to people and some truth, and was an example for future generations and created an indispensable school as an educator and publicist. This master was Firudin Bey Kocharli - who presented his priceless treasures to Azerbaijani art.

Key words: literary and cultural environment, publicity, essay, newspaper, article.

XIX əsrin ikinci yarısında və XX əsrin əvvəllərində Qarabağ ədəbi-mədəni mühitində Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Süleyman Sani Axundov, Yusif Vəzir Çəmənizəminli, Üzeyir bəy Hacıbəyov kimi maarifçi-publisistlər öz yazılarında real hadisələri obyektiv, dövrün mədəni tələbatına müvafiq, milli ruhda, milli zəmində əks etdirmişlər.

Əsasən nəsr və dramaturgiya ilə məşğul olan bu maarifçi-publisistlərin publisistik çıxışlarının əsas ideyasını milli-özünüdərk məsələsi təşkil edirdi.

Bədii ədəbiyyatın hansı janrında yazmaqlarına və yaxud mətbuatda çıxış etmələrinə baxmayaraq onların yaradıcılığının əsas qayəsini xalqı maarifləndirmək, gözünü açmaq, dostu ilə düşməni tanımaq, eyni zamanda elm-təhsil almağa səsləmək idi. Lakin bu sənətkarların arasında bir nəfər var idi ki, xalqa qaranlıq olan çox şeyləri anlatmış, bir sıra həqiqətləri başa salmış, məhz onun publisistikası ondan sonra gələn nəsillərə örnək olmuş və bir maarifçi-publisist kimi

əvəz olunmaz bir məktəb yaratmışdır. Bu sənətkar Azərbaycan sənət xəzinəsinə qiymətsiz gövhərlər bəxş etmiş Firdun bəy Köçərlidir.

Şuşa ədəbi-mədəni mühitindən söhbət açarkən F.Köçərlini yada salmamaq, onun xalqın maariflənməsi, savadlanması yolunda misilsiz xidmətlərini göstərməmək böyük bir xəta olar.

Görkəmli maarifçi, pedaqoq, metodist, ədəbiyyatşünas, maarifçi-publisist Firdun bəy Əhməd oğlu Köçərli 1863-cü il yanvarın 26-da Şuşa şəhərinin Köçərli məhəlləsində anadan olmuşdur. Şuşadakı yeni üsullu məktəblərdən birində, Mirzə Kərim Münşizadənin məktəbində və üç il rus məktəbində təhsil alıb ərəb, fars, eyni zamanda rus dillərini öyrənən Firdun bəy 16 yaşında ikən Qori Müəllimlər Seminariyasında müsəlman uşaqları üçün şöbə açılan zaman orada N.Nərimanov, Rəşid bəy Əfəndiyev, B.İsmayılov, S.Süleymanov, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Şərif Mirzə, Səfərəli bəy Vəlibəyov, M.Xəlilov və Teymur bəy Bayraməlibəyov ilə birlikdə təhsil alan ilk qaranquşlardan olmuşdur. Firdun bəy 1879-1885-ci illər ərzində seminariyada təhsil alır və oranı bitirən kimi İrəvan gimnaziyasında dərs deməyə göndərilir. Bu gimnaziya 10 il müəllimlik edəndən sonra Firdun bəy Qori seminariyasına qayıdır və orda pedaqoji fəaliyyətə başlayaraq düz 23 il müddətində, yəni, 1918-ci ilə qədər seminariyanın Azərbaycan şöbəsində ana dili və İslam şəriətindən dərs deyir. 1918-ci ildə Azərbaycanda müstəqillik elan olunandan bir müddət sonra Firdun bəyin təşəbbüsü ilə Qazax şəhərində Qori seminariyasının əsasında Qazax Müəllimlər Seminariyası açılır və ədib 1920-ci ildə XI Qırmızı Ordunun gizli şöbəsi tərəfindən vəhşicəsinə güllələnir.

Həqiqəti əks etdirən mənbələrə görə, Firdun bəy Köçərli 1920-ci ildə Gəncədə Şura Hökumətinə qarşı üsyan baş verərkən Gəncədə imiş və o zaman satqın və xain Həmid Sultanovun başçılığı ilə üsyanı yatırmağa gələn, özü də əsasən ermənilərdən ibarət olan bolşevik ordusu Gəncədə iyirmi beş min günahsız soydaşlarımızı, o cümlədən Firdun bəyi də həbs edib “Palaç” ləqəbli Pankratovun zirzəmisinə gətirərək, orda ona işgəncələr verib sonra vəhşicəsinə qətlə yetirirlər.

Onu da qeyd edək ki, həmin hadisədən 17 il sonra, yəni Azərbaycanda “repressiya” dövrü başlayarkən Həmid Sultanov özü kimi satqın və xain Əliheydər Qarayev, Ruhulla Axundov, Çingiz İldırım və Dadaş Bünyadzadə ilə birlikdə sanki öhdəçilik götürərək minlərlə günahsız insanlara, ziyalılara böhənlər atıb, qaralar yaxıb şantaj edərək edam etdirir, ən yaxşı halda isə Sibirə sürgünə göndərtirir. Lakin nəticədə 1938-ci ildə Stalinin qərarı ilə vətən xaini kimi güllələnilirlər.

Lakin əfsuslar olsun ki, indinin özündə də bu insanların haqqında televiziya kanallarında verilişlər gedir, onlar müsbət adam kimi səciyyələndirilir, haqlarında hətta bəzi alimlər xoş sözlər deyir, bundan əlavə Bakı şəhərində və qəsəbələrdəki bir sıra küçələr hələ də onların adını daşıyır.

Əsas mövzu isə söz yox ki, XI Qırmızı Ordunun cəlladları tərəfindən insanlığa sığmayan vəhşiliklərlə qətlə yetirilmiş Firdun bəy Köçərlidir.

Firdun bəy Qori seminariyasında müəllim kimi çalışarkən Çernyayevski və Səfərəli Vəlibəyli tərəfindən tərtib edilmiş “Vətən dili” dərsliyinin təkmilləşməsində böyük işlər görür və dərsliyə 300-dən yuxarı düzəlişlər etməklə yanaşı, nəzəri materiallar, hekayələr artırır və stilistikasını dəyişdirərək zənginləşdirir. Firdun bəy bütün bunlarla yanaşı, müsəlman uşaqlarının savadlanması üçün çoxlu dərsliklər tərtib edir, eyni zamanda rus ədəbləri İ.A.Krilyov, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, N.A.Nekrasov, L.N.Tolstoy və başqalarından tərcümələr edir.

“XIX əsrin 70-ci illərindən etibarən Azərbaycan ərazisində yeni üsullu məktəblər fəaliyyət göstərməyə başlamışdı. Bu məktəblərdə ilahiyyat elmləri ilə yanaşı, dünyəvi elmlər də tədris olunurdu. Bu səbəbdən də ədiblərimiz yeni dərsliklər hazırlayırdılar və söz yox ki, bu dərsliklərə uşaqların gələcəkdə dünya elm meydanına atılmalarından ötrü ilahiyyat elmləri ilə yanaşı, dünya, Avropa, eyni zamanda rus mütəfəkkirlərinin uşaqlar üçün nəzərdə tutulan əsərləri, təmsilləri salınmalı idi. Buna görə də ölkəmizin hər yerində əsasən rus dilini mükəmməl bilən şairlərimiz böyük bir coşqu ilə rus ədiblərindən L.N.Tolstoyun, İ.A.Krilyovun, A.S.Puşkinin, M.Y.Lermontovun, N.A.Nekrasovun və başqalarının şeirlərini, təmsillərini tərcümə edirdilər.

Tərcümə sahəsində Qarabağ ədəbi-mədəni mühitinin yetişdirmələrindən S.Vəlibəyli, H.X.Qaradaği, F.Köçərli, M.Ə.Növrəs böyük həfəslə fəaliyyət göstərirdilər:

“XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanda rus ədəbiyyatına maraq, onu təbliğ edib yaymaq üçün təşəbbüslər artdı. Bu, birinci növbədə xalq maarifi sahəsində yaranan dirçəlişlə əlaqədar idi. Məlum olduğu kimi, 1979-cu ildə Zaqafqaziya (Qori) seminariyası nəzdində

azərbaycanlılara məxsus şöbə təşkil edildi. Səksəninci illərin başlanğıcında Azərbaycanın iri kənd və qəsəbələrində ibtidai məktəblər açıldı. Onilliyin sonunda Bakıda “Rus-müsəlman” məktəbləri yaradıldı. Bütün bunlar uşaq mütaliəsinə kəskin ehtiyac əmələ gətirdi. Rus ədəbiyyatından tərcümələr elə bu vaxtdan artmağa başladı. A.Bakıxanovun ilk tərcüməsindən 40 il sonra Qori seminariyasının azərbaycanlı müəllim və tələbələri, Tiflis Aleksandrovski müəllimlər institutu və gimnaziyalarının məzunları bu işi müvəffəqiyyətlə davam etdirməyə və irəli aparmağa başladılar.

S.Vəlibəyli, K.Kəngərli, C.Ünsizadə, E.Sultanov, H.X.Qaradaği, R.Əfəndiyev, S.M.Qənizadə, F.Köçərli, S.Hacıbəyov, M.Ə.Növrəs və başqalarının simasında peşəkar tərcüməçilər yetişdi. Onların zəhməti sayəsində rus ədəbiyyatının uşaq mütaliəsi üçün yararlı nümunələri dilimizə çevrildi.

İ.A.Krılov, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, N.A.Nekrasov, L.N.Tolstoy və b. uşaq mütaliəsində möhkəm yer tutdu” [2.,12].

Lakin uşaq ədəbiyyatının inkişafı üçün bunu yetərli hesab etməyən Firidun bəy dövrü mətbuatda uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan müasirləri haqqında oçerk-məqalələr yazaraq onların əsərlərinin ilk tənqidçisinə çevrilir. Ədib bu oçerk-məqalələrdə uşaq ədəbiyyatı haqqında mülahizələr söyləyirdi və bu mülahizələr onun Seyid Əzim Şirvaniyə, Mirzə Ələsgər Növrəsə, Mirzə Kazım Qazi Əsgərzadəyə, Axund Əhmədova və başqalarına yazdığı məktublarda toplanmışdır.

Firidun bəyin tənqidləri nəticəsində uşaq ədəbiyyatı yazan ədiblər xətalarını, səhvlərini düzəldir, dillərini sadələşdirir, uşaq dünyası, uşaq zehni üçün daha asan, daha sadə nümunələr meydana gətirirdilər. Tənqidi məqamda Firidun bəyin mövqeyi o qədər güclü idi ki, onun təqdir və təbliğ etdiyi üsuldan dahi M.Ə.Sabir belə istifadə etmişdir:

Bir qarıcıq var idi,
Tumancığı var idi.
Canından bezar idi,
Afdafa aldı ələ,
Getdi buz üstə belə [5.,71].

Firidun bəyin təqdir və təbliği uşaq ədəbiyyatına bir işıq gətirirdi və əslində bu o qədər vacib bir məsələ idi ki, bu olmadan Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı bəlkə də güclü bir inkişaf yolu götürə bilməzdi:

“F.Köçərlinin kiçik yaşlılar üçün yazılmış əsərlərində uşaq fəhminə müvafiqlik, asan və məzmunca sadəlik axtarması elə ümdə əlamət və xüsusiyyət idi ki, bunlarsız heç bir əsər oxucu tapa bilməzdi.

Tənqidçinin janra münasibəti aşkar təfsirdə yox (nağıl və hekayə uşaq nəsrinin aparıcı janrlarıdır-kimi bir başa deyiləndə), izahların çıxış nöqtəsində, fikirlərin söykəndiyi dayaqda öz həllini tapır. Mülahizələr, mühakimələr, hökmlər mərkəzi nöqtə və dayaq kimi nağıllarla hekayələr ətrafında fırlanır. Bununla müəllif epik növün bu kiçik janrlarının daha fəal və uşaqlar üçün əlverişli olmasını təsbit etmiş olur” [7, 38].

Ədib bu kitabda Azərbaycan klassiklərinin həyatı və yaradıcılığı haqqında söhbət açır, onların bədii irsini təhlil edir və Azərbaycan xalqının siması olmasını ön plana çəkirdi.

Firidun bəy elmi fəaliyyətə hələ Qori müəllimlər seminariyasında oxuyarkən başlamış və “Təlimi-Sokrat” kitabını yazmışdır.

M.F.Axundovun yaradıcılığını ilk dəfə Firidun bəy tədqiq etmiş və Mirzə Fətəli Axundov (1911) adlı kitab yazmışdır.

Zatən zaman-zaman beyinlərə işləmiş və hətta Firidun bəydən qabaqkı ədiblər dərsliklərini belə fars dilində yazdığına görə, Firidun bəyi məhz bu problem narahat elədiyi üçün o, təkcə dərsliklər deyil, həm də Azərbaycan xalqı qarşısında ən böyük xidmət göstərərək Azərbaycanda ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materalları” kitabını yazmışdır.

Firidun bəy bu kitabında Mövlanə Füzuli, M.P.Vaqif, Q.Zakir, M.F.Axundov, S.Ə.Şirvani və başqa görkəmli sənətkarlarımız haqqında oçerklər vermişdir:

“Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq bir elm kimi hələ orta əsrlərdə yaranmağa başlamışdır. Onun ilk əsərləri təzkirə adlanan ədəbi məcmuələrdir. Səyahətnamə, tarixi səlnamə, qamus və sair əsərlərdə də ədəbiyyatşünaslıq ünsürləri çoxdur. Bunlarda yazıçılar haqqında bioqrafik məlumatlar verilir, əsərlərdən sitatlar gətirilir, onların yaranma tarixi, süjet və s. haqqında danışılır. Lakin milli

ədəbiyyatşünaslığın inkişafı bilavasitə XX əsrin əvvəllərindən başlamışdır. Belə ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində ilk dəfə olaraq F.Köçərli ədib və şairlərimizin böyük əksəriyyətini əhatə edən sistemli “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” əsərini yazmışdır. Bu əsərdə yüzdən artıq şairin ədəbi irsi və onlardan böyük bir qisminin tərcümeyi-halı verilmiş, əsərləri haqqında orijinal fikirlər söylənmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatına dərinədən bələd olan bu sənətkar Füzuli, Vaqif, M.F.Axundov, Q.B.Zakir, S.Ə.Şirvani kimi görkəmli simaların yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqat aparmış, ilk dəfə olaraq Vaqif, Vidadi, Nəbati və bir sıra başqa Azərbaycan şairlərinin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı geniş məlumat vermişdir” [3,10].

1899-cu ildə Firidun bəy Mahmud Əfəndizadə ilə birlikdə “Tarixi-müqəddəs” dərsliyini yazır. Bu dərsləkdə Həzrəti İbrahim əleyhəssalamın oğlu Həzrəti İsmayil əleyhəssalamın Allah yolunda qurban kəsilməsi əvəzinə Allah-təalanın qoç göndərməsi, Kəbeyi-Müəzzəməninin binasının inşası, Həzrəti Muhəmməd əleyhəssalamın həyatı və peyğəmbərlik mərtəbəsinə yüksəlməsi, eyni zamanda vəfatı, bundan əlavə Həzrəti Muhəmməd əleyhəssalam və müqəddəs Qurani-Kərimdə adları hallanan peyğəmbərlərin ali keyfiyyətləri, nəcib sifətləri, Haqq dinini yaymaq yolunda çəkdikləri məşəqqətlər, başlarına gələn hadisələrlə bağlı hekayətlər, eyni zamanda onların gözəl əxlaqı, insanlara qarşı səmimi, mehriban münasibətləri, alicənablıqları, sadəlikləri, mərdlikləri, humanist duyğuları, bütün varlıqları ilə Uca Allaha bağlı olmaları olduqca ibrətamiz nəsihətlərdə öz əksini tapmışdır.

Firidun bəy 1912-ci ildə kiçik yaşlı şagirdlər üçün mükəmməl bir “Balalara hədiyyə” adlı dərsləy yazaraq Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vəsaiti ilə fəaliyyət göstərən “Kaspi” mətbəəsində nəşr etdirir.

Dərsləkdə kiçik yaşlı şagirdlərin tez qavraması və yadda saxlaması üçün xalqın dilindən söylənən ibrətamiz rəvayətlər, təmsil ruhlu kiçik nağıllar, həcmcə qısa, heyvanların və quşların dili ilə ifadə olunan təmsillər, atalar sözləri, tapmacalar və başqa folklor nümunələri vardır. Sonralar Abdulla Şaiq bu dərsləkdən dini motivləri çıxarıb “Uşaqlara hədiyyə” adı altında nəşr etdirmişdir.

“Balalara hədiyyə” toplusunda Firidun bəy uşaq diksiyasının inkişafı, aydın və səlis nitq qabiliyyəti yaratmaq üçün şifahi xalq ədəbiyyatının ən sadə nümunələrini seçmişdir:

Nənəm o tatar keçi,
Qayada yatar keçi.
Qışı soyuq gələndə,
Balanı atar keçi.
Nənəm o xallı keçi,
Məməsi ballı keçi.
Uca qaya başında,
Tutubdu yallı keçi.[6.,225]

Firidun bəyin tərtib etdiyi “Balalara hədiyyə” kitabı vətəndə ziyahılar tərəfindən olduqca əlamətdar bir hadisə kimi qarşılanmışdır. Məsələn, o dövrün güclü tənqidçilərindən biri olan Seyid Hüseyin “Balalara hədiyyə”, yaxud “Qafqazda birinci kitab” adlı məqaləsində Firidun bəyin bu olduqca xeyirli və dəyərli işinə görə onu alqışlamışdı və “Balalara hədiyyə” kitabını “Bütün ənədati-milliyəyi, türklərə mənsub nəql, hekayələri və Qafqaz türklərinin ata-babadan qalma düzgülü və tapmacaları, milli misal və nəğmələri, uşaqlara məxsus oyuncaqları tərtib etdiyindən bizi keçmişimiz ilə aşına edir. Bizi kəndimizə tanıtdırır və keçmişimizə qarşı bizdə milli bir duyğu oyadır.” [4, 7 nömrə]

O dövrün başqa bir tanınmış tənqidçisi Ağababa Yusifzadə “İqbal” qəzetinin 1912-ci il 132-ci nömrəsindəki “Ədəbiyyata bir nəzər” məqaləsində Firidun bəy Köçərlinin “Balalara hədiyyə” kitabında xalq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrini topladığını yüksək qiymətləndirmiş, onu XX əsrin əvvəllərində dərsləklər üçün edilmiş bir sıra bəsit tərcümələrə qarşı qoymuşdu:

“Balalara hədiyyə” kitabına birinci kitab demək azdır. Zira istər Cürçi Zeydadan tərcümə edilmiş “Əzrayi Qüreyşilər” və “Kərbəla yangısı”, istər Tolstoydan tərcümə edilmiş hekayələr bizim malımız kimi ruhumuzu kəndliliyimizdən çıxarıb ya min illər bundan irəli sürükləyir və ya heç əqlimiz kəsmədiyi Yevropanın şəhərlərindən birinə və ya bir köyünə sövq edir.”[1.]

Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan musiqisinin nəhəng heykəlini ucaltmış dahi Üzeyir bəy Hacıbəyli hələ çox gənc ikən Mövlanə Füzulinin “Leyli və Məcnun”unu məhz Firidun bəyin

Azərbaycan ədəbiyyatı kitabından mütaliə etmiş və müsəlman Şərqiində ilk dəfə muğam-opera yaratmışdır.

Firidun bəy Köçərli ümumtürk dünyasının poeziya günəşi M.Füzuliyə dərin rəğbət, məhəbbət bəsləmiş, dahi şairin İmam Hüseyn əleyhəssalama həsr etdiyi “Hədiqət-əs-süəda” əsərini nəsr ilə yazılan ümumtürk ədəbiyyatının zirvəsi hesab etmişdir:

“Əgərçi Hədiqət-əs-süəda” nəsr ilə təhrif olunubdur və bəzi məqamlarda münasibi-hal və müvafiqi-məqai gözəl şeirlər vasitəsilə şərh-i-məna qılıbdır ki və lakin bu nəsrə Füzuli o qədər məharət və fəsaht göstərmiş ki, və əhvali-keyfiyyəti şühədani elə bir gözəl və şirin dil ilə yazmış ki, əhli-zövq vəərbabi-mərifət indi də onun dərəcə və mənziləti çox nəzmlərdən artıqdır. Bu vaxta ki, füsəhayi-türk və əcəmdən bir kəs belə bir xoş ibarəli vəşirin ləhcəli və gözəl şivəli əsər vücuda gətirməyibdir – desək, səhv etməmiş olarıq”[8, 89-90].

Firidun bəy XX əsrin əvvəllərində o dövrdə yazıb yaradan şairləri, ədibləri sənət xətəlarından uzaqlaşdırmaqdan ötrü dövrü mətbuatda müntəzəm olaraq çıxışlar edir və ələlxusus da yaradıcılıq meydanına yeni atılmış insanlara tövsiyələr verir, eyni zamanda 1905-ci ildə riyakar, yalançı və nankor ermənilərin xalqımıza qarşı törətdikləri qırğınları nəzərə alaraq şairləri öz şeirləri ilə xalqı buna qarşı səfərbər etməyə səsləyirdi:

“Millət və vətən yolunda canlar fəda etmək lazım gəlsə, vətən oğullarının ürəyinə od salıb, onları bir qisim fədakarlığa və canfəşanlığa sövq etməlidir”[3].

Bütün bunlar da açıq-aydın göstərir ki, Firidun bəy Köçərli olduqca vətənpərvər və igid bir adam olmuşdur. O hələ Qori müəllimlər seminariyasında təhsil alarkən onunla bir yerdə təhsil alan müsəlman (azərbaycanlı) şagirdləri incitmək fikrinə düşən bir dəstə erməni şagirdin ağız burnunu əzmiş və onları qarşısında diz çökdürmüşdür. Bundan sonra dünyanın ən qəddar, eyni zamanda ən qorxaq adamları olan ermənilər bir daha müsəlman uşaqlara dəyib dolaşmamış, əksinə onlardan uzaq gəzməyi üstün tutmuşlar.

Söyləndiyi kimi, Firidun bəy yüksək intellekt sahibi, heyrətamiz dərəcədə iti şüura, işıqlı zəkaya malik bir şəxsiyyət idi, məhz bu məziyyətləri ona yüksək dərəcədə vətəninə, xalqına, millətini sevdirmiş, dini və milli dəyərlərə qırılmaz tellərlə bağlamışdı. Bütün bunlardan başqa Firidun bəy çox həssas bir insan idi və tarix boyu yalnız yaxşılıq gördükləri halda türklərə, yəni istər Anadolu türklərinə, istər Azərbaycan türklərinə dəhşətli dərəcədə nifrət edən, paxıllığını çəkən, hər an ləkələməkdən ötrü bəhanə axtaran, ayağının altını qazıyan, imkan daxilində arxadan vuran mənfur erməni tayfasını çox yaxşı tanıyır, onların nə qədər riyakar, məkrli, saxtakar, milyonsifətli, yalançı və namərd olduqlarını çox gözəl bilirdi. Bu səbəbdən də onların mətbuatda dolayı yollarla xalqımızın maariflənməsinin, savadlanmasının qarşısını almaqdan ötrü məkrli çıxışlarının qarşısını alırdı. Dövrü mətbuatda ermənilər kifayət qədər böhtançı, əsassız yazılarla maarifçilərimizin, qabaqcıl ziyalılarımızın və yaxud müsəlman uşaqlarının savadlanması üçün əlindən gələni əsirgəməyən rus millətindən olan vətəndaşlarımızın ünvanına böhtanlar yağdırır, onların olduqca dəyərlili fəaliyyətlərini heçə endirməkdən ötrü əllərindən gələni əsirgəməyirdilər.

Erməni jurnalistlər tez-tez mətbuatda riyakar çıxışlar edərək müsəlman uşaqlarının savadlanmasının qarşısını almaqdan ötrü dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Lakin Firidun bəy Köçərli onlara tutarlı cavablar yazır, heç bir əsası olmayan yazılarını tənqid edir, subut və dəlillərlə onların müsəlman ziyalıların ayığının altını qazıdıqlarını bəyan edirdi. Qabaqcıl ziyalılarımızı yerli-yersiz tənqid edənlər təkcə ermənilər deyildi. Bir sıra sapı özümüzədən olan baltalar da var idi ki, Firidun bəy, Səfərəli bəy, Şamaxıda doğulub böyümüş A.Çernyayevski kimi ziyalılarımızın müsəlman uşaqlarının savadlanmasından ötrü çəkdiyi əziyyəti heçə vurur, dövrü mətbuatda onlara qarşı cəfəngiyyətdən ibarət məqalələr yazırdılar. Bu cür ermənilərin dəyirmanına su tökən mühərrirlərdən biri də H.Q.Şirvanski idi. H.Q.Şirvanski “Zaqafqaziya” qəzetinin 58-ci nömrəsində A.Çernyayevski ilə Səfərəli Vəlibəylinin hazırladığı, eyni zamanda Firidun bəyin təkmilləşdirdiyi “Vətən dili” dərsliyini cürbəcür bəhanələrlə tənqid etmişdi. Bundan xəbər tutan Firidun bəy “Zaqafqaziya” qəzetinin redaksiyasına məktub yazaraq Şirvanskinin özünü tənqid atəşinə tutaraq, onu tamamilə savadsız adlandırıb bilmədiyi şeylər haqqında mülahizə yürütdüyünü, uşaqların təlim-tərbiyələrinin və savadlanmasının metodlarından, üsullarından qətiyyəən xəbəri olmadığını subut etmişdi.

Artıq hamıya məlumdur ki, sovetlər dönəmində tədqiqatçılar bolşevik hökuməti zorla hakimiyyətə gələnə qədər yaşayıb yaratmış sənətkarlarımızın, maarifçilərimizin, xalqın xidmətində duran adamlarımızın, qabaqcıl ziyalılarımızın yazılarını, əsərlərini, kitablarını ateistcəsinə tədqiq etmiş və bütün yazılara ateist donu geyindirməyə çalışmışlar. Özü də bəzən klassiklərimizi bu cür “bəzəmək” onlardan heç tələb olunmadığı halda sanki bir-birilə yarışa girmiş kimi bu işdə canfəşanlıq etmişlər. Firidun bəyi tədqiq edənlərdən də bir qismi onun guya İslam dininə qarşı çıxışlar etdiyini, İslam dininin Azərbaycan ədəbiyyatına ziyanlar vurduğunu yazdığını iddia edirdilər. Lakin həmin tədqiqatçılar eyni zamanda heç bir mənbəyə də əsaslanıb bilmirdilər, sadəcə olaraq sənətkarın M.F.Axundovu tədqiq etməsini əsas götürür və onların nəzərincə maarifçilik ideyalarını ateizm prinsipləri əsasında qurmuş M.F.Axundov haqqında kitab yazması ilə əlaqədar olaraq Firidun bəyə də realist bir sənətkar kimi materialist damğası vururdular. Lakin bütün bunlar özünü doğrultmurdu, çünki Firidun bəy M.F.Axundovu ateist olduğuna baxmayaraq, maarifçi kimi dəyərləndirdiyi üçün, dinsiz olduğunu heç zaman söyləməyərək, sadəcə olaraq İslam dini altında gizlənmiş fırıldaqçılara, həmçinin də həmin fırıldaqçıların “İslam prinsipləri” kimi qələmə verdikləri mövhumata, xürafata, fanatizmə qarşı çıxdığını göstərirdi. Odur ki, bir sıra tədqiqatçıların Firidun bəy haqqında yazdıqları qətiyyənlə inandırıcı təsir bağışlamırdı.

“Əslində isə Firidun bəy müqəddəs Qurani-Kərimin bəşəriyyətin inkişaf proqramı, hidayət qaynağı olduğunu təsdiq etmiş və bir sıra yazılarında da bunu açıq-aşkar bəyan etmişdir. Bununla bağlı onun hələ 1899-cu ildə Mahmud Əfəndizadə ilə birlikdə yazdığı “Tarixi-müqəddəs” kitabına nəzər yetirmək kifayət edər ki, ədibin İslam dininə nə qədər böyük sevgisi, eyni zamanda müqəddəs Qurani-Kərimdə adları hallanan peyğəmbərlərin, o cümlədən Uca Allah tərəfindən aləmlərə rəhmət olaraq göndərilmiş Həzrəti Muhəmməd əleyhəssalamu vəssələmin həyatından, onların başına gələn hadisələrdən, təkallahlığı yaymaq yolunda çəkdikləri məşəqqətlərdən xəbəri olduğunu biləsən.

Məsələ burasındadır ki, İslam dininin, eyni zamanda müqəddəs Qurani-Kərimin əsrlərlə poeziyamıza bəxş etdiyi işıq ateist tədqiqatçıların yazdıqlarının tam əksinə olaraq dünyamıza humanist insan konsepsiyasının işığında nəzər salmış, insanın məhz insan kimi taleyinə, fərdiyyətinə və mahiyyətinə daha həssas münasibət göstərmişdir.” [6.,30-31].

Ədəbiyyat

1. Ağababa Yusifzadə. “Ədəbiyyata bir nəzər”. “İqbal” qəzeti. 1912. 132-ci nömrə.
2. Əhməd. “Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı” (dərs vəsaiti) “Müəllim” nəşriyyatı. Bakı-2006. 276 s.
3. “Ədəbiyyatımıza dair”. “Səda” qəzeti. 26 noyabr 1909-cu il.
4. “Dirilik” jurnalı. Bakı-1912-ci il. 7-ci nömrə.
5. Məmməd Məmmədov, Yaqub Babayev, Təyyar Cavadov. “Pedaqoji mühit və uşaq ədəbiyyatı”. Bakı-1992. “Maarif” nəşriyyatı. 288 s.
6. Məmmədov Xeyrulla. “XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı-2006. 212 s.
7. Vüqar Əhməd. “Ədəbiyyatşünaslıq” (Filologiya fakültəsinin tələbələri üçün dərslik) “Müəllim” nəşriyyatı. Bakı-2008. 149 s.
8. Firidun bəy Köçərli. “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”. I cild. Bakı-1980. 456 s.

ELÇİN HÜSEYNBƏYLİNİN HEKAYƏLƏRİNDƏ QARABAĞIN ƏKSI

Ələsgərova Solmaz

Qərbi Kaspi Universiteti, müəllim

Xülasə

Elçin Hüseynbəylinin hekayələrində Qarabağ mövzusu təhlilə cəlb edilir. Topların, güllələrin atıldığı qızgın döyüş səhnələri təsvir edilmir, müharibənin acı nəticələri canlandırılır. Onun yaradıcılığında Qarabağ nisgili böyüyüb boya-başa çatdığı məkanların əlçatmazlığı, ədalətsizliklə üzləşənlərin kədəri, vətəninə qayıtmaq arzusunda olanların ümidi ilə bitmir. Fərdi mifini yaratmağa

müvəffəq olan yazıçı bəzən simvolik, mistik, fantastik elementlərdən istifadə edərək şüuraltı düşüncəni mətnə yükləyir. Şüurun instinktlə əvəzlənməsi, illüziyalar şəklində sayıqlamalar nasirin sürrealist ünsürlərdən istifadəsini sərgiləyir.

Açar sözlər: Qarabağ, Elçin Hüseynbəyli, hekayə, magik elementlər, sürrealizm

Summary

The subject of Karabakh is analyzed in the stories by Elchin Huseynbeyli. The fierce battle scenes with cannons and bullets are not described; instead, the bitter consequences of the war are brought to life. In his works the languor of Karabakh does not end with the inaccessibility of the places where he grew up, the grief of those who face injustice, and the hope of those who want to return to their homeland. The writer, who manages to create a personal myth, sometimes loads the subconscious mind into the text using symbolic, mystical elements and fantasy. The replacement of consciousness by instinct, delusions in the form of allusions demonstrates the use of surrealist elements by the prosaist.

Keywords: Karabakh, Elchin Huseynbeyli, story, magical elements, surrealism

Müstəqillik dövründə nəsr sahəsində mövzu yeniliyi tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir. Cərəyan edən hadisələrin mahiyyətinə varmaq, bədii təsvir və bədii təhkiyə üsulu ilə xarakterləri senzuradan çəkinmədən təqdim etmək, həqiqətləri üzə çıxarmaq və bir çox digər istiqamətlərdə fərqli yanaşma tərzini özünü göstərir. Hadisə və həqiqətlərin mərkəzində başlıca yerlərdən birini Qarabağ tutur. Nəsrə Qarabağ mövzusunda müraciət edən sənətkarlardan biri də Qaraçuxa təxəllüsü ilə yazan Elçin Hüseynbəylidir. Dialektoloji lüğətlərdə tələ, bəxt mənasında izah edilən “qaraçuxa” sözü onun yaradıcılığı ilə həmahəngdir. Çünki o, insan taleləri haqqında düşüncələrini cəsarətlə qələmə alır və elə məqamlara diqqəti yönəldir ki, biz onlara əksər hallarda xüsusi əhəmiyyət vermirik. Halbuki həmin nüanslar təhtəşüurda mövcuddur və gerçəklik ilə dərin uçuruma malikdir.

Elçin Hüseynbəylinin Qarabağ nisgili böyüyüb boya-başa çatdığı məkanların əlçatmazlığı, ədalətsizliklə üzləşənlərin kədəri, vətəninə qayıtmaq arzusunda olanların ümidi ilə bitmir. Fikrimizcə, yazıçının Qarabağ nisgili həm də haqsızlıqla barışmamaq, acı istehza və yumor hissi ilə hadisələri şərh etmək, emosiyaları süjetə çevirmək, qarşısına qoyduğu məqsədi aydın dərk edərək düşüncələrini bəzəmədən oxucuya təqdim etməkdir. Bu, bitib-tükənmək bilməyən, getdikcə daha da alovlanan bir nisgildir.

Hekayələrin dilinin sadə, yığcam və anlaşıqlı olmasına baxmayaraq, süjetdə magik çalarlara rast gəlmək mümkündür. Fərdi mifini yaratmağa müvəffəq olan yazıçı bəzən simvolik, mistik, fantastik elementlərdən istifadə edərək şüuraltı düşüncəni mətnə yükləyir.

“Keçmiş gələcəkdə, gələcəyi keçmişdə axtaran” yazıçı hekayələrini düşünmədən, ləzzət ala-ala yazdığını etiraf edir [1]. Elçin Hüseynbəylinin doğma torpaqla bağlı xatirələri işıqlı, saf, təmiz olduğu qədər müharibədən sonrakı yaşanan əzab, ağrı-acı, vətən həsrəti bir o qədər də insanı üzür, ağladır və əzab çəkməyə məcbur edir. Qarabağ mövzusunda yazılan hekayələrin toplandığı kitabın ağ və qara adlandırılmasının səbəbi də elə bununla bağlıdır.

Onun hekayələri əsasında Qarabağ, onun təbiəti, insanları, müharibə haqqında gerçəklər, fəlakətin nəticələri, xatirələr gözlərimiz önündə canlanır. Topların, güllələrin atıldığı qızgın döyüş səhnələri təsvir edilmir, müharibənin acı nəticələri canlandırılır. Əsir düşən insanların başına gətirilən müsibətlər, məcburi köçkünlük həyatı yaşamağa məhkum edilən insanların hisləri, həyatında əkdüyü körpə armud ağacını düşünən qocanın əzabları, öz vətəninə ölmək istəyən həkimin yurd həsrəti, qurbanını kəsmək arzusunun gerçəkləşdirə bilməyən nənənin kədəri, hətta tərki edilmiş eşşəyin düşüncələri dilə gətirilir.

“Gözünə gün düşür” hekayəsi Qarabağ mövzusunda qələmə alınan təsirli əsərlərdən biridir. Günün çıxması məqamı bir çox əsərlərdə vurğulanır və torpaqlarımızın istiladan azad edilməsi,

xalqın hüriyyət əldə etməsi anlamına gəlir. Külli miqdarda pul verib doğma yurdda öldürülməsini arzulayan onkoloq-həkim keçmişə səyahət etmək və xatirələri dilə gətirməklə zamanı geri qaytarmağa cəhd edir. Psixologizmin güclü olduğu bu hekayədə hiss-həyəcan, yaşantılar, sarsıntılar sadə bir dillə təsvir edilir [5, 147-169].

Fikrimizcə, qəhrəmanın özündən sonra nişanə qoymaq üçün ağac əkməsi, doğulduğu yerdə ölməsinin vacib amil kimi qabardılması və hekayənin başlanğıcında da, sonunda da “gözünə gün düşür” ifadəsinin işlədilməsi ümidin ölməməsi, Qarabağın qaytarılması ilə bağlı inam hissini olmağı qənaəti ilə əlaqədardır.

“Dünya ədalətsizliyinə bundan güclü etiraz yoxdur” [6, 194] fikri ilə razılaşıaraq deyə bilərik ki, qəhrəman pulunu müalicəsinə xərsləyə bilərdi, ömrünü uzada bilərdi, lakin tamam fərqli yol seçir. Yurd həsrəti bütün istəklərə üstün gəlir. Kütləvi informasiya vasitələrinin, sosial şəbəkələrin, saytların həkimin məktubunu paylaşması vətənpərvər bir şəxsin qəsbkarlara, onları himayə edən dünya dövlətlərinə, güc sahiblərinə, hakimi-mütləqlərə qarşı çıxdığını göstərir, ədalətsizliklə razılaşmadığını nümayiş etdirir, işğal, əsarəti qəbul etmədiyini qəti şəkildə bəyan edir (5, 147-169).

“Gözünə gün düşür” hekayəsi əsasında Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən “Yol” filminin çəkilməsi, əsərin müxtəlif dillərə tərcümə edilməsi Qarabağ həqiqətlərinin dünyada təbliğ edilməsi üçün irəliyə doğru bir addım hesab edilir. Vətən həsrətini dərinədən duyan yazıçı hadisələrə düzgün tarixi qiymət verməsi ilə ayıq münasibət izhar edir.

Dava-dalaşla bağlılığı olmayan, kövrək bir olay olan nənin Qarabağın alınması münasibətilə qurban deməsi hadisəsi “Qaracanın qara başı” hekayəsində cərəyan edir. Körpə quzu olan Qaraca böyüyüb toğlu olur, qismətinə qurban kəsilmə taleyi yazılmadan 7 il yaşayıb canını tapşırır, evini arzulayan nənə də ölür. “...Qara başım sənə qurban...” Qaracanın sidq-ürəklə, ancaq pıxıltıyla dediklərindən...” Epiqraf olaraq seçilib yazılan bu kəlmələr Qarabağın alınması gününü görmək istəyinin güclü olmasını və quzunun dilindən söylənilsə də, torpaq uğrunda qurban veriləcək insanların əhvali-ruhiyyəsini çox dəqiqliklə müəyyən edir.

Həyat amalı “İnsan yalan danışmalı deyil, amma həqiqəti deməyə bilər” [3] olan yazıçı dilinə gətirə bilmədiyi sözləri əsərlərində yazır. “Kəndə gün çıxanda qayıdacağım” hekayəsində müəllifin öz oğlu ilə dialoqu verilir və özünün də etiraz etdiyi kimi məğlubiyyətlə barışmır, doğma yurdundan qovulan insanın kədərini qələmə alır. “Hava keçə kimi qara və soyuqdur” deyərək Elçin Hüseynbəyli reallıqla uyğunluq tapır. Nasir heç kimə güllə atmadan, işğalçılara həqarət etmədən Qarabağ həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq üçün insanların taleyini, qüssəsini təsvir edərək özünəməxsus şəkildə savaşıq [3]. Bu hekayədə keçmişə səyahət və gələcəyə ümid var. Bütün zamanları vəhdət halında götürərək kənd, çay, bulaq, meşə adlarını sadalayır, necə gedəcəklərini, haraları gəzəcəklərini yerli-yataqlı danışan müəllif allüziyalardan istifadə etməsi ilə seçilir. Allüziyalar və paradoksal fikirlərinə görə, yazıçını bədii ədəbiyyatın qərb avanqardizminin bir istiqaməti hesab olunan sürrealizm cərəyanının nümayəndəsi hesab etmək mümkündür.

Xalq yazıçısı Anarın sözlərinə görə, Elçin Hüseynbəyli ənənəçi görünməmək üçün əsərlərinə modernizm elementləri qatır, realist olmaqdan qorxur. Tənqidçi V.Yusifli “Salam, Elçin Hüseynbəyli” məqaləsində son on ildə nasirin həyat həqiqətlərini realist üslubla təsvir etdiyini vurğulayır [9].

“Küləkli çöl” hekayəsindəki qocanın qəzəb, nifrət, ağrı, həsrəti öz dədə-baba torpaqlarından qovularaq qaçqın kimi ömür sürənlərin ümumiləşdirilmiş vəziyyətinin təsviridir. “Yaşımı çoxdu, dərdimi?” sualı ilə müraciət edən obraz oxucuları düşündürür. Mənəvi təlatüm keçirənlərin şüuru etiraz edir, nifrəti isə ən güclü silaha çevrilir. Təbiət də sanki üsyan edir, külək toz-torpağı göyə sovuraraq ədalətsizliklə razı olmadığını bəyan edir.

Kəndin təbiəti, əyləncələri, qayğıları, insanları o dərəcədə dəqiq detallarla təsvir edilir ki, hekayələri oxuyan zaman sanki həmin yerləri gəzib dolaşırsan, uşaqların əyləncələrini izləyirsən, böyüklərin məsləhətini dinləyirsən, xatirəyə çevrilən xoşbəxt yaşayış tərzindən hali olursan. Vaqif Yusiflinin fikrincə, E.Hüseynbəylinin nəsrində silsilə kənd nağıllarını dinlədik [9]. Kənd nağıllarını dinləyə-dinləyə müəlliflə birgə sanki həmin yerlərin havasını ciyərlərimizə çəkirik, bulaq suyunu dadırıq, quşların cəh-cəhinə qulaq asırıq, çiçəklərinin ətrini duyuruq.

Müharibədə kəşfiyyatçı kimi iştirak edən və mühüm tapşırığı yerinə yetirərkən əsir düşən yeganə oğlunun azad olunması üçün erməni dostlarına müraciət etməyi vətənə xəyanət kimi dəyərləndirən professorun daxili götür-qoyları “Çıxılmazlıq” hekayəsində sadə bir dillə açıqlanır. Sosial şəbəkələr, xəbər saytları akademiyanın müxbir üzvünün qondarma Dağlıq Qarabağ Respublikasını tanımaq istəməsi haqqında yazırlar. Çıxılmaz vəziyyətə düşən obraz arvadının və qızlarının təkidilə məktub yazmağa göndərilir. Lakin kompüter ekranında mənası başa düşülməyən cümlədə nə yazıldığı məlum deyil. Gəldiyimiz qənaətə görə, həmin naməlum cümlədə vətəninə üstün tutan professorun çarəsizliyi, ümitsizliyi, əyilməzliyi əks oluna bilər.

Təcavüzkarların işğalçılıq siyasəti və əsassız ərazi iddiaları birbaşa deyil, “Boz eşşəyin məktubları” hekayəsində sahibsiz heyvanın keçirdiyi hislərin ifadəsi şəklində lənətlənir. Eşşəklikdən çıxan heyvanın qəlbinə kimsəsizlik və səssizlikdən qəm-qüssə tökülür. Qanmaz, dərrakəsiz heyvan hesab edilən eşşək yazdığı məktubda çox incə mətləblərə toxunur. Kölgəsi heç kimə lazım olmayan tut ağacının saralıb-solması, quşların köç edib getməsi, adam gedib-gəlməyən cığırları ot basması, dəyirman arxının suyunun quruması tərk edilmiş kəndlərin vəziyyətini göstərir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında eşşəklərin adamları minməsinə təsvir edən karikatürünün altında “hər gün gördüklərimiz” yazısı, yekə kənd kimi qiymətləndirilən Bakıda eşşəklərlə adamların yerinin tez-tez dəyişik düşməsi, köçkünlərin qışqırığına məhəl qoymayan dünyanın eşşəyin anqurtısına da əhəmiyyət verməyəcəyi fikri acı yumorla “Boz eşşəyin məktubuna cavab” hekayəsində qələmə alınaraq üzləşdiyimiz problemləri anladır.

Qarabağın düşmən tapdağı altında olması ilə barışmayan nasir nə vaxtsa vətəninə alınacağı zaman dönüb yenidən adam olacağını (hal-hazırda inəyə döndüyünü söyləyir) gözləyir. Suların Günəşə Vətən nəğməsi oxumasını səbirsizliklə arzulamaq vətəndaş istəyi kimi səslənir. “Bir azdan Günəş çıxacaq. Günəşin adını hər yerdə böyük hərflə yazın!” deyərək “Sular Günəşə nəğmə oxuyanda” hekayəsində də müəllif azadlığın yaxın olduğunu bildirir, “darıxmayın, döyüş qabaqdadır!” mesajını göndərir (5, 118-125). Adam sahib olduqlarının qədrini yalnız məhrum olduqdan sonra bilir. “Səhərlər yuxudan ayılan kimi Günəşə baxmağın özü xoşbəxtlikdir”. Qənaətimizə əsasən, nasir hesab edir ki, Günəş vətənin azadlığıdır, elin istiliyidir, obanın işığıdır, öz evinin hərərətidir. Bu hekayə Vətənsiz, el-obasız adam kimi yaşamağın qeyri-mümkünlüyünü, heçlik duyğusunu qəhrəmanın daxili nitqi sayəsində ortaya qoyur.

Mənəvi iztirablar, psixoloji sarsıntılar “Qocanın axdığı gün” əsərində də kədərli bir dillə təsvir edilir. Ailəsinə evinə mərməyi düşməsi nəticəsində itirən qoca tərəliyə çıxıb hər gün durbünlə Arazın o tayındakı həyatında nəvəsi ilə əkdüyü armud ağacına baxır, onun çiçəklənməsini səbirsizliklə gözləyir və sanki həmin körpə fidan təsəlli mənbəyinə çevrilir. Ağacın quraqlıq səbəbindən qurumaması üçün yağış arzulayan qoca yağıntı nəticəsində gələn selin qurbanı olur.

Müharibənin dəhşətləri əsirliyə düşənlərin fikirləri ilə canlandırılır. Müəllif Vətən üçün hamının canından keçməyə hazır olması düşüncəsinin yanlış olmasını sübut edir. Vətənpərvərlik haqqında pafoslu çıxışlarla yanaşı, satqınlıq və xainlik kimi alçaq xüsusiyyətlərə malik olan insanlara da diqqət edir. “Qurdun şərqisi” hekayəsi “Əsirlər” və “Qoca” adlı iki hissədən ibarətdir. Cavan əsir Yavuzun atasının danışdığı rəvayətlə müəllif xalqımızın ermənilərə layiqli cavab verəcəyinə bəslədiyi ümidi təsvir edir. Türklərin mifoloji düşüncəsinə görə, Boz qurd xilasedicilik və yolgöstəricilik funksiyalarına malikdir (7, 446-452). Hekayədə Göy türklərdə boz qurdla bağlı əcdad kultu əhəmiyyətini əks etdirən dastanlarla bağlı məqamlar qabardılır. Türkün yenilməzliyi və tarixi cəngavərliyi Elçin Hüseynbəylinin əsərində mifoloji düşüncə ilə sintez edilərək təqdim edilir.

Nasirin qeydinə əsasən, “Qurdun şərqisi” ideoloji əsərdir. Birinci fəsildə müharibənin dərk olunmazlığı təsvir olunur. İkinci fəsil bizim yenidən başlayan özünüdərkimizin və məğlubiyyətimizin göstəricisidir. Üçüncü fəsildə qalibiyyət olmalıdır”. Hekayə bədnam əməllərin və zülmü ərsəyə dayanan işgəncələrin unudulmayacağı, qurd oğlu qurdun qeyzindən ulaması və qisasın qiyamətə qalmayacağı fikri ilə yekunlaşır.

Şüurun instinktlə əvəzlənməsi, allüziyalar şəklində sayıqlamalar nasirin sürrealist ünsürlərdən istifadəsini sərgiləyir. “Bir yaradıcı intellektual olaraq E.Hüseynbəylinin sənət uğurudur ki, qələmə aldığı hər bir əsər, sadəcə, sükutla qarşılanmır, əksinə, dövrün bir çox ciddi problemlərinin araşdırılması üçün ictimai-mədəni polemikalara təkan verir...”[2, 215]. Dövri mətbuat səhifələrində

tənqidçilərin müzakirə obyektinə çevrilən Elçin yaradıcılığı dilinin aydınlığı ilə diqqəti cəlb edir. Tofiq Hacıyev ədibi dil-ifadə tərzində yenilikçi hesab edir. Tənqidçinin fikri ilə razılaşıaraq əlavə edək ki, yazıçı nə qədər novator olsa da, onun obrazları həyatiliyini, təbiiliyini qoruyaraq xalq danışığı dilinə məxsus söz və ifadələrə üstünlük verirlər.

Elçin Hüseynbəyli Qarabağ problemini davamlı təsvir predmetinə çevirərək müasirlərini xalq qarşısında mənəvi cavabdehliyi unutmamağa sövq edir. Taleyüklü məsələləri əsər mövzusunda çevirmək, baş verən hadisələrə fərqli prizmadan baxmaq və qiymət vermək hekayələrin dəyərini müəyyən edir.

Ədəbiyyat

1. Dillə təfəkkür arasında məsafə qısa olmalıdır. Müsahibə (E. Hüseynbəyli ilə Rəvan Cavid). Kaspi qəzeti, 08 aprel, 2019, <http://kaspi.az/az/dille-tefekkür-arasında-məsafə-qısa-olmalıdır/pages/q.pdf>
2. Əbilov A. Multimedənəyyət: ədəbiyyatımızda dünyaya inteqrasiya və mədəniyyətlərarası dialoq. <http://www.kitabxana.net/files/books/file/1324493515.pdf>
3. Hüseynbəyli. Ağ. Qara. Bakı, “Qələmnəşr”, 2013
4. Hüseynbəyli E. Boz eşşəyin məktubuna cavab. https://azeri.org/Azeri/az_latın/latin_lit/az_literature/short_stories/huseinbeyli_elchin/huseinbeyli_az/anwer_letter_donkey.pdf
5. Hüseynbəyli E. Yolayrıcında qaçış. Bakı, 2011, 234 səh., YYSQ və www.kitabxana.net – Milli Virtual Kitabxananın elektron nəşri N 73.
6. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, I cild. Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, 796 səh.
7. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I kitab. Bakı, “Çıraq”, 2009, 640 səh.
8. Yazıçı cəsarətli olmalıdır. Müsahibə (E. Hüseynbəyli ilə Təranə Vahid). Mədəniyyət, 05.11.2020, <https://medeniyyet.az/page/news/20562/-Yazici-cesaretli-olmalıdır.html>
9. Yusifli V. Salam, Elçin Hüseynbəyli. Azərbaycan jurnalı, 29.10.2015, https://www.avanqard.net/index.php?action=static_detail&static_id=57492

ƏLİ İLDIRIMOĞLU YARADICILIĞINDA QARABAĞ PROBLEMI

Əliyev Loğman

Azərbaycan Dillər Universitetinin
Multikulturalizm Elmi Tədqiqat
laboratoriyasının müdiri

Xülasə

Məqalədə göstərilir ki, sosial problemlər məzmun və məna etibarını ilə rəngarəng olur. Xalqımızın ən ağırlı və çətin problemlərindən olan Ermənistan-Azərbaycan münəqışəsi, Dağlıq Qarabağ problemi də bu qəbildəndir.

Həm sovet dövrünə təsadüf etdiyi jurnalist vaxtlarında, həm də erməni işğalı zamanında yazıçılıq dönəmində külli Qarabağın ab-havasını, problemlərini, inkişaf xətti Əli İldırımoglu yaradıcılığında əsas yer tutmuşdur. O erməni vandallarının torpaqlarımızı işğalını daim ürək yangısı ilə qələmə almışdır. Demək olar ki, onun bütün əsərlərində - “Zorən jurnalist”, “Közərən sətirlər” və başqa roman, povest və hekayələrində Qarabağ problemi öndədir. Lakin “Daş yağın gün” və “Əmrahsız qalan dağlar” romanları sırf erməni vandalları ilə mübarizəyə həsr olunmuşdur. Bu romanlarda erməni vəhşilikləri, onların işğalçılıq siyasəti canlı lövhələrlə, realist həyatı faktlarla ifşa edilmişdir.

Açar sözlər: Qarabağ, Qubadlı, xalq, adət-ənənə, yurd, humanizm.

Summary

The article deals with social problems that can be very diverse. The problems differ in several ways: appearance, scale, and solution of the problems. The problem between Azerbaijan and Armenia and Nagorno Karabakh is one of the most painful and complex.

Ali İldırımoglu's creativity is mainly devoted to journalistic research of Nagorno Karabakh problem, starting from Soviet times and continuing with the Armenian occupation. He described the occupation of his native lands by Armenian vandals painfully in all his works. In all the works "An Involuntary journalist", "Smoldering lines", the author touches on the problem of Karabakh. However, in the novels "The Day when stones fall" and "Mountains without Amrah", the Armenian vandals' savagery and aggressive policy are described.

Keywords: Karabakh, Gubadly, people, custom and tradition, country, humanism.

Əli İldırımoglu yaradıcılığı xalqın adəti, məişət tərzini, mədəni vərdişləri barədə geniş məlumat verən zəngin məxəzdir. Qarabağ regionu, uzun müddət düşmən əsarətində inləmiş, Azərbaycanın bu dilbər guşəsi rəşional zaman və məkan çərçivəsində onun yaradıcılığının aparıcı leytmotivlərindən olmuşdur. Bu torpaqlarda dünyaya göz açmış, uzun müddət əmək fəaliyyəti ilə bu diyara- Qubadlıya, Laçına, Fizuliyə, Ağdama bağlı olmuş yazıçı öz geniş profilli yaradıcılığında Qarabağ fenomeninin çözülməsini prioritet bədii müstəvidə həll etməyə çalışmışdır.

Əli İldırımoglu'nun yaratdığı qəhrəmanlar vətənə, torpağa bağlı olan layiqli və namuslu həmvətənlərimizdir. Bu qəhrəmanlar xalqımızın min illərdən üzübəri formalaşmış yaddaşını, yaşam tərzini, əxlaqını, mənəvi dəyərlərini ləyaqətlə yaşadıb çağdaş dövrümüzdə çatdırıblar. Onlar kimdir? Namuslu əməyini ən uca bayrağa çevirən, dəhnə bağlayan, zəmi biçən, ot çalan, toxum səpən, bununla bərabər müdrikliliyi, ağayanaqlığı və alicənablığı ilə nümunə olan İldırım kişi, mərd, mübariz, sözbütöv, gözü-könlü tox Nazim İlham, Höcət Cahangir, Sücəddin, Nəcəf, Mürşüd kişi, Qaçaq Mürşəl, Əmrah, "Kişi Tavat", Cəbrayıl, Qaçaq Qabil, Mövlanverdi, İbadulla və b. Bu obrazlar – vətənin layiqli övladları xalqı təmsil edir, öz şəxsiyyətində, daxili saflığında və təmizliyində ötən nəsillərin mərdliyini, mübarizliyini, mənəvi ucalığını qoruyub saxlayır.

Ədəbiyyat söz sənəti kimi humanist duyğulardan yaranıb. Əlinə qələm alan sənətkar ilk öncə içində yaşadığı qövmün, etnosun qayğılarını yaşamağa, dərini çəkməyə başlayıb. O, öz düşüncə və duyğuları ilə insanları şərdən, pisliklərdən qorumağa çalışıb. Odur ki, əzəl gündən ədəbiyyat özü başdan-başa humanizmlə yoğrulmuşdur. U.Folkner müsahibələrinin birində: "Sizə nə ad verməmişlər: naturalist, ənənəçi, simvolist və s. Maraqlıdır, bəs Siz öz fikrinizlə, hansı məktəbə mənsubsunuz?" – sualına, "mənsub olduğum və ya mənsub olmaq istədiyim məktəb humanistlər məktəbidir", – deyir.

Ə.İldırımoglu da öz humanist düşüncələri, əsərlərində sərgilədiyi humanizmlə ləbələb səhnələrlə bu məktəbə daxildir. Bu xüsusiyyətlər xalqımızın ayrılmaz mənəvi sifətidir. Ə.İldırımoglu'nun əsərlərində də məhz xalqdan gələn bu nəcib keyfiyyətlər onun qəhrəmanlarının simasında təzahür edir. Belə əsərlərdən biri də "Daş yağan gün" romanıdır. Əsərdə diqqət çəkən hər şey humanizm və əxlaq prinsiplərinə tabe etdirilib və yazıçı himayəsinə sığınıb.

Romanda Nəcəfin həyatı fonunda insan əzablarının son həddinin şahidi oluruq. Lakin insan-Nəcəf tabe olmur, öz həyatını, öz taleyini dəyişmək səviyyəsində belə, özündə güc taparaq sonadək mübarizə aparır. Bu mübarizədə ətrafdakı xeyirxah insanlara, ona qayğı göstərən həmvətənlərinə, dostlarına, yoldaşlarına güvənir. Bu güvənc ona həm bir insan kimi formalaşmaqda, yaşamaq uğrunda çarpışmalarda kifayət qədər güc verir, həm də onu gələcək mübarizələrə hazırlayır.

Nəcəf qundaqda ikən erməni quldurları qəfil hücumu keçib onların yaşadığı Həsənli kəndini yandıraraq yer üzündən silirlər. Beş-üç adam canını qurtarıb bir az kənardə yeni yurd yeri – Təzə Həsənli kəndi salırlar. Onu -bir ölçim uşağı əmisi təsadüfən xilas edir. Lakin Nəcəf boy atdıqca əmisinin verdiyi zülmələri yaşamaqlı olur. Dəstək uşaq olandan, ağı söz kəsənədək isə əmisinin sanki nökrinə çevrilir. Başqa uşaqlar məktəbə gedib təhsil aldığı vaxtlarda Nəcəf qəddar əmisinin mal-heyvanını

bəsləməklə məşğul olur, eləcə tövlədəcə yatır. Əmisinin amansız istismarından bezdiyi anlarda düşünürdü ki, kaş erməni hücumu zamanı eləcə tələf olub gedəydi. Bu zülmələri də görməyəydi.

Ə.İldırımoğlu Nəcəfin faciəsini realist bir yazıçı kimi bütün təfərrüatı ilə, qeyd-şərtsiz, tərəf gözləmədən obyektiv mövqedən təsvir edir. Lakin humanist bir ədib kimi onu tənha da qoymur, taleyin ümidinə buraxmır. Yazıçı Nəcəfi bir obraz kimi mükəmməlləşdirmək, həyat uğrunda mübarizəyə hazırlamaq üçün bütün mümkün ədəbi vasitələrdən istifadə edir. Yazıçının öz protoobrazı olan balaca uşaqla tanışlıq Nəcəfin həyatına yeni ton verir. Həmin uşaq ona hərfləri öyrədir, məktəbli kitablarından maraqlı hekayələr, rəvayətlər, nağıllar, şeirlər oxuyur. Bütün bunlar Nəcəfin həyatını dəyişir, yaşamağa ümid verir, onun müasir gənc kimi formalaşmasında müstəsna rol oynayır.

Nəcəfin erməni çobanlarla dostluğu, daşnak məkrindən, hiyləsindən uzaq bu insanlarla təmənnəsiz münasibətləri yazıçının ali məqsədindən soraq verir. Erməni-azərbaycanlı münaqişəsinin ən qızğın çağında belə, sadə insanların, adi çobanların bir-birinə saf, isti münasibətləri və tez-tez bu qırğının baiskarı şovinist erməni daşnaklarını lənətləmələri yazıçı humanizminin yeni qatından soraq verir.

“Daş yağan gün” romanı vətənimizə, torpaqlarımıza qarşı erməni-daşnak təcavüzü haqqında fundamental əsərdir. Yazıçı ən adi hadisələrin açarıyla, sadə insanların mükəlləmləriylə bu işğal və təcavüzün köklərini, məntiqi mənasını açıb ortaya qoyur. Ədib bunun üçün müxtəlif üsul və bədii vasitələrdən istifadə edir. Düşmən tərəfin nümayəndələrinin də dolğun obrazını yaratmaqla, daha geniş əhatəli ədəbi düşüncə sərgiləyir. Bütün məqamlarda isə insana sevgi, inam, həyata humanist münasibət onun əsas bədii qayəsi kimi özünü göstərir.

Erməni zülmünün pəncəsindən xilas olan Nəcəf əsərin sonunda yenə erməni əliylə qətlə yetirilir. Komandiri, ilk baxışdan dostu olan erməni Arsenə inanır, ona etibar edir. Arsen isə ilk fürsətdə onu arxadan gülləylə vurur.

Bax, erməni namərdliyi budur. Bu səhnələrdə yazıçı bir qədər qəzavü-qədərə, taleyin hökmünə işarə vurur. Yəni uşaq vaxtı, erməni vandalizmindən xilas olan Nəcəf taleyin oyununda yenə də erməni əliylə qətlə yetirilir. Əslində, insana-erməni olsa belə, humanizm nöqtəyi-nəzərindən yanaşan yazıçı bu sonluqla erməni qaniçənlərinin humanist mövqedən tərbiyə oluna biləcək ehtimalına da nöqtə qoymuş olur.

“Əmrəhsiz qalan dağlar” romanı da başdan ayağa xalqımızın pozulmuş sosial ədalət prinsiplərinin qorunması, bərpası, yaşantıları uğrunda bədii salnamədir. Müəllif öz qəhrəmanını (qəhrəmanlarını) gərgin sınaqlardan keçirir. Belə həqiqət anlarından biri Əmrəhin erməni qoşunuyla təkbaşına döyüş səhnəsidir. Qanlı vuruşma gecədən ta alatoranadək davam edir. Əmrəh erməninin qarğa-quzğun kimi tökülüşmüş qoşununun qarşısını mərdliklə alır, amma özü də ölümçül yaralanır. Vəzndə yüngül, qiymətdə ağır, nəyi varsa, ata yükləyib qonşu kənddən qaçan Mövlanverdi təsadüfən Əmrəhla rastlaşır. Müəllif burada da müqayisəli və təzadlı bədii vasitədən istifadə edir. Əmrəh yüzbaşının köməkçisi olan Balaca bəy onu düşmənlə üz-üzə qoyub qaçdığı halda, sadə, zəhmətkeş kənd adamı olan Mövlanverdi kişi kimi hərəkət edib yaralı Əmrəhi çölün düzündə qoymur, atın yükünü açıb boşaldır, onu atın belinə qaldırır. Bəli, gərgin, dramatik situasiya iki insanın mənliliyini, şəxsiyyətini, ləyaqətini açıb ortaya qoyur.

“Daş yağan gün” və “Əmrəhsiz qalan dağlar” romanları büsbütün erməni vandalizminə qarşı mübarizəyə həsr olunmuşdur. Erməni xislətinə yaxşı bələd olan yazıçı əbədi düşmənimizin iç üzünü, mahiyyətini, hiylə və məkrini, ən nəhayət, qorxaq, xəyanətkar xarakterini qələminin gücü, ədəbi istedadıyla bütün incəliklərinə qədər çözləyir. Ermənilərin vəhşi təbiəti, kəmfürsətliyi, son anda tülkü təbiətilə dondan-dona bürünüb quyruq bulaması yazıçı yaddaşının dərin qatlarında bir-bir vərəqlənir. Yazıçının əsas qənaəti budur ki, “qarı düşmən dost olmaz”.

Əli İldırımoğlu realizminin başlıca prinsipi xalqa, torpağa, vətənə bağlılıq, düşməne qarşı barışmaz vətəndaşlıq mövqeyi və ən ümdəsi isə erməni əsirliyində inləyən torpaqlarımız, yurd yerlərimiz uğrunda sonadək mübarizədir. Milli Məclisin üzvü Tahir Rzayev “Qanla suvarılan tütək” məqaləsində yazır: “Yazıçı Əli İldırımoğlunun ”Daş yağan gün” romanını oxuyanda bir daha Azərbaycan yazıçısının yüksək mənəvi keyfiyyətlərinin şahidi oldum, yazıçı - vətəndaş mövqeyinin aliliyinə, sənətkarın bəşəri hisslərə arxalandığına inandım. Əli müəllimi istedadlı bir jurnalist-yazıçı kimi çoxdan tanıyıb, yaradıcılığı ilə tanış olsam da, bu romanı oxuyandan sonra Əli İldırımoğlu mənim

üçün yenidən kəşf olundu, onun vətən yangısına, torpaq qeyrətinə, vətəndaş mövqeyinə, ağsaqqal baxışına, xalq sevgisinə heyran qaldım” .

İnsanın yüksəlişini təmin edən əsas məsələlərdən biri kimi mənəviyyat məsələsi və özünüdərkini müasir sosial müstəvidə araşdırılması ədəbi aləmə çox mühüm töhfə verir. Bu kontekstdən yanaşdıqda yaşadığımız dövrün reallığı ilə şərtlənən əsas yenilikləri və onların xüsusiyyətlərini daha dəqiq aşkara çıxara bilirik. Vətəndaşın hərtərəfli inkişafı cəmiyyətin sosial mənada geniş özünüifadəsi deməkdir. Bu məqam ədibin yaradıcılığında reallaşan bitkin həyat hadisələrinin və kamil qəhrəmanların məzmununda müəyyən özünəməxsusluqlarla izlənilir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Esmira Fuad yazır: “Əli İldırımoglu yaratdığı əsərlərdə Azərbaycan xalqının həyatının, milli psixologiyasının, yaşam tərzinin, əsərlərdən bəri keçirdiyi sarsıntı və həyəcanların, qəlbi ağrıdan dərd və əməllərin, problemlərin tərcümanı kimi çıxış edir. Tarixən yaşadığı, doğulub boya-başa çatdığı torpağa, vətənə bağlılığı ilə fərqlənən Azərbaycan türk millətinin vətənpərvərlik duyğularına, təəssüb hissəsinə böyük ehtiramla yanaşan yazıçı işğalçı qonşu Ermənistan dövlətinin, erməni vandallarının zaman-zaman torpaqlarımıza amansız hücumlarından, soydaşlarımıza qarşı kütləvi qətl və qırğın törətmələrindən ürəkəğrısı duyur və yeri gəldikcə Ermənistan - Azərbaycan münaqişəsinin, Qarabağ savaşının mahiyyətinə varır, məsələyə elin ziyalı oğlu kimi münasibətini bildirir” .

Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra bu ailəyə daxil olan xalqların və millətlərin sürəklili inkişafı daha çox milli-mənlik şüurunun yüksəlişi ilə xarakterizə olunur. Bu zaman insanların mənəvi inkişafı və özünüdərkini formalaşması prosesi xüsusilə sürətləndi. Bütün bunlar öz xarakterinə görə cəmiyyətin daxilində təbii şəkildə yetişmiş şəraitin və obyektiv inkişafın gedişi ilə hazırlanmışdı. Ə.İldırımoglu nəsrində də yeni müstəqillik şəraitində insan amilinin önə çıxması sosial sistemdəki dəyişikliklər, yeni qanunların fəaliyyəti, ictimai həyatın təşkilinin aşağı formalarından yuxarı formalara keçid və başqa prinsiplərə arxalanır. Yaradıcılığında əsas ədəbi prinsip kimi gördüyümüz ən böyük milli nemətin – müstəqilliyimizin üstündə o, yarpaq kimi əsir və onu qorumağı, yaşatmağı dönə-dönə tövsiyə edir: “Dünya başlı-başnalıq mühitin əzabverici mənəşəsində işgəncə çəkir. Heyhat! Əsrimiz qocalıb! Gözlərimizin önündə cərəyan edən bu mənəşə hadisələri yoluna qoymağa kirdarı çatmır. Ey insanlar, aqah olun! Əsrimiz qocalıb! Əsrimiz çürüyür! Ömrünün son illərində, son aylarında səxavət göstərüb bizə əta etdiyi yeganə ənəm müstəqillikdir. Onun da başında min cür qəzayi-qədər, dincliyə, azadlığa qənim kəsilən ağlasığmaz şeytan əməlləri...” .

Müstəqillik dövründə Əli İldırımoglu yaradıcılığında ictimai dəyişikliklərin ab-havasının insanın mənəvi inkişafına təsiri ardıcıl surətdə ifadə olunub. Bunlar isə ədəbi sferada millətin özünə xas dəyərlərinin prioritet təşkil etməsi, özünüdərkini güclənməsi, sürətlənməsi və yeni çalarlar alması ilə bağlıdır. Bu dövrdə onun vətən və torpaq təəssübkeşliyi məlum ictimai-siyasi proseslərdən dolayı daha böyük mənə kəsb etməyə başladı.

Sosial problemlər məzmun etibarilə rəngarəng olur və əhatəli xarakter daşıyır. Onları yaranma səbəblərinə, təzahür sahəsinə, əhatə miqyasına və aradan qaldırılma müddətinə görə fərqləndirmək olar. Xalqımızın ən ağır və çətin problemlərindən olan Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, Dağlıq Qarabağ problemi də deyilənlərə əlavə olunmalıdır. Onun ağır nəticələri xalqımızın və ölkəmizin ümumi inkişafı yolunda çoxlu çətinliklər törədir. Bu mənada həmin problem millətin, xalqın inkişafına da öz neqativ təsirini göstərir. Məsələnin milli maraqlarımızın toxunulmazlığı əsasında həlli, indiki dövrdə ədibin əsərlərində ən ağır, yaralı problem kimi göstərilir. Bu məsələdə yazıçı mövqeyi dönməzdir. “Məlumdur ki, ermənilər türklərə, o cümlədən azəri millətinə qarşı həmişə kin-küdurətli olublar. Fərsət düşən kimi xəyanətkarlıqla öz məkrli niyyətlərini həyata keçiriblər. Bu gün olduğu kimi, XX əsrin əvvəllərində də bu xain, xəyanətkar varlıqlar, insan qanına susamış erməni cəlladları neçə-neçə Azərbaycan kəndini yer üzündən silmişlər. İndi o kəndlərin, o obaların, o oymaqların tarixdə quruca adı qalıb. Yazıçı Əli İldırımoglu da erməni vandalizminə tuş gəlmiş dədə-baba yurdu olan Həsənli kəndinin taleyini bu günün oxucusuna böyük ürək ağrısı ilə çatdırır” .

Otuz ilə yaxın müddətdə davam edən bu münaqişə Azərbaycan xalqını ciddi itkilərə məruz qoyub. Ermənilər havadarlarının vasitəsilə bəd niyyətlərini hələ də davam etdirirlər. Belə bir zamanda münaqişənin mahiyyətini dərinləndirən təhlil etmək, Qarabağın tarixini təkrar-təkrar nəzərdən keçirmək lazım gəlir. Ə. İldırımoglu Qarabağ münaqişəsinin lap əvvəlindən qələmə aldığı əsərlərlə böyük bir

ədəbi külliyyat yaratdı. Kitablaşan iki böyük - “Daş yağan gün” və “Əmrahsız qalan dağlar” romanları ilə Azərbaycan ictimaiyyətinə Qarabağ müharibəsinin ən əhatəli və mükəmməl xronikasını təqdim etdi. “Son 20 ildə bu qədər maraqla oxudugum ikinci bir kitabın adını deməkdə çətinlik çəkərəm. Söhbət “Daş yağan gün” romanından gedir. Yazıçı Əli İldırımoglundun əsərləri həmişə maraqla oxunub. Onun “Zorən jurnalist”, “Közərən sətirlər”, “Mənim rəncbər atam”, “Aqibət”, “Qarlı gecələr” romanları, eləcə də bu silsilədən olan povest və hekayələri zaman-zaman məndə dərin maraq doğurub, kütləvi oxucu rəğbəti qazanıb” .

Erməni vandalizmi nəticəsində onlarla Azərbaycan kəndi yer üzündən silinmişdir. Əli İldırımoglundun oxuculara təqdim olunan “Daş yağan gün” romanında erməni millətçilərinin insani normalara sığmayan qəddarlığı, Azərbaycanın şəhər və kəndlərinə tutduğu divan tarixi faktlarla, mükəmməl bədii dildə təsvir edilmişdir.

Ə.İldırımoglu əzəli-əbədi torpaqlarımızın itirilməsilə bağlı daim bir nigarançılıq yaşayır, bunları əsərlərində də əks etdirir. Torpaqlarımız düşmən əsarətindədir və erməni vandalları o yerlərə qəddarcasına divan tutur. Belə məkanlarımızdan biri də müəllifin ana yurdu Qubadlıdır. Oralarda təbiət də təbiilikdən çıxıb. Erməni vandallarının amansız fəaliyyəti nəticəsində təkə ev-əşiyimiz dağılmayıb, insanlarımız qırılmayıb, çaylarımız, göllərimiz, bulaqlarımız da ekoloji tarazlığını itirib. Bəli, müqəddəs torpaqlarımız sahibsiz qalıb, insanla təbiət arasındakı harmoniya pozulub. Yazıçı daim, xəyalən o yerlərdədir, içindəki zaman içində yaşatdığı o guşələrə məlhəm axtarır və tapır! Xəyalən o yerlərə səyahət edir: “Sahildəki qara daşın üstünə çıxıb çaya göz yaşı axıtdım. Çay ağlayanını, axtaranını tapıbmiş kimi dirçəldi, çalxalandı, qıvrıldı, ilıq dalğaları əl-ayağımı yaladı, şahə qalxıb yanaqlarımda gilələnən göz yaşımı yudu. Axı doğmasını, istəyənini, sevənini, pasibanını tapmışdı...” .

Ötən əsrin axırlarından başlamış Azərbaycanın müstəqillik uğrunda mübarizəsi, daha sonra Qarabağ müharibəsi milli iradəmizi və şüurumuzu sınağa çəkdi, ictimai fikri də, ədəbiyyatı da dərinlən maraqlandırır məşğul edən ciddi problem kimi üzə çıxdı. Bu mövzuda yazılan ədəbi-bədii əsərlər narahətçilik doğuran bəzi məsələlərə müəyyən işıq saldı. Qanlı müharibələrə baxmayaraq cəmiyyətimiz və ədəbiyyatımız yenə də humanizim mövqeyində dayandı. Bu da bütövlükdə milli şüurun bəşəri mahiyyətinə söykənirdi. Münaqişənin sülh yolu ilə həlli üçün ədəbiyyatda da, sənətdə də yeni formalar, məqbul variantlar axtarımağa başlandı. İnsanlar həmişə tarixi prosesdə baş verən ciddi hadisələr zəminində özünə qayıdır, ibrət götürür, nəticədən nəticə çıxarmağa çalışırlar. Xalqın milli yaddaşından xəbərsiz olanda isə zaman özü də yaddaşsızlıq yaradır, bədbinlik gətirir, xüsusilə, milli əxlaq böhran keçirir, gələcəyə ümitsizlik formalaşır. Lakin yaradıcı təxəyyülün inkişafı ilə yazıçı buna imkan vermir, bədii rəmzlər və simvollar vasitəsilə nikbin gələcəyə ümid yaradır, inandırıcı şərhlər, nəticələr ortaya qoyulur. Ə.İldırımoglu bütün yaradıcılığında qələmə aldığı həyat həqiqətlərinə məhz bu mövqedən yanaşmışdır.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Q. Əli İldırımoglundun yaradıcılıq yolu: milli-mənəvi dəyərlərin bədii salnaməsi. Bakı, “Nurlan”, 2009, 560 s.
2. Hüseynov R. Savabın cavabı. Bakı, AMEA Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, 2004, 77 s.
3. İldırımoglu Ə. Daş yağan gün. Bakı, “Elm və təhsil”, 2010, 240 s.
4. İldırımoglu Ə. Əmrahsız qalan dağlar. Bakı, “Nurlan”, 2007, 303 s.
5. İldırımoglu Ə. Közərən sətirlər. Bakı, “Nurlan”, 2007, 376 s.
6. Söz həmişə diridir (Sənət adamlarının sözü və əməli). Tərtib edən Mustafa Çəmənli. Bakı, “Yazıçı”, 1993, 176 s.
7. <http://www.aliildirimoglu.az>

QARABAĞ MÖVZUSU HÜSEYN RAZİNİN ƏDƏBİ- PUBLİSİSTİK YARADICILIĞINDA

Əliyeva Sahab Sadiq qızı

AMEA Naxçıvan Bölməsi

Xülasə

Məqalədə Hüseyn Razinin ədəbi-publisistik yaradıcılığında Qarabağ mövzusu araşdırılmış, bu istiqamətdə qələmə alınan şeirləri, məqalələri tədqiqata cəlb edilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, Qarabağ problemi, onun yaratdığı ağrı-acılar qəlbi vətən eşqi ilə çırpınan H.Razinin poetik düşüncələrində özünəməxsus yer tutur. Razinin 1980-cı illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində qələmə aldığı əksər şeir və məqalələri doğma Azərbaycanına sevgi, mənfur düşmənlərin siyasətinin ifşası, Vətənin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda mübarizəyə çağırış ruhunda qələmə alınmışdır. Məqalədə, həmçinin Razinin bu mövzuda qələmə aldığı nümunələrin hər birinin tariximizin ən ağırlı məqamlarının xatırlanması və gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələnməsindəki əhəmiyyəti də diqqətə çatdırılmışdır.

Açar sözlər: Naxçıvan ədəbi mühiti, Hüseyn Razi, Qarabağ mövzusu, poeziya, publisistika.

Summary

In the article, the theme of Garabagh has been studied in Hussein Razi's literary-publicist creativity. Poems and articles written in this direction were involved in the research. It was mentioned that Karabakh problem and the pains it made have a special place in the poetic thoughts of H.Razi, whose heart beats with love for the homeland. Most of the poems and articles written by Razi in the late 1980s and early 90s were in the spirit of love for his native Azerbaijan, disclosure of the policy of repugnant enemies, call for the struggle for freedom and independence of the motherland. The article also noted that each of the samples written by Razi on this subject is worth remembering the most painful moments of our history and educating young people in the spirit of patriotism.

Keywords: Nakhchivan literal environment, Hussein Razi, Garabagh theme, poetry, publicists.

XX əsr Naxçıvan ədəbi-mədəni mühitinin görkəmli nümayəndələrindən olan Hüseyn Razi zəngin yaradıcılığı ilə ədəbiyyat tariximizdə özünəməxsus mövqe qazanmış sənətkarlardandır. Milli ədəbiyyatımıza dəyərli töhfələr verən, qələmə aldığı şeirləri, poemaları, nəsr, dramaturgiya, ədəbi tənqid və publisistika nümunələri ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirən H.Razi əsərlərində xeyirxahlığı, əməyi, humanizmi, bir sözlə, nəcib insani duyğuları yüksək sənətkarlıqla tərənnüm etmişdir. “Qarabağ problemi, onun yaratdığı ağrı-acılar da qəlbi vətən eşqi ilə çırpınan H.Razinin poetik düşüncələrində özünəməxsus yer tutur” [1, s. 16]. 90-cı illərdə xalqın qanlı faciəsini görən şair həmin illərdə qələmə aldığı bir sıra şeir və məqalələrində üsyankarcasına bolşevik-sovet ideologiyasına qarşı çıxmış, bu rejimin yaratdığı saxta təbliğ və tərənnümçülüüyü qəti şəkildə rədd edərək xalqın yaşadığı mənəvi sarsıntıları ürək ağrısı ilə qələmə almışdır.

Vətənə olan yüksək sevgisini həyat və yaradıcılıq yolunun əsas istiqaməti seçən, əsas məramı xalqına xidmət olan H.Razinin yaşadığı dövrün tələbi səbəbindən sovet ideologiyasına inamı 1988-ci ildən başlayaraq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr, daha sonra 90-cı illərin qanlı qırğınları nəticəsində tamamilə alt-üst oldu. Şair Xanəli Kərimlinin “Etiraf insanın ucalığıdır” yazısında da qeyd etdiyi kimi, “90-cı illərin qanlı hadisələri H.Razinin illər boyu bolşevik-sovet ideologiyasına “bəslədiyi” ümid və inamını öldürdü. Ona görə də içimizdəki, gözümüzdəki qənimlərimizin hesabına sərvəti talan olmuş, torpaqlarının bir hissəsi əldən getmiş xalqın mənəvi sarsıntılarını görəndə özünün şair məninin timsalında bütün bu faciələri ümumiləşdirərək” [1, s. 48] istər şeirlərində, istərsə də publisistikasında əsl vətəndaş qeyrəti ilə işıqlandıran Razinin 1980-cı illərin sonu 90-cı illərin

əvvəllərində qələmə aldığı əksər şeir və məqalələri doğma Azərbaycanına sevgi, mənfur düşmənlərin siyasətinin ifşası, Vətənin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda mübarizəyə çağırış ruhunda qələmə alınmışdır. Heç təsadüfi deyildir ki, “Qarabağ məsələsi qızıqsızılarda Naxçıvanda keçirilən mitinqlərdə çıxış edən ziyalılardan biri də Hüseyn Razi idi” [1, s. 12] . Ən çətin günlərdə hər zaman həmvətənlərinə dəstək olan Razinin bu illərdə qələmə aldığı əksər şeirlərində hiss, həyəcan, narahatlıq duyğusu olduqca qabarıqdır. Onun “İnanıq”, “İllər boyu”, “Etiraf”, “Özgən”, “Qarabağdadır”, “Qardaş”, “Kül olmaz”, “Hara gedir bu gəmi?”, “Böhtan”, “Yarış”, “Əzrayıl”, “Yumaq kimi”, “Şəhid qəbirləri” və başqa şeirlərində illər boyu aldadılan xalqımızın düşdüyü ağır vəziyyət, doğma yurdumuza göz dikən düşmənlərin xəbisliyi nifrətlə lənətlənir. 1987-ci ildə qələmə alınan “Böhtan” şeirində oxuyuruq:

Əllər qabar oldu çəpik selində,
Dillər qabar oldu Urta deməkdən.
Süründük neçə il namərd əlində
Alçalıb, kiçilib mürgüləməkdən [2, s. 26] .

İllər boyu qorxuların tilovunda yaşayan, hər yalana inandırılan, kimliyi, mənliyi unutturulmağa çalışan xalqımıza şairin “İllər boyu” şeirindəki çağırışı olduqca təsirlidir:

Təəssüf ki, bu dirilik
Nə təsəlli, nə tövbədir.
-Qana-qana cılızlaşıb kiçilməyin,
Hər təpəni dağ bilməyin,
Başqasının şərəfinə keşik çəkib,
Adsız-şərəfsiz ölməyin
Müsibəti bir nəfərin dərdi deyil,
Bu bir milli faciədir [2, s. 81] .

Şairin bu istiqamətdə qələmə aldığı ən gözəl nümunə isə “Qarabağdadır” şeiridir. Şeir 1988-ci ildə yazılmış və Razinin Qarabağa olan sevgisi ən səmimi duyğularla təqdim olunmuşdur:

Qarabağ eşqidir, kökü dərinə,
Danışan kamanım, tarım, neyimdir.
O, mənim dağların zirvələrində

Bu gün odlar yurdu coşqun bir dəniz,
Haqqın kürsüsündən danışırıq biz.
Bütün tariximdə ən ibrətamiz,
Ən möhtəşəm dərslər Qarabağdadır [2, s. 12]

Şeirdə, həmçinin Qarabağ və ətraf ərazilərində baş verən hadisələrdən narahatlıq keçirən müəllif bununla bağlı duyğularını da əsl vətəndaşlıq qeyrəti ilə işıqlandırır:

Çılğın fırtına var ürəyimizdə,
Qəzəbdən gərilmiş əsəblər yanır.
Təmkinli görünə bilsək də üzdə,
Ruhumuz alışıb qasırgalanır.

İnamla köksünü qabardıb vətən,
Ədalət kiçilir, haqq təpiklənir.
Sanki qiyamətin sür düdüyündən
Bizə faciəli xəbər gəlir [2, s.11] .

H.Razinin bədii yaradıcılığı ilə yanaşı, publisistikasında da bu mövzu geniş səpkidə işıqlandırılmış, “Dağlar dağımdı mənim”, “Ana torpaq”, “Çətin yollar ayrıcında”, “Xəyanət və qəddarlıq fəlsəfəsi”, “Ülviyyətin son mənzili” kimi yazılarında Vətən torpağının müqəddəsliyi, Azərbaycanda yaranmış gərgin ictimai-siyasi vəziyyət, Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr, ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər haqqında Razinin düşüncələri yer almışdır. 1988-ci ildə yazılan “Dağlar dağımdı mənim” məqaləsində Qarabağ və ətraf ərazilərdə baş verən hadisələr, xalqımızın mübarizə əzmi, Vətən və ədalət naminə göstərdiyi fədakarlıqlar işıqlandırılıb: “Möhtəşəm Bakımızın

Lenin (indiki Azadlıq) meydanında iki həftədən bəri Xəzər kimi şahə qalxan insan dalğasında kükrəyən Vətən eşqinin möhtəşəmliyi bu gün dünyanın hər tərəfindən görünməkdədir... Bizə laqeyd olanlar, həqiqətə göz yuman, qulaqlarına pambıq tıxayıb ədalətə etinasız qalan, pul və zorakılıq, satqınlıq və xəyanət gücünə özgə torpağına qəsd etməyə inananlardır. Azərbaycanın xəritəsinə, qanuni hüquqlarına qəsd etmək istəyən erməni ekstremistlərinin bütün hərəkətləri xalqımızın qəlbində qəzəb və hiddət alovunu qızıdır. Biz inanırıq ki, Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələrdə həqiqət bizimlədir. Biz inanırıq ki, xalqımız bu qovğada da yüksək təmkin, dözümlü, mübarizə əzmi, anda sədaqət və birlik nümayiş etdirəcək, öz böyüklüyünü nəcib keyfiyyətləri ilə göstərərək ana beşiyimizin, baba mülkümüzün keşiyində məğrur dağlar kimi dayanacaqdır” [3]. Lakin zaman göstərdi ki, xalqımız nə qədər mübariz, humanist olsa da, düşmən bir o qədər qəddar, amansızdır. Elə H.Razinin də 1990-cı il 21 yanvar tarixində “Şərq qapısı” qəzetində dərc etdirdiyi “Xəyanət və qəddarlıq fəlsəfəsi” yazısı rus və ermənilərin mənfur niyyətlərinin açıqlanması, xalqımızın üzləşdiyi fəlakətlərin bütün cəhətləri ilə işıqlandırılmasında olduqca əhəmiyyətlidir: “70 il bundan bəri qatı riyakarlıq, xəyanət və qəddarlıq fəlsəfəsinin bayrağı altında keçdiyimiz yol bu gün ölüm saçan silahların atəşi altındadır. Saxta sosialist inqilabının Azərbaycana gətirdiyi bəhrələr hüquqsuzluq, zorakılıq, talançılıq və insan şəxsiyyətinə qəddarlıq olmuş, sinfi mübarizə poladından tökülən mərmilər bizə tuşlanmışdır...İllər boyu özünün qızıl qanını imperiyanın damarlarına axıdan, sərvətlərini təmənnasız paylayan, nankor və azğın erməni siyasətçilərin süfrəsini bol nemətlərlə dolduran Azərbaycan bu gün qatı xəyanət və qəddarlıq fəlsəfəsindən doğan milli fəlakət həddində durmuşdur. Bunu doğma Bakımızın çöhrəsini bürümüş qəzəb və dəhşətli matəm buludları, Qarabağımızı zəncirləyən qara qüvvələr, qədim Naxçıvanın hüdudlarını tutmuş quldur dəstələri bir daha çılpaqlığı ilə göstərir” [4]. Məqalənin davamında yanvarın 20-də Moskvanın “Zaman” xəbərlər proqramının Azərbaycanla bağlı yazıları, xalqımıza qatı düşmən kəsilən M.S.Qorbaçovun məhvimizə yönələn çıxışı, o zaman Azərbaycana rəhbərlik edən Ə.X.Vəzirovun xalqı qırğına verib qaçması kəskin tənqid olunmuşdur. Sonda isə Razi xalqını mübariz olmağa, Vətənin ləyaqəti və yenilməzliyi naminə vuruşmağa səsləyir: “Əziz qardaşlar və bacılar! Doğma Naxçıvanımızın övladları! İllər boyu “sarsılmaz qardaşlıq ailəsi” pərdəsinin dumanında mürgü vurub hər namərdə inandığımız yetər. Bu gün əsl hünər və qeyrət göstərmək vaxtıdır. Bir nəfər kimi sıralanın, bir ürək kimi vətənin ləyaqəti və yenilməzliyi naminə çırpınıb son damla qanımıza qədər vuruşmaq əzmində olduğumuzu göstərin” [4]. 1991-ci ildə dərc olunmuş “Ana torpaq” yazısında da torpağın müqəddəsliyi və qorunmasının vacibliyinin fonunda Azərbaycana olunan ərazi iddiaları, Vətənimizə göz dikən mənfur düşmənlərin təcavüzkar siyasətləri, torpağımızın bəhrəsi ilə harınlayıb Vətənə xəyanət edən namərdlər kəskin ifşa olunur: “Torpağa qəsd iki cür olur. Bunlardan biri düşmən təcavüzüdür. Namərd qonşularımızın, quldur niyyətlərin üç ildən bəri yurdumuzun ən gözəl guşələrinə təcavüz etmək cəhdidir. Onların bu qəsdini bütün xalqımızın qəlbində tükənməz qəzəb və hiddət yaratmışdır. Torpağa başqa cür qəsd edənlərin bir çoxunu isə biz mükafatlandırmışıq. Torpağın bəhrəsi ilə harınlayıb torpağa həqarətlə baxanları intizama çağırmaq və cəzalandırmaq illər uzunu yadımıza düşməmişdir” [5]. Bu məzmununda yazılan “Çətin yollar ayrıcında” yazısında isə Razi Azərbaycan xalqının taleyinə yazılan təcavüz, repressiya, sürgünlərlə məhv etməyə çalışdıqları mənlüyümüzün, qururumuzun, birliyimizin 20 Yanvar gecəsində bir daha sınıdığını ürəkəğrısı ilə təsvir edir: “O gün Odlar diyarı illərlə sehr-cadu kimi oxunmuş “xoşbəxtlik” mahnısının son nəqəratının atəş yağmuruna düşdüyünü görüb qəflət mürgüsündən ayılmış, dost-düşməni yaxşı tanımadığına inanmışdır. O məşum gecə uyumuş fikirlərdən, mürgü vuran xəyallardan, sərməst düşüncələrdən intibaha, mənəvi dirçəlişə açılan pəncərə kimi tariximizə həkk edilmiş, yaddaşlarımızda heykəlləşmişdir” [6]. Məqalənin davamında Şəhidlər xiyabanına gedən Razinin ana torpağın fəryadı, gözüyaşlı anaların hönkürtüsü ilə sehlənən məzarların, orada uyuyan övladlarımızın qanının yerdə qalmayacağına sonsuz inamı ifadə olunmuşdur: “Biz indi belə ümid qaynaqları olan çətin yolların ayrıcındayıq. Uğur olsun bu yolda hünər və qeyrət göstərən övladlarımıza! Şəhidlərin ruhuna və məzarına pak ürəklə and içib azadlığın yolunda mətanətlə irəli gedənlərə uğur olsun” [6].

Razinin Qarabağ mövzusunda qələmə aldığı ədəbi-publisistik nümunələrin hər birində xalqımızın başına açılan oyunların acı təəssüratları, Vətənin çörəyini yeyib ona xəyanət edən mənfur qüvvələrin siyasətləri kəskin tənqid olunur. Bu nümunələrin tariximizin ən ağırlı məqamlarının

xatırlanması və gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələnməsində əhəmiyyəti böyükdür. H.Razinin doğma Azərbaycanına sevgi, mənfur düşmənlərin siyasətinin ifşası, Vətənin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda mübarizəyə çağırış ruhunda qələmə aldığı şeir və məqalələrinə də əsaslanaraq deyə bilərik ki, qan yaddaşımıza əbədi həkk olunan faciələr, qırğınlar, soyqırımlar heç vaxt unudulmayacaq, bu yolda şəhidlik məqamına yüksələn qəhrəmanlarımız xalqımız var olduqca xatırlanaçaqdır!

Xəyallar çəkilmir nəzərimizdən,
Şəhidlər hər saat sıramızdadır.
Məğrur igidləri unutmur vətən,
Onlar ölməmişdir, aramızdadır [2, s. 136].

Ədəbiyyat

1. Hüseyin Razi-80. Xatirələr işığında. Bakı: Nurlan, 2004, 256 s.
2. Razi H. Gözün aydın. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1996, 232 s.
3. Razi H. Dağlar dağımdı mənəm. "Sovet Naxçıvanı" qəz., 1988, 27 noyabr
4. Razi H. Xəyanət və qəddarlıq fəlsəfəsi. "Şərq qapısı" qəz., 1990, 22 yanvar
5. Razi H. Ana torpaq. "Şərq qapısı" qəz., 1991, 13 fevral
6. Razi H. Çətin yollar ayrıcında. "Şərq qapısı" qəz., 1991, 17 yanvar.

QARABAĞDAN AMASIYAYA UZANAN POEZİYA KÖRPÜSÜ

Əsgərova Günel Yusif Qızı

Məmmədova Samirə Həmzə Qızı

AMEA Naxçıvan Bölməsi

Xülasə

Azərbaycan ədəbi mühiti ədəbiyyatımıza, elmimizə, mədəniyyətimizə bir çox sanballı şəxsiyyətlər, elm xadimləri, yazıçılar, ədəbiyyatşünaslar bəxş etmişdir. Bu şairlərdən bəziləri müəyyən səbəblərə görə mühacirət etmək məcburiyyətində qalmışdır. Məruzədə yaradıcılığının mühüm bir dövrünü Amasyada mühacirət ömrü keçirmiş XIX əsr təkkə-təsəvvüf ədəbiyyatının nümayəndəsi, nəqşibəndi Mir Həmzə Seyyid Nigari Qarabağının Qarabağa həsr etdiyi əsərlərinin bəzi nümunələri götürülərək təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbi mühiti, Qarabağ, vətən mövzusu, mühacirət ədəbiyyatı, poeziya.

Summary

Karabakh is one of the oldest cultural centres of Azerbaijan, entirely of all South Caucasus. Karabakh gained especially great fame as the cradle for poetry and music of Azerbaijan for centuries. The literary environment of Karabakh has presented many outstanding personalities, scientists, writers and literary critics to our literature, science and culture, such as Sayyid Nigar.

One can not imagine Azerbaijan literature without Sayyid Nigar, who was the emigrant poet of the 19th century. Azerbaijan poet Sayyid Mir Hamza Nigar was elected with his personality and creative works. Although the poet lived abroad, he expressed his admiration for the beauty of the Karabakh land in his works. The study analyzes the literary works of Sayyid Nigar, reveals the innovative features of the Azerbaijani emigrant literature in the process of scientific and theoretical analysis. His creativity is a useful page of Azerbaijan history in the nineteenth century.

Keywords: Azerbaijan literary environment, Karabakh, homeland issue, emigration literature and poetry.

Nə əcəb dövlət imiş seyri-şikari-Qarabaği,
Nə gözəl nemət imiş söhbəti-yari-Qarabağ [5, 95].

Azərbaycanın gözəl guşələrindən biri olan Qarabağ çoxəsrlik zəngin və qədim tarixə, mədəniyyətə sahibdir. Təbiəti qədər mədəniyyəti də zəngin olan Qarabağ torpağı ədəbiyyatımıza böyük dahilər, istedadlı sənətkarlar bəxş etmişdir. Bu səfali torpaq Molla Pənah Vaqif, Sədi Sani Qarabaği, Mir Mehdi Xəzani, Sarı Aşıq, Qasım bəy Zakir kimi görkəmli şəxsiyyətlər, ustad sənətkarlar yetişdirmişdir.

Qarabağ torpağının görkəmli şəxsiyyətləri tarix boyu qatı sovet rejiminin təzyiqlərilə üzləşib öz doğma yurdlarından didərgin düşərək, həyatını mühacirətdə keçirməyə məcbur olmuşlar. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının yaranması və formalaşmasında Yusif ibn Məhəmməd Qarabaği, Mücirəddin Beyləqani, Tuti Abdulla Qarabaği, Məhəmməd Qarabaği kimi mühacirətdə yaşamış dəyərli adiblərimizin böyük rolu olmuşdur.

Qarabağ ədəbi-mədəni mühitindən söhbət açarkən Seyid Mir Həmzə Qarabağinin yaradıcılığından söhbət açmamaq, onu xatırlamamaq mümkün deyil. O, “Saqinamə”, “Nigarnamə”, “Çaynamə” məsnəvilərinin, türk və fars dillərində yazdığı “Divanı”, “Qarabağnamə” poeması və başqa əsərlərin müəllifidir. Şeirləri sevilərək oxunub dillər əzbəri olan Seyid Nigari mühacirət ədəbiyyatının dəyərli simalarındandır. Şeirlərini əsasən “Nigari”, “Qarabaği” təxəllüsləri ilə yazmış və bu imza ilə tanınmışdır:

Nəsli -isamilsən, əsli-ərəbsən,
Ali-Məhəmmədsən, alinəsəbsən.
Müntəxəbsən, silsileyi-zəhəbsən,
Ey Seyyid Nigari, ey Qarabaği! [1, 28]

XIX əsr məşhur təriqət şairi, təkkə-təsəvvüf ədəbiyyatının dəyərli nümayəndəsi Mir Həmzə Seyidin Peyğəmbər soyundan olduğunu bildiren mənbələrdə onun Mədinədən Qarabağa gəldiyinə dair məlumatlar vardır. Şair özü alinəsəb seyidlərindən olmağına şahadət verib bir şeirində deyir:

Ali-alinəsəbəm, rindiyu şeydahəsəbəm,
Bəndeyi-ali-əba, Mirhəmzə adımdır [2, 142].

Türkiyənin kütləvi qəzetlərindən olan “Bu gün”ün 21 iyul 2013-cü il tarixli geniş redaksiya məqaləsində “Ulusalçıların babası peyğamber soyundan” başlıqlı yazıdan: “Geçən hafta hayatını kaybedən ulusalçıların ünlü ismi Prof. Dr. Alpaslan Işıklı'nın peyğamber soyundan gəldiyi ortaya çıxdı. Işıklı'nın dedəsi isə mutasavvıf Mir Hamza Nigari'ydi. Seyyid Mir Hamza Nigari, Karabağ'a bağlı Perküşad'da (Bərgüşad-H.N) 1805 yılında dünyaya gəldi. Nigari Seyyid Emir Paşa və Hayrənnisa Hanım'ın oğluydu. Büyükbabası Seyyid Rıza və dedələri devrin bilinen alimlərindəndi. Ailənin tarixdə bilinen ilk ismi Şeyh Seyyid Muhammed Şəmsəddin, Medine-i Münevverə'dən Karabağ'a hicret etmiş və Çiçimli köyünə yerləşmişti”.

İskəndər Pala Nigarinin divanının Türkiyədəki nəşrinin ön sözündə yazır: “Mir Həmzə Nigari adlı lüğətdə bir söz olsaydı, qarşısında mütləq “eşq” yazılardı. Ömrünü bir tək eşqə, bir tək eşqinə sərf etmiş bu könül dərinliyi olan Şeyx heç şübhə yoxdur ki, XIX əsr türk təsəvvüf mühit və ədəbiyyatının öndə gələn isimlərindəndir [2, 22].

Sufi şair Nizami, Füzuli, Nəsimi kimi şeirlərini təsəvvüfi mövzularda yazmışdır. Qəlbindəki bu İlahi eşqə bağlılığını, könül verdiyi bu ulu məhəbbətini aşağıdakı misralarda qələmə alaraq demişdir:

Nəsli-Məhəmməd sevmək, istəmək.
Haqqın bizə başqa kəramətidir [2, 21].

Həm qılınc, həm də qələmlə Qarabağın hür olmasını, yağılardan təmizlənməsi uğrunda mübarizə apararaq rus müstəmləkəsinin zülmünə, işğalçı siyasətinə qarşı çıxdığı üçün şairi sürgün etmək istəmişlər, lakin o, bunu anlamış və Anadoluya üz tutmuş və yaradıcılığının mühüm bir dövrünü Anadoluda keçirməli olmuşdur. Burada təfsir və hədis dərsləri demiş, təsəvvüf və nəqşibəndliliklə məşğul olmuşdur.

Vətənin yadellilərin işğalına məruz qalması, talan edilməsi şairi dərin kədərə, iztiraba qərq etmişdir. “Qarabağnamə” poemasında rus ordusuna öz nifrətini dilə gətirən şair doğma yurdunun bu vəhşiliklərə məruz qalmasına dözə bilmədiyini, qamətinin büküldüyünü, gözündən yaş yerinə qan axdığını aşağıdakı misralarında ürək yangısı ilə dilə gətirmişdir:

Gözlərdən hər dəm qan-yaş tökülür,
Sərvtək qamətim yay tək bükülür.
Sinəmə çarpa dağlar çəkilür,
Yadıma düşdükcə Çilgəz yaylağı [3].

Digər bir beytdə isə şair Qarabağı sevgilə, ülvi duyğularla mədh edərək, yurdunun mələklər, hurilər diyarı olduğunu, yaşıl örpəkli yaylaqlarını, büllur bulaqlarını cənnətə bənzədib vəsf etmişdir:

Xublər huridir, mələkmənzərdir.
Sözləri şirindir, şəhdü şəkkərdir.
Cənnətül Mə'vadur, hövzi-Kövsərdir
Qaraqaş yaylağı, Həməzə bulağı [3].

Qürbətdə yaşayıb-yaradan şairlərin yaradıcılığının əsas mövzusu vətənsəvərlikdir. Ömrünün sonunadək Amasiyada yaşayan daim Qarabağ həsrəti ilə yanıb-tutuşmuş şairin şeirlərinin əsas qayəsi qürbət həzinliyi, yangısı və vətən nisgilindən ibarətdir. Azərbaycan türkcəsində yazdığı divanında Qarabağın füsunkar təbiətinin bütün gözəlliklərini mədh edərək vətənə məhəbbət və sevgi duyğularını hər misrada hiss edib duymamaq mümkün deyil:

Aləmi-cənnət imiş dar - diyari-Qarabağ.
İndi bildim nə imiş vəsfi-həzari-Qarabağ,
Yeridir ki, cəkərəm ah və zari, Qarabağ.
Dağlayıbdır məni bir laləuzari-Qarabağ,
Yandırırbdır məni bir nari-Nigari-Qarabağ [5,101].

Qəlbi daim vətən həsrətilə döyünən şair şeirlərində uşaqlıq, gənclik illərinin keçdiyi Bərgüşad obasının təbiətini təsvir edərkən, Bərgüşadından ayrı qaldığı ağırlı keçən illərin həsrətini belə qələmə almışdır:

Canıma çəkmiş fələk
Bərgüşadın dağını,
Sönməz atəşi, ursan Həkəri irmağını.
Ol dairədə Həkəri, Bərşad,
Eşqin yeridir, buyurdu ustad [2,22].

Bərgüşadla bərabər Qaraqaş kəndini şeirlərində tərənnüm etmişdir. Şair könlünün Qarabağ torpağında qaldığını, “dildarının”, yəni Nigar xanımın vətəni olduğu üçün orada olmaqdan böyük zövq duyduğunu bildirirdi. Qaraqaş obasına olan bu sevginin əsas səbəbi isə Nigar xanımın yaşadığı kəndin olması idi:

Firdovsi-dilaradır gərçi Qarabağ, əmma
Xoşdur Qarabağ içrə kuyi Qaraqaş nəzakət övla
Qaraqaşlı elində Şirin misalım,
Şamü səhər çəkər intiarımı [3].

İstər divanındakı qəzəllərdə, istərsə də məsnəvilərində daima Qarabağı yad edir, onun xəyalı ilə yaşadığını etiraf edirdi:

Xəyalətilə gülgəşti-Qarabağı gəzər könlüm,
Gəlür kim küyi-dildarə,
qalur, zövqi-murad eylər [3].

“Çaynamə” adlı məsnəvisində Qarabağın sanki portretini çəkərək ulu babalarının yaşadığı bu müqəddəs torpaqda olan övliya türbələrinin, dini və tarixi abidələrinin təsvirini vermişdir. Qarabağ torpağı Nigariyə görə, behiştədən daha gözəl olduğu üçün behişt özü ona həsəd aparır. Azərbaycanın dilbər guşəsinin dünyanın behiştə olduğunu şövqlə tərənnüm edərək yazırdı:

Bir yer deyim ismidir Qarabağ.
Cənnət yeri abü şiri qaymaq.
Bir mövzui-xoş, fərəhfəzadır,

Dünyaya behişt desəm, səzadır [4].

Nigarın doğma vətəninə sevgisi sonsuzdur. O, Qarabağın hürriyyətinə qovuşacağı günü səbirsizliklə, həsrətlə gözləmiş, şeir və qəzəllərində bu könül dünyasının arzusunu həmişə dilə gətirmişdir:

Görüm abad olsun Qarabağ.

Şənlik olsun, daşı, bağı, ırmağı [3].

Böyük mütəsəvvüf şair, alim, övliya Mir Həməzə Seyid Nigari özündən sonrakı nəslə zəngin bədii irs qoymuşdur. Bu dəyərli Qarabağı irsini öyrənilib, gələcək nəslə çatdırılması hər birimizin ən ülvi vəzifəsi, borcu olmalıdır.

Bu gün hər bir azərbaycanlı üçün sonsuz fəxarət, sevinc və qürurverici bir haldır ki, tariximizin, mədəniyyətimizin beşiyi olan Qarabağımız Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü düzgün siyasəti və rəşadətli ordumuzun şücaəti sayəsində öz hürriyyətinə qovuşmuşdur.

Qarabağ torpağının azadlığa qovuşması ilə bu gün bütün Qarabağ uğrunda döyüşlərdə qəhrəmancasına şəhid olan oğullarımızın, qızlarımızın, elindən-obasından didərgin düşmüş fədakar şairlərimizin ruhu nəhayət ki şaddır.

Ədəbiyyat

1. Həsənzadə N. Şeyx Nigari Türbəsi. 525-ci qəz.,-2014.-13 dekabr.-s.28.29.30.
2. Köçərli F. "Azərbaycan ədəbiyyatı", II cildə, Bakı:"Elm", 1981, 459 s.
3. Məmmədli N. Nigarinin türkcə divanında Qarabağ. "Ədəbiyyat" qəz.,-2021.-01 yanvar.
4. Nərimanoğlu H. "Ruhu Qarabağda, cismi Amasiyada". 525-ci qəz.,-2015.-22 avqust.-s.21,22.
5. XIX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası. Bakı: "Şərq-Qərb", 2005, 424 s.
6. <http://genderi.org/iii-uluslararası.html?page=55>

AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA QARABAĞ

Əsgərzadə Lütviyyə Süleyman qızı

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Xülasə

İnsan ruhunun tərbiyəçisi olan ədəbiyyatın millətin mənliliyinin, qürurunun, böyüklüyünün, sabahının istiqamətləndirilməsində önəmi böyükdür. Tarixi həqiqətlər çox zaman tarixi əsərlərdən daha çox sənət əsərlərində gizlənilir. Səbəbi çox sadədir. Tarix yazanlar tarixi hadisələri hər hansı siyasi quruluşun sifarişi ilə, ya da tərəfdarı olaraq yazırlar, ancaq ədəbiyyat insanı öyrəndiyi üçün, hadisələrə daha obyektiv baxır, milli sənətkarlar belə sətirlər arasında da olsa tarixi həqiqətləri əks etdirməkdən çəkinməmişlər.

XX əsr 80-ci illərin sonunda cəmiyyətimizdə yaşanan sosial-siyasi proseslər, milli özünə qayıdış, düşüncə azadlığındakı yenilik, müharibə dəhşətləri də bədii ədəbiyyata təsirsiz qalmadı. Nəticədə, Azərbaycan şeirində Qarabağ müharibəsinin ideoloji və fəlsəfi tərəfini əks etdirən bədii əsərlər yazıldı.

1990-2020 illərin Azərbaycan şeirində 30 illik tariximiz, ağrı-acımız və Zəfər sevincimiz, tariximiz əks olundu.

Məqalədə, Azərbaycan şeirində Qarabağ mövzusu araşdırılaraq təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Qarabağ, I və II Qarabağ müharibəsi, Azərbaycan poeziyası

Summary

Literature, which is the educator of the human spirit, plays a main role in guiding the nation's self, pride, greatness and future. Historical truth is often hidden in works of art rather than recorded works. The reason is straightforward. Historians write historical events at the behest of or in support of any political system. Because literature studies people, they look at events more objectively, and national artists did not hesitate to reflect historical truth, even between such lines.

The socio-political processes in our society in the late 1980s, the return to national identity, innovation in freedom of thought, and the horrors of war did not remain unaffected by fiction. As a result, works of art reflecting the ideological and philosophical side of the Karabakh war were written in Azerbaijani poetry.

Azerbaijani poetry of 1990-2020 reflected our 30-year history, our pain and our joy and victory.

The article will examine and analyze the theme of Karabakh in Azerbaijani poetry.

Keywords: Karabakh, I and II Karabakh wars, Azerbaijani poetry

XX əsr 80-ci illərin sonunda cəmiyyətimizdə yaşanan sosial-siyasi proseslər, milli özünəqayıdış, düşüncə azadlığındakı yenilik, müharibə dəhşətləri bədii ədəbiyyata təsirsiz qalmadı. Nəticədə Azərbaycan şeirində Qarabağ müharibəsinin ideoloji və fəlsəfi tərəfini əks etdirən bədii əsərlər yazıldı.

Core Bayron yunan inqilabı haqqında yazdığı “Kefaloniya gündəliyi”ndə belə bir qeyd yazır: “Ölülərin yuxusu pozulub, mən uyurmuyam? Tiranlar cahanı əzir, mən susarmıyam? Əlbəttə, bu qədər qorxunc hadisələrin yaşandığı bir zamana şahidlik etmiş düşüncə, sənət, ədəbiyyat adamları da uyumadı və susmadı. Yaşananları yazdıqları şeirlərin misralarında əks etdirdilər.

“İnsanlıq tarixinin qara səhifələri olan müharibələr, çox ədəbi əsərlərin mövzusu olmuş və olmağa da davam etməkdədir. Nə qədər keçərli səbəblərlə olursa olsun, istər zəfərlə bitsin, istərsə məğlubiyyətlə, müharibənin ortağ bir nöqtəsi var, müharibənin geridə buraxdıqları. Bəzən ölümlə gəlir bu acı, bəzən yaralanmayla, bəzən ayrılıqla. İnsanı əks etdirən bir güzgü olan ədəbiyyat da həyatın bu gerçəyindən uzaq durmamışdır” [2, 355].

Qarabağ müharibəsi də “həyatın bir gerçəyidir” və bu yalnız torpaq davası deyil, bu bütövlükdə azərbaycançılıqla aparılan bir müharibədir. Bu müharibədə nə yaşlıya, nə uşağa, nə qadına aman verilmədi. Uşaqlar, qadınlar və yaşlılar erməni vandalizminə, ağlagəlməz işgəncələrə məruz qaldı. Bütün bunlar, Qarabağ çığılığı, köçkünlərin fəryadı, şəhidlik, düşməne nifrət, dövlət suverenliyinin qorunmasına çağırış və vətənə sədaqət hissi, zamanın ağır ideoloji yükü, torpaq itkisi, torpaq həsrəti, torpaq uğrunda şəhid olan qəhrəmanlar, ana bətnində doğranaraq məhv edilən uşaqların ölümü və s. ədəbiyyata, daha çox da şeirə yüklənirdi. Qarabağ mövzusunda Xəlil Rza Ulutürk, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Nəbi Xəzri, Nəriman Həsənzadə, Qabil, Zəlimxan Yaqub, Cabir Novruz, Nüsrət Kəsəmənli, Məmməd Aslan və s. şairlərin yazdıqları əsərlər istisnasız o dövrün barıt qoxulu, qanlı yazılmış örnəkləridir. Məsələn, Nəriman Həsənzadə şeirində müharibədən əvvəlki “fəsillərin çaşdığı”, “qışda bahar”, “qızılgülün yanağında qızılyanaq qar gördüyü” Qarabağın müharibədəki halının təsviri çox təsirlidir:

Meyitin başı soyulub,
Birin gözünü oyulub.
Körpə pis günə qoyulub,
Eşiblər goreşən kimi [7, 164].

Yaşanan dəhşətlər Zəlimxan Yaqub şeirində isə belə dilə gətirilib:

Danışmağa qoyma məni,
Dişimi qır, dilimi kəs.
Qarnımı cır, körpəmi vur,
Nəslimi qır, Dölümü kəs [8, 257].

Nəriman Həsənzadənin digər bir şeirində, “Şəhid atası Şərif qağaya məktub”u çox ağırlıdır. Şairin “Şəhid atası Şərif qağaya məktub” şeirində həm də erməni vandalizmi qarşısında “tabut”un “sükut içində”, “sükutun tabut içində olduğu” həyacanla dilə gətirilir: “Tabut sükut içindəydi/Sükut tabut içindəydi” [7, 422].

26 fevral 1992-ci ildə rusla erməni hərbiçiləri planlı şəkildə müharibə içində müharibə və bu müharibədə misli görünməyən qorxunc cinayət etdilər. Xocalını və Xocalı xalqını yerlə yeksan etdilər. Bu qorxunc cinayət, Alman faşistlərinin etdiklərindən də ağır və rəhmsiz idi. Xocalıda erməni təcavüzçüləri ana bətnindəki uşaqlara da rəhm etmədilər. Öldürülən uşaqlarların gözlərinin oyulması, qulaqlarının kəsilməsi, qadınların döşlərinin, hamilə qadınların qarınının cırılması, ana bətnindəki uşaqların doğranması, cənazələrinin dəlik-deşik edilməsi, dağlaması mənfur ermənilərin günahsız xalqa qarşı olan nifrətlərinin, eyni zamanda nə qədər cani olduqlarını bir daha təsdiqidir. Əlbəttə, bu ermənilərin nə birinci və sonuncu suçları deyil. 1905-ci ildən başlamış bu günə qədər əllərinə keçən hər fürsətdə ermənilər bunu etmişlər. Söhrab Tahirin "Xocalı qətləmə", Hikmət Ziyanın "Xocalı faciəsi", Fikrət Qocanın "Hər gecə Xocalıda", Aslan Kəmərlinin "Əldən gedir", Zəlimxan Yaqubun "Xocalım, sükunət", Əli Vəkili "Dördlülər", Fəridə Hacıyevanın "Xocalım hey!", Şərif Ağayarı "Xocalı, səni dünyaya çatdırmadıq", Məhəmməd Aranlının "Xocalı", Nurəngiz Günün "Xocalı simfoniyası: rekviyem"i, Nusrət Kəsəmənlinin "Xocalı", Paşa Qəlbinurun "Cahad", Rafiq Hümmanın "Şəhid nəğməsi", Zeynal Vəfanın "Əsgər andı" şeirlərində Xocalı soyqırımının göynəyi, acısı poetik dillə əks olunub.

Qarabağ müharibəsinin insan taleyinə yansıyan sızıltısını, yaradıcılığında duyğusallıqla əks etdirənlərdən biri də “Xocalı simfoniyası” əsəri ilə azadlıq, fikrin ifadə tərzini 90-cı illər şeirinə yeni bir zərafət, duyğusallıq gətirən şairə Nurəngiz Gündür.

Qarabağ müharibəsi, müharibənin gətirdiyi fəlakətlər Nurəngiz Gün yaradıcılığında qırmızı xətlə keçir. Şairəni bir ana, bir qadın olaraq ən çox rahatsız edən, uşaqlarımızın başına gətirilən işgəncələrdir. Onların yetim qalmaları, əsir alınmaları, qətl edilmələridir. “Kərəm ol sən o gözəlin Allahi” şeirində Nurəngiz Gün uşaqlarımızın ana qarınında ermənilər tərəfindən qəddarcasına öldürülməsindən bəhs edərkən məsum çağaların işgəncə ilə öldürülməsinə biganə qala bilməyən şairə öz sızıltılarını, acılarını da dilə gətirir, haqq səsinə ucaldır. Şairənin çağırışında haray var. Bu həssaslıq, bu sızıltı, haraylı hisslər silsiləsi şairənin “Xocalı Simfoniyası”nda da eyni duyğularla davam etdirilir. Şeir “İlahi! Sən onlara hüsur ver” müraciətilə başlayır:

Yox, rüzgar!
O cürə əsmə sən!
Torpaqda-
Torpağın altında
Dipdiri ölümlər var!
Dixsinə bilər onlar -
Alt-üst etmə torpağı,
Onlar onsuz da yazıq!
Tələf olubdur, onlar! [6].

Nurəngiz Günün rüzgardan torpaq altındakı dipdiri insanların səslərini, fəryadlarını duyub-duymadığını xəbər alması şeirin ən təsirli misralarıdır. O əmindir ki, nə rüzgar, nə də başqaları bu günahsız insanların səsinə, “Əsrin Simfoniyasını-Ölümlər Himni”ni duymayıb. Amma dünya bu səsi duymalıdır. Əsrin Xocalı fəryadını – şəhid çığıqlarının simfoniyasını, “Ölümlər himni”ni duymalıdır! Məqsədi dipdiri ölümlərin haqq səsinə dünyaya çatdırmaq olan şairənin hadisələri torpağın üstündə deyil, torpağın altında, dünyanın bu üzündə deyil, o biri üzündə baş verməsini əks etdirməsi diqqətə dəyərdir. Torpağın altında ölə bilməyən insanlar, xüsusilə də uşaqlar, onların torpaq altında havasız, anasız zarımları, əsas da süd üçün ana sinəsi axtarmaları çılpaq bir dillə ifadə edilir: ”İnqələ ana döşü əvəzinə/indicə torpağı əməcəklər!..”

Deyirlər ki, Nazim Hikmət həbsxanada olarkən rəssam Abidin Dınovdan soruşur: “Abidin, sən ümidin şəklini çəkə bilərsən”? Abidin Dınov ümidin şəklini çəkibmi, bilmirəm, amma Nurəngiz Gün Xocalı faciəsinin, Xocalıda dipdiri torpağa basdırılan ölümlərin harayının, ahının, naləsinin, bir sözlə “Zülmün nəhəng tablosunu sözlə şəklini çəkib:

Varındısa... sən Allah, ey Rüzgar,
fırça gətir!
Mən bu Qlobal Ahın şəklini çəkərəm!
Çəkə bilərəm Onu –
Bəşəriyyət önündəki
Zülmün Nəhəng Pannosunu! [6].

Xocalı faciəsinin sözlə şəklini əbədiləşdirən şairə bu rekviyemində faciənin günahsız qurbanlarına çevrilmiş insanların ruhunun narahat yaşamasından, onların hansısa kiçik bir pıçıldan ürkməsini də dilə gətirir, bütün dünyanı bürümüş rəzalətin nəticəsi olaraq uşaqların, yaşlıların amansızca qətl edilməsini həzm edə bilmir, üzünü uca varlığa tutub imdad dilərkən özü də tərki-dünya olur sanki. Xocalı soyqırımını qurbanlarını “Xocalı simfoniyası”nda torpaq üstə inləyən uşaqların, anaların ah-naləsini özünəməxsus bir şəkildə qələmə almış Nurəngiz Gün əllərini göylərə açaraq bu söyqırımın insanların həyatına gətirdiyi acı rüzgardan söz açır, bəşər tarixində insanlığa qarşı yönəlmiş olan cinayətin törətdiyi vəhşilikləri dilə gətirir. Bu, şairənin içindən keçən hislərin təzahürü, vəhşiliklərə qarşı ehtiraz səsidir” [4, 10]. Tənqidçi Vaqif Yusifli N.Günün şeirlərini “oxunmuş bir dua”ya bənzədir. Nurəngiz Günün “Xocalı simfoniyası”nda çağırışla haray, dua ilə lənət bir-birinə qarışmış. Qeyd edək ki, Xocalı hadisələrinin hansı zamanda törədilməsinə baxmayaraq dünya var olduqca bu faciənin səbəbkarları lənətlənəcəklər. Beləliklə, N.Günün “Xocalı simfoniyası”, acını, ağrını, ölümü, erməni vandallıqlarını əks etdirən sənət abidəsidir. Zamanın həyəcan simfoniyası olan bu abidə, əsrlər keçsə də erməni qəddarlığını, zülmünü, hiyləgərliyini, xəyanətini və cinayətini unutturmağa qoymayan, hər zaman xatırlanan bir abidədir!

Günümüzdə yazılan şeirlərdə görünür ki, müharibənin insanın içindəki acını, daşdığı həyat yükünü, yaşadığı vəhşəti ifadə etmək baxımından şeirimizi daha sərt təsiri altına alıb. Bu ağrı, acı, ölüm, qaçqınlıq ədəbiyyatımızın Ş.Ağayar, R.Qaraca, Z.Əzəmət, Q.Ağsəs, M.Köhnəqala kimi şairlərin müharibənin yaxıb kül etdiyi arzuların, öldürdüyü ümidlərin insan içində açdığı yaraları göstərən, öz duyğusal ahəngi və bədii formasıyla müharibə insanının hislərinin yanğısına və şairin mənəvi ağrıların təfəssilatına söykənən” şeirlərində bədii təcəssümünü tapır. Müharibə mövzusunun ağrı, acı və müharibə ovqatı ilə poeziyaya gətirilənlərdən biri də Ş.Ağayardı. Şair “Namaz” şeirində daha ilk misralarından oxucunu həyəcanlandırır, çünki o, yaşadığı faciələrin portretini, acının görüntülərini şeirdə sərgiləyir.

Göründüyü kimi, barışa bilmədiyimiz torpaq itkisi, alışa bilmədiyimiz məcburi köçkünlük, müharibədə itirdiklərimizin ağrı-acısı dönəmin şeirlərinin misralarına hopub. Gənc şairlər içlərində keçirdikləri acıları çılpaq, boyasız halda şeirə gətirməklə “doğma qarnında, yad toxum” (Garsia Lorca) olan müharibə gerçəklərini; ölüm, qan, şəhid, köç, talan, vətən itkisi və s. şeirlərində ifadə ediblər. Pikasso yaradıcılığının bəlli bir dönəmində, qədər üz çevirdiyi « underground » insanların üzüntüsü sərgilənmiş. Qarabağ müharibəsi zamanı elindən, yurdundan didərgin düşmüş, arxalarında vətən torpağı, ana-ata məzarı, qız, gəlin harayı buraxıb gələn köçkünlərin üzü də eynilə bir kədər mənzərəsinə çevrildi. Bu kədər tablosunun sərgiləndiyi sənət əsərlərində bir gecədə saç ağardıb, 50 il yaşlananların, vətən həsrətinə, yurd itkisinə, qışın sərt şazağında donaraq buz bağlayıb can verənlərin, doğmalarını, əzizlərini öz əlləri ilə məzara gömənlərin, namusu, isməti üçün öz qızını əlləri ilə boğaraq öldürən anaların, ana qarnında doğmadan ölənlərin; məcburi köçkünlüyün tablosu var. Bu tabloları – portretləri oxumaq, izləmək çox ağırdır. Hələ bu şeiri yazan bu zülmü, vəhşilikləri yaşayan, dədə-baba yurdundan çıxarılarq məcburi köçkünə dönüşən birisə... Bu anlamda, qaçqınlıq, məcburi köç ağrıları Kəlbəcərli şair Ələmdar Cabbarlı, Zəngilan köçkünü, şair Oqtay Zəngilanlı şeirlərinə tökülən, ağrı, acı, göz yaşlarıdır.

Zəngilanda dünyaya gələn, ali təhsilini Bakı Dövlət Universitetində alan, uzun zaman müəllim kimi fəaliyyət göstərən Oqtay İsgəndər oğlu Ələkbərovun Qarabağ müharibəsinə qədər normal bir həyatı vardı. Müharibə onun da arzularını, ümidlərini öldürdü, başına qarlar yağdırdı, şeirlərinə köç ağrısı, yurd həsrəti yüklədi. Taleyinə məcburi köçkünlük yazılan Oqtay Zəngilanlının Vətən duyğuları, köçkünlük iztrabları, yurd həsrəti ilə sızlayan qəlbindəkilər şeirinin misralarında ağıya dönür. Nə Bakıdakı yeni evi, nə oğul-uşağı ona köçkünlüyünü unutturmur, əksinə gün keçdikcə o yerlərin həsrəti daha da alovlanır. Onu “kədər dənizində üzdürür,” “Yurdu viran qalan elin qəmi”nə döndərir, çünki

şair vətən həsrəti ilə alışıb yanır. Oqtay vətən həsrətli şeirlərində nəinki yurdu, eli üçün həsrət çəkir, hətta orada qoyub gəldiyi “dəhrə”si, “yabası” üçün göz yaşını tökür:

Tor qurdular, tərək elədim obamı,
Qoyub gəldim balta, dəhrə, yabamı.
Sübh yuxumda sönmüş gördüm sobamı,
Baba ocağımda köz itirmişəm [9].

Xain əllərin qurduğu tələ nəticəsində doğma yurdunu, ata məzarını itirən, məşəqqətli günlər yaşayan Oqtayın şeirləri dərd, izzət, qəm, sızıltı, nalədir, haraydır. Bir tərəfdən “qoruya bilmədiyi ata məzarı”nın niskili, bir tərəfdən Azərbaycanda yaranan “çadır şəhərcikləri”, bir tərəfdən utana-utana aldığı köçkün payı, tapdalanan “abır-həya”sı, öldürülən qururu onun ruhunu sarsıdır. Şair belə dünyaya lənət oxuyur:

Tapdalanır abır, həya,
Yardım almaq istəmirəm.
Lənət sənə, belə dünya,
Köçkün qalmaq istəmirəm.

Qəlbə dəyir gündə biri,
Udmaq olmur hər təhqiri.
Ruhum ölür diri-diri,
Köçkün qalmaq istəmirəm [9].

Özünü “canlı şəhid” adlandıran Oqtayın misralarından köçkünlük dərdi süzülür. “Oqtayın şeirlərində ağır tarixi Qarabağ müharibəsi ilə doğulmuşdur”. Tənqidçi Nərgiz Cabbarlı yazır: “Şeir həm də yazarın mənəvi və psixoloji yaşantılarına götürən yoldur. Şairin özü ilə, mənəvi dünyası ilə mücadilənin şeirlə ifadəsidir” [3, 168]. “Bu nə tale, necə qismət – Ağlayır ana Zəngilan” – deyər fəryad edən Oqtayın da şeirləri “yazarın mənəvi və psixoloji yaşantılarına götürən yoldur. Şairin özü ilə, mənəvi dünyası ilə mücadilənin şeirlə ifadəsidir.” Ona şeir yazdıran ağrıdır, acıdır, köçkünlükdür, yurdsuzluqdur. Bütün bunlar, yəni dərdini, kədərini misralara pıçıldamaq yalnız Oqtay Zəngilanlı şeirlərində deyil, Qarabağda savaş verən bütün azərbaycanlılar üçün keçərlidir. Vətəninin, elinin düşmən tapdağından azad edilməsi üçün hər kəsi birliyə, bərabərliyə səsləyən Oqtay bir gün yurd yuvasına dönəcəyi inamı ilə yazır :

Sülh ilə olmasa, cənglə,
Yaraqlanıb top, tufənglə,
Vuruşub zalım fələklə
Yurd-yuvama dönəcəyəm [9].

Şairin bu inamı, bu istəyi şanlı Azərbaycan ordusu və Ali Baş Komandan, prezident İlham Əliyevin qəhrəmanlığı, şücaəti sayəsində 44 günlük Vətən müharibəsində həqiqətə çevrildi. Güməndən inama, inamdan həqiqətə gedən bu yolda torpaq uğrunda canından keçən şəhidlərimiz, qazilərimiz sayəsində torpaqlarımız işğaldan azad olundu. Artıq qalib ölkənin qalib vətəndaşlarıyıq. Tariximizdəki işğal sözü zəfərlə əvəzləndi. Ən önəmlisi - şeirimiz ağır ilə, kədərlə yüklənən şeirimiz artıq zəfər sevinci, zəfər qururu ilə yükləndi.

Haqq idi bayrağa içdiyən andın,
Əsrlik yolları qət etdin, əsgər.
Yeni tarix yazdın – zəfər qazandın,
Şuşa qalasını fəth etdin, əsgər.
Başın uca olsun, ay gözüm, canım,
Vüsala yetişdi könül sevdası.
Sayəndə güləcək Azərbaycanım,
Gəldi Qarabağın o xoş sədası.

“Böyük qələbəmizlə yeni era başladı. Bu eranın müəllifi tarix yazan Ali Baş Komandanımız İlham Əliyev və Azərbaycan ordusudur. Qalib çıxdığımız müharibə yalnız Qarabağda getmirdi. Diplomatiya və informasiya cəbhəsində də güclü müharibə gedirdi. 30 ildə susmuş dünya dövlətləri

nə sirri-xuda isə susqunluqlarını pozmuş, mənfur düşmənlərimizin dəstəkçisinə çevrilmişlərdi. İlk zəfər diplomatiya müharibəsində qazanıldı. “Dəmir yumruq” kimi birləşən Azərbaycan xalqı Qarabağ müharibəsində milli birlik nümayiş etdirdi; “Döyüslərdə oğlunu, qardaşını, atasını, həyat yoldaşını itirən Azərbaycan qadını Ali Baş Komandana “Dayanmayın, arxanızdayıq!” - şüarı ilə dəstək oldu. Düşmənin atdığı raketlərdən evləri dağılan, əzizlərini itirən vətəndaşlarımız doğma yurdularını tərk etmədi. Vətən uğrunda şəhid olmağı seçdi. Çünki Ali Baş Komandanına və Azərbaycan ordusuna inandı! Bu baxımdan qazanılan qələbə Ali Baş Komandan İlham Əliyevin əzminin, iradəsinin, qətiyyətli pragmatik siyasətinin, hərbi-sərkərdəlik məharətinin qanunauyğun nəticəsi, xalq-iqtidar birliyinin uğurudur. Bu, qələbə müstəqil Azərbaycan dövlətinin və qəhrəman Azərbaycan ordusunun zəfəridir. Ali Baş Komandanımız İlham Əliyev və Azərbaycan ordusu ən gözəl əsəri yazdı-Qarabağ zəfəri! [5]

İnsan ruhunun tərbiyəçisi olan ədəbiyyatın millətin mənliliyinin, qürurunun, böyüklüyünün, sabahının istiqamətləndirilməsində önəmi böyükdür. Tarixi həqiqətlər çox zaman tarixi əsərlərdən daha çox sənət əsərlərində gizlənir. Səbəbi çox sadədir. Tarix yazanlar tarixi hadisələri hər hansı siyasi quruluşun sifarişi ilə, ya da tərəfdarı olaraq yazırlar, ancaq ədəbiyyat insanı öyrəndiyi üçün, hadisələrə daha obyektiv baxır, milli sənətkarlar belə sətirlər arasında da olsa tarixi həqiqətləri əks etdirməkdən çəkinməmişlər. Bu mənada, “poeziya (ədəbiyyat) tarixdən daha fəlsəfi və ciddidir” [1] və 1990-2020-ci illərin Azərbaycan şeirində 30 illik tariximiz, ağrı-acımız və zəfər sevincimiz tariximiz əks olunub.

Ədəbiyyat

- 1.Aristotel, Poetika. Bakı, Şərq-Qərb, 2006.
- 2.Alan E. Savaş ədəbiyyatda savaş. Ayvakti Düşünce - Kültür və ədəbiyyat dərgisi. 2016 İyun, 69 sayı
- 3.Cabbarlı N. Savaş mövzusu Çağdaş Azərbaycan Şeirində Təməl Yön kimi (1993-2005 illər) / Uluslararası Savaş və ədəbiyyat Sempozyumu Bildirilər kitabı 16-18 Sakarya, dekabr, 2014. II cild s.,152
- 4.Ələddinqızı N. Xocalı simfoniyası. Səs qəz., 27 fevral, 2010. s. 10.
- 5.Əsgərzadə L. Əziz Şuşam, sən azadsan/15, XI 2020
- 6.Gün N. Xocalı simfonisi. Bakü, Vektor, 2006.
7. Həsənzadə N. Seçilmiş əsərləri. 7 cildə, II c. Bakü, Prometey, 2010 |
- 8.Zəlimxan Y. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I c. Bakü. Doğu-Batı, 2006
- 9.Zəngilanlı O. Milli az. news.milli.az/regional/175855.html www.zengilan.com

QARABAĞ ƏDƏBİ MÜHİTİ:MİRZƏ ƏLƏSGƏR NÖVRƏS

Əsgərzadə Lütviyyə

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
filologiya elmləri doktoru

Xülasə

Qarabağ ədəbi mühitinin yetirmələrindən biri də “sair şüaraların mümtazı” Mirzə Ələsgər Növrəsidir. Gənc yaşlarından bədii yaradıcılığa başlayan Növrəs Xurşidbanu Natəvanın rəhbərlik etdiyi “Məclisi-üns”ün fəal üzvlərindən olmuş, Mir Möhsün Nəvvabın “Məclisi-fəramuşan” məclisinin yığıncaqlarında iştirak etmişdir.

Həyatı və yaradıcılığı Qarabağ ədəbi mühitinin ən parlaq dövrünə (XIX –XX əsr) rast gələn Mirzə Ələsgər Növrəsin şeir-sənət ocağı Şuşada doğulması, Şuşa ədəbi mühitində pərvəriş tapması ədəbi yoluna işiq salmışdır. XIX əsrin II yarısı, XX əsrin ilk illərində poeziyada keçid prosesini yaşamış, yaradıcılığında klassik Şərq poeziyası, Divan ədəbiyyatı ənənələrini davam etdirmiş Mirzə Ələsgər Növrəs qəzəl, mütəəmməs, təxmis, növhə, əxlaqi-didaktik səpkili və s. şeirlər yazmışdır. Onun

“Pəndi-ətfal” poeması uşaq ədəbiyyatımızın təşəkkül dövrünün dəyərli nümunələrindən biridir. Növrəsin pedaqoji görüşlərini özündə ehtiva edən “Pəndi-ətfal” ana dilində məsnəvi formasında qələmə alınmış əxlaqi-didaktik poemadır. Şairin XX əsrin əvvəllərində yazdığı “Pəndü-ətfal” kitabı (1900), “Şərqi-Rus” qəzetinə və “Molla Nəsrəddin” jurnalına, eyni zamanda maarifçi müasirlərinə münasibətini də əks etdirir. Şair və ziyalı olaraq M.Ə.Növrəs yaradıcılığının ideya-məzmun və bədii forma-vəzn mənzərəsi, bu bədii irsin ədəbi prosesin inkişaf meyilləri baxımından əhəmiyyətlidir.

Məqalədə, Qarabağ ədəbi mühitinin mümtaz şairi Mirzə Ələsgər Növrəsin yaradıcılığı incələyəcək.

Açar sözlər: Qarabağ ədəbi mühiti, “Məclisi-üns”, “Məclisi-fərəmuşan”, Mirzə Ələsgər Növrəs

Summary

One of the pupils of the Karabakh literary environment is "the master of other slogans" Mirza Alasgar Novras. Novras Khurshidbanu Natavan, who began her artistic career at a young age, was an active member of the Majlisi-Uns, and attended the meetings of the Mir-Mohsun Navvab's Majlisi-Faramushan.

Mirza Alasgar Novras, whose life and work coincided with the brightest period of the Karabakh literary environment (XIX-XX centuries), was born in Shusha, the center of poetry and art, and his upbringing in the Shusha literary environment shed light on his literary path. Mirza Alasgar Novras, who lived through the transition process in poetry in the second half of the 19th century and the first years of the 20th century, continued the traditions of classical Eastern poetry and Divan literature in his work. His "Pandi-etfal" is one of the valuable examples of the period of formation of our children's literature. "Pandi-etfal" is a moral-didactic poem written in the form of a proverb in the native language, which contains the pedagogical views of the novra. The poet's book "Pandu-etfal" (1900), written in the early twentieth century, reflects his attitude to the "Eastern-Russian" newspaper and the magazine "Molla Nasreddin", as well as to his enlightened contemporaries. As a poet and intellectual, the idea-content and artistic form-weight of the work of MA Novras is important in terms of the development tendencies of the literary process of this artistic heritage.

The article will examine the work of Mirza Alasgar Novras, a great poet of the Karabakh literary environment.

Keywords: Karabakh literary environment, "Majlisi-Uns", Majlisi-Faramushan Mirza Alasgar Novras

Qarabağ ədəbi mühitinin yetirmələrindən biri də Mirzə Ələsgər Növrəsdür (1836-1912). “Asinin və mərhum Hacı Seyid Əzimin müasiri və sair şüaraların mümtazı” Mirzə Ələsgər Növrəs Şuşada doğulub, Şuşada yaşayıb, Şuşada vəfat edib. Şuşa şəhərində, Mirzə Həsən qəbistanlığında dəfn olunub.

Gənc yaşlarından bədii yaradıcılığa başlayan Növrəs Xurşidbanu Natəvanın rəhbərlik etdiyi “Məclisi-üns”ün fəal üzvlərindən olmuş, eyni zamanda Mir Möhsün Nəvvabın “Məclisi-fərəmuşan” məclisinin yığıncaqlarında iştirak etmişdir.

Həyatı və yaradıcılığı Qarabağ ədəbi mühitinin ən parlaq dövrünə (XIX –XX əsr) rast gələn Mirzə Ələsgər Növrəsin şeir-sənət ocağı Şuşada doğulması, Şuşa ədəbi mühitində pərvəriş tapması ədəbi yoluna işiq salmışdır. Ədəbiyyatşünas F.Köçərli bu mühiti belə xarakterizə edir: “Şuşa şəhərinin ab-havasının təsirindən və torpağının bərəkətindən burada çox zürəfa, üdəba və şüəra vücuda gəlir. Belə ki, Şuşa qalası Zaqafqaziyanın Şirazi mənzələsində olub,ərbabi-zövqü səfa oymağı və əhli-hal və sahibi-dil yatağı hesab olunur” [8, 163]. “Şuşa şəhərinin ab-havasının təsirindən və torpağının bərəkətindən vücuda gələn şüəra” [8, 163] Növrəs, yalnız Qarabağ mühitində deyil, bütövlükdə Azərbaycanda tanınan, Seyid Əzim Şirvaninin “həmdərdlərindən” biri, “həqiqi şair və əhli hal” idi.

XIX əsrin II yarısı, XX əsrin ilk illərində poeziyada keçid prosesini yaşamış, yaradıcılığında klassik Şərq poeziyası, Divan ədəbiyyatı ənənələrini davam etdirmiş Mirzə Ələsgər Növrəs, qəzəl,

müxəmməs, təxmis, növhə, əxlaqi-didaktik səpkili və s. şeirlər yazmışdır. Mirzə Ələsgər Növrəsin yaradıcılığında ədəbiyyatşünaslığın poetik janrlarından sayılan qəzəlləri aparıcıdır. Onun qəzəllərində Füzulinin ruhu duyulur:

Məni-bimarə müddətdir olub yağı qara gözlər,
Könüldə tari-müjganın qalıb baqi, qara gözlər.
Töküb peyvəstə qanım mərdümü, dünyayə faş olmuş,
Olubdur ogri qaşının qan ortağı, qara gözlər.
Dəgil eymən xətasından nəzər ərbabı, ondandır,
Olub məkri-fusuni-hiylə yığnağı qara gözlər.
Əzizim, məhvəşim, şuxim, nigarım, bəs nədir bais,
Qara gündə qoyubdur əhli-üşşaqi qara gözlər?!
Nə cürm etmiş, nəzərdən saldın axır rüzgar içrə,
Dəmadəm Növrəsi-məhzuni-müştaqi, qara gözlər [6, 163].

Aşağıda verilən nümunələrdən şairin bu qəzəlləri ömrünün qürub çağında, özünün vurğuladığı kimi, "pirlik əfrudəsində" yazdığı və bir az da şikayət notları hiss olunur:

Fələyin ruzi-əzəl mən belə pərvərdəsiyəm,
Ah, qəm ləşgərinin şövq ilə sərkərdəsiyəm,
Neçə müddətdi könül bəzmi-səfa təşnəsidir,
Zindədil hal bilən əhli-vəfa mürdəsiyəm.
Şəhr əhli neçəsi eylədi çox zülm mənə,
Qeybətü töhmətin axir belə pəjmürdəsiyəm.
Hər dənizadə mənim üstümə qalxızdı ayaq,
Deməzəm bir söz ona bəs ki, həya pərdəsiyəm.
Növrəsa, rəvnəqi-əyyami-cavanlıq getdi,
Zövq əhli deyiləm, pirilik əfsürdəsiyəm [6, 277].

Növrəsin yaradıcılığında M.Füzulinin "Divan"ındakı iki qəzələ yazdığı təxmisləri xüsusilə diqqət çəkir. M.Füzuli kimi, böyük söz sərrafının qəzəlinə təxmis yazmaq şairdən böyük hünər tələb edir. Digər tərəfdən, təxmis sələf kimi götürülən müəllifin qəzəl janrının poetik xüsusiyyətlərinə uyğun tərtib olmalı, sənətkarın poetik qanunlara xüsusi ustalılıqla yanaşılmalı, layiqli bir xələf olduğunu göstərməli, eyni zamanda yeni bir poetik üslub göstərməklə və öz mövqeyini qoruyub saxlamalıdır. Bu baxımdan Mirzə Ələsgər Növrəsin Məhəmməd Füzulinin qəzəlinə yazdığı təxmis gözəl poetik nümunədir:

Mən həbibə pakizadəm, ey gürühi-əşkiyə
Bulmuşam kuyi-vəfada rahi-təslimi riza
Aşiqəm yüz min bəlayə "əlbəla-ül-livəla"
"Qəd ənərəl eşqə lil üşşaqi-minhacəl hüda
Saliki-rahi-həqiqət eşqə eylər iqtida."

Ey könül, rəncü ənasir zövq buldun eşqdən
Aşiqi-həqsən, cəfasız zövq buldun eşqdən
Fəxr qıl, Növrəs, bəhasız zövq buldu eşqdən
"Ey Füzuli, intəhasız zövq buldun eşqdən
Böylədir hər iş ki, həq adilə qılsan ibtida."

Növrəs, Füzulinin qəzəlinə yazdığı təxmislərin bəzində o qədər "fəsaḥət və bəlağət izhar edir" ki, Füzuli ilə Növrəsin qəzəlini fərqləndirmək çətin olur. Olursa da bu, F.Köçərlinin təbirincə desək: "xeyli dəqiq və nazik anlayan ədib istər ki, Füzulinin kəlamını ona tərcih qılıb, mümtaz olunan məqamü nüqtələrini göstərsin":

Verib könlü zar etməyə bari qəm,
Əlif qamətim xəm qılıb bari-qəm.
Müqəyyəd könül ol səri-müyədir,
Dəmadəm işim şur ilə muyədir.
Ayaqdan salıbdır il ahim mənim,

Qurtarsın bu qəmdən ilahim mənim.
Ona bəzl edim can ilə varımı?!
Vəfalı ola dəhrdə yar odu,
Hə kim, Novrəsi yandıra yar odu [6, 173].

Mirzə Ələsgər Növrəsin nəzirələri öz poetikliyi və özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bunlardan biri də Abbasqulu Ağa Bakıxanovun “Gürcülər arasında” mənzum məktubundakı “Şəklin göstərir” rədifli qəzəlinə [2, 427] yazdığı nəzirədir:

Könlüm elə pünhandır, geysulər arasında,
Şanə gəzibən tapmaz yüz mulər arasında.
İstər ki, çəkə Mani tərhini qaşın, bilməz,
Peyvəstə kəşəkəşdir əbrulər arasında.
Məstanə xumar gözlər hərdəm mənə al eylər,
Qaldım nə yaman yerdə cadular arasında.
Bimar gözüm, cana, salmış məni bir halə,
Səhrayə düşüb gəzdim ahulər arasında.
Ta mən ki, cüda düşdüm ol yar vüsalından,
Varmı görəsən söhbət bədgulər arasında?!
Əğyarə vəfa etmək, üşşaqə cəfa, Növrəs,
Bilməm bu nə adətdir məhrulər arasında?! [6, 165].

Digər tərəfdən, Mirzə Ələsgər Növrəsin yazdığı qəzəl, nəzirə, xüsusən müxəmməslər XIX əsrdə bu janrın Azərbaycan ədəbiyyatında nə qədər inkişaf yolu keçdiyini göstərir. Klassik Şərq, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatında daha çox təsadüf edilən, Molla Pənah Vaqifin Molla Vəli Vidadi ilə, Qasım bəy Zakirin Mirzə Fətəli Axundovla, Seyid Əzim Şirvaninin müasirləri ilə müşairələrinə Növrəsin yaradıcılığında da rastlanırıq. Bu müşairələrin (şeyrləşmə, deyişmə) bəzisi dostcasına yazılmış, bəzisi isə ədəbi-ictimai mövzulardadır. Seyid Əzim Şirvaninin Mirzə Ələsgər Növrəsə “öz həmdərdlərindən bəzilərinin gülşəni-bəqaya vaxtsiz pərvaz edib, onu məhzünü məyus qoymalarını zikr edib hali-dildən yazdığı qəsidə də dostanədir.

Səlam olsun sənə, ey Kəbeyi-əhli-səfa, Novrəs!
Minayi-kuyinə olsun dilü canım fəda, Novrəs!
Mənə (biganədən) biganə oldun aqibət, ey şəh,
Səninlə olmayaydım kaş əzəldən aşına, Novrəs!
Məgər yox mehribanlıq Şişənin abü həvasında,
Dönübdür daşə könlün, ey rəfiqi-bivəfa, Novrəs!
Nə bir peyğam göndərdin bu müddətdə, nə bir qasid,
Məgər belə olurmuş aşinalıq, mərhəbə, Novrəs?!
Əlimdən getdi Asi, ol rəfiqi-xoşəda, Novrəs!
Qüsurun var, əgər etsən qəbul, (ey) pişva, Novrəs!
Çəkil, ənqayi-Qaf ol bir qənaət içrə Seyyid tək,
Verər məqsudini ol xaliqu-ərzü səma, Novrəs! [14, 178-79].
Şirvaninin Növrəsə yazdığı qəzəl-qitədə

Növrəs, ey həmdəmi-bimehr, şəhi-səngindil
Ki, pərvar bu gün mənzü olub Şişə sənə.
Sənsən ol qəsri-müşəyyəd ki, rəhi-rüfətdən,
Yetməz, ey pak güftər, sülləmi-əndişə sənə,
Çərxi-minayi sənə eylədi sağər qəmərini,
Gördü ta Şişədə vardır həvəsi-şişə sənə.
Sənsən ol nəxli-bünərpərvəri-baği-məna
Ki, olub danışü fərbəngü xirəd rişə sənə.
Dün eşitdim ki, Kərimxani-fələkçəkərdən
Tapılıb aiəmi-imkandə bir pişə sənə.
Qüvvəyi-təbdə sən şiri-neyistani-süxən,

Bais oldur ki, bu gün qismət olub bişə sənə.
Seyyida, Şişə tərəf səngi-mələmət atma,
Ta ki ustadi-hünər vurmaya bir tişə sənə [14, 180].

Qəzəl-qitədən də göründüyü kimi, Seyid Əzim Şirvani ilə Mirzə Ələsgər arasında dostluq, mənəvi yaxınlıq olub və qəsidənin yazılmasına Seyid Əzimin Növrəsdən bir xəbər olmaması səbəb olub (Növrəsin Xurşidbanu Natəvan və Seyid Əzimlə məktublaşdığı məlumdur). Seyid Əzim Şirvani Növrəsi dostluq və sədaqətdə bivəfalıqda qınayıb şikayət etsə və “namehribanlıığı Şişənin abü həvasında” görsə də, “sonradan şair dəhri-dunun inqilabından pərişanhal olmağını, cəmiyyəti-əhibbasını və zövqü-səfasını gərđişi-fələk bərhəm qılmasını və yarü ənsarının dağılıb təfriqə düşməsini bir-bir zikr edib, rəfiqi-xoşədası Asinin və ustadi-mükərrəmi Yusifinin gürgi-əzəlin yadı-qəddarənəsində seyd olmağını naleyi-cansuz ilə yad qılır. İntihayi-kələmda Növrəsə öz tərəfindən nəsihət üzü ilə deyir ki, sənin havadisdən sümüklərin şikəst olsa, əbnayi-zəmanədən mumiya təmənnə eyləmə; gülşəni-rizvandan badi-səba sənə buyi-cənnət yetirsə, qəbul etmə; əgər qəsri-müşəyyəd qeysəri-Rum təklif qılsa, ona meylü rəğbət göstərmə; Seyid tək çəkil qənaət guşəsinin birində ənqayı-Qaf kimi qərar tut; qadir rəzzaq sənin qismini göndərəsidir, həyati-müstəar eyni mətləb deyil, eyni mətləb yüz səyü ehtimam ilə feyzi-bəqanı arayıb bulmaqdır. Məktubdan təsirlənən Növrəs, dostuna, Seyid Əzim Şirvaniyə cavab yazır:

Fələk rəsmi budur, Seyyid, mənə səndən cüda qılsın,
Əsiri hicr edib, yüz ahü dərdə mübtəla qılsın.
Mədari-çərxi-dunpərvər budu, ey arifi-salik-
Ki dil əhlinə ruzi günbəgün dərđi bəla qılsın.
Vəfasız çərxi zülmündən hanı asudədil aşıq,
Onun dövründə kimdir yarilə bir dəm səfa qılsın?!
Dolanır naqisi dünyayı-dun hər dəmdə kamınca,
Hanı bir əhli-dil kim, kam ilə xeyri-dua qılsın?
Olub mehrü məhəbbət məhv dünyadan yəqinimdir,
Hanı dərd əhli, Novrəs dərđinə bir dəva qılsın? [8, 165].

Mirzə Ələsgər Növrəsə Nəvvabın yazdığı şeirlər (mürəbbe) diqqətçəkicidir:

Növrəs, nə yatıbsan qəflət içində
Ağırlaşıb gözün qanə dönübdür.
Bahar olub, məgər yoxdu xəbərin?
Səthi-cahan gülüstanə dönübdür [4, 29].
Şuri düşüb məhrulərin cahanə,
Nazlar satar, naziklərə şahanə
Düşməz ələ Növrəs belə bəhanə
Səthi-cahan gülüstanə dönübdür

Növrəs xəstə yatdığı zamanda Mir Möhsün Nəvvab ona yazdığı şeirdə “üns” əhlindən gen gəzməsinə işarə edir:

Ahın yenə Növrəs, yenə səbgir olubdur,
Suzi-dildən nədən çəkirsən nəva
Bulud kimi qəmdən qəlbin doludur,
“Üns” əhlindən məgər görübsən cəfa?

Dərđi dilin dualıq olsa, əgər
Fəramuşxanəyə sən eylə güzər
Nəvvabınız yazar sənə dualar,
Suyun içən kimi, taparsan şəfa
Nəvvab, qıl, şükür xudanı izhar,
Sünətə bax, sane`ətə pey apar,
Zahir edir cilvəsini bu asar,
Səthi-cahan gülüstanə dönübdür [4, 29-30].

“Məclisi-Fəramuşan”ın üzvlərinə ikinci şikayət
Biri Mirzayi Növrəsdür ki, vaqifdir əsrarə,
Xüsusən böylə işlərdə Cənabı xeyli danadır [4, 31].

“Bəhram bəy Fədainin tərifi”ndə Xan Qaradağini, Baki, Mirzə Növrəsi də unutmur. O yazır:

Biri Qaradağı ki, şəni alidir ali,
Onun həm şəni, həm şeiri “Fəramuşan”dadır əşhər.
Biri Mirzayi-Növrəsdür ki, pirandır xəmusanə,
Odur əşar aləmində qamu şairlərə rəhbər [4, 34].

Şuşada fəaliyyət göstərən "Məclisi-üns" poetik məclisinə Xurşud Banu Natəvan, "Məclisi-fəramuşan"a ("Unudulmuşlar məclisi") isə Mirzə Möhsün Nəvvab başçılıq edirdi. Poetik məclislər arasında sıx əlaqə mövcud idi və şairlər bir-biri ilə yazışırdılar. Bütövlükdə XIX yüzilliyin ədəbiyyatı, Qarabağ ədəbi məktəbinin yeni yüksək mərhələsi sayılan XX yüzilliyin ədəbiyyatına keçid üçün möhkəm zəmin hazırlamışdır. Ümumiyyətlə, “Məclisi-üns”ün şairləri arasında bir-birinin qəzəlinə nəzirə yazılması faktı çoxdur. Məsələn, Xan qızı Xurşidbanu Natəvanın “Ağlaram” rədifli şeirinə bir çox bənzətmələr yazılmışdır. Bu bənzətmələrdən birinin müəllifi “Məclisi-üns”ün üzvü Mirzə Rəhim Fənadırsa, Fənanın səsinə səsvərənlərdən biri də Həsənəli xan Qaradağıdır. H. Qaradağı isə öz şeirini Mirzə Ələsgər Növrəsə xitabən yazmışdır:

Yox məndə səbr firqəti-cananə, ağlaram,
Düşdüm dedim bu atəşi-hirmanə, ağlaram... [13, 313].

Dostu Həsənəli xan Qaradağinin şeirini cavabsız buraxmayan Növrəs, ona xitabən yazmışdır:

Səbr eylə cövrü-firqəti-cananə ağlama,
Salma özün bu atəşi-hirmanə, ağlama [13, 195].

Və ya, Nəvvabın “Aşiq oldum naghəhan bir suxi-bipərvayə mən” – misrası ilə başlayan qəzəlinə Fatma xanım Kəminə aşağıdakı cavab vermiş:

Eşqdə sud etmədim, düşdüm dəxi sevdəyə mən,
Tapmadım bir sud, oldum belə bisərməyə mən [13, 300].

Həmçinin, öz ürək çırpıntılarını da cavab-bənzətmədə onunla həmdərd olan Nəvvaba və “Məclisi-Fəramuşan”ın digər üzvlərinə; Həsənəli xan Qaradağıyə, Mirzə Ələsgər Növrəsə, Məşədi Əyyub Bakiyə, Abış bəyə çatdırmışdır:

Xaki-kuyi-dərgəhi-Nəvvab olaydım kaş ki,
Bulmuşam bəxtimi, yetməm rütbe-yi-əlayə mən.
Abışa, bilmiş Qaradağı Kəminə dağlanıb,
Olalı sərkər Növrəs, Bakiyə həmsayə mən! [13, 130].

Beləliklə, məclis üzvləri şairlər arasında bu cavab-bənzətmələrdə də şeirləşmə davam etmişdir.

“Məclisi-üns” üzvləri yalnız bir-biri ilə deyil, digər ədəbi məclislərlə də yaxından əlaqə saxlamışdır. H.A. Agəh Şamaxıya gələrək, Seyid Əzimə qonaq olmuş, onunla məktublaşmış, M.Məmai bir neçə dəfə Şamaxıya gəlmiş, orada şeir və musiqi məclisində iştirak etmişdir. Şirvan şairlərindən Mirzə Əbdüləli Hilali Şirvani dəfələrlə Şuşaya gələrək, “Məclisi-üns”də iştirak etmiş, Növrəs, Məmai, Həsən, Agəh və digər Qarabağ şairləri ilə xüsusi dostluq etmişdir. Agəh şeirlərindən birində onun Şuşaya gəlişini Yaqubla Yusifin görüşünə bərabər tutmuşdu. M.Ə. Hilali Şirvani “Məclisi-üns” şairlərinin hər birini səciyyələndirən şeir yazmış, burada adları çəkilən Məmai, Səməd bəy, Agəh, Məxfi və Növrəs də öz növbəsində ona cavab vermişlər. Onların şeirlərində Hilali Şirvani arif və nüktəşünas kimi səciyyələndirilmiş, onun sənətkarlığına yüksək qiymət verilmişdi” [9, 162-63]. M.Ə. Növrəs yalnız ədəbi məclislərin üzvləri və Azərbaycan şairlərinə təxmis yazmamış, Türkiyədə gedən ictimai-siyasi hadisələri və türk şairlərinin də yaradıcılığını izləmiş, Osmanlı şairəsi, Qazi Osman paşanın qızı Nigar xanımın “Yarəb, nə üçün zari - Nigari bu cahanda, / Naşad edəcək çoxsa da bir şad edəcək yox” [15] misralarına təxmis yazmışdır.

Fəryad ki, fəryadıma imdad edəcək yox,
Əfsus ki, qəmdən mənə azad edəcək yox.
Axır belə təqdir qılıb xalığı-yekta,

Deryayi-sədaqət yetirə gövhəri-məna,
 Mirati-məvəddətdə ola surəti-ziba,
 Təsiri məhəbbətlə yığılmış gözəl, əmma
 Viranə dili bir dəxi abad edəcək yox.
 Tarı, yaşasın ali təbari bu cahanda,
 Xahanları xoşnud ola bari bu cahanda,
 Öldürdü bu qəm Novrəsi-zari bu cahanda,
 Ya rəb, nə üçün zari Nigari bu cahanda
 Naşad edəcək yoxsa da bir şad edəcək yox? [8, 167].

Növrəsin tərcibənd şəklində yazdığı şeirlərindən biri də 1898-ci ildə ali-Osmanın (tarixi-məsihiyyənin) yunanlar ilə etdiyi müharibədə zəfər qazanmasına yazılmış mədhiyyədir. Şair, şeirdə Osmanlının qorxmaz, cəsur rəşadətli əsgərlərini, daha çox Sultan Əbdülhəmidə vəsf edir. F.Köçərliyə görə, Növrəsin “əsgərlərin tərifini və tövsifini unudub, cənab Sultan Əbdülhəmid həzrətlərini bəpəyan mədh etməsi fəthnaməni bir növ əhəmiyyətsiz eləyir. “Beş bənddən ibarət fəthnamənin hər bəndinin sonuncu beytləri belədir:

Röyət-iqbalına olsun kətib:

Həcrü minəllahi və fəthün qərib (Kömək Allahdandır və qələbə yaxındır).

F.Köçərliyin “Fəthnamə”nin axırıncı bəndini “Mirzə Ələsgər Növrəs” oçerkinə nümunə üçün daxil etməyi lazım bildiyi tərcibənddə yazılır:

Yarın ola, ey şəhi gərünvüqar,
 Kaşifi-ayati-xudavəndigar!
 Ruzi-əzəl tutdu, bu məşhurdur,
 Kongereyi-ərş onunla qərar.
 Ərsəgəhi-qəzvədətövhis üçün
 Oldu səbəb qayimeyi-Zülfüqar.
 Yarın ola sidq ilə siddiqi pak,
 Oldu o, peyğəmbər üçün yari-ğar.
 Həqqilə batil üzrə Faruq fürəoq
 Qoydu, edib dini-mübin aşikar.

Aləmi-əsrar odu Zünnureyn (Məhəmməd Peyğəmbərin iki qızını aldığı üçün Xəlifə Osmana verilən ad)

Katibi-ayati-xudavəndigar.
 Mən yaşasın dəhrdə Osman paşam,
 Oldu əcəb banii-tədbiri-kar.
 Kəbeyi-məqsudə yetib şövq ilə
 Ədhəmi-alinəsəbi-namdar.
 Cümləsi üçün həmləyi şiri-qərin,
 Rəzmgəhə qoydu qədəm üstüvar.
 Cümlə səpəskərlərə səd mərhəba,
 Eylədilər hishəsini tarmar.
 Səngəri xali qoyuban cümləsi
 Rahi-əzimət tutub etdi fərar.
 Qəlbi-sipəh tapdı pərakəndəlik,
 Qövmi-ədu qətlə yetib bişümar.
 Növrəsi-biçarə bunu zikr edər,
 Sultana nüsret verə pərvərdigar.
 Röyət-iqbalına olsun kətib:

“Nəcrü minəllahi və fəthün qərib” [8, 3169].

Növrəs “Məclisi-üns”ün musiqi ilə keçən yığıncaqlarına da başçılıq etmişdir. Belə ki, “Məclisi-üns”ün üzvləri Novruz bayramlarını da xüsusi təntənə ilə qeyd edər, bir yerə cəm olaraq, bayram münasibətilə qəzəllər, bahariyyələr, bayram qəsidələri yazdılar. Bu bayram məclislərinə musiqi xüsusi şənlik və ruh verirdi. Musiqi məclislərinə başçı seçilərdi. “Padşah” adlandırılan həmin şəxs

məclisin gedişinə, qayda-qanuna əməl edilməsinə rəhbərlik edərdi. Mirzə Ələsgər Növrəs də belə başçılardan olmuş, “Məclisi-üns”ün yığıncaqlarına musiqi ilə keçdikdə ona rəhbərlik etmişdir. XIX əsrdə musiqi məclislərinin çoxunun xüsusi başçısı olmuşdur. Mir Möhsün Nəvvab, Mirzə Ələsgər Növrəs (Şuşa), Seyid Əzim (Şamaxı), Kərim ağa Salik (Bakı) belə başçılardan idilər. Göründüyü kimi, şeir (xüsusilə klassik Şərq poeziyası) musiqinin ayrılmaz bir hissəsi olmuş, şairlər musiqini şeir qədər, musiqiçilər də poeziyanı musiqi qədər sevmişlər” [11].

Xaqani, Nizami, Füzuli, kimi klassiklərimiz kimi, Növrəs də növhələr yazmışdı. XIX əsr növhə-mərsiyələri də klassik poeziya ilə bağlı idi; “dini ənənədən yox, ədəbi ənənədən yaranmışdı. Klassik şeirin ictimai kədər motivləri davam etdirilən Növhə-mərsiyələr İslam-Sərq tarixində yaşanmış qanlı hadisələri, məzmun etibarlı ilə, məzhəb; sünnü-şiə qarşıdurmasını, xüsusən şiə təəssübkeşliyini əhatə edirdi. Müəyyən məsələlərə münasibətdə dini səciyyə daşmasına baxmayaraq, mərsiyə şərinə dünyəvilik və tarixilik humanizm ideyaları, məzhəbindən asılı olmayaraq insanın azadlıq hisslər güclüdür. Lakin bu azadlıq, humanizm mərsiyə şeirinə ictimai mahiyyət qazandıra bilmirdi. Mərsiyə yazan şairlərin mədh etdiyi; Məhəmməd Peyğəmbər, Əli, Hüseyn və s. kimi qəhrəmanlar tarixi şəxsiyyətlər olsa da, onları mövhumiləşdirdikləri üçündür. Qumri, Raci. Dilsuz, Asi kimi şairlərlə yanaşı, Mirzə Ələsgər Növrəsin də mərsiyələri eyni mötəvdə idi. Füzuliyə təxmislərindən birində özünü “Növhəxan” adlandıran Növrəs, “Ya Əli, dil türreyi-tərrarın eylər arizu,/Zülmət içrə mətləül-ənvarını eylər arizi”, - misraları ilə başladığı növhəsini belə bitirir:

Arizə qan yaşı gözdən cari eylər müttəsil,
Növhəxandır Növrəsi-məhzuni-müztər ilbəl,
Ya Əli, ruzi-cəzadə qoyma qalsın münfəl.
“Arizuməndi-vüsalındır Füzuli xəstədil,
Vəslin istər, dövləti-didarın eylər arizu” [8, 171].

Mərsiyə şeri Azərbaycan ədəbiyyatında süjetli lirikanın inkişafına xeyli təsir göstərmiş, insanın daxili dünyasının, subyektiv hisslərin canlı və təsirli təəcəssüm etdirilməsində, poetik dilin orta əsrlərə məxsus qəliz ərəb-fars tərkiblərindən təmizlənməsində və sadələşməsində müəyyən qədər əhəmiyyətli rol oynamış, bəzi əsərlər poetik-struktur baxımdan bəzi keyfiyyətlər qazanmışdı. Hətta yüksək bədiiliyi və şeriyyəti ilə Növhə və mərsiyələrin bir çoxu fərqlənir. Yazılan növhə-mərsiyələr əsasən, Şərq tarixində yaşanmış tarixi hadisələr və yazılan əsərlər “ruhani poeziya” olsa da, “məzmununda, daxili mayasında həyatilik, tarixilik” olan növhələr sırf dini ədəbiyyat deyil. Hicri tarixlə 61-ci il məhərrəm ayının 10-da (miladi 680-cı ilin oktyabr ayı) baş vermiş Kərbəla müsibətlərindən bəhs olunan növhələrdə şairlər baş vermiş hadisələrdən tarixi əhvalat kimi danışır, əsasən, Məhəmməd peyğəmbər (570-632), Əli ibn Əbu Talib (598-661) tərifləyir, Peyğəmbərin ailə üzvlərinə qarşı ədalətsiz davrananlar pislənir, lənətlənir, Əlinin, Hüseynin ölümü, ədalət, haqq uğrunda şəhidlik kimi dəyərləndirilirdi. Yazılan “tarixi-dini şeirlər yalnız məsciddə oxunmurdu. O, xalqın məişətinə daxil olmuşdu; yas məclislərində, ölü yerlərində oxunan belə şeirlər dinləyicilərin qəlbini rıqqətə gətirir, hissləri və duyğularını kövrəkləşdirirdi. Dinləyicilər məğlub olanın şəhidliyinə, onun dəstəsinin əsir düşməsinə təəssüflənir, göz yaşı axıdurdılar. Lakin mərsiyə şeri oxucularda bədbin əhvali-ruhiyyə yaratmır, əksinə, oxucunu mənəvi təmizliyə, əxlaqi saflığa çağırırdı. Yezidin imamlara etdiyi zülmü gözləri qarşısında canlandıran oxucu, yaxud dinləyici daxilən bu ədalətsizliyə qarşı çıxır, qəddarlığa və zalımlığa nifrən yağdırır, lənət oxuyur, hətta zülm və ədalətsizliyə qarşı etiraz və mübarizə ruhunda səfərbər olunurdu. “Bədii kökləri və estetik təbiəti etibarilə də mərsiyə Azərbaycan ictimai gerçəkliyinə və ədəbi fikrinə yad deyildi. Məlumdur ki, ölən qəhrəmana, həyatdan köçmüş əziz bir adama sevgi, məhəbbət ifadə edən yanıqlı nəğmələri daha təsirli şəkildə ifadə edən xüsusi adamlar da olmuşdur. Yəni Azərbaycan mərsiyəsi öz mayasını Azərbaycan xalq ədəbiyyatından, ailə-məişət nəğmələrindən, oxşama və ağılardan götürmüşdür. Növrəsin də bu janrdə yazdığı çox təsirli “növhələri və münacate rübaiyyatları”ndan birinə nəzər salaq:

Ta Şamə tərəf oldu rəvan məhmili-Zeynəb
Afaqa əsər eylədi ahi-dili- Zeynəb.
Üryan dəvə üstə yetişib küçəvi bamə
Şam içrə tamaşagəh olub xas ilə amə,
Şad oldu cəfa əhli, o gün yetdi məramə,

Bir məscidi-viranə olub mənzili-Zeynəb.
Zülm ilə düşüb ali-Əli dərbədən, ey çərx,
Şərm eylə ki, ta olmaya xunun cigər, ey çərx,
Qıldın bu qədər cövrü-cəfanı məgər, ey çərx,
Ahi lə müxəmmər olub abi-güli-Zeynəb.
Novrəs bu əzadə yetirib göylərə ahın,
Sürtəydi Hüseyn qəbrinə bu ruyi-siyahın,
Bağışla, hamu şialərin cürmü günahın,
Yarəb, bəhəri-möhnəti-dərđi-dili- Zeynəb! (Köçərli,s. [8, 169-70].

Və ya;

Mənəm, ey qövm, gülüstani-Əlidən bir gül,
Xəlv olubdur babamın vasitəsiylə cüzü kül,
Qəddi-bisayəsidir aləm üçün sayəvü zül.
“Çıxdı bir gün ki, ziyasında təmamiyyi-rüsul
Oldu məhv öylə ki, xurşid şüasinə Süha.”

Növrəs Füzuli qəzəlinə yazdığı təxmislərdə də eyni mövzuya toxunur.

Yandıra sizləri, ey qövmü-cəfa, nari-cəhim,
Lən edə sizlər üçün qədri qəhharü-qəvim,
Müctəba könlü olub mətəmi-Qasimdə dü nim,
“oldu bavari-cəhan rəvnəqi bir dürrü-yetim-
Ki, deyil iki cahan hasili ol dürrə bəha.”
Eşidib Novrəsi-miskin bu müsibət xəbərin,
Təbdən sərf qılır lölövü dürrü gövhərin,
Təziyəxanı olubdur şəhi-cinnü bəşərin,
“Ey Füzuli, rəhi-şərinə tut ol rəhbərin,
Bu təriq ilə zəlalətdən özün elə pəha” [8, 171].

XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin görkəmli şairlərindən olan Mirzə Ələsgər Növrəs eyni zamanda maarifçi-pedaqoq kimi fəaliyyət göstərmişdir. Dərsliklərə ehtiyac olduğu dövərdə dərs vəsaiti tərtib etmək kimi müqəddəs missiyanı üzərinə götürən şairin “Pəndi-ətfal” məsnəvi toplusundan uzun müddət məktəblərdə əyani vəsait kimi istifadə olunmuşdur. M.Ə.Növrəsin adı keçən “Pəndi-ətfal” poeması Bəşir bəy Aşurbəyovun xərci ilə, 1900-cü ildə Tiflisdə, K.Ünsizadənin mətbəəsində çap edilmişdir [8, 163]. Kitabın “Proloq”undan şairi belə bir əsər yazmağa sövq edən görkəmli pedaqoq və ədib Soltan Məcid Qənizadə olduğu, Qənizadənin uzun illər gülə, bülbülə, eşqə, təriqətə dair şeirlər yazan sənətkara “pəndi-ətfal”a dair “vəqt iqtizası”na uyğun əsərlər yazdığı məsləhət gördüyü məlum olur. Sultan Məcid Qənizadə ilə Bakıdakı şəxsi görüş və söhbətdən ruhlanan Mirzə Ələsgər Növrəs, “Pəndi-ətfal” adlı pedaqoji-didaktik dərsliyini yazır. Əsərin əvvəlində şairin özü bunu qeyd edərək yazır:

Tapmısan nəzmü-nəsrə də şöhrət,
Heyfsən, tazə halə qıl rəğbət.
Eylə təhrir pəndi-ətfalı,
Xeyrdən məktəb olmasın xali [5, 49].

N.Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi”, A.Bakıxanovun “Mişkatül-ənvar” poemalarının təsiri hiss olunan “Pəndi-ətfal” öyüd, nəsihət və “Məsəl” başlıqlı təmsilləri ehtiva etdiyi üçün əsərin vahid süjet xətti yoxdur, kompozisiya-struktur baxımından lirik parçalarla epik səciyyəli hekayət və təmsillərin növbələşməsi şəklində qurulmuş, ayrı-ayrı hissələrə ayrılmış bölmələrə; “Kitabın yazılmasının səbəbi”, “Hekayət”, “Məsəl”, “Müxatəb”, “Pənd” və s. adlar verilmişdir. Lirik-epik poema olan “Pəndi-ətfal”dakı bölmələrdə şairin ifadə etdiyi əxlaqi-didaktik fikirlərin, öyüd-nəsihət, təmsillərin hər biri kiçik yaşlı uşaqların təlim-tərbiyə və təhsilində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, onlara mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər aşılayır.

“Pəndi-ətfal”ın öyüd-nəsihət səciyyəli “Pənd” və “Hekayət” hissələri S.Ə.Şirvaninin “Rəbiül-ətfal”ında olduğu kimi müəllifin öz oğluna müraciəti şəklindədir və bu fikrin ifadəsi üçün bədi

üsulüdür. Şeirir qəhrəmanı ağıllı, müdrik atadır. Zəngin həyat təcrübəsi olan ata hansı sifətlərin yaxşı, hansının pis olduğunu bilir. Öz övladlarına ümumilikdə, gənc nəsə müraciətində xeyirxahlıq, doğruluq, səmimiyyət, böyüklərə hörmət - ehtiram, alicənablıq kimi nəcib insani sifətləri təbliğ edir və həmin sifətlərin fəzilətlərini konkret nümunələr əsasında göstərir. Təbii ki, bu keyfiyyətlərin əksini: sərxoşluq, oğurluq etməyi, qumar oynamağı, rüşvət-haram yeməyin insana bir faydasının olmayacağını, əksinə bəla gətirəcəyini vurğulayırdı. Növrəsin “ey oğul” xitabı yalnız öz oğluna deyil, bütün oğullardır və şair bu müraciəti ilə bütün uşaqları elm, maarif yoluna çağırır, bu yolda onlara nəsihətlər verir: elm öyrən, mərifət qazan, xalqa ehtiram göstər, haqqı unutma, pis insanlarla oturma, yaxşılarla yoldaşlıq et, ədəbli ol, qəlbinə pis hislərdən təmizlə, xeyirxah ol, qəlbinlə dilini bir et, namuslu ol, nadan və cahillərdən uzaq ol, əməyi sev, zəhmətlə yaşa, avara gəzmə, şəraba meyl etmə, halal yaşa, oğruluqdan və əyriyyədən çəkin, insafli və xeyirxah ol, ağıllı məsləhətlərə qulaq ver, qeybətdən, böhtandan uzaq dur, lovğa və təkbürlü olma, həmişə alimlərə, özündən böyüklərə, ata-anaya hörmət, ehtiram göstər və s. Ümumiyyətlə, “Pəndi-ətfal” başdan-başa hikmətli nəsihətlərlə, ibrətamiz deyimlərlə yüklüdür.

Növrəs, “Pəndi-ətfal”da rus təmsilnəvisi İ.A.Krılovun bir neçə təmsilini versə də, söylənən əxlaqi-didaktik mətləblərə uyğun seçilmiş təmsillərin hərfi tərcüməsini deyil, məzmununu vermiş, daha doğrusu, “Krılov təmsillərinin məzmununu milli dildə nəzmə çəkmiş, onlara sərbəst yanaşmış” [12, 241-248], təmsillərə milli kolorit qatararaq öz fərdi düşüncələri əsasında orijinal sənət nümunələri yaratmışdır.

Şairin pedaqoji və əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər ehtiva edən təmsilləri hər zaman aktualıq kəsb edir. İnsan üçün tərbiyənin vacib olduğunu Tifl üçün tərbiyə münasibdir, /Nə münasib, bəlkə vacibdir [5, 69] vurğulayan şair gənc nəsəlin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olan pedaqoqlara müraciət edərək onlara vəzifələrini, hər bir vətəndaşın şəxsiyyət kimi formalaşmasındakı məsuliyyətlərini xatırladır. Şəxsiyyət yetişdirmək üçün “bünövrənin” möhkəm olmasını və bünövrənin ilk tərbiyədən başladığını, tərbiyədə isə elmin rolunu vurğulayır. İbrətamiz məzmunlu məsnəvilərinin əsas ideyasını elm və təhsilin təbliği təşkil edən şair oğlunun timsalında gəncləri elmi, xumuş görmək istəyir. Şairin fikrincə, insan yalnız elm öyrənməklə mənfi cəhətləri özündən uzaqlaşdırıla bilər. Ümumiyyətlə, Növrəs “şeyrlərində humanist ideyanı əsas götürərək aforizmlərlə gənc nəsəli əxlaq kodeksini hərtərəfli idrak etməyə səsləyir.

Müasiri və dostu Seyid Əzim Şirvanidə olduğu kimi, Növrəsə diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də onun oğluna müraciət formasıdır; “Gözüm nuru”, “cani-pədar”, “ey gözüm”, “nuri-didəm” və s. Xitablar sözün həqiqi mənasında qayğıkeş, fədakar ata xitabıdır.

Növrəsin ictimai məzmunlu şeyrlərində XIX əsrin siyasi şəraiti də öz əksini tapmış, onun yaradıcılığında əyalət və şəhərlərdə mövcud çar mütləqiyyəti, habelə yüksək rütbəli rüşvətxor rus məmurlarının ölkəni özbaşınalıqla və zülmə idarə edib yerli insanları - müsəlmanları incitməsi qırmızı xətt kimi keçmişdir. Məsələn, “Dövr haqqında” və “Mabədi” şeyrlərində xalqın acınacaqlı vəziyyətinə acıyan şair yazır:

Müsəlmanə qətli-müsəlman halal,
Olubdur, edib bir-birin payımal [6, 117]

Əslində bu məsnəvilərdə xalqa xitab edən şair, acgöz və rüşvətxor dövlət məmurlarını adil olmağa, böhtan, mərdiməzarlıqdan uzaq durmağa çağırır. Bəzən də xalqın hüquqsuz və mütiliyi, nadanlıığı şairi daha kəskin çıxış etməyə vadar edir:

Hökümət yerində mən olsam əgər,
Müsəlmanı veyl edərəm sərbəsər.
Qırıb bir-birin bəlkə etsin təmam,
Budur düşmənin fikri hər sübhü şam! [6, 120].

İnsanların bəd əməllər törətməsini yalnız elm və sənətdən bixəbər olmalarında görəndə şairin fikrincə, bütün faciələrin başlanğıcı nadanlıqdır. Və nadanlığın aradan qaldırılması üçün elmdən bixəbər ruhaniləri köhnə təhsil üsulundan çəkindirmək üçün hədislərdən misal gətirən şair, xalqı “məhdədən ləhdə kimi elm öyrənməyə” çağırır. Digər tərəfdən, məktəblərin azlığından, mövcud təhsilin vəziyyətindən, şikayət edən şair, varlı insanlardan yeni məktəblərin inşa edilməsinə kömək etməyi xahiş edir:

Var hər yerdə xeyli dövlətli,
Sahibi-çiz, şəxsi hörmətli.
Məktəb əmrində etməmək təqsir,
Xərc lazımdı, şövq üzilə kəsir.
Qoymaq ətfalı tərbiyə tapşın,
Onlara nıknamlıq qalsın [6, 79].

“Pəndi-ətfal” uşaq ədəbiyyatımızın təşəkkül dövrünün dəyərli nümunələrindən biridir. Növrəsin pedaqoji görüşlərini özündə ehtiva edən “Pəndi-ətfal” ana dilində məsnəvi formasında qələmə alınmış əxlaqi-didaktik poemadır. XIX əsrin yeni məzmun kəsb eləmiş didaktik poeziyasında Mirzə Ələsgər Növrəs də yazdığı “Pəndi-ətfal” əsərində yaşadığı cəmiyyətin, onun əxlaqi və hüquqi qanunlarının köhnəliyini, elmin, ağılın və mədəniyyətin əhəmiyyətini vurğulayır, elmə, təhsilə səsləyir, elmsizliyi korluq olaraq qiymətləndir, elmi-mərifətin insana lazım olduğunu vurğulayırdı:

“Qalmış q zülmət içrə, binuruz,
Gözümüz var, leyk biz koruz” [6, 174].

Şairin XX əsrin əvvəllərində yazdığı “Pəndü-ətfal” kitabı (1900), “Şərqi-Rus” qəzetinə və “Molla Nəsrəddin” jurnalına, eyni zamanda maarifçi müasirlərinə münasibətini də əks etdirir. Şair və ziyalı olaraq M.Ə.Növrəs yaradıcılığının ideya-məzmun və bədii forma-vəzn mənzərəsi, bu bədii irsin ədəbi prosesin inkişaf meyilləri baxımından səciyyəsi və yeri əhəmiyyətlidir. “Mənbeyi-fəzlü kamalat olub bir çox mahir ədiblər və rəvəntəb şairlər ərseyi vücuda gətirən” [8, 152]. Şuşada doğulan Mirzə Ələsgər Növrəs Qarabağ ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndəsidir.

Ədəbiyyat

1. Bakıxanov Abbasqulu Ağa. Bədii əsərlər (Tərtib edən: Məmmədəğa Sultanov). Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1986
2. Əliyev Ə. Qarabağ ədəbi mühiti və Mir Möhsün Nəvvab. Bakı: ADPU-nəş. 2016
3. Təzkireyi-Nəvvab (redaktoru Vasif Quliyev). Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1998
4. Nəvvab M.M. Təzkireyi-Nəvvab (çapa hazırlayan: Əkrəm Bağirov). Bakı: Azərbaycan nəş, 1998
5. Növrəs Mirzə Ələsgər. Pəndi-ətfal. Tiflis: Kamal Ünsizadə mətbəəsi, 1900
6. Növrəs Mirzə Ələsgər. Mirzə Ələsgər Növrəs. (ön söz və lüğətin müəllifi Ş.Cəmşidov, tərtib edən: Ş.Cəmşidov, N.Növrəsli). Bakı: Yazıçı, 1985
7. Kəminə Fatma xanım. Şeirlər (Toplayanı: Əzizə Cəfərzadə). Bakı: Gənclik, 1971
8. Köçərli Firidun bəy. Azərbaycan ədəbiyyatı (Translitrasiya edən: Ruqiyə Qənbər qızı). 2 cildə, I c., Bakı: Elm, 1981
9. Qarayev N.S. XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri. Bakı: Nurlan, 2012
10. Qarayev N. “Təzkireyi-Ziyai” və “Təzkireyi-Nəvvab” haqqında bəzi qeydlər// Əlyazmalar xəzinəsində. IV c. 4. – Bakı, 1976, s. 78-87
11. Rahim M. Natəvan // “Vətən uğrunda” jurnalı, 1943, № 8-9
12. Rəsulova S.H. Azərbaycan maarifçi-realist epik uşaq şeirində müsbət məsnəvi-əxlaqi ideyaların təcəssümü// Odlar yurdu universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri, 2019, №25, s.107-121
13. Poetik məclislər (Toplayanı və tərtib edən: Nəsrəddin Qarayev). Bakı: Yazıçı, 1987
14. Şirvani Seyid Əzim. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. II cild. Bakı, Avrasiya Press, 2005
15. Yurdakul Ş. Çağdaş Türk edebiyatı-1. Ankara, Bilgi yayın

BİRİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA AZƏRBAYCAN EPİK ŞEİRİNDƏ QARABAĞ MÖVZUSU

Esmira Fuad

Xülasə

Çağdaş dövr Azərbaycan epik şeirində savaş gerçəkləri, erməni vandalizminin, 1828-ci ildə imzalanmış bədnam Türkmənçay müqaviləsi ilə iç ərazilərimizə dolmağa, Qarabağa köçürülməyə başladıqdan sonra, Ermənistanın Azərbaycana qarşı yeni torpaq iddialarına söykənən hücumları nəticəsində zaman-zaman üzləşdiyimiz erməni məsələsi ilə bağlı yeni söz demək təmayülü tendensiya xarakteri alaraq əsas mövzuya çevrilib. Çünki Qarabağlıların, yazarların iç dünyasında onları əsirə, didərginə, məcburi köçkünə, şəhidə çevirən müharibənin dəhşətləri, ağrıları yaşamaqda, ürəklərini qarsmaqda, sevincini, fərəhini buxovlamaqda idi... Ata-baba yurdları, əcdadlarının məzarları düşmən əlində qalan insanın içində bu dərd-mövzu korun-korun yanan ocağa dönmüşdü. Ona görə də ədəbiyyatda Qarabağ I Qarabağ savaşı mövzusu işğal tarixinin üstündən illər keçdikcə daha da qabarıqlaşdı. Ürəklərinin qanı ilə qələmə aldıkları əsərlərdə mövzu ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar sərgiləyən yazarlar müharibə, səngər döyüşləri zamanı yaşanan gərgin məqamları, savaş lövhələrini, ədalətli tərəfin-erməni zülmündən cana doyaraq ayağa qalxan, düşmənin layiqli cəzasını vermək üçün savaşa atılan Azərbaycan igidlərinin cüzi silahla, hətta əliyalın girişdiyi döyüş səhnələrini canlandırmağa, müharibə insanının içində boy vermiş ağrıları, acıları təsvir etməyə səy göstərdilər. Etiraf etmək gərəkdir ki, bu poetik mətnlərdə “90-cı illərə məxsus elə bir məqam - cəmiyyət, mənəviyyət, məişət, psixoloji durum mənasında - yoxdur ki, təsvirini tapmasın. Həm bütöv cəmiyyət-xalq səviyyəsində, həm də müharibə gerçəkliyinin, erməni probleminin lokal təzahürlərinə enərək...”(1)

Açar sözlər: I Qarabağ savaşı, erməni vandalizmi, məcburi köçkünlük, epik şeir

Summary

In modern Azerbaijani epic poetry, the realities of war, Armenian vandalism, the infamous Turkmenchay Treaty signed in 1828, the tendency to say a new word about the Armenian issue we face from time to time Armenia's attacks on Azerbaijan based on recent land claims. Taking on the character of a trend has become a significant theme. Because in the inner world of Karabakh people and writers, the horrors and pains of the war, which turned them into captives, exiles, IDPs and martyrs, were living, beating their hearts, tying their joy and happiness... The houses of their ancestors, their graves, had turned into a hearth burning in the hands of the enemy. Therefore, the First Karabakh War theme in the literature has become more prominent over the years of the occupation. Writers who express different approaches to the subject in their works written with their hearts' blood tried to describe the tense moments of the war, the trench battles, the tense moments during the trench battles, the battle boards to revive the battle scenes of Azerbaijani heroes. They stood up to the Armenian oppression of the just side and went to war to give proper punishment to the enemy, even with a small weapon, the pains and sufferings of a war man. In these poetic texts, it must be admitted, "there is no point in the '90s in the sense of society, morality, life, a psychological state that cannot be described. Both the whole society as the people, but also descending to the local manifestations of the reality of the war, the Armenian problem..."

Keywords: I Karabakh war, Armenian vandalism, involuntary resettlement, epic poetry

Yapon yazıçısı Abe Kobonun “sürrealist aləmin dəhşətləri, insanın azadlıqdan məhrum edilib cansızlığı və məhvedici məkana məhkum edilməsi, belə şəraitə düşmüş adamların iztirabları, tükürpədicə səhnələri canlandırılan” (2) “Qumsallıqdakı qadın” adlı məşhur romanı milli koloritinin

dərinliyi ilə oxucuların marağına çəkən çox dəyərli əsərlərdən biridir. Romanda “Bir entomoloq elmi işi ilə bağlı qumsallıqda yerləşən ucqar bir kəndə gedir. Kənddə gündəlik müşahidələri zamanı görür ki, sakinlər səhər obaşdan gecəyədək dənizin sahilində dalğaların yaratdığı qum topalarını dağdır, evlərin divarları ətrafına yığılmış qumu təmizləyib kənara süpürlər. Axır ki, bir gün dözməyib soruşur: “Hər gün gündəğandan günbatanacan qum dağdırsız, bütün ömrünüz belə keçir, bezmirsiz?” Kəndlilər cavab verirlər: - Qumu dağıtmasaq, kənd tamamilə batıb yox olar. Entomoloq-qumsallıq həşəratlarını öyrənməyə gələn alim təkrar soruşur: “Niyə başqa yerə köç etmirsiz?” Kəndlilər sadəcə bir söz: “Vətən!” deyirlər (3).

XX əsrin 90-cı illərində və XXI əsrin ilk onilliklərində Azərbaycan ədəbiyyatında da məhz “Vətən” mövzusu - terrorçu Ermənistan Respublikasının 1988-ildən bəri (daha doğrusu, 1905-1918-ci illərdən başlayaraq) Qarabağı işğal etmək uğruna xalqımızı sürüklədiyi ədalətsiz savaş, tariximizin qanlı yazılmış səhifəsi - I Qarabağ müharibəsi zamanı yaşanan vəhşət, şəhidlik, itkinlik, didərginlik, qaçqınlıq ağrıları, erməni cəlladlarının törətdiyi soyqırğınları, itirilən Vətən torpaqlarının ağrıları, əsir götürülən soydaşlarımızın qaranlıq taleyi, qız-gəlinlərimizin izzəti-nəfsinin tapdalanması, məğlubiyyət acısı, öləsiyə xəcalət hislər, yuxarıda da vurğulandığı kimi, bir çox əsərlərin, o cümlədən epik şeirin də mövzusunə çevrilib, neçə-neçə dərd naxışlı roman, hekayə, şeir və poemalar qələmə alınıb...

Çağımızın əyalət şairi Sabir Arazlı Özgün şeir yaradıcılığında, eləcə də son illər bir-birinin ardınca yazdığı silsilə poemalarında janrın hələ də öz aktuallığını qoruyub saxladığını təsdiqləyir. Vətən və vətəndaşlıq mövzusunə ədəbi müstəviyə gətirərək yaşanan milli faciələrin dərinliyini, miqyasını qabardır... O, Füzuli rayonundan pərvazlanan, lakin işğal dövründə Haramı düzündə müvəqqəti sığınacaq məskunlaşmağa məcbur qalan və hər gün, hər saat ana yurdun düşmən əlindən, erməni tapdağından azad ediləcəyi günü gözləyən, əsla dədə-baba əmanəti – Vətəni-ana torpağını qoyub getməyi düşünməyən bir qələm adamı, istedadlı şairdir. S.A.Özgün üçün hərbi vətənpərvərlik mövzusu çox doğmadır. Əzəmətli, sarsılmaz milli ruh bu mövzuda yazdığı əsərlərin ana xəttini təşkil edir. Hərbi vətənpərvərlik, Qarabağ müharibəsi, Vətənin mərd, cəsur oğul və qızlarının qutsal yurd uğrunda savaşda göstərdiyi igidlik və şücaət onun bədii və publisistik yazılarının, eləcə də poemalarının leytmotividir. “Dar çadır dərd dadır” poemasında (4, 123-148) 1993-cü ildən sonra yurduvalarını tərk edib el-obasından pərik düşən məcburi köçkünlərin dözülməz həyat tərzi öz əksini tapmışdır. Əslində didərginliyin elegiyası kimi qavranılan bu poemada hər şeyi əlindən çıxmış, mal-mülkünü, doğmalarını itirmiş köçkünlərin çəkdiyi zillət, ələm, həlli görünməyən çarəsizlik halları o qədər içdən və dəqiq təsvir edilir ki, bütövlükdə bu mənzərələr onları yaradan müəllifin xalqın dərd şairi olduğunun göstərgəsinə çevrilir. Eyni zamanda S.A.Özgünün həm də bir rəssam-şair olduğunu təsdiqləyir, çünki “o, şeir yazmır, dərdin sözlə şəklini çəkir”, - “Dar çadır dərd dadır” əsərində çadır sitəmlərinin şəklini çəkdiyi kimi:

Qaçqın bir kümə tikdi,
Köksündə qəmə tikdi.
Tikmədi ürəyincə,
Zamanın hökmü tikdi (4, 125).

“Mənim ayaqlarım kəndimdə qaldı; Sürüyüb gətirdilər kəndimdən məni. Çürüdüb apararlar kəndimə məni” misralarını, “Çadırın dar kölgəsi”nə sığınan qələm adamlarına xitabən “Şairi didərgin olmaz millətin!” hökmünün hələlik havadan asılı qaldığına vaysınan şairin kədər və qəm notlarına köklənmiş şeirlərini oxuyanların onu daha çox dərd-ələm şairi kimi səciyyələndirməsi ilə razılaşmayan jurnalist Hacı Məmmədov S.A.Özgünü “ lirik şair, bədii-fəlsəfi əsərlər müəllifi, ən ümdəsi isə... vətənpərvər şair...” kimi dəyərləndirir.

Qeyd etdiyimiz kimi, şairin dinamik inkişaf tempi izlənen poema yaradıcılığının əsasını hərbi vətənpərvərlik mövzusu təşkil edir. O, I Qarabağ müharibəsində sinəsini sipər edən oğul və qızlarımızın rəşadətindən, sevinc və kədərindən, Azərbaycanımızın başının bəlasından bəhs edən 10-dan çox poema yazmışdır. Ən ümdəsi, maraqlı cəhəti isə odur ki, bu əsərlərin biri digərini əsla təkrarlamır, mövzu poemadan-poemaya yeni axarda davam etdirilir...

Azərbaycan Respublikası Milli Qəhrəmanları Tanıtma İctimai birliyinin üzvü olan və bu üzdən milli qəhrəmanlarımızın ömür yolunu yaxından izləyən S.A.Özgün şəhid adını şərəflə qazanan igid ərllərimizə - Koroğlu Rəhimova “Qartal baxışlı cəngavər”, Elxan Zülfüqarova “Qırxıncı aşırım”,

Nazim Quliyevə “Rəşadət tərənəsi”, Salatın Əsgərovaya “Bənövşə bitmir payızda”, Tofiq Hüseynova “Xocalının Mixaylosu”, “Ömürdən uzun gecə”, Tahir Bağirova “Söydəmir kəhərin kişnərtisi”, eləcə də Şəmkinin ilk şəhidi, Əfqanıstan döyüşlərində də şücaət göstərmiş Xaqani İbrahimova və Respublika prokurorluq orqanları əməkdaşları arasında ilk imza atan, yəni Sumqayıt şəhər prokuroru vəzifəsində işləyərkən öz ərizəsi ilə işdən çıxıb könüllü döyüş meydanlarına atılan Ağababa Quliyevə “Topçu Ağababa əfsanəsi”, Qarabağ müharibəsində göstərdiyi misilsiz rəşadət və igidliklər azmış kimi, Macarıstanda bayrağımızı ləyaqət cəzası çəkən Ramil Səfərova “Qəzəb baltasıyla çərtilmiş hikkə” adlı poemalar həsr edərək Qarabağ müharibəsi və didərginlik mövzusunda yazdığı bu silsilə əsərləri ilə on igid şəhidə ədəbi və əbədi heykəl yonmuşdur.

Azərbaycan anası pak, qəlbi kövrək, həlim təbiətli olmasına rəğmən, həm də bir Tomris, düşmənə qan qusduran dişi Aslan - Asenadır. Birinci Qarabağ müharibəsində də kifayət qədər igid qızlarımız, qadınlarımız silaha sarılmış, öz ərləri, ata və qardaşları ilə bərabər erməni vandallarına qarşı mərdliklə vuruşmuş, yaxud yaralı əsgərlərimizə tibbi yardım göstərmişlər. S.A.Özgün mərd Azərbaycan qadını qutsal varlıq, Vətənin şərəfi-şanı, baş tacı sanır. Göstərir ki, hər qadın da qılınc tək sıyrılib silaha sarıla bilməz!

“Bənövşə bitmir payızda” poemasında Salatın Əsgərova haqqında xüsusi bir məhəbbətlə söz açan şairə görə, o, təkcə jurnalist deyildi, əzmkarlığı, qorxmazlığı, cəsarəti və qılınc kimi kəskin sözü ilə örnək bir döyüşçü idi... Qarabağın ən qaynar nöqtələrinə gedir, səngərlərdə olur, isti-isti reportajlar hazırlayır və bu məqamlarda bəzən erməni faşistləri ilə üz-üzə də gəlirdi. “Qönçə-qönçə arzuları açılmamış, istəkləri pərvazlanıb uçmamış” Salatının taleyinə vaysinsa da, onunla qürur duyur S.A.Özgün:

Baş əymədin haqsızlığa, zillətə
Həcər, Tavat kimi gəldin qeyrətə.
Layiq oldun bu fəxrə, şərəfətə.
Sən zillətlə bərişmadın, Salatın! (5, 161-162)

O, poemada “Nədir qəhrəmanlıq? – sualının da dəqiq cavabını axtarır. Böyük Səməd Vurğunun təbirincə: “Bəzən dilsiz bir vüqarla qılınc çəkir qəhrəmanlıq...” Filosoflardan biri isə bu məfhumu: “Qəhrəmanlıq-insanın öz nisbi, qeyri-kamil, sonlu, ölümlü imkanlarından kənara çıxması, onların üzərində yüksəlməsidir” – kimi şərh edir... S.Arazlının qənaətcinə isə:

Qəhrəmanlıq - Dilim-dilim, şölə-şölə
Kükrəyən səs, çöşən səs.
Qəhrəmanlıq-Hər cıncısı dan yerini nurlandıran
Günəş kimi... müqəddəs!
Qəhrəmanlıq - Ölümsüzlük, Əbədiyyət, həyatdır,
Qəhrəmanlıq-Məslək haqqı, Ana haqqı həyatda!.. (5, 187)

Elə isə bəs müharibənin özü nədir? Hansı situasiyada, kimlər qan və ölüm qoxuyan bu meydana gözünlü belə qırpmadan atıla bilər? S.A.Özgün “Xocalının “Mixaylo”su” poemasının proloqunda bu sualın da orijinal cavabı var:

Müharibə... Bu meydana atılanın ürəyində cəfakeşlik,
Varlığında qürur, inam, səbr, dözümlü, rişə gərək!
Müharibə meydanına atılan kəs“Ya...ZÜLM, ya.. AZADLIQ”
Təndirində bişə gərək! (5, 201-202)

Əsərin qəhrəmanı Xocalının və bütün Azərbaycanın mərdi Tofiq Hüseynov da Xocalının alovlar içində yanaraq kül olmasını öz gözləri ilə görür, əsrin ən vəhşətli hadisəsinin, Xirosima, Naqasaki və Xatun faciələri zəncirində növbəti bir halqa olduğunun şahidi olur, təkbaşına düşmənin üzərinə atılır, son anda cəngavər Mehdi Hüseynzadənin Hitler Almaniyasının ölkələr fəth etmiş qüdrətli ordusunu və faşizmin daşıyıcılarını heyrətə salan qəhrəmanlığını təkrarlayır. Real hadisə və olayların şahidliyi ilə qələmə alınan poemanın sujet xətti kifayət qədər maraqlı, təhkiyə üsulu diqqətçəkən və ibrətamizdir:

Kaftarlar get-gedə yaxınlaşırdı,
Axın çoxalırdı, dağ-daş aşırırdı.
...Tofiq də qəzəbdən, bu an qəflətən

Yatmış aslan kimi nərə çəkərək
Çırpdı qumbaranı öndəki daşa...
Çırpdı ki, qan üçün susayanların
Topası alova, oda tutuşa! (5, 208)

Döyüş meydanlarında bu təpərdə igidlərimiz vuruşsalar da, min təəssüflər ki, torpaqlarımızın 20 faizi qəsb edilib və bu amansız işğal faktı günümüzədək, yəni 2020-ci ilin 27 sentyabrınadək dəyişməz olaraq qalıb. Bu işğalın gerçəkləşməsində, ulu yurdun dilbər guşəsinin əsarət altına düşməsində, heç şübhəsiz, o vaxtlar ölkəyə rəhbərlik edən səriştəsiz dövlət başçıların, daxildə, orduda olan satqınların da rolu az olmayıb. Cəbhə bölgəsində yaşadığına görə, bəzi məqamların şahidi olmuş müəllifin məhz həmin şahidliyi “Topçu Ağababa əfsanəsi” poemasında bu ağırlı misraların yazılmasını şərtləndirib:

İlahi, bu nədir?!.. Bu... ola bilməz!
Ordu bu cür geri çəkilə bilməz!
Bu qədər nahaq qan tökülə bilməz!
Millətin çiyində fərariyyədən,
Satqınlıqdan ağır yük ola bilməz! (5, 268)

Bu mənada “Ağdam ağrısı” poeması olduqca xarakterikdir. Çünki Ağdam istehkam idi. Mete xan haqqında söylənilən rəvayətdəki əsas məqam, heç şübhəsiz, hər bir türk xatırlayır. Atını, baş hərəmini tələb edən düşməne qan tökməmək naminə peşkəs edən elbəyi bir ovuc vətən torpağından vaz keçmir. İgid elbəyi Mete xan qılıncını sıyırır savaşa meydanına atılır. Özgün həmin anı belə poetikləşdirir:

At da, hərəm də mənim idi-verdim,
torpaq Xalqındı!
Qeyrəti olan insan torpaq satarmı?!

Ancaq ulu yurdumuzda 2017-ci ilin reallığı bambaşqadır: yurd yerlərimizin 20 faizi düşmənin əlində, neçə-neçə qız-gəlinimiz, lay-divar oğullarımız, zülm və məşəqqətlərlə keçən 26 il ərzində sağ qalması bacaran ata-analarımız erməni əsirliyindədir. Əlbəttə, S.A.Özgünün bu misraları yazarkən keçirdiyi ürək ağrısı anlaşılındır:

Pak, məsum bir gözəl düşmən əlində,
Köməksiz qalanda, gücsüz qalanda,
Hardasa qeyrətdən danışılarda
Bizdə utanmağa sifət gərəkdir.
Erməni adlanan kinli toxumu
Rəzildən də rəzil bilməkdən ötrü
Bizlərdə ən azı nifrət gərəkdir.
O qeyrət yoxdursa damarımızda,
Bizdə qan almağa, qisas almağa
Cəsarət yoxdursa damarımızda,
Şəksiz, əl-qol açar o haramzada! (5, 240)

Ancaq bu mərdanə Xalq heç vaxt ruhdan düşməyib, torpaqlarımızın geri alınacağına, qələbəyə ümidini itirməyib. İdeal uğrunda mübarizə aparmağın vacibliyini anlayıb. Bu gün də anlayır və inanır ki, torpaq, Vətən təəssübü çəkən övladlarımız olub, var və sabah da olacaqdır... Və təbii, kim ki, millətinin, yurdunun qeyrətini çəkir, xalq o adı daim hörmətlə çəkib böyük ehtiramla yad edəcəkdir... Bu xalq inanır ki, Aprel döyüşlərində olduğu kimi, zəfər çalmağa qadir müzəffər Ordumuz, bu şanlı ordunun Ali Baş komandanı var:

Eheey! Ey möcüzəm-Ağ atlı oğlan,
Eheey! Savalanda yatan igidim, ümidim-oyan!
Oyan ki, bəşəri bürüyər bu qan.
Sıyır qılıncını, qalx bədöy ata,
Yetişsin bu millət arzu-murada.
Bir dəli nərə çək, başlansın cəng!
Gey dəmir libasını, qurtar bu el yasını! (5, 244)

S.A. Özgünün istər hərbi vətənpərvərlik, istərsə də digər mövzularda yazdığı poemaları rəngarəng, hərtərəfli, əhatəli, məna və məzmunca mükəmməldir...

İllərdən bəri içində azadlıq, istiqlal arzuları boğulub qalmış Güney şairləri Quzey Azərbaycanın bir sıra rayonlarının işğalçı, vandal Ermənistan dövləti tərəfindən ələ keçirilməsinə, xalqın düşmən əsarətində olan Qarabağ dərdinə laqeyd qalmır, bunu bütöv Azərbaycanın dərdi, problemi kimi qəbul edir və onun çözülməsi, ədalətin bərqərar olması uğrunda qələmləri ilə mübarizə aparırlar. Qarabağ problemini həтта “dərddli Təbrizin qanı qurumayan yarası (M.Əzizpur)” sayırlar. Əli Daşqın, Ədalət Duman, Nurəli Qurbanzadə, Məlihə Əzizpur, Huşəng Cəfəri, Əlirza Miyanalı, Nigar Xiyavi, Eldar Muğanlı, Həsən İldırım, Kiyən Xiyav, Türkan Urmulu və digər şairlər bu dərdin ağırlığını ürəklərində və şeirlərində daşıyırlar. Onlar bütöv Azərbaycanın Fars və Rusiya imperiyaları arasında bölünməsinə bir ürəyi iki yerə bölmək kimi mənalandıraraq bu ayrılığa imza atıb xalqı yaman günə salanları, eyni zamanda Qarabağda XX əsrin son çəyrəyində yeni müharibə ocağı alovlandırانları lənətləyirlər. Şuşa, Laçın, Qubadlı, Kəlbəcərin və bütövlükdə Qarabağın işğal olunmasına, qaçqınlıq və didərginlik həyatı yaşamağa məhkum edilmiş böyük bir elin halına vaysınırlar.

Çağdaş könül şairimiz Əli Daşqın da bu ədalətsiz savaşa itirdiyimiz torpaqlara “Əsir torpaq-Qarabağ” adlı poema (192 s.) həsr etmiş və əsərdə işğal olunmuş bütün rayonlarımızın hər birinə də poema içində ayrıca poema yazmış, Xocalı, Ağdərə, Xankəndi, Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Qubadlı, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilanın dərdinə sanki ağı demiş, öz Vətəninə doğma ocaqsız-yurdsuz qalan yurddaşlarımızın böyük dərdinin poetik mənzərəsini cızaraq, həm də bədii salnaməsini yaratmışdır...

Gözəl Şuşa! Dərələri tam sehirlə,
Zirvələri qoşa-qoşa.
Kim qıyar ki, mən də qıyam
Yem olasan qurda-quşa?!...
Cabbarı yada salanda
Natavandan utanıram!
Üzeyirə üz tuturam
Xana, Seyidə baxıram,
Bülbül gəlir xatirimə
Düşürəm ölüm-dirimə...
Əsir Şuşa! Qala Şuşa!
Ana Şuşa! Bala Şuşa!
Təslim etməz Türk elləri
Mərd qalasını bayquşa! (6, 4-5)

Əli Daşqın bütün yaradıcılıq işlərində Azərbaycanı bütövləşdirir, nəzər-diqqəti ayrılığa məhkum edilmiş Vətənin o tayı ilə bu tayının iki qardaş olduğuna, eyni qan, can, dil, din daşdığına yönəldir. Özünü isə bütöv Vətənin – Azərbaycanın şairi, vətəndaşı sayır. Müstəqilliyinə qovuşan Quzey Azərbaycanın sevinci onun sevinci, fərəhi, iftixarı, erməni qəsbkarlarının işğal etdiyi torpaqlarımızın ağrısı onun ağrısıdır. Buna görə də Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Qubadlı, Zəngilan və digər təbiət incilərinin işğalına dözə bilmir, qədim oğuz yurdunun hər bölgəsini məhəbbətlə vəsf edir, işğalına vaysınır:

Sən bir avuc topraq deyilsən ki, Laçın, atılasan!
Sənə bazarlıq edənlər yanırlar,
Sən satılıq deyilsən ki, ucuz-ucuz
Həm örtülü bazarlarda satılasan!
Laçınımsan! Tərlanımsan!
Sən ölkəmin göz bəbəyi
Dağlar quşu, bulaq suyu,
Dərə otu, çimən ətri, ağac gülü, kəklikotu
Şirin dilli, yaşıl tutu Şəhərimdən!.. (6, 123)

Onun “təkcə yeni, modern üslublu bu poemalar silsiləsində deyil, bütün əsərlərində yansıyan düşüncələrinə görə, Vətəni, Ana torpağı, ata-baba yurdunu can kimi sevmək gərəkdir. Uğrunda öləcək qədər sevilməyən Ana torpaq, atayurd asanlıqla işğal olunar, düşmən əsarəti altına keçər. Vətən torpağı

vətəndaşın içində bəslənməli, ürəyində yurd salmalıdı” (7, 76). Əlbəttə, yazarın vurğuladığı humanist ideallar, yüksək bəşəri duyğular insanların təbiətə və cəmiyyətə sevgisinin əsas qayəsini təşkil edir və Aristotelin: “Əgər insanlar arasında bir-birinə sevgi olsaydı, qanunlara gərək qalmazdı...” - fikrinə bir daha haqq qazandırır. Təbii, əgər belə olsaydı, müharibələrə və onların bədii ədəbiyyatda poetik əksinə də ehtiyac yaranmazdı...

Şair Kəmalə Abiyevanın Vətən sevgisini hayqıran əsərlərində, xüsusilə “Şəhidlər xiyabanı” lirik poemasında, özəlliklə əsərin “Vətən bir də doğulmur” hissəsində də aramsız çalınan həyəcan təbilinin sədalarını eşidirik. 1990-cı ilin müdhiş 20 Yanvar faciəsinin baş verdiyi gündən etibarən hər il Ümumrespublika hüzn günü kimi qeyd olunan və Şəhidlər xiyabanına axışib sanki milli istiqlalımız uğrunda şəhid olmuş igidlərimizin qarşısında öz borcunu verən minlərlə soydaşını bir anlıq ayaq saxlayıb düşünməyə, olub-keçənlərdən nəticə çıxarmağa səsləyir... və özü də maraqlı, həm də ibrətamiz bir nəticəyə gəlir. O, gözlərindən kədər yağan, nigaran, yaralı ruhları haray salan şəhidlərin dili ilə illərdən bəri bu xiyabana axışan insan selinə üz tutur və qəlbindən keçənləri dilinə gətirərək deyir ki, siz ey insan axını, ünvanı səhv salmışınız. Şəhidlər xiyabanının üzərindən “Şəhidlər” adını götürün, çünki Şəhidlər xiyabanı Ağdamdı, Şuşadı, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Xankəndi, Xocalı, Kəlbəcərdi. Və hələ neçə mahal, neçə şəhərdi... Tikə-tikə bölünmüş Vətənin hər tikəsi şəhiddir. Vətəni şəhid olan oğullarsa şəhid olmur, şəhid yurdu, torpağın igidi olmaq olmur. Bizlər dünyanın harasında məskunlaşsaq da, sığınacaq bulsaq da, bir də doğularıq, ancaq ölən Vətən bir də doğulmur. Şəhid Vətənin qızı olmaq istəməyən şairin düşüncələri nə qədər qəlb yandıran, ürək yaxandır. O, məzardan-məzara, qəbirdən-qəbrə adladıqca hər birisi ilə bərabər ölüb-dirildiyi şəhidlərin kədərli və qəzəbli baxışlarının harayına qoşulur, dözümə qarşı üsyan edir, dözümdən üz çevirənləri, dözə bilməyənləri səsləyir. Vətəni şəhidlikdən qurtarmağa, “Şəhidlər” adını özümüzə qaytarmağa... Şair faciələr doğmuş 26 fevral gününü, 8 və 18 mayı, daha neçə-neçə işğal günlərini heç sevmir, çünki onun yaddaş dəftərində “işğal” - “məğlubiyyət”, “faciə”dir, fərqi yoxdur bu günlərin adı nədir... Onun şeirlərindəki həzinliklə yanaşı, incə bir kədər də oxucunu müşaiyət edir, daim düşündürür... (8, 14)

Və Kəmalə miqyası geniş, dərdi dərin olayları, tariximizin qanlı səhifələrindən olan 20 Yanvar faciəsinin vəhşətlərini anlatmaq, yaddaşlara həkk etmək üçün məhz poema janrına üz tutub, dərddən alışıb yanan ürəyinə su səpmək üçün...

Bu çağda baş verən vəhşətlər, erməni vandalizminin tükürpədicə cinayətləri XX əsrin modern şairi Nurəngiz Günə də zaman həqiqətlərinin əks-sədası olan “Xocalı simfoniyası”nı yazdırır. İngilis və rus dillərinə tərcümə olunan və dünyanın ən mütəbər kürsülərindən müəllifin ifasında dinlənən “Xocalı simfoniyası” Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında bir körpü rolunu oynadır. “Əsərdə yeri-göyü lərzəyə gətirən, insanlığa qarşı çevrilən cinayəti haray qopararaq, ürəyindən qopan nalələrlə nəzmə çəkən Nurəngiz Günə həyatın rəngini simfoniyaya əlavə edərək zamanla insan arasında yaranmış məsafəni göstərməyə çalışır. Xocalı faciəsinin qurbanlarına çevrilən insanlara “İlahi! Sən onlara rahatlıq ver...” deyərək, dərd-kədərdən üzü cadar-cadar olmuş varlıqların simasına bir rahatlıq gətirir:

İlahi, təskin et!.. Sən onlara səma nəğmələri göndər,
Təsəlli səp... Yox, ruzgar! O cürə əsmə sən!
Torpaqda... Torpağın altında dip-diri ölümlər var
Diksinə bilər Onlar...
Alt-üst etmə torpağı, ey ruzigar,
Onlar onsuz da yazıq! Tələf olubdur, Onlar” (9, 10).

Ədəbiyyat, poeziya əlin çatmayana əlinin çatması, ayağının dəyə bilmədiyi yerlərə ayağının dəyməsi, hətta yeriməsi, xəyalın erdiyi məkanlara ruhun da qonması deməkdir... Bu əlçatmaza yetmə, zirvəyə qonma aktual mövzunu yüksək lirik-poetik təsvirlərlə, ecazkar bədii dilin sərgilənməsi ilə mümkünləşir. “Cavanşir” əsərindən nümunə aldığımız:

Dumanında çiçəklərin əksi gülən, danışan,
Buludları əlvan-əlvan, bir-biriylə yarışan
Zirvələrdə düm ağ qarı şəfəqlərə qarışan,
Yaşılığın növrəsliliyi bir ruh kimi sayrışan,
Gözəlləri güldən incə, igidləri dağ nişan:

adı Laçın, özü laçın el getdi...
getdi Laçın, Laçının yolu da getdi... (10)

-kimi müəyyən qədər lirik-psixoloji ovqatda yazılmış hissələr hər üç poemada azlıq təşkil edir. Müəllif Azərbaycan xalqının əsl simasının, milli kimliyinin göstəricisi olan xarakterik cəhətlərini, portret cizgilərini əsərdə böyük ehtiram və sevgi ilə yaradır və əsəri ağırlıq notlarla başa çatdırır. Düşmən gülləsinə tuş gələn və son nəfəsində sevgilisinin qolları arasında “Cavanım! Cavanım!” deyib inləyən Humay bircə təsəllisini sevinclə Cavanşirinə pıçıldayır: “Yaxşı ki, vurdular məni... əsir aparmadılar...”

Nakam Humayın ermənilərə əsir düşən qız-gəlinin başına gətirilən ağlasığmaz faciələrdən, adı heç orta çağların inkvizisiya cəzaları sırasına düşməyən daha dəhşətli cəza formalarından, hər cür alçaq əməllərlə qız-gəlinlərimizin namusunun ləkələnməsindən xəbəri vardı... Və Əhməd Qəşəmoğlu vətəndaş yanğısı, ürəyinin qanı ilə düşüncələrini qələmə alıb, bu poemalarda öz yanaşması ilə eyni dərəcədə xalqın, onun aydınlarının da mövqeyini sərgiləyib...

“Cavanşir” poemasında Ə.Qəşəmoğlunun maarifçi-öyrədici missiyası özünü göstərir, ideya, məzmun, vətənpərvərlik, yurdsevərlik, dosta hörmət, düşməyə nifrət hissləri, bitkin süjet xətti, kompozisiya məsələləri hər üç poemada müsbət həllini tapır. “Arsax!” deyən qanmadı, “Arsax” – “Ər-sak” deməkdir. oyun onun başında bir ilgək, bir kələkdir... Bura Ər-sak torpağı, sən ki sonra gəlmisən, gəlməyin tarixinə də abidə yüksəltmisən. Qarabağda oyunlar getdikcə dərinə, insanlar baxdıqca Kremlin əməllərinə, Qorbaçovun axan gözlərinə, Bakıda aləm dəydi bir-birinə...” misralarında Əhməd bəyin demək istədiyi mətləbin konturları bütün aydınlığı ilə açılır və oxucunu məsələnin mahiyyətinə varmağa, münaqişənin səbəblərini daha dərinədən öyrənməyə kökləyir...

Tarixi mövzularda qələmə alınmış poemalarda ritm, intonasiya və mövzu oxşarlığı, motivlərin eyniliyi, obrazların yaxınlığı müəyyən yeknəsəklik yaratsa da, onlar bütöv bir romanın ayrı-ayrı fraqmentləri, hissələri kimi oxunur, dözülməz mənəvi ağırlıqla, faciələrlə üzleşən insan həyatının anları, hiss və duyğuları, fikirləri alt-üst edən, səni səndən alan müsibətli tələlərin tükürpədici yaşantıları şeirləşdirilir, poeziyanın ecazkar dili ilə nə vaxtsa lentə alınan bədii-sənədli film kimi görüntülənir. Eyni zamanda mövzusu Qarabağ hadisələrindən qaynaqlanan poemalarda ermənilərin xəyanətkar xisləti də bir daha ədəbi müstəviyə gətirilir. Fikrət Qoca “İnqilab” adlı poemasında bu xəyanətkarlıq üzündən başımıza gətirilən fəlakətlərin tarixini vərəqləyir və gördüyü yuxunun şərhindən başlayır. Rus generalı Sisianovun İcərişəhərin qala qapılarını açmaq üçün açarları tələb edən başsız bədəninin bu iqtidarda olmadığına və sonda kəsilmiş başını qoltuğuna vurub qaçmağına poetik yanaşan şair başsızların ana yurdunda necə at oynada bildiklərinin nədənlərini açıqlamalı olur və Mart soyqırğınınından başlayır. Mahmudun oğlu Güloğlanın kirvəsi erməni Vartan Bakının küçələrində qan su yerinə axarkən guya onu gözləyən ölümdən qurtulmaq üçün kirvəsinin qapısını döyür. Xanımı Yaxşı ərinə Vartanın şirin dilinə aldanıb qapını açmamağı məsləhət görür, iki gündü xalqı qırıb-çatan, qanını axıdanların da məhz ermənilər olduğunu xatırladır. Lakin Mahmud kirvəsinin yalvarışlarına dözməyib, Azərbaycan qonaqpərvərliyi və humanizminə sadıq bir oğuz türkü kimi, darda qalana əl uzadıb qapını açdığında erməni düşmənçiliyinin ən iyrenc, ən qəddar sonucuna şahid olur. Fikrət Qoca bu səhnəni özünəməxsus təhkiyə üsulu ilə təsvir edir:

Mahmud qapını açdı, Vartan da atəş açdı,

- Mahmud can, sən bağışla, gülləm çox azdı, eli,
Hərənizə bir güllə tapmışam yeli-yeli...

Amma Güloğlan üçün...

- Vartan, bir ona dəymə, bircə oğluma dəymə...

Off, Allah, öldüm Allah...

- Ölmə, türk köpəyoğlu, gözünlə gör, yaxşı bax!

Anuşa aparacam Güloğlanın başını,

O arvadın Yaxşının iki qızıl dişini... (11, 58)

“Ədəbi-tarixi prosesin dəyərləndirilməsində tarixilik prinsipinin, geniş mənada tarixi gerçəkliyin reallıqları, ədəbi prosesin immanent gedişatı və “üstqurumlu” sosioloji meyillərin təsiri, ədəbi meyil və qüvvələrin nisbəti və s. nəzərə alınmaqla ardıcıl tətbiqi” (12) poemalarda keyfiyyət

dəyişikliklərinin yaranmasını, məzmunun tarixi hadisə və günün reallıqları əsasında qurulmasını da şərtləndirir.

Nəriman Həsənzadə yaradıcılığında da poema janrının üfüqləri çox geniş və əhatəlidir. Bu üfüqlərdə aydın görünür ki, şair üçün poema bədii təfəkkür və təxəyyülünün ifadə vasitəsi, coşğun ilham qaynağı, bitib tükənməyən yaradıcılıq metodu, daim inkişaf edən ədəbi prosesdir. Onun “İstiqlal əsgəri” əsəri lirizmlə romantikanın cəlbedici bədii gözəlliyində süslənmiş epos, bir qəhrəmannamədir. Şairin amacı oxucuların həm də idealları, arzuları ilə real aləm, dünya arasında ziddiyyətlər, konfliktlər yaşayan baş qəhrəmanın – XXI əsrin Bilqamısı Mübariz İbrahimovun vətən sevgisi coşub-daşan iç dünyasının, zəngin mənəviyyatının dərk olunmasıdır. “Poemanın məntiqi mənalar strukturu qarşıdurmalar üstündə qurulur: xeyir-şər, həqiqət-yalan, ölüm-həyat, yerli-gəlmə, dost-düşmən, doğma-yad... Mübariz İbrahimov Xeyiri, Həqiqəti təmsil edirsə, erməni yalanın, şərin təcəssümü” (13), “aşına-aşına ocaq başına çıxan” və yavaş-yavaş dədə-baba torpaqlarına sahiblənən gəlmələrin, əliçomaqlı yersizlərin obrazıdır...

“İstiqlal əsgəri”ndə “çiyələk bitən, kəkliklər ötən, havası loğman, bulaqlar axan yerlərimizi, meşələrin ətəyini, arıların pətəyini, təzə qalxan biçənəyi, gülün üstə kəpənəyi, yaylaq yerimizi, yaz çağı əfsanəvi gözəlliklər məskəni - dağ yerlərimizi” seçib qonşuya verənlərin – ermənilərin daxili və xarici havadarlarına bağışlayanların xəyanətkar əməlini “sənəyin suya verilməsi...” kimi mənalandıran şairin amacı bütün bunlardan, xəyanətlərdən dərs almağın, olanlardan ibrət götürməyin gərəkliliyini oxucuya anlatmaqdır. Torpaq ələ keçirənə qədər “fağır” görünən ermənini:

Dedik ki, insan insandı: taxılbiçən, otçalandı,
Çərçivəyə ayna salan, çəkmə tikən, zurna çalan,
Rəsm çəkən... (14) -

kimi sadə əmək adamı bilib o cür də qəbul edən sadələvh böyüklərimizin düşməyə inanıb qucaq açmaqla necə böyük yanlışə yol verdiklərini, həmin yanlışların bugünkü fəlakətlərə gətirib çıxardığını yana-yana qələmə alan şair inanır və oxucularını da inandırır ki, “millətin güclü sərkərdəsi və igid əsgəri bir olarsa, vətən gəlmələrdən, düşmənlərdən xilas olar - poemanın bir ideyası da budur. Əsərin kompozisiyası Milli Qəhrəmanla ölkə rəhbərinin - Ali Baş Komandanın birliyini ifadə edir. Lirik eposda üç obraz - tarixi keçmişimizin, xalqın və qəhrəmanın obrazı ustalıqla Ali Baş Komandan obrazı ilə birləşdirilir. Son misralardakı Ali Baş Komandanla qəhrəman obrazının vəhdəti isə xalqın mənəvi bütövlüyünə işarədir. Əslində istiqlalın təntənəsinə inamın ifadəsi, şəhid ruhlarının qayıdışına inancın təcəssümüdür:

Göydə ağ-ağ göyərçinlər uçuşurdu səhər-səhər.
Mübarizin o ruhuymuş, bütün gecə yuxuluymuş.
Sərhəd boyu ər oğlu ər dolaşırdı səngər-səngər
Şəhidlərin varisiydi, amma gəlib öz adından, -
Sizə raport verəsiydi Cənab Ali Baş Komandan!” (14)

Çağdaş dövr Güney Azərbaycan şairlərindən Mehdi Əzimi isə poetik müstəvidə Təbrizlə Bakını-Qarabağı birləşdirib, iki türk şəhərinin, Urmu gölünün və Qarabağın, Xocalının bağrını çatladan ağrıların birlikdə sarmağa səy göstərib:

Düşüncəsiz yələ bağlıdır uçuşum, bax!
Ətəyim Urmu gölüdür suya gedir yavaş-yavaş...
Ama sən üzülmə, mən sevgini urəyimdə deyil,
kürəyimdə daşıyıram...
Bunu anlaya bilərsən əllərimin çatından
Fikrim Qarabağdır, əllərə düşərkən unudulmuş...
...Əllərim çoxdandır kəsib məndən,
Mən Dədə Qorqudun əlində dayaq
Sazında çalınan, boylanan boyam
Mən Kərəm, mən Abbas, Təpəgözəm mən!
Xocalı, Qarabağ, qırılan soyam... (16)

“Azərbaycanda, xüsusən indiki vaxtda, nə qədər ki, Qarabağ müharibəsi bitməyib, ortada Güney dərdi var, bunların hamısının poetik və bədii həllinin əsas yollarından biri poema yaradıcılığıdır...”

(17) - məntiqini dərk edən Yusif Həsənbəy də “Siziflərin qiyamı” poemasında Qarabağ müharibəsini törədənləri öldürücü satira atəşinə tutur, qəzəbini, əzəli düşmənlərimizə nifrət duyğularını bütünlüklə ifadə etmək üçün məhz poema janrını seçir. Janrın verdiyi imkanlarla könlündən keçənləri mifoloji obrazların, əsatirlərin yardımı, onlara verdiyi təlmihlərlə misralara çevirir. Ermənisoylu işğalçı quldurların torpaq hərisliyini, heç bir kitaba sığmayan vəhşiliklərini, Xocalı soyqırğını, xalqımıza qarşı törətdikləri ağılasıgmaz zülm, işgəncə üsullarını özünü və soydaşlarını, bütün Azərbaycan türklərini Sizifə döndərən cəza sayan şair qələmdaşlarını təkrarlamadan, özünəxas tərzdə nəzmə çəkir. Təcavüzkar erməni qonşusu öncə Alı kişinin çəpərinə daş atır, sonra isə ən müasir silahlarla Qarabağımızın şəhər və kəndlərinin, uşaq bağçası, məktəb, muzey və məscidlərinin külünü göyə sovurur, xarabazara çevirir, Xocalısını bir gecənin içində yer üzündən silir. Çəpərə daş atanlar bu dəfə Şuşaya lülələrin ucunda bomba atəşi atıb qala divarlarını partladır, “anamızı-Azərbaycanı ağlar qoyurlar...” Şairin eyhamı son dərəcə təsirli, ağırlı və düşündürücüdür. “Daş dövrü vərdişlərinin bu görünməmiş harmoniyasının təcavüzünə son dövrdə istehsal olunmuş ən müasir silahlarla (N.Cəfərov)” - topların, tankların və BTR-lərin hücumu ilə məruz qalan Alı kişi-humanist Azərbaycan xalqı öncə nələrin baş verdiyini, erməni və Rus imperiyası qaniçənlərinin ona necə böyükmiqyaslı faciələr doğduğunu anlaya bilmir... Ta ki belinə qaynayan samovar şələlənəcəm... Yalnız o zaman “çəpərinə daş atılarda dinməyən, cin atına minməyən Alı kişinin gözlərindən od qopur”, hissələr coşur, içindəki “əsatirlər cəfəkeşi Sizif’in qiyamı bütün ruhunu sarır... Nəşindən qalxan qaynar qanlı buxar göydə uçan bir qaranquşu yandırır daş kimi yerə, erməni cəlladının başına düşürür. Oxucuya təlqin olunur ki, cəlladların qanını tökdüyü türk övladlarının hamısı elə qaranquş nəşinə-daşına dönüb düşmən ləşkərinin başına daş yağışı yağdıracaq. Əslində bu olayın təsvirində, bəlkə də Y.Həsənbəy “Qurani-Kərim”də bəhs edilən Əbabil quşları haqqında dini əfsanədəki mifoloji quş² obrazından bəhrələnerək bu sonuca varıb...

“Şairin bəşəri çağırış motivlərində gerçəkdən Sizif qəzəbi səslənir, qiyama çağırış hayqırtısı eşidilir. Axı, nə qədər haqsızlığını ortaya qoyub günahsız insan qırğınları törətmək olar! Tarixən olub, lakin həqiqət öz yerini tutub” (17). Bizim gerçəyimizin öz yerini tutması üçün şair bütün dünyanı dığaların cinayətlərini görməyə, zalımın cəzasını verməyə haraylayır, çünki həyat ağacını qurudan, havadakı quşlara, yerdəki cücətilərə, dağlara, daşlara belə dağ çəkən güllə rüzgarının qarşısı alınmazsa, başsız şimşəklərin qolları qırılmazsa, əzəzil erməni daşnakları bütün bəşəriyyəti artımdan, çoxalib gəlişməkdən məhrum edəcəklər... Əks təqdirdə, Siziflərin qiyamı qaçılmazdır:

Ey yağılar! Ey dığalar!
 Ətəyinizdən tökün o mərmə daşları,
 Neronlar, Sezarlar bata bilməyib Sizif qullara.
 “Əsəbləri daş-daş mişar Siziflər”
 ...Tikanlı məftillərə sarıldılar, çəkildilər!
 Qopardılar beton dirəkləri özülündən.
 Sizif Spartaklar, uçuldu hasar! (18, 18)

Y.Həsənbəyin yansıtdığı gerçək, cəmiyyətlərə ötürdüyü mesaj budur: uzaqda deyil “əsəbləri daş-daş mişar Siziflər”in qiyamı, qisas gününün gəlməsinə çox qalmayıb. İttihamları da ağırdır şairin... Azərbaycan ordusunun hələlik müvəqqəti, keçici sayılan məğlubiyyətinin, torpaqlarımızın işğalının əsas səbəblərini uzaqda axtarmır... Səbəblərin ən böyüyünü isə qeyrət damarımızın boşalmasında görür:

“Yaddaş” poemasında İlham Qəhrəmanın da erməni vandalları qarşısında məğlubiyyətimizdən dolayı özündən və soydaşlarından öcalma üsulu ürəkdağlayıcıdı, heysiyyətimizin tapdanması, izzəti-nəfsimizə toxunulması, qutsal olan hər şeyimizin işğal altında qalması təkcə onun deyil, damarlarında qeyrət qanı axan bütün qardaş və bacılarının ağrısı, yarasıdı:

Müqəddəs nə varsa, ayrılıb qaldı,
 Hamısı bax orda - işğal altdadı.
 Təkcə torpaq deyil, təkcə yurd deyil,

² [İslam](#) ənənəsinə görə, Yəmən hökmdarı Əbrəhə döyüş filləri ilə birlikdə [Kəbəni](#) dağıtmaq üçün [Məkkə](#) üzərinə hücum edəndə [Allahın](#) əmri ilə bir dəstə quş Qırmızı dəniz tərəfdən uçub gəlmişdi. Onların hər biri dimdiyində və iki caynağında bişmiş gildən düzəlmiş xırda daş tutmuşdular. Quşların atdıqları daşlar döyüşçülərin bədəninə yara əmələ gətirərək tezliklə onların ölümünə səbəb oldu. Bu hadisə barədə [Qurani-Kərimin](#) 5 ayədən ibarət olan [Fil surəsində](#) (105-ci surə) bəhs edilir.

Sevgi də, qürur da işğal altıdadı (19, 213).

Sonuc nədir, hardan hara gəldik? Bir ucu Dərbəndə, Borçalıya, bir ucu Bağdada, Qarsa çatan, Əfqanıstanadək uzanan Türk elinin, Turanın əsas ölkələrindən biri-Azərbaycan bir ovuc erməninin əlindən niyə belə zəlil günə qaldı? Sualın cavabı yenə də epik şeirin mükəmməl nümunəsi olan “Yaddaş” poemasının misraları arasından əl sallayır:

Biveci, qorxağı irəli çəkdik,
Ordunu tapşırıdığ, alqışladıq biz.
Bu məğlub Vətənin qara günlərin,
Bayram tək düşməyə bağışladıq biz...
...Yurd ağlar günlərə onda qaldı ki,,
Qorxağı, fərsizi başa çıxardıq... (19, 214)

Bircə anlıq düşünsək ki, bugünkü ədəbi prosesdə öz yaradıcılıq dinamikası, poeziyasının həzin dərinliyi ilə sevilən şair - İlham Qəhrəman quşqonmaz qayalarına, qartallı dağlarına, bənzərsiz təbiətinə heyran olduğu XII əsrin sonu XIII əsrin əvvəllərində Qarabağın dağlıq hissəsindəki alban Xaçın knyazlığının yerləşdiyi tarixi məkanda - Laçında doğulub. Və Laçın 18 may 1992-ci ildə Ermənistan Respublikası Silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunub, 80 minə yaxın soydaşı ilə birlikdə o da ata-baba yurdundan didərgin düşüb, yazdığı sətirlərdəki ağrını, mənəvi əzabı, ürəyinin didim-didim, dəlik-deşik olub arı şanına döndüyünü anlamaq mümkündür... Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldıqdan sonra da Qarabağı və Zəngəzuru mənimsəmək üçün azğın ermənilərin xalqımıza qarşı törətdiyi kütləvi qırğınlar zamanı öz partizan dəstəsi ilə Laçın-Zabux yolundakı bir dərədə (Dərə bu döyüşdən sonra xalq arasında “Qanlı dərə” adlandırılıb) pusqu quraraq general Andronikin qoşununu mühasirəyə alan və bütün qüvvəsini məhv edən (min təəssüflər ki, cəllad Andronik bir neçə nəfərlə qaçmağa imkan tapır) Sultan bəy Sultanovun əmanətini qoruya bilməməyinin və bilməməyimizin acısını getdikcə daha içdən yaşayan İlham Vətəninə gedə, qoynunda pərvazlandığı ata yurdunu balalarına göstərə bilmir, yalnızca adını çəkə, haqqında danışa bilir... Bu, çəkilişi dərdirmi?!..

Duyğularını ehtizaza gətirən, ruhunu yerindən oynadan mövzuları, eyni zamanda Qarabağ savaşını bədii sözün gücü, qüdrəti ilə misralara çevirərək yazıb-yaradan bölgə şairimiz (Neftçala) Fərhad Əzizbəylinin fikrincə, “Şeir tələbkar oxucunu o zaman cəlb edir, ona mənəvi həzz verir ki, həmin şeirdə indiyə qədər rast gəlmədiyi nəşə kəşf etsin. Xüsusilə bu, o zaman cəlbədiçi olur ki, şair ənənəvi obrazlara indiyə qədər baxılmayan tərəfdən nəzər sala bilir, indiyə qədər deyilənlərdən fərqli fikir söyləyir. Bunun üçün şair ana dilini ən dərin qatlarına qədər duymalı, sözün həqiqi və məcazi mənələrindən başqa, mənə çalarlarını da hiss etməlidir, yəni, oxucunu heyrləndirmək üçün istedad yetərli deyil...” (20) - kimi fikirlərinə yaradıcılığında əməl edən, insana, yaratdığı ədəbi qəhrəmana sirli bir aləm kimi baxan, ana dilinin alt qatlarını, milli folkloru dərinləndirən və sözə çox ehtiyatla, kübarca yanaşan F.Əzizbəyli Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, Aprel döyüşlərində (2017) şəhid olmuş Samid İmanovun əziz xatirəsinə həsr etdiyi “Vətən sevdalısı” poeması da 2019-cu ildə yayınlanmış epik şeir örnəklərindəndir. Şair poemaya Mehmet Akif Ersoyun “Ey bu torpaq üçün torpağa düşmüş əsgər! Göydən əcdad enərək öpsə o pak alını, dəyər!” beytini proloq seçib. Elə proloqdan bədii məramnaməsini bəhlərləyən yazar poema boyu igid Samidin keçdiyi həyat yolunu izləyir, özkeçmişinin səhifələrini vərəqləyir... Samidi şəhidliyə, “əcdadının göydən enib alını öpməsinə” doğru aparən dıbsız Vətən sevgisini, Uluyurd sevdasını tərənnüm etməyə çalışır...

Samid məktəbliydi Zakir Məcidov
Bu kənddən ilk Milli Qəhrəman oldu.
O gündən qəlbində Vətən sevgisi
Adi eşq olmadı, din, iman oldu! (21)

Qəhrəmanlar hər zaman şərəfli döyüş yolu ilə örnək olublar, bu şəxsizdir, amma Samidi şəhid olmaq gücündə, mərdliyində yetişdirən Gülağa kişi ilə oğlunun uşaqlıq çağlarından Vətənin işğal altında olan Qarabağ balasının azadlığı yolunda vuruşmaq, hətta şəhid olmaq barədə düşündüyünü, bu amalla yaşadığını deyən Xuraman xanımın sevgi üzərində qurduqları ocağı unutmaz... Turan və Fidan kimi övladlarını, sevdiyi qadınını, ata-anasını, qardaş və bacılarını Neftçalanın İsmili kəndində qoyub onlardan da çox sevdiyi ana torpaq uğrunda döyüşməyə gedən Samidin özkeçmişini öyrənən

oxucunun şübhəsi qalmır ki, Abbas Səhhətin “Könlümün sevgili məhbubu mənim, Vətənimdir, vətənimdir, vətənim!” misraları ilə başlayan “Vətən” şeirini hər gün ürəyində dəfələrlə təkrarlayan mətin döyüşçü üçün də Vətəni sevmək imandan olub:

Atadan, anadan, baladan əziz,
Bacıdan, qardaşdan, yardan da uca
Vətən var! Heç kimlə qiyasa gəlməz!
Heç kimçün düşməne Samid əyilməz!
Bu yoldan kim onu döndərər, necə?!
Vətən də Alləhtək ucadan, uca!
O, qəfil gülləyə tuş gəlmədi ki!
Canın atəşlərə çəpər eylədi.
Əsgər dostlarını qorumaq üçün
Sinəsin gülləyə sipər eylədi! (21)

İstiqlal şairi Bəxtiyar Vahabzadənin də üz tutduğu ən əhəmiyyətli mövzulardan biri məhz Qarabağ məsələsi idi. Ermənilər 1920-ci ildən üzə bu yana minlərlə illik tarixi olan Türk yurdunu - Qarabağı əldə etmək iddiasında idilər. Halbuki burada yaşayan ermənilər, “1828-ci ildəki Rus-İran və 1828-29-cü illər arasındakı Osmanlı-Rus müharibələrindən sonra buraya yerləşdirilmişlər. 1832-ci ildəki ilk rəsmi Rus statistikasına görə, Qarabağ əhalisinin 64,8%-i azərbaycanlılar (Azərbaycan türkləri), 34,8%-i isə ermənilərdən ibarət olmuşdur. Sovet İttifaqının dağılması prosesində, 10 oktyabr 1987-ci ildə Ermənistanın paytaxtı İrəvanda keçirilən nümayişlərdə Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi istəyi yenidən gündəmə gəldi. Bu tələblərə ən təsirli və elmi cavab Bəxtiyar Vahabzadə və tarixçi professor Süleyman Əliyarov tərəfindən verilmişdir” (22, 289). Vətəni namusu, vicdanı, şərafəti sanan B.Vahabzadə erməni işğalında olan dədə-baba yurdu haqqında sanki gözlərinə qaranlıq çökə-çökə, nəfəsi kəsilə-kəsilə, ağızında dili yana-yana danışır: “Qarabağı itirdik, biz o cənnət torpağı cəhənnəmə bənzəyən çadırlara daşdıq. Qara harda, ağ harda? Gəlin, “Qarabağlı” deməyə, “çadırılı” deyək orada yaşayanlara... Qarabağın yolunda sinəmizi gərmədik və itirdik... Biz yalnız buz bulaqlı, saf havalı yaylaqları, kəklikli-turaçlı, ceyranlı-cüyürlü dağları itirmədik, bu nemətlərlə birlikdə o yurddan ürəyimizə əsən yenilməz ruhu da itirdik. Bizi biz edən şaqraq bulaqların səsinə, Qarabağda köklənən tarın tellərindəki o təkrarsız sədaları, gələcəyin nəğməkar bülbüllərini və Üzeyirlərini itirdik əslində. Qarabağlı dahilər o zaman deyil, əslində Qarabağın öldüyünü öyrəninəcə öldülər”, - deyirdi:

Budur məni yandıran, gecə-gündüz özümü özümdən utandıran.
Torpaq - çölmü, çəmənmi, torpaq - qayamı, daşımı?
Torpaq - qolmu, çayırımı, ağacımı, gəndalaşımı?
Torpaq- cəddim, tarixim, torpaq- yurdum, məkanım.
Torpaq - mənim namusum, torpaq –mənim ünvanım!
O torpaqda itən şöhrətimiz, şanıımız - öz adımın məzarı.
Necə dözdük bu dərdə, ay ellər, biz daşmıyıq?
Düşməne verdiyimiz o halal torpaqlarda, halal vətəndaşmıyıq?
Biz Vətəni itirib Vətən torpaqlarında cansız, ruhsuz daş olduq.
Vətəni itirərkən necə vətəndaş olduq?
Yalanlara aldanıb doğrumuzu itirdik, düzümüzü itirdik...
Kişi mənliliyimizi salıb ayaq altına, özümüzü itirdik... (23, 22)

B.Vahabzadə 1980-ci illərin sonundan başlayaraq ermənilərin Qarabağı zəbt etmək məqsədi ilə Azərbaycana hücumlarından və erməni vandallarının ağlasığmaz zülmündən inləyən xalqın başına gələn dəhşətli hadisələrdən soydaşlarının, məmurların və sıradan vətəndaşların illər ötəndən sonra belə ibrət götürməməsindən çox kədərlənir. Şair bu unutulmuşluğa üsyan edir, “keçmişini unudan xalqın gələcəyi, sabahları qaranlıq olar!” - deyərək türkün düşmənləri ilə onların öz dilində danışır və etdiklərinə qarşılıq verərək mübarizə aparmağın vacibliyini hayqırır. O, “ermənilər etdikləri pisləklərdən, qırğın və soyqırımlardan heç utanmaz, usanmazlar, onlar biz türklərin unutulmuşluğunu gördülər. Dədə-babalarımıza etdikləri zülm və qırğınlardan əsla dərs almadığımızı bilirlər. Bu unutulmuşluğumuz yeni-yeni milli faciələr doğurur”, - deyir.

Bu yaman dərsləri haydi tərək edək,

Tarixi dərsləri daha dərk edək.
Türk edib unudaq soyuqqanlığı,
Unudaq keçmişə unutqanlığı.
Daim gözümlərin önündə dursun,
Keçilən yollarda xeyir-şərimiz.
Bu günü unutsaq, sabah, obirgün
Bizi bağışlamaz nəvələrimiz (24, 51).

“Vahabzadə bu dövrdə ermənilərin haqsız iddiaları və Rusiyanın dəstəyi ilə amansız hücumlarına cavab olaraq xalqın tələblərini cəsarətlə dilə gətirmiş, məqbul və uzlaşdırıcı bir siyasətlə Azərbaycan xalqına xidmət etmişdir. “Gəlin açıq danışaq” (1988) adlı kitabındakı məqalələrini aşkarlıq, yenidənqurma və demokratiya siyasətinin təsiri altında qələmə almışdır. Daha sonra ermənilərin ruslara arxalanaraq etdikləri hücumlar, torpaq işğalları və nəhayət, Rus ordusunun Bakıda reallaşdırdığı “Qanlı yanvar” qırğını (19-20 yanvar 1990) qarşısında da susmamış, “Şəhidlər” (Bakı: 1990) adlı poemasını və “Dovşana qaç, tazıya tut: Azərbaycan hadisələrinin iç üzü, Moskvanın siyasəti” (Ankara: 1990) adlı əsəri ilə Rus siyasətinin və erməni oyunlarının əsl mahiyyətini şərh etmişdir” (25).

Vətəndaş şair lazım olduqda meydanlara atılan, ən mötəbər tribunalardan belə sözünü deməyi bacaran, möhtəşəm inqilablar etməyə və zəfər bayrağını ən yüksək zirvəyə sancmağa qadir bir xalqın zamanı gələndə onu azadlığına qovuşdurub zəfəri daim əlində saxlayacaq, xoşbəxtliyə, rifaha aparacaq qəhrəmanlara bütün zamanlarda ehtiyacı olduğunu dərinlən anlayırdı... Lakin çadırlarda Üzeyirlərin doğulmayacağını, qoç Koroğluların, Həcər, Qaçaq Nəbi, Fətəli xanların yetişməyəcəyini dərk edirdi. Özündən əvvəl yaşamış böyük Mirzə Cəlil, Mirzə Ələkbər Sabir və dahi Üzeyir bəy Hacıbəyov kimi B.Vahabzadə də yana-yana zorbalıqları, Azərbaycan cəmiyyətindəki çirkinlikləri, pislilikləri, yaramazlıqları qamçılıyırdı. Ölkədə baş alıb gedən anarxiyanı, mövcud vəziyyətin qarışıq və təhlükəli olduğunu, sənət aləmində və siyasətdə “mənəm-mənəm” deyən, “öy məni, öyüm səni” ənənəsinin şahə qalxmasını heyrətlə seyr edirdi. “Yanığ Kərəmi” havasına oynayan gənclərin zövqsüzlüyü, ana dilində danışmağı ar bilənlərin əqidəsizliyi, həyata mədəsinin gözü ilə baxan şərfəsizlərin dərdi şairin yuxularını qaçırırdı. Daima özünə hesabat verən, daxili çəkişmələrlə ömür sürən və hər axşam özünü “Bu gün məni yurddaş edən xalqım və vətənim üçün nə etdim?” sualı ilə sorğu-suala çəkən bir vətən övladı kimi xalqının milli məsələlərdə cəbhələrə ayrılmadan birləşməsi, böyük Vətən uğrunda, xoşbəxt gələcək, bütün dərdlərdən uzaq, azad Azərbaycan naminə birlikdə səy göstərməyi vacib sayan Bəxtiyar Vahabzadə xalq arasında birlik olmasa diriliyin onun taleyindən yan keçəcəyi qorxusunu, ağrısını yaşayırdı. Çox təəssüf ki, şair 2020-cilin ən möhtəşəm hadisəsinin-yeni tarix yazan şanlı Azərbaycan ordusunun işğaldan azad etdiyini Şuşa zəfərini görə bilmədi. Amma şairin taleyüklü, yurd ağırlı fikirləri bu gün də aktuallığını qoruyub saxlayır.

Qeyd edək ki, “Yaddaş” poemasının “Şəhər ağısı” adlı altıncı bölümünün son bəndi İ.Qəhrəmanın belə bir bədii sorğusuyla bitir:

Dağlar kimi qalan vardı,
Əvəz kimi balan vardı,
Şəhər, səni salan vardı,
Şəhər, adamların hanı?!

Torpaqlarımız işğal altında olana qədər bir oxucu kimi hamımız bu sual qarşısında lal idik. İnsanı varından yox edən çarəsizlik, əlacsızlıq qarşısında gücümüz ancaq həsrət çəkib dərdli-dərdli köks ötürməyə yetirdi. Bu gün şeirdə adı çəkilən əslən laçınlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Əvəz Verdiyevin ardıcılıları olan şirbiləklə oğullarımızın unikal döyüş bacarığı sayəsində şairin bədii sualının cavabı verilmiş oldu – Qarabağımızın Xankəndi, Xocalı, Ağdərə erməni quldurlarının lənətli tapdağından qurtulub azad nəfəs almağa başladı. 2020-ci ilin 8 noyabr günü isə tariximizin hələlik ən yeni mərhələsi, Şuşanın zəfəri günü oldu... Qarabağın üzük qaşığı, musiqi beşiyi Şuşa və digər rayonlar azadlığına qovuşdu, Azərbaycan əsgəri uzun illər həsrətində olduğu doğma yerlərdə milli bayrağımızı dalğalandırdı! Vətənimizin hər yerindən, hər guşəsindən, on milyonluq xalqın dilindən qopan “Şuşa bizimdir! Qarabağ bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!” – sədaları göylərə bülənd oldu... Epik şeirdə əsas mövzu olan Qarabağ bu tarixdən sonra dərd, əzab, əsirlik, didərginlik obrazı olmaqdan çıxaraq

zəfər, qələbə naxışlı, Vətən eşqli, eyni zamanda şəhidlərin ruhuna bürünmüş obraza çevrilməyə başladı...

Bu tarixi gün yurdundan – Ağdam, Füzuli, Şuşa, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcərdən didərgin salınan soydaşlarımızın üstündən “qaçqın” statusunu, xalqımızın alnından isə məğlub damğasını götürdü. Azərbaycan qadınının namusu təmizləndi, şərəfi özünə qaytarıldı...

Bir azdan Laçının da həm şəhər, həm də kənd adamları doğma ocaqlarına, yurd-yuvalarına qayıdacaqlar. O zaman İlham Qəhrəman da poemada yana-yana təsvir etdiyi isti nəfəssiz, doğma adamlarsız qalmış yuvalarına dönəcək, gen-geniş evlərinin sönən ocağını yandıracaq, hələ Murovun bəmbəyaz qarlı təpəsində tonqal da çatacaq. “Qapısı qıfıl görməyən, Yolçular dönən evimiz. Boydan boyu, endən eni, geniydi, lap gen evimiz. Anam dil deyib ağlayan, Bacım yüyürük yırgalayan, Divarı qurum bağlayan, Ocağı sönən evimiz...” – kimi ürək dağlayan ağılar deyib dərdinə ağladığı yalnız evlərinin, ata ocağının işığını yandıracaq...

Vətənin əsir torpaqlarına qovuşduğunu görmək hər bir Azərbaycan türkü kimi, İlham Qəhrəmana və qələmdaşlarına da qürur verir, könül tellərini sözlə ifadəsi çox çətin olan duyğularla titrədir, ata ocağına qədəm qoyacağı anı dəli bir həsrətlə gözləyirlər...

Qürurumuz bir daha sınmasın, gün o gün olsun ki, dədə-babalarımızın bizlərə əmanət qoyduğu bütün yurd yerlərimizin də bütöv Azərbaycanın ayrılmaz hissələrinə çevriləcəyi və şəhid ruhlarının şad olacağı o bəxtəvər çağlarda yazarlarımızın zəfər sədalı yeni əsərlərini yaratmağa başladığı tarixi günü də görək!

Nəticə

- I Qarabağ müharibəsi, ümumiyyətlə, Vətən-Qarabağ mövzusunda qələmə alınan əsərlərdə mənəviyyatın qələbəsinin ifadəsi qabarıqdır.
- Azərbaycan türkünün iç dünyası bütün parametrləri ilə, həssas şəkildə sunulur.
- Xocalı dəhşətləri, yurdunu itirmiş insanların ağrıları, doğmaları şəhid olmuşların acısı ədəbiyyatın, poeziyanın mərkəzinə çəkilir.
- “Öncə Vətəndir!” sözlərinin şüar deyil, bariz bir gerçək olduğu epik şeirdə öz təsdiqini tapır.
- I Qarabağ müharibəsi-Vətən-Qarabağ mövzulu əsərlər yalnız döyüşən insanların deyil, döyüşən mənəviyyatın da əsərləri kimi özünü yansıdır.

Ədəbiyyat

1. Elnarə Akimova. Döyüşən mənəviyyatın əsəri - "Xocalı şikəstəsi". Ədəbiyyat qəzeti.- 2019.- 2 mart.
2. Telman Orucov. Orta əsrlər Yaponiyasına səyahət ,525-ci qəzet.- 2010.- 6 may.- S.6.
3. <https://yapon.az/2015/05/17/qumluqdaki-qadin-1962/>
4. Sabir Arazlı Özgün. Əsərləri, 4 cildə, II c., Bakı: “Gənclik”, 2017, 528 s.
5. Əli Daşqın. Əsir torpaq Qarabağ. Təbriz, Özəl yayınevi, 2013, 1.çap, 192 s.
6. Esmira Fuad. Güney Azərbaycanda çağdaş ədəbi proses, Bakı: “Xan” nəşriyyatı, 2016, 176 s.
7. Nəzakət Ələddinqizi. "Xocalı simfoniyası" "- Xocalım!... Məğlubum! Necəsən? Yoxsa dağ çəkdi sinənə, tarixi dilənçi? Səs.-2010.-27 fevral. S.10.
8. Xalq cəbhəsi.- 2017.- 8 fevral.- S. 14; <http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2017/fevral/>
9. Əhməd Qəşəmoğlu. Cavanşir (Poema). “525-ci qəzet”, 18 may 2018-ci il.
10. Fikrət Qoca. İnqilab. “Azərbaycan”, Aylıq ədəbi-bədii jurnal, 2018, Sayı 2.
11. <http://www.respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/m-d-niyy-t/item/240-tarixhae-tarixhi-yanashma>
12. <http://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/3042-turk-qehremanina-sair-duasi>
13. <http://edebiyatqazeti.az/news/poeziya/2897-istiqlal-esgeri>. 23.12.2018.
14. Mehdi Əzimi. O yağış nədən daş oldu, Təbriz: “Nizami Gəncei”, 2019.
15. <https://artkaspi.az/az/poema-janri-yasayacaqmi-terane-meherremova-yazir/#.X17r-3kzBIU>
16. <https://www.adalet.az/w169315.html/169315.html>
17. “Azərbaycan”, Ədəbi-bədii jurnal, Bakı: - 2019, sayı 3, s.18.
18. İlham Qəhrəman. Şairin vətəni sevgidir (Şeirlər və poema). Bakı: “Qanun”, 2019, s.214.

19. Fərhad Əzizbəyli. Sadə və məzmunlu poeziya. <https://525.az/site/>
20. <http://edebiyatqazeti.az/news/muzakire/4113-veten-sevdalisi>
21. Doç.Dr. Zafer Gölen. Bahtiyar Vahabzadəde Vatan Sevgisi və Türkiyə. I. Beynelhalk Bahtiyar Vahabzadə Sempozyumunun Materyalleri. Bakı: Qafqaz Universiteti. 13-15 Dekabr 2012.
22. Bahtiyar Vahapzadə. Yücelikdə Tenhalık. (Türkiyə Türkçesine Aktaranlar: Fatih Ordu, Seriyə Ağayeva, Melahet İbrahimova) Ötüken Neşriyatı. İstanbul: 1998, s.51.
23. KİHAES 09/04/2014 Bəxtiyar Vahapzadə kimdir?

XIX ƏSR QARABAĞ SÖZ SƏNƏTKARLARININ YARADICILIĞINDA 1905-1906-CI İL HADİSƏLƏRİ

Hacıyeva Aytən

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dillər Universiteti

Xülasə

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında mühüm xidmətləri olan Qarabağ ədəbi mühitinin nümayəndələri şahidi olduqları erməni millətçilərinin törətdikləri qırğınları qələmə almış və bununla da gələcək nəsilləri erməni erməni şovinizminin törətdiyi faciələrdən xəbərdar etmək məqsədini güdmüşlər. Bu baxımdan Mirzə Rəhim Fənanın “1905-ci il hadisəsi” və Mir Möhsün Nəvvabın “1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası” əsərləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan türkçəsində qələmə alınmış hər iki əsərdə söz sənətkarları şahidi olduqları qanlı faciələrin acı nəticələrindən bəhs etmişlər.

Açar sözlər: “Məclisi-üns”, “Məclisi-fəramuşan”, Qarabağ, M.R.Fəna, M.M.Nəvvab, erməni-müsəlman

Resume

Karabakh writers who were significant contributors to the 19th century Azerbaijani literature wrote about the massacres committed by Armenians and warned future generations about the tragedies committed by Armenian chauvinism. Mirza Rahim Fana's “Event of 1905” and Mir Movsum Navvab's “Armenian-Muslim conflict in 1905-1906” are of particular importance from this point of view. In both works written in Azerbaijani Turkish, the authors spoke about the consequences of the bloody tragedies that they witnessed.

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının o qədər də məşhur olmayan, lakin dövrün ədəbi fikrinin inkişafı və maarifçilik ideyalarının yayılmasında mühüm rol oynayan sənətkarları sırasında Qarabağ ədəbi mühitinin nümayəndələri mühüm yer tutur.” Üzvləri klassik dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ən səciyyəvi xüsusiyyətlərini davam etdirərək Nizami ənənələrinin təsiri ilə didaktik məzmunlu əsərlər və Füzuli ədəbi məktəbinin təsiri ilə qəzəllər yazmaqla yanaşı, dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə də laqeyd qalmayaraq içində bulduqları cəmiyyətdə cərəyan edən bir sıra tarixi gerçəklikləri bədii nəsrə köçürməklə əsl vətəndaş mövqelərini nümayiş etdirmişlər.

Tarix, ilahiyyat, kimya, coğrafiya, astronomiya elmlərinə, rəsm sənətinə dair yazılmış, dövr və mühiti üçün mütərəqqi sayıla biləcək bir çox fikirlərin yer aldığı dəyərli əsərlər müəllifi, “Məclisi-fəramuşan” rəhbəri Nəvvab və fars və Azərbaycan dillərində nəzm və nəsrə yazılmış əsərlər müəllifi “Məclisi-üns” ədəbi dərnəyinin təşəbbüskarı və təşkilatçılarından olan Mirzə Rəhim Fəna yaşadığı dövr və mühitin bir çox problemlərini, o cümlədən şahidi olduqları erməni millətçilərinin törətdiyi qırğınları qələmə almaqla yanaşı, yalnız təəssübkeşlik hisslərni ortada qoymamış, eyni zamanda

gələcək nəsilləri erməni şovinizminin zərərli fəaliyyətindən müəyyən mənada qorumaq, onları həmin fəaliyyətin bir daha baş verə biləcək qanlı nəticələrindən xəbərdar etmək məqsədini güdmüslər... Bu baxımdan M.R.Fənanın “1905-ci il hadisəsi” və M.M.Nəvvabın “Təvarixi rəzm və şurişi tayifeyi eraməniyyəyi-Qafqaz ba firqeyi-müsəlmanan” əsərləri xarakterikdir.

Sözgedən sənətkarların yaşadığı dövr – XIX əsrin sonu, XX yüzilliyin əvvəlləri Azərbaycan tarixinin ən keşməkeşli mərhələsi kimi səciyyələndirilir. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda erməni təşkilatları, o cümlədən “Daşnaksütyun” partiyası fəaliyyət göstərirdi və bu partiya dənizdən-dənizə “Böyük Ermənistan” yaratmaq ideyasını təbliğ edirdi” [4, 279]. Xəstə təxəyyülün məhsulundan başqa bir şey olmayan və qana susamış daşnakların təhriki ilə gündən-günə vüsət alıb genişlənen “Böyük Ermənistan” ideyası istər ilk əsrin qovşağında, istərsə də XX əsrin sonrakı mərhələlərində minlərlə insanın həyatını aparmışdır. Payına erməni vəhşətinin şahidliyi düşmüş bugünkü nəsil yaxın keçmişimizdə baş vermiş daha bir soyqırımı haqqında nəinki həmin dövrün mətbuat səhifələrindən, bu tragik, məşum olaylara həsr olunmuş sanballı elmi tədqiqat işlərindən, həmçinin həmin qanlı-qadalı günlərin iştirakçısı olmuş ədiblərin dəyərli əsərlərindən də məlumatlına bilər. Bu qəbildən olan nümunələr sırasında M.R.Fənanın “1905-ci il hadisəsi” və M.M.Nəvvabın “1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası” əsərləri mühüm yer alır.

M.R.Fənanın şeirləri, topladığı materiallar, tarixi sənədlər və müxtəlif şəxslərin materialları daxil olan arxivində mühafizə olunan materiallar içərisində N-Q1/1, 7078 şifrəsi altında qorunub saxlanılan, ötən yüzilliyin əvvəllərində erməni millətçilərinin törətdiyi qırğınlardan bəhs edən Azərbaycan türkcəsində qələmə alınmış sözügedən əsəri əsasən tarixi faktlara və müəllifin şahidi olduğu əhvalatlara söykənir. Üç cilddə yazılması nəzərdə tutulan risalənin I cildində tariximizin ən fəci, qanlı səhifələrindən birini təşkil edən 1905-ci ildə xalqımıza qarşı törədilmiş qətliamın baş vermə səbəbindən (təəssüflər olsun ki, əlyazmanın I və III hissələri əldə edilməmişdir) müfəssəl şəkildə bəhs edildiyindən, II cildə acı olayların sadəcə təsviri verilməklə yetinilmişdir. M.R.Fənanın bu əsəri qələmə almaqda başlıca məqsədi, özünün qeyd etdiyi kimi, müsəlmanlara qarşı acıma hissi oyatmaq, onların çarəsiz duruma düşmələrini bəyan etmək deyil, gələcək nəsilləri islam ümmətinin başına gətirilmiş bu olmazın müsibətlərdən hali etməklə onları erməni şovinizminin zərərli fəaliyyətinin acı nəticələrindən qorumaq olmuşdur. Risalənin girişində müəllif qeyd edir ki, “bu sənəddə Şuşa qalasında və Qarabağ vilayətində də müsəlman milləti ilə erməni tayfaları arasında üz verən qətlər və mücadilələr ardıcılıqla bəyan olunacaqdır. Bu hadisələrin əksəriyyətini yazar öz gözləri ilə görmüş və eşitdiklərinin həqiqətə nə qədər uyğun olub olmamasına həddindən artıq diqqət yetirmişdir [2, 10]. M.Nəvvab da eyni mövzuya həsr edilmiş və daha geniş zaman kəsimini əhatə edən (müəllif 1906-cı ildəki qanlı-qadalı olaylardan bəhs etmişdir) əsərinin yazılma səbəbini belə izah edir: ...bu vaxtlar, yəni hicri 1323-cü (miladi 1905) ilində Qafqaz vilayətində və bir para xarici ölkələrdə ermənilərlə müsəlmanlar arasında baş vermiş iğtişaşların və qırğınların bir parasını müxtəsər şəkildə yadigar qalmaq üçün Azərbaycan türkcəsində qələmə aldım” [7, 6]. Göründüyü kimi, hər iki müəllif 1905-ci il müsibətlərinin yaddaşlardan silinməsindən ehtiyatlanaraq gələcək nəsillərin ibrətəməli nəticələr çıxaracağını təmənnə etdiyi hadisələri qələmə almışdır. Lakin onu da qeyd etmək istərdik ki, əgər M.R.Fəna gördüyü, yaşadığı hadisələri öz yaradıcı fəhminin diqtəsinə zidd olaraq təmkinli alim tonu ilə nəql etmişsə, M.Nəvvab eşitdiyi, şahidi olduğu olayları əsl ədəbiyyatşünas kimi öz bədii təfəkkür süzgecindən keçirərək təhlil etmişdir. Millət təəssübkeşi olan ədiblər hadisələri müşahidəçi gözü ilə deyil, həmin qanlı-qadalı günlərin iştirakçısı olmuş bir şəxsin dili ilə anladaraq memuar janrında qələmə almışlar. Lakin M.R.Fənanın sözügedən risaləsini M.Nəvvabın eyni mövzuya həsr olunmuş əsərindən fərqləndirən başlıca cəhət müəllifin tarixi faktlara əsaslanan realistlərə şəxsi münasibətinin, demək olar ki, yer almamasıdır. “Məclisi-fəramuşan” rəhbəri isə əsərdə irəli sürülən hər hansı bir fikri real baş vermiş əhvalatla “illüstrasiya” etmiş ki, bu da onun emosional təsir gücünün artırılmasına, daha düzgün qavranılmasına xidmət etmişdir. Digər tərəfdən “Məclisi-üns” yaradıcısından fərqli olaraq “Məclisi-fəramuşan” ədəbi qurumunun rəhbərinin problemin tarixinə qısa ekskursu da oxucuya əsərin əsas mövzusu olan 1905-1906-cı illər erməni-müsəlman davasının köklərini izah etmək, onu digər bölümlərdə təqdim olunacaq və inanılması çətin olan hadisə və əhvalatların qavranılmasına hazırlamaq məqsədini daşıyır. M.Nəvvab 1903-1904-cü illərdə Naxçıvan, Şuşa və Qarabağın digər ərazilərində, 1905-ci ildə Naxçıvan, Təbriz, Şuşa, Gəncə, 1906-cı ildə Şuşada və ətraf kəndlərdə baş

vermiş iğtişəşləri geniş epizodlarda işıqlandırmışdır. Əsərdə Şimali Azərbaycanda baş vermiş hadisələrin təsiri ilə Təbriz, Tiflis, Xorasandakı iğtişəşlər, ermənilərlə kürdlər arasındakı münəqişələr də qeyd olunmuşdur.

M.R.Fənanın risaləsi isə 16 avqust 1905-ci il Şuşa şəhərində erməni quldurlarının törətdiyi qırğınların təsviri ilə başlayır. Əsərin, demək olar ki, bütün epizodlarında ermənilərin Azərbaycan türklərinə qarşı törətdikləri vəhşiliklər, onların riyakarlığı, xəyanəti və ermənilər tərəfindən nəgəhan baş verməsinə, müsəlmanların isə dava niyyətində olmadıqlarından heç biri hərbi hazırlıq belə görməmələrinə rəğmən, onlar (ermənilər) iğtişəşin islam ümməti tərəfindən törədilməsi şayəsini yaymaqla öz məkrli, xəbis xislətini ortaya qoyurlar. İstər M.R.Fəna (İslam mücahidlərinin Ağadədəli dağına hücumu zamanı göstərdikləri rəşadətdən bəhs etməklə), istərsə də M.M.Nəvvab (1905-ci ildə ermənilər Əsgəran yolunu bağlayarkən müsəlmanların bir-birinə necə həyan olmasından söz açmaqla), “gələcək nəsillərə ibrət və nümunə olsun” deyə azəri türklərinin milli təəssübkeşliyindən, bu quldurlara qarşı göstərdikləri şücaətdən bəhs edən səhnələrin təsvirinə də geniş yer vermişdir.

Hər iki əsərdə diqqəti çəkən önəmli məqamlardan biri Azərbaycan türklərinin humanizmidir.

“1905-ci il hadisəsi”nə əsasən kinli, ədavətli, xəmirləri fitnə-fəsad ilə yoğrulmuş ermənilər müsəlman cəsədləri üzərində olmazın vəhşiliklər törətmiş, qarşısına çıxan heç bir kəsə rəhm qılmadan onları qarət edib qılıncdan keçirmişlərsə, qarşılığında müsəlmanlar erməni qızlarına heç bir zərər vermədən sadəcə onlara islamı qəbul etdirmək, başqa sözlə desək, haqq yoluna gətirməklə yetinmişlər. Və yaxud Azəri türklərinin əsir aldıkları altmış nəfər erməni sağ-salamat qaytarmalarına rəğmən, sözügedən xainlərin on yeddi müsəlman əsirini müxtəlif əzablarla qətlə yetirmələri hər iki tərəfin mənəvi aləminin açılmasına xidmət edən cəhətlərdəndir.

XIX əsr Qarabağ sənətkarları rusların qanlı hadisələrdəki mövqe və iştirakını da diqqətdən kənarda qoymayaraq iki millət arasındakı nifaqı çar hökumətinin fitnə-fəsadının nəticəsi kimi qiymətləndirmişlər. Çarizmin bu iki millətə münasibətinin müxtəlifliyi, hətta bəzi məqamlarda ermənilərlə əlbir olmaları Qalada düşmən mühasirəsində qalan müsəlmanlara yardım üçün göndərilən furqanların başına gətirilən müsibətlər zamanı bir daha bəlli olur. M.R.Fənanın sözlərilə desək, “hökumət məmurlarının ədalətsizliyindən, bu lənətlənmiş durumdan tam aşkar oldu ki, müsəlmanların topladıqları azuqə qıtlıqdan əziyyət çəkən öz həmvətənlərinə qismət olmayıb düşmən qarşısına axacaqdır” [2, 40]. Çarizmin ermənilərə günahsız müsəlman millətini məhv etmək üçün tam şərait yaratması, Qarabağda törətdikləri cinayətə görə bu qaniçən quldurlara qarşı heç bir tədbir görməməsi onların törədilən qətləmin bəskarı olmalarına sübutdur. M.R.Fəna da buna işarə edərək yazır ki, ...hər yerdə sülhü qorumaq və sazişi davam etdirmək məqsədilə lazımi tədbirlər görülüb cinayətkarlardan hesab istənilib onlara layiqincə cəza verilsəydi, belə faciələr qətiyyənlə baş verməzdi” [2, 142]. Və yaxud M.M.Nəvvabın da çar hökumətinin “parçala, hökm sür” siyasətinə eyham edərək rusların istədiyi bu idi ki, bu iki millət bir-birilə dava edib, bir-birinə məşğul olsunlar, tainki dövlət fərağat olsun, çünki millətin zəif və kasıb olmağı dövlətin silahıdır”, [7, 113-114] – deyə söyləməsi də çarizmin bu iki millətə münasibətinin müxtəlif olmasına əyani sübutdur.

M.R.Fənanın risaləsində diqqətdən yayınmayan digər bir cəhət imzalanmış sülhlə bağlıdır. Belə ki, müsəlmanlar erməni quldurlarının şəhər və nifaqına, islam əhlinə olan düşmənçiliyinə qarşılıq göstərərkən əks tərəfin məğlubiyyətə uğradıqlarını görə əfv diləmək məcburiyyətində qalmışlar. İslam ümmətinin öz xislətində bulunan qeyrət və rəhmdən, insaf və mürüvvətdən dolayı məğlubiyyətə uğrayan, acizənə şəkildə əfv diləyən düşmənə aman verməsinə, onunla saziş imzalamasına rəğmən, riyakar, nankor, xain düşmənlər fürsət düşdükcə namərdcəsinə müsəlmana arxadan zərbə endirmişlər. “Sülhdən əsas niyyəti güclü təhlükədən canını xilas edib qisas üçün əlverişli zaman gözləmək” olan düşmən sazişi pozub məqam düşdükcə bir çox azəri türkünə amansızcasına qətlə yetirdiyi zaman islam mücahidləri onları məhv etmək iqtidarında olmalarına rəğmən sülhə razılıq verdiklərindən buna qarşı çıxmağı islam heysiyyətinə xilaf bilib üz verən olayları təhəmmül edirlər. Sonrakı illərdə baş vermiş qanlı iğtişəşlər cürət və rəhmliyimizin, insaf və mürüvvətimizin güdazına getdiyimizi bir daha sübut etdi.

Hər iki əsərin məziyyətlərindən biri qarabağlı sənətkarların xalqımızın tarixi ilə bağlı dəhşətli həqiqəti milli yaddaşımıza silinməz şəkildə yazdırması, sonrakı nəsillərə ibrətamiz bir biçimdə görkətməsidir. Tarixi faktlara əsaslanması baxımından nəinki ədəbiyyatşünaslar, həmçinin tarixçilər də

onlardan maraqlı bir qaynaq kimi faydalana bilirlər. Əsgər Abdullayev də məhz bunu nəzərə alaraq qeyd etmişdir ki, "...M.S.Ordubadinin, M.M.Nəvvabın tarixi sənədlər əsasında söylədikləri fikirlərin ideya mənbəyi kimi elmi-nəzəri əhəmiyyəti vardır" [1, 45]. Hər iki müəllifin qanlı-qadalı illərə dair qələmə aldıkları əsərlərin ən önəmli məziyyəti isə onların Azərbaycan türkcəsində yazılmasıdır. M.R.Fəna şahidi olduğu əhvalatları müasir dilimizlə müqayisədə ərəb-fars sözləri ilə yüklənmiş bir dillə qələmə aldığı halda, "Məclisi-fəramuşan" yaradıcısı və rəhbərinin analoji məzmunlu sənət nümunəsi səlis və anlaşılıqlı bir dillə geniş oxucu auditoriyasına təqdim edilməsi baxımından təqdirəlayiqdir.

XIX əsr Qarabağ mühitinin nümayəndələrinin şair təbi də xalqımıza qarşı törədilmiş bu qətliama qarşı laqeyd qalmamışdır. Elə M.M.Nəvvab özünün "Şuşa qalasında baş vermiş erməni-müsəlman münaqişəsi münasibətilə" adlı mürəbbə janrında olan şeirində qanlı çaxnaşmalara məkan olan şəhərdə və ətraf kəndlərdə (şeyrdə Köçərli, Xəlifəli, Kərkicahan, Daşaltı, Şahinli kəndlərini adı çəkilir) ermənilərin özbaşınalıqlar törətdiklərini, dinc yerli sakinləri qətlə yetirərək qarət və talanla məşğul olduqlarını yazır. Şair baş verənlərdən hiddətlənərək silaha sarılan azəri türklərinin, müsəlmanların sücaətini bəlağətli bir dillə təsvir edir.

Görən vaxtı bu zülmü ermənidən müsəlman,
Difayə hazər olub cümləsi pirü cəvan.
Nərə çəkib hər biri manəndi-şiri-jiyan,
Əllərində tüfənglər başladı atışmağa [6, 89].

Maraqlıdır ki, eyni mövzuya həsr etdiyi nəsr əsərində olduğu kimi, müəllif bu poetik örnəyində də rusların qanlı hadisələrdəki mövqe və iştirakını diqqətdən kənarda qoymamışdır. Şeyrdən aydın olur ki, rus qoşunu yalnız "Rüstəmi-Zal tək hər biri şiri-tiyan" olan azərbaycanlıların azğın ermənilərə dərs verməsindən sonra məsələyə qarışmışdır. Başqa sözlə, ruslar azəri türklərinə qarşı törədilən qətliamda müşahidəçi mövqeyindən çıxış etmiş, sonra isə erməniləri qorumaq üçün öz "sülhpərvər" missiyası ilə işə girişmişlər.

Şairin "ikinci dəfə baş vermiş erməni-müsəlman münaqişəsinə şeir"ində də hadisələr təxminən eyni məcrada inkişaf edir. Lakin bir önəmli fərq də nəzərdən qaça bilməz: bu dəfə ruslar ermənilərin passiv müdafiəçiləri deyil, bu azğın əməllərində onların silahdaşları, həmkarlarıdır. Müəllif rusların on iki min erməni ilə əlbir olaraq beş gün, beş gecə Azərbaycan kəndlərinə basqın etdiyini, onlarla günahsız insanı qətlə yetirib evlərinə od vurduğunu yazır:

Qalayaşovun (Qalaşapovun – A.H.) buyruğuyla ruslar, kazaklar,
Neçə əyan evlərinə od vurub yandırdılar,
Ermənilə yükrüşüb həm məsidə od vurdular,
Şöyləsin qalxızdırar, ta dərgahi-sübhanə bax [6, 84].

XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitinin yetişdirdiyi görkəmli maarifpərvər ədiblərimizdən olan Həsənəli xan Qaradaği də əsl vətənpərvər şair kim şahidi olduğu bu olaylara Şuşanın tarixindən bəhs edən poetik nümunəsində öz münasibətini bildirmişdir. Müəllif sadaladığı tarixi faktlar sırasında haqlı olaraq doğma "Qarabağının rus çarizminin məkrli planlarının obyektinə çevrilməsini" də qeyd etmişdir. Belə ki, sonralar Peterburqun sözbəxan buyruq qullarına çevrilərək Azərbaycana qarşı ən qorxulu silah kimi istifadə edilən və sözügedən iğtişaslara zəmin yaradan ermənilərin ruslar tərəfindən kütləvi surətdə köçürülməsinin əsasının qoyulması vətənpərvər bir ziyalı kimi H.Qaradağini də narahat etməyə bilməzdi:

İbrahim xan zamanı elə ki, rus gəldi bura,
Məskəni-ərmən olub bizlər üçün var bu şəhər.
Yəni, bir min səkkiz yüz on beşdə gəliblər ruslar
Qarabağa, Şuşaya sahib olub hökm eylər
Rusların tərbiyyəti hamıya bir oldu, vəli
Erməni məktəbi, islam kazamat məskən edər.
Bir məsəldir deyilib arif üçün mən də deyim:
"Bir qonaq güclü olar, ev yiyəsi evdən istər" [5, 106].

Tarixi faktlara nəzər salsaq H.Qaradağinin söylədiklərində həqiqət olduğunu anlamış olarıq. Belə

ki, 1819-1926-cı illərdə Qarabağ xanlığında xan üsuli-idarəsinin ləğv edilərək mərkəz şəhəri Şuşa olan “Müsəlman əyalətləri rəyisliyinin yaradılması, bu idarəyə də rus zabitinin başçılıq etməsi və keçmiş xanlıqları parçalayaraq yeni yaradılmış əyalət və dairələrin başında da çar komendantlarının durması” [4, 218]. H.Qaradaği yaşadığı dövrün siyasi durumunun ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən bəhs edən sənətkarlardan idi. Həmin qısa dövərdə, M.İsmayılovun qeyd etdiyi kimi, Azərbaycanda 10 minlərlə erməni ailəsi yerləşdirilmişdi [4, 220]. Bunun nəticəsində “artıq 1897-ci ildə əhalinin siyahıya alınması zamanı Qarabağda yaşayan 54841 ailənin 29350-nin azərbaycanlı, 18616-in isə erməni ailəsi olduğu göstərilir” [3, 43].

Beləliklə, xalqımızın həyatında bir çox taleyüklü hadisələrin baş verdiyi dövərdə yaşayıb-yaradan Həsənəli xan Qaradaği də digər həmkarları kimi erməni daşnaklarının genosid siyasətində rusların mühüm rolu olmasını qeyd etmişdir.

Müəllif 1905-1906-cı illərdə törədilmiş vəhşiliklərdən də bəhs etmişdir.

Axırı ki, nə deyim, firqeyi-daşnak qəflətən,
İki yol bizə hücum etdi haman ermənilər.
Mın doqquz yüz beşdə biri, birisi də altıdadır,
Nə qədər vuruşdular bir məqsədə yetmədilər,
Çox hissə ermənidən, müsəlmanın bir məhləsi
Yandı, evlər əbəsdən, kor-parça çıxdı bu şəhər [5, 106].

Qarabağ sənətkarları 1905-1906-cı illər ermənilərin azəri türklərinə qarşı törətdikləri iğtişaların təsvirini verən istər nəsr, istərsə də nəzm nümunələrini qələmə almaqla Azərbaycan tarixinin ən faciəvi səhifələrindən birinin unutqanlıgımızın qurbanı olaraq yaddaşlardan silinməməsi naminə olduqca vacib bir iş görmüşlər.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkarlıq siyasəti. Bakı, 1998, 250 s.
2. Fəna M.R. 1905-ci il hadisəsi. Bakı, 2009, 200 s.
3. Xəlilov X.D. Qarabağın etnik tarixindən. EA Xəbərləri, Tarix, Fəlsəfə, Hüquq, №3, 1998.
4. İsmayıl M. Azərbaycan tarixi. Bakı, 1997, 300 s.
5. Qaradaği H. Əsərləri. Bakı, 2001, 180 s.
6. Nəvvab M.M. Divan. Bakı, 1999, 160 s.
7. Nəvvab M.M. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası. Bakı, 1993, 30

Y.V.ÇƏMƏNZƏMİNLİNİN “QAN İÇİNDƏ” ROMANINDA QARABAĞLA BAĞLI TARİXİ HƏQİQƏTLƏRİN BƏDİİ ƏKSI

Hacıyeva Lalə Uğur

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Epik növün geniş janrlarından biri olan roman həyat hadisələrini geniş epik lövhələr vasitəsilə əks etdirir. Digər epik janrlardan fərqli olaraq burada surətlər və hadisələr həm çox, həm də rəngarəng olur. Romanın milli ədəbiyyatımızda formalaşma prinsipi XIX əsrin ortalarına təsadüf edir.

Açar sözlər: Tarixi roman, nəsr, Y.V.Çəmənşeminli, Qarabağ.

Summary

One of the most widely used types of the novel genre is the historical novel. Writing a historical novel requires a special skill from the writer. YV Chamanzaminli was one of the artists who created the most perfect examples of this genre. His novel "In the Blood" contains great historical events. In this novel, the fate of Karabakh, the internal situation in Azerbaijan at that time, the policy of the khanates, the foreign intervention of the khanates and so on. such important issues were touched upon. The main issue is that Karabakh and other khanates remain between two fires, ie between Russia and Iran. Chamanzaminli worked this work with special precision and wrote it as if it was an artistic dress for historical events.

Roman janrının ən mühüm növlərindən biri də tarixi romanlardır. Tarixi romanlarda yazıçı keçmişin qaranlıq qatlarına enir və onu oxucu üçün işıqlandırır. Usta sənətkarlar bu janrından elə məharətlə istifadə edirlər ki, oxucu romanın içinə daxil olur və sanki o hadisələri öz gözü ilə izləyir. Tarixi əsərlər vasitəsilə gənclər öz xalqlarının keçmişini, mübarizəsini, görkəmli şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığını bilir və onlarda vətənpərvərlik, milli birlik, qorxmazlıq kimi tərbiyəvi keyfiyyətlər formalaşır. “ Buna görə tarixi mövzuya müraciət edən hər bir müəllif bu işin məsuliyyətli və şərəfli olduğunu nəzərdən qaçırmamalıdır”. [2.71] Tarixi romanda xalqın əsrlər boyu mövhumat və cəhalət qaranlığından çıxmaq uğrunda apardığı mübarizə, əzmkarlıq ruhu əks olunur, onları azadlığa aparən cəsarət, qəhrəmanlıq yolları təsvir olunur. Keçmişin bu keşməkeşli hadisələri ibrət dərsi kimi mənalanır. Yavuz Axundovun qeyd etdiyi kimi, “tarixi roman həmçinin tarixi öyrənməyi asanlaşdırır” [2, 7].

Tarixi həqiqətlər ilə yazıçı təxəyyülünün vəhdət təşkil etməsidə mühüm amillərdən biridir. Tarixi hadisələrə bir tarixçi kimi deyil, yazar kimi müraciət etmək vacibdir. Məhz əsər bu zaman bədiilik qazanır əks halda isə tarixi mətnlərdən fərqlənməzdi. Tarixi romanlarda yazıçı qarşısında duran vacib məqamlardan biridə tarixin təhrif olmamasıdır. Yazıçı emosiyanailliyə qapılıb hadisələri şişirdə bilər, amma tarixi faktlara qarşı kobud rəftarı yol verilməzdir. “Tarixi əsər müəllifi hadisələrin inkişafında çatışmayan səhifələri tamamlayanda, surətin xarakterinin müəyyən əhəmiyyətli cizgilərini əks etdirən epizodları “uyduranda”, ya da tarixi şəxsiyyətlərə sənədlərlə təsdiq olunmayan müəyyən fikirləri istinad verəndə, yenə də tarixi həqiqətə, şəxsiyyətin fəaliyyətinin məntiqinə əsaslanmalıdır” [1, 124]. Tarixi roman yazmaq istəyən yazıçı həmin hadisələr barədə ətraflı məlumat toplamalı, geniş fikirə malik olmalıdır. Kor – koranə bir şəkildə tarixi roman yazılması həm tarixə, həm də ədəbiyyata qarşı xəyanətdir.

Hər bir xalqın ədəbiyyatında tarixi roman janrının inkişafına yön verən başlıca hadisələr mövcuddur. Avropa ədəbiyyatına, xüsusilədə fransız ədəbiyyatına təkən verən başlıca qüvvə Napalyonun hakimiyyətə gəlişi, apardığı müharibələr olmuşdur. Milli ədəbiyyatımızda isə heç zaman aktuallığını itirməyən ən böyük tarixi hadisə Qarabağdır. Füsunkar təbiəti, bərəkətli torpağı, yerləşdiyi mövqeyi baxımından Qarabağa həmişə vəhşi qonşularımız göz dikmişdirlər. Qarabağa rus-iran qoşunlarının ağalığ etmək istəməsi, münaqişə mərkəzinə çevrilməsi, 90-cı illərdə isə erməni faşistləri tərəfindən işğal olunması bədii əsərlərdə geniş əksini tapmışdır. Qarabağ münaqişəsi mövzusunda şeirlər, hekayələr, romanlar və s. janrlarda əsərlər qələmə alınmışdır. Dahi sənətkarlarımız Qarabağın keçmişini, təbiətini, camaatının başına gətirilən müsibətləri bütün dünyaya çatdırmağa can atmışdılar. 2020-ci il 9 noyabra kimi yazıçılar düşmənin vəhşi kimi qəfəsdə saxladığı əsrarəngiz quşdan-Qarabağdan yazırdılar. Bundan sonra isə azad Qarabağdan, qəhrəmancasına bu torpağa canını verən, “şəhidlər ölməz, vətən ölünməz”, “uğrunda ölənsə, vətəndir!” şüarları ilə düşmən üzərinə yeriyən qorxmaz igidlərimizdən yazacaqlar. Xudayar Yusifzadə, Cəbrayıl Dövlətzadə, Polad Həşimov, Şükür Həmidov və 2841 şəhid olmuş və vətənini canlarından əziz tutan qazilərimiz- qəhrəman oğullarımızdan igidlik salnamələri yazılacaq.

Otuzuncu illərdə tarixi roman janrına müraciət edən və bunu layiqincə bacaran sənətkarlarımızdan biri də Yusif Vəzir Cəmənzəminli olmuşdur. Yazıcının əsərləri içərisində xüsusi yer tutan “ Qan içində” romanı XVIII əsrin ikinci yarsında Qarabağda baş verən hadisələrlə bağlı zəngin məlumat mənbəyidir. Romanda İbrahim xanın dövründə Qarabağ mühiti, dəyərli şairimiz

Vaqifin uzaqgörənliyi, qonşu dövlətlərdəki çaxnaşmalar, bunların Azərbaycana təsiri və xanlıqların daxili münaqişələri bədii şəkildə canlandırılmışdır. Əsərin ilkin variant “İki od arasında” adlandırılmış və bu ifadə roman içərisində bir neçə dəfə təkrarlanmışdır. “Saniyən, Sultan həzrətlərinə məsələni ətraflı ərz edərsən, deyərsən ki, bizi iki od arasından qurtaracaq yeganə çarə Osmanlı himayəsidir. Tezliklə əsgər göndərməsələr, Axta xan bizi həlak edəcək və ümməti- islam qan dəryasına boğulacaqdır”. [4,206] Çəmənəmənli iki od dedikdə Rusiya və İran dövlətlərini nəzərdə tutur. Tarixdən də məlumdur ki, həmin zamanlarda Rusiyada Yekaterina, İranda isə hərbi gücü ilə hakimiyyətə gələn Ağaməmməd şah Qacar rəhbər idi. Yekaterinanın “Qafqaz səfəri” adlı işğalçı siyasəti, Ağaməmməd şah Qacarın isə İranın köhnə mülklərini bərpa etməsi planı onları Azərbaycanda qarşı- qarşıya gətirmişdir. Təəssüflər olsun ki xanlıqlar vahid birlik göstərmək əvəzinə, bir- biriləri ilə münaqişəyə girib əsas düşmənləri unudular. Xanlıqlar birləşib bütöv Azərbaycan kimi çıxış etsəydilər, iki oddan yaxalarını qurtara bilərdilər. Lakin xanlıqlardan bir qismi Rusiyaya tərəf, bir qismi İrana tərəf keçmişdi. İbrahim xan kimi olanlar isə öz müstəqilliklərini qorumaq istəsələr də, buna kifayət qədər cəsarətli ola bilməmişdirlər.

“Qan içində” romanında Qarabağla bağlı bir neçə əsas məqam üzərində yazıçı diqqətli şəkildə işləmiş və roman boyu bu xətləri göstərərək oxuculara fikirlərini dəqiq çatdırmağa çalışmışdır. Bu məqamlardan biri Qarabağda yaşayan ermənilər və onların xəyanətkar ruhlarıdır. Doğrudur, yazıçı əsərə duz-çörək itirməyən, müsəlmanlarla əzəldən bəri olan dostluqlarına xilaf çıxmayan erməni obrazı da daxil etmişdir. Bu Ohan keşişdir. Ohan keşiş ermənilər və müsəlmanlar arasında münaqişənin yatırılmasına çalışırdı. Zaman Ohan keşişin xələflərinin xain xislətli olduqlarını, xalqımıza qarşı kin, nifrət bəslədiklərini, məscidlərimizin dağıdılmasına susqun qaldıqlarını, hətta bu bəd əmələ rəvac verdiklərini sübut etdi.

Erməni mülkiyyətləri hələ o vaxtdan başlayaraq rus sarayı ilə əlaqələr yaradır, Qarabağda özlərinə yeni dövlət qurmağa cəhd edirdilər. “Xanlığın daxilində də işlər yolunda deyildi, erməni mülkiyyətləri və keşişləri rus sarayı ilə əlaqələridə davam edir və Qarabağın hərbi əhəmiyyəti olan bütün əhvallarını ruslara bildirirdilər”. [4,107] Yazıçı roman içərisində dəfələrlə ermənilərin əvvəlki yaşayışlarından söz açır və onların gəlmə olduğunu vurğulayır. “Vaqif sakit bir səslə dedi:

- Ermənilər buralara çox sonralar gəlmişlər, bunlar Çingiz və Teymurləngin zülmündən qaçıb, bu dağlara sığınmışlar. Görürsənmi, ermənilər yaşayan yerlərə “sığınaq” deyirlər. Ermənilər başibəlalı tayfa olublar, çox əziyyət çəkiblər”. [4,105]

İbrahim xanın atası erməni mülkiyyətlərinə divan tutsa da, özü onlardan qız alıb qohum olmuşdu ki, arada sakitlik olsun. İbrahim xan özü qeyd edir ki, ermənilər Qarabağda altı min evdirlər, bir him eləsə hamısı dağıdılar, kökləri kəsilər, lakin o bunu istəmir. Halbuki İbrahim xan heç nədən hirsəndikdə öz camaatını zindanlara saldırar, ya da başını vurdurardı. Ermənilərə toxunmamasının başlıca səbəbi isə rusların qəzəbinə tuş gəlməmək idi.

Çəmənəmənli roman içərisində vurğuladığı mövzular içərisində daxili hərəc-mərəclikdə var. Biz bunu daha çox Quba xanı Fətəli xan ilə İbrahim xan arasında görürük. Fətəli xan düşməne qarşı birgə vuruşmaq əvəzinə daxildə xanlıqlarla ədavət edir. Dəfələrlə qoşun toplayaraq İbrahim xana hücum etmişdir. Xanlıqların xəyanəti, İraklinin Rusiya himayəsinə keçməsi, Rusiya və İran təhlükəsi İbrahim xanı təşvişə salmışdı. “Mən dəfələrlə kömək verib, dardan qurtardığım İrakliyə tac gəlsin, peşkəşlər gəlsin... Mənə də şərtsiz-şürurtsuz təbəlik təklif olunsun?! Mən bu günə qalmışam? Mən Pənah xanın oğlu, Ərgün xan övladı?.. Bütün Azərbaycan xanları mənim məsləhətimlə iş görsün, mən kafirə boyun əyim, qul olum? Fətəli qancıq, elə düşmənçilik! Qalsın sənən mənimki... Əbdilqədir qoduq da ayaq qaldırır. Bunlar hamısı o dönük İraklinin işidir. Yedin İrəvandan və Gəncədən gələn tümənləri!.. Bu odun nə yaxşı yanır... Dəmirqaranın yaxşı közü olur. Bu yemişən da elətüstü verir – nə istisi var, nə odu. Ah neyləyim, əlimdə imkan ola, Qubanın külünü göyə sovuraram. Şəkinin yerində arpa əkdirərəm. Şam da tez əriyir... görəsən, piyi nədən qayırlar? Çoxdan başlar yerindən oynamayıb. A köpək uşağı mülkiyətlər!..” [4,140]

Xanların bu münaqişəsindən ən çox zərər çəkən isə xalq idi. “Vaqif burada bir az dayandı. Sonra yenə sözüne davam edib dedi:

- Azərbaycan xanları bir-biri ilə vuruşur, rəyasət üçün ata oğlu, qardaş qardaşı öldürür, bir-birilərinin gözlərini çıxarır, elimiz, obamız xanların kefi üçün qırılıb gedir, xanımanlar yanıb kül olur... Ürəyimiz çatlayır, amma bu fəlakətin qabağını ala bilmirik”.[4,148]

Fətəli xanın ölümü Qarabağda sakitçilik yaratsa da, bu çox uzun çəkmişdir. İranda artıq Ağaməmməd şah Qacar hakimiyyətə gəlmişdir və Azərbaycana işğalçı yürüşlərə başlamışdı. Qarabağa hücum edən şah uzun müddət buranı mühasirədə saxlayır, lakin qalanın yaxşı müdafiyyə olunması bu yürüşü uğursuz edir. Bu elə bir döyüş idi ki hətta ermənilərdə azərbaycanlılarla birgə çiyin-çiyinə döyüşürdülər. Şah geri çəkilsə də, yenidən gələcəyini hər kəs bilirdi. Buna görə də Vaqif çarə olaraq Osmanlı soltanına məktub yazır. Osmanlı imperiyası isə Qarabağ xanına kömək etmir və İran tərəfdən çıxış edir. Rusiyada isə Pyotr hakimiyyətə gəlmişdi və Qafqazla bağlı maraqları yox idi. Belə bir məqamda İbrahim xan ailəsi ilə birlikdə xanlığı qoyub qaçır. Bunu fürsət bilən Ağaməmməd şah Qacar Qarabağa hücum edir və döyüşsüz Şuşaya daxil olur. İbrahim xan tərəfdarlarını zindana saldırır və edam əmri verir. Hər kəs edam gününü gözləyərək şah öz adamları tərəfindən xəncərlə öldürülür.

Çaş-baş qalan xalq hakimiyyətə Məmməd Cavanşiri gətirir. Vaqifin İbrahim xanla əlaqəsindən xəbər tutan Məmməd bəy Vaqif və oğlunu öldürtdürür. Lakin onun da hakimiyyəti uzun çəkmiş İbrahim xanın Dağıstandan qayıtması ilə oda Qarabağdan qaçır.

Qarabağın bu dövr tarixi ilə bağlı çox sənətkarlar əsər qələmə almışdır. Bir qismi şair ruhundan, yazıçı ruhundan irəli gələrək hadisələrin sonluğunu dəyişmişdir. Lakin Çəmənəmənli tarixdə baş verən hadisələrə bədii don geyindirərək oluğunu kimi qələmə almışdır.

Qafqaz ərazisində Qarabağ elə bir incidir ki, ona sahib olan ölkə ən dəyərli xəzinəyə malik hesab olunur. Məhz buna görə də Qarabağa göz dikənlər çox olmuşdur. Vəhşi erməni tapdadığında olan torpağımız artıq azaddır. Bu torpaqlarda yenidən təbiət səmaya gülümsəyəcək, torpaq cana gələcək. Top, tufəng səsləri yerinə şən uşaq səsləri, şirin söhbətlər, mahnılar ucalacaq. Qarabağ uzun müddətdən sonra rahat bir nəfəs alacaqdır...

Ədəbiyyat

1. Axundov Yavuz. Azərbaycan sovet tarixi romanı. Bakı: Yazıçı, 1979, 238 s.
2. Axundov Yavuz. Tarixi roman yeni mərhələdə(1980-90-cı illər). Bakı: Maarif, 1998, 175 s
3. Azərbaycan tarixi(ən qədim zamanlardan XX əsrədək). I cild. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 1994, 628s.
4. Yusif Vəzir Çəmənəmənli. Qan içində. Bakı: Qanun nəşriyyatı. 2019, 256 s

2. KARABAĞ SAVAŞINDA ORTAOKULLARIN EĞİTİM FAALİYETLERİNİN DURUM ÇALIŞMASI

Hacizade Billure

İstanbul Üniversitesi
Doktora Öğrencisi

Özet

Birinci Karabağ savaşı sonrası elde edilen ateşkes 26 yıl sürdü. 27 Eylül 2020 sabahı, çözülmemiş Dağlık Karabağ sorunundaki yeni çatışmalar, temas hattı boyunca yeniden ortaya çıkmış ve 44 gün süren 2. Karabağ savaşı başlamıştır. Sonunda Azerbaycan, yaklaşık 30 yıldır gasp edilen haklarını, askerî operasyonlar ile geri almayı başardı.

Savaş eğitimden de yan geçmedi, bazı bölgelerde eğitimin fiziksel/maddi altyapısı ciddi şekilde hasar gördü, eğitim kurumları tamamen ve kısmen dağıldı, öğrenci ve öğretmenler şehit oldu. Bu

çalışmanın konusu da 2. Karabağ savaşı sırasında orta eğitim faaliyetlerinin durum tesbiti, faaliyetlerin etkilenmesi, savaş temasının müfredatlara gelecek yansıma planlarıdır.

Bu araştırmanın amacı 2. Karabağ savaşı'nın Azerbaycan'da eğitim faaliyetlerine etkisi, müfredatta konuların yansımalarına dair planlardır.

Açar kelimeler: Karabağ savaşı, eğitim, okul, öğretmen, öğretim, "Zafer dersleri", müfredat

Abstract

The ceasefire reached after the First Karabakh War lasted for 26 years. On September 27, 2020, clashes broke out along the line of contact in the unresolved Nagorno-Karabakh conflict, and the 44-day Second Karabakh War began. As a result of this war, Azerbaijan was able to reclaim its lands occupied for almost 30 years through military operations.

The Great Patriotic War has significantly affected the education sphere. In some regions, the infrastructure of education was severely damaged. Educational institutions were completely or partially destroyed. Several students and teachers were martyred. The subject of this article is the impact of the Patriotic War on general education and the reflection of the war theme in textbooks.

Keywords: Karabakh war, education, school, teacher, teaching, "Victory lessons", curriculum

Azerbaycan coğrafi konumu nedeniyle tarihin her döneminde cazibe merkezi olmuş, bu nedenle sürekli olarak yabancı güçlerin işgali altında kalmış, bağımsızlığa ancak 20. yüzyılın sonlarında ulaşabilmiştir. Azerbaycan tarihine bakıldığında Karabağ, gerek kültürel, gerek siyasi olarak Azerbaycan'a büyük katkıda bulunmuştur. Karabağ sorununun ilk ortaya çıktığı tarihten bugüne uzun zaman geçse de, Karabağ problemi sadece Azerbaycan ve Ermenistan'ı değil, tüm bölgeyi etkileyen bir çatışmaya dönüşmüştür.

Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması, yirminci yüzyıl tarihine en trajik çatışmalardan biri olarak girmiş ve sonuçları milyonlarca Azerbaycan vatandaşının kaderini ciddi şekilde etkilemiştir. 1988-1993'te Karabağ'da Azerbaycan'a yönelik Ermeni saldırısı sonucu toplamda 900 yerleşim, 150.000 ev, 7.000 kamu binası, 693 okul, 855 anaokulu, 695 tıp kurumu, 927 kütüphane, 44 tapınak, 9 cami, 473 tarihi eser saraylar ve müzeler, 40.000 müze sergisi, 6.000 sanayi ve tarım işletmesi, 160 köprü ve diğer altyapı tesisleri yıkıldı (3).

2. Karabağ savaşı da işgalde olan topraklarımızın geri alınması üzerine yapılan bir savaş olmuştur. 44 günlük savaş Azerbaycan'ın zaferi ile bitmiş, eski geleneklere sahip ve cesur Azerbaycan ordusu kendi topraklarını işgalden kurtarmıştır. Bu haklı savaş, Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in eşsiz diplomatik becerilerinin yanı sıra, dünyaya yenilmez liderlik becerilerini de göstermiştir. Bugünse zorunlu göçmenlerin kendi topraklarına geri dönüşü ile ilgili ciddi çalışmalar yapılmaktadır.

Araştırmanın Karabağ savaşının eğitime etkisinin belirlenmesi, ileride daha geniş çaplı araştırmalar ve savaş sonrası eğitim faaliyetlerinin planlanmasında savaş faktörünün dikkate alınması için gerekli ve istatistiksel bilgilerin elde edilmesi ve müfredatlara etkisi yönünden önemi vardır.

Araştırmada Milli Eğitim Bakanlığı'nın savaşın eğitime etkisi ve onun kaldırılması yolları ile ilgili hazırladığı plan üzerine görülecek işlere değinilmiş, kitaplardan, internet sitelerinden uygun alıntılar yapılmış, uygun tez ve makaleler okunmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde 2. Karabağ savaşının eğitim faaliyetleri üzerine etkisine değinilmiş, savaş döneminde hasar gören okullarla ilgili bilgi verilmiştir. Çalışmanın 2. bölümünde öğrencilere yönelik psikososyal destek faaliyetleri üzere araştırmaların sonuçlarına, 3. bölümde ise müfredatla ilgili planlara değinilir.

1. KARABAĞ SAVAŞI VE EĞİTİM

Bir ülkenin eğitim stratejisi, savunma stratejisinden çok daha önemlidir. Ülkesini, milletini, topraklarını savunma bilinciyle eğitilmemiş nesillerin ne kendilerine ne de ülkelerine bir faydası olur (6, 74). Eğitim, kişinin kendisini geliştirmesini desteklediği gibi toplumsal bir rol ve meslek öğretimini de kapsar. Bu çerçevede eğitimin hem bireysel hem toplumsal boyutunun olduğu söylenebilir. Bu geniş kapsam kişinin ihtiyaç duyduğu bilgi türleri için de geçerlidir (5, 18).

Savaş insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İnsanlığın başlangıcından çağdaş dünyaya varışına dek geçen süre içinde gösterdiği değişiklikler ve gelişmeler, savaşın tarihini oluşturmaktadır (10, 10). Savaşın çevreye verdiği zarar insanlarda büyük ve önemli etkiler bırakmaktadır.

Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığı'nın bilgisine göre, 1. Karabağ savaşı zamanı da 1025 eğitim kurumu, okullar, 44 gün devam eden 2. Karabağ savaşında ise 60 okul yıkıma maruz kalmıştır (2). Bu eğitim kurumları yıkım derecesine göre şu şekilde gruplandırılabilir: a) en çok zarar alan okul sayısı: 18; b) kısmen hasarlı okul sayısı: 42

Hali-hazırda Azerbaycan'da 4438 okul vardır. Ülkede savaş sırasında zarar gören okul yüzde 1,4'dir. Savaş sırasında cephe bulunan 20 ilçe ve şehirde 1.200'den fazla okul kapatılmıştır. Bu, ülkedeki okulların yaklaşık % 27'sinin kapatılması anlamına geliyor. Bu okulların yaklaşık 35.000 öğretmeni ve yaklaşık 340.000 öğrencisi vardır. Toplamda, bu ilçe ve şehirlerde 380.000 öğrenci ve yaklaşık 40.000 öğretmenle 1.413 okul bulunmaktadır.

2. Karabağ savaşına 750'ye kadar eğitimci katılmış, onlardan 20 öğretmen şehit olmuştur. Savaşa katılan eğitimcilerden 1 eğitim daire başkanı, 20 okul müdürü, 32 müdür yardımcısı ve 671 öğretmen düşmanla mücadelede büyük kahramanlık göstermiştir.

2. ÖĞRENCİLERE YÖNELİK PSİKOSOSYAL DESTEK

Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığı'nın "Öğrencinin Dostu" projesi çerçevesinde bir grup psikolog, savaştan etkilenen ailelerin buldukları cephe bölgelerine giderek onlara psikolojik yardım sağlamışlar. Bu destek iki yönde verilmiştir - duygusal destek ve savaşın stresinden kurtulma. Ebeveynlerle savaş sonrası durumdaki çocukların zihinsel gelişimi hakkında konuşma gerçekleşmiştir. Ayrıca ebeveynler için kriz sırasında çocuklara psikososyal destek sağlamaya yönelik bir video talimatı hazırlanmıştır.

Savaş ve çatışmaların en masum kurbanları kuşkusuz çocuklardır. Yüzyıllardır dünya'da milyonlarca çocuk, savaş, çatışma, ülke içi terör ve şiddet eylemlerinden dolayı mağdur olmaktadır (12, 135). Bu nedenle, Azerbaycan'ın "ASAN Hizmet" kurumu UNICEF-in Azerbaycan temsilciliği ile birlikte savaş bölgesinde yaşayanlar arasında kamuoyunu yoklaması yapmıştır. Gözlem 5 ilçeyi kapsamıştır. 2400 kişiden 1849'u çocuk (%83,8) ve 338'i (%15, 3) ebeveyndir. Katılımcıların 1109'u (% 46,2) erkek, 1291'i kadındır (53,8). Kamuoyu yoklamasına 164 (% 6,9) 11 yaşındaki öğrenci, 139 (% 5,8) 12 yaşındaki, 143 (% 6) 13 yaşındaki öğrenci, 109 (% 4,5) 14 yaşındaki öğrenciler, 154 (% 6,4) 15 yaşındaki öğrenci, 116 (% 4,8) 16 yaşındaki öğrenci ve 80 (% 3,3) 17 yaşındaki öğrenci katılmıştır. Diğer katılımcılar 18 ile 60 yaşları arasındadır. Bu grup daha fazla ebeveyn içerir.

Hedef grup araştırması, çocuklarda savaş sonrası baş ağrıları (60'ta şiddetli, 142'de orta, 327'de hafif), çarpıntı (90 çocuk), nefes almada güçlük (57'de orta, 167'de hafif), yorgunluk (142'de şiddetli, 167 kişide hafif), eklem ağrısının (103 kişide orta, 218 kişide hafif) olduğu görülmüştür. Ayrıca ankete katılan çocuklarda korku, özel duyarlılık ve ciddi psikolojik sorunlar gözlemlenmiştir. Bu amaçla psikolojik yardıma ihtiyacı olanlarla bireysel veya grup çalışmaları, psikolojik muayeneler, önleyici toplantılar gerçekleştirilmiştir.

3. KARABAĞ SAVAŞI SONRASI EĞİTİM FAALİYETLERİ ÜZERİNE YAPILAN İŞLER

Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Azerbaycan halkının tarihi zaferinin eğitime yansımaları üzerine 2020-2021 Eğitim Öğretim Yılı Faaliyet Planı" onaylanmıştır. Bu planda Azerbaycan ordusunun Karabağ Savaşı'ndaki zafer yürüşü ile ilgili bilgilerin tüm bilimlerin içeriğine entegrasyonunun sağlanması, öğrencilerin vatanseverlik eğitiminin güçlendirilmesi ve diğer önemli

faaliyetler yansımıştır. Plana göre, tarihsel zaferi bağlantılı olarak yansıtmak için ders kitabı yazarları ve yayıncılar konular geliştirmiş ve öğretmenlerin sanal derslerde kullanmaları için bir dizi ders başlatılmıştır. Bu derslere "Zafer Dersleri" denir.

2021-2022 öğretim yılından itibaren genel eğitim kurumlarının tüm ders kitaplarında tarihi Zaferi yansıtan konu ve fragmanlar hazırlanmaktadır. Ders kitabı öğretmenlerin pek çoğu için dersin akışını yönlendirmede belirleyici bir araç olduğunu, aynı şekilde öğrenciler için de temel başvuru kaynağı olma özelliğini taşımaktadır. 2. ve 6. sınıf ders kitaplarının iyileştirme takvimine uygun olarak ilgili çalışmalar yapılmış, organik düzeltmeler yapılmıştır. Aynı zamanda 2021-2022 öğretim yılından itibaren 9. sınıflarda okutulacak olan "Zafer Tarihi" müfredat dışı ders kitabı hazırlanmaktadır. Ayrıca tüm eğitim kurumlarında Karabağ savaşına ilişkin "Karabağ Dersleri", "Karabağ Şahinleri", "Milli Kahramanlar", "Karabağ Kahramanları" konuları üzerine ustalık sınıflarının düzenlenmesi, şehit ve gazilerin daha iyi tanıtılması planlanıyor.

SONUÇ

Eğitim, birey ve toplum yaşamını etkileyen önemli bir olgu ve kurumdur. Her birey eğitime; eğitime ihtiyacı duyar. Çünkü ancak eğitimle sosyalleşerek toplumun bir üyesi olur; bilgi ve beceri kazanır, yaşadığı toplumun kültürünü edinir. Toplumlar da varlığını sürdürmek, kendini yeniden üretmek, değişmek ve gelişmek için eğitime gereksinim duyar (13, 7).

Savaş, çocukları en temel insan haklarından biri olan eğitimden yoksun bırakmakta, geleceğe ilişkin beklentilerinde derin kaygılar yaşamasına neden olmaktadır. Karabağ savaşı da yüzbinlerce çocuğu doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir.

Bu araştırma daha geniş kapsamlı bilimsel araştırmalar için bilgilendirici ön zemin olabilir.

Kaynaklar

1. Avcı Nazmi, Erjem Yaşar, Eğitim Sosyoloji, Lisans Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., İstanbul, 2018
<https://www.lisansyayincilik.com.tr/pdf/Egitim%20sos.pdf>
2. Apa.az https://apa.az/az/sosial_xeberler/Nazir-Ermnistanin-hucumu-nticsind-Azrbaycanda-20-mullim-10-sagird-hlak-olub-60-mktb-dagilib-625942
3. Azerbaycan Milli Eğitim Bakanı Emin Amrullayev'in Türkiye'nin Haber Global kanalına röportajı, 01.11.2020
<https://edu.gov.az/az/page/431/19395>,
https://www.youtube.com/watch?v=5oMqgxIVWeQ&feature=emb_logo
4. Coşkun Erdoğan Aynur, Eğitim Sosyolojisi, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi
http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/sosyoloji_lisans_ao/egitim_sosyolojisi.pdf
5. Clausewitz Carl Von, Savaş Üzerine, Eriş Yayınları
https://turuz.com/storage/her_konu-2017/1806-Savash_Uzerine-Carl_Von_Clausewitz-Selma_Qochaq-2015-173s.pdf
6. Çamlıca Sait, Çocuk Eğitiminde 33 hata, İstanbul, 2014, Akıs Kitap
Demirtaş Abdullah, Barış, Savaş, Eğitim, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19911
Say: 61
<http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1413-published.pdf>
7. Doğan İsmail, Eğitim Sosyolojisi, İstanbul, 2011, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd.
8. Ergin Mustafa, Eğitim Sosyolojisi, Ankara, Ocak Yayınları, 1994
<http://mustafaergun.com.tr/wordpress/wp-content/uploads/2015/11/egsos.pdf>
9. Karabaği Mirza Cemal Cavanşir, Karabağ Tarihi, Azerbaycan Bilimler Akademisi SSR Bakü Yayınevi – 1959
https://www.ebooks.az/book_SBmO6hUF.html
10. Keegan John, Savaş Sanatı Tarihi, İstanbul, 1995. Bilgin Yayıncılık, çeviren: Füsün Doruker

<https://www.pdfdrive.com/sava%C5%9F-sanat%C4%B1-tarihi-john-keegan-d117500321.html>

11. Yılmaz Aysel Bozan, Atatürk Devrimleri ile Eğitimi Millileştirdi

<https://www.milliyet.com.tr/egitim/ataturk-devrimleriyle-egitimi-millilestirdi-6351655>

12. Rifat Bilgin, Çatışma ve Şiddet Ortamında Büyüyen Çocuklar Sorunu, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ-2014, Cilt:24

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157361>

13. Nazmi Avcı - Yaşar Erjem (editörler), Eğitim Sosyoloji, Lisans Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., İstanbul, 2018

<https://www.lisansyayincilik.com.tr/pdf/Egitim%20sos.pdf>

KARABAĞLI MEHMED AGA MÜCTEHİDZÂDE’NİN RİYAZÜ’L-ÂŞİKÎN ADLI TEZKİRESİ VE VÂKIF’IN BİR TİFLİS GÜZELLEMESESİ

Doç. Dr. Hakverdioğlu Metin, Turan

Amasya Üniversitesi

Özet

Türk edebiyatı tüm Türk coğrafyalarında edebî mahsullerini vermeye devam ederken onları kaydeden tezkireciler de boş durmamış, sürekli kayıtlarını yenilemişler, yeni şairleri ve eserleri bir sonraki nesle aktarmanın tatlı telaşını ve heyecanını yaşamışlardır. Bu telaşı yaşayan ve Azerbaycan sahasında on dokuzuncu yüzyılın şairlerini kayıt altına alan Müctehidzâde Mehmed Aka Karabağî de onlardan birisi olmuştur. Onun Riyâzü’l-Âşikîn adlı tezkiresi bu yüzyılın pek çok şairini unutulmaktan kurtarmıştır. Türkiye’de, Recep Toparlı tarafından Arap harfli 286 sayfa olarak yayınlanan bu eser, üzerinde yeni çalışmalar yapılarak yeniden gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. Eserdeki ilginç şiirler de öncelikle Türkiye’deki edebiyat severlerin hizmetine sunulmayı hak etmektedir. Özellikle Azerbaycan’dan Anadolu’ya göç eden Türklerin, göçtükleri diyarları anlatan şiirler ve şairler daha fazla ilgi görmektedir. Bu bağlamda tezkirenin tasnifinin yapılabildiği içindeki bir Tiflis Güzellemesinin tahlil edilmesi bir başlangıç etkisi yaratacaktır. Bu konuda daha çok çalışma yapılabildiği Anadolu ve Azerbaycan Türklerinin birbirlerinin şairlerini tanımaları gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Müctehidzâde Mehmed Aka Karabağî, Riyâzü’l-Âşikîn, Tiflis, Vâkıf.

Türk edebiyatı dünya üzerinde Türk’ün yaşadığı her coğrafyada sayısız ürün vermiş ve bunlar tezkire adı verilen kaynaklarda kayıt altına alınmıştır. Anadolu’da ilk tezkire sayılan Sehî’nin Heşt Behişt’inden itibaren her yüz yıl kendi tezkirecisini yetiştirmiş ve bir önceki yüz yıl ile kendi devrini ölümsüz kılmıştır. Her coğrafya da kendi şairini kaydetmeyi bir görev telakki etmiştir. Ali Şir Nevâî, Mecâlisü’n-Nefâis tezkiresi ile kendi dönemine ve coğrafyasına ışık tutmuştur. Bu sayede İslamiyete geçtikten sonraki tüm şairler kayıt altına alınmaya ve isimleri ölümsüz kılınmaya çalışılmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda, Karabağ’da doğan ve yaşayan Müctehidzâde de kendi döneminin ve coğrafyasının şairlerini kayıt altına almayı bir görev bilmiş ve Tezkiretü’ş-Şu‘arâ Riyâzü’l-Âşikîn adlı eserini yazmıştır. Eser “belli bir bölgede yaşayan şairlerin biyografilerini vermesiyle daha önceki yazılan tezkirelerden ayrılır” (Kılıç 2007, 555). Eser 70 Karabağlı şairi tanıtmaktadır. Ancak bu eserin elimizde sadece birinci cildi mevcuttur. Müctehidzâdenin başka ikinci bir cilt yazıp yazmadığı bilinmemektedir. Eğer eserin devamı varsa bu sayı çok daha fazla olacaktır.

Yirminci yüzyılın başında, İstanbul’da Karabet Matbaasında (M.1911-H.1328) basılan eser, mahalli özellikler taşıyan bir tezkiredir. Tezkire hakkında ilk çalışmayı Erzurum’da Atatürk Üniversitesinde, Sadi Çögenli ve Recep Toparlı (1992) yapmış ve eser eski yazı aslı ile basılmıştır. Daha sonra Mustafa İsen tarafından Aljira Topolova (1999)’ya yüksek lisans tezi olarak çalıştırılmıştır.

Ancak bu tezkirenin Latin harfli bir kitap olarak basılması ve özellikle Karabağ'ın kurtuluşunun bir hediyesi olarak yayımlanması bir zarurettir. Pek çok eser gibi Müctehidzâde'nin bu eseri de tez arşivlerinde unutulup gitmektedir.

Azerbaycan ve Karabağ halkının bir ihtiyacı olan bu eserin basım ve yayımı Türkiye'de de ilgi ile beklenmektedir. Anadolu'da Azerbaycan doğumlu milyonlarca göçmen mevcuttur. Bunlar kendi doğdukları ve yıllardır ayrı kaldıkları ana yurtları hakkındaki böyle kaynaklara ulaşmakta zorluk çekmektedirler.

Şahsen benim kendi dedelerim de Azerbaycan Tiflis bölgesinden Amasya'ya göçmüş ve oraların hasreti ile yaşayıp ölmüşlerdir. Aynı hisleri taşıyan babalarımıza Tiflis'i anlatan bir şiir mutluluk bahşedebilmektedir. Ele aldığımız Riyâzü'l-Âşıkîn'de de tam bu isteğe tercüman olan bir şiir mevcuttur: Tiflis Güzellemesi.

Çalışmamızda ilgili tezkireyi ve tezkire sahibini tekrar ilim dünyasının dikkatine sunarken, özellikle atalarımıza ilginç bir hediye olacak bu Tiflis Güzellemesini de tahlil edeceğiz. Güzellemenin ünlü şairi Vâkıf'ı tekrar hatırlatıp hayatını özet halinde sunacağız.

Mehmed Aka Müctehidzâde

Mirza Mehmed Aka Mirva Sedray oğlu 1869 yılında Şuşa şehrinde doğmuştur. İbtidai tahsilini babasından almıştır. Sonra medresede okumuştur. Tarih ve tezkire ile ilgili çalışmalara meraklıdır. "Riyazü'l-Âşıkîn" adlı eserini yazmıştır. Bu kitap 1910 yılında İstanbul'da basılmıştır. Müctehidzâde 1958 yılında vefat etmiştir. Müctehidzâde aynı zamanda şair idi. "Müşteri" mahlası ile klasik üslupta şiirler yazardı.

Müctehidzâde hakkında pek fazla bilgimiz mevcut değildir. Yukarıda belirtildiği gibi Karabağlı olduğu, adı geçen tezkireyi yazdığı ve bu tezkirenin 1328 (1910) tarihinde İstanbul'da Karabet Matbaasında basıldığı bilinmektedir. Tezkirenin yazarının bir fotoğrafı kitabın başında yer almaktadır. Tezkirede dikkat çeken hususlardan biri de budur: Bahsi geçen şairleri tanıtmadan önce bir fotoğrafı varsa fotoğrafı, yoksa bir çiçek gibi motifi koymayı esas almıştır. Yazarın fotoğrafından (Foto 1) eseri yazdığı esnada genç bir yazar olduğu görülmektedir.

Kitabın giriş bölümünde Farsça ve Türkçe bilgiler mevcuttur. Fakat tezkire yazarı ısrarla kendisi hakkında geniş bilgi vermekten imtina etmiştir. Sadece Karabağlı değerli şairleri unutulmaktan kurtarmak için gece gündüz çalıştığını belirtip bunu hayatının en önemli gayesi haline getirdiğini belirtmiştir.

Türkiye'de de Müctehidzâde ve bu eseri pek fazla fark edilmemiştir. Kitabın tıpkı basımını yapan Çögenli ve Toparlı (1992), Müctehidzâdeyi ve eserini İbnülemin Mahmut Kemal'in Son Asır Türk Şairleri'nde, Agah Sırrı Levent'in Türk Edebiyatı Tarihi'nde, Haluk İpekten'in Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuara Tezkireleri'nde anmadıklarını belirtir. Bu yüzden eseri tıpkı basım

olarak tekrar yayımladıklarını belirtirler. Tezkirecinin adı Filiz Kılıç (2007)'in Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkiereleri adlı çalışmada sık sık geçmiştir. Yine Mustafa İsen'in danışmanlığında Aljira Topolova (1999)'nın yaptığı tez çalışması bu eserin ve yazarın üzerindeki sis perdesini biraz daha kaldırmıştır. Ancak yine de eser ve yazarı hala değeri ölçüsünde tanınmamaktadır. Bu eserin Azerbaycan ve Türkiye'de Latin alfabesine çevrilip yayınlanması bir zarurettir.

Biz de eser hakkında sadece 70 şairin ismini verip içlerinden Vakıf'ın Tiflis Güzellemesini açıklamakla yetineceğiz. Müctehidzâde ve eseri hakkında çalışmaların

geleceğin genç Karabağlı araştırmacıları tarafından yapılacağı muhakkaktır.(Foto 2)

Riyâzü'l- Âşıkîn'deki Şâirler

- 1 Tûtî (s. 5)
- 2 Aga Bekir Aga (s. 7)
- 3 Vâkîf (s. 8)
- 4 Ali Aga (s. 25)
- 5 Vidâdi (s. 28)
- 6 Âşık Ali (s. 30)
- 7 Aga Mirza Ali Kadı (s. 31)
- 8 Âsîf Lebzânî (s. 32)
- 9 Yusuf Köse (s. 35)
- 10 Ferahî (s. 35)
- 11 'Ârif (s. 35)
- 12 Mirza Hasan (s. 37)
- 13 Mirza Marîz (s. 38)
- 14 Sâgarî (s. 43)
- 15 'Alîl (s. 51)
- 16 Hacı Mirza Alikulu (s. 56)
- 17 Baba Bey (s. 57)
- 18 Nevâ (s. 58)
- 19 Mirza Ebulkâsım (s. 62)
- 20 Abdullah Cânızade (s. 64)
- 21 Kanber Velediali (s. 74)
- 22 Kerbelâyî Kahraman (s. 76)
- 23 Tûrâbî ve Hâkî (s. 77)
- 24 Molla Abbas Civanşir (s. 82)
- 25 Mirzacan Bey Mededova (s. 83)
- 26 Âşık Peri (s. 86)
- 27 Esed Bey (s. 87)
- 28 Ahmed Bey (s. 88)
- 29 Zâkir (s. 88)
- 30 Yûsufî (s. 104)
- 31 Âşık (s. 106)
- 32 Safâ (s. 122)
- 33 Sabâ (s. 124)
- 34 Abbas Bey (s. 127)
- 35 Sa'dî (s. 128)
- 36 Tâlib Bey (s. 131)
- 37 Kerim Bey (s. 132)
- 38 Mirza Muhammedkul Hekîm (s. 159)
- 39 Mahfî (s. 161)
- 40 Mirza Kerim Han (s. 170)
- 41 Şemsî (s. 174)
- 42 Kemîne (s. 176)
- 43 Âzer (s. 177)
- 44 Âsî (s. 179)
- 45 Halid Bey (s. 204)
- 46 Mirza Sâdık (s. 206)
- 47 Zâkir-i Sâni (s. 208)
- 48 Hacı Mirza Abdulali (s. 209)
- 49 Mahzûn (s. 210)
- 50 Sâlik (s. 211)

51	Sâil (s. 212)
52	Hâzânî (s. 214)
53	Hâdî (s. 216)
54	Mısrî (s. 217)
55	Mir Ca'fer (s. 230)
56	Kâtib (s. 230)
57	Rûsiyâh (s. 231)
58	Aga Hasan Merhum Ali Yüzbaşızâde (s. 232)
59	Aga Mehmed (s. 241)
60	Mirza Sâdık (s. 242)
61	Meşhedî Esed (s. 244)
62	Molla Ali Halife (s. 245)
63	Molla Mehmed Kadı (s. 246)
64	Ahmed Bey (s. 247)
65	Nâtuvân (s. 273)
66	'Âşık (s. 278)
67	Nâsır (s. 279)
68	Şâkir (s. 281)
69	Nigârî (s. 282)
70	Bâkî (s. 284)

Şehir Şiirleri ve Vakıf'ın Tiflis Güzellemesi

Vakıf hakkında Azerbaycan'da oldukça çok yayın yapılmıştır. Türkiye'de onun hakkında en derli toplu çalışmayı Nail Tan yapmıştır. Şair hakkında aşağıdaki bilgiler onun hayatının kısa özetidir:

“Vakıf, 1717 yılında Salahlı (şimdiki Yukarı Salahlı bölgesi) köyünde doğdu. Babası Mehdi Ağa, annesi Akkız Hanım'dır. İyi bir medrese eğitimi almıştır. Akıcı Farsça ve Arapça bilmektedir, astronomi, matematik, müzik ve şiir hakkında geniş bilgi birikimine sahiptir. Kazak'ta tanınmış bir alim olan Şefi Efendi'den okumuştur. Vakıf medrese eğitimini tamamladıktan sonra Kazak'da ve sonra Karabağ'da medresede ders verdi ve Molla Penah adını da burada aldı.

Karabağ'a vardıktan kısa bir süre sonra Vakıf, Tartarbasar'dan Şuşa'ya taşındı. Burada mektep açan şair, şehrin sakinleri arasında güzel bir öğretmen ve yetenekli bir şair olarak tanınmaya başladı. Şairin şöhreti Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'a ulaştı ve onu saraya davet etti. Vakıf'ın saraya gelişine ilgili birkaç söylenti vardır: Bunlardan birine göre, Vakıf, ayın tutulacağını ve depremin önceden belirleneceğini öngörmektedir ve bu sebepten ötürü İbrahim Halil Han bu yetenekli astrolog ile tanışmak istedi. Vakıf'ın derin akıl ve zekasına hayran kalmış olan han, sarayda çalışmasını teklif etti. Başka bir rivayete göre, Vakıf Gence Hanı Cevad Han'a bir şikayetçinin dilinden dilekçe yazdı. Dilekçenin tarzı, Hanı o kadar etkilemiş ki Molla Penah'ı sarayına getirtmiş. Ancak İbrahim Halil Han'ın ısrarlı talebi ile şairin, Cevad Han tarafından Karabağ'a dönmesine izin verildi.

Karabağ Hanlığı'nda önce eşik ağalığı görevine ardından da başvezirlik görevine getirildi. Uzun yıllar bu görevinde kalarak Karabağ'ın siyasi meselelerinde önemli işler yaptı. İran Şahı Ağa Muhammed Şah 1797'de Karabağ'a saldırdı. Karabağ Hanı İbrahim Halil Han şehrin yönetimini Molla Penah'a bırakarak Dağıstan'a çekildi. Şah, Karabağ'ı teslim aldı ve Molla Penah'ı hapse attı. İran şahının ölümü üzerine İran ordusunun geri çekilmesiyle ölümden kurtuldu. Ancak İran şahı tarafından Karabağ Hanlığı'nın yeni hanı yapılan Muhammed Bey Cevanşir, Molla Penah'ı ve oğlunu öldürttü ve evini yağmalattırıp güzelliğiyle ün salmış olan karısını kendine aldı.

Evinin yağmalanarak şiirlerinin de yok edilmesine rağmen, Vakıf'ın şiirleri bugüne intikal etti. Eserleri ilk kez 1856 yılında toplanmış ve Mirza Yusuf Nersesof tarafından yayınlanmıştır. Kısa bir süre sonra, eserleri 1867'de Leipzig'de bulunan Adolf Berge tarafından Mirza Fetali Ahundov'un desteğiyle yayımlandı.

Vakıf'ın eserleri, Azerbaycan şiirinde yeni bir dönemin başlangıcıdır, zamanın tasavvufi şiirinde yaygın olan soyut ve dini temalardan ziyade daha dünyevi hisleri ve arzuları şiirlerine yansıtmıştır. Bu, Vakıf'ı öncüllerinden ayıran ve onu Azerbaycan şiirinde gerçekçilik türünün kurucusu yapan temel

özelliğiydi. Vakıf'ın şiirlerinin dili de niteliksel olarak yenilikçiydi: Canlı, basit ve Azerbaycan Türkçesine yakın bir şekilde şiir dili kullanıyordu. Şiirleri Azerbaycan folkloru üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuş ve birçoğu tekrar tekrar aşıklar halk müziğinde kullanılmıştır.” (Tan 2017: 51)

Vakıf'ın en güzel şiirlerinden birisi Tiflis Güzellemesidir. Bu şiir ele aldığımız Riyâzü'l-Âşıkîn adlı tezkirenin 15. sayfasına kaydedilmiştir. Müctehidzâde diğer on örnek şiirinin yanına bunu da alarak şiiri çok sevdiğini göstermiştir. Tezkireciler genellikle en beğendikleri şiirleri örnek şiir olarak eserlerine alırlar.

Şehir isimlerinin edebiyatımızda kullanımı hakkında yaptığı çalışmada Enes Yıldız (2018: 221-222), şu toplu bilgiyi vermektedir: “Şehir şiirleri kasîde, gazel, musammat ve küçük mesnevi gibi nazım şekilleriyle yazılabilir. Kasîdelerde ya nesip/teşbib bölümünde ya da şiirin tamamında şehir tasvirlerine yer verilir. Kasîde ve gazel şeklinde yazılan şehir şiirlerinde şehir ismi redif olabileceği gibi olmayabilir de. Aşağıdaki listede de görüldüğü gibi üzerine şiir yazılan şehirler daha çok İstanbul, Edirne, Manisa, Kütahya gibi döneminin siyasî ve kültürel merkezleridir. Aşağıda kasîde, gazel, musammat ve küçük mesnevi ile yazılmış şehir şiirleri örnekleri şairleriyle birlikte yüzyıl sırasına göre tablo halinde verilmiştir:

- Sultan Veled: Konya, Aksaray, Kayseri, Kütahya (Güler, 2016; Şimşekler, 2018)
Ahmedî: Bursa (Akdoğan, 2018: 87)
Cem Sultan: Niş (Ersoylu, 1989: 32)
Rûşenî: Aydın, Bursa, Tebriz (Tavukçu, 2005: 226, 230, 286)
Mihri Hatun: Ladik (Arslan, 2007: 327)
Fuzûlî: Bağdat (Akyüz, 2000: 76)
Derzizâde Ulvî: Manisa (Çetin, 1993: 578)
Münîrî: Ladik (Ersoy, 2010: 233)
Mahmûd Efendi: Konya, İstanbul, Edirne (Erdoğan, 2012: 316)
Hayâlî Bey: Edirne (Tarlan, 1992: 262)
Ravzî: Dukakin (Aydemir, 2007: 183)
Nâ'îlî: Edirne (İpekten, 1970: 68)
Nâbî: Medine (Bilkan, 1997: 535)
Nâbî: Manisa (Bilkan, 1997: 146)
Nef'î: Edirne (Akkuş, 1993: 62)
Nef'î: Edirne (Akkuş, 1993: 337)
Bahtî: Edirne (Kayaalp, 1991: 53)
Nergisî: Saray (Selçuk, 2014: 34)
Şeyhülislam Yahyâ: Edirne, Halep, Bağdat, İstanbul (Kavruk, 2001: 67, 219, 335, 379, 407)
Dürrî: Gümölcine ve Moton (Kılıç, 2010: 42)
Güftî: Sîrûz (Yılmaz, 1983: 83)
Mâlî: Sakız Adası, Muğla, İzmir, Bursa ve İstanbul (Akgül, 2013: 264)
Hasmî: Maraş (Selçuk, 2007: 143)
Lebîb: Halep (Kadıoğlu, 2005: 262)
Nedîm: İstanbul (Macit, 1997: 85)
Rıfkî: İstanbul (Gülhan, 2018: 96)
Rıfkî: İstanbul (Gülhan, 2018: 97)
Seyyid Mehmet Rıza: Kızanlık (Kurnaz, 1997: 253)
Muvakkizâde Pertev: Edirne (Bektaş, 2004: 284)
Seyyid Vehbî: Manisa (Dikmen, 1991: 516)
Ali Emîrî: Mekke-Medine (Arslan, 2008: 274)
Ârifî: Kütahya (Güler, 1996: 279)
Pesendî: Kütahya (Güler, 1996: 279)
Aynî: Konya, Şam, Antalya (Mermer, 1997: 571, 634, 635)
Müştak Baba: Bitlis (Gündoğdu, 1997: 150)
Malatyalı Necâtî: İstanbul ve Malatya (Yekbaş, 2015: 397)

Yenişehirli Avnî: Yenişehir (Turan, 1998: 581)

Kudsî: İstanbul

Pertevî: Edirne

Şairi Bilinmeyen: Akşehir (Eflatun, 2003: 274)”

Bu listenin her yıl daha da uzayacağı ve yeni şairler ve şehir şiiirleri ortaya çıkacağı kesindir.

Araştırmacının bu listesine biz de bir şiir ekleyebiliriz:

Vâkıf: Tiflis (Çögenli-Toparlı, 1992: 15.)

Tiflis Güzellemesi ve Şerhi

Vâkıf, bu şiirinde Tiflis'in güzelliklerini ölümsüzleştirmiştir. Anadolu'da pek çok insan Tiflis'in bir Türk şehri olduğunu bilmez. Ancak Amasya'da kendi soyum ve pek çok insan burada doğmuş ve buradan göç etmek zorunda kalmıştır. Bu sebepten böyle şiirlerin Türkiye'de daha fazla tanıtılması ve en azından buraları özleyenlerin özlemlerinin giderilmesi gereklidir. Şiirin aruz kalıbı Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün'dür.

Veh bu bâğın ne 'acep serv-i dil-ârâları var
Her taraf tâze açılmış gül-i ra'nâları var
Açılıp tâze vü ter lâle-i hamrâları var
Ya'ni Tiflisin 'acep dilber-i zîbâları var
Ey gönül seyr eyle kim turfa temâşâları var

Vâkıf, ilk bendde şehrin güzelliği ve güzellerinden bahsetmektedir. Aman Tanrım, bu bağı ne kadar şaşırtıcı güzel, gönül süsleyen servileri, her tarafında açılmış hoş kokulu gülleri, taze açılmış kıpkırmızı laleleri var. Yani ey gönlüm seyr eyle ki nadir görülebicek yerlerden olan Tiflis'in, insanı şaşırtan güzel yüzlü dilberleri var.

Melca'-i Tiflis imiş cennet-i dünyâ yerinin
Bağlayupdur ana cemi'iyeti hûr u perinin
Ben bu şehrin ne diyem vasfını dilberlerinin
Fil-misâl şekl ü şemâilde belî her birinin
Meh-i tâbâna berâber ser ü sîmâları var

Vâkıf, bu bendde şehrin güzellerinden bahsetmeye devam etmektedir: “Dünya cennetinin çıkış yeri, kurulduğu yer Tiflis'miş. Onun bu güzel mahalline huriler ve periler bağlanmış. Ben şimdi bu durumda bu şehrin dilberlerini nasıl anlatayım; her birinin parlak ay gibi simaları var herbirinin.

Ol kadardır büt-i nâzik beden ü ince miyân
Eylemek olmaz anın vasfını ma'lûm-ı beyân
Her biri nâz u nezâket ile bin âfet-i cân
Cümle bir işvede bir şîvede hoş serv-i revân
Mest-i tâvûs gibi gerden-i mînâları var

O put gibi güzellerin o kadar nazik ve ince belleri vardır ki onların vasıflarını anlatmak imkansızdır. Onların her biri naz ve nezakette bir can yakan afettir. Yürüyen servi gibi boyları ile hepsi işvelidir. O Tiflis güzellerinin kendinden geçmiş tavus kuşu gibi billurdan ve parlak gerdenleri var.

Yüzleri pertev-i mihr-i cihan-ârâ gibidir.
Safha-i sîneleri sîm-i musaffâ gibidir
Lezzet-i lehçeleri nutk-ı Mesîhâ gibidir
Elleri mu'cize-i hazret-i Mûsâ gibidir
Dilrübâlıkda 'acâyip yed-i beyzâları var

O güzellerin yüzleri cihanı ışıtan parlak güneş gibidir. Sinelerinin her bir ciheti parlak gümüş gibidir. Onların konuşma şiveleri Hz İsa'nın sözleri gibi cana can katar, elleri Hz. Musa'nın elleri gibi mucizeler saçar. Onların gönül kapmakta şaşırtıcı yed-i beyzaları var. Vâkıf, Hz. Musa beyaz el mucizesi ile nasıl tüm insanları aciz bıraktı ise Tiflis güzelleri de tenlerinin parlaklığı ile insanları hayran bırakır, demektedir.

Ela gözler süzülüp negis-i seyrâba dönüp
Ak kabagında ham ebrûları mihrâba dönüp
La'linin leblerinin rengi mey-i nâba dönüp

Dökülüp gerdene saçlar ucu kullaba dönüp
Su naçikkası gibi zülf-i mutarrâları var

O Tiflis güzellerinin ela gözleri süzülerek suyu seyreden nergis çiçeğine dönmüştür. Ak pak yüzlerinde yay gibi kaşaları mihraba dönmüştür. Lal gibi kırmızı dudakları kırmızı şaraba dönmüştür. Gerdanına dökülen saçlarının ucu çengele dönmüştür. Su naçıkası gibi olan mis gibi kokulu zülüfleri vardır.

Ne kadar var ise bu çâk ü zenahdân u yanak
Tâze gül yaprağı tek kırmızıdır nâzik ü ak
Birbirinden götürüp şu'lesini misl-i çerâğ
Görmeyüp kimse bile kaş u göz ü diş ü dudak
Özge bâbet sıfat-ı sûret ü a'zâları var

Güzellerinin yanak, çene ve çene çukuru taze gül yaprağı gibi kırmızı, beyaz ve naziktir. Sanki biri birinden bir ateş parçası götürüp öbürünü alevlendirir. Dünyada kimse böyle kaş, göz, diş ve dudak görmemiştir. Tiflis kızlarının kendilerine özgü ne uygun güzel yüzleri ve azaları var.

Yeddi hammâm ne hammâm ki ser-menzili hûr
Heşt cennet gibi her gûşesi bir matla'-ı nûr
Bir 'aceb âb-ı revân germ-i kulûbânda zuhûr
Şekl-i takdîrine ey Kâdir ü Kayyûm-ı Gafûr
Lutfunun bendelere ni'met-i 'uzmâları var

Hurilerin dolduğu yedi hamamı var ki ne hamamdır bunlar. Bunların her bir köşesi nurun doğuş yeri gibidir. İnsanı hayran bırakan bir suyu akmaktadır ki gönülleri ısıtır. Tiflis'e Allah'ın takdir ettiği şekliyle gerçekten çok büyük niyetleri var.

Menba'-ı cûd u keremden açılıp dür-i hoşâb
Bâ safâ havza dem-â-dem dökülür misl-i gülâb
Görse bir kerre anı ben gibi bir hâne-harâb
Gitmez andan dahi bir cânibe mâned-i habâb
Gitse de bâde başı menzil-i me'vâları var

Bu hamamlarda, kerem ve iyilik kaynağından tatlı su incileri saçılır, havuzlarına gül suyu gibi sürekli safa ve mutluluk dökülür. Benim gibi hanesi harap olmuş üzgün kişi onu görse onun etrafından su kabarcığı misali başka hiç bir yere gitmez.

Gerçi ey Hızır bulupsun şeref-i feyz-i ezel
Virmeyüpdür gönül âsâyışı ammâ sana el
İstesen 'ömr-i dü-bâre göresin turfa güzel
Birce teşrîf getir Tiflisin hammâmına gel
Gör nice râhat-ı cân-bahş-ı ten-âsâları var

Gerçi Hz. Hızır sonsuz hayat ile şerelenmiştir ancak, inan ki gönül ferahlığı adına sana eş veremiştir bu imkanın. İstersen dünyada iki ömrü taze güzel olarak yaşayasın, yine de bir defa Tifli'in hamamına gel, yoksa yaşadım sayma kendini. Gör bak bakalım bu hamamlar nasıl tenlere canlara rahat vermektedir.

Bu ocak böyle ocakdur ki ışık aya salur
Gün gibi şu'lesini cümle-i dünyâya salur
Her kimin başına kim merhamet-i sâye salur
Tîr dutar hâin-i bed-hâhları vâye salur
Öyle bilsün onların dîn ile dünyâları var

Bu ocak öyle bir ocaktır ki ışığını aya kadar salar. Güneş gibi ışık hüzmelerini tüm dünyaya salar. Herkesin başına merhamet gölgesini salar. Bedbaht hainlerin oklarına karşı insanlara iyilikler salar. Böylece o iyiler anlasınlar ki onların din ve dünyaları var.

Kalmışam vâle vü mât u mütehayyir dili lâl
Ey hüdâvend-i cihân gizlü degildir sana hâl
Bu nice sîb ü zenehdân bu nice zîb ü cemâl
Ki virüpsün bulara sen bu kadar 'izz ü kemâl
Nice kim dâr-ı cihân sûret-i a'zâları var

Bu güzellikler karşısında dilim tutulup kaldım. Ey Allahım bu halim sana gizli değildir. Bu ne kadar güzel elma yanak bu nasıl güzel çene, bu ne kadar güzel süs ve güzel yüzdür ki sen bunlara bu kadar güzel izzet ve olgunluk verirsin. Hayret hayret, bu dünya yurdunda bu kadar güzel azalı güzellerin nasıl var.

Beden-i pâki çeküp âb-ı revân tek sulara
Agarup tâze vü ter cümle donanup kulara
Âb ger nisbet idüp boylarını karkulara
Nice şeyden bile zâhir ki hüdâtın bulara
Nazar-ı merhamet-i lutf-ı hüveydâları var

Temiz, pak bedenlerini o güzeller âb-ı revan gibi salarlar sulara. Taze ve genç bendenlerini güzel bezlere sararlar. Su gibi nisbet ederler boylarını karkulara. Bunlara verilen hidayetler her şeyden açıktır, bellidir. Onların üzerinde açıkça lutuf ve merhametin bakışları var.

Biri hammâmına kudretten olup bezl-i berât
Biri ger suyu ki her cür‘ası bir âb-ı hayât
Biri ehlidir anın cümlesi pâkîze sıfat
Biri oldur ki necîb aslı da a‘lâ derecât
‘Âlemin serveri vâlî gibi agaları var

İnsanların her biri Tiflis valisinin bu güzel hayırlarına şöyle söyler: Hammamına Allahın kudretinden beratlar bol bol verilir. Suyunun her bir damalası ab-ı hayattır. Orada bulunanların her biri tertemiz yüzlerdir. Bazıları seçkin bir nesle sahiptir yüce derecelere vakıftır. İşte bu güzellikleri yaptıran alemin önderi gibi valileri vardır.

Vâkîfâ sende ki yokdur bilürem zühd ü riyâ
Şart-ı ihlâs gerek eyleyesen şimdi edâ
Eyle bu vâliye oğlanlarına hayr u du‘â
Sahlasun anları öz hıfz-ı penâhında Hüdâ
Hâsıl itsün ne kadar dilde temennâları var

Ey Vâkîf, sende biliyorum ki zühd ve riya yoktur. O halde ihlas ile bir duayı eda edip herkese hakkını vermen gerektir. Haydi şimdi bu valiye ve oğullarına hayır dua eyle: Allah onları her türlü kötülükten saklasın, korusun. Onlara her türlü güzellikleri bu şehre bağışladıkları için iyilikler versin çünkü gönüllerde onara minnetler doldur.

Sonuç

Müctehidzâde gerek yetmiş şairi içeren bilgi hazinesi ile ve seçtiği birbirinden güzel şiirlerle Karabağ şairlerini ölümsüzleştirmek isteyen önemli bir tezkirecidir. Kendisi hakkında pek az bilgi olması ve özellikle Türkiye’de bu kitabı basılmış olmasına rağmen hiç tanınmıyor olması büyük bir eksikliklerdir.

Yazarın eserinde yer alan şiirler de her iki ülkede gerekli ilgiyi görmemektedir. Bu bağlamda tezkirede yer alan ünlü şair Vâkîf’ın güzel bir şiirini açıklayarak edebiyat alemimize bir kez daha bu değerleri hatırlatmış olduk. Tiflis şiiri, şehir güzellemelemleri bakımında ilginç örneklerden birisidir ve literatürde yerini almalıdır.

Kaynaklar

1. ÇÖGENLİ Sadi, TOPARLI, Recep (1992), Tezkiretü’ş-Şuarâ; Riyâzü’l-Âşıkîn- Karabağlı Müctehidzâde Mehmed Aka, Erzurum: Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
2. KILIÇ Filiz (2007), Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynaklar: Şair Tezkireleri, “Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi”, Cilt 5, Sayı 10, 2007, 543-564.
3. TAN Nail (2017), Unesco 2017 Molla Penah Vâgıf Yılı’nın Azerbaycan’da İlk Önemli Eseri “Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi/Turkish World, Journal Of Language And Literature” Issue: 44 (Güz-Autumn).
4. TOPOLOVA Aljira (1999), “Karabağlı Muhammed Aka Müctehidzâde, Riyazü’l-âşıkîn”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
5. YILDIZ, Enes (2018), “Klasik Türk Edebiyatında Şehir Şiirleri ve Revânî’nin Yayınlanmış Divanı’nda Yer Almayan Medine Kasidesi” International Journal of Language Academy Volume 6/2 June p. 120 / 143.

SEYİD MİR HƏMZƏ NİGARİ POEZİYASININ MÖVZU, İDEYA-BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Həsənli Bilal Ağabala oğlu

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında Seyid Həməzə Nigarinin əruz və heca vəznlərində, klassik və xalq şeiri janrlarında əsərlər yazan, gələcək nəsillərə zəngin bədii irs qoyan lirik şair, mütəfəkkir sənətkar kimi özünəməxsus yeri vardır. Ədibin yaradıcılığında vətənpərvərlik hislərinin tərənnümü, kamil insan problemi mühüm yer tutur.

Nigarinin ədəbi irsinə Azərbaycan və fars dillərində iki divanı dini-təsəvvüf şeirlərindən ibarət "Nigarnamə", insanın daxili aləmi, mənəviyyatı ilə bağlı düşüncələrini əks etdirən "Mənaqib", "Divan" daxildir. Bu əsərlərdə mütəfəkkir filosof ilahi eşqi, ilahi həqiqətləri böyük səmimiyyət və sənətkarlıqla tərənnüm etmişdir.

Açar sözlər: şeir, yaradıcılıq, sufi, lirik qəhrəman, vətənpərvərlik, eşq, əsər

Abstract

Nineteenth-century literature, prosody, and syllable verses Nigari Syed Hamza wrote the works of classical and folk genres of poetry, a rich artistic heritage for future generations of lyric poets and thinkers, has a special place as sophisticated artist. "The hymn of patriotism" and "the problem of the perfect man" topics occupy a vital position in the writer's work.

Nigari's literary heritage consists of two diwans written in Azerbaijani and Persian, "Nigarnamə" which contains religious-mystic poems, "Managib" which describes the inner world of man, reflecting his thoughts on spirituality and "Diwan". The great thinker and philosopher described the divine love and divine truth skillfully and sincerely.

Keywords: poem, creativity, Sufi, lyrical hero, patriotism, love, work

Seyid Mir Həməzə Nigari XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindəndir. Seyid Mir Həməzə Nigari Qarabağ mahalının Zəngəzur bölgəsində Cijimli kəndində seyid ailəsində anadan olmuşdur. Təriqət şeyxi olan ədib öz sələflərinin bədii irsinə dərin bələd olmuş, Seyid Nigari və Qarabaği təxəllüsləri ilə təsəvvüfi mövzularda, Allah, peyğəmbər və əhli beyt eşqindən bəhs edən, insanı mənəvi dəyərlərə yiyələnməyə səsləyən yüksək sənətkarlıq nümunəsi olan əsərlər yazmışdır. Nigarinin bədii söz və fikir xəzinəsi olan divanında Azərbaycanda və Türkiyədə yazıb-yaratdığı, həm heca, həm də əruz vəznində şeirləri toplanmışdır.

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında Seyid Həməzə Nigarinin klassik və xalq şeiri janrlarında əsərlər yazan, gələcək nəsillərə zəngin bədii irs qoyan lirik şair, mütəfəkkir sənətkar kimi özünəməxsus yeri vardır. O, dövrünün görkəmli din xadimləri və alimlərindən mükəmməl təhsil almış, dini elmləri dərinlərdən öyrənmişdir. Nigarinin ədəbi irsinə Azərbaycan və fars dillərində iki divanı dini-təsəvvüf şeirlərindən ibarət "Nigarnamə," insanın daxili aləmi, mənəviyyatı ilə bağlı düşüncələrini əks etdirən "Mənaqib" daxildir. Bu əsərlərdə mütəfəkkir filosof ilahi eşqi, ilahi həqiqətləri böyük səmimiyyət və sənətkarlıqla tərənnüm etmişdir.

Vətənpərvər şəxsiyyət olan Nigari Rusiya imperiyasının müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı yönəlmiş müridizm azadlıq hərəkatının öncüllərindən olmuş və buna görə hökumət onu sürgün etmək istəmişdir. Şair təqiblərdən qurtarmaq üçün öz mürşidi İsmayıl Şirvani ilə birlikdə Anadoluya gəlmişdir. Mühacirət üçün qardaş Türkiyəni seçməsi təsadüfi deyil, sənətkarın vətənpərvərlik hisləri

ilə bağlıdır. Öz müəllimi ilə birlikdə 20 ilə qədər Sivas və Amasiyada yaşayan Nigari pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul olmuş, burada təfsir və hədis dərsləri demiş, təsəvüff fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. Onun Türkiyəyə hicrətindən sonra minlərlə insan öz mürşidinin ardınca Şimali Qafqazdan köçərək Amasiyada və ətraf ərazilərdə məskunlaşmışdı.

Nigari səyahətə çıxmış, Konyada Mövlana Cəlaləddin Rumi türbəsini, Məkkə, Mədinə, Şam, Qüds kimi islam dini mərkəzlərini ziyarət etmişdir. Səfərlərindən sonra Nigari mürşidi İsmayıl Şirvanidən xilafətnamə alıb irşad fəaliyyəti göstərmək üçün Azərbaycana dönmüşdür.

Rusiya ilə Osmanlı dövləti arasında Krım müharibəsi zamanı Osmanlı ordusunda cihada qatılmaq üçün müridləri ilə birlikdə gizlicə Qarsa gələn Nigari ruslara qarşı döyüşlərdə iştirak etmişdir.

Azadlıq aşiqi olmaq, mübarizlik, vətənpərvərlik Nigarinin insanda yüksək dəyərləndirdiyi məziyyətlərdir. Şairin öz Vətəninə, “dünyanın behişi” adlandırdığı Qarabağa həsr edilmiş şeirlərində bu mənəvi dəyərlər ön plana çəkilməmişdir. Şairin fikrincə, vətənpərvərlik kamil insana xas olan mənəvi dəyərlər sırasında xüsusi mövqeyə malikdir, doğma yurda, onun insanlarına, təbiətinə, daşına, torpağına məhəbbət və minnətdarlıqdır. Vətənpərvərlik, doğma yurda, elə-obaya bağlılıq, onun taleyi ilə bağlı düşüncələr Seyid Nigari yaradıcılığının başlıca mövzularındandır. Qarabağın rus ordusu tərəfindən işğalı vətənsəvər şairin qəlbində silinməz izlər buraxmış, mübariz ruhlu, üsyan səciyyəli “Qarabağ” rədifli şeirinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Bu əsərdə şairin düşməyə qarşı barışmaz mövqeyi orijinal üslubda yazılmış əsərdə açıq ifadə olunur.

Nə əcəb dövlət imiş seyri-şikari-Qarabağ,
Nə gözəl nemət imiş söhbəti-yari-Qarabağ.
Rəşki-mişk ənbər imiş buyi-qubari-Qarabağ,
Abi-heyvan imiş ənhari-bukari-Qarabağ.
Gövsəri-təbi imiş çayi-çinari-Qarabağ,
Aləmi-cənnət imiş dar - diyari-Qarabağ.

Sərdə Qarabağdan heyranlıqla söz açılması ilə yanaşı, bir nisgil, həsrət də vardır. Doğma yurdun, babaların bizə əmanəti olan vətən torpağının düşmən caynağına keçməsi şairin qəlbində sonsuz kədər, təəssüf hissi oyadır. O, sanki itirilmiş Vətənin – Qarabağın gözəlliyini daha dərinləndirən dərk edir:

İmdi bildim nə imiş vəsfi həzari-Qarabağ,
Yeridir ki, cəkərəm ahi və zari- Qarabağ.
Dağlayıbdır məni bir lələuzari-Qarabağ,
Yandırılıbdır məni bir nari-Nigari-Qarabağ.

Nigari Qarabağ həsrətli şeirlərində kəskin, qətiyyətli vətəndaş mövqeyini ortaya qoyur, doğma yurdun işğalına münasibətini sinəsinə çal-çarpaz dağ çəkilməsindən, gözlərindən hər dəm qanlı yaş axmasından, qamətinin yay tək bükülməsindən söz açmaqla bildirir:

Sinəmə çəkilən qara dağımıdır
Qara bağrım qanlı Qarabağımıdır
Qan əkər, odlar tökər Miri-Nigari mægər
Yad qılıbdır yenə Qarabağ torpağın.

Nigari sufi şeyxi və şair kimi böyük nüfuz sahibi olmuşdur. Onun klassik irsə və islam dininə dərin bələdliklə yazılmış, ilahi və dünyəvi həqiqətləri tərənnüm edən şeirləri Amasya,, Şərqi Anadolu, Borçalı, Qazax və Qarabağda yaşayan türklər tərəfindən sevilmiş, əzbərlənərək nəqşibəndilərin zikr, səma məclislərində ifa edilmişdir. Nigarinin əsərləri ana dilimizin zənginliklərini, şeir-sənət dili kimi misilsiz imkanlarını, qüdrətini əks etdirən bədii incilərdir. Özünəməxsus, fərdi, bənərsiz bədii üslubu olan şair dərin fəlsəfi fikirləri, incə və mürəkkəb mətləbləri ifadə etmək üçün ən dilimizin bədii söz xəzinəsindən bəhrələnmiş, kamil sənət nümunələri yaratmışdır. Nigarinin lirik qəhrəmanı kamil aşıqdır. O, keçirdiyi hislər, qəlbindəki təlatümlü duyğuları bəyan edərək yazır:

Alıbdır canımı qəmzə, düşübdür könlümə lərzə,
Hər bir aşıq Seyid Həmzə, hər bir dilbər Nigar olmaz.

Seyid Mirhəmzə Nigari ədəbiyyat və ictimai-fəlsəfi fikir tarixində dərin iz qoymuş sələflərinin zəngin irsini mənimsəmiş, ənənələrini öyrənmiş, öz bədii düşüncəsinin gücü, ilahi vergi olan

istedadının qüdrəti ilə daha da təkmilləşdirmiş, yeni dövrün, zəmanənin həqiqətləri zəminində inkişaf etdirmiş müqtədir sənətkardır.

Nigarinin zəngin bədii irsi, dərin fəlsəfi mahiyyət kəsb edən lirikası ideya-bədii məzmun baxımından çoxqatlı, çoxçalarlıdır. Mütəfəkkir şairin poeziyasında kamil insan probleminə dair bir sıra mənbələrdə müəyyən fikirlər səsləndirilsə də, bu problemin Nigari sufizminin, nəqşibəndiliyinin özünəməxsusluğu müstəvisində araşdırılmasına ehtiyac vardır. Şairin ictimai-fəlsəfi məzmunlu lirik əsərlərində insanın mənəvi təkamülü, kamilliyə gedən yolu ilə bağlı baxışlarını ilahi-mənəvi-ruhi duyğu və düşüncələrinin poetik ifadəsi kimi qəbul etmək lazımdır.

Filosof sənətkar Nigarinin dünya görüşünün əsasını təşkil edən irfani-təsəvvüfi baxışlar mütərəqqi səciyyə daşıyır, qatı mistik ruhdan, asketizm, tərki-dünyalıq ruhundan uzaqdır. Şairin sufianə fikirləri, mütərəqqi əxlaqi-tərbiyəvi məzmunlu əsərləri özündə həm də real həyatı gözəlliklərin, dünyəvi səadət, həyatı məhəbbətin dəyərləndirilməsi ilə bağlı müsbət idealları ehtiva edir. Bu mənada şairin lirikasının əsasında insanın kamilliyə gedən yollarını bədii dillə göstərən əsərlər durur. O, insanları nəfsinə qalib gəlməyə, acgözlükdən uzaq olmağa, fani dünyaya aldanmamağa, xeyirxah əməllərə, bir sözlə, insanlığa dəvət edir:

Nəfsi-nafərmanilə uğraşma, yar əldən gedər,
Kəlbi-tənpərvər həvasilə şikar əldən gedər.
Meyli-dünyayi dənidedir məzəllət hasili,
Etməgil, Qafi-qənaətdən vüqar əldən gedər.

Ahü alam yeridir bu cahən, qayğuludur,
Etibar etmə ki ol xanə iki qapuludur.
Bağrımız qanilə, göz yaşılə, dil ahişilə
Bağımız meyvəlidir, yaxşı havalı, suludur.

Bu dünyaya bağlanan insanı şair “kəlbi-tənpərvərə” – öz canının qeydinə qalan, qarnını güdən itə bənzədir. Nəfsə qalib gəlməyi, insanın öz nəfsinin qulu olmasını deyil, nəfsin itaət etməsini zəruri sayan şair yazırdı:

Qıl siyasət nəfsə, qılsun taət, eyərbabi-tac,
Bəndə kim xəvf eyləməzsə, şahinə verməz xərac.

Sənətkar dünyayi-dəniyə meyli – nəfsgirliyi bi çox bələlərin, vüqarın əldən getməsinin səbəbi kimi tənqid edir, insan övladının kamillik zirvəsinə yaxınlaşmasına böyük maneə olduğunu göstərir.

Nigarinin yaradıcılığında humanizmin cövhrində belə ideya durur ki, insanı alçaltmaq, aşağılamaq olmaz, onu zirvələrə qaldırmaq, şəxsiyyətinə hörmət bəsləmək lazımdır. Nigarinin bir çox şeirləri sanki kamil insanın dilindən deyilib. Onun lirik qəhrəmanı əqi, idrak, mənəviyyət mücəssəməsi, həyatı və ilahi gözəllikləri qiymətləndirən, ondan zövq alan, eşq və məhəbbəti ali məqsədə çevirən, vətənpərvərlik, səmimiyyət kimi mənəvi məziyyətləri ilə seçilən dərin zəka sahibi, nəcib insan, mərifət əhlidir.

Özünü gerçək bir Haqq aşiqi sayan Nigarinin əsərlərində insanın kamilləşməsinin mühüm yolları olan məhəbbət, eşq, sevdə anlayışları yeni mənə, məzmun kəsb edir. Şair məhəbbət, eşqi, sevdanı Allahı tanımaq, dərk etmək, ona çatmaq yolunda bir-biri ilə bağlı, biri digərindən nəşət edən hislər kimi tərənnüm edir. Məhəbbət insana Allahı müşahidə etməyə imkan verən halətidir. Bu halətdə bəndə Haqqı duyur, Xalığın öz bəndəsinə bağlılığını, ona mərhəmətli münasibətini hiss edir.

Nigari ilahi eşqi insanın başlıca məziyyəti kimi tərənnüm edərək Allaha çatmağın, onu dərk etməyin yolunu kamillikdə, insanın məhəbbət, eşq və sevdasının vəhdətində görür. Şairin fikrincə, həqiqi sevgi olan Allah eşqi insanı şər əməllərdən çəkindirir, nəfsi paklığa, mənəvi saflaşmaya, mərifətə, dəyanətə, həqiqəti dərk etməyə sövq edir. “İfrati-eşqü məhəbbət” insan qəlbinə hakim kəsilən, onu tərbiyə edən, “ədibi-kudəkani-məktəbi-elmü maarif” olan hissi-sevdanı yaradır.

Şairin fikrincə, həyatdakı bütün müəmmaların, sirlərin açarı, bütün gözəlliklərin səbəbi eşqdır:

Ey eşq, şirin kəlami əhla,
Səndən qamugöftuguyi-ziba.
...Ey eşq, kilidü qifli-əsrar,
Səndən açılır qamu müəmma.

Şair ictimai-fəlsəfi əsərlərində təbiətin ən qüdrətli varlığı saydığı insanın zəngin mənəvi aləmini, iç dünyasının gözəlliyini, əxlaqi kamilliyini tərənnüm edir. Sənətkarın insanın mənəvi kamilliyi ilə bağlı humanist düşüncələri Qurani-Kərimdə insanın gözəl biçimdə yaradılması barədə ayəyə əsaslanır: “Biz insanı ən gözəl biçimdə yaratdıq” (Ət-Tin: ayə 4) . Nigarini oxuyub dərk etmək üçün birinci növbədə müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimin təfsirini bilmək lazımdır.

Nigari uca yaradanın - Allahın adının, eşqinin daim fikrində, könlündə olduğunu ifadə etmək üçün iki beytdə işlənmiş “Əlhəmdülillah,” ”fikrimdir,” ”Allah,” ”Könlümdə,” ”dildari-dilxah” təkrarından istifadə ilə qüvvətli bədii təkrir yaratmışdır:

Əlhəmdülillah, fikrimdir Allah,
Fikrimdə Allah, əlhəmdülillah.
Könlümdə, vallah, dildari-dilxah,
Dildari-dilxah könlümdə vallah.

Məhəmməd peyğəmbərə xitabən yazdığı əsərdə mənalı fikirləri, dini motivləri bədii xitablar və bədii suallardan bəhrələnməklə yüksək sənətkarlıqla əks etdirmişdir:

Ey həbib-i-kibriya, ey şah-i-cümlə ənbiya,
Kimdi səndən özgə bir sərdar, bir sahibliya?
Kimdi səndən qeyri kamil, kimdi bir sahibcamal,
Kimdi səndən özgə fateh, kimdi bir müşkülğüşa?

Nigari təsəvvüfdə, irfani düşüncədə eşqi-həqiqinin (ilahi eşqin), “vücuti-küll” eşqinin nədən ibarət olması barədə düşüncələrini ifadə etmək üçün bənzətmə, təzad kimi məcazlardan istifadə etmişdir:

Anlagil eşq nədir, dinlə, nə mənədir bu!
Badeyi-lütfi-xuda, bəxşişi-mövladır bu!
İçlim şamü səhər içrə və lakin bicam,
Camə hacətmə olur, badeyi-mənədir bu!

Ədibin əsərlərində Füzuli motivlərinə yaradıcı münasibət diqqəti cəlb edir. Şairin lirik qəhrəmanı özünü Məcnunla müqayisə edir, onun kimi aşiq olub insan cəmiyyətini tərk etməsindən, səhralara üz tutmasından söz açır:

Nəzər qıl, ey qəzalım, aşiqin gör kim, nə məftundur,
Tutubdur kuhü səhranı, gəzər avarə, Məcnundur.
Dəmadəm ah edər canım, tökər qan çəşmi-giryanım,
Ləbi-ləlin təmənnasılə çünki bağı pürxundur.

Füzulinin lirik qəhrəmanı olan aşiq öz məhəbbəti yolunda fədakarlığından bəhs edərək özünü dağ küllüngü ilə çapan müqayisə edir. Bir dağı yarmaq üçün üçün min tişə sındıran kuhikəndən fərqli olaraq, aşiq min dağı bir dırnaq ilə qoparıb atdığını söyləyir:

Kuhikən künd eyləmiş min tişəni bir dağ ilən,
Mən qoparıb atmışam , min dağı bir dırnağ ilən.

Nigarin öz lirik qəhrəmanı olan aşiqin Bisünun dağını bir səda ilə qoparıb atdığını söyləməklə güclü mübaligə yaradır:

Eylədim, dila, öylə bir səda,
Qopdu Bisütün, oldu kim, həba,
Dedi rəhnüma “afərin” mana,
Böylə kuhkən bir mənəm, mənəm.

İnsanın və maddi aləmin yaranması barədə Quran ayələrinin bədii təfsirini verən şairə görə, eşq lütfi-xudadır, Allah taala insanı və dünyanı sevərək, lütf edərək yaratmışdır. Eşq elə bir “badeyi-məna”dır ki, onu içmək, dərk etmək üçün cama ehtiyac yoxdur. Eşq aşiqi -şeydalara yazısız, kitabsız dərş keçər, çünki bu, Allaha eşq, sevgi dərşidir.

Təsəvüff fəlsəfəsinə görə, eşq yolu asan, hamar deyildir, Allaha olan sevgini, sədaqəti sübut etmək, ona qovuşmaq üçün insan bəlalara, cəfalara, əzab-əziyyətlərə dözməlidir. Şair həqiqi aşiqin “zövqü səfani cövrü cəfada” görməsinin zəruriliyi fikrini bədii dillə, bənzətmə və bədii təzadlardan istifadə ilə ifadə etmişdir:

Tirlər qövsi-qəzadan kim, yağar yağmur tək,

Hər biri mehrü vəfa, şəhdü şəfalərdir mənə.
Dəmbədəm zövqü səfa, cövrü cəfalərdən gəlir,
Nazü istiğnayı-dilbər dilrübələrdir mənə.
Talibi-didarəm əmma həmdəmimdir iştiyaq,
Ahu fəryadım dəmadəm rəhnümalərdir mənə.

Nigarinin şeirlərində dünyəvi və ilahi məhəbbətin öz əksini tapması da xüsusi bir tədqiqat mövzudur. Fikrimizcə, Nigarinin “Eylərdir yar” qəzəli dünyəvi məhəbbətdən bəhs edir. Şair bu şeirdə “al” sözünün fərqli mənələrdə işlətməsi klassik ənənədən gəlir. Lakin şair Qazi Bürhanəddin. M.Füzuli poeziyasında yaradılmış obrazları təkrar etməmiş, ənənəvi obrazı yeni mənə çalarları ilə zənginləşdirmişdir:

Ey xoş ol günlər çıxıb ərzi-cəmal eylərdir yar,
Tərlədid ruxsarı al eylərdir, al eylərdir yar.

Klassik sənətkar Seyid Mir Həməzə Nigarinin insanın mənəvi yaşantılarını əks etdirən zəngin bədii irsi müasir dövrdə də öz ideya-bədii dəyərini saxlayır, oxucunu mənəvi kamilliyə, vətənpərvərliyə, humanizmə səsləyir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, 4-cü cild. Bakı: Elm, 2011, 860 s.
2. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə. II cild. Bakı: Elm, 1981, 460 s.
3. Mir Həməzə Seyid Nigari. Divan. Bakı: Elm və Təhsil, 2010, 824 s.
4. Mir Həməzə Seyid Nigari. Nigarnamə. Bakı: Elm və Təhsil, 2012, 408 s.

QADIN YAZIÇILARIMIZIN YARADICILIĞINDA XOCALI FACİƏSİ

Hüseynova Mənzər

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
böyük elmi işçi

Xülasə

Xocalı faciəsinə həsr olunan əsərlər çoxdur. Bu məqalədə qadın yazıçılarımızın (Gülxani Pənah, Nüşabə Məmmədova və Təranə Vahid) Qarabağ müharibəsindən bəhs etdiyi əsərləri təhlil edilmişdir.

Açar söz: Girov, Xocalı, vətən, əsgər

Summary

There are many works dedicated to the Khojaly tragedy. In this article, the author analyzes the works of our writers (Gulkhani Panah, Nushaba Mamedova and Tarana Vahid) about the Karabakh war.

Ermənilərin Azərbaycan ərazisində törətdikləri vəhşiliklərin sayı-hesabı yoxdur. Onlardan biri də Xocalı şəhərinin bir gecənin içində yerlə-yeksən etmələridir. Şəhər dağılır, orda qalanlar, qaçıb canlarını qurtara bilməyən insanlar tankların altında əzilir, güllələnirlər. Canını götürüb qaçanların isə hər tərəfdən yolları bağlanılır. Silahlı erməni daşnakları Xocalıdan çıxmaq istəyən insanları ya əsir götürür, ya da qətlə yetirirlər.

İstedadlı yazıçımız Gülxani Pənah bu dəhşətli faciələrə biganə qala bilməzdi. Xalqını, yurdunu sevən vətənpərvər bir nasir kimi bu faciədən sarsılır və Xocalıda baş verənləri qələmə alır. Xocalıya

aid şeir də yazır, pyes də, poema da və bir də “Tanrının unuduğu Xocalı” povestini (Bakı, 2018-ci il). Adını da düz tapıb. Doğrudan da elə bil həmin gün Tanrı Xocalını, Xocalının qocalarını, qadınlarını, o məsum körpələrini unutmuşdu.

Bəli, Xocalı yerlə-yeksan edilir. Bununla ermənilərin vəhşilikləri bitmir. Sağ qalanlarını - qadınları, qızları dinc sakinləri əsir götürür, ya da əlsiz - ayaqsızları, xəstə qocaları yerindəcə güllələyirdilər.

O əsirlərindən biri də gənc rəssam qız Səfadır. Povestdə baş verən hadisələr də Səfanın dili ilə verilir.

Əsərin qəhrəmanı Səfa Zivər xalayla, bir neçə qadınla ermənilərin əlinə keçir və əsirlərin faciəsi də bundan sonra başlayır.

Taleyi əvvəldən qara gələn Səfa valideynləri tərəfindən atılan uşaqlardan biridir. Səfa uşaq evində böyüyür. Rəssamlıq sahəsində fitri istedadla malik olan bu balaca qızcıqazı Zivər xala övladlığa götürür. Ana nəvazişi görməyən Səfa ana kimi sevdiyi Zivər xanıma sığınır və xoşbəxtliyini bu evdə tapır. Bakıda rəssamlıq məktəbində oxuyur. Tez-tez yay, qış tətildə anası qədər sevdiyi Zivər xalanı yoxlamaq üçün Xocalıya gəlir. Zivər xalanın əri Çərkəz də onu doğma balası kimi istəyir.

Hələ ki, əmin amandır, hələ ki, Səfa ailənin xoşbəxt qızı sayılır. Onunsa arzuları tükənməzdi. Rəssam olacaqdı. Gördüyü, xoşuna gəldiyi mənzərələri, portretləri çəkəcəkdə. Ancaq bu xoşbəxtlik uzun sürmür. Qarabağı işğal etmək üçün gizləndə silahlanan ermənilər iyrenc niyyətlərini başlayırlar. Tez-tez kəndlərə soxulur dinc əhalini qətlə yetirirlər. Əliyalın insanlara hücum etməyə nə var ki. Xocalıya basqın edərkən Çərkəz kişi öldürülür. İnsanlar pərən-pərən düşür. Dinc sakinlərin çoxu əsir götürülür. Onların içində Səfayla Zivər xala da var.

Biz əsir götürülən qadınların başlarına gətirilən müsibətləri Səfanın yazdığı gündəliyindən oxuyuruq. Səfanın və Zivər xalanın simasında girov götürülən, işgəncələrə məruz qalan, zorlanan qadınlarımızın, qocalarımızın acı taleyini görürük. Ermənilərin evində, tarlalarında nökr kimi işlədilər insanlarımızın acı talelərinin şahidi oluruq.

Povestdə həmçinin torpaqlarımızın azad olunması uğrunda mübarizə aparan əsgərlərimizin məğrurluğu, əsir götürülərkən ermənilərin onlara tuşlanan silahlarının qabağında əyilməzlikləri öz əksini tapmışdır. Ölümə məhkum olunmuş Azərbaycan əsirlərinin ölüm səhnəsini, türklərə nifrət edən, onların hesabına varlanan əxlaqsız, meşşan Elmiranın Səfayla etdiyi söhbətindən məlumatlanırıq.

Povestdə Beynəlxalq Qızıl Xaç komitəsinin fəaliyyətindən də danışılır. Qızıl Xaç Cəmiyyətinin nümayəndəsi Valentina Nikalayevna Səfayla Şuşada tanış olsa da, bu qıza böyük rəğbət bəsləsə də onu əsirlikdən qurtara bilmir. Mariya Nikalayevna Səfanın ölümündən sonra qızın gündəliyini əlinə keçirir və onun əsirlikdə yazdığı və ermənilərin qadınların başına gətirdikləri faciəni əks etdirdiyi bu yazını sonralar mehmanxanada tanış olduğu yazıçı Məryəmə verir. Valentina Məryəmlə tanış olarkən onun gözündəki kədəri Səfanın gözlərindəki kədərə oxşadır. “Sizin gözündəki kədər eynidir. Vallah eynidir. Mən Səfanın da gözlərində bu kədəri görmüşdüm” deyir.

Kədər. Valentinə düz tapmışdı. Qarabağ dərdi hər bir Azərbaycanlının kədəridir. Girovluqda əzab çəkən qadınlarımızın gözlərindəki dərd, kədər vətəni, torpağını, xalqını sevən dəyərli yazığımız Gülxanı xanım demişkən “ Hər birimizin kədəridir, dəridir. Bizi bu dərdə salanlara lənət oxuyuruq. Özü də hər an lənət oxuyuruq”...

Bu əsəri oxuduqca müəllifin Xocalı faciəsini bir dərd kimi qəlbində daşdığı görürük.

Qarabağ dərdi, torpaq nisgili vətəni sevən, azərbaycanlılar kimi Gülxanı Pənahın qəlbini ağrıdır. Onun poetik qələmindən çıxan hər bir cümləsi vətən, torpaq harayı ilə başlayır. Biz əminik ki, nə vaxtsa müəllifin harayı qələbə müjdəsi kimi səslənəcək.

Şairə, yazıçı, folklorşünas Gülxanı Pənahın “Fələk belə qismət yazmaz, Xocalı “ kitabında da Xocalıda baş vermiş soyqırma aid yazdığı əsərlər daxildir. Müəllif Xocalıda erməni faşistlərinin törətdiyi qanlı cinayətləri əks etdirən tarixi həqiqətləri qələmə almışdır. Müəllif çəkinmədən tarixi imtahan edir və tarixin simasında erməni vəhşiliyinə haqq qazandıran və yalnız öz marağı dairəsində ədalət mizanı qurmağa çalışan dövlətlərə öz sözünü deyir.

Gülxanı Pənahın Qarabağ mövzusunda yazdığı povest və hekayələri də maraqla oxunulur. “Nuruş”, “Qərənfil”, “Əsgər xatirələri”, “Arsız”, hekayələri gördüyümüz, yaşadığımız hadisələrin

əksidir. Hər bir hekayədə biz erməni vəhşiliyini və eyni zamanda əsgərlərimizin şücaətini, qürurunu, vətənə olan məhəbbətini görürük.

Bir neçə roman, povestlərin müəllifi N.Məmmədlinin “Zəngülə” povesti ermənilər tərəfindən girov götürülən əsgərlərimizin, qadınlarımızın, uşaqlarımızın acı, faciəli talelərindən bəhs edir. Əsərdə hadisələr əsir düşmüş Rəhimə adlı bir qızın dilindən nəql edilir. Oxucuya məlum olur ki, vəhşi ermənilər girovluqda saxlanılanların başlarına min bir oyun açır, onları təhqir edir, ləyaqətlərini alçaldırlar. Tövlədə saxlanılan Rəhimənin gözləri çıxarılır. Həcər arvad zorakılığa məruz qaldığı üçün özünü asır, Xurşid müəllimənin döşünə xaç basılır. Şeyda xalanın uşağı susuzluqdan dünyasını dəyişir.

Əsəri ürək ağrısız oxumaq mümkün deyil. Müəllifin bu əsəri yazmaqda məqsədi odur ki, mənfur düşmənlərimizin qəddarlığını, iç üzünü oxucusuna tanıtsın.

Tanınmış şairə Firuzə Məmmədli “Zəngülə” əsərinin müqəddiməsində yazır. “Qarabağ mövzusunda yazılmış bədii əsərlər sırasında özünəməxsus yeri olan bu povestin əlamətdar cəhətlərindən biri də onunla bağlıdır ki, yazıçı hadisələrin təsvirində seyirci, deyil iştirakçidir. O, oxucunun hadisələrin əsiri edir. Əsirlikdən qəribliyə düşən, burada da talesizliyin əsiri olan gənc bir azərbaycanlı qızının iztirabları ilə yaşayan oxucu bədii əsər oxumur, bütöv bir müharibə keçir, bütöv bir müsibət yaşayır”.

“Zəngülə” povestinin ikinci hissəsində Rəhimənin taleyilə oynayan erməni Samuel obrazıdır. Həyatdan götürülmüş obraz da əsərdə rəmzə çevrilir. Öz qızının sağalması üçün kimsəsiz, əsir qızı alıb, onun əzalarını öz qızına köçürmək, qalan hissələrini isə satmaq istəyən Samuel və onun “xanımı”nın əzazilliyi, eyni zamanda rəzilliyi ilk növbədə təmsil etdiyi ölkənin rəmzidir. Əgər Samuel saxta yollarla bir nəfəri alıb Amerikaya aparırsa, bir qızı məhv etmək istəyirsə onun ölkəsi xeyri olduqları təqdirdə çox ölkələrin vətəndaşlarını o günə salmaq, məhv etməyə hazırdır. Bax, budur erməni xisləti.

“Zəngülə” povesti təkə olmuşların fəryadını bu günə çatdırması, itirilmiş torpaqlarımızın qaytarılması uğrunda döyüş təbillərinin səsləndirilməsi ilə deyil, mənfur düşmənlərimizin hər vaxt çıxarılmayan tamah dişinə qarşı daim əldə silah hazır olmağa, adımızı, soydaşımızı özəlləşdirib keyfi kök - damağı çağ yaşayan, müharibənin odu-alovu içərisində iki tərəfə işləyən anası erməni Turgenlərə, yarı türk, yarı erməni nəsil artıran və erməni qarışığı olduğunu heç vaxt unutmayan Gülbəndlərə qarşı ayıq-sayıqlığa çağırışı ilə də qiymətli bir əsərdir.

N.Məmmədli obrazlarının dili koloritlidir. Müəllif onların hər birini xüsusən qadınları Qarabağ ləhcəsi ilə danışdırır. Onun bütün əsərlərində, demək olar ki, xalq deyimlərindən, atalar sözündən, məsəllərdən misal gətirilir.

İstedadlı qadın yazıçılarımızdan olan Təranə Vahid də Qarabağ müharibəsindən yazarkən yalnız ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri deyil, eyni zamanda vətəninə itirən, çadırlarda yaşayan insanların sarsıntılarını, əzabın min bir şəklini, hiss və duyğuları gerçək boyalarla təsvir edir. “Müharibə, nənəm və itən vaxt” hekayəsində obrazın özü kənddir. Mühasirəyə alınan, insanlar tərəfindən tərk edilən, girov götürülən kənd. Kəndə mərmilər atılır, od vurulur. Kəndin camaatı ölümdən qaçmaq üçün maşına sarı qaçır. Kəndindən torpağından ayrılmaq nə qədər çətin olsa belə, başqa yol yoxdur...

Kəndindən çıxmayan birçə Ədil kişidir. Doğulduğu torpağından ayrılmaq ona ölümdən də betərdir. Qızçıqaz da kəndin camaatı ilə birlikdədir. Nənəsinin o dar macalda qaçıb ərinin divardakı şəkildən halallıq istəməsi, başını itirmiş insanların faciəsi, kəndin ölümü onun gözləri qarşısında baş verir.

Bəs döyüşlərin birində ölən oğlunun qəbrini yadların əlində qoyub getdiyini dərk edib havalanan Nənəş arvad necə? “Maşın kənddən qaçdıqca maşındakıların ürəyi kəndə tərəf qaçırdı. Get-gedə nənəmin vəziyyəti pisləşirdi. Sən demə, nənəmdən də betər gündə olanlar varmış. Maşın sıldırımlı döngədə nəfəsini sıxıb dönəndə Nənəş arvad dəli kimi havalandı. Oğlunu inişil ermənilər dağda öldürmüşdülər. Yazıq arvad qəfildən balasını qoyub getdiyini anlayıb hamının gözü qarşısında dəli oldu...”

Vətəndən didərgin düşəndən sonra qızçıqaz nənəsini də itirir. “Nənəm o gecədən sonra çox yaşamadı. Dərdini götürüb heç kimlə halallaşmadan çıxıb getdi. İllər keçdikcə hər gün köç bir az da seyrəkləşir, “Çaşqın köç” tablosu isə ürəyimin divarından elə asılıb ki axşam - səhər yolum köçün içindən, köç içindən keçir....”

Bu hekayə müharibə mövzusunda incə detallarla yazılmış qiymətli ədəbiyyat nümunəsidir. İstedadlı yazıçı - dramaturq Əli Əmirli “Cənnətdən yuxarı” kitabının ön sözündə yazır: “Təranə Vahidin hekayələri gözəl şeir kimidir, onları dəfələrlə oxuya bilərsən, hər oxunuşda da sözün gözəlliyindən, fikrin ifadə tərzinin təzə-tərliyiindən, duyğuların dərinliyindən, təbiiliyiindən hədsiz zövq ala bilərsən.”

Qarabağ mövzusu müəllifin yaradıcılığından qırmızı xətlə keçir. Bu mövzuda yazılmış ən təsirli hekayələrindən biri də “Tapılmayan torpaq”dır. Erməni işğalçıları tərəfindən kəndi alınan Qərib kişi evindən heç nə yox, bir ovuc torpaq götürür. Onu göz bəbəyi kimi qoruyur, vəsiyyət edir ki, dünyasını dəyişəndə o torpağı qəbrinə töksünlər. O bir ovuc torpaq belə ona qismət olmur. Qərib kişinin ölüm ayağında dili tutulur, torpağı harda gizlətdiyini deyə bilmir. Qərib kişi ölür, meyit ortalıqda qalır. Müəllif hekayəni belə yekunlaşdırır. “Neçə illərdir ki, bir milyon adam Qəribin son arzusunu axtarır. Neçə illərdir ki, yağışın altında Qəribin cənazəsi gözləyir. Lap üzə durub. Torpaq tapılmır ki, tapılmır.” Müəllif bu hekayədə də adi bir detalla oxucunu təsirləndirir, müharibə adlı iblisin insanlara gətirdiyi fəlakəti sənətkarlıqla qələmə alır.

Çağdaş qadın yazıçılarımızın yaradıcılığında Qarabağ müharibəsinin ayrı-ayrı səhifələri tarixin ən dəhşətli hadisələri kimi yadda qalacaq.

Ədəbiyyat

1. Gülxani Pənah. Tanrının unuduğu Xocalı; Bakı, 2019
2. Nüşabə Məmmədli. Zəngülə. Bakı. 2004.
3. Təranə Vahid. Cənnətdən yuxarı. Bakı, 2011-ci il.

MÜASİR POEZİYADA QARABAĞ MÖVZUSU-ZƏLİMXAN YAQUB, VAHİD ƏZİZ, SABİR RÜSTƏMXANLI

İsmayılova Tamam Əli qızı

Qərb Universiteti

Xülasə

Poeziyada Qarabağ mövzusu 90-cı illərdən bu günə kimi davam etməkdədir. Keçmiş zamanlardan süzülüb gələn mədəniyyətimiz, ədəbiyyatımız vətən sevgisi ilə yoğrulmuşdur. Zəlimxan Yaqubun, Vahid Əzizin, Sabir Rüstəmxanlının və bu kimi poeziya nəhənglərimizin yaradıcılığında mübarizəyə çağırış motivlərini hər an izlədik və bu sarsılmaz ruh ilə əsgərlərimiz, şəhidlərimiz səngərlərdə qalibiyyət zəfərini çaldılar. Bu gün Qarabağ şeirləri türk birliyindən, qalibiyyətdən və şəhidlərimizin Qarabağ torpaqlarında axan qanından keçir.

Açar sözlər: Qarabağ, ədəbiyyat, müharibə, poeziya, şeir.

Summary

The theme of Karabakh in poetry has been going on since the 1990s. Our culture and literature, which have been created with great pleasure since ancient times, are full of patriotism. We have always followed the motives of the struggle in the creation of our greatest poets such as Halil Rza Uluturk, Mammad Araz, Bakhtiyar Vahabzadeh, Zalimkhan Yagub, Vahid Aziz, Sabir Rustemkhanli and such other poets, and with this unshakable spirit, our soldiers and martyrs triumphed and won in the trenches. Nowadays, Karabakh poems pass from the Turkish unity, ability and blood of our martyrs who flowed to Karabakh lands.

Key words: Karabakh, literature, war, poetry, poem

Azərbaycan 80-90-cı illərdə çox çətin ömür yolu keçmişdir. Bu çətinlik qan yaddaşımızda, tariximizdə, xalqımızın dərdində öz əksini tapmışdır. Azərbaycanın bu dövrünün mürəkkəb, faciəvi, ağır və təzadlı olması, eləcə də bu keçid mərhələsi xalqımızın başına gələn müsibətlər müasir ədəbiyyatın qarşısına daha çətin bir vəzifə qoydu. Müasir ədəbiyyatımız bu çətin illərdə öz öhdəsinə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirmişdir. Xalqımızın qələm sahibləri xalqımızın dərdinə, acısına öz münasibətini qələmləri ilə bildirmişdir. Bu səbəbdən 80-90-cı illərdə müasir ədəbiyyatımızda Qarabağ mövzusunda xeyli əsərlər yazılmışdır. Azərbaycan xalqı əsarətdə olan illərdə azadlıq qoxusunu uzaqdan duyub. Bu arzular cücərməyə başlasa da, böyük üfüqlərə yelkən açma bilməmişdir. Zaman isə irəlilədikcə xalqımız mübarizələrdən üzü ağ çıxmış və azadlıq arzularına qovuşmuşdur. Əsasən 90-cı illərdən sonra millətin övladlarının günahsız qətl azadlıq mövzusunda milli ədəbiyyatımızda daha da alovlandırmışdır. Millət üçün ruhən kölə olmaq silah gücünə zəbt olunmaqdan daha ağırdır. Bu, millətin düşünən beynini dondurmaq və məhv etməkdir. Bu səbəbdən millətimiz bu ağır çarpışmalarda dövrədən aslı olmayaraq öz azadlıq səsinə ucaltmağı bacarmışdır.

Ötən əsrin 90-cı illəri Azərbaycan ədəbiyyatında müharibə mövzusunda yazan şairlərin yaradıcılığı vətənin dərdinə, acısına, yaralarına məlhəm idi. Millətin ictimai əhəmiyyət daşıyan tarixinin bədii həlli ədəbi hadisə kimi yaradıcılığa gətiriləndə şair-oxucu əlaqələri üstün səviyyəyə qalxır. İctimai hadisələr daxilində irəliləyən ədəbiyyat xalqın arzusunu, ideyasını, inqilabını, hayqırtısını yazarkən onun mühüm hissəsinə çevrilir. Onlar ictimai hadisələrə poeziyanın dili ilə cavab verirlər. Ələkbər Salahzadənin beş poeması, xüsusən "Xocalı xəciləri", Nurəngiz Günün "Xocalı faciəsi", İsa Muğannanın "Qəbiristan", Hüseynbala Mirələmovun "Yanan qar", Ələmdar Quluzadənin "Şəhid şəhər", Zəlimxan Yaqubun "O qızın göz yaşları", Qabilin "Çadırlara alışmayın", "Nəsimi bazarında", Elçin Mehrəliyevin "90-cı illər", Cingiz Abdullayevin "Əclafın qanunu", Elxan Elatlının "Cəhənnəmdən gələn səs", Əbdürrəhim Karakoçun "Karabağ'a Mektup", Ədalət Əsgəroğlunun "Dərdimizin qan rəngi" poema və ədəbi-tarixi yaddaşı özündə əks etdirən bədii nümunələrinin adını çəkmək olar.

Tomas de Vaalın Dağlıq Qarabağa həsr etdiyi "Qara Bağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaşı yollarında", Tomas Qoltzun "Azerbaijan Diary: A Rogue Reporter's Adventures in an Oil-Rich, War-Torn, Post-Soviet Republic" əsərləri də Qarabağ münaqişəsinə həsr olunub və məşhur əsərlərdən hesab olunur.

Zəlimxan Yaqub çağlayan lirikası doğma vətənin, müstəqil Azərbaycanın yeni dövrünün mənalı və düşünülmüş poetik tərcümeyi-halından ibarətdir. Zəlimxan Yaqub müstəqillik uğrunda mübarizənin çətin və ağır hadisələrinə biganə qalmır o, daim irəli baxır, işığa doğru yol gedir, oxucularını da var gücü ilə bu günə və sabaha inam duyğuları üstündə kökləməyə çalışır. "Dur ayağa məmləkətim", "Qələbə", "Kəlbəcərdən gələn qar", "Əsgər qardaşıma məktub"- deyərək haray salan şairin böyük qələbəyə inamı da böyükdür; "Layla, Xocalım layla", "Bu gecə yuxuma girmişdi Şuşa", "Şəhid qanı" və s. şeirlərində müstəqilliyin çətin və şərəfli yollarını bacarıqla əks etdirmişdir". (2, 33)

Zəlimxan Yaqub "şeirlərində müstəqilliyin çətin və şərəfli yollarının poetik tarixinin bədii salnaməsini yaratmışdır. "Xocalım, ay Xocalım" şeirində Azərbaycan xalqının başına gətirilən müsibətlərə, törədilən cinayətlərə, haqsızlığa, ədalətsizliyə, məşəqqətə və müsibətə sərt münasibət bildirmiş, ədalətin qalib gələcəyinə inamını hər zaman şeirlərində canlandırmışdır.

Ağzından alov saçan silahlar yedi səni,
İştahalar, nəflər, tamahlar yedi səni.
Bağışlanmaz, yuyulmaz günahlar yedi səni,
Göydə Allahı danan "allah"lar yedi səni,
Heç Allah götürərmə qisasımı gec alım?
Xocalım, ay Xocalım!. (5, səh 90)

Zəlimxan Yaqubun "Qoruya bilmədik məzarınızı" şeiri dərin yanğı, peşmanlıq, günah hissi ilə qələmə alınmışdır. Şeir ricətlə başlayır: "Molla Pənah Vaqifin, Xan qızı Natəvanın, Aşıq Ələsgərin, Dədə Şəmşirin, Sarı Aşığın müqəddəs ruqları! Sizin qarşınızda günahkarıq. Siz günahımızdan keçsəniz də, Allah bizi bağışlamayacaq. Qoruya bilmədik məzarınızı". Şeirdə şairin "hər şeyi qoruduq" ifadəsi

öz antitezalarını yaradır. Əgər ismət və namus qorunmursa, hərraca qoyulursa, o zaman nəyin qoruyucusu sayılırdı? Şairə görə, bir insan, bir xalq, bir millət şərəfini, qeyrətini, namusunu qoruya bilmirsə, heç nəyini qoruya bilməz. Əlacsız qalan şair Vaqifi, Sarı Aşığı, Xan qızı Natəvanı, Ələsgəri, Dədə Şəmşiri haraylayır:

Göyçə göyüm-göyüm göynədi, getdi,
Ağdamda ağ gündən əsər qalmadı.
Gəldi Kəlbəcərin qara günləri,
Şuşada bir tutar, kəsər qalmadı.
"Vaqif! Ey sərvərim, ey tacidarım!"
Başdan Şuşa adlı tacı vermişik!
Şuşanı verməklə düşmən çənginə,
Məkkəni vermişik, Hacı vermişik!
Yaxşının məzarı yad tapdağında,
Biz San Aşığa acı vermişik! (5, səh 73)

Zəlimxan yaradıcılığı Qarabağ müharibəsi ərəfində millətimizə ünvanlanmış ciddi bir çağırışın əks-sədası olan əsərlər millətin daxilində səfərbərlik ruhunu yaratmaq baxımından çox əhəmiyyətlidir. Poeziyada vətən həsrəti ilə yanaşı, mübarizkarlıq ruhu, əsgərini qələbəyə çağırır.

Bu gecə yuxuma girmişdi Şuşa,
Cabbar ağlayırdı, Xan ağlayırdı.
Dönmüşdü qanadı qırılmış quşa,
Qarabağ başabaş qan ağlayırdı.(5, səh 89)

Şairin "Zəlimxan qarğışı" poemasında olduğu kimi, "Sizi qınamıram", "Ey Vətən oğulları" və s. kimi əsərlərində də xalqımızın ağrı-acıları poetik dillə əks olunur. Ümumiyyətlə, Z.Yaqub poeziyası xalqın, vətənin taleyinə, Qarabağ dərdlərinə, cəmiyyətimizdəki sosial ədalətsizliklərə qarşı üsyan poeziyasıdır. Müasir epik-lirik əsərlər içərisində yaradılan düşmən obrazına görə xalq şairi Zəlimxan Yaqubun "O qızın göz yaşları" poeması da xüsusi bədii-estetik dəyərə və dolğun məzmunla malikdir.

Qarabağ müharibəsinin ilk poemasını yazmış Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlı Azərbaycan ədəbiyyatında milli ruhun və vətəndaşlıq borcunun böyük ədəbiyyatını yaratmış görkəmli sənətkarlardan biridir. Vətənpərvərlik duyğuları ilə zəngin yaradıcılığı xalqımızın bədii-poetik fikir salnaməsinin parlaq səhifələrini təşkil edən Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə milli istiqlal şairi kimi daxil olub. Yaradıcılığı boyu qələmə aldığı şeirlərində vətən məhəbbəti, torpaq sevgisi, sülh, əmin-amanlıq, azadlıq kimi dəyərlər ana xətt olaraq davam etmişdir. Sabir Rüstəmxanlı qan yaddaşının poeziyasını ədəbiyyata təqdim etməklə, igidlik yaddaşımızı yenidən vərəqləməklə yeni tarixi epoxanın vətənpərvərlik-vətəndaşlıq ideallarına dəstək vermək missiyasını öz üzərinə götürmüşdür. Şair yaradıcılığında 80-ci illəri mübariz enerji ilə yazıb yaratmışdır. "Gəncə qapısı", "Sağ ol, ana dilim", "Qan yaddaşı" kimi kitabları nəşr olunmuş və ona bir şair kimi böyük uğur gətirmişdir. XX əsrin 80-ci illərində şairin "Ömür kitabı" Azərbaycan ədəbiyyatının dəyərli kitablarından birinə çevrilmişdir. Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığı Qarabağ, vətən, istiqlalçılıq, müstəqillik mövzusunda əhəmiyyətli yer tutur.

Milli müstəqilliyə gedən yol Sabir Rüstəmxanlı şeirləri vasitəsi ilə oxucularına səslənmişdir. "Öləndə bayrağa bükülmürəmsə...", "Şairlərə borcunuz", "Yazılmamış şeirlərim", "Bəxtiyar, Əli", "Ölən qorxumuz", "Acı xatirə", "Ölümün görüşünə gedən qız", "20 yanvar xatirəsi", "Qorxum qalmadı", "Zireh", "Mən demədim", "Siz nə umursunuz bu gedişatdan", "Bir gün mən də gedəcəyəm" kimi poetik nümunələr şairin vətənin dərdi qəmi axan göz yaşları içində bir ümid parıltısını görmək olar. Qarabağ müharibəsinin ilk poeması "Qarabağa dönüş" poeması Sabir Rüstəmxanlının yaradıcılığında sanki indiyə kimi vətən mövzusunda çoxsaylı çıxışların, məqalələrin, şeirlərin yekunudur. Bu əsər milli-vətəndaşlıq ənənəsinin uğurudur. Bitib tükənməyən iztirab, susqunluq içində vətən hayqırtısı, şair mübarizəsinin poetik gücü və daxili inam mövzusu davamlı olaraq Sabir Rüstəmxanlı poeziyasının əsas hədəfi idi.

Bu bizim haqq işimiz, ədalət savaşımız,
İntiqam ala-ala dikələcək başımız.

Vur, əsgərim, vur! – deyə əmr eləyir Komandan
Qoy bir də yurdumuzda tokülməsin nahaq qan.
Qayıtsın Qarabağa yenə xoşbəxt çağımız,
Başımızın üstündə üçrəngli bayrağımız!..
Qovur öz yuvasına quduzlaşan itləri
Ali Baş Komandanın qələbə tvitləri! (7)

Sabir Rüstəmxanlının “Millətəm” şeirini özünəməxsus qürur və yenilməzlik hissi ilə yazılmışdır.Şeirdə düşmən qarşısında əyilməyən qəhrəmanın mübarizəsi və ümidi əks olunmuşdur:

Çəkil torpağımdan, ey yağı düşmən,
Mən şeytan ümüdün üzən millətəm.
Dünyanı üstümə qaldırdın yetər,
Dünyanın dərdinə dözən millətəm!

Mənim yoluma bax, əzəldən haqqı,
Haqqı gücsüz bilib, gülmək günahdı,
Gələcək cəzanı çəkməyin vaxtı,
Hesabı sonunda kəsən millətəm!..(3, səh 20)

Hər bir şəxsiyyətin fərqli baxış bucağı vardır. Bu fərqlilik onun maraq və istiqamətində özünü göstərə bilər. Bu fərqlilik onun şəxsiyyətindədir. Şəxsiyyət isə vətəni üçün vahid ideyaya, vahid ruha malik olmalıdır. Şairin yaradıcılıq fəaliyyətində hakim olan vətən uğrunda vahid birlik, mübarizə onun şəxsiyyətini və poeziyasını açan açardır . Vahid Əziz şəxsiyyəti poeziyada zəngin notları ilə ən güclü akkorları çalmağı bacardı.Bu milli mücadilədə azalığ arzuları şairin bağrından qopan vətən həsrətilə, yurd itgisi ilə sızılıdırdı. Vahid Əziz poeziyasında vətən, Qarabağ mövzusunda yazılan şeirlər vətənpərvərlik marşına bənzəyirdi. Vahid Əziz həmişə düşündürür. Dil , azadlıq, bütövlük, qan yaddaşımız, mədəniyyətimiz uğrunda mücadilədə Vahid Əziz poeziyasının öz dəstixətti vardır. Şair bu yolda bir an da olsa, söz-qələm mübarizəsindən çəkinməmişdir. Şairin şeirləri atəşkəsdən sonra çoxlarının sönmüş ruhunu alovlandırmaq gücünə malik oldu. Azadlıq aşiqi olaraq qəlbində ümmanlara sığmayan vətən və xalq sevgisi Vahid Əziz poeziyasını zirvəyə qaldırdı. “Çadır uşağı”,”Qaçqın şəhərciyinin qəbiristanlığı”, “Vətən”, “Qarabağda Qarabağlıq qalmadı”, “Vətən nəğmələri”,” “Təbriz yanğısı var vətən canında”, Bağışla məni Vətən”, ”Qarabağda” şeirləri şairin Qarabağ həsrəti ilə yazdığı şeirlərindəndir. ”Tanrı ,qoru Azərbaycan ordusunu”, “İki fatehi var indi dünyanın”, “İlham, geri çəkilmə!”,”Ərdəğan ,ləngimə ,gedir Qarabağ”, “Düşmənin”,”Vətən dərsliyi”,”Şuşa”,”Onlar qayıtmadı bu son həmdədən”,”Bu gün bir aydı ki, yurd savaşıdır”,”Qələbə xəbəri aldıq Şuşadan”,”Şahinlər marşı”, ”Qarabağımda”, ”Qələbə”, ”Əsgər məktubu”, “Şəhid xəbərini gətirən qazi” və.s şeirləri isə 44 günlük Qarabağ müharibəsi ərəfəsində qələbə ruhi ilə yazılmışdır. Vahid Əziz şeirlərində real dünyanın acı gerçəkləri çılpalıqlığı ilə canlanmışdır.

Vətən dirək idi- vaxt çəlik etdi,
Nurlu bənizləri lələlik etdi,
“Qaçqın şəhərciyi” gəlin gətirdi,
Dedilər: çalındı toy Qarabağda !” (4,227)

Şeirdə barışmaq istəmədiyimiz həqiqətin özü dayanır. Vahid Əziz bu həqiqəti göstərməklə xalqın acısının unudulmadığını oxucusuna xatırladır. Şair şeirlərində hadisələrin ən acılı, sızılıtlı məqamlarına toxunarkən oxucunu xəyalən uzaqlara aparır və düşündürür. Namus, qeyrət Vahid Əziz yaradıcılığında Qarabağ mövzusunda yadda qalan məqamlardandır. Qarabağ mövzusu Vahid Əziz poeziyasında təkcə igid oğullarımıza deyil, qız-gəlinlərimizə də həsr olunub. “Hərbiçi paltarı geyindi qızlar”,”Niyə gəlmirsiz Bakıya, qızlar” şeirləri buna misal ola bilər. Erməni əsirliyində qalan qızlarımızın taleyi şairin ürəyini göynədir.

Yenə də boş gəldi bu uçan qayıq.
Qızlar, yenə sizdən xəbər gəlmədi,
Bilmirsiz hər sözün soracağında
Dövrən hamımızı namərd elədi! (4, 45)

“Çadır uşağı”, “Utanıram deyəndə” şeirlərində şairin vicdanı sızıldayır. Vətən dərdi, nisgili Vahid dərdidir, vətən acısında, küskünlüyündə bir dərd hayqırır ki, bu dərd içində vətən oğlunun qeyrəti bütün səngərləri aşib keçir. Bu mübarizədə qəhrəmanlığına, qeyrətinə sığınan xalq ümidini də itirmir.

Unudulmuş torpağam
Baxma hələlik sağam
Üzüm nə kotan görür,
nə də ki biçilirəm
utanıram deyəndə,
“Qarabağdan gəlirəm”. (4, səh 393)

Bu gün isə nəyinki Vahid Əziz, eləcə də bütün şairlərin, yazıçıların qələmində sevinc, fəxr, qürur duyulur. Şairin 44 günlük müharibədə fəxrlə yazdığı “Heyrət səcdəsi “poemasında çağlayan qalibiyyət ruhu var.

İstiqlalın mübarək
Tərtər çayı, Həkəri
xəyyallar oldu gercək-
Döndü vaxtın təkəri,
Mərmilərin yelindən
Düşmənlər şamları söndü,
Qolboyunuq yenidən
Qarabağ geri döndü ! (1, səh 22)

Yazılan poemalar Azərbaycan əsgərinin qanı, canı ilə yazdığı şanlı zəfərimizin poetik ifadəsidir. Bu əsərlər şairlərin yüksək vətəndaşlıq mövqeyinin, vətəndaş-şair nümunəsinin ən yüksək göstəricisidir. Qarabağlı qələbə dolu çağlarımız gələcək nəsələ mirasımızdır. Bu mirasa xalq ümid və inamı ilə qovuşdu. Xalqın ruhu bütövsə, gələcəyinin də bütöv olacağını mütləqdir. Bu gün Azərbaycan xalqı türkün şərəfli tarixinin yazıldığı zəfərlə qürur duyur.

Ədəbiyyat

1. Ədəbiyyat qəzeti, 16 yanvar 2021
2. Həbibbəyli İsa. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik, Bakı: Nurlan, 2007, s.394
3. Sabir Rüstəmxanlının 70-illik yubileyi münasibəti ilə hazırlanmış metodik vəsait, Ömür kitabına poeziya yazılan şair, Bakı-2016. səh 31
4. Vahid Əziz, Səninlə, Bakı-2016, “Azər nəşr”, səhifə 496
5. Zəlimxan Yaqub Zəlimxan Yaqub Seçilmiş əsərləri ,iki cildə, 2 cild Şərq-Qərb”-2006, səh 288
6. <https://www.azadshusha.com/edebiyat/5227/>

KNYAZ SISIANOVUN QƏTLİ SÜJET ELEMENTİ KİMİ (M.XƏZANİ, A.BAKIXANOV, A.DÜMA, S.VURĞUN, Q.İLKİN, ELÇİN)

Rəsulov Rüstəm Kamal oğlu

filologiya elmləri doktoru, professor Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Xülasə

Məqalədə ədəbi-bədii, sənədli əsərlər və tarixi salnamələr əsasında (“Qarabağnamələr”, A.A.Bakıxanov “Gülüstani-İrəm”, S.Vurğun “Aslan qayası”, Q.İlkin “Bakı və bakılılar”, Elçin “Baş”) XIX əsr Azərbaycan tarixində qanlı izlər buraxmış knyaz Sisianovun qətl hadisəsi tarixi-mistik kontekstdə təhlil edilir, tarixi obrazın bədii obraza çevrilməsi məsələsinə diqqət yetirilir.

Açar sözlər: bədii obraz, tarix, knyaz Sisianov, mistika, roman

Summary

The article is based on literary-artistic, documentary works and historical chronicles ("Karabakh letters", A.A.Bakikhanov "Gulustani-Iram", S.Vurgun "Lion's rock", G.Ilkin "Baku and Baku people", Elchin "Head"). The murder of Prince Sisianov, who left bloody traces, is analyzed in a historical-mystical context, focusing on transforming a historical image into an artistic image in the history of XIX century Azerbaijan.

Key words: artistic image, history, Prince Sisianov, mysticism, novel

Y.M.Lotmanın bir məqaləsi var - "Ölüm süjet problemi kimi" adlanır. Böyük alim həmin məqalədə ölüm probleminin bütün mədəniyyət tarixi üçün aktuallığını göstərir. Azərbaycan tarixinin Xanlıqlar dövrü qanlı cinayətlərin və terrorun salnaməsidir: Pənah xan, İbrahimxəlil xan, Hüseyn xan Muştaq, Cavad xan, Molla Pənah Vaqif, Ağa Məhəmməd şah Qacar... Nəhayət, gürcü əsilli rus generalı knyaz Pavel Sisianovun öldürülməsi salnamə süjetlərinin "qətl-terror" kodunu təşkil edir. Amma knyaz Sisianov o tarixi şəxsiyyətlərdəndir ki, onun ölümü tarixi, ədəbi-bədii yaddaşımızda qalmaqdadır. Rus generalının qətli müxtəlif janrların (tarixnamə, poema, səyahətnamə, tarixi-etnoqrafik очерк, poema, roman) mövzusu olur. "Qarabağnamə"lərə daxil edilən əksər salnamələrdə Bakı hakimi Hüseynqulu xan tərəfindən knyaz Sisianovun öldürülməsi süjet komponenti kimi keçir. Bu mətnlərdə knyazın qətlə yetirilməsi yalnız tarixi - mədəni dəyərə malik deyil, həm də salnamələrin süjetşünaslıq baxımından tədqiqi üçün maraqlı mənbələrdir.

Mir Mehdi Xəzaninin "Kitabi-tarixi-Qarabağı"ndan başlayaq: "Təfsili-məqal bu ki, çün sərdari-əzəm Sisianov Badkubə vilayətinə gedib yetişiblər. Hüseynqulu xan hakimi-Badkubə bənayi-məkr və hiylə qoyub, əvvəla zahirdə itaət məqamına gəlib, vədə ediblər ki, bir gün sərdari-əzəm qəleyi-Badkubənin həvalisinə gələ, Hüseynqulu xan dəxi hüzura varid olub, əhd və itaətin güftugusunu təmam edələr. Heç vaxt sərdari-əzəmin xatirinə gəlməz idi ki, Hüseynqulu xandan və onun tabelərindən şöylə xəlaf və şəni əfal əmələ gələ. Qəzadan sərdari-əzəm iki nəfər bəyzadələri ilə ki, birisinin adı Ənbərbar knyaz imiş, Gürcüstan knyazlarından və birisi dəxi bəyzadə imiş və sərdarın hüzurunun müqərribləri ola. Mükəlimə məqamına təşrif aparırlar. Bir İbrahim bəy adlı ki, Hüseynqulu xanın əqvamından idi, iki nəfər də əlahiddə adamlar ilə məxfi pusquda imişlər, naghə namərdlik edib, güllə atıb, sərdari-əzəmi rüfəqaları ilə qətlə yetirib, ədavət nəğməsinə və müxəlifət təbilini büləndavaz elədilər. Dəzxi bu sanihəni Qızılbaşiyə dövlətinə xədamati-cəlilə və xülusi-cəmilədən hesab edib dərhal yel qanadlı çaparla bu əhvalı Qızılbaş dövlətinə irsal və izhar elədilər" (M.Xəzani. "Kitabi-tarixi-Qarabağ") . Həmin hadisəyə salnamə müəlliflərinin emosional, etik və bir az da siyasi münasibəti də gözdən yayınmır. Hüseynqulu xanı namərdlikdə suçlayanlar da tapılır. "Sərdar durub Hüseynqulu xanın çadırına gəldi. Çadırdə onunla danışıq aparıb müşavirə etdilər. Hüseynqulu xan öz qalasının açarını gümüş məcməyidə sərdarın qabağına qoydu. Söhbət əsnasında Hüseynqulu xanın qohumlarından İbrahimbəy adlı birisi əvvəlcədən verilən göstərişə görə, Hüseynqulu xanın işarəsilə namərdlik edib sərdarı tapança gülləsi ilə yaraladı. Bu yaradan sərdar oradaca vəfat etdi" (Mirzə Yusif Qarabaği. "Tarixi-safi").

A.A.Bakıxanov xan nəslinin nümayəndəsi kimi Bakının istilasına və süqutuna (faciəsinə) gətirmiş həmin hadisəyə biganə qalmamalıydı. Amma göründüyü kimi, "tariximizin atası" general Sisianovun ölüm səhnəsini xəsisliklə quru informativ dillə təsvir etməklə işini bitmiş hesab edir: "Sərdar hicri 1220-ci (1806) ildə şübatın (fevralın) 2-də qalanın yanında Hüseynqulu xan ilə təslim olmaq haqqında danışıq aparırdı. Bu zaman sülh və müsəlimət qanunu xilafinə olaraq iranlıların təhriki və ya Hüseynqulu xanın tapşırığı ilə onun bibisi oğlu İbrahim bəy ibni-Məhəmməd Hüseyn xan ibni İmamqulu xan Dərbəndinin əlində öldürüldü. Başı qatilin atası ilə şahın hüzuruna göndərildi. Ruslar gəmilərə minib Sarı tərəfə getdilər" (A.Bakıxanov. "Gülüstani-İrəm"). Şuşa şəhərinin tarixinə dəxli olmasa da, Həsən İxfə Əlizadə Bakı qalasında baş vermiş hadisəyə - Sisianovun qətli ilə bağlı səhnəni də xatırlamalı olur. Bəlkə qətl paralelləri onda assosiativ uyğunluq yaratmışdı: Şuşa qalasında Ağa Məhəmməd şah Qacar, Bakı qalasında general Sisianov öldürülür.

Knyazın qanı Qoşa Qala qapısı ağzında tökülür. Həmin yerdə, ölümündən 40 il sonra ona abidə qoyulur. Özü də erməni Tomas Ayvazovun ianəsi hesabına!

Abidə yalnız "memorial" - qətl hadisəsinin nişan yeri deyil, həm də tarixin daş "mətni" idi. Məşhur fransız yazıçısı A.Düma Bakıya səyahətini Qala qapısı ağzında Sisianovun abidəsi ilə tanışlıqdan başlayır: "İsmət və bəkarət rəmzi olan Qız qalasına gəlməmişdən qabaq başqa bir abidəyə də rast gəlmişdik. Bu, Gürcüstanın canişini general Sisianovun abidəsi idi. O, Bakını mühasirəyə aldıqda Hüseyinqulu xan şəhəri təslim etməzdən əvvəl, guya öz şərtlərini bildirməkdən ötrü generalla görüşmək arzusunda olduğunu bildirmişdir.

Ermənilər Sisianovu xəbər dar etmişdilər ki, görüş zamanı onu öldürəcəklər. Sisianov özünü Sezar kimi cəsur göstərmiş və "Buna cürətləri çatmaz" - demişdi. Xan görüşə gələn generalın başını qılıncla vurmuşdu. Bakılılar bu işə mat qalmış, şəhərin və onların üstünü alan təhlükədən qorxub xanı ruslara təslim etmək istəmişlər. Lakin xan İranda özünə sığınacaq tapmış, şəhər isə rusların əlinə keçmişdir" (A.Düma. "Qafqaz səfəri"). Sisianov obrazı S.Vurğunun "Aslan qayasası" poemasında mifoloji prinsip məhəbbət dastanının - "Mahnigar və Aslan" əfsanəsinin kompozisiya strukturlarından birini müəyyənləşdirir. Yeri gəlmişkən, A.Dümanın "Qafqaz" əsərinin tərcüməsində görkəmli alimimiz prof. Q.Paşayevin bir izahat qeydi diqqətimi çəkdi. "Əfsanəyə görə, Sisianovu Hüseyinqulu xanın qızı Mahnigarın xahişi ilə sevgilisi Aslan adlı gənc öldürmüşdür. Demək lazımdır ki, S.Vurğunun "Aslan qayasası" poeması da "Mahnigar və Aslan" əfsanəsinə əsaslanır". Poemada tarixi fabula əsasında hadisə planı arxaik mif qanunları ilə nəql edilir. S.Vurğuna görə, Qala divarları yanında tarixi hadisə deyil, kosmoloji dram baş verir.

Böyük şairimiz simvolik kodla dastan təhkiyəsinə ustalıqla birləşdirərək fərqli bədii gerçəklik yaradır. Sisianovun ölümünü xalq qəhrəmanına - Aslana "həvalə edir".

"Sadiq qullarına şöhrətli çarın
Knyaz Sisyanovdan salam aparın!" -
Deyərək, açara qürurla baxır...
Aslanın başından tüstülər qalxır,
Qan onun beyninə sıçrayır birdən.
Açarı knyaza təslim edirkən
Çalır xəncərini onun köksünə.
Alqış tarixdəki o şanlı günə!
Al! - deyir - payını, soruşma nədir -
Çara "qullarından" ilk hədiyyədir!..

Xalq yazıçısı Qılman İlkin bədii-publisistik üslubda yazdığı "Bakı və bakılılar" kitabında Bakı tarixinin bu maraqlı epizodunun intriqa macərə ruhunda təqdim edir: "Bir azdan cavab əvəzinə xanın nümayəndəsi qaladan çıxıb əlində gətirdiyi qala açarlarını və duz-çörəyi Sisianova təqdim etmək istəyir. General duz-çörəyi qəbul edir, açarları isə geri qaytararaq deyir:- Mən istəyirəm ki, açarları Hüseyinqulu xan şəxsən özü təqdim etsin. Hüseyinqulu xanın qaladan çıxması çox uzun çəkir. Sisianovun səbri tükənir və polkovnik Eristovu təzədən qalaya göndərmək istərkən şəhər darvazası açılır və Hüseyinqulu xan öz yaxın adamları - İbrahim bəy, Qasım bəy, Ağakərim bəy, Seyid bəy və başqaları ilə birlikdə içəridən çıxırlar. Sisianov onları görən kimi polkovnik Eristovla birlikdə qoşundan qabağa çıxır. Onları təkcə bir kazak müşayiət edir. Hüseyinqulu xan açarları Sisianova təqdim edərkən İbrahim bəy arxadan güllə ilə Sisianovu vurub öldürür. Xanın o biri adamları isə polkovnik Eristovu öldürürlər" (Q.İlkin. "Bakı və bakılılar"). Xalq yazıçısı Elçinin "Baş" romanında knyazın qətlini Mahmud bəylə knyaz Elizbar Eristov yerinə yetirirlər. Sonra isə Qəssab Balarzanın qəssab kötüyü üstündə onun başını bədəndən ayırırlar, torbaya qoyub İran şahına göndəririlər.

"Baş" romanında Sisianov özünün ölüm obrazı ilə öncə "bütün bədənini üşüdən" yuxusunda görüşür. Beləliklə, roman süjetində Sisianovun real və virtual ölümü eyniləşir: "Birdən-birə siyirilmiş xəncərin yuxudakı o qaranlıq içində işıldaması ilə o xəncərin knyazın qarnına soxulması bir oldu və qarnına yeridilmiş o xəncərin biz soyuqluğunu knyaz elə yuxuda ikən hiss etdi..." (Elçin. "Baş").

Məşhur fransız psixanalitiki Jak Lakan bu tipli ekzistensial modusu "iki ölüm arası" adlandırır. Elçinin Sisianovu da "iki ölüm arasında" vurnuxur.

Y.Lotman yuxarıda qeyd olunan məqaləsində yazır: "məqsəd anlayışı özündə mütləq hansısa bu hadisənin sonu haqqında təsəvvürü ehtiva edir". Elə knyaz Sisianovun tərcümeyi-halı kimi - əvvəli və sonu olan bir hadisədir. Əcəl onsuz da Sisianovu çoxdan hərləyirdi. Cavad xanın ruhu və məktubunda son sözü onu qarabaqara izləyirdi. "Bədbəxtlik sizi Peterburqdan izləyə-izləyə buraya çəkib gətirib. Allahın yardımını ilə sizin bədbəxt olduğunuz məlum olacaqdır. Vəssalam". Onsuz da 1803-cü ilin noyabrında Cavad xanın general Sisianova ünvanladığı həmin məktubda ilahi hökmün mütləq yerinə yetəcəyinə inanırdı.

Qan yerdə qalmır. Cavad xanın şəhid oğlu Hüseynqulu bəyin qisasını Bakı hakimi Hüseynqulu xan alır.

General Bulqakov knyazın meyitini o zaman Bakıda yeganə xristian kilsəsi olan erməni kilsəsində torpağa tapşırır. 1811-12-ci illərdə Gürcüstan canişini olmuş Markiz Pauliççi generalın nəşini Tiflisə gətirib, Sion kilsəsində, erməni general Lazarevin yanında dəfn edib (Vikipediya).

Sisianov küçəsinə 20-ci illərdə qətlə yetirilmiş Əli Bayramovun adı verilir. Bu gün həmin küçə Qarabağda şəhid olmuş Təbriz Xəlilbəylinin adını daşıyır. Bu isə artıq Bakı tarixinin mistik süjetlərindən biridir.

Ədəbiyyat

1. Bakıxanov A. Gülüstani-İrəm. V fəsil // Qarabağnamələr. İkinci kitab. Bakı: Yazıçı, 1991., s.360-397
2. Qarabağnamələr. Birinci kitab. – Bakı:Yazıçı, 1991
3. Qarabağnamələr. İkinci kitab. Bakı: Yazıçı, 1991
4. Vurğun S. Aslan qayası// Vurğun S. Əsərləri (yeddi cildə). III cild. –Bakı: Elm, 1986, s.162-178
5. Elçin. Baş (roman). Bakı: Qanun, 2015, 365 s.
6. İlkin Q. Bakı və bakılılar. Bakı: “Nurlar”, 384 s.

AZAD QARADƏRƏLİNİN YARADICILIĞINDA QARABAG MÖVZUSU

Kazımov İsmayıl Babəş oğlu

AMEA-nın Dilçilik İnstitutu, Müasir Azərbaycan dili şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor.

Xülasə

Məqalədə tanınmış yazıçı Azad Qaradərəlinin Qarabağ müharibəsi mövzusunda yazdığı bədii əsərləri təhlil olunur. Ən çox da əfsanəvi qəhrəman Cəbrayıl Dövlətzadənin iki günlük savaşda göstərdiyi yenilməz güc nümayiş etdirilir.

Açar sözlər: Qarabağ mövzusu, Qarabağ müharibəsi, Vətən müharibəsi, «Cəbrayıl əfsanəsi» romanı, 44 günlük savaş

Summary

The article analyzes the works of well-known writer Azad Garadarili on the Karabakh war. Most of all, the invincible strength of the legendary hero Jabrayil Dovletzadeh in the two-day war is demonstrated.

Keçən əsrin son on ili dünyanın siyasi xəritəsində köklü və ciddi dəyişikliklərin baş verməsi, bəşəriyyətin ən böyük mənəvi-siyasi faciəsi olan müstəmləkə rejiminin son qalıqlarının dağılması, yeni müstəqil dövlətlərin yaranması və getdikcə möhkəmlənməsi ilə səciyyələnir. Dünya üzərində baş verən bu proseslərdə haqsızlıqlara, məhrumiyyətlərə düçar olan xalqlar da az olmadı. Azərbaycanın

sosial-siyasi həyatı həmin xaotik hadisələr burulğanında itib-batdı, qara buludlar onun başının üstünü demokl qılıncı kimi aldı; ölkədaxili mürəkkəb və ziddiyyətli proseslər, erməni seperatçıları ilə münaqişə və müharibələr insan mənəviyyatına sağalmaz yaralar vurdu. Ölkəmizin həyatında baş verən faciələrə, soyqırımlarına, ərazimizin parçalanması, sərvətlərimizin talan olunması, əhalinin öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salınması tarixinə nəzər yetirildikdə məlum olur ki, əsl həqiqətlər sovet dönməində gizlədilmiş, bir tərəfdən ermənilər tərəfdən-dırnağa silahlandırılmış, o biri tərəfdən isə Azərbaycan xalqından hətta ov tufəngləri də müsadirə edilmişdir. Bir çox hallarda isə qurulan ssenarilər və oyunlar məkrli siyasət intensiyası ilə (niyyətlilə) bağlı olub, onun üzə çıxmasına imkan verilməmişdir.

Bu məsələlər bədii ədəbiyyatda öz əksini düzgün tapa bilməmiş, yazılanlarla mövcud həyat, baş vermiş hadisələr arasında ciddi fərqlər görünmüş, əsl həqiqət isə xalqdan gizlədilmişdir. Qəsdən törədilən saysız-hesabsız hadisələr, sovet quruluşunun dağılması üçün yaradılan əngəllər, erməni faşizmin xalqımıza qarşı genosidi, torpaqlarımızın iyirmi faizdən çoxunun işğal edilməsi və s. hadisələr istər-istəməz yeni məzmunlu tarixi və müasir romanların yaranmasına şərait və zəmin yaradırdı. Həmin romanlar yaxın və şahidi olduğumuz tarixi epoxanı inikas etdirirdi. Yazıçı ilə oxucu da həmin hadisələrin şahidi olub, ya da eşidib.

Akademik T.Köçərli yazırdı ki, Qarabağ müharibəsi haqqında tarixi həqiqətlər hansı yolla olursa-olsun ictimaiyyətə çatdırılmalıdır. (7)

Əlbəttə, həmin ciddi problem-xalqın düçar olduğu ağır-asil illərin xronikası yüksək tələblər səviyyəsində, orijinal milli qəlibdə, yüksək bədii –estetik keyfiyyətlər oxuculara çatırılmalıdır.

Kökü dərinlərə, keçmişə gedən Qarabağ müharibəsi haqqında, şübhəsiz, bədii və publisistik əsərlər kifayət qədərdir. Onların ən yaxşı nümunələrindən birini qeyd etmək yerinə düşərdi: (7, 1076) Bu trilogiyada -3 kitabda mövcud hadisələr əvvəldən axıradək, bütün dramatikliylə təsvir edilmiş, aborigen əhalinin min illərlə yaşadığı yurdlarından qovulmasından, yəni işğal dövrü, sonra Aprel döyüşlərində qələbəmizin ilk müjdəsi və s. güclənmiş Azərbaycanın regionda söz sahibinə çevrilməsi və s. mühüm, aktual proseslər işıqlandırılmışdır. Çox yüksək səviyyədə və bütün təfərrüatları ilə...

Bu trilogiya ilə bağlı fikirlərimiz tarixi gerçəkliyin və milli yaddaşın işığında qələmə alınmış və bir çox mətbuat orqanlarında çap edilmişdir.

Lakin bu çıxışında, ümumiyyətlə, Qarabağ savaşını məcburi köçkünlük dövründə bir sıra maraqlı hekayə və romanları ilə gündəmə gətirən, tanınmış yazar Azad Qaradərəlinin bu sahədəki fəaliyyəti haqqında söz demək istəyirəm.

Azadın bu mövzuda qələmə alınmış bədii əsərlərinin mahiyyət və məzmununda yeni bir konsept (savaş, mübarizə, qələbə), burada dünyanın yeni mənzərəsinin-antroposentrik mənzərəsinin axtarışına çıxmaq dayanır. Bu mövzudakı hekayə və romanlar-«*dünyanı silkələyn bir güc*» olaraq amansız, faciəli səhnələri, müharibənin törətdiyi fəlakətləri, bu haqda həqiqətləri üzə çıxarmaq, bədiiləşdirmək, incəsənət əsərinə çevrilmək iqtidarındadır.

A.Qaradərəli daha çox hekayə, roman və esse müəllifidir. 1972-ci ildən, hələ tələbəyənkən hekayələrlə tanınmışdır. Yazıçı- publisist, «Yazı» jurnalının baş redaktoru Azadın yaradıcılığına görkəmli tənqidçilərin, ədəbiyyatşünasların münasibəti bundan ibarətdir ki, o, məcburi köçkünlük zamanında insanın ən ağır vəziyyətdə belə mənəvi gücünü itirməməsini, insani hislərn aşınmaya məruz qalsa da, ən sonda dirçələrək ayaqda olmasını hər bir əsərində göstərməyə çalışmışdır.

Tənqidçi Rəhim Əliyev Azadın hekayə və romanlarından böyük zövq aldığını yazır: Azadı nəzərdə tutaraq yazır ki, «əsl yazıçı istedadının əlamətidir» «Onun hekayələrində bir də Qarabağ müharibəsi vardır. Sonra bu müharibəni onun əksər yazılarında izlədim. Burada qəzetlərdə verilən nalə və nifrət dolu müharibə yoxdur. Burada bir qəhrəmanın öz müharibəsi ilə üzləşirik, bu isə təzə bir müharibə obrazı yaradır. Azadın hekayəsində də itirilən torpaqlar barədə ümumi sözlər yoxdur. İnsanın itirdiyi şəxsi evi, məhəlləsi, qohum-qonşusu ilə, qucağında böyüdüüyü təbiətlə bağlı intim yaşantıları verilir. Bu təbii idi, təzə idi. Məsələn. «*Ulartı*» hekayəsi nağıl metamorfozu üzərində qurulub. Bacısı erməni əsirliyində olan gənc xələtdən itə çevrilir və sahibsiz, baxımsız itlər kimi ulamağa başlayır. Sonralar Azad bu obraz üzərində daha bir əsər yazdı: «*Günəş tutulan yerdə*» romanı. Bu əsər Qarabağ müharibəsi haqqında ən dəyərli, ən virtual (həyatı) yazılardan biri sayıla bilər (8, 24)

Azad Qarabağ savağını yazıçı savaşı və yazıçılıq savaşı ilə birləşdirə bildi. « Bu savaş qələm adamının yoxsulluq, məişət qayğıları, işsizlik, tənhalıqla, ictimai rəyin yoxluğu ilə mübarizəsindən ayrılmazdır» (8, 35)

Azadın zəngin yaradıcılıq laboratoriyası var. Hiss olunur ki, bu laboratoriyada o müsəlləh əsgər kimi xalqın dar günündə onun xidmətində durmaq, onun taleyinə yönələn hər bir ağrı-acıya, yanğıya üsyan etmək və ya bədii dəyər vermək Azadın vətəndaşlıq missiyasını göstərən ən başlıca faktorlardandır. Onun yaradıcılıq fəaliyyətini xalqımızın illərboyu başına gələn bəlaları, faciələri bütün incəlikləri ilə açıq şəkildə ifadə etdirmək və s. müəyyənləşdirir.

Bədii ədəbiyyatın funksiyaları o zaman artır ki, xalqımızın tarixi taleyində gözlənilməyən dönüşlər yaransın. Uduzan bir xalqın qəzəbi artıb-çoxalanda onun söz sənəti də kükrəyir, çöşür, düşməyə ağır zərbələr endirir. Sözümlər həmişə üzümünü ağ edib, bizi gücdən düşməyə qoymayıb, əzmlə düşməyə müqavimət göstərərək, tarixdə yerimizi qoruyubdur.

Azad orijinal milli qələbdə yazır. Yüksək bədii-estetik keyfiyyətlər onun əsərlərində görünür. Məhz bu roman-«Cəbrayıl əfsanəsi» insanın daxili-milləti təkamülünün ideal göstəricisi səviyyəsində bir hadisə yaradır. Ədəbi-bədii hadisəyə çevrilir.

O, Qarabağ problemini milli tale problemi, yurd həsrəti ağrısı ilə çoxları kimi uzun müddət idi ki, yaşayırdı. Romanda 44 günlük müharibənin əfsanəvi qəhrəmanı Cəbrayıl Dövlətzadənin qısa, mənalı ömür və döyüş yolu bədiiləşdirilmişdir. «Ön söz»dən öyrənirik ki, əsər ənənəvi romançıılıqdan bir qədər kənara çıxaraq yeni kompozisiyada təqdim olunur.

İki əsas qəhrəman- qaçaq Fərzalı və Cəbrayıl. 90 ildən artıq zaman fərqi təsvir olunan hadisələri, qəhrəmanları bir-birindən ayırır. Onlar yalnız bir-birinin səsinə hiss edirlər. «Cəbrayıl cəmi iki günlük döyüş yolu keçsə də, insanların qəlbində taxt qura bilər» «Dəmir odda qızarıb polad olduğu kimi, insan da şimşəkdə bişib qəhrəman olur». Cəbrayıl kimi.

Cəbrayılın bağlı yazılanlar şahidi olduğumuz tarixi dövrü, qaçaq Fərzalı ilə əlaqədar hadisələr isə uzaq tarixi dövrü əks etdirir.

...Vətən Müharibəsi başlayanda hələ nə ilə nəticələncəyi bəlli deyildi. Çox məchul bir dövr idi. Bir məcburi köçkün yazar kimi üzüm allahdaydı ki, bu dəfə bizi dost-düşmən yanında xəcalətlərdən qurtar- elə şərait yarat ki, əsgərlərimiz hücum keçib torpaqlarımızı azad etsin (6).

Azadın arzu etdiyi bu şərait, mühit müharibəni bizim xeyrimiz üçün həll edə bildi, qaranı yuya bildik, ağ ləkələri aparaq, ağır yuduq ki, qara ləkələri üstümüzədən götürək...

Müharibə mövzusunda yazmaq fikri Azadın həm ağlında, həm də qəlbində baş qaldırır. Ağlına gələn, əlbəttə, onun istəyidir, o hər zaman çin olmaz. Qəlbinə gələn isə, elə bil, qeyri bir qüvvədir, o hissi yazarın ürəyinə salır və o hər zaman çin olur.

Yazar qorxu içində səksəkəli halda müharibəni saatbasaat, günbəgün izləyir. Hətta koronavirus xəstəliyinə yoluxduğu bir durumda.

19 yaşı təzəcə tamam olmuş Cəbrayıl Dövlətzadə yüksək çinli erməni zabidlərini düşmən səngərinə hücum edərək boğaraq öldürüb, özü də şəhid olur... (6)

«Cəbrayıl əfsanəsi»ndə olduqca məkrli, amansız, hiyləgər bir düşmənin- erməni xislətinin içüzü açılır. Biz bu bəlalardan əvəzini çıxdıq. Bu yeni müharibənin yeni sifəti idi: qeyri-adi qəhrəman, qeyri-adi mətn... Təsvir-nəql adı mətnə oxşamır, yazarın qeyri-adi mətnqurma bacarığı sərgilənir.

Nənə: «Mən istəyirdim, o tək bizim balamız olsun, amma millətin balası oldu...»

«Ən güclü silah insanın əlidir, ayağıdır və əzmi, iradəsidir» Əlin tili ilə vurulan zərbə daha öldürücüdür, nəinki hər hansı bir silahla. Demək, sən öz kitabını özün yazacaqsan...»

Azad bir yazar kimi öz həyatı, fəaliyyəti, yaradıcılığı ilə gənc qəhrəmanın həyatını əlaqələndirir.

Cəbrayıl: «Mən sevgimi bu bayrağa vermişəm. Ya başımın üstündə qələbə bayrağına dönəcək, ya da kədərim olacaq. (5)

Cəbrayıl iki düşmən generalını öldürməklə Polad Həşimovun qisasını mərdliklə alır.

Azad müharibə tarixini dəqiq öyrənə bilib, o bunun üçün zamanın tarixinə yiyələnib.

Belə deyirlər ki, yazıçı hər kəsi, yəni oxucusunu başa düşə bilər, bəs o zaman yazıçı kimi başa düşəcək? Azad Qaradərli, sizi bu romanı oxuyanlar başa düşəcək. Ona görə başa düşəcəklər ki, həddən ziyadə əziyyət çəkmişsən, bu əsərin ərsəyə gəlməsində. Tarixlə indi arasında bağ yarada

bilmisiniz.Mən inanıram ki, Siz 30 ildən sonra o doğma yerlərə qayıdandan sonra da bədii düşüncəyə baş qaldıran yeni ideyalar dastana dönəcək, «bizdən sonra kimlər gəlir?» adlı əsər yazacaqsınız...

Tarixən Azərbaycan xalqı içərisində böyük, qorxmaz, cəsur, döyüşkən qəhrəmanlar yetişib və indi də yetişir. Xalqımız həmişə onun igidliyi, cəsarəti, şücaəti və döyüş əzmi ilə fəxr edib. İndi də fəxr edir... Azad el arasında dolaşan «Qaçaq Fərzalı əfsanəsi»ni toplamış və demək orlar ki, «Cəbrayıl əfsanəsi» ilə üzvi şəkildə əlaqələndirərək bir dastan yaratmışdır. Hər iki qəhrəman torpağı, vətəni canlarından da çox sevmişlər. Hər iki qəhrəmanın özünəməxsus səciyyəvi xarakterini əks etdirən çox maraqlı, oxunaqlı bir roman ortaya çıxmışdır.

Azad romanda Qaçaq (qoçaq) Fərzalının timsalında qaçaqçılıq hərəkətini təsvir edir. Bəlli olur ki, bu hərəkət Azərbaycanın qəhrəmanlıq salnaməsində xüsusi yerlərdən birini tutur. Dövr olmuşdur ki (konkret olaraq 1920-30-cu illər), həmin hərəkət sosial-siyasi quruluşa qarşı yönələn etiraz olmuşdur. Ayırı-ayrı bölgələrdən çıxan qaçaqlar isə bu üsyanın iştirakçısına çevrilmiş, sərt qayda-qanunları qəbul etməyən azad fikirli, mərd, mübariz, vətənin oğulları, qızları idi.

Şair demişkən, Azad ata yurdundan ilham alaraq, bu gün babaları (zaman-zaman erməni-rus işğalçılarına qarşı mübarizə apararı) qaçaqları yada salır, onların mübarizə dolu həyatını romanda tutarlı faktlarla təsvir edir.

Romanda həmin qaçaqların qəlblərini göynədən faciəli, iztirablı həyatı təsvir edilir.

Bu roman 44 günlük zəhmətin bəhrəsidir. Azadın ayırı-ayırı başlıq altında verdiyi bölmələr ümumi fikri bir yerə toplayır, tamamlayıcı rol oynayır.

Qaçaqçılıq hərəkəti ilə bağlı tarixi faktlar zəngin olub canlı hadisələri dolğun şəkildə əks etdirir.

Keyli sayda roman müəllifi olan A.Qaradərəli bu janrın imkanlarından məharətlə istifadə edərək, daha da irəli getmiş, insanlığın anti-bəşəri meyillərə yönəlmədiyini, bəşəriyyətin nicatının bir sıra mənəvi bağlardan asılı olduğunu obrazların dili ilə əks etdirmişdir. Müəllif müharibə qoxulu yazılarında da insanlığı hərbin üstünə getməyə, qeyri-insani əməllərdən çəkinməyə çağırır. (6)

«Azad Qaradərəli yeni bir müharibə obrazı yarada bildi, necə ki, o Azərbaycan kəndinin yeni bir obrazını yarada bilmişdi (AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlu)

O, müharibənin, bugünkü yaşanan həyatın, dünyanın, keçmişin müharibə səhnələrini, bunula bağlı, həyatın sərt üzünü də göstərə bildi.

Dünyanın sirri, həyatın sehri sözdür. Bir çox mətləblərin səbəbləri sözlə anlaşılır, cavablara güzgü tutan da sözdür. Bədii söz. Bu Azadın istedadını üzə çıxarmaqla yanaşı, keçmişlə, indilə və gələcəklə də əlaqə qurmasında mühüm bir vasitədir. O, yeni söz, yeni ifadə işlətməyə müvəffəq olur, Azad sözü, hələ «qatı açılmamış sözü» dədə-babasından eşidib. Romanda obraz və personajların xarakter və düşüncə tərzinə müvafiq bədii söz və ifadələrlə qurulmuş dil çox təbiidir. Təsvir dilindəki canlılıq, ifadəlilik bu günkü oxucunun zövqünə uyğundur, təyinedicidir.

44 günlük hadisənin təsvirindən hiss olunur ki, sanki yazardan gərgin və əzablı yaradıcılıq axtarıları tələb olunmuşdur. Müharibənin müəyyən situasiyalarını təsvir etmək üçün ana dilinin güclü imkanlarından istifadə edə bilib. Ordumuzun yenilməzliyinə inam, vətəndaşlıq yanğısı, vətən eşqi, vətən övladının dərdinə-sərinə şərik olmaq, humanizm sözügedən bu səs-romanda ifadə olunan düşüncənin, necə deyirlər, ərişi-argacıdır.

Azərbaycan əsgəri «həyat gözəldir, yaşamaq ondan da gözəldir» düsturu, «müharibə və ölüm» anlamına həmin sferada yanaşmır, savaşa atılan Azərbaycan əsgəri, generalı, komandiri tarixən olduğu kimi indi də ölümünü göz önünə gətirmir, gətirmək də istəmir, mahnı oxuya- oxuya adları bir, niyyətləri bir, xislətləri bir, əməlləri bir olan düşməni əllərilə boğur, məhv edir. Onlar ölümün gözünə dik baxır, düşmənin dərsini layiqincə verir, sonda Cəbrayıl kimilər millətimiz və xalqımız üçün möhtəşəmlik simvoluna çevrilirlər...

Azad Qarabağ müharibəsi mövzusunda yazdığı əsərləri ilə də üzünü əsl sosial münasibətlərə, konkret faktlara çevirdi, canlı həyata yaxınlaşdı. Məhz bu romanın bugünkü gücü də burasındadır. Bizim xalqın haqlı olduğunu, əzəli torpaqlarımızın bizə məxsusluğunu, bu yolda ölüm-dirim mübarizəsinə qalxan xalqın gücünü, qüdrətini hərtərəfli nümayiş etdirdi. Bu romanda da təlqin edilən ideya və fikirlərin hər biri olduqca güclü və qiymətlidir. Azad oxucunu qəhrəmanlarının (istər qaçaq Fərzalı, istərsə də Cəbrayıl) timsalında sosial və ümumbəşəri dəyər kəsb edən keyfiyyətlərə sahib olmağa hazırlayır. Başlıca təlqinedici ideyalardan biri də müharibəyə nifrətdir. Nəinki erməni

faşizminə, həmçinin də yer üzündə insanlığa, sülhə, əmin-amanlığa qarşı istiqamətlənən nə varsa hamısına lənət yağdıran duyğular oyada bilir. «Cəbrayıl əfsanəsi» romanı bu baxımdan çox əhəmiyyətli, qiymətli, qıymətli.

İnanmaq olar ki, bu roman ürəyi Türk dünyası, Turan sevdası ilə döyünən insanların sevimli kitabına çevriləcək...

Ədəbiyyat

1. Azad Qaradərəli. Ulartı (hekayələr, radiopyeslər). Bakı, Əbilov, Zeynalov və oğulları, 1999, 104 s.
2. Azad Qaradərəli. İrəvan qalası (iki hissəli tarixi faciə). Bakı, Şirvanəşr, 2009, 92 s.
3. Azad Qaradərəli. Mühəribə uşaqları (Silsilə hekayələr). Bakı, Alatoran, 2014.
4. Azad Qaradərəli. Qaçaq Fərzalı (bədi -tarixi öçerklər) Bakı, Xan, 2016, 96 s.
5. Azad Qaradərəli. Qadağan zonası (Hekayələr). Bakı, Biz, 2020, 326 s.
6. Azad Qaradərəli. Cəbrayıl əfsanəsi. Səs-roman, 2021
7. Fazil Güney (Abbasov). Qara qan (trilogiya). Bakı, ORXAN NRM, Bakı, 2017.
8. Rəhim Əliyev. Sözü mifi. Bakı, «Mütərcim», 2011, 175 s.

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN NƏSRİNDƏ QARABAĞ AĞRISI

Qaragözova Elnarə Elxan qızı

Fil.f.d., böyük elmi işçi
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Ədəbi cərəyanlar sektoru

Xülasə

Mühəribə mövzusu hər zaman dünya ədəbiyyatının aktual mövzularından olmuşdur. Bu səbəbdən ədəbiyyatda bu mövzuda yazılmış əsərlər daim diqqət mərkəzindədir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında da Qarabağ müharibəsi ilə bağlı əsərlər üstünlük təşkil edir. Bu gün Qarabağ yenidən Azərbaycanın ayrılmaz parçasına çevrilmişdir. Lakin Qarabağ müharibəsi, Qarabağ ağrıları ilə bağlı əsərlərin öyrənilməsi və təbliği qazanılmış qələbənin önəmini gənc nəsə çatdırmaq baxımından çox önəmlidir. Bu araşdırmada Elçinin “Bayraqdar”, Aslan Quliyevin “Keçmiş döyüşçü və oğlan”, Orxan Fikrətoğlunun “Tək” əsərlərinin timsalında bu mövzunun bədi həllinə diqqət yetirilmişdir.

Açar sözlər: Qarabağ, nəsr, roman, insan, mühəribə

Summary

The theme of war is always in the attention of world literature. That is why the war theme has become the central topic of various fictions. In Azerbaijani literature of the independent period dominated the fictions about the Karabakh war. Today, Karabakh has again become an integral part of Azerbaijan. However, the promotion and study of fictions about the Karabakh war and Karabakh pain were significant for not forgetting the lessons of the past and conveying to the young generation the importance of today's victory. In this investigation, we are paying attention to the creative solution to this theme in Elchin's "Bayragdar", Aslan Guliyev's "Former warrior and boy", and Orkhan Fikretoglu's "Alone".

Key words: Karabakh, prose, novel, human, war

Müstəqillik dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı fərqli bir etapa qədəm qoyaraq yeni meyillər və istiqamətlərlə zənginləşmişdir. Ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslərin, iqtisadi inkişafın, dünyaya inteqrasiya proseslərinin güclənməsinin fonunda yaranan yeni, müstəqillik dövrü ədəbiyyatı öz dinamikliyi və rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Akademik İsa Həbibbəyli qeyd edir ki, “ədəbiyyatın inkişafı üçün müstəqillik şəraiti, müstəqilliyin atributları olan sərbəst söz imkanı, yaradıcılıq azadlığı vacib şərtlərdəndir. Bununla belə ədəbiyyat yeni epoxanın gəlişini təkcə passiv şəkildə əks etdirməklə qalmamış, eyni zamanda müstəqilliyin qazanılmasında fəal şəkildə iştirak etmişdir.” [3]

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin diqqət cəlb edən mövzularından biri müharibə və insan mövzudur. Ədəbiyyatda müharibə mövzusu hər zaman diqqət mərkəzində olmuş, müxtəlif bədii əsərlərin ana mövzusu kimi çevrilmişdir. L.Tolstoyun “Hərb və sülh”, E.Heminqueyinin “Əcəl zəngi”, Əbülhəsənin “Müharibə”, Aqil Abbasın “Dolu”, Orxan Fikrətoğlunun “Tək” romanlarında, Elçinin “Bayraqdar”, Aslan Quliyevin “Keçmiş döyüşçü və oğlan” povestlərində və digər bu qəbildən olan əsərlərdə müharibə və insan dilemması ustalıqla işlənmişdir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağla, Qarabağ itkisi ilə bağlı nəsr əsərlərindən söz açarkən Elçinin “Bayraqdar” (2004) povestinin, Aslan Quliyevin “Keçmiş döyüşçü və oğlan” (2003) povestinin və Orxan Fikrətoğlunun “Tək” (2014) romanlarının təmsalında bu mövzunun bədii həllinə diqqət yetirmək yerinə düşər.

Elçinin “Bayraqdar” povesti qaçqınların ağır və məhrumiyyətlərlə dolu həyatından bəhs edir. Lakin yazıçının oxucuya çatdırmaq istədiyi yalnız fiziki-maddi çətinliklər deyil. Əsər didərgin insanın qəlbinin harayıdır. Dünyanın insana bəxş edə biləcəyi ən ağır əzablardan biri də doğma ev-əşiyindən, yurdundan ayrı düşmək, qərib olmaqdır. Qaçqınlar da doğma torpaqlarından, yurdlarından uzaqda qəribdirlər. Doğrudur, Abşeron da vətənin bir parçasıdır, doğmadır. Amma Şuşa deyil, Qarabağ deyil. Bir bayatıda deyildiyi kimi “evli evinə gedər, qərib harada axşamlar?” Elçin qaçqın həyatının məhz bu nüansını oxucuya çatdırmaq istəyir: qaçqınlar yalnız fiziki cəhətdən deyil, mənəvi, ruhi baxımdan da didərgindir. “Elçinin bəzən xəfif yumorla müşayiət edilən təhkiyəsində birdən-birə kədərli, qüssəli bir ovqatın hakim kəsilməsi təsadüfi deyil. Üslubundakı rəngarəng çalarlardan irəli gəlir bu. Bu cəhəti biz onun “Bayraqdar” povestində də görürük. Gah ciddi, gah yumorlu, gah da kədərli səhnələr bir-birini əvəz edir. Bir sözlə gülüşün içində göz yaşlarını, göz yaşlarının içində də işığı görürük.” [5,16]

“Bayraqdar” povestinin qəhrəmanı Surxay 28 may bayramı münasibətilə daha əzəmətli görünməsi üçün üçrəngli bayrağı məskunlaşdıqları yataqxananın həyətində, ocaqxananın damından asma qərarına gəlir. Şuşadan gətirdiyi bu bayrağı öz balası kimi sevən əzizləyən Surxayın bayraq eşqi o qədər qüvvətlidir ki, xalqın ona verdiyi Bayraqdar ləqəbini fəxrlə daşıyır və oğlu Əbilinin soyadını da məhz Bayraqdar kimi yazdırmağı arzulayır.

Surxayın gələcəkdə hamının məşhur futbolçu olacağına inandığı oğlu Əbülfətin - Eysebionun ağacdən yıxılaraq atasının təmir etmək üçün yerə qoyduğu bayrağın üstündəki zutulun üzərinə düşərək ölümü əsərin düyün nöqtəsini təşkil edir. Eysebionun ölümü ilə birgə Surxayın və Səyyarənin bütün arzuları yerlə-yeksan olur. Eysebionun yasında Surxay bayrağı gətirib ağaca sancmaqla oğlunun da ölümünü digər vətən oğullarının ölümü kimi qarşılayır, bununla da bütün yurddaşlarının ölümünü də övlad ağrısı kimi eyni ağrı, eyni əzab və təmkinlə yaşadığını vurğulayır.

Bir piriçədə deyilir ki, bir gün Allah Məhəmməd peyğəmbərə Bağdad adlı qeyri-adi və gözəl bir şəhər yaratmaq istədiyini xəbər verir. Elə bir şəhər ki, yer üzünün cənnəti olsun. Məhəmməd peyğəmbər Allaha müraciət edərək deyir: Ya Rəbb, əgər Bağdad belə gözəl və nemətli bir şəhər olsa dünyanın hər yerindən insanlar axışb gələcəklər, digər şəhərlər boş qalacaq. Bu sözə qarşı Allah bildirir ki, mən Bağdadı yer üzünün cənnəti edəcəyəm. Ancaq hər kəsin öz evini də özünə Bağdad edəcəyəm. İnsana öz evindən gözəl yer olmayacaq. Povestdə təsvir olunduğu kimi, qaçqınlar da öz Bağdadlarını itiriblər. Dünyanın ən gözəl məkanı belə doğma evi əvəz edə bilmir. Elçin “Bayraqdar”da bu ağrını, bu itkini məharətlə göstərir, oxucuya bu kədərli ağrıyaq nəql edir.

Aslan Quliyevin “Keçmiş döyüşçü və oğlan” (2003) povesti I Qarabağ müharibəsinin digər ağırlı probleminə - keçmiş döyüşçülərin cəmiyyətə uyğunlaşması məsələsinə işıq salır. Əsərin qəhrəmanı Qarabağ uğrunda döyüşlərdə fərqlənmiş, odun-alovun içindən keçmiş, kontuziya ilə ordudan tərxis edilmiş bir zabitdir. Müharibə bölgəsindən qayıdan döyüşçü cəmiyyətin onu gül-çiçəklə, qəhrəman kimi qarşılayacağına ümid bəslərkən tam fərqli bir ab-hava ilə qarşılaşır. Rayona qayıdıb iş tapa

bilməyən, həbsə düşən, həbsdən çıxan və Bakıya pənah gətirən, burada sevimli tələbə yoldaşının qatilini öldürdüyü üçün təkrar həbs edilən, həbsxanadan qaçıb quldur dəstəsinə qoşulan keçmiş döyüşçü intiqam almaq istəyir, düşməninin balaca oğlunu qaçırır. Lakin bu balaca uşaq onun gözlədiyi kimi “yağ-bal içində böyümüş əfəl və qorxaq” olmadığını tez bir zamanda sübut edir. Döyüşçüyə, onun Vətən sevgisinə vurulan oğlanın ürəyində indiyə qədər tanımadığı yeni duyğular oyanır. O, Qarabağı, döyüşçünün ona təsvir etdiyi ulduzlu Qarabağ səmasını sevməyə başlayır, onu düşməndən azad edəcəyi günü səbirsizliklə gözləyir.

Yazıçı keçmiş döyüşçünün obrazını realist boyalarla, inandırıcı ştrixlərlə təsvir etmişdir. Döyüşdən çıxan insanın psixologiyasını, onun dinc şəraitə uyğunlaşmasının çətinliyini məharətlə yaradan yazıçı digər qütbü də unutmur, vətən xainlərinin, müharibəni gəlir mənbəyi kimi gören manqurtların da daxili aləmini, psixologiyasını açır. Aslan Quliyev bu iki əks qütb arasında qalan insanların - Samirənin, onun anasının, döyüşçüyə iş tapmaqda kömək edən yaşlı sürücünün timsalında müharibə qəhrəmanına xalq rəğbətini və sevgisini göstərməyə nail olur. Yazıçının əsəri “Keçmiş döyüşçü və oğlan” adlandırması da təsadüfi deyil. Bu balaca oğlanın timsalında yazıçı gələcək döyüşçünü, qalib əsgəri görür və onu keçmiş zabitlə qarşılaşdırmaqla sanki oxucuya qəhrəmanların nəslinin davam etdiyini söyləyir.

Orxan Fikrətoğunun 2014-cü ildə işıq üzü görən “Tək” romanının da əsas leymotivini “müharibə və insan” qarşıdurması təşkil edir. Orxan Fikrətoğlunun “Tək” romanının qəhrəmanı on bir yaşlı Təkgöz Qarabağ müharibəsinin kiçik yaşlı şahididir. Əsərdəki səhnələr yaxın tariximizin Xocalı faciəsi ilə səsləşir. Erməni vəhşiliklərinin məhz uşağın gözü ilə təsvir edilməsi, insanı dəhşətə gətirən səhnələrin bir məsum körpənin duyğuları, yaşantıları fonunda canlandırılması oxucunun bu dərdi daha yaxından hiss etməsini, əsərin aurasını daha dərindən duymasını təmin edir. Məhv olan ailələr, inanılmaz vəhşiliklər, işğal olunan doğma torpağın acısı fonunda kiçik bir insanın faciəsi və aldığı emosional zərbələrin böyük təsirinin altında formalaşan həyatı işıqlandırılır. Əsərin ən təsirli məqamlarından biri Təkgözün öz anasını öldürməsi səhnəsidir. Yazıçı kiçik yaşlı uşağın emosional-psixi durumunu məharətlə təsvir edir. Atasının tapşırığı ilə erməni əlinə keçməsin deyərək anasını öldürən uşaq həmin andan ölümün nə olduğunu dumanlı şəkildə anlamağa başlasa da öz analı, atalı, nənəli dünyasından qopa bilmir, anasını öldürükdən sonra özünü də öldürmədiyi üçün danlanacağını düşünür: “Suallar da məni rahat buraxmırdı: -Anamı niyə öldürdüm? Niyə özümü öldürmədim? Nədən qorxdum? İndi buna görə nənəm məni döyəcəkdimi? Məktəbdə uşaqlar mənə güləcəkdimi?”[4] Onun düşüncəsində anasının ölümünədək həyat sadə, dünya isə tanış və təhlükəsiz idi. Anası ilə birgə kimliyini də itirən qəhrəmanı bu andan sonra daim psixoloji sarsıntı və ekzsistensial qorxu müşayiət edir. Təkgöz həmin gecədən sonra insan kimi varlığını itirir və indi sadəcə yaşamaq üçün hər şeyə hazır olan bir canlıya çevrilir. Keçdiyi əzablar ona ancaq bir şey öyrədib: yaşamaq üçün mübarizə. Təkgöz məhz yaşamaq üçün daim kiminsə üzərində hakimiyyət qurmasına izin verir, kiməsə sığınmağa məcbur olur. Çünki onun dünyasında ölüm qorxulu idi və həyatı boyu ölümdən qaçan Təkgöz yalnız məhəbbəti və övlad sevgisini tapdıqdan sonra əsl həyatın dadını hiss edir. Öz günahlarından təmizlənən qəhrəman sonda yenə də öz keçmişinin qurbanı olur. Anasını öldürüb özünə əli qalxmayan, adını belə unudan qəhrəmanın daim özünü axtarıb tapmasına mane olan qorxusu intiharla bərabər başa çatır, ölüm ona özünü qaytarır: “Son anda ötəri olsa da illərdir içimdə pıçıldanan pıçıltımı da eşitdim. O, səssiz pıçıldanan səs atamın imiş. Mənə – “Bəs sən hardasan? O dünyada da yoxsan. Burda da deyilsən. Tarixə də düşmədin. Bəs sən harda yaşadın, necə oldun, mənim padşah balam?” – deyirdi.”[4] Eyni zamanda bu roman gənclərin tərbiyəsinə, onları daim doğru yola yönəltməyə, dini radikal təsirlərdən qorumağa çağıran bir əsər kimi də mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd etdiyimiz povestlərdə və romanda hərbin gətirdiyi yeni, ağrı-acıdan yoğrulmuş həyat və imtahanlar insanın daxilindəki cövhəri üzə çıxarır, cəmiyyət qarşısında arxetipik persona maskası yırtılır və bəşər olduğu kimi görünür. Elçinin də, Aslan Quliyevin də, Orxan Fikrətoğlunun da əsərlərinin əsas qəhrəmanı əslində Vətəndir. Cəlil Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı” əsərindəki hər biri fərqli məsləkə qulluq edən 3 qardaş kimi Vətəni vətəndən kənar tapanlar da, Gülbahar kimi Vətəni ana kimi bağrına basanlar da onun övladlarıdır. Vətən sevgisi sonsuzdur, müxtəlif simalarda və surətlərdə təzahür edərək ana torpağı qorumağa, sözün əsl mənasında “Vətənin övladı” olmağa səsləyir.

Bu gün artıq Ali Baş Komandanın və rəşadətli Azərbaycan ordusunun sayəsində Qarabağ yenidən Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsinə çevrilib. Lakin yaxın keçmişin dərslərini unutmamaq, tariximizin qanlı səhifələrini yaddaşımıza yazmaq və bu gün qazanılan Zəfərin önəmini gənc nəsle çatdırmaq baxımından Qarabağ itkisi ilə bağlı əsərlərin təbliği və öyrənilməsi böyük önəm kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Aslan Quliyev. Keçmiş döyüşçü və oğlan. Azərbaycan jurnalı. N9, 2003.
2. Elçin. Bayraqdar. Qapp-Poliqraf. Bakı, 2004
3. Həbibbəyli İ. Ədəbi şəxsiyyət və zaman.(Əsərləri, 10 cildə, II cild). Bakı, “Elm və təhsil”, 2017, 1068 səh.
4. Orxan Fikrətoğlu. Tək. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2014
5. Yusifli V. Elçin XXI əsrdə. “Azərbaycan” jurnalı.N5, 2013.səh.16.

ÇAĞDAŞ HEKAYƏLƏRİMİZDƏ QARABAĞ MÖVZUSU

Qaraxanoğlu Mehman

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA-nın Lənkəran Regional Elmi Mərkəzinin elmi katibi

Xülasə

Müharibə bəşəriyyətə qarşı ən böyük cinayətdir. Onun qəddar təbiəti haqqında nə qədər danışsaq da az olar. Amma tarixdə elə zaman kəsikləri olur ki, müharibə qaçılmaz olur. Xüsusən, dövlətlərin suverenlik və müstəqillik əldə etməsi çabaları çox zaman müharibələrlə müşayiət olunur. İmperiya dağılandan, Azərbaycan öz dövlət Müstəqilliyini elan edəndən sonra ayrı-ayrı dövlətlərin əlində siyasi alətə çevrilən məkrli bədnam qonşularımız əzəli torpaqlarımız olan Dağlıq Qarabağı işğal etmək, çirkin niyyətlərini həyata keçirmək üçün səfərbər oldular. Zorla cəlb olduğumuz müharibə xalqımız üçün şərəf və namus məsələsinə çevrildi. Məqalədə birinci Qarabağ müharibəsindən sonra yaranan çağdaş nəsr nümunələrindən - daha çox hekayələrdən, onların ideya istiqamətləri və bədii məziyyətlərindən söhbət açılır.

Açar sözlər: Cümhuriyyət, Müstəqillik, qələbə, Qarabağ, müharibə, hekayə, çağdaş

Summary

Our holy lands, enslaved by a vicious, cunning and very insidious enemy for thirty years, are liberated one by one by our valiant army. As if a heavier load is being lifted from our shoulders, our confidence is growing that we will stand before future generations with a fighting spirit.

Everyone knows that art, including literature, is against all kinds of wars, depravity, injustice and death. However, if long-term peace talks and politics do not yield results, wars are inevitable. Therefore, we are confident that the Karabakh issue will continue to be properly reflected in the literature.

For the first time in the article, the period of Independence (Azerbaijani edition) is presented with a new chronology, stories of contemporary authors Sharif Agh, Atagam, Karamat, Samira Ashraf and Sahila Ibrahimova are widely analyzed, as well as the traumatic pain of war in human psychology on a global scale. Attention is also paid to the theoretical and aesthetic problems of the literary text , critical remarks on the structure and language of the stories are also brought to the attention of young authors.

It is also noted that no matter how compassionately we treat the cruel enemy in reality and literary texts, it is useless to try to arouse any human feelings. Because our hated neighbours are

turning their children from the very beginning against the Turks, and they grow in a spirit of endless hatred and Islamophobia.

Keywords: Republic, Independence, victory, Karabakh, war, story, contemporary

I və II Qarabağ müharibəsi artıq tarixə qovuşmuşdur. Ordu, xalq və rəhbər birliyinin simvoluna çevrilmiş “Dəmir yumruğ”umuz düşməni darmadağın edib rəzil günə qoymuşdur.

Məlum həqiqətdir ki, müharibənin ilk əks-sədəsi “tarixdən daha çox fəlsəfi olan” (Aristotel) ədəbiyyatda hiss olunur. Şair və yazıçılarımız müharibə dəhşətləri fonunda xalqımızın sarsılmaz əzmini, azğın düşməne qarşı sonsuz nifrət və qəzəbini yüksək sənətkarlıqla əks etdirirlər. Fikrimizcə, Müstəqillik dövrü nəsrimizi Qarabağ mövzusu müstəvisindən aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

1. Milli ruh, birlik, vətənpərvərlik, azadlıq, istiqlal və azərbaycançılıq məfkurəsinin bütünləşməsi, tamlanması və bunların küll halında nəsrə əks olunması mərhələsi. Bu mərhələdə poeziya öncül sıraya çıxsada, bədii nəsr nümunələri də onunla paralel addımlağa başladı. Yazıçı Hidayətın hazırladığı “Qara yanvar”, “Didərginlər” toplusu, Sabir Əhmədlinin “Qara yanvar hekayələri”, “Kütlə” romanı, İsi Məlikzadənin “Məndən nigaran qalmayın”, Əlabbasın “Halal qan”, Xalidə Hasilovanın “Yollara yağın qanlı qərənfillər” hekayələrində müharibə kateklizmləri, insanın iç dünyasında yaratdığı miqyassız ağrı-acılar öz əksini tapır.

2. Müharibə dövrü Azərbaycan nəsrində Xocalı ayrıca bir mərhələdir. Çünki əsrlər boyu ermənilərin xalqımıza qarşı apardığı etnik təmizlənmə siyasətinin ən amansız cəhətlərini təzahür elətdirən Xocalı faciəsi bütün bəşəriyyətə qarşı törədilmiş bir cinayətdir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev demişdir: “Tarixdə insanın insana qarşı vəhşilik etməsi halları dəfələrlə qeyd olunub. Azərbaycana qarşı Ermənistan qəsbkarları, təcavüzkarları tərəfindən edilən Xocalı soyqırımını bunların ən dəhşətlilərindən biridir”. Xocalı faciəsi coğrafi, strateji bir müharibə obrazı deyil, bütövlükdə erməni adlanan vəhşi qövmin quduz təbiətini göstərən hərbi-siyasi bir soyqırım hadisəsidir. Yazıçılar faciənin məhz sözügedən mahiyyətini açıb xalqımıza və o cümlədən, bütün mütərəqqi bəşəriyyətə göstərilir. Ulduz Qasımın “Xocalı şikəstəsi”, Elçin Hüseynbəylinin “Balıq adam”, Şəmil Sadıqovun “Ümidlərin izi ilə” romanları, Vahid Mustafayevin “Xoca” filmi qətləmin miqyassız dəhşətlərini əks etdirir.

3. Qarabağ müharibəsi alovları içərisində yaranan nəsr nümunələri. Torpaqlarımız işğal altında idi. Cəbhədən hər gün ölüm xəbərləri gəlirdi. Paradoksal olayların içərisində olan qələm adamlarında istər-istəməz müəyyən tərəddüdlər, daxili-mənəvi böhran, depressiv situasiyaların yaratdığı nevrozlu hallar, psixoloji sarsıntılar baş verirdi. Bu hallar eyni zamanda onların təsvir etdiyi qəhrəmanlarda da özünü göstərirdi. I Qarabağ müharibəsində hərbi jurnalist işləyən Elçin Hüseynbəylinin Qarabağ mövzusunda yazdığı silsilə hekayələri, “Qurdun şərqisi” povestində realistik təsvirlər bəzi hallarda magik realizmə xas olan təzahürlərlə üzvi şəkildə birləşir, müharibənin insan psixologiyasında buraxdığı ağır travmatik izlər təsvir olunur. Aqil Abbasın “Dolu” romanı da hadisələrin qaynar nöqtəsindən müharibə və onun ağrı-acılarını yüksək sənətkarlıqla canlandırır.

4. Nəsrə qaçqınlıq mövzusu. Müharibə, qaçqınlıq mövzusunda yazmaq ayrı şeydir, müharibənin, qaçqınlığın əsl simasını açıb göstərmək tamamilə ayrı bir şey. Müəlliflər ikinci yolla gedirlər. Onlar müharibənin – bu planetar iblisin kainata “dağıtdığı” kateklizmlər fonunda insan psixologiyasındakı ağırlı “keyfiyyət” dəyişmələrini, travmanı, bütövlükdə bir kəndi, qəsəbəni örtə biləcək simvolik qaçqın çadırı altında insanların bir-birindən uzaqlaşmış özgələşməsinin dərin sosial-psixoloji səbəblərini arayıb-axtarıb üzə çıxarmağa can atırlar. Sahilə İbrahimovanın “Qaçırlar” hekayəsi çox ciddi və ağırlı bir problemə - döyüşdə şəhid olduğuna baxmayaraq, üç il qapı-qapı düşüb oğluna şəhid adı ala bilməyən havalanmış bir ananın daxili-mənəvi sarsıntılarının ağ-qara profildə şəkillənməsinə həsr olunmuşdur. Nüvəsində qəddar və depressiv müharibə faktı olan bu mövzunun sərhədlərini müəllif bir qədər də genişləndirərək buraya ictimai-siyasi və sosial problemləri də daxil edir. Hekayənin çox uğurlu tapılmış adı hadisələrin dinamikasına uyğundur.

5. Arxa cəbhədə Qarabağ müharibəsi ağrıların təsviri. Şərif Ağayın “Arıların səssizliyi”, “Şəkil”, “Cəfər əminin yolları”, Ataqaşın “Nənəli konfet”, Elçin Hüseynbəylinin “Sükutda hiçqırtı”, “Kənddə gün çıxanda qayıdacağım”, Seymur Baycanın “Qab-qacaq səsi”, Yaşar Bünyadın “Atanın

nemesski ayaqları”, Həmid Piriyevin “Məryəm xalanın oğlu”, Rəşid Bərgüşadlının “Namus dağı”, Kəramət Böyükçölün “Qapıçı”, Samirə Əşrəfin “Soyuducunun kölgəsi və s. hekayələrdə də məhz müharibə vardır. Lakin burada top və güllə səsləri eşidilmir. Müharibə insanın iç dünyasında davam edir.

Müstəqil Azərbaycanın mədəni-mənəvi, siyasi-ideoloji dəyərlərinə yönəlik qəddar erməni təcavüzünün tarixi onlara rəhm edib öz torpaqlarımızda yer verdiyimiz gündən başlanır. Konkret desək, bu təcavüz I Pyotorun Cənubi Qafqazda öz vassalını – saxta erməni dövlətini yaratmaq ideyasından qaynaqlanır. Bizim mərhəmətimizdən sui istifadə edən erməni icması tədricən təşkilatlanaraq çar Rusiyasının ətəyindən yapışmış və çirkli niyyətlərini həyata keçirmək üçün uyğun zaman gözləmişlər. Uyğun zaman isə dövlətçilik ənənələrinin hələ kövrək olduğu Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyətinin qurulması dövrü oldu. Şərqdə ilk müstəqil dövləti bələyindəcə boğmaq qırmızı imperiya ilə əlbir olan daşnakların başlıca məkrli niyyəti idi və onlar bunu həyata keçirmək üçün bütün vasitələrdən istifadə etdilər. Yetmiş ilə yaxın bir müddətdə murdar qonşularımız böyük Ermənistan yaratmaq xülyalarını gerçəkləşdirməkdən ötrü daxildə və xaricdə bizə düşmən qüvvələri səfərbər etdilər.

Ötən əsrin 90-cı illərində ölkədə yaranan hərc-mərclik, siyasi səriştəsizlik, hakimiyyət davası, geopolitik situasiyanın nəzərə alınmaması, bir sözlə, kaos fonunda ikinci dəfə əldə etdiyimiz Müstəqillik ermənilərin bizə qarşı total müharibəsinin əsasını qoydu və bir-birinin ardınca Dağlıq Qarabağ və onun ətraf rayonları düşmən tapdağının altına düşdü. Çox məkrli, hiyləgər, faşist təfəkkürlü düşmən və onun havadarları tərəfindən ikinci dəfə cəlb olunduğumuz Qarabağ müharibəsi hələ Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyətinin yarandığı ilk günlərdən ədəbiyyatın da ən ağırlı mövzusa çevrilmişdir. 1918-1920-ci illərdə həm şeir, həm də nəsrədə Məhəmməd Hadi, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, Abdulla Şaiq, Seyid Hüseyn, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Cəfər Cabbarlı, Tağı Şahbazi, Əhməd Cavad, Ümgülsüm Sadıqzadə, Əli Yusif, Yusif Vəzir Cəmənzəminli və başqa ədiblərimiz erməni xislətinin yalnız qara rəngdən ibarət olduğunu, zülmünün isə heç bir sərhəd tanımadığını ürək ağrısı ilə bütün dünyaya bəyan edirdilər. Amma bugün olduğu kimi, o vaxtlar da dünyanın gözləri kor, qulaqları isə kar idi. Bütövlükdə milli birlik, türkçülük, turançılıq ideyalarını təbliğ edən Cümhuriyyət dövrü ədəbiyyatı konseptual azərbaycançılıq ideyasının inkişafında misilsiz rol oynamışdır.

Biz xoşbəxt xalqıq ki, otuz ildən sonra bir yumruq kimi birləşib müqəddəs Vətən müharibəsinə qalxdıq. “Nəyi, necə və nə vaxt” edəcəyini çox gözəl bilən Ali Baş Komandanın ətrafında sıx birləşən xalqımız həm müharibə, həm də siyasət meydanında azğınlaşmış düşmənin əsl cavabını verir. Buna rəğmən “Azərbaycan ədəbiyyatındakı ənənəvi janrların intonasiası dəyişmiş, milli ruh, vətəndaşlıq mövqeyi, həyəcan, çağırış, birlik və vətənpərvərlik duyğuları qüvvətlənmişdir”. [4, 401].

Şərif Ağayının “Arıların səssizliyi”, “Şəkil”, “Cəfər əminin yolları”, Ataqaının “Nənəli konfet”, Elçin Hüseynbəylinin “Sükutda hiçqırtı”, “Kənddə gün çıxanda qayıdacağıq”, Seymur Baycanın “Qab-qacaq səsi”, Yaşar Bünyadın “Atamın nemesski ayaqları”, Həmid Piriyevin “Məryəm xalanın oğlu”, Rəşid Bərgüşadlının “Namus dağı”, Kəramət Böyükçölün “Qapıçı”, Samirə Əşrəfin “Soyuducunun kölgəsi” Sahilə İbrahimovanın – “Qaçırlar və s. hekayələrində birinci Qarabağ müharibəsindən sonrakı dövr əks olunur.

Şərif Ağayının “Arıların səssizliyi” hekayəsində paradoksal bir nəsnə - “səssiz” arılar fonunda müharibənin qoyub getdiyi ən dəhşətli tablolarından biri canlandırılır. Yüz on yeddi arı yeşiyinin səssizliyi. Siz onu yüz on yeddi arı yeşiyinin vızıltısı ilə müqayisə edin. Arı səsləri bütün qəsəbə səmasını doldura bilərdi. Müharibə həm də arı səslərinin məchulluqda dəfn edilməsidir. Müharibə detalları snayperdən açılan atəş kimi dəqiq və sərrast olmalıdır. “Xırda” hesab elədiyimiz hər bir detala gərəkən miqdarda metaforik yük yüklənməlidir. Ondan artığını yükləsən, mənzilə “çatmayacaq”. Lap çatsa da hədəflədiyən nəticə alınmayacaq. Hekayənin adından tutub hadisələrin sonrakı gedişatına qədər Şərif hər şeyi nəzarətdə saxlayır, sözə, söz birləşməsinə cümləyə və hətta durğu işarələrinə onların götürə biləcəyi qədər yük-məna yükləyir. Biz niyə bu fikri söyləməkdə israrlıyıq? Çünki Şərifin əvvəlki mətnlərində bu “proporsiya” bəzən pozulurdu. Əgər desək ki, belə olanda mətn uduzur, bu da doğru olmaz, sadəcə, müəllif “israfçılıq” edirdi. Mətnədə hər bir sözə, cümləyə və hətta struktur

gəlişmələrinə maksimum qənaət etmək ən vacib amillərdən biridir. “Özlüyümdə əminəm ki, Ş.Ağayar “detal ustalığı”nı ən çox Mirzə Cəlildən mənimsəyibdi”. [3, 595].

Müharibə də zorlanmanın bir növüdür və “dinc” həyatdakı zorlanmadan kəskin şəkildə fərqlənir. Müharibədə insanlar qəddarcasına “zədələnilir”. Özü də kütləvi şəkildə. Hekayədəki zorlanma hadisəsinə bu prizmadan baxmaq lazımdır. Müharibə situasiyasında namussuzluq arxetip kimi “zəifləyir”, gücdən düşür. Zorlanma olayının mətnə “transfer”i əslində həm də mətnin taleyini “həll edir” - Mədət kişi heykəl-adama çevrilir, ərini öz bacısı ilə bir yerdə tutan qızı Şəkurə havalanır, Mədət kişinin yeznəsi “yoxa çıxır”, ən yaxın dostları ondan üz döndərir, zorlanmış qızından da heç bir xəbər-ətər gəlmir və arılar da səssizliklə “cəzalanır”. Bu, müharibənin qaçqın simasıdır. Nobelçi belarus yazıçısı Svetlana Aleksieviç müharibənin qadın simasını bizə göstərəndə heyrətlənmişdik: Müharibənin də qadın siması olarmış! Minillərə kök atan arxetip – yuxuya getmiş vəhşi əjdaha oyanır. Hamı Mədət kişidən gen qaçır. Ortada bircə uşaq qalır. Əzab çəkən uşaq. O uşaq heç vaxt böyümür. Heç onun adı da yoxdur. Adsızlığın rəğmən onu böyük hərf ilə yazmaq olar. Müharibənin qaçqın üzündə gördükləri onu böyüməyə qoymur. Bu uşaq həmişə Şəriflə bir yerdədir. “Şəkil”dəki babasının gözünü çıxarıb onu “kor” edən də həmin uşaqdır. Bu uşaq hər şeydə özünü suçlu bilir. Suçluluq sindromu onu qarabaqara izləyir. Böyüklərin səhvlərinə görə də o, əzab çəkir. Şərif nə həyatda, nə də nəsrə “qəddarlaşa” bilir. Mərhəmətlilik onun nəsrindən qırmızı bir xətt kimi keçir.

Ədəbiyyat toplumsal problemlərdə “ilişib” qalanda tədrisən “sönür”. Planetarlıqda isə enerji “yığır”. Bugün dünyamızın bütövlükdə bir qaçqın şəhərciyinə çevrildiyini göz önünə gətirsək, Şərifin, ümumən, minlərin, milyonların hansı ağırlarla yaşaması kədr-kədr şəkillənər. Müəllif bizə yüksək sənətkarlıqla işlənmiş və son dərəcə dəqiqliklə “montaj” edilmiş cəmi bircə mükəmməl kədr təqdim edir.

Hekayə bitir. Amma Şəkurənin qiyyəsi bitmir. Gözümüzün önündə havalanan Dədələrimizi – o müqəddəs yurd yerlərimizi havasızlıqdan, boğulmadan qurtarmaq üçün bircə yol vardır: Bütün Azərbaycan Şəkurə kimi eyni sürətdə qiyyə çəkib ayağa durmalıdır. Dədəəə!

Ataqamın “Nənəli konfet” hekayəsini oxuyandan sonra oxucu sövq-təbii düşünür ki, ədəbiyyat təkcə “idarə olunan yuxu” (Borxes) deyil, həm də heç bir idarəçiliyə tabe olmayan qarşısıalınmaz mistik, sürreal bir qoxudur. Müharibənin ən “gözəl” tablosu olan düşərgənin təsvirindən sonra (Niyə gözəl? Çünki ən azından düşərgədəkilər sağdırlar!) yazıçının yaddaşı onu qırx il əvvələ dartıb aparır – nənə qoxulu, nənəli konfet zamanına. “Dayı” statusunu haqq edən Osman dayının xarakteri cümlə-cümlə açılır. Ataqamın cümlələrində qərribə bir burulğan effekti vardır; suyun (mətnin!) üzündəkilərinin hamısını süngər kimi qəfildən özünə çəkib, sonra gərəkən zamanda bir-bir suyun (yenə mətnin!) üzünə buraxır. “Kənddə uşaqlar qaramanlı Osman kimi şirindil kişilərə “dayı”, Quşdan Məhərrəm kimi, nə bilim, Sərəncamın əri Abdal Əvəz kimi acı dil, əzəzil kişilərə “əmi” deyirdi. Niyəsini bilmirdik, elə eşitmişdik, elə də deyirdik”. Siz necə düşünürsünüz, Ataqam “niyəsinə” suyun (mətnin!) üzünə buraxacaq mı? Heç bir zaman bunu etməyəcək. Çox sadə bir nümunə gətirdim. Ataqamın bütün cümlələrində bir “niyəsi” gizlənilib. Mirzə Cəlil, Haqverdiyev, Selincer, Folkner, Markes, Çexov, Heminqvay və digərlərində də belədir. Hekayədəki əhvalatlar birinci Qarabağ müharibəsindən az sonra baş verir. Bəs niyə indi yada düşür?! Bəlkə, altşüurundakı nastolji “qorxu”dur təhkiyəçini danışdıran?! Müharibə situasiya və zamanları alt-üst edir və ya onların yerini rəhmsizcəsinə dəyişir. “Hərb və sülh” epopeyasının qəhrəmanı knyaz Andrey Bolkonskinin həyat tarixçəsini xatırlayın. Andreyin həyatında nə var, hamısı darmadağın olur. Tolstoy deyirdi: “Müharibənin nəticələri həmişə böyük fəlakət və ümumi əxlaq pozğunluğuna gətirib çıxaracaq”. Həqiqətdir! Düşərgə həyatının məşəqqətləri fonunda yaddaşın qəfil keçmişə - uşaqlıq xatirələrinə fokuslanması çox təbii psixoloji bir haldır...

Müharibələrdən söhbət gedərkən adı lənətlə xatırlanan Adolf Hitlerin belə bir rəsmi gözümüzün önünə gəlir: “Cığırdakı ağaclar”. Həmin əsərdə sanki Hitler gələcəkdə qəfil bombalayacağı bir şəhəri və ya bomba şokundan ayılmayan insanların ora-bura dağılmış əzalarını təsvir edirdi. Əslində, öz xəstə təxəyyülü ilə Hitler dahi Pikassonun “Genrika” rəsmi xeyli qabaqlamışdı. Bir də unutmayaq: “Məryəm və müqəddəs İsa Məsih” kimi unikal bir tablo da gələcək diktatorun fırçasının məhsuludur. Müharibənin təbiəti onu başlayanların təbiəti qədər ziddiyyətlidir.

Kəramət Böyükçölün “Qapıçı”sı Qarabağ mövzusunda yazılmış bəzək-düzəksiz və son dərəcə realistik bir hekayədir. Ən xırda detallar, incə və kədərli ştrixlər, jurnalistlik və köşə yazarlığı təcrübəsindən doğan ümumiləşdirilmiş dəqiq müşahidə elementləri “ambisiyasız” və aydın bir dillə verilir. Müəllif sinif yoldşı Nazimin faciəvi, həm də şərəfli həyat tarixçəsini qələmə alır. Düşmən gülləsinə tuş gəlib, gözlərini əbədi yuman əziz dostu haqqında yalnız Kəramət kimi qəddar realistiklər bu qədər soyuqqanlıqla yaza bilirlər. Cümlələrin içindən, altından, üzərindən və arxasından müəllifin “görünməməsi” təqdir olunası bir məziyyətdir. Belə “görünməzlik” və “tərəfsizlik” təhkiyəçinin bir çox mətnlərində özünü göstərir. Amma sözügedən hekayənin çağırış ruhlu plakat-cümlələrlə sonlanması yolverilməzdir. Düzdür, tapılmış metafora o qədər cəlbedicidir ki, müəllif ondan vaz keçə bilməyib. Təəssüf ki, gətirdiyimiz arqument də müəllifi xilas etməkdə acizdir: “Nazim əsl qapıçı idi, sonuncu topu da sinəsi ilə saxladı. Qoymadı vətənə güllə keçsin”. Bu yerdə Stiven Kinqin aşağıdakı fikirləri, zənnimizcə, yerinə düşür: “Əgər yazıçı olmaq istəyirsənsə, hər şeydən əvvəl iki işi görməlisiniz: çox oxumalı və çox yazmalısınız. Bu iki işi görməkdən başqa yol yoxdur, yəni yazıçı olmağın kəsə yolu mövcud deyil”. [5, 152].

Təhkiyəçi Leyla obrazına da demokratik bir aspektdən yanaşır. Leyla, onu on il sevən Nazimə deyil, tamam başqa birinə ərə gedir. Heç Nazimin düşmənlə üz-üzə olması da onun qəlbini yumşaldıb fikrindən daşındıra bilmir. Açıq bildirir ki, “ölsəm də, sevə bilmirəm Nazimi”. Bu cümlə həm də Kəramətin mövqeyini qaçılmaz edir. Belə olan halda müəllifin “görünməzliyi” haqda dediklərimiz də öz statusunu itirmiş olur.

Samirə Əşrəf. “Soyuducunun kölgəsi” hekayəsi aşağıdakı fəlsəfi qənaətlərə söykənir: Həyatımızda təkcə hadisələr təkrarlanmır, həm də cümlələr təkrarlanır. Qəribədir ki, cümlə təkrarı hadisə təkrarından heç də zəif olmur, əksinə, bəzən ondan daha güclü zəlzələ effekti yarada bilir. Onun neçə ballıq olduğunu isə mətnin özü müəyyən edir. Əgər yazıçı onun titrəyişlərini mətnin bütün ərazilərinə eyni səviyyədə yaya bilirsə, demək o, öz işinin əsl peşəkarıdır. Mətnin əvvəlində Samirə Əşrəfdə belə bir peşəkarlıq gördük. “– Ana, bu yumurtalar donub!” cümləsinin “dağıdıcı” güc və enerjisi təhkiyəçini yuxu ilə oyaqlıq arasında bir-iki saniyə tutub saxlayan sonra hələ işğalın gəlib çıxmadığı dogma evinə “buraxır”. Məlum olur ki, cümləni də ilk dəfə burada eşidib. Və cümlə kövrək bir müharibə detalına çevrilir. Lakin mətnin növbəti ərazisində diqqətin tamamilə soyuducuya yönəldilməsi və bundan dolayı cümlə israfçılığı bu detalın daxilinə yığılmış ağrının şiddətini tədricən zəiflədir. Olsun ki, müəllif iki soyuducu “qarşıdurması”nda sosial fərqləri simvollaşdırır. Amma bütün sferalarda müəllif “şərhlər”inin mətnin xurcunundan başını qaldırıb oxucuya “gülümsəməyi” doğru deyildir. Meyarlar həmişə gözlənilməlidir. “Epizod fikirləşmək çox çətindir, çünki hər şeyin sərhədi var, yazıçı sərbəstliyinin də öz qanunları mövcuddur. Hətta qəbul olunmuş bir çərçivədən çıxmaq istəsən də, başqa ölçü sisteminə tabe olmalısən, ondan tamam çıxıb bilməzsən, çünki oradan çıxınca hər şey dəyişəcək və sənə yazdıqlarına inam olmayacaq”. [6, 62].

Hər hansı mətnə yazıçı ilə oxucunu ayıran arakəsmə nazik şəffaf şüşədən deyil, simvolik beton lövhədən ibarət olmalıdır. Samirə Əşrəfin “izahatları” nəinki arakəsmələri tərpədir, əksinə, bütövlükdə mətni şəffaflaşdırır. Lakin yanılma səlahiyyətimi də özümdə saxlayıram, çünki “üzdə olan cavab həmişə doğru cavab olmur”. [5, XV].

Sahilə İbrahimovanın “Qaçırlar” hekayəsi çox ciddi və ağırlı bir problemə - döyüşdə şəhid olduğuna baxmayaraq, üç il qapı-qapı düşüb oğluna şəhid adı ala bilməyən havalanmış bir ananın daxili-mənəvi sarsıntılarının ağ-qara profildə şəkillənməsinə həsr olunmuşdur. Nüvəsində qəddar və depressiv müharibə faktı olan bu mövzunun sərhədlərini müəllif bir qədər də genişləndirərək buraya ictimai-siyasi və sosial problemləri də daxil edir. Hekayənin çox uğurlu tapılmış adı hadisələrin dinamikasına uyğundur. Məlum olur ki, hamı qaçır; gənc jurnalist ana on iki yaşlı qızı ilə şəhidin evinə, şəhid ananın avtobus sürücüsü olan həyat yoldaşı Astaraya (məlum olur ki, jurnalistin özü də vaxtilə onları atıb gedən, üzünü heç bir zaman görmədiyi atası ilə görüşmək üçün Astaraya qaçmalıdır), söhbət əsnasında sürücünün özü də “başı qaçmış” arvadının ucbatından qaçmaq istədiyini deyir, ağzından “Qaçmaq istəyirəm” sözləri çıxar-çıxmaz bunu eşidən yad bir qadın avtobus sürücüsünə: Qamaq istəyirsən, qaçaq, - deyir. Tragikomik bir vəziyyət yaranır. “Anlaşılmaz kədər Arzunun boğazına tıxandı”. Belə çıxır ki, on iki yaşlı Arzu da onları qoyub qaçan dogma atasının dalınca qaçmalıdır.

Bədii əsərin ən böyük dil faktı olması şübhəsizdir. Dil mətndə öncə idarə edən, sonra “idarəolunandır”. “Sözləri bir-birinin yanında kim hecə istəyirsə elə də görür. Onları bir-birinin yanında gözəl-gözəl ölkələrə uçan durna qatarı kimi də görmək olar, həbsxana divarında bir-birinə yapışmış qalmış daşlar kimi də...” [1, 82]. Dili “önə” buraxmayan müəllif həmişə dilə məğlub olur. Hazır mətn üzərində yazıçının sonrakı üzüntülü işini-mətni təmizləyib arıtmağını cərrahın səbr və təmkinlə tikiş vurmasına bənzətmək olar. Bir oxucu kimi təhkiyəçinin (cərrahın!) əlində dil alətlərinin (vasitələrinin!) əsdiyini görürük. Həm də mətnə bu tip “açar” cümlələr xəstənin daxili orqanlarında unudulub qalan cərrah alətlərindən başqa bir şey deyildir: “O, qaçmağı sevirdi. O, elə sürətli qaçırdı. İdmançı olacaqdı... Qaçıb ölümə çatıb...”.

Müharibə, qaçqınlıq mövzusunda yazmaq ayrı şeydir, müharibənin, qaçqınlığın əsl simasını açıb göstərmək tamam ayrı. Hekayələrini təhlil etdiyimiz müəlliflər ikinci yolla gedir. Onlar müharibənin – bu planetar iblisin kainata “dağıtdığı” kataklizmlər fonunda insan psixologiyasındakı ağırlı “keyfiyyət” dəyişmələrini, travmatik izləri, bütövlükdə bir kəndi, qəsəbəni örtə biləcək simvolik qaçqın çadırı altında insanların bir-birindən uzaqlaşmış özgüləşməsinin dərin sosial-psixoloji səbəblərini axtarıb üzə çıxarmağa can atırlar. Özü də bunu çox mərhəmətlə edirlər. Amma biz bunula razılaşmırıq. Mərhəmət duyğusu düşməyə yad olan bir duyğudur. Ədəbiyyatın oxucuya təsiretmə gücünü nəzərə almaq lazımdır; biz ağılaşmaz dərəcədə qəddar olan bir düşmənin qarşısına alicənablıq, sevgi və mərhəmət hissi ilə çıxma bilmərik. Düşməni necədirsə, o cür də göstərmək lazımdır. Hələ 1915-ci ildə “fikir zadəganı” H.Cavid “Müharibə və ədəbiyyat” məqaləsində yazırdı: “Əgər bir millətin fəlsəfə və ədəbiyyat kitabları həssas, xəyalpərvər, laübalı qələmlərlə yazılmışsa, şübhə yox ki, o millət, o nəsil cərəyana qapılıb da həp o yolda hərəkət edər və mümkün deyil, aqıntıya qarşı bir dürlü kürək çəkəməz”. [2, 288].

Biz müəllifləri başa düşürük; ədəbiyyat həmişə müharibəyə qarşı olub. Amma biz heç bir yaxşılıq, mərhəmət, insanlıq, ədalət tanımayan çox qəddar, hiyləgər, nankor və məkrli yırtıcılarla üz-üzəyik. Onların təkə Qarabağ regionu üçün deyil, bütün dünya üçün təhlükə olduğunu, lobbi adıyla dünya terroristlərinin başında durduğunu heç bir zaman unutmamalıyıq.

Otuz il azğın, hiyləgər və olduqca məkrli düşməni tapdığı altında qalan müqəddəs torpaqlarımız rəşadətli Ordumuz tərəfindən bir-bir azad olunduqca, sanki bizim çiyinlərimizdən də ağır bir yük götürülür, gələcək nəsillərin qarşısına mübariz ruhumuzla çıxacağımıza inamımız artırdı.

İncəsənətin, o cümlədən, ədəbiyyatın hər cür müharibələrə, azğınlığa, ədalətsizliyə, ölümə qarşı olduğunu hamı bilir. Amma uzunmüddətli sülh danışıqlarının, siyasətin heç bir nəticə vermədiyini təqdirdə müharibələr qaçılmaz olur. Qarabağ mövzusunun bundan sonra da ədəbiyyatda lazımcına əks olunacağına əminik.

Məqalədə ilk dəfə olaraq, ümumən, Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrini yeni dövrləşmə bölgüsü ilə təqdim olunur, çağdaş müəlliflərdən Şərif Ağayar, Ataqram, Kəramət, Samirə Əşrəf və Sahilə İbrahimovanın hekayələri geniş təhlilə cəlb olunur və qlobal müstəvidə müharibənin insan psixologiyasında buraxdığı travmatik ağırlar göstərilir. Həmçinin bədii mətnin nəzəri və estetik problemlərinə də diqqət yetirilir, hekayələrin strukturu, dili ilə bağlı tənqidi qeydlər də gənc müəlliflərin nəzərinə çatdırılır. O da qeyd olunur ki, qəddar düşmənlə reallıqda və bədii mətnlərdə nə qədər mərhəmətli davranıb, onlarda hansısa insani duyğuları oyatmağa çalışsaq da, xeyri yoxdu, çünki mənfur qonşularımız öz uşaqlarını lap əvvəldən türklərə sonsuz nifrət və islamafobiya ruhunda böyüdürlər.

Ədəbiyyat

1. Abdulla Kamal. Duma ilə Coys arasında. Mütərcim. Bakı-2016, 188 s.
2. Cavid Hüseyn. Əsərləri V cildə. V cild. Bakı: “Lider nəşriyyat”, 2005.
3. Əlişanoğlu Tehran. Milli nəsrə Azərbaycan obrazı. “Elm və təhsil”. Bakı-2017, 616 səh.
4. Həbibbəyli İsa. Azərbaycan ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı – “Elm” – 2019, 452 səh.
5. Kinq Stiven. Yazı sənəti. “Elm-təhsil”. Bakı-2015. 316 səh.
6. Markes Qabriel Markes. Seçilmiş əsərləri. “Şərq-Qərb”. Bakı-2010, 672 səh.

MÜSTƏQİLİK DÖVRÜ UŞAQ POEZİYASINDA QARABAĞ MÖVZUSU

Qəmbərova Gülnar

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Uşaq ədəbiyyatı şöbəsinin böyük elmi işçisi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Xülasə

Ölkəmizdə doğma torpağın toxunulmazlığı keşiyində durmaq üçün aparılan mübarizə, bu mübarizədə xalqımızın milli şüurunun oyanması, soykökümüzdəki mütərəqqi irsi, adət-ənənələri dirçəltmək meylinin qüvvətləndirilməsi, tərbiyə problemlərinin həllində ümumbəşəri xarakterli milli amillərin ön plana çəkilməsi gənc nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsi üzrə işi əsaslı şəkildə yaxşılaşdırmağı tələb edir.

Buna görə də Azərbaycan Respublikasına vətəninə sevən, ona bağlı olan, vətənin müdafiəsinə hər an hazır olan nəslin yetişdirilməsi vacibdir. Bunun üçün onlara təlqin olunan Qarabağ mövzusu xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Məqalədə müstəqillik illərində Qarabağ müharibəsi mövzusunda yazılmış uşaq şeirləri tədqiqata cəlb edilir.

Açar sözlər: Qarabağ mövzusu, uşaq ədəbiyyatı, poeziya, müstəqillik dövrü, vətənpərvərlik

Summary

The struggle to guard the inviolability of the native land in our country, the awakening of national consciousness of our people in this struggle, the strengthening of the tendency to revive the heritage, traditions of genocide in the future, the promotion of the universal national consciousness in the solution of educational problems, requires fundamentally improving the young generation's work.

Therefore, it is essential to raise a generation who loves and is attached to the Republic of Azerbaijan and is ready for the country's defence. For this purpose, the Karabakh issue, which they are instructed to do, is important. Children's poems written on the theme of the Karabakh war in the years of independence are involved in the study.

Keywords: Karabakh theme, children's literature, poetry, independence period, patriotism

Müstəqil respublikamızın uğurla idarə olunması üçün özünə inamlı, aydın zəkali, işgüzar insanların yetişdirilməsi tələb olunur. Gənclər fiziki, mənəvi və psixoloji cəhətdən elə hazırlanmalıdırlar ki, heç bir təsadüf onları sarsıda bilməsin, Vətən, onun müdafiəsi, səadəti, çiçəklənməsi, xalqın istiqlaliyyəti, müstəqilliyi naminə şücaət göstərmək onlar üçün adi hal olsun. Gənclərimiz ermənilərin tarixən azərbaycanlıların başına gətirdikləri müsibətləri dərk etsinlər. Onlar bilməlidirlər ki, ermənilər tarixin ayrı-ayrı məqamlarında nə kimi faciələr yaratmışlar.

Ulu öndər Heydər Əliyev 2001-ci ildə Bakıda keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının birinci qurultayındakı çıxışında demişdir: “Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam”. Öz azərbaycanlılığı ilə fəxr edən ulu öndərimiz ölkənin gələcək taleyini vətənpərvər gənclərin yetişdirilməsində görərək demişdir: “Hər bir gənc müstəqil Azərbaycanın gələcəyini təmin etmək üçün Vətəninə sevməli, xalqımızı sevməli, dilimizi və milli ənənələrimizi sevməlidir” [3, s.7]

Vətən övladının əsl vətəndaş, vətənpərvər kimi böyüməsi istəyinə lap erkən yaşlardan - ailədən, uşaq bağçasından başlamaq vacibdir. Bunu bizdən düşmənlərimizin təhqir etdikləri ana və bacılarımız,

süngüyə taxılmış, dəmir borulara qaynaq edilmiş məsum körpə balalarımızın ruhları tələb edir. Uşaqların hələ kiçik yaşlarda milli vətənpərpər ruhda böyüməsində ədəbiyyatın rolu misilsizdir. Onlar üçün yazılmış şeirlər, bəstələnmiş musiqilər qürur, milli ruh, cəsarət, şücaət kimi hislər formalaşdırır.

Azərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan uşaq ədəbiyyatı daim diqqət mərkəzində olan, aktual sahələrdəndir. Müstəqillik dövrü, Qarabağ müharibəsi, bu dövrdə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələr ədəbiyyatın bu sahəsinə də sirayət etdi. 90-cı illərdə baş vermiş siyasi hadisələr, xalqın keçirdiyi o çətin və mübariz dövr poeziyada, ədəbiyyatda diqqətsiz qalmadı. Qarabağ mövzusu, müharibənin xalqın mənəviyyatına təsiri, onun qoyduğu izlər nəinki həmin illərdə, eləcə də çağdaş dövrdə ədəbiyyatın mövzu predmetinə çevrilmişdir. Bir çox uşaq yazıçıları bu ədəbi hərəkətdən geri qalmamış, öz şeirlərində Qarabağ, müharibə mövzusunə xüsusi diqqət ayırmışlar. Həmin yazıçılardan biri Bəkir Nəbiyevin təbirincə desək, uşaq ədəbiyyatının “xanım anası” Xanımana Əlibəylidir.

Onun şeirlərində müharibə ovqatı, onun dəhşətli nəticələri, övladını davaya yola salan ananın dərdi, qəmi, qüssəsi, həsrətlə onun yolunu gözləməsi böyük sənətkar məharəti ilə əks olunmuşdur. “Bayramın mübarək oğul!”, “Gedim davaya”, “Laçın”, “Bayrağım”, “Əsgər qardaşım” və s. belə şeirlərdəndir.

“Bayramın mübarək oğul!” şeirində xiyabanda oğlunun məzarı ilə bayramlaşmağa gələn ananın hiss-həyəcanı, yaşadığı duyğular əks olunur. Oğlunun məzarı önündə ağlayan ana fəryad edir:

Səni məhv olasan, cəllad!
Necə qıydın balalara?!
Mən nə edim?
Yoxdur imdad,
Ömrüm, günüm oldu qara.
Mən, sənə bayram axşamı
Gətirmişəm nabat, noğul.
Yandırdım xonçada şamı,
Bayramın mübarək, oğul! [2,s.169]

Bu sözləri məzarda uyuyan oğlun ruhu duyur, o da anasına ona təskinlik verən sözlərlə müraciət edir, göz yaşlarının dinməsinə istəyir.

Şairin yaradıcılığının aparıcı mövzusu Vətəndir. Xalqına, elinə, obasına bağlı olan şairə öz ruhundakı sevgini, bağlılığı uşaqlara da ötürmək istəyir, şeirlərində bu məhəbbəti o qədər canlı təsvir edir ki, həyatın sərt üzündən bixəbər olan, qayğısız, firavan həyat sürən körpə qəlbi bu hisslə dolur, cismi sevgi ilə yoğrulur:

Mən səni Kəbə sanım,
Keşiyində dayanım.
Yaşa ciyərim canım,
Mənim Azərbaycanım [1,s.107]

“Gedim davaya” şeirində də müharibə mövzusu müəllif tərəfindən qələmə alınmışdır. Dialoq formasında qurulan bu poetik nümunədə ana-bala söhbəti əks olunur. Ananın beş yaşlı oğlu o qədər bu mühitin içərisində olub, o qədər bu dəhşətlərin şahidi olub ki, azyaşlı olmasına rəğmən pəncərəni açıb təbiətin gözəlliyini duymaq, onu görmək əvəzinə davaya getməyi, düşmənlə vuruşmağı tərcih edir:

-Ana mən qorxmuram, şaxta-qar nədir?
-Bu davada neyləyər sənənin daşın?
-Bəs dərdimin yaraları göynədir
-Bu il olacaqdır sənənin beş yaşın.
-Ana gedim silahları yağlayım,
-Ana gedim yaraları bağlayım. [1,s.170]

“Laçın” şeirində müəllif mənfur düşmənlər tərəfindən işğala məruz qalan Qarabağ torpaqlarını, Laçını tərənnüm edir. Ermənilərə səslənən qəhrəman bir gün onlara ölüm elan olunacağı ilə hədələyir. Bu şeirin ruhunda vətənpərvərlik, doğma yurd uğrunda savaşa çağırış motivləri əks olunmuşdur.

“Bayrağım” şeirində isə millətimizin qürur, şərəf, heysiyyət yeri olan ay-ulduzlu bayrağımız təsvir olunmuşdur. Uca bayrağa olan məhəbbət hissi, sevgi duyğuları bu poetik nümunədə dolğun şəkildə izhar olunur. Şeiri oxuyan kiçik yaşlı oxucuda qürur, şərəf yerimiz olan bayrağa qarşı hörmət,

sayğı hislər artır, onun şüurunda, yaddaşında millət, milli mənlik şüurunun formalaşmasına təkan olur. Şeirin elə birinci misrasını oxuyan uşaq istər-istəməz düşünür: “Niyə bu bayrağın rəngi aldır? Niyə ona belə ad verilir?” Bu sualların cavabını axtarmaq istəyərkən onda tariximiz haqqında da müəyyən məlumat formalaşır:

O parlayan rəngi al, şəhidlərin al qanı,
Bu dünyaya işıq sal, şəfəqləndir hər yanı!
Sən dalğalan, keçsin şən bu həyatda hər çağın,
Səni çox sevirəm mən, ay-ulduzlu bayrağım! [2,s.59]

“Qurban olum” şeirində vaqonda yaşayan qaçqın uşağın Vətənlə bağlı arzuları, düşüncələri əks olunmuşdur. Şeirin lirik qəhrəmanı içində yaşadığı vaqonu böyük məhəbbətlə vəsf edir. Vaqonda yatan uşaq yuxusunda daş daşır, ev hörür, özünü gah göyün üzündə, gah Cıdır düzündə görür.

Bu şeiri həyəcənsiz oxumaq mümkün deyil. Şair işğal olunmuş torpaqlarımız üçün ağlamır, sızlamır, ah-nalə etmir. Ancaq qurduğu süjet xətti, oxucuya çatdırmaq istədiyi ideya fərqli formada təsvir olunur, qaçqınlıq həyatı, Vətəndən didərgin düşən insanların acı taleyi göz önündə canlanır:

Qardaşım süh çağında,
Olduq İsa bulağında.
Sudan içdim doyunca mən,
Gəzdim dağlar boyunca mən.
Hey Şuşaya düşür yolum,
Vətənimə qurban olum [2,s.87]

Müstəqillik dövründə yazılan şeirlərdən biri də “Allah əmanəti” şeiridir. Hələ şeirin sərlövhəsini görərkən ilk baxışda mövzusunun dindən, insani dəyərlərdən ibarət olduğunu düşünürük. Məzmunla tanış olduqda isə bu poetik nümunənin Vətənimizin gözəl təbiət mənzərəsinə malik olan şəhərlərindən birinə-Şuşaya ithaf olunduğunun şahidi olur. Bir zamanlar ulu əcdadlarımızın at oynatdığı Cıdır düzü, gözəlliyi, yerləşdiyi əlverişli coğrafi məkana görə düşmənlərin həsəd apardığı Şuşa şəhəri indi azğın ermənilərin tabeliyindədir. Bu da yazıçını kədərləndirir, ürəyi Vətən torpağına qovuşmaq eşqi ilə alovlanır:

Dönüm bir qızıl quşa,
-Qoynuna uçum, Şuşa.
Dağdan, tərədən aşım,
Daşaltını dolaşım.
Torpağında çöküm diz,
Ürəyimin ən əziz
Odlu məhəbbətişən,
-Allah əmanətişən [1,s.30]

Rafiq Yusifoğlu daim uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan, bu sahədə bir-birindən dəyərli ədəbi nümunələr yaradan şairlərdəndir. O, ötən ildə də uşaqlar üçün əvəzolunmaz dərgi olan “Göyərçin” jurnalındaki baş redaktor kimi fəaliyyətini davam etdirməklə yanaşı, digər mətbu orqanlarında bir-birindən fərqli uşaq şeirləri ilə çıxış etmişdir.

Ədəbiyyatşünas tənqidçi Elnarə Akimovanın “Ədəbiyyat qəzeti”ndə nəşr olunan “Çağdaş uşaq ədəbiyyatının problemləri” adlı silsilə şəklində məqalələri uşaq ədəbiyyatının nəzəri, elmi, metodoloji problemlərinə həsr olunmuşdur. Burada çağdaş uşaq poeziyasının ümumi mənzərəsi canlandırılmış, uşaq poeziyasının hazırkı vəziyyəti, uşaq şeirlərinin xüsusiyyətləri qarşıda duran vəzifələr və s. məsələlərə toxunulmuşdur. Bu vəzifələrdən biri də məhz Qarabağ mövzusunun uşaq ədəbiyyatında əksidir.

2019-cu ildə “Göyərçin” jurnalında “Yaddaş kitabı” sərlövhəsi ilə tarixi günlərin yaranmasını özündə əks etdirən müxtəlif şeirlər dərc olunmuşdur. Rafiq Yusifoğlunun “Şəhidlər xiyabanı”, “Xocalı”, “Soyqırım”, “Qələbə bayrağı”, “28 May”, “Laçınım”, “Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü”, “Milli dirçəliş günü” və s. şeirləri ayrı-ayrı əlamətdar günlərin uşaqlar tərəfindən öyrənilməsinə yadda saxlanmasına yardımçı olur:

Şəhidlər xiyabanı –
Müqəddəs and yerimiz.
Mərmər daşlara hopub
Bayatımız, şeirimiz.

Geri dönər Xocalı,
Geri qayıdar Şuşa.
Şəhid ruhu şad olar,
Dönər bir qızıl quşa.

Qarabağ torpağının
Üstündə uçar, uçar.
Hamımızın qəlbində
Arzular çiçək açar...

Bu şeirə nəzər yetirdikdə görürük ki, burada müəllif həm tariximizin qan yaddaşı olan 20 yanvar faciəsinin tarixini uşaqlara öyrətməyə çalışır, həm də onlarda Vətənə məhəbbət, onu şərəflə qorumaq, mərdlik hisslərinin qüvvətlənməsinə səbəb ola biləcək əhval-ruhiyyə yaradır.

Buradakı şeirlərin bir qismi milli və dini bayramlarımıza həsr olunmuş, digər qismi Vətənə sevgi, məhəbbət motivlərini özündə əks etdirmişdir. “Oruculuq bayramı”, “Qurban bayramı”, “Novruzum”, “Azərbaycan əsgəri”, “Qələbə bayrağı” və s. bu qəbildəndir:

Novruzum, ay novruzum,
Gəl ərit qarı, buzu.
Çiçəkləsin ağaclar,
Yaşıllaşsın yamaclar.

Bir nəlbəki səməni,
Xatırlatsın çəməni.
Şamlarımız yansın gur,
Hər yana ələnsin nur.

Gözəlləşsin meşələr,
Açılsın bənövşələr.
Çölləri tutsun ətir,
Xeyir-bərəkət gətir!

Müasir ədəbi prosesin mənzərəsini dolğun, hərtərəfli əks etdirən “Ədəbiyyat qəzeti” həmişə Qarabağ mövzusunda yazılmış uşaq şeirlərinə, nəsr əsərlərinə öz səhifələrində geniş yer vermiş, bu ədəbiyyatın problemlərini, aktual məsələlərini özündə əks etdirən müxtəlif məqalələr ara-sıra qəzetdə dərc olunmuşdur.

“Ədəbiyyat qəzeti”nə nəzər yetirdikdə Zahid Xəlil, Qəşəm İsabəyli, Rafiq Yusifov, Sevinc Nuruqızı, İbrahim Yusifov, Ələsgər Əlioğlu, Qəşəm Nəcəfzadə, İnkilab İsaq kimi daim uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan yazarların Qarabağla bağlı şeirlərinə rast gəlirik.

Sevinc Nuruqızı “Vətəndən uca” şeirində Vətənin müqəddəsliyini, doğmalığını adi təsviri sözlərlə yazmır. O, təbiətin gözəlliyini, yağışın yağmasını, navalçaların sədasını elə dolğun, poetik səviyyədə oxucuya çatdırır ki, uşaqlar bu möhtəşəm gözəlliyi qəlbən duyur:

Ayaqlar altda,
xəzəl xış...xış... xış...
Günəşdən içib,
çəmən doyunca...
Dünyada nə var,
Vətəndən uca?..

Qəşəm Nəcəfzadənin əksər uşaq şeirlərində müharibənin təsirindən zərbə alan uşaq obrazlarına rast gəlirik. Bu uşaqlar hər şeydən xəbərsiz, öz kiçik dünyalarında yaşayırlar, bir-biri ilə torpaq üstündə vuruşan, müharibələr törədən insalara qarşı yazılmış bu misralar bir növ etiraz kimi səslənir:

Ehey, sən kimsən, qaranlıqda gizlənən,
“Düşmən” sözünü atma uşaqların içinə.
Silahını yığışdır, rədd ol bizim dünyadan,
Qarışma, sən qarışma, uşaqların içinə.

İnqilab İsaq “Sərhəddə ağac” şeirində müharibənin dəhşətlərini bir uşağın dilindən təsvir edir. Uşaq sərhəddəki ağacın nə kimi dayanaraq Vətəni, elini qoruduğuna inanır, doğma torpaqların gəc-tez düşməndən azad edilməsinə ümid edir:

Sərhəddə bir ağac var,
Onu əkibdi babam.
Qanlı döyüşlər görüb
Hər yarpağı, budağı.
Kölgəsində gizləyib
Neçə oğul-uşağı. [4]

Mina Rəşid şeirlərində tez-tez vətənpərvərlik mövzusunda müraciət edir. Onun “Mənim doğma vətənim”, “Ana dilim”, “Xocalı”, “Ağdam”, “Mübariz”, “Türk bayrağı”, “Qarabağ” və s. şeirləri bu qəbildəndir. Mina Rəşid uşaqların ruhuna uyğun, onların qavrayacağı səviyyədə ana dilinin gözəlliyini, doğmalığını vəsf edir. Bu şeirlərdə insanın ruhuna hopmuş, onun varlığını, kimliyini, özünüifadəsini təcəssüm edən ana dilinin müqəddəsliyi yüksək estetik zövqlə təcəlli tapır:

Ana dilim bal kimi
Danışmaqdan doymuram.
Mən onu neçə dilin
İçində qoruyuram.

Müstəqillik dövrü uşaq ədəbiyyatında Qarabağ mövzunu incələyərkən müəyyən etdik ki, bu mövzuda xeyli uşaq şeirləri ərsəyə gəlmişdir. Vətənpərvərlik hissi olmadan heç bir xalq öz torpağının, öz elinin, millətinin təəssübünü çəkə bilməz, onu layiqincə qoruya bilməz. Məhz Qarabağ mövzusunda yazılmış şeirlər uşaqlarda vətənpərvərlik hissini yüksək səviyyəyə çatdırdı. İkinci Qarabağ savaşında göz qırpmadan canını Vətən uğrunda fəda edən qəhrəmanlar həmin şeirlərin mənəvi təsiri ilə böyüyüb yetişmiş igidlər idilər.

Ədəbiyyat

1. Əlibəyli Xanımana. Seçilmiş əsərləri. 2 cild. I cild. Bakı: “Avrasiya press”, 2008
2. Əlibəyli Xanımana. Biletsiz sənişin. Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, 2018
3. Əliyev H. Milli-mənəvi və dini dəyərlərimiz haqqında . “Azərbaycan müəllimi” 2001, 16–22 avqust.
4. <https://edebiyatqazeti.az/>

**SURİYA YAZIÇISI ĞADƏT ƏS-SƏMMANIN “BEYRUT KABUSLARI” ROMANI İLƏ
AZƏRBAYCAN YAZIÇISI AZAD QARADƏRƏLİNİN “CƏBRAYIL ƏFSANƏSİ”
ROMANININ QARŞILIQLI TƏHLİLİ**

Mehdiyeva Türkan Azad qızı

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu
Ərəb filologiyası şöbəsi, dissertant

Xülasə

Suriya və Livan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri də Ğadət əs-Səmmandır. Ərəb dünyasında əsasən qadın azadlığının carçısı kimi tanınan yazıçının yaradıcılığında vətəndaş mövqeyi, vətənə bağlılıq, müstəmləkəçiliyə qarşı, Vətəndaş müharibəsinə qarşı mübarizə həmişə ön planda olub. Yazıçı hələ ilk əsərlərində müharibəyə qarşı çıxmış, xalqın azadlıq mübarizəsinə dəstək vermişdir. Lakin onun yaradıcılığının zirvəsi sayılan “Beyrut kabusları” (“كوابيس بيروت”) “Kevabisu Beyrut” romanı bilavasitə müharibəyə, müstəmləkəçiliyə qarşı yazılmış modern bir əsərdir.

Bu günkü mövzumuz iki yazıçının müharibə mövzusunda həsr olunmuş romanlarının qarşılıqlı təhlili olduğu üçün azərbaycanlı nasir Azad Qaradərəli və onun məlum romanı barədə də qısa fikir bildirməliyik. Onu deyək ki, söhbət ədəbiyyatda Qarabağ mövzusunda düşəndə ilk ağıla gələn yazıçılardan biri Azad Qaradərəli olur. Çünki onun yaradıcılığı vətənpərvərlik nəsrinin parlaq nümunəsidir.

Azad Qaradərəli Azərbaycan ədəbiyyatında 80-ci illər nəslinin tanınmış nümayəndələrindəndir. Bakıda, İstanbulda, Polşada, Rusiyada 40-a yaxın kitabı nəşr olunan müəllif, əsasən bir hekayə ustası və romançı kimi tanınır. Onun sırf Qarabağ mövzusunda onlarla hekayəsi və üç romanı vardır. Müəllifin 44 günlük Vətən müharibəsi başlayan günlərdən qələmə alıb, qısa müddətdə bitirdiyi “Cəbrayıl əfsanəsi” romanı məşhur ədəbiyyat portalı kulis.az saytında hissə-hissə yayımlanmaqdadır.

Hər iki nasir yaşayan qələm adamlarının ən fəallarından olaraq bu gün də yazıb-yaratmaqdadırlar.

Açar sözlər: Ğadət əs-Səmman, azadlıq mübarizəsi, modern roman, Azad Qaradərəli, ədəbiyyatda Qarabağ, vətənpərvərlik nəsri

Abstract

Ghadah Al-Samman is one of the well-known representatives of Syrian and Lebanese literature. In the writer's works, who is known in the Arab world mainly as a herald of women's freedom, civil position, patriotism, the struggle against colonialism, and the Civil War have always been at the forefront. In his first works, the writer opposed the war and supported the people's struggle for freedom. However, the novel "Nightmares of Beirut", which is considered the pinnacle of his work, is a modern work written directly against war and colonialism.

Since today's topic is a mutual analysis of the novels of two writers on the subject of war, we must also comment briefly on the Azerbaijani novelist Azad Garadareli and his well-known novel. It should be noted that Azad Garadareli was one of the first writers to come to mind when talking about Karabakh in literature because his work is a shining example of patriotic prose.

Azad Garadareli is one of the well-known representatives of the 80s generation in Azerbaijani literature. The author, who has published about 40 books in Baku, Istanbul, Poland and Russia, is known mainly as a storyteller and novelist. He has dozens of stories and three novels on Karabakh.

The novel "The Legend of Gabriel", written by the author from the beginning of the 44-day war and completed in a short time, is published in parts on the famous literary portal kulis.az.

Being the most active, both prose writers are still engaged in writing and literary creativity

Keywords: Ghadah Al-Samman, freedom struggle, modern novel, Azad Garadareli, Karabakh in the literature, patriotic prose

Ərəb cəmiyyətinin Qərb dünyası ilə ilk təması, mədəniyyətlərin toqquşma və qovuşma nöqtəsi, habelə modern ərəb ədəbiyyatının formalaşması öz başlanğıcını 1798-ci ildə Napoleonun Misiri işğal etməsi prosesindən əxz etmişdir.

Eyni zamanda Osmanlı dövlətinin Misir valisi Mehmet Əli Paşanın başçılıq etdiyi mədəniyyət adamlarından ibarət heyət, hansı ki, o heyətə əl-Taxtavi də daxil idi, Qərb mədəniyyətini öz ölkələrində həm tərcümə, həm də uyğunlaşdırılmış formada tətbiq etmə baxımından çox böyük işlər gördü. Mədəniyyətin bütün sahələrində, eyni zamanda ərəb ədəbiyyatında da bu, yeni mərhələnin dönüş nöqtəsi kimi qəbul edilir.

İkinci dünya müharibəsi sonrası fransız işğalından qurtulan Livanda ilginç bir vəziyyət vardı. Bir çox fərqli mədəniyyətlərə və dirlərə sahib olan bu torpaqlarda yeni bir düzən yaranmaqda ikən qonşu Fələstin ərazisi İsrail işğalına məruz qaldı ki, bu da Livana təsirsiz ötüşmədi. Ölkədə xristian və müsəlmanlar arasında qütbləşmə gərgin həddə çatdı.

1942-ci ildə Şamda doğulan, fransız məktəbində oxuyan, Şam universitetində təhsilini başa vurduqdan sonra Amerika universitetində magistratura təhsili alan, həyatının önəmli hissəsini Beyrutda keçirən görkəmli yazıçısı Ğadə əs-Səmman belə bir mühitin yetirməsidir. O, mühafizəkar bir Şam ailəsinin uşağı idi. Ailə mühafizəkar olsa da, elmə, sənətə, xüsusən də ədəbiyyata biganə deyildi. Şair və nasir Qabbani onların qohumu idi. Atası Əhməd əs-Səmman isə bir ədəbiyyat aşığı, şeir, sənət vurğunu olan ərəb ziyalı kimi sonralar Suriya universitetinin rektoru olmuşdu.

Yazıçının ilk qələm təcrübələrindən tutmuş romanlarına qədər keçdiyi yol bir vətəndaş, ziyalı və əsas da vətənpərvər yazıçı yoludur. Görkəmli yazıçı qələmə aldığı

Onun "Gözlərin taleyimdir" ("عيناك قديري" - Aynake qaderi 1962), "Beyrutda dəniz yoxdur"

(" لا بحر في بيروت " - La bahri fi Beyrut 1965), "Qürbət gecəsi" ("ليل الغربة" - Leylü'l-garbâ 1967), "Yaxın limanlardan uzaqlarda" (رحيل المرافئ القديمة) "Rahilul-merafiil-qadiyməti", 1973), hekayə kitablarının, "Beyrut – 75" "بيروت 75" (1975), "Beyrut kabusları" ("كوابيس بيروت" - "Kəvabis Beyrut", 1979) [16] və başqa kitablarında Livan və Suriya xalqlarının milli azadlıq mücadiləsini qələmə almışdır.

Azad Qaradərəlinin də əsərlərində vətəndaş mövqeyi, torpaq və Vətən təəssübü, erməni işğalına qarşı mübarizə ön sırada olub.

Yazıçının hekayə və romanlarında Qarabağ mövzusu, bu müharibənin törətdiyi fəsadlar, insanların çəkdiyi ağrı-acılar, yurd itkisi həmişə əsərlərinin nüvəsini təşkil edib. Bu, bir tərəfdən nasirin özünün o bölgədən olmasıyla bağlıdırsa, o biri tərəfdən onun vətəndaşlıq mövqeyindən irəli gələn məsələdir.

Azad Qaradərəli (Vəliyev Azad Vəli oğlu) 1954-cü ildə Zəngilan rayonunun Qaradərə kəndində müəllim ailəsində doğulub. Ali məktəbin filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra öz kəndlərində müəllim, məktəb direktoru işləyib. İlk hekayələr kitabı da bu zaman 1987-ci ildə nəşr olunub. [1, s.3]

1993-cü ildə doğma rayonu erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edildikdən sonra ailəsi ilə Bakıda məskunlaşmışdır. Otuz ilə yaxın bir müddətdə burada yazıb-yaradan müəllifin əsərləri türk, rus, polyak, ingilis, fars dillərinə çevrilmiş, həmin ölkələrin saytlarında, qəzet-jurnallarda, antologiyalarda yayımlanmışdır.

Əslində yazıçının yaradıcılığında Qarabağ mövzusunun iki hissəyə ayıra bilirik:

1. Birinci Qarabağ Müharibəsi ilə əlaqəli yazılan əsərlər.

2. İkinci Qarabağ Müharibəsi mövzusunda yazılan əsərlər.

"Ulartı", "Kolleksiya", "Son döyüş", "Qul bazarı", "Daş", "Maral əfsanəsi" hekayələrində müharibə səhnələri, könüllülərin və yeni yaranmaqda olan ordunun əsgərlərinin fədakarlıqları, eləcə də acı məğlubiyyətin nəticələri, torpaq itkisi açıq mətnlə təsvir edilmişdir. [2, s.15]

“İlgək”, “Ölə bilməyən ana”, “Axın”, “Generalın atı”, “Girov”, “Barmaq”, “Müdffəçilər” kimi hekayələrdə müharibənin travmaları və köçkün insanın dözülməz həyatı təsvir edilib. [3, 6]

Bu hekayələr müharibənin ilk illərində isti-isti yazıldığından o dövrün xronikasını daha aydın göstərir. “Ulartı” hekayəsi nağil metamorfozu üzərində qurulub. Bacısı erməni əsirliyində olan gənc xəcalətdən itə çevrilir və sahibsiz itlər kimi ulamağa başlayır. Sonralar müəllif bu obraz üzərində daha iri bir əsər yazdı: “Günəş tutulan yerdə” romanı. Bu əsər Qarabağ müharibəsi haqqında ən dəyərli, ən həyatı yazılardan biri sayıla bilər.” [10, s.6]

A.Qaradərəli sonrakı illərdə də bu mövzuya sadıq qalmış, həm hekayələrində, həm də romanlarında odun-alovun içindən sağ çıxmış insanların düşüncələrini, portret cizgilərini əks etdirməyə çalışmışdır. Məsələn, müəllifin “Yuxarıda kim var?” uzun hekayəsi (povest), “Günəş tutulan yerdə” romanı [4] habelə “Kuma-Manıç çökəkliyi” [5] romanları bilavasitə Qarabağ müharibəsinə və o müharibənin Azərbaycan insanının şüurunda, əxlaqında və dünyabaxışında yaratdığı diskriminasiyalara həsr olunub. “Kuma-Manıç çökəkliyi” romanı 80-90-cı il hadisələri və bu hadisələrin Azərbaycan gənclərinə təsiri, itirilmiş nəsil olan bu adamların həyatda öz yerlərini tuta bilməmələri və atəşkəsdən sonra belə faciələrlə üzləşdiklərini əks etdirir.

Yazıçının son dövrlərdə qələmə aldığı və ayrıca kitab şəklində nəşr etdirdiyi “Müharibə uşaqları” hekayələr silsiləsi [6] onun yaradıcılığında bir önəmli addımdır. Bu hekayələr hüzn və kədərlə doludur. Qəhrəmanlardan hər biri bir xüsusiyyətinə görə travma daşıyır özündə: kimi torpağını itirib, kimi namus-şərəfini, kimi yaddaşını... Müəllif əsərin əvvəlində oxuculardan xahiş edir ki, bu kitab uşaqların həyatından bəhs etsə də, uşaqlar üçün deyil, onu uşaqlarınıza oxumayın!..

Müəllifin kitab halında çap olunmasa da, bəzi hissələri saytlarda yayımlanan və böyük oxucu kütləsi qazanan “Erməni doktorun gündəliyi və Qarabağın qara hekayələri” romanı da bu baxımdan ayrıca dəyərləndirilməlidir. [17]

Yazıçının yaradıcılığında 2-ci Qarabağ Müharibəsinin ayrıca yeri var. A.Qaradərəli müharibə başlayandan bu günə kimi çox məhsuldar fəaliyyət göstərərək az müddətdə bir hekayələr kitabı yazıb çap etdirmiş [7] və bir roman –“Cəbrayıl əfsanəsi”ni qələmə almışdır. [18]

Bu günkü mövzumuz məhz ədəbiyyatımızda Qarabağ olduğu üçün, eyni zamanda “Cəbrayıl əfsanəsi” romanı Ğadət əs-Səmmanın “Beyrut kabusları” romanı ilə mövzu və janr baxımından yaxın olduğu üçün bu iki əsərin müqayisəli təhlilini aparmağı nəzərdə tutmuşuq.

İlk olaraq Ğadət əs-Səmmanın “Beyrut kabusları” romanından başlayaq.

Deməli ki, bu romana qədər yazıçı “Beyrut -75” romanını qələmə almışdır. “Beyrut – 75” romanının üslubu qeyri-ənənəvidir. Roman ayrı-ayrı hekayələrdən ibarətdir. [8] “Beyrut kabusları” isə birincinin davamı kimi qələmə alınıb. Əsər 1975-76-cı illərdə İsrailin Livana qarşı apardığı qanunsuz müharibə, torpaqların işğalı, Beyrutun xarabazara çevrilməsi kimi antihumanist bir siyasətin ifşasına həsr olunub.

Əsər işğalçı ordunun əsgərləri tərəfindən zəbt olunan bir mehmanxananın yaxınlığında yerləşən yayayış binasının sakinlərinin başına gələn müsibətlər əsasında qələmə alınıb. Avtobiografik səciyyə daşıyan əsər kabuslar kimi oxucuya çatdırılır. Romanın Moskva nəşrinə ön söz yazan Anatoli Aqarışev əsər haqqında belə fikir söyləyir: ”...Nə haqqındadır bu kitab... Məhəbbət, Vətən haqqında narahat bir ruhun əzabları...[15, c.5]

Əsərin birinci kabusu həyəcanlı bir tərzdə başlayır: “Səhər günəşin ilk şüaları görünəndə biz özümüzə gəldik və inanılmaz olsa da, anladığımız ki, biz sağ qalmışıq və dəhşətli gecə arxada qalıb.

Həmin gecə bizim ev atəşin mərkəzinə düşmüşdü – mina və mərmilərin aramsız uğultusu elə bil bütün dünyanı ağılagəlməz, çılğın bir hücumla üz-üzə qoymuşdu. Hər tərəfi bürümüş kükrəmə və ulartı səsləri, elə bil axmaq döyüşçülərin cızdığı anlaşılmaz döyüş ssenarisi ilə əhatələnmişdi.

Hələ bu hadisələrdə silkələnib ayılmağa və yuxusuz keçən gecədən sonra biz qərar qəbul etdik ki, qocaları və uşaqları evakuasiya etmək lazımdır. Hamı sarsıntı içərisində heç kimə lazım olmayan, əllərinə keçən ilk əşyaları götürərək on dəqiqədən sonra uşaqlar və ev üzvləri ilə birlikdə pilləkənlərdən bağçaya enərək maşınımıza tərəf gəldilər. Maşının sürücü tərəfdən qabaq şüşəsinə dəyib dəlik açan güllə yerini gözümdə aldı, hansı ki, orada olsaydım, düz alınma dəyəcəkdə. Arxa şüşə çat-çat olmuşdu və təsadüf nəticəsində qırılıb tökülməmişdi. Əlimi istəmədən başıma apardım və gülümsünəntəhər oldum: başım hələ yerindəydi.” [19]

Bu sətirələr isə Azad Qaradərəlinin “Cəbrayıl əfsanəsi” romanının başlanğıcındandır: “...Vətən Mühəribəsi başlayanda hələ nə ilə nəticələncəyi bəlli deyildi. Çox məchul bir dövr idi. Bir məcburi köçkün yazar kimi üzüm allahdaydı ki, bu dəfə bizi dost-düşmən yanında xələtlilikdən qurtar – elə şərait yarat ki, əsgərlərimiz hücum keçib torpaqlarımızı azad etsin. Bu istək tək mənim yox, bütün Azərbaycan xalqının ürəyində qövr edirdi. Və bir qorxum da vardı: yaşım artıq yetmişə doğrudur və belə getsə, atam, anam kimi mən də Qarabağı, doğma Zəngilanımı, Qaradərəmi görmədən dünyaya vida edəcək, valideynlərim kimi Bakıda dəfn olunacağam... Bu qorxu içində, səksəkəli halda mühəribəni saatbasaat, günbəgün izləyirdim..

Belə günlərin birində, daha doğrusu, mühəribənin üçüncü günü qəribə xəbər yayıldı internetdə: 19 yaşlı bir gənc düşmən səngərinə hücum edərək yüksək çinli erməni zabitlərini boğub öldürüb, özü də şəhid olub... Hətə o yüksək çinli zabitlərdən birinin general, o birinin polkovnik olduğu da bildirilirdi.

Ad da elə çağırın, yadda qalandı ki: Cəbrayıl Dövlətzadə!..

Əfsanə kimi bir olay. Belə şeylər ancaq nağıllarda, rəvayətlərdə olur.”

Nümunə gətirdiyimiz hər iki parçadan insan qəlbinin təlatümü, mühəribələrin bəşərin dinc həyatına qeyri-qanuni müdaxiləsi və bu antihumanist aksiyanın insanlığa vurduğu zərbə boy verməkdir.

Roman haqqında isti-isti rəy yazanlardan biri Almaniyada yaşayan qələm adamı Orhan Aras əsərin onda buraxdığı təsiri belə səciyyələndirmişdir: “Roman yazıçının bütün diqqətini savaşa və savaştın gətirdiyi dedi-qodulara, əfsanələrə, xəbərlərə yönəldərək başlayır. Müəllifin qulağı səsdədir. Ən kiçik xəbər və ya mövzu diqqətini çəkməkdə, adətən o səsin ardınca qaçmaqdadır. Küçədəki uşaqlar, qəzetlərdə əks olunan xəbərlər, danışılanlar onu mühəribəyə sövq etməkdə və axtardığı mövzunu tapmamaqdadır.” [20]

Ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində Misir ədəbiyyatşünası İlham Qali Sorbanna universitetində fransız dilində “Ğadət əs-Səmmanın yaradıcılığında hər b səhnələri” (“Hübül-hərb fi ədəb Ğadət əs-Səmman”) adlı dissertasiya müdafiə etmişdir. Sonralar bu elmi iş əsasında onun “Ğadət əs-Səmman: sevgi və mühəribə. Sosiologiya və ədəbiyyat haqqında tədqiqatlar” kitabı da nəşr olundu ki, müəllif orada yazıçının yadelli işğalçılara qarşı mübarizəsini incələyir, Ğadət əs-Səmmanın özünü bu sahədə bir alovlu mübariz” kimi oxucusuna təqdim edirdi. [9, s.7]Mühəribənin vurduğu yaraları kabus şəklində təsvir edən yazıçı, avtobiografik səciyyə daşıyan bu əsərdə qadın qəhrəmanın ağır həyatını sərgiləyir. Beyrutun ən məşhur mehmanxanalarından birinin qonşuluğundakı binada ailəsi ilə qalarkən o, vətəndaş mühəribəsinin tüğyan etdiyi şəhərdə, təbir caizsə mühasirə vəziyyətindədir. Mehmanxana bir snayperin nəzarəti altındadır və ailə adicə çörək almağa belə bayıra çıxma bilmir. İndi əsərdən gətirəcəyimiz nümunə çox təsirlidir:

“Atışma bir az səngiyib.

Pəncərəyə yaxınlaşdım... üzbəüzdə yaşayan qarı da elə etdi. İpə bağlanmış səbətə baqqal çörək qoyur, qarı isə ipi dartaraq səbəti yuxarı çəkir...

...Sanki o səbət deyil, bir uşaq idi... sadə insanların dünyasıyla sevgi, inam və əlaqə vasitəsi kimi...

Səbət ikinci mərtəbənin hüdudlarını ötuncə sükut davam etdi...

Anidən bir güllə açıldı...

...Səbət yerə dağılandanda anladım ki, sanki bütün qonşuların ürəyi o səbətdə döyünür, hamı bir ürək olmuşdu...”

Yazıçının romanda nəql etmədən çox göstərməsi, ağrını, əzabı inandırıcı boyalarla verməsi İran tədqiqatçıların da diqqətindən qaçmamışdır: “Bu romanda maraqlı və qeyri-adi hadisələrlə dolu qorxunc kabuslar əks etdirilmişdir. Bunlar oxucunu ilk baxışda şübhə, tərəddüd və qorxuya salır. Kabusların şərh etmə forması, xüsusilə rəmzi xarakter daşıyan kabuslar oxucuya yazıçının əsas nə demək istədiyini qavramaqda yardımçı olur.” [13, s.153-181]

“Cəbrayıl əfsanəsi” isə öz kitabını yazan qəhrəmanın hekayətidir. Axtarır, vuruşur, özünü ən çətin imtahanlarda sınayır ki, xalqını düşdüyü bu zillətdən – torpaq itkisindən xilas etsin. Yuxuda ona ağ bir kitab verilir. Qəribə də olarsa, Cəbrayıl o kitabı oxuya bilir. Kitabı verən müdrik deyir: “Yaxşı oğul, tək cə yazılan kitabı oxuyan deyil, yazılmayanı da oxuya biləndir. Sən yazılmayanları oxudun.

Demək, sən öz kitabını özün yazacaqsan. Get. Daha sənə ölüm yoxdur. Harada dara düşsən, buradan oxuduqlarını yadına sal. Heç bir qüvvə qarşında dura bilməz. Bir də heç vaxt adını unutma. Sənin adın da haqdan gəlir.”

Gadət əs-Səmmanın qəhrəmanı sanki bir dünya insanıdır. Bir anlığa hər kəs özünü mühasirəyə alınmış evdə, ac-susuz hiss edir sanki. Elə bil dünyanın sonu gəlmişdir: “Snayperin atəşi deyirdi ki, biz hamımız tələdəyik. Buradan çıxmaq, rayonu tərk etmək, hansı ki, orada ağır döyüşlər gedirdi, praktik olaraq mümkün deyildi. Hətta ehtiyat ərzaq məsələsi barədə düşünmək belə mümkün deyildi. Güllə hər kəsi gözləyirdi, kim birçə addım küçədə atsa...”

Hər iki əsərdə çox mühüm olan bir məqam var: ən çətin məqamda belə insani duyğularını itirməmək! Təkcə özünü deyil, ətraf aləmi, dünyanı, təbiəti, canlıları düşünmək!

“Cəbrayıl əfsanəsi”ndə döyüşlərin qızgın vaxtında qaçıb səngərə - insanlara sığınan bir dovşan balası təsvir olunur. Baxmayaraq ki, ətrafdan qan, ölüm qoxusu gəlir, güllə, mərmə yağış kimi yağır, romanın gənc qəhrəmanı o dovşanı xilas edir, özü ilə kazarmaya gətirir.

“...Cəbrayıl isə balaca bir dovşana ilıq su içizdirirdi. Dedim bunu hardan tapmısan? Dedi, komandir, döyüşün qızgın vaxtı gördüm tullandı səngərə, qısıldı çəkmələrimə. Baxdım ki, bir ayağınan yaralanıb. Qoydum cibimə, sepini çəkdim ki, düşüb itməsin... İndilərdə yadıma düşüb. Cibimnən çıxartdım. Şirin çaya çörək doğramışam, ağızına tökürəm ki, özünə gəlsin... Komandir, müharibə yazıq heyvanları da dərdədir eləyib...”

Eyni halı “Beyrut kabusları”nda da müşahidə edirik. Mühasirədə olan binanın altında heyvanat mağazası var və əsərin qadın qəhrəmanı güllə yağışı altında o heyvanları düşünür.

“...akvariumda üzən rəngbərəng balıqlar; qanadlarını gərən quşlar – bülbüllər, tutuquşular ... günəş görməmiş, mavi göy üzündən xəbərsiz... səssiz... İtlər hüzmür. Quşlar oxumur. Niyə əcaba? Bəlkə acdırlar, yorğundurlar? Ya dükən sahibi onlara dərman içizdirir ki, sakit olsunlar?”

İki romanda da müharibə, kaos hakim olsa da, bu kaos insani duyğuları öldürə bilməyib. Bu kaosun, qan-qadının içində belə insanlıq cücərir. Professor Vaqif Yusiflinin Azad Qaradərəlinin “Günəş tutulan yerdə” romanı haqqında yazdıqlarını eyni ilə bura da şamil etmək olar: “Görünür, azadlıq təkcə qan bahasına əldə olunmur, həm də çox-çox mənəvi böhranlara sinə gərməkdən, onlardan qurtulmaqdan sonra əsillik qazanır.” [12, s.16]

“Beyrut kabusları” romanında qadın qəhrəmanın mübarizəsi, müharibələrə, ədalətsizliklərə qarşı dirənişi Şərq qadınının uzun illərki mübarizəsini yada salır. Yazıçı bu barədə məqalələrindən birində deyir: “Mənim üfucə və səmaya duyduğum həsrətim, həqiqi azadlığım bu divar sınırları ilə adı vətən olan böyük bir həbsxanaya gömülmək deyildir.”

Hər iki əsərdə qan-ölüm və müharibənin fonunda sevgi səhnələri də var. İnsanlığı xilas edən sevgi qəhrəmanların da qəlbini isidir, müharibənin acılarını bir anlığa da olsa unutturur. “Beyrut kabuslarından parça:

“Mən özümü buraxmışam və uçuram. Xəyallarımdaya kabuslar məni sanki əsir etmişlər. Görürəm ki, qapı açılır və o içəri daxil olur – hündür, incə, dümdüz, Afrika soğanının cücərib uzanmış sapı kimi. Çox istəyirəm ona deyəm ki, mənə sənə çox çətin, amma dilim açılmaz və susuram. O isə hər şeyi anlayır və deyir: “Mən də darıxıram və sevirəm...”

“Cəbrayıl əfsanəsi”ndə romanın baş qəhrəmanı olan gənc Cəbrayıl da sevir, amma sevdiyi qıza sonacan ümid vermir. Sanki ürəyinə damıb ki, həyatdan tez köçəcək. Buna görə də sevdiyi qızın mübhəm qalmasını istəyir. Elə belə də olur. Onun sevdiyi qızı heç kim tanımır. Yalnız o, şəhid olandan sonra gizlicə qəbrinin üstünə gəlir. Və roman o mübhəm qızın sözləri ilə bitir:

“Sənə çiçək gətirmədim. Özümü gətirdim. Çiçək almaq oğlanların işi. Bu haqqına girə bilmərəm. Sən mənimçün heç ölmədin ki. Amma mənim də olmadın... Dedin səninem, amma ölkənin, dövlətin, xalqın, millətin oldun... Mənsə tək mənim olmağımı istəyirdim... Sənsə hamının oldun... Neynək, o hamıdan biri də mən olum... Tək gəlirəm ki, hamının içində məni seçə bilməzsən... Haçan gəlməsəm, bil ki, səhərlər gələn göyərçinlərdən birinə dönmüşəm. Göyərçin qanadlarımla qucacam, sarı dimdiyimlə öpəcəm məzarını, ruhunu... Mənim igidim, qəhrəmanım... Əfsanəm, Cəbrayılım... Sən indi əfsanəyə dönməsən. Cəbrayıl Əfsanəsinə... Yeni adın, yeni ünvanın mübarək, igidim...”

“Beyrut kabusları” və “Cəbrayıl ədsənəsi” romanları insanın insan üzərində, ölkənin digər ölkə üzərində hegemonluğunu rədd edən, antibəşəri dəyərlərə qarşı çıxan, azadlığı, sevgini və insanlığı sevməyə çağıran əsərlərdir.

Sonda hər iki yazıçı haqqında onların müasirlərini verməklə yazımızı bitirməyi düşünürük. Ğadət əs-Səmmanın azərbaycanlı tədqiqatçılarından olan akademik Gövhər Baxşəliyevanın fikrincə “Müasir Suriyada ədəbi prosesini Ğadət əs-Səmmanın yaradıcılığı olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil.”

Bu fikirləri isə professor Rahid Ulusel Azad Qaradərəlinin nəsrinə haqqında bildirib: “Azad yeganə yazıçıdır ki, biz onun əsərlərini ailəlikcə oxuyuruq. Hər dəfə yalnız bir hekayəsini. Dada-dada. Hamısını birdən oxumuruq ki, yazıçı ilə birgə düşünməkdən, obrazların, gözlənilməz təhkiyənin orbitində hərəkət etməkdən, əsil ədəbiyyatın semantikasını bizimlə bir zamanda yaşayan, bizimlə bu həyatı birgə addımlasa da, ona tamamilə başqa səmtlərdən baxan və bizi heyretləndirən sənətkar-dostumun yazdıqlarında duymaqdan birdəfəlik doymayaq. Bu mənada Azad həqiqətən tükənməzdir. Onun əsərləri, əslində, bitəndən sonra başlayır...” [11, s.5]

Ədəbiyyat

1. Azad Vəliyev, “Dumduru su”, Bakı, Yazıçı nəşriyyatı, 1987, 85 s.
2. Azad Qaradərəli “Ulartı”, Bakı, Əbilov, Zeynalov və oğulları nəşriyyatı, 1999, 104 s.
3. Azad Qaradərəli “Qara ağılığı”, Bakı, Şirvanəşr, 2008, 144s.
4. (Azad Qaradərəli “Burda yer fırlanmırdı”, Bakı, 2011, Qanun nəşriyyatı, 416 s.),
5. (Azad Qaradərəli “Kuma-Manıç çökəkliyi”, Bakı, 2016, Xan nəşriyyatı, 336 s.)
6. (Azad Qaradərəli “Müharibə uşaqları”, Bakı, 2014, Alatoran nəşriyyatı, 76 s.)
7. (Azad Qaradərəli “Sevgilim Vətən”, Bakı, 2021, Mücrü nəşriyyatı, 248 s.)
8. (Fazil Güney “Müasir Suriya romanı”, Bakı – Tural NPM, 2005,s.179.)
9. (İ.Qali “Ğadət əs-Səmman. əl-Hübb vəl-hərb.” Beyrut, 1986. s.7-8.)
10. (Rəhim Əliyev “Yazıçılıq yolu”, “Yazı” ədəbiyyat dərgisinin Azad Qaradərəlinin 60 illiyinə həsr olunmuş xüsusi buraxılışı, mart – 2014, s.6.
11. (Rahid Ulusel. Azadlığın azadı”, “Yazı” ədəbiyyat dərgisinin Azad Qaradərəlinin 60 illiyinə həsr olunmuş xüsusi buraxılışı, mart – 2014, s.5.)
12. Vaqif Yusifli “Sərt həqiqətlər...”, “Yazı” ədəbiyyat dərgisinin Azad Qaradərəlinin 60 illiyinə həsr olunmuş xüsusi buraxılışı, mart – 2014, s.16.
13. (Zeynəb Noruzi və Mühəddisə Haşimi. Qadət Əssəmmanın “Kəvabisi Beyrut” romanında fantastik ədəbiyyatın təzahürü, “Lesani Mobin” rüblük jurnalı (Ərəb ədəbiyyatı tədqiqatı, V il, № 16, Qəzvin, yay 2014, s. 153-181)
14. زينب نوروزی و محدثه هاشمی، جلوه های ادبيات شگرف در رمان "کوابيس بيروت" نوشته غادة السمان، فصلنامه لسان مبین (پژوهش ادب عربی) سال پنجم، شماره شانزدهم، قزوین: تابستان 1393، ص. 153-181
15. Г.Б.Бахшалиева, Современный Сирийский рассказ, Баку, 2007, с. 108.
16. Гада ас-Самман "Кошмары Веуруга" Анатолий Агаишев "Гнев и скорбь Гады ас-Самман" предисловие, Мсква, радуга,1987, стр.5.)
17. file:///C:/Users/Samir/Downloads/%D9%83%D9%88%D8%A7%D8%A8%D9%8A%D8%B3%20%D8%A8%D9%8A%D8%B1%D9%88%D8%AA_Foulabook.com_.pdf
18. <https://edebyyat.az/proza/352-azad-qaradereli-ermen-doktorun-gundely-ve-qarabagn-qarahedayetler-romandan-parca.html>
19. (<https://kulis.az/news/37265?fbclid=IwAR1516b0DM7wRp7YvYLHxJhGC8ml4pQqhmPy-N8sqxGWcjPXQR6bhgkANqE>)
20. <https://edebyyat.az/proza/1592-gadet-es-semmann-beyrut-kabuslar-romanndan-parca.html>
20. <https://525.az/news/164405-savas-edebiyati-orxan-arasdan-yeni-yazi>
<https://www.gaste24.com/kultur-sanat/en-iyi-10-arap-romani-h26476.html>

MİR HƏMZƏ SEYYİD NİGARİ YARADICILIĞINDA QARABAĞ MÖVZUSU

Məmmədli Nəzakət

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Türkdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, fil.ü.f.d., dosent

Xülasə

Böyük mütəəvvüf şair, alim, övliya Qarabağlı Mir Həmzə Seyyid Nigari Həzrətləri zəngin bədii irs qoymuşdur. Onun türkcə və farsca iki böyük həcmli divanı, “Saqınamə” “Çaynamə”, “Nigarnamə”, “Həştbehiştname” və s. əsərləri təəvvüf ədəbiyyatının ən gözəl örnəklərindəndir. Şeirələrində ilahi eşq, Əhli-Beyt sevgisi, vətən həsrəti tərənnüm edilir.

Qarabağ mövzusu Nigarinin bütün yaradıcılığından qırmızı xətt kimi keçir. Qarabağ məhəbbəti, Qarabağ həsrəti Nigarinin şeirlərində tez-tez müraciət etdiyi mövzulardandır. Şair Qarabağı ilahi mərifətə çatma məqamı, səadətlərin məcmuyu, eşq xəzinəsi adlandırır, onun qeyri-adi təbii gözəlliklərini və mənəvi xüsusiyyətlərini mədh etməkdən yorulmurdu.

Şairin Azərbaycan türkcəsində yazdığı məşhur divanındakı Qarabağa həsr edilmiş tərcibəndi onun Qarabağ mövzusunda yazdığı şeirlərin ən məşhuru. Bu şeirdə Qarabağın təbiət gözəllikləri ilə yanaşı, onun mənəvi mahiyyəti də öz əksini tapmışdır. Xüsusi kəramətlərə malik övliya olan Mir Həmzə Seyyid Nigari Qarabağın şəhid qanlarıyla suvarılacaq müqəddəs bir yer, qiymətli bir məqam olduğunu bildirdi. Ona görə də Qarabağı belə şövq və eşqlə mədh edirdi.

Açar sözlər: Nigari, Divan, Nigarnamə, Qarabağ, Eşq

Abstract

The great Sufi poet, scholar, saint Sheikh Mir Hamza Seyyid Nigari was born in Jijimli village, Zangazur region of Karabakh district. He wrote two large diwans in Turkish and Persian, "Saqinameh", "Chaynameh", "Nigarnameh", "Hashtbehishtnameh" etc. His works are one of the most beautiful examples of Sufi literature.

His poems, divine love, love of the Ahl al-Bayt, longing for the homeland are glorified.

Along with the pseudonym Nigari, the poet sometimes used the nisbe Karabakhi and Karabakhli.

The poet's biography dedicated to Karabakh in his famous divan written in Azerbaijani Turkish is the most famous of his poems on Karabakh. Along with the natural beauties of Karabakh, its spiritual essence is reflected in this poem. Mir Hamza Seyyid Nigari, a saint with extraordinary miracles, knew how precious a sacred place Karabakh was to be irrigated with the blood of martyrs. That is why he praised Karabakh with such enthusiasm and love. The poet called Karabakh a moment of divine enlightenment, a collection of happiness, a treasure of love. He never tired of praising its extraordinary natural beauty and spiritual features.

Keywords: Nigari, Divan, Nigarname, Karabakh, Love

Mir Həmzə Seyyid Nigarinin qısa tərcümeyi-halı

Şeyx Mir Həmzə Seyyid Nigari Qarabağ mahalının Zəngəzur bölgəsində, Cijimli kəndində (Hazırda, Laçın rayonunun tərkibindədir) anadan olmuşdur. O, nəcabət və möhtərəmliyi ilə seçilən Cijimli seyidlərinin nəslindəndir.

Firudin bəy Köçərli Seyyid Nigarini şəxsən görmüş Axund Hacı Mirzə Əbdülkərim adlı mötəbər bir şəxsdən eşitdiklərinə əsasən onun uca boylu, xoş simalı, yaraşığı və mülayim bir şəxs olduğunu bildirir: “Hacı Mirzə Əbdülkərim axund belə rəvayət edir ki, mərhum şeyx uca boylu, xoşsima və xoşətvar, mülayim bir şəxs imiş. Nə qədər ki, təbii və adəti halında şikəstəxatir, həlim və üftadə nəzərə gəlirmişsə də, bir o qədər ibadət vaxtında və sələta durduğu əsnada təbii halətdən dəyişdirilib başqa bir

halətə düşərmiş. Belə ki, kənardan onun bu haləti-əcibəsinə mütəvəccəh olanları heyrət və əndişəyə salarmış”(Köçərli 1981,142).

Bu sətirlər mərhum şairin zahiri görünüşü və ruhi halları barədə qısa da olsa, çox qiymətli məlumat verir.

Türk tədqiqatçısı prof. İskəndər Pala yazır: “Mir Hamza Nigari adlı luğatta bir kelime olsaydı, qarşısında mutlaqə “aşk” yazıyor olurdu”(Türk Ansiklopedisi,252). Seyyid Nigarinin doğum tarixi bəzi mənbələrdə fərqli qeyd edilsə də, əksər mənbələr onun hicri 1212(miladi 1797)-ci ildə anadan olduğunu yazırlar. Nigarinin yaxın qohumu Mirzadə Fəxrəddin Ağabalının yazdığı, şairin həyatını əks etdirən “Mənaqibnamə”də Seyyid Nigarinin 1798-1886-cı illərdə yaşadığı qeyd edilir (Bax:Humayi-Ərş, 2015). Atasının adı Rükəddin olsa da, Mir Paşa kimi tanınmışdır. Anası Xeyrünisə kimi çağırılan Qızxanım olmuşdur. Seyyid Nigari hələ 6 aylıq ikən atasını itirir. 15 yaşına çatanda anası onu Qaraqaşlı Mahmud Əfəndinin yanına təhsil almağa göndərir. Daha sonra təhsilini məşhur sufi şeyxlərinin fəaliyyət göstərdiyi Qarapirim kəndində, sonra isə Şəkinin Dəhnə kəndində, Şikəst Abdulla Əfəndinin yanında davam etdirir. Sonralar oxumaq həvəsi onu kürdəmirli nəqşbəndi şeyxi İsmayıl Əfəndinin yanına gətirir. İsmayıl Şirvani kimi tanınan İsmayıl Əfəndi məşhur nəqşbəndi şeyxlərindən olan Xalidi Bağdadinin xəlifəsi olmuşdur.

İsmayıl Əfəndi ilk təhsilini Şamaxıda Məhəmməd Nuri Əfəndidən almış, sonra Ərzincan və Tokatda mədrəsə təhsili görmüşdür. Mədrəsəni bitirdikdən sonra Bağdadda Yəhya əl Mərvəzi, Məhəmməd bin Adəm və s. kimi böyük alimlərdən dərslər almışdır. Sonra Şamaxıya qayıdaraq bir müddət müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olan İsmayıl Şirvani Mövlana Xalidin dərğahına gələrək onun müridi olur. 1813-1817-ci illərdə öz mürşidinin yanında xidmətini tamamlayaraq Azərbaycana qayıdır, doğma yurdu Kürdəmirdə nəqşbəndilik təlimi ilə məşğul olur. Bir müddət sonra yenidən Osmanlı dövlətinə qayıdır və mürşidlik fəaliyyəti göstərir. 1848-ci ildə Amasiyada vəfat edir (Nigari, 2010, 4).

İsmayıl Əfəndi Seyyid Nigarinin həyatında mühüm rol oynamış, onun nəqşbəndi təriqəti ilə bağlanmasına səbəb olmuşdur. O, öz mürşidinin göstərişi ilə Gümüşlü Saracxanə mədrəsəsində xəlvətə çəkilmiş, sonra Həcc ziyarətinə yola düşmüş və oradan Amasiyaya qayıtmışdır.

1256-1257 (miladi 1840-1841)-ci illərdə o yenidən doğma kəndi Cicimliyə qayıdaraq müəllimlik etmiş, bütün Qarabağ mahalında şöhrət qazanmışdır. Bu zaman o, Əminə xanım adlı bir qadınla evlənmiş və ondan Siracəddin adlı oğlu dünyaya gəlmişdir. Nigarinin divanında adı çəkilən Fəxrəddin Ağabalının şairin həyatından bəhs edən “Humayi-Ərş” adlı əsərində onun öz doğma kəndinə qayıtması və buradan Bərgüşad mahalının (indiki Qubadlı rayonu) Mirlər kəndinə köçməsi barədə maraqlı məlumatlara rast gəlirik:

“Doğum yeri olan Cicimliyə gider-gitmez təcəlliyati-fitriyyəsində məknuz bir mevhibeyi-Subhaniyyə olan bu zatın şöhrəti həməən bulunduğu çevrədə yayılmış və hər tərəfdən elm və irfan təhsili üçün bir çox kimsə koşuşub gəlmişlərdir. Cicimlidə və Bərgüşatda Mirlər köyündə tədris və tərbiyə vəzifəsi ilə iştiğal etmişlərdir. Cicimlidə kışın Həkəri ırmağının kənarında Sarı Aşiq namındakı məczubi-ilahinin məzarı civarında inşa edilən mədrəsələrdə tədrisatda bulunmuş və Bərgüşatda da Mirlər köyündə Bərgüşat ırmağının kənarındakı xüsusi hücrəsində elm və irfan dağıtmışlardır... (Ağabali, Humayi-Ərş, 25-26).

F. Köçərli onun hələ Türkiyəyə getməmişdən öncə bir müddət Qazax mahalının Xanlıqlar kəndində yaşayaraq ətrafına xeyli müridlər cəmləndirdiyi barədə məlumat vermişdir. Bunların ən məşhurlarından “Vəhidi” təcəllüslü Hacı Rəhim ağanın atası Allahyar ağa Dilbazzadə, Şahnigar xanım Rəncur, hal-hazırda Qazaxın Aslanbəyli kəndində türbəsi olan Hacı Mahmud Əfəndi və başqalarının adını çəkmək olar.

Zəngin tarixə məxsus nəqşbəndi təriqəti nümayəndələrinin XIX əsrdə rus istilasına qarşı mübarizə apardığı barədə mənbələrdə məlumatlar verilir. İsmayıl Şirvaninin müridlərindən olan Xas Məhəmməd Şirvani Dağıstanın Yaraq kəndində mürşidlik etmiş, onun söhbətlərindən sonra Molla Məhəmməd Yaraqlı Kürdəmirə, İsmayıl Şirvaninin yanına gəlmiş, İsmayıl Şirvani ona bütün bilikləri verdikdən sonra Dağıstanda bu təlimin yayılmasına həyatını həsr etməsini əmr etmişdir (Bax:M.Məhəmmədcəlil, Fariz Xəlilli, 2003, 53-66).

“O, Kürin xanlığında təriqəti yaymağa başladı. Ətrafına hər tərəfdən müridlər topladı. Cəmaləddin əl-Qumuğiyyə xilafətnamə verdi. İmam Qazi Məhəmmədə və imam Şamilə təriqətin yollarını öyrətdi” (Bax: M. Məhəmmədcəlil, Fariz Xəlilli, 2003, 55).

Qazi Məhəmmədin “Qazavat” haqqındakı ideyasını dərinləşdirən Şeyx Şamil Hənzət bəyin ölümündən sonra imam seçilmiş və o vaxtdan dağlıların çar Rusiyasına qarşı azadlıq mübarizəsinə başçılıq etmişdir” (Bax: M. Məhəmmədcəlil, Fariz Xəlilli, 2003, 63).

Sözsüz ki, təriqət mürşidlərindən olan Seyyid Nigari də bu mübarizəyə laqeyd qala bilməzdi. Seyyid Nigari və onun davamçıları rus işğalçılarına qarşı mübarizə aparən *müridizm* hərəkatına dəstək verdikləri üçün çar hökuməti tərəfindən təqiblərə məruz qalmışlar. Əsərlərində şairin Qafqazın rus müstəmləkəçilərinə qarşı mübarizə aparən igid oğullarını dəstəklədiyini əks etdirən beytlərə də rast gəlirik. Məsələn,

Zülf ilə kim tutuşub, çahi-zənəxdanə düşər,
Asilik eyləyən əlbət, şəhə, zindanə düşər
-mətləli qəzəlinin
Mərđi-mərdanə o qaplansifəti-Moskof ilən
Eyləmək cəngü cədal şiri-Dağıstanə düşər

-beytində, fikrimizcə, Dağıstan xalqının igid oğlu Şeyx Şamil nəzərdə tutulur (Nigari, 2010, 6).

1268(1851-1852) - ci ildə Ərzruma, 1871-ci ildə İstanbula gələn Seyyid Nigari öz söhbətləri ilə şöhrət tapmış, bir təriqət piri kimi tanınmışdır. Mustafa Rəşid Paşa ona Fatihdəki Əmir Buxari Dərgahının şeyxliyini təklif etmiş, lakin Nigari bu təklifi qəbul etməyərək ora öz xəlifəsi Daşabadzadə Mustafa Səbri Əfəndini göndərməyə nail olmuşdur.

1275 (1858-1859)-ci ildə Ərzruma qayıdan Seyyid Nigari mənsub olduğu nəqşbəndi ideyalarını cəmiyyətdə təbliğ edir, insanların ruhunu aydınlatmağa çalışır. Bu illərdə vətəninə qalmış xanımı Əminə və oğlu Siracəddini də yanına gətirir. Lakin Siracəddin 20 yaşında ikən xəstələnib vəfat edir. Onun ölümü Şeyxin həyatında dərin və ağırlı bir iz buraxır. 1283(1866-1867)-cü ilə qədər Ərzrumda qaldıqdan sonra yaxın dostları ilə birlikdə Amasiyaya gedərək Merzifonda yerləşir və burada da 1301-ci ilə qədər öz fəlsəfi ideyalarının təbliği ilə məşğul olur.

Lakin Nigarinin get-gedə artmaqda olan nüfuzu və şöhrəti bəzi bədxahları narahat edir və o “dövlət və millət əleyhinə fəaliyyət göstərdiyinə görə və üsyan hazırlamaqda” günahlandırılaraq 1885-ci ildə ailəsi ilə birlikdə Samsuna sürgün olunur, oradan isə Harput şəhərinə köçürülür. 1885-ci ilin oktyabr ayında vəfat etmişdir. “Həzə kitabı-Humayi-Ərş” adlı əlyazmanın 381-ci səhifəsində “Həzrət-pirin vəsiyyəti” başlıqlı fəsildə Şeyxin ömrünün son günləri və ölümü barədə olduqca maraqlı və qiymətli məlumatlar verilir:

“1303 bayramı ərəfəsində Vali Həsən Paşa ilə söhbətində ölümünün yaxınlaşdığını və Amasyada dəfn edilmək istədiyini bildirmişdir.

Vali Amasyanın 10-12 günlük məsafədə olması və havaların isti keçməsi səbəbi ilə cəsədin iyələnmə bilməsi ehtimalını bildirmişdir. Seyyid Nigari Həzrətləri “80 gün bu vücud “Allah” dedi, ondan başqa bir söz söyləmədi, səkkiz gün içərisində qoxuyacaqsın, qoxusun” dedi.

Hənzə Nigari Həzrətləri Məhərrəm ayında vəfat etmiş, at arabasıyla Harput (Elazığ)dan Amasyaya çatdırılmışdır. Dəfn edilmədən öncə bir heyətin hüzurunda tabutun qapağı açılmış, qoruyucu heç bir önləmə alınmamasına baxmayaraq Həzrət Pirin mübarək vücudunda iyələnmə olmadığı, hətta ətrafı xoş bir “nisbəti-Muhammədiyyə qoxusunun” bürüdüyü müşahidə edilmişdir (Bax: Nigari, 2010, 8).

Seyyid Nigarinin dəfn edildiyi yerdə 1894-cü ildə Şirvanlı Camisi tikilmişdir. Bu sami Türkiyədə Azeri camisi adı ilə tanınır.

Böyük mütəəvvüf şair, alim, övliya Mir Hənzə Seyyid Nigari Həzrətləri zəngin bədii irs qoymuşdur. Onun türkcə və farsca iki böyük həcmli divanı, “Saqinamə” “Çaynamə”, “Nigarnamə”, “Həştbehiştinamə” və s. əsərləri təəvvüf ədəbiyyatının ən gözəl örnəklərindəndir. Şeirələrində ilahi eşq, Əhli-Beyt sevgisi, vətən həsrəti tərənnüm edilir.

Şair Nigari təxəllüsü ilə yanaşı, bəzən Qarabaği və Qarabağlı nisbətini də işlədir:

Nəsli-İsmailsən. əsli-ərəbsən,
Ali-Məhəmmədsən, alinəsəbsən.

Müntəxəbsən, silsileyi-zəhəbsən,
Ey Seyyid Nigari, ey Qarabaği (Nigari, 2010,741)
Biz bu divanəyi, avarəyi, şeydasifəti
Bilirüz, Mir Nigaridi, Qarabağlıdur(Nigari, 2010,753)

Seyyid Nigarinin Qaraqaşlı Əhməd Əfəndiyə yazdığı məktubda vəsiyyəti

Şair nəzmlə başladığı məktubu təşxis poetik fiquru vasitəsilə “canlandıraraq” ona müraciət edir, “O yüz min behiştin həsəd apardığı gözəl Qarabağ torpağına yetiş, o torpağı öp və bizim sözlərimizi çatdır” deyir.

Zira ki, qədimi darimizdir,

Cövləngəhi-Şahnigarımızdır (Nigari,2010,749)

(Çünki, qədim yerimiz məskənimizdir. Şahnigarımızın gözdiyi, cövlan etdiyi məkandır).

Daha sonra məktubun əsas mətni nəslə verilir.

Seyyid Nigarinin Qaraqaşlı Əhməd Əfəndiyə yazdığı məktub şairin daxili aləmi, yaşantıları, təsəvvürə gəlməz dərəcədə böyük, intəhasız eşqi barədə oxucuda aydın təsəvvür yaradır. Bütün varlığı eşq olan, məruz qaldığı şiddətli eşq əzablarını görənlərin “Heyif, Məcnun kimi avara və sərgərdan olacaq” deyərək təəssüfləndiklərini yazan Seyyid Nigari özünü Musa Peyğəmbərin Sina dağında rast gəldiyi, ilahi təcəllini əks edən ağaca bənzədir. Ağac bütün varlığı ilə İlahiyə təslim olduğu kimi Seyyid Nigari də tam təslimiyyət məqamındadır. Nigari divanında da dəfələrlə öz eşqinin ilahi təqdir, Tanrı iradəsi olduğunu bildirir. “Ənəlhəqq” deyən Həllac Mənsur kimi vəhdaniyyət məqamında danışanın da, danışdıranın da Allaha Taala olduğunu bildirir:

Söylərsəm əgər ərseyi-vəhdətdə bən, əmma,

Söylər bəni sanma;

Birdir söylədən və söyləyən, aşiq və məşuq,

Bu doğrudur əlhəqq.

Tərpətmə ləb ol vadiyi-vəhdətdə, Nigari,

Tökdürməgə qan söyləmə göftari-ənəlhəqq,

İxfa budur övfəq (Nigari, 2010,703).

İxtiyarımla deyil, böylə məqalati-bəla,

Yar söylər bu sözü, şəcreyi-Sinayəm mən(Divan, 2010,629).

Ağacı danışdıran Allah Təaladır. Ağacdakı od Allahdan olduğu kimi Nigarini yaxan eşq atəşi də ilahi təqdirdir. Yüksək əxlaqlı, uca yaradılışlı, ali dərəcəyə layiq bir bəndə, “Fatimeyi-Zəhra kənizi” olan Nigar xanımın camalı yalnız İlahi nurun bir təcəllisidir. Mənbələrin verdiyi məlumatlara əsasən, Nigari hələ 9 yaşında ikən yuxusunda bu möhtərəm qadını görmüş və ona aşiq olmuşdur. Bundan 10 il sonra təhsil almaq üçün Şirvana gedərkən Nigar xanımın malikanəsində qonaq olur. Nigar xanım onu gördükdə “Gördüyün rəya xatirindədirmi?” – deyər soruşur. Hər ikisinin ürəyi gedərək yerə yığılır. Ayıldıqda ikisi də cəzbəyə tutulur”(Nigari, 2010,11).

Şair, Qaraqaşlı Əhməd Əfəndiyə yazdığı məktubda Nigar xanıma olan sonsuz məhəbbəti sayəsində təsəvvüfi yolçuluğun seyrü süluk, vəcd və zövq, tərək və təcrid, heyrət, vəhdət, istiğfar və övdət, ürucət, xüruca, meracət, fəqr, fəna, bəqa və s. mərhələlərini keçərək kamillik mərtəbəsinə yaxınlaşdığını bildirir. O yazır ki, əgər bir insan birindən adi bir şey alırsa, ona öz təşəkkür və minnətdarlığını bildirir. Nemətə şükr etməyin isə ali bir xüsusiyyət olduğu hamıya məlumdur.

Nigari isə Qarabağ diyarının Qaraqaşlı elinin yetirməsi olan Nigar xanımın, ona olan eşqinin sayəsində yüksək məqama çatmış, saysız mənəvi nemətlərə və kamilliyə yiyələnmişdir. Odur ki, Nigarinin bu diyarın əhalisinə, heyvanatına, bitkilərinə, hətta daş-torpağına olan məhəbbəti və minnətdarlığı sonsuzdur: “Pəs müqəddimeyi-məzkurdan bilbidahə məlum oldu ki, bən ol diyari-məlumədə ol şayəsteyi-məzhəri-lütfi-Xuda və ol əhsənüs-sifatın eşqi və məhəbbəti giriftarlığı hissi ilə nail olduğum neməti-əbhaların filcümlə tədad və təzkar olundu, məlumunuz olduqda bilbidahə biləsiz ki, mənim ol diyarın əhalisinin fikri zikrindən müfaraqatım olmadığından, masiva anlardan əziz və mükərrəm bir kimsəm olmayıb bil heyvanat və cəmadatına giriftarlığım iqtizasınca... bəni ol diyarda bilüb və baxüsus, ol zati-hüsni-ayatin hali-həyatında dili-suzanım pərvaneyi-xeyməsi olduğu kimi, əl-

haləti-həzihi ruhi-rəvanım əndəlibi-rövizəsi olduğu bişəkk və şübhə yəqin eyləyüb ol rövizəyə ziyarət və xidmət və ehsanat, vəlhasili cümlə həsənət məzha bana olması bittəhəqiq bildikdə ol xidmət ki, ol məqami-ruhuma eyləyüb andan ziyadəsinə əzm və cəzm eyləyəsiz...” (Nigari, 2010,749).

Şair, Qaraqaşlı Əhməd Əfəndidən Qaraqaşlıda ona baş daşı, məqbərə tikməsinə və Qarabağ camaatının o məzara ziyarətə gələrək diləklərini, məramlarını bildirməsini, özünün isə canü dildən bu diləklərin yerinə yetməsi üçün Haqqa şəfaətçi olacağını bildirir: “Yəni, sirmimi, yəni başdaşımı təsviyə və itmam etdikdən əlavə binayi-hərəm və hisarımə himmət buyurasınız....Hər kimsə təhriratımı bilxüsus təsdiq, bissidqü ixlas ol rövizəyi-dilaramı ziyarət eyləyüb naili-məramü hacəti rəva olmasa,ərbabi-cərayim və ...məhcurlardan olam”(Nigari, 2010,749).

Bu məzar və məqbərə Qarabağ torpağına Nigar xanım kimi bir insanı yetişdirdiyi və ona olan eşqinin müqabilində çəkdiyi əzab-əziyyətlərin şairin ruhunu inkişaf etdirib məqamını ucaltdığı üçün bir hədiyyə olacaqdı.

Şairin Qarabağa olan məhəbbət etirafını oxuduqda insanın gözləri istər-istəməz dolur. Nigar xanımı yetirən Qaraqaşlı haqqında “Mənim o diyarın uşaq-böyük, qadın-kişi, cavan-qoca - bütün əhalisinə və onların mənə olan məhəbbətinin dərəcəsinə yalnız Mövla bilir” deyən Seyyid Nigari hətta ölümündən sonra da Qarabağ camaatını fikirləşir, onların arzularını yerinə yetirməyi, Allah dərğahında onlara şəfaətçi olmağı düşünürdü. Maraqlıdır ki, Qarabağ camaatı da heç zaman Nigarini unutmamış, hətta sovet rejimi dövründə təriqət ədəbiyyatı adı altında bir çox şairlərimizin yaradıcılığının təbliğinə qadağa qoyulduğu zamanlarda da Nigarinin şeirləri Qarabağ xanəndələrinin, sadə xalqın dilində əzbər olmuşdur.

Nigarinin türkcə divanında Qarabağ

Şairin Azərbaycan türkcəsində yazdığı məşhur divanındakı Qarabağa həsr edilmiş tərcibəndi onun Qarabağ mövzusunda yazdığı şeirlərin ən məşhurudur. Bu şeirdə Qarabağın təbiət gözəllikləri ilə yanaşı, onun mənəvi mahiyyəti də öz əksini tapmışdır. Xüsusi kəramətlərə malik övliya olan Mir Həmzə Seyyid Nigari Qarabağın şəhid qanlarıyla suvarılacaq müqəddəs bir yer, nə qədər qiymətli bir məqam olduğunu bilirdi. Ona görə də Qarabağı belə şövq və eşqlə mədh edirdi:

Nə əcəb dövlət imiş seyri-şikari-Qarabağ,
Nə gözəl nemət imiş söhbəti-yari Qarabağ!
Rəşki-mişk-ənbər imiş buyi-ğubari-Qarabağ,
Abi-heyvan imiş ənharü pünari-Qarabağ.
Kövsərü Tuba imiş çayi-çinari-Qarabağ.
Aləmi-cənnət imiş dari-diyari-Qarabağ.
İmdi bildim nə imiş vəsfi-həzari-Qarabağ!
Yeridir kim çəkərəm ah və zari-Qarabağ.
Dağlayıbdur bəni bir lələüzari-Qarabağ,
Yandırılıbdur bəni bir nari-nigari-Qarabağ (Nigari, 2010, 649).

Nigari divanındakı bir çox qəzəllərində də Qarabağı yad edir, onun həsrətilə yaşadığını bildirirdi:

Xəyalatılə gülgəşti-Qarabağı gəzər könlüm,
Gəlür kim kuyi-dildarə, qalür, zövqi-murad eylər (Nigari, 2010, 191).

Şair könlünün Qarabağ torpağında qaldığını, “dildarının”, yəni Nigar xanımın vətəni olduğu üçün orada olmaqlardan böyük zövq duyduğunu bildirirdi.

Qarabağ torpağı Nigariyə görə, behiştədən daha gözəl olduğu üçün behişt özü ona həsəd aparır:

Rəşki-behişt,yəni, Qarabağdə,
Atəşə yaxdın bəni, ey Gülnigar!(Nigari, 2010, 216)

Şair burada behişt və “atəşə yaxılmaq” arasındakı ziddiyyətdən istifadə edərək gözəl bir bədii təzad nümunəsi yaratmış olur.

Şair Qarabağın müxtəlif toponimlərinə də şeirlərində yer verir:

Qarabağım çeşmeyi-xun, hər dü çeşmim **Daşbulağ**,
Mərhamimdir dəmbədəm daği-fəraği-**Abi-ağ** (Nigari, 2010, 305).

Şair burada “abi-ağ” dedikdə, ehtimal ki, Ağsu və ya Ağ çay toponimini nəzərdə tuturdu.

Qarabağın “çeşmeyi-xun” yəni qan çeşməsi olması, artıq XIX əsrdə Qarabağda başlanan fitnələrin, rus çarizminin əli ilə törədilən kirli oyunların və erməni bəlasının ifadəsi idi.

Klassik divan şairlərimizin yaradıcılığında aşıqın göz yaşını, həsrətini ifadə etmək üçün ənənəvi olaraq Ceyhun, Fərat və s. çayların adı verilsə də Nigari Azərbaycanın, xüsusən də Qarabağın çaylarının adını böyük sevgi ilə çəkir, onları şeirə gətirir:

Sirişkim yüzünə cəryan edər **Tərtər** kibi, zira,
Həvayi-**Bərgüşad** ilə sinəçakəmə dilbazəm (Nigari, 2010, 391).
Sanma ki, ahım odu **Tərtərə** təsir etməz,
Qarabağ içrə düşüb yaxmaya nəhri-**Tələki** (Nigari, 2010, 521).
Canımə çəkmiş fələk **Bərgüşadın** dağını,
Sönməz atəşi, ursan **Həkəri** irmağını (Nigari, 2010, 520).

Qürbəttə doğma Qarabağını xatırladıqca, şairin gözlərindən qanlı yaşlar axır, qəlbi odlanır:

Qan əgər, odlar tökər, Mir Nigari məgər
Yad qılubdur yenə yari-Qarabağını (Nigari, 2010, 521).

Nigari Leylisini arayan Məcnun kimi Qarabağ torpağında sevgilisini aradığını bildirir:

Costocu eylərəm ol mahı Qarabağ içrə,
Məcnunəm ki araram Leylini toprağ içrə (Nigari, 2010, 470)
Nola rəşkavəri-əhli-dili-Bağdad olsam,
Belə güllər ki saçar təb Qarabağ üzrə (Nigari, 2010, 477).
Məgər pərvərdeyi-sərvi qədindir, böylə kim bala,
Nigari, taği-alitək düşübdür Qarabağ üzrə (Nigari, 2010, 480).

Nigari bütün Qarabağı “firdövs-i-dilərə”, yəni ürəkaçan cənnətə bənzətsə də, sözsüz ki, orada ən sevdiyi, onun üçün ən üstün məqam olan Nigar xanımın doğulub böyüdüyü Qaraqaşlı kəndidir:

Firdövs-i-dilaradır gərçi Qarabağ, əmma,

Xoşdur Qarabağ içrə kuyi-**Qaraqaş** övla (Nigari, 2010, 496).

Bir çox mənbələrdə kəndin əsl adı “Qarağacli” olmuş, tələffüzdə dəyişikliyə uğrayaraq “Qaraqaşlı” şəklinə düşmüşdür. Qaraqaş toponiminə Nigari şeirində Nigar xanımın, şairin təbircə desək Şahnigarın, adı ilə bağlı rast gəlirik:

Neyləyim, ey yaran, bir lələzar
Tarimar eylədi arü varimi.
Bir ləbləri gülnar, adı Şahnigar,
Kəsdi taqətimi, ixtiyarimi.
Qarabağdan irəğ deyil maralım,
Səhrayi-qınağdə oynar qəzalim.
Qaraqaşlı elində Şirin misalim,
Şamü səhər çəkər intizarimi. (Nigari, 2010, 737)
Bir qönçeyi-gülün tarimariyəm,
Görüm abad olsun ol Qarabağı!
Bir gözəl kəbkin giriftariyəm,
Şənlik olsun dağı, bağı, ovlağı!
Gözlərimdən hər dəm qan-yaş tökülür,
Sərvtək qamətim yay tək bükülür.
Sinəmə çarpa dağlar çəkilür,
Yadıma düşdükə **Çilgəz yaylağı**.
Xublər huridir, mələkmənzərdir,
Sözləri şirindir, şəhdü şəkkərdir.
Cənnətül Mə’vadur, hövzi-Kövsərdir

Qaraqaş yaylağı, Həmzə bulağı (Nigari, 2010, 74).

Qarabağ mövzusu Nigarinin bütün yaradıcılığından qırmızı xətt kimi keçir. Qarabağ məhəbbəti, Qarabağ həsrəti Nigarinin heca vəznində yazdığı şeirlərində də tez-tez müraciət etdiyi mövzulardandır:

Ey Nigari, ömrüm irişdi yayə,
Salmadı başımə ol sərv sayə.

Can nisar eylərəm peyki-səbayə
 Xəbər versə bir gün Qarabağdan (Nigari, 2010,735).
 Eşqin kanı Qarabağdır məkanım,
 Bülbülü-şeydayam, cənnət yerimdir,
 Əzəl başdan **Qaraqaşlı** bustanım,
 İndi gülüstanım **Qarapirim**dir.
 Sinəmə çəkilən qara dağımdır,
 Yandıran aləmi gör nə çağımdır!
 Qara bağırim qanlı Qarabağımdır,
 Gözlərimdən axan yaşı-tərimdir (Nigari, 2010, 735).

Sonuncu şeirin ilk bəndində şairin “bustan” və “gülüstan” sözlərini işlətməsi, Sədi Şirazinin Şərqdə yüzillərlə dərslük kimi işlədilən “Bustan” və “Gülüstan” əsərlərinə işarədir. Şairin hazırda Ağdam rayonunun ərazisinə daxil olan Qaraqaşlıda(Qaraağacılı) Mahmud Əfəndidən dərs aldığı məlumdur. Yenə də Ağdam rayonu ərazisində olan “Qarapirim” kəndinə də “gülüstanım” deməsi şairin buradakı məşhur Qarapirim şeyxlərindən də təhsil almasını göstərir.

“Qanlı Qarabağım” deyərkən, Nigari hələ o dövrdə çar hökumətinin Qafqazda apardığı işğalçı siyasətin acı nəticələrini qabaqcadan hiss edən Seyyid Nigari şeirlərində Qarabağın taleyi haqqında öz nigaranlığını ifadə edirdi. Bu şeirləri oxuduqca sanki şairin Qarabağın düşmən tapdağı altında qalan dilbər guşələrini, yandırılan şəhər və kəndlərini dolaşan nigaran ruhunu görürdük. Bu ruh bizi zülmə və zalıma tabe olmamağa, vətən torpağını yağı düşməndən azad etmək yolunda birləşməyə çağırırdı.

Seyyid Nigarinin “Çaynamə” və “Nigarnamə” əsərlərində Qarabağın təsviri.

Nigari “Çaynamə” adlı məsnəvisində də Qarabağı ətraflı şəkildə təsvir edir, onun sərhədlərini qeyd edir:

Bir yer deyim, ismidir Qarabağ,
 Cənnət yeri abü şiri qaymaq.
 Bir mövzui-xoş, fərəhfəzadır,
 Dünyaya behişt desəm, səzadır...
 Qərbiyyəsi **Gögçə**, gahi-xuban,
 Şərqiyyəsi **Badikubi-Şirvan**.
 Sərhəddi-cənubisi **Ərəsd**ir,
Kür həddi-şimali, xoşnəfəsdir.
 Bu dairənin içində guya,
 Bir mərkəzi-can olubdu peyda...
 Zira ki, qədimi darimizdir,
 Sərmənzili-Şahnigarımızdır (Nigari,2012, 229).

Göründüyü kimi, burada Nigari Qarabağın dəqiq sərhədlərini müəyyənləşdirir, Qarabağ torpağını canın, ruhun mərkəzi adlandırır. Şair Qarabağda çoxlu turac, kəklik, qırqovul, şahin quşları olduğunu, hər tərəfinin yaşıllıq, meşə, bağ, çay və bulaqlarla dolu olduğunu, dağlarında ceyran, maral, dağkeçisi və s. vəhşi heyvanların yaşadığını qeyd edir. Eyni zamanda Qarabağın atları ilə də məşhur olduğunu, “Xosrov və Şirin” əsərindən məlum olan “Gülgün və Şəbdizin məqamı” olduğunu vurğulayır. Qarabağ torpağının zəngin bitkilər və heyvanlar aləmini vəsf edir. Güllü-çiçəkli yaylaqlarından, saf havasından, barlı-bəhərli torpaqlarından, Şirinə bənzəyən gözəllərindən bəhs edir. Qarabağı “behiştin həsəd apardığı yer” kimi dəyərləndirir.

Nigari Qarabağın tarixi keçmişinə də əsərlərində yer verir. “Xosrov və Şirin” dastanındakı Şirini tarixi şəxsiyyət kimi dəyərləndirir, onun “Qarabağın şahı” olduğunu qeyd edirdi.

Bir məmləkət, adı kim Qarabağ,
 Sərhəddi-cənubisi Qaradağ.
 Var idi ki, var imdi, ey can,
 Xubları, gözəlləri firavan (Nigari, 2012, 229).

Son beytdə, Qarabağın indiki gözəllərinin, qadınlarının Şirinin birbaşa varisi olduğunu vurğulayırdı.

Ol məmləkətin ol vəqt şahı,

Bir qız idi, leyk ərzi-mahı.
Ol doxtərin adı idi Şirin,
Göftarı şirin, kəlamı rəngin (Nigari, 2012, 229).

“Çaynamə” əsəri alleqorik bir əsərdir. Əsərdəki Samovar, Çay, Qənd, Süd, Qaymaq, Dudkeş, Qaşiq, Nəlbəki və s. personajlar hamısı müxtəlif təsəvvüfi anlayışlardır. Təsadüfi deyil ki, şair *qaymaq* dedikdə də ulu övliyaların, seyyidlərin yetişdiyi ocağı, Həzrəti-Əli və Fatimeyi-Zəhra övladı olan cəddinin, yəni babalarının ocağını - məşhur Cijimli seyyidlərini böyük ehtiramla yad edir.

Əz silsileyi-həbibə yekta,
Övladi-Əlivü ali-Zəhra.
Şahbazi-yuvayi-Balidəndir,
Dareyndə laübalidəndir.
Zəvvar qılur məzarı pürnur,
Ol yerdə odur ocağı-məşhur.
Hər ikisi cəddi-alimizdir,
Kuyində fəxri-balimizdir (Nigari, 2010, 779-780).

Şair ulu babalarının yaşadığı bu müqəddəs torpaqda olan övliyə türbələrinin, dini və tarixi abidələrin təsvirini verir:

Ol yerdə cənab **Malik Əştər**
Dəştində kəməndi-çərxi-çənbər...
Bir ali binadəndir o dilbənd
Məşhurdur adı **Qoşa Günbəd**.
O qəryədədir məzari-aşiq,
Əlqabi-şəhiri **Sarı Aşiq**.
Ol daireyi-Həkəri, Bərşad,
Eşqin yeridir buyurdu ustad (Nigari, 2010, 779-780).

Nigarinin doğma vətəninə sevgisi sonsuzdur. Şair “Nigarnamə” əsərində yazdığı bir qəzəldə aşiqin həsrətini, eşq yangısını ifadə etmək üçün məqsədli şəkildə yalnız yerli çayların adından istifadə edir:

Alamaz atəşi-hicranımı çayi-**Bərşad**,
Eyləməz sud bana çayi-**Həkəri**, nedəyim?
Eyləməz faidə suzanimə çayi-**Xaçin**,
Çayi-**Tərtər** dəxi söndürməz o nari, nedəyim?
Eyləməz çayi-**Ərəs** faideyi atəşimə,
Çayi-**Kür** söndürəməz nari-mənari, nedəyim?
Bəhri-**Zəxar** ilə eşq atəşi təskin olmaz,
Böylədir, lütfilə kim, yansa fənarı, nedəyim? (Nigari, 2012, 94)

Şair Qarabağı ilahi mərifətə çatma məqamı, səadətlərin məcmuyu, eşq xəzinəsi adlandırır, onun qeyri-adi təbii gözəlliklərini və mənəvi xüsusiyyətlərini mədh etməkdən yorulmurdu.

Bu gün Ali Baş Komandanımızın və qəhrəman Azərbaycan Ordusunun rəşadəti sayəsində Qarabağın yağı düşməndən azad olduğu üçün böyük övliyanın ruhu şaddır, inşallah! Əminəm ki, Qarabağın başına gələn qanlı hadisələri öncədən hiss edən və əsərlərində nigarançılığını ifadə edən Mir Həməzə Seyyid Nigari Həzrətlərinin bu duaları da müstəcəb olacaqdır:

Abad olsun o yer, zira xəndan olduğum yerdir,
Həvəsnaki-meyi-gülğuni-canan olduğum yerdir.
Abad olsun Qarabağ içrə ol yer, çünki cananın
Həbibanə qara qaşına qurban olduğum yerdir.
Abad olsun ki, ey Mir Nigari, çeşmi-dilbərdən
Alub dərzi-cünuni, əhli-irfan olduğum yerdir (Nigari, 2010, 163)
Görüm abad olsun ol Qarabağı..
Şənlik olsun, dağı, bağı, ırmağı (Nigari, 2010, 74)!

Ədəbiyyat

- 1.Seyyid Nigari. Divan, AMEA Əlyazmalar İnstitututu, B-3157/21601
- 2.Firudin bəy Köçərli, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, II cild, Bakı, 1981, səh.142
- 3.Pərvanə Bayram. Qarabağlı Seyid Mir Həməzə Nigarinin həyatı, yaradıcılığı və türkcə divanının poetik strukturu, Bakı, 2008 (avtoreferat)
- 4.Məhəmməd Məhəmmədcəlil, Fəriz Xəlilli. Mövlanə İsmayıl Siracəddin Şirvani. Bakı, 2003.
5. Humayi-Ərş, əlyazma, fotosurət
- 6.Humayi-ərş (Qarabağlı Şeyx Mir Həməzə Nigarinin Mənaqibnaməsi), Hazırlayan: M.Rıhtım, Bakı,2015
- 7.AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Cümg B - 1298
- 8.Nigari və Əskəri. Şeyrlər, AMEA Əlyazmalar İnstitutu, B – 3157
- 9.Mir Həməzə Seyyid Nigari. Divan, İstanbul 1883.
- 10.Mir Həməzə Seyyid Nigari. Divan, Tiflis, 1907.
- 11.Mir Həməzə Seyyid Nigari. Divani-Seyyid Nigari, İstanbul, 2003.Hazırlayan:Doç. Dr. A. Azmi Bilgin
12. Mir Həməzə Seyyid Nigari, Divan, Bakı, 2010, Hazırlayan: Nəzakət Məmmədli
13. Mir Həməzə Seyyid Nigari, Nigarnamə, Hazırlayan: Nəzakət Məmmədli, Bakı, 2012
14. Nigari Mir Hamza.Türk Ansiklopedisi, c.25, s.252.
- 15.Nəzakət Məmmədli. Əttar və Mövlana ənənələri Seyid Nigari yaradıcılığında, “Elm” qəzeti, Bakı, 2007, 17-24 dekabr sayları.

QARABAĞ FACİƏSİ CƏNUBİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA

Məmmədli Pərvanə Hacı qızı

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, fəlsəfə doktoru

Xülasə

Şimali Azərbaycanda-Qarabağda başlanan müharibə, Azərbaycan torpaqlarının itirilməsi, əhalinin qaçqına çevrilib doğma yurdunu tərk etməsi və bu ümumxalq fəlakəti ilk gündən ədəbiyyatda əks-sədasını tapdı: Güneyli şairlər səs-səsə verib vətənin Qarabağ fəlakətinə, bu milli ağrıya tərcüman oldular.

Azərbaycanın zorla cəlb olunduğu Qarabağ müharibəsində torpaqlarımıza, xalqımızın mənəviyyatına, qürur və namusuna edilən təcavüzlər Cənubda yaranmış onlarla əsərlərdə öz yangılı ifadəsini tapdı.

Açar sözlər: Qarabağ faciəsi, Cənubi Azərbaycan, ədəbiyyat

Abstract

The war in Northern Azerbaijan - Karabakh, the loss of Azerbaijani lands, the resettlement of the population as refugees and this nationwide catastrophe were reflected in literature from the first day: southern poets did not turn the blind eye to the Karabakh catastrophe- national pain.

Aggression against our lands, morality, pride and honour of our people in the Karabakh war found its fiery expression in dozens of works in Southern Azerbaijan

Keywords: Karabakh tragedy, Southern Azerbaijan, literature

Hər dəfə xalqımızın faciələri, ərazilərinin işğalı səbəbləri ilə bağlı materialları, tarixi sənədləri araşdırarkən belə bir qənaət yaranır ki, tariximizin bütün qanlı səhifələri Azərbaycanın Rusiya ilə İran arasında bölüşdürülməsinə gətirib çıxarmış Gülüstan və Türkmənçay müqavilələrindən başlayır.

Azərbaycan tarixinin böyük bir hissəsi İranla, daha dəqiq desək, Cənubi Azərbaycanla bağlıdır. Amma Azərbaycanı iki əsr bundan əvvəl ayırırsalar da xalq həmişə mənən bir olmuşdur.

Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızı iki əsr ərzində hakimiyyət "farslaşdırmağa" çalışıb. Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, İranda yaşayan azərbaycanlıların ana dilində təhsil almaq, qəzet və jurnal çap etdirmək müstəqil teatra, radio və televiziya sahib olmaq hüququ əllərindən alınıb.

Şimali Azərbaycanda-Qarabağda başlanan müharibə, Azərbaycan torpaqlarının itirilməsi, əhalinin qaçqına çevrilib doğma yurdunu tərk etməsi və bu ümumxalq fəlakəti ilk gündən Güneydə əks-sədasını tapdı: Güneyli şairlər səs-səsə verib vətənin Qarabağ fəlakətinə, bu milli ağrıya tərcüman oldular. Müharibə başladığı ilk aylardan qəzet və dərgilər Qarabağ mövzusunda yazılan şeirlərə öz səhifələrində geniş yer verdi.

Azərbaycanın zorla cəlb olunduğu Qarabağ müharibəsində torpaqlarımıza, xalqımızın mənəviyyətinə, qürur və namusuna edilən təcavüzlər Cənubda yaranmış onlarla əsərlərdə öz yangılı ifadəsini tapır.

Həsən Məcidzadə Savalanın, Kərim Məşrutəçi Sönməzin, Mustafa Quluzadənin, Haqbəyi Saplagın, Yusif Bəhnəmunun, Dalğının, Əhəd Fərəhmənin, Dəmirçioğlunun, M.H.Elminin, Solmaz Fəhminin, Həmid Məmmədzadənin, Teymur Pirhaşiminin, İsmayıl Hədinin və başqalarının əsərlərində öz kəskinliyi ilə seçilir

Savalanın «Qarabağ-Allahü-əkbər», M.H.Elminin «Ey Qafqazın qartal elləri», Dəmirçioğlunun «Qarabağım, el dayağım», Sönməzin «Qarabağ şikəstəsi», Qartalın «Qarabağ haqda», Dalğının «Canım Qarabağ», M.Quluzadənin, «Qarabağ», Ə.Fərəhməndinin «Qarabağ bayatıları» və s. şeirlərində cənublu şairlər Azərbaycan torpaqlarının erməni fitnəkarları tərəfindən zəbt olunmasına qarşı çıxır, bu ədalətsiz müharibəni törədənləri lənətləyirdilər.

Solmaz Fəhmi «Azərbaycandadır» şeirində ittihamedici bir poetik dillə dünya xalqlarına, o cümlədən müsəlmanlara müraciət edərək Azərbaycanın böhran içində çırpındığını xəbər verir, düşməne havadarlıq edən qüvvələrin qəsdini açıb söyləyir:

Erməni rusla olub əlbir müsəlman xalqını

Eyləyib öz qanına qəltan Azərbaycanda.

Etməsəniz yardım, bilin, Livan Azərbaycanda [3,N85, 1992, s.22].

Yusif Behnəmun (Dalğın) «Canım Qarabağ» şeirini Qarabağda doğma torpağı uğrunda vuruşan igidlərə ithaf edir. Şairə görə, düşmən bizim ana torpağımıza olan böyük sevgimizi qısqandıqından xəyanətə əl atmışdır. Lakin yağı düşmən yanılır:

Yabançı məni yurduma qısqandı

Rəvayətimi, tariximi dandı

Özünü yerli, məni yersiz sandı

El mənimdir, vətən mənim dil mənim

Yabançıya qucaq açmaz vətənim [1,N92, 1994,s.126-127).

M.Quluzadə isə öz şeirində düşməne nifrətini belə açıqlayır:

Yenə fitnə odu alovlanıbdı,

Düşmənlər cövründən fəqan edirəm.

Ürəyim alışır, od tutur canım

Kafir əlin açıbdı sənün üstünə

Ey məzlum vətənim, Azərbaycanım [4, N88,1993, s.104].

K.M.Sönməz «Qarabağ şikəstəsi» şeirində məşhur el havası olan "Qarabağ şikəstəsi"nin ecəzkar qüdrətindən bəhs edir. Şair qədim dövrdən bəri xalqın qəlbindən süzülüb gələn xalqın sevinc və kədərini özündə yaşadan "Qarabağ şikəstəsi"ni əyilməz qarabağlıların rəmzi mənasında verir:

Nəhayətdə,

Gücüm güclərinə çatmayanda

Yenə də əyilmədim

Sındım fəqət Şikəstə oldum
Oldum müqavimət usturası
Zorun qarşısında sinan, Lakin,
Əyilməyən Qarabağ şikəstəsi [15, N67,1988,s.81].

B.Rəsulvənd oğluna müraciətlə yazdığı «Qarabağ mərsiyəsi» şeirində indiki Qarabağ qırğınının əsrin əvvəllərindəki hadisələrin təkrarı olmasını xatırladır. Poetik dillə tarixə müraciət edib Urmiyada 10 min nəfər türkün ermənilər tərəfindən öldürüldüyünü, Səlməsda 1500 türkün yandırıldığını, yalnız yazılardan deyil, qocaların dilindən də eşitdiyini söyləyir [12, N85, 1992, s.73].

Qarabağ hadisələrinə həsr olunmuş şeirlərdə vətən oğullarına ünvanlanan cihad xarakterli misralar da səslənir. Şair Savalan «Qarabağ Allahü-əkbər» şeirində yazır:

Haydı qardaş, sən yüyür, kəs kafərin murdar əlin
Gör bu islam torpağım Allah sayağımıdır mənim! [14,N87,1993,s.122].

Torpağın ilahiyə bənzədilməsi nəinki Azərbaycan, bəlkə dünya ədəbiyyatında oxşarı olmayan bənzətmədir və bu Qarabağ dərdinin Güney üçün nə qədər ciddi olduğunu göstərir. [7, Məmmədli P. s.76].

Məhəmməd Muğanlının «Araz çayı» şeirində də düşmənə nifrət, yurda sevgi hissləri çox güclüdür:

Araz çayı, yol aç bizə, biz o taya keçməliyik!
Tüfəng yoxsa, dişimizlə düşmən başın kəsməliyik.
Biz də bu gün şəhadətin qızıl qanın içməliyik,
Araz çayı, yol ver bizə, biz bu çayı keçməliyik [9,N86,1992,s.54].

O, dostlarını əlbir olub Qarabağı müdafiyyə, qardaşlarının dar gününə yetməyə çağırır:

Durun igidlər, yatmayın, yuxulamaq haramdır bizə
Açıq görüb düşmən yolun, səhər gələcək
Təbrizə Vay o günə, vay da bizə, onda gələk biz də dizə
Qalx ayağa, qəhrəman el, düşmən başın biçməliyik
Araz çayı, yol ver bizə, biz bu çayı keçməliyik! [9, N86, 1992, s.54].

Azərbaycanın zorla cəlb olunduğu Qarabağ müharibəsində torpaqlarımıza xalqımızın mənəviyyatına, qürur və namusuna edilən təcavüzlər Cənubda yaranmış onlarla bayatıda öz yangılı ifadəsini tapır.

Qarabağ müharibəsinin ilk günlərindən şair Əhəd Fərəhməndi yazdığı bayatılarda bu janrın klassik deyim tərzini müasir mövzu ilə məharətlə birləşdirir:

Qarabağın tayı yox,
Kamanı var, yayı yox,
Zülm əlindən bağırrı
Harayına hayı yox.
Düşmən gözü dolacaq,
Açan gülü solacaq.
İgid yurdu Qarabağ
Yenə bizim olacaq [1, N88, 1993, s.17].

Nəsrədə də Qarabağ faciəsi, Azərbaycan xalqının haqq səsinin boğulması, bu ədalətsiz müharibənin doğurduğu nisgil aparıcı mövqe tutur. Teymur Pirhaşiminin

«Varlıq»da nəşr olunmuş «Qarabağ şikəstəsi» oçerkində Qarabağ faciəsindən bəhs edilir. Yazıçı janrın spesifik imkanlarından bacarıqla istifadə edərək Azərbaycan xalqının bu böyük milli kədərini inandırıcı və təsirli verməyə müvəffəq olmuşdur [12, s.116).

“Mən bu sətirləri göz yaşlarımın qarşısını ala bilmədən yazıram və bu anda Allah-Təaladan xalqımıza qurtuluş, ya da özümə ölüm istəyirəm... Bu gün Arazın quzeyindəki dindaş və soydaşlarımız, yəni qardaşlarımız bir faciə və soyqırımına (qətlam) məruz qalmışlar, Həm də böyük bir dövlət və ya güclü bir millət tərəfindən deyil, bütün tarix boyu himayəmiz altında yaşayan, və ədalətimiz sayəsində bütün insani haqlardan faydalanan ermənilər tərəfindən!”(6, s.27)

Bu müraciət İrandakı Qarabağ müsəlmanlarına yardım Komitəsinin sədri Cavad Heyətin dünyanın bəzi dövlət başçılarına ünvanladığı məktubdan götürülüb. Məktubu həyəcansız oxumaq mümkün deyil. Cavad Heyət həmin məktubda Azərbaycanı düşdüyü fəlakətli vəziyyətdən çıxarmaq üçün səyləri gücləndirməyə, böyük dövlətlərin silahları ilə təcürdən dırnağadək sulahlanmış ermənilərin qarşısında azərbaycanlıları müdafiə edib soyqırımına mane olmağa çağırırdı. Müraciətdə deyilirdi: "Silahsız, ordusuz və əsarətdən yenicə çıxmış qardaşlarımızı yalqızımı buraxmalıyıq?! Erməni-daşnaq ordusunun onların yurdlarına həyasızcasına təcürünə, qadın və kişilərini, qoca və uşaqlarını acından öldürmələrinə tamaşaçıyıq?! Bu bizlərin şərəfinə, türklüyə və müsəlmanlığa, nəhayət insanlığa yaraşarmı? [6, s.25]

Şəxsən Türkiyənin sabiq prezidenti Süleyman Dəmirələ ünvanlanan, ancaq müraciət obyektinə qat-qat geniş olan açıq məktubu xalqına qurtuluş yolları arayan vətəndaş yazığının arxasında böyük dövlətlərin durduğu erməni işğalına qarşı dünya ictimaiyyətinə etiraz səsi və ədalətli tələblərin ifadəsidir. Məktubda göstərilirdi ki, "məmləkətimizin başına gətirilən bu faciə böyük bir millət və ya güclü bir dövlət tərəfindən deyil, bütün tarix boyu himayəmiz altında dolanan və ədalətimiz sayəsində bütün insani haqlardan faydalanan ermənilər tərəfindən" açılmışdır. [6, s.24-26]

Məktubda azərbaycanlıların başına gətirilən faciələr açıqlanır və onun - müəllifin səsinə səs veriləcəyinə ümid və əminlik ifadə olunurdu: "Təəssüf ki, yenicə istiqlala və hürriyyətə qovuşduqdan sonra bir gün rahat nəfəs almamışlar: üstəlik əmniyyətlərin, dolanışqlarını, yurd yuvalarını hətta canlarını da itirməkdədirlər. Əcəba daima davam edən bu ölüm təhlükəsindən qurtulmaq üçün nə etsinlər? Təkrar rus boyunduruğunamı düşünlər, təbii ki, bunu nə özləri, nə Türkiyə, nə də İran və xüsusilə bizlər təhmil edə bilərik. Bu halda vaxt keçirmədən onların yardımına gedək və qardaşlarımızı bu zülm, yanğı və qırğından qurtaraq. Öz şərəf və heysiyyətimizi də qoruyaq". [6, s.24-26]

H.M.Qəribin (Həmid Məmmədzadə) Qarabağ mövzusunda həsr olunmuş «Qəbirləri sökürdülər» hekayəsi də çox təsirlidir [9,N65,1987,s.22-29]. Hekayədə bir cənublunun təsadüfən bir qarabağlı tələbə ilə rastlaşıb birlikdə gizli yolla yaxın vaxtlarda işğal edilmiş kəndlərinə gedərkən yolda gördükləri hadisələrdən danışılır.

Sakinlər tərəfindən tərək olunmuş kənd qəbiristanlığında böyük bir buldozeri görən oğlanlar çox təəccüblənirlər. Qəbiristanı nəzərdən keçirərkən çoxlu sökülüb dağıdılmış qəbirlər görürlər... Müəllif hekayədə oğlanların birinin dili ilə bu günümüz üçün çox maraqlı olan bir tarixi faktı yada salır:

«I Dünya savaşından sonra Osmanlı İmperiyası gücdən düşəndə ermənilər bundan istifadə edib «Böyük Ermənistan» yaratmaq xəyalına düşür. Paris Sülh Konfransına və Fransa, İngiltərə, ABŞ dövlətlərinin başçılarına müraciət edib Anadoluda ermənilərin əksəriyyət təşkil etdiyini iddia edərək oranın ermənilərə verilməsini istəyirlər.

Amerika prezidenti Vilson general Harvurtun başçılığı ilə yaradılmış heyətə həmin ərazinin əhalinin tərkibini yoxlamağı tapşırır. Ərzrumda bu heyəti bələdiyyə rəisi Zakir bəy qarşılımış və qonağı kabinetindəki pəncərə önünə çağıraraq yaxınlıqdakı qəbiristanları və kiçik məzarlığı göstərmişdi: «Bunlar hamısı türk qəbirləridir, şəhərin digər yerlərində 10 belə qəbiristanlıq da var, o da erməni məzarlığıdır. Ermənilər ölümləri yemədiklər ha!» [7, N65,1997,s.22].

Ədəbiyyatşünas alim kimi şimalda və cənubda yaxşı tanınan Həmid Məmmədzadənin nəsr sahəsində də uğurlu örnəklər yaratdığı bir daha şahidi oluruq. Müəllif kiçik bir hekayədə ermənilərin tarixən keçdiyi saxtakarlıq yolunu, iddialarının əsassızlığını sənətkarlıqla canlandırır bilir. Yazığının tarixə müraciəti hekayəyə bir sənədlilik, inandırıcılıq ovqatı da bəxş edir. Hekayədə göstərilir ki, həmin o iddialı ermənilər «dünənki səhvlərini» düzəltməyə çalışır. Qarabağdakı azərbaycanlı qəbirlərini söküb izini itirməyə səy göstərilir. Təkcə qəbirlərini?! Varlıq. Hələ neçə illər öncə təkcə Qarabağda deyil, bütün Azərbaycanda mədəniyyət abidələri üzərində öz xeyirlərinə "düzəlişlər" edən xüsusi təlim keçmiş erməni ustalarına fürsət düşdükcə onları mədəni surətdə oğurlayıb Azərbaycandan uzaqlarda özünüküləşdirən erməni "sənətkarlarına" Azərbaycanda o qədər də əhəmiyyət vermirdilər. Lakin onların iştahası getdikcə çoxaldı. Onlar Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsinə sahib çıxmaq üçün iddia qaldıraraq Qarabağı Azərbaycandan ayırdılar. Tarix saxtakarlığı sevmir, həqiqət gec də olsa bir gün üzə çıxacaq!!!

Huşəng Cəfəri Vətənimizin Güneyinin səs bayrağıdır. Xalq içində çox sevilən şair də Tovuz və onun ətrafındakı hadisələrə biganə qala bilməyib. 30 ildə görünməmiş bir tarixi hadisə yaradan, xalqı silkələyib oyadan, bir araya gətirən günümüzdə əfsanələşən şəhid general Polad Həşimovu hörmətlə anır, tezliklə Qarabağı qaytarmağı arzulayır. Öz səsi ilə sosial şəbəkələrdə söylədiyi şeirindəki kövrək sətirləri ixtiyarınıza veririk:

Bu nə işdi gəlib bizim başımıza.
Niyə verdiz çaqqallara meydanı?
Daşnaq deyir - Qarabağ bizimdir?
Haray çəkib bağırırım burdan mən,
Nə vaxtadək düşmən qanımızı soracaq
Bir ləhzə icazə versələr erməninin torpağını yaxarıq,
külə döndərrik!
Ərməninin zülmü başa çatacaq
Bir gün Qarabağa Türklər dolacaq
Qarabağ bizimdir, bizim olacaq!!! [8, s. 54]

Cənubi Azərbaycan sonuncu 44 günlük müharibədə çox fəallıq və canıyananlıq göstərdilər. 10 günün içərisində bu sahədə az qala 20 ilin təbliğat işini apardılar. İrandan Ermənistanı silah daşıyan yük maşınlarını təqib edib rəsmi hökumətin siyasətini tənqid etdilər. O günlərdəki plakatlardan birində yazılanlardan;

"Gəl qardaşım meydana
Silah gedir İrəvana
Azərbaycan yan-yana
Nurduz gərək bağlana

Təbrizdə yaşayan azərbaycanlıların əsas qürur mənbəyi "Traktorsazi" (Tirəxtur və ya Tıraxtur) futbol klubudur. Hazırda bu klub İranda yaşayan Azərbaycan türklərinin kimlik mübarizəsinin simvollarından birinə çevrilib. "Traktor" azarkeşləri həm Cənubi Azərbaycanın, həm də Azərbaycan Respublikasının problemlərini öz məsələləri hesab edirlər. Stadionda Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin və ətraf rayonların ermənilər tərəfindən işğalına etiraz əlaməti olaraq tez-tez "Qarabağ bizimdir, bizim olacaq" şüarını səsləndirirlər. [8, s 49]

Cəsərlə demək olar ki, Qarabağ müharibəsinin bədii inikasında Güney poeziyası şimalda yaranan ədəbiyyatdan əsla geri qalmamış, bu hadisəni o taylı, bu taylı Azərbaycanın milli fəlakəti, dərdi kimi qəbul etmiş, Qarabağ mövzulu poetik örnəklər Azərbaycan poeziyasını zənginləşdirmiş, ona yeni çalarlar gətirmişdir.

Ədəbiyyat

1. Beynəmun Y.(Dalğın) Canım Qarabağ (şeir). « Varlıq ». 1994, say 92. s. 126-127.
2. Fərahməndi Ə. Bayatılar. « Varlıq », 1993, say 88, s. 17.
3. Fəhmi S. Azərbaycandır. « Varlıq ». N85,1992,s.22
4. Quluzadə M. Qarabağım .« Varlıq ». 4, N88,1993,s.104
5. Hacı qızı P. (Məmmədli P.) Qarabağ fəryadı "Varlıq"ın səhifələrində. «Elm». 1994. № 5,25 may.
6. Heyət Cavad. Cavad Heyətin Türkiyənin Cümhur başkanı Süleyman Dəmirələ açıq məktub. « Varlıq ». 4, N88,1993,s.104
7. Məmmədli P. « Varlıq » jurnalında ədəbiyyat məsələləri. Elm 2000, s.116-122.
7. Məmmədli P. Cənubda ədəbi proses "Ədəbi proses – 2019", Hədəf. 2020, s.49-65
9. Muğanlı M. Araz çayı (şeir). « Varlıq ». 1992. say 86. s. 54.
10. Məmmədzadə Həmid «Qəbirləri söküdümlər» « Varlıq ». N65,1987,s.22-29.
11. Pirhaşimi T. Qarabağ şikəstəsi. "Varlıq" 19,N67,1988,s.81-84
12. Rəsulvənd B. Qarabağ mərsiyəsi "Varlıq" N85,1992,s.73
13. Savalan H.M. Qarabağ (şeir). «Şəhriyar». 1993, 8 aprel.
14. Savalan H.M. Qarabağ-Allahu Əkbər (şeir). "Varlıq" 1993. say 87. s.28
15. Sönməz . Qarabağ şikəstəsi.(şeir) "Varlıq" N 67,1988,s.81

ELÇİN İSGƏNDƏRZADƏNİN POEZİYASINDA I QARABAĞ MÜHARİBƏSİNİN ƏKSİ

Məmmədova Bahar Hüseynəli qızı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Xülasə

Doxsanıncı illər ədəbi nəslinə mənsub olan Elçin İsgəndərzadənin poetik yaradıcılığı çox zəngindir. O, müxtəlif mövzularda qələmini sınaıyıb. Lakin keçən əsrin 90-cı illərinin xüsusi mövzuları da vardı: Müstəqillik uğrunda gedən mübarizə və itirilmiş müqəddəs Qarabağ torpaqları. Bu mənada Elçinin poeziyasında Vətənin obrazı xüsusi yer tutur. Onun istər şeirlərində, istərsə də poemalarında Vətənin tərənnümü əsas qırmızı xətt kimi keçir. Bu məqalədə onun vətən şeirləri: “Qürbətə uçurdum şeirlərimi”, “Qanlı şeir”, “Sevdalı gilənar yarpağı”, “Qan”, “Qalırımı” və s. poemaları: “Şahmar şikəstəsi”, “Məmməd Araz qayası” və s. seçilmiş və təhlilə cəlb edilmişdir.

Məqalədə, həmçinin, şairin yaradıcılığı haqqında yazan filologiya elmlər doktoru Vaqif Yusiflinin, Xalq şairlərindən Məmməd Arazın, Nəriman Həsənzadənin, yazıçı Qərib Mehdi və bir neçə müəllifin fikirlərinə də istinad edilmişdir.

Açar sözlər: Elçin İsgəndərzadə, Qarabağ, Vətən, poeziya, obraz, tərənnüm

Summary

The poetry of Elchin Iskanderzadeh, who belongs to the literary generation of the 90s, is vibrant. He wrote on various topics. But there were also themes from the 90s of the last century: The struggle for independence and the lost sacred lands of Karabakh is a case in point. In this sense, the image of the Motherland occupies a special place in Elchin's poetry. The theme of glorification of the Motherland runs like a red thread in his poems. This article is selected and analyzed his poems about the Motherland - "I sent my poems to a foreign land", "Bloody poem", "Cherry leaves in love", "Blood", "Does it stay", "Shahmar's shikeste", "The Rock of Mamed Araz" and his other works.

The article also mentions the views of those who wrote about the work of the poet- PhD of Philology Vagif Yusifli, People's poets Mammad Araz, Nariman Hasanzade, writer Garib Mehdi and several other authors.

Keywords: Elchin Iskanderzade, Karabakh, Motherland, poetry, image, chanting

Şair, tərcüməçi, Texnika elmləri doktoru, professor Elçin İsgəndərzadə 90-cı illər ədəbi nəslinə mənsubdur. Onun ilk kitabı olan “Yaşamaq dərsi” 1996-cı ildə çap olunaraq oxucularına çatdırılıb. Şairin təbii, səmimi, real həyatı əks etdirən poetik yaradıcılığı çox zəngindi. O, müxtəlif mövzulara toxunub. Çoxçalarlı mövzularda qələmini sınaıyıb. Lakin unutmayaq ki, 90-cı illərin baş mövzusu Vətən, onun müstəqillik uğrunda apardığı mübarizə, işğal olunan Qarabağ və qaçqın-köçgünlərin problemləri idi.

Demək, E. İsgəndərzadənin də bir şair olaraq baş mövzusu Vətən və onun ağır yükü, keşməkeşli həyatı olub. Şuşada doğulan, Ağdamda böyüyən Elçinin poetikasından Qarabağ dərdi, ağrısı, yangısı qırmızı xətt kimi keçir. Şairin bu mənada “Qürbətə uçurdum şeirlərimi”, “Qanlı şeir”, “Sevdalı gilənar yarpağı”, “Qan”, “Qalırımı”, “Qızılgül ləçəyinə yazılmış duyğular” və onlarca bu kimi şeirləri diqqəti çəkir:

Oğul odu Qarabağlı ola
Və günlərin bir günü
Gedib çıxıx Dördyola...
Öndə Ağdam, qənşər Şuşa... [2, 21]

Dörd yolun ayrıcında qalan şairin lirik qəhrəmanı doğulub, böyüdüyü torpağa gedə bilmir. Çünki yağı düşmən yolları da, hər bəndi, bərəni də kəsib. “Ürək qanlı bir çiçək, // Könül sınıq bir şüşə... // Ümidin qolları bağlı, // bütün yolları bağlı...” – deyir lirik qəhrəman.

Şair dostu, eloğlusu Əbülfət Mədətoğluna müraciətən yazdığı “Sevdağlı gilənar yarpağı” şeirində Elçin Vətən ağrısını belə təsvir edir:

... Vətən - başımın bəlası...
İndi mən dərdin oğluyam,
Balam dərdimin balası... [2,27]

Xalq şairi Məmməd Araz Elçinin poeziyasını, xüsusilə Vətən mövzulu əsərlərini yüksək qiymətləndirib: ” Bədii, poetik sözün ilahi dəyəri hamıya bəllidir. Bədii sözün dəyərini, qiymətini bilənləri SÖZ həmişə müqəddəs ucalığa yüksəldib... Şübhəsiz ki, həmin yüksəlişin poetik məkanını müəyyənləşdirən Allah vergisidi... Bu baxımdan gənc şair E. İsgəndərzadənin poetik ilham mayasınının Allah vergisi olmasını mən çoxdan, lap əvvəldən duyub hiss etmişdim”. Daha sonra Xalq şairi Elçinin Vətən şeirlərinə də toxunur: “ Elçinin şeirlərində Vətənə, torpağa dogma, mərhəm münasibət bütün tarixi çalarlarla, yəni onun dünənə baxış, bu gününə qayğı və sabahına narahatçılıq hissləri, vətəndaşlıq yangısı ilə poetik şəkildə əks olunur”. [6. 5-6]

Yurd oğulsuz, oğul yurdsuz,
Olurmu, qardaş, olurmu? [2, 31]

Öz dogma yurdundan, torpağından didərgin, qaçqın, köçgün düşən şair bunu heç cür qəbul edə bilmir. “Bu qızmar yay günündə sümüklərim üşüyür, // Qarabağ kəhərləri buxovlarda tövşüyür...” – deyir şair.

Filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusifli Elçinin yaradıcılığından bəhs edərkən yazır: “ O, huşyar gözü ilə ətrafında baş verən hadisələri izləyir, təbii ki, bunlardan təsirlənir və içindəki təəssüb və acıları şeirə çevirirdi. Həm də bu dövrənin, ölkədə baş verən neqativ halların bitəcəyinə, ən ümdəsi isə itirilmiş torpaqlarımızın alınacağına ümidlərlə yaşayırdı”. [9, 27-28]

Düşmən əsirliyində qalan dağlar hər gecə şair yuxusunun qonağı olur. Gecələr o torpaqların hər otunun, çiçəyinin həmərsin qoxusu Ayı da yer üzünə endirir: “ O qərib dağların ruhu girər şair yuxusuna, // Gecə ay da uçub gələr bir həmərsin qoxusuna!”

Qarabağ torpağının yetirdiyi yaradıcı insanlara – Famil Mehdiyə, Aqil Abbasa, Əbülfət Mədətoğluna, Qulu Ağsəsə, İlham Qəhrəmana ... üzünü tutan şair sanki dərdini, ağrı-acısını onlarla bölüşür. “Hayana baxırsan zülmət... hayana baxırsan qaranlıq, // Qaranlıq, zülmət, qan və qaçqınlıq.. // - Ehey! Hardasınız, ehey, İnsanlıq!” Qarabağı bürüyən qaranlıq, qan insanlıqdan uzaq düşüb,- düşünür şair.

“Elçinin həyat və yaradıcılıq marşurutu belədir: Şuşa – Gəncə - Bakı - Dünya. Elmdə professor səviyyəsinə çatıb. Şairliyi ondan geri qalan deyil. Onlarla kitabın müəllifidir. Xeyli sayda əsərləri xarici dillərə tərcümə olunub. Haqqında kitablar yazılıb...” [4, 17] Bu sözlərin müəllifi Gəncədə şairin müəllimi olmuş yazıçı Qərib Mehdidir. Yazıçı daha sonra yazır: “Elçinin poeziyasında vətəndaşlıq hissləri, çağırışları çox güclüdür. O, erməni işğalçılarının Qarabağda törətdiyi ağrı-acıları yaşasa da, heç vaxt ruhdan düşmür.” [4, 59]

1997-ci ildə yazılan “Haray, Malibəylim, haray” şeri bu günümüzlə necə səsləşir:

Bu gün, sabah qovuşarıq inşallah,
Haray, Malibəylim, haray !!! [2, 67]

E. İsgəndərzadə dünyanın bir çox ölkələrini gəzib, onlara şeirlər həsr edib. Qərb ölkələri, Şərq dünyası, Amerika həyatı onun bir çox əsərlərində öz bədii həllini tapıb. “Qırx qapılı dünyanın otuz doqquzundan keçdim... // Qırxıncı qapıdayam,- yenə bu talehi seçdim...” - deyən şair nədən, kimdən, haradan yazır yazsın, mütləq ordan Vətən boy verir:

Parisdə Yenisey meydanından keçirəm,-
Şuşada dolaşır Xarıbülbül sevdağlı xəyalım... [2,193]

“Sənət hansı məkanda, harada yaranmasından asılı olmayaraq beynəlmiləl hadisədir. Bu mənada, sənətkar da mahiyyət etibarlı ilə dünya vətəndaşı, planetar düşüncə daşıyıcısıdır. Hamının qəbul etdiyi bu həqiqətin təməlinə zərif bir sirr yatır: Hisslərin dili ümumbəşəridir!” [5, 8-9]

Bu qəbildən olan şairin “Trabzon”, “İstanbulda Orxan Vəlini düşünərkən”, “Moskvada ilk bahar”, “Bir Misir gözəlinə”, “Buxaresdə yağış”, “Nevanın sahilı”, “Fələstinli Xalidin havası” kimi şeirləri çox diqqətəlayiqdi.

“Fələstinli Xalidin havası” şeirində şair Fələstinli qaçqın Xalidlə Qarabağ qaçqını Məmmədin taleyini müqayisə edir. Doqquz uşaq atası Xalid kədərin “tunc heykəli”nə dönüb minarələrin kölgəsində. O, Fələstin şairlərinin dərdli, ələmli, düşmən tapdağında inləyən Vətən şeirlərini dua kimi oxuyur. Şair özü də dua edir: “İlahi, sən özün qoru Fələstin şairlərini, // Fələstin göylərini, Fələstin körpələrini, // ...Fələstin didərginlərini...” Bu qaçqınlıq, didərginlik həyatını qarabağlı Məmməd də yaşayır:

Qarabağ qaçqını Məmmədə
Yaman oxşayır fələstinli Xalid...
Onun da gözlərində bir cüt Xarıbülbul
Qan içində ölümə gülümsəyir elə bil... [2, 189]

“Elçinlə Xalidin – müəlliflə qürbət qəhrəmanının dərd şərikliyi, tale oxşarlığı var... Şairin uçarlı fikri, xəyalı bir şüa kimi Şuşadan sıyrılararaq bir Günəş kimi bütün dünyaya yayılır... Elçin İsgəndərzadə bir söz arısı olaraq Dünyanın uzaqlarına, ucqarlarına qədər uça bilir”. [4,56-57] Elçin bir alim kimi Avropa, Asiya ölkələrində elmi konfranslarda, simpozimlarda iştirak edir. Lakin bu anlarda belə şair Elçin alim Elçini tərək etmir. Şair Elçin istər Qərbi Avropada – Almaniya, Fransa, Polşa, istər Suriyada, Fələstində, ya Monqolustanda, Çində olsun mütləq xalqların dərd yükünü ədəbiyyata gətirir və bəşəri nəticə çıxarmağı bacarır. Real həyat hadisələrini poetik şəkildə əks etdirən şair az sözlə böyük mətləbləri səmimi və ustalıqla ifadə edə bilir. İstər heca vəznində, istər sərbəst formada, fərq etməz, Elçin ağır yüklü fikirlərini, düşüncələrini misralara hopduraraq sağlam şəkildə oxucusuna ötürür. “Elə dəyərlər var ki, o bütün Türk dünyası üçün müqəddəsdir. Torpağını bir an belə olsun düşmən tapdağında görmək istəməyən, buna dözə bilməyən, buna səbri-qərarı çatmayan Türk, digər Türk yurdlarındakı qardaşlarına bir haray salıb, ocaq çatıb köməyə səsləyir, bu dar günündə hamının bir olmasını, düşməyə qarşı savaşmasını istəyir”. [8, 38]

Şairin “Ürəyimin sevda türküləri” adı altında yazıb topladığı şeirləri də də çox maraqlı doğurur. “Qazi türkü”, “Ovqat türkü”, “Vətən Türkü”, “Savaş türkü”, “Vüsal türkü”, “Müjdə türkü”, “Türklər türkü”... cəmi otuz iki türkü Elçin poeziyasının inciləridir, - desək, səhv etmərik. Hər türkü bir mövzuya həsr olunub. “Vətən türkü” şairin böyük arzusunu ifadə edir.

Ya Qələbə, ya da Ölüm,
Qoşul sözümlə-sözümlə! [2, 140]

Qarabağa gedən yol döyüşdən, savaştan keçir. Bunu bilən şair ya Qələbə, ya da Ölüm deyir. Əgər bu yolda şəhid olarsa son arzusunu, vəsiyyətini də edir: “Qaldır döyüş bayrağını, hayqır zəfər sorağını, Ölsəm, Şuşa torpağını səpin gözümlə-gözümlə...” “Savaş Türkü”, “Müjdə türkü”, “Vüsal türkü” isə “Vətən türkü”nün ideya-siyasi, poetik davamıdır. Digər türklər Vətən torpağının çiçək təbəssümüdür. Vətənin ovqatı, tərənnümüdür.

“Bu türklərin hər biri ayrıca bir məzmunla malikdir və deyək ki, bu türklərdə Rəsul Rzanın “Rənglər” silsiləsinin yaradıcı təsiri hiss olunur. Yəni Elçin İsgəndərzadə assosiativ şeirə müraciət edir... Rəsul Rzanın silsiləsi ilə “Türklər”i birləşdirən də assosiyasiyaya meyildir”. [9,64]

“Ebrülər...Ebrülər...” adı altında toplanan şeirlər şairin Vətən – Dünya – Kainat haqqında fəlsəfi düşüncələrinin, duyğularının məcmudur.

“Elçin İsgəndərzadənin yaradıcılığında Şuşa harayını eşidirəm. O, Xarıbülbulün əvəzinə oxumalı, qarlı Qızılgülün yerinə danışmalıdı... O, üzünü tək bir oxucuya yox, bütün türk dünyasına tutub danışır, tanıdığı şəxsiyyətlərə müraciət edir. Gah ürək sözünü, gah da əsrin sözünü deməyə çalışır”. [7, 5-6]

E. İsgəndərzadənin irili-xırdalı iyirmi iki poeması var. Bu poemaların da əksəriyyəti vətənə, onun təbiətinə, yaradıcı, qurucu insanlarına həsr olunub. “Məmməd Araz qayası”, “Bu qala - bizim qala”, “Turan savaşının nəğmələri”, “Şahmar şikəstəsi”, “Mavi Mərmərə” kimi əsərləri məhz bu

qəbildəndir. Poemalarında da Elçin nədən, hardan, kimdən yazırsa yazsın mütləq orada Qarabağ dərđini də “əridir”, Şuşa həsrətini də dilləndirir, Araz çayına da sıǵal çəkir, Təbriz harayını da eşitdirir.

“Məmməd Araz qayası” şair Məmməd Araz həsr olunsa da əslində burada yalnız şairin ayrı-ayrı misraları səslənir. Mövzu, məqsəd, ideya isə Vətəndir, onun parçalanmış torpaqları, arzuları, tikələnmiş, bütövlüyü, cərgəsi pozulmuş daǵları, dərələri:

Aǵlama Ana Vətən,
Sən hönkürüb aǵlasan
Daş üstündə su yanacaq... [3, 163]

Əslində burada Məmməd Araz vətənləşmiş, aǵrı-acı simvoluna çevrilmiş bir şair obrazıdır. Məmməd Araz özündə Şuşa həsrətini də, Araz dərđini də, Təbriz yanǵısını da, Ərkin, Savalanın hiddətini də tək daşıyır. Əgər müasir şairləri yerinə, mövqeyinə, dəsti-xəttinə, poeziyasına görə qruplaşdırsaq, mən Məmməd Arazı Fizulidən sonra ikinci ağır dərđ yükü olan şair hesab edərdim. Bu mənim baxış bucağımdan görünən Məmməd Arazdı. Poemanı oxuduqca Elçinin də mövqeyinin eyni olduǵu görünür:

Hardan baxsan açıq, aydın görünür-
Məmməd Araz Araz üstə Çınardı!.. [3, 168]

Məmməd Arazın məşhur misraları Elçinə poemanı yazmaq üçün ideya – ilham verir, yol göstərir, kömək olur: “Bir qayaya söykənmişəm, deyirəm kaş, // Bax beləcə daşa dönəm yavaş-yavaş...” Beləcə Məmməd Araz obrazı poemanı oxunaqlı edir, rəvnəqləndirir, poema isə ədəbiyyatın yaddaşında daşlaşmış əbədiləşir:

Bir qaya Fizulidi, bir qaya Koroǵludu,
Buludlara baş vurur Məmməd Araz qayası... [3, 174]

Elçinin ölməz şairimiz Şahmara həsr etdiyi “Şahmar şikəstəsi” poeması da düşmən tərəfindən həbs olunmuş Qarabağdan bəhs edir. Müəllif burda da Şahmarın misralarından işıq, güc, qüvvət alaraq yola çıxır. Şair bu əsəri ilə, əsərdə sərgilədiyi düşüncə-fikirləri ilə bir daha subut edir ki, bütün şairlərin taleyi eynidi, onlar Vətənin bir parçasıdır və Vətəndə daşlaşmış qayadır, əksəriyyəti də aǵrı daǵıdır, aǵrının simvoludur.

“Şahmar şikəstəsi”ni muǵam-reqviyem hesab etmək olar. Poema maraqlı quruluşa malikdir. Müəllif poemanın təsir gücünü daha da artırmaq üçün qəhrəmanı Şahmar Əkbərzadənin də şeirlərindən yerli-yerində istifadə edir. Elçinin yaradıcılığına bir kitab həsr edən yazıçı Qərib Mehdi fikirlərini subut etmək üçün daha sonra yazır: ” Rekviyem-muǵamın şöbələri Elçinə, təsnifləri, rəngləri isə Şahmara məxsusdu. Bu təsniflərdə, rənglərdə Şahmar xəbərdarlığından, harayından qalmır”. [4, 67-68]

Elçinin digər poemaları da ayrı-ayrı şəxslərə ittihaf olunsa da məqsəd eynidi: Vətənin **taleyi**, onun ağır yükü və bu yükün şairlər tərəfindən daşınması, onların dünyaya çatdırılması, etirazın yüksəlişi, ədəbiyyatda yeri, mövqeyi. “Elçin İsgəndərzadə yazdığı poemalardakı qəhrəmanları yalnız hissini təsiri ilə vəsv etmir. O, qəhrəmanlarını öyrənir, keçdikləri həyat yolunu, əməllərindəki uğurlarını, fəalliyətlərindəki xeyrxahlıqlarını məhz bir insanşünas kimi tədqiq edir. Bəlkə də onun bu tədqiqatının uğurlu olmasında alimliyi köməyinə çatır”. [1, 53]

Beləcə, biz Elçin İsgəndərzadənin Vətəni tərənnüm edən poetik yaradıcılığına qısa bir nəzər saldıq. Aydın oldu ki, Elçinin bir Qarabaǵlı yazar kimi bütün şairlərə, ən çox qarabaǵlı şairlərə üzünü tutaraq Vətənin dərđini poetik hayqırmaq gücü var. Eyni zamanda dərđini onlarla bölüşmək bacarıǵı, poetik üsulu var. İstər şeirlərində, istərsə də poemalarında üz tutduǵu şairlər ordusu var. Onun bir zamanlar yazdığı “ Daha ümid yox qismətə, / zülm etdilər bu millətə, / qan qisası qiyamətə/ qalır mı, ana, qalır mı?!” - poetik sualına indi ürəklə cavab veririk ki, xeyr, şair, inan ki, qalmır! Və nə yaxşı ki, Elçinin üz tutduǵu, Qarabağ dərđini, acısını danışdığı o şairlər ordusunda olanların əksəriyyəti – Aqil Abbas, Əbülfət Mədətoǵlu, Qulu Aǵsəs, İlham Qəhrəman, Vasif Quliyev, Rəşat Məcid, Ramiz Rövsən... bu gün həyatdadı və azad olmuş Şuşanın, küllü Qarabağın azadlıq dastanını bir yerdə yazacaqlar. Demək, nə xoş ki, Elçinin dünən dərđini danışdığı şairlərlə bu gün sevincini, Vətən sevgisini bölüşmək imkanları da var.

Ədəbiyyat

1. Buludxan Xəlilov. Bəyaz doğulan şeirlər. Bakı: “Vektor”, 2014, 100 s.
2. Elçin İsgəndərzadə. S.Ə. I cild. Bakı: “Vektor”, 2017, 432 s.
3. Elçin İsgəndərzadə. S.Ə. II cild. Bakı: “Vektor”, 2017, 396 s.
4. Qərib Mehdi. Elçin - el üçün. Bakı: “Vektor”, 2014, 122 s.
5. Murad Köhnəqala. Ağ poeziyanın işığı. Bakı: “Vektor”, 2019, 192 s.
6. Məmməd Araz. İstedaddan xəbər verən misraların işığı. Ön söz.
Elçin İsgəndərzadə. S.Ə. I cild, Bakı: “Vektor”, 2017, 432 s.
7. Nəriman Həsənzadə. Elçin İsgəndərzadə yaradıcılığı. Ön söz.
Elçin İsgəndərzadə. S.Ə. II cild. Bakı: “Vektor”, 2017, 396 s.
8. Oktay Hacımusalı. Turan savaşı. Bakı: “Vektor”, 2018, 168 s.
9. Vaqif Yusifli. Bu, Elçin İsgəndərzadədir... Bakı: “Vektor”, 2015, 230 s.

QARABAĞ AZƏRBAYCANDIR! NİDASININ MÜASİR AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA REALLAŞDIRDIĞI MOTİV

Muxtarov Əlimuxtar Həsən Oğlu

AMEA Gəncə Bölməsi, Nizami Gəncəvi Mərkəzi
Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru

Xülasə

Məqalədə xalqımızın erməni işğalçıları ilə mübarizəsindən, bu mübarizədə dövlətin qələbəsi və xalqın birliyindən, Qarabağın Azərbaycan olmasından danışılır. Milli ədəbiyyatımızda nidanın əks olunduğu yeni mövzu və ideyalar meydana gəldi, bu isə həm qələbə ədəbiyyatı, eləcə də qalib ordu haqqında tezisi zəruri edir.

Açar sözlər: Qarabağ - Azərbaycandır, Ədəbiyyat, Mövzu, İdeya, Qələbə günü

Summary

The thesis is about the struggle of our people against Armenian aggressors, the victory of our state and people in this struggle. At the same time, the interjection ‘Karabakh is Azerbaijan!’ is reflected as a new topic and idea in our national literature. Therefore, it necessitates the thesis about the Victorious Literature as well as the Victorious Army.

Keywords: Karabakh is Azerbaijan, Literature, Theme, Idea, Victory Celebration

Qarabağ Azərbaycandır kəlməsinin ehtiva etdiyi məna təkcə 30 illik işğal altında olan torpaqlarımızın azad edilməsinə istiqamətlənmiş bir hədəf deyil, eyni zamanda əsrlər boyu xalqımızın daşnak ermənilərin xain və məkrli planlarının tamamilə alt-üst edilməsinə yönələn bir çağırış idi. Bu kəlmə illərlə ədəbiyyatımızı ağuşuna almış kədərli, miskin məğlub Qarabağ obrazını hər qarışında üçrəngli bayrağımız dalğalanan qalib Qarabağ obrazı ilə əvəzlədi. Qarabağ Azərbaycandır iradəsi vaxtilə “Bu gecə yuxuma girmişdi Şuşa, Cabbar ağlayırdı, Xan ağlayırdı, Dönmüşdü qanadı qırılmış quşa, Qarabağ boyaboy qan ağlayırdı”(Z.Yaqub)-deyə fəryad qoparan şairlərimizə bu gün artıq, Cabbarın və Xanın ağlamadığını, həm də Qarabağın qan ağlamadığı ruhunu qaytardı. Qarabağ Azərbaycandır kəlməsilə yola çıxan Ali Baş Komandan və Onun müzəffər ordusu Azərbaycan dövlətinin haqq səsinə dünyaya eşitdirdi və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hərbi yolla həlli yoxdur düşüncəsində olanlara tarixi bir sərkərdə silləsi vurdu.

44 günlük Vətən müharibəsi Qarabağ arzusu gözündə dünyasını dəyişənlərin ruhuna bir məlhəm olmaqla yanaşı, yaşayan millətimizi də dünya xalqları müvazinəsində qalib xalq müstəvisinə yüksəltdi. Qarabağ Azərbaycandır məfkurəsinin tarixin dərin qatlarına nüfuz etməsinə nəzər salsaq, xalqımız üçün o qədər də xeyirli ola bilməyəcək təkərrürlərin qarşısını aldığına şahidi olarıq. Sırr deyil ki, unutqanlıqımız nəticəsində bir əsrdə iki dəfə 1918–ci il 31 mart soyqırımı və 26 fevral 1992-ci il Xocalı soyqırımını yaşayan xalqımız məhz Qarabağ Azərbaycandır marşı ilə növbəti belə təxribatın həm qarşısını aldı, həm də onu törədənlərə əsrlərlə yaddaşlarından çıxmayan bir dərs verdi. Ali Baş Komandanın Qarabağ Azərbaycandır ideyası siyasi müstəvilərdən qəlbə keçərək hər bir meydanında Azərbaycan ordusunun parlaq qələbəsi ilə öz məntiqi sonluğuna yetişdi.

Qarabağ Azərbaycandır çağırışı vaxtilə ölkəmizin ikiyə parçalanmasını ürək ağrısı ilə “Gülüstan” poemasında dilə gətirərək :

Qoy ildırım çaxsın, titrəsin cahan!
Ürəklər qəzəbdən coşsun, partlasın.
Daim haqq yolunda qılınc qaldıran
İgid babaların goru çatlasın. (1.79)

-deyə hayqıran Bəxtiyar Vahabzadə və onun kimi bir çox mütəfəkkirlərimizin gerçəkləşmiş arzusu oldu. Demək olar ki, bir neçə əsrdə daim doğma torpaqlarını itirən Azərbaycan Qarabağ Azərbaycandır sədasının bayrağı altında belə üzücü tarixi təkrarın qarşısını aldı. Bəxtiyar Vahabzadənin igid babalar dediyi ulularımızın nəvələri tarix yazdılar və düşməni öz havadarları ilə Ali Baş Komandanın ifadəsilə yerlərinə oturdular.

Qarabağ Azərbaycandır nida cümləsi təkcə ölkəmizdə yaşayan və vətənlərinin daşı olan vətəndaşlarımızı deyil, həm də dünyanın hər yerində yaşayan soydaşlarımızın da birlik, bərabərlik nəğməsinə çevrildi. Elə məhz bu birlik və bərabərliyin vəhdəti halında Azərbaycan ordusu tarixi qələbə qazandı. Vətən müharibəsində meydana gələn birliyi bəlkə də bir çoxlarımız filmlərdə görmüşdü, ancaq xalqımızın sərgilədiyi bu qardaşlıq bütün bunların bir yuxu olmadığını, xalq və dövlət bağlılığından doğan bir günəş olduğunu göstərdi.

Qarabağ Azərbaycandır ideyası rütbəsindən asılı olmayaraq hər bir şəxsi heyətin və könüllü olaraq ordu sıralarına yazılan hər bir vətəndaşımızın vətən nəğməsinə çevrildi. Bu ideya dünya ictimaiyyətinə sübut etdi ki, əsgər rütbəsilə deyil, çaldığı qələbə ilə tanınır.

Əsgər var sədası hər yandan gəlir,
Zabit var, tanınır tək rütbəsilə
Əsgərlər paqonla tanınmır, xeyr
Tanınır çaldığı qələbəsilə (2.130)

Rəşadətli Azərbaycan ordusu Qarabağ Azərbaycandır nidası ilə yola çıxaraq rütbəsindən asılı olmayaraq hamısı biri, biri də hamısı üçün çalışaraq qəhrəmanlıq salnaməsi yazdılar.

Qarabağ Azərbaycandır nidası həm də Ana dilimizin qorunmasına, gələcək nəsillərə qalib dünya dili kimi ərməğan edilməsinə yönələn bir nida idi. Firudin bəy Köçərli qeyd edirdi ki, bir xalqı məhv etmək istəyirsənsə, topa, tufəngə ehtiyac yoxdur, sadəcə həmin xalqın dilini məhv etsən, o xalq yer üzərindən silinəcəkdir. Biz də o mövqedən yanaşsaq, deyə bilərik ki, 30 ildə təkcə torpaqlarımız deyil, həmin ərazilərdə yerləşən tarixi abidələrimiz, tarixi toponimlərimiz öz ana dilimizdəki gözəl adlarından uzalaşdırılaraq, Ölkə Başçısının dediyi kimi eybəcər adlarla adlandırılmışdır. Deməli, 30 ildə işğal altında olan ərazilərimizdə də doğma ana dilimiz tamamilə sıxışdırılmışdır və işğal edilmişdir. Azərbaycan xalqının tarixi zəfəri yenidən doğma torpaqlarımızda ana dilimizin yenidən intişar tapmasına səbəb olmuşdur.

Beləliklə, Ali Baş Komandan və Rəşadətli Azərbaycan ordusu dünyaya səsləndi ki, tarixə dəlillik edən utansınlar, çünki tarix qapısına açar söz vardır ki, o da bütün qondarma cildlərə girənlərə tarixi sillə kimi vurulan Qarabağ Azərbaycandır! kəlməsidir.

Ədəbiyyat

1. Vahabzadə Bəxtiyar. “Seçilmiş əsərləri”. 2 cildə, II cild, Bakı, “Öndər nəşriyyatı”, 2004
2. Vahabzadə Bəxtiyar. “Seçilmiş əsərləri”. 2 cildə, I cild, Bakı, “Öndər nəşriyyatı”, 2004

**QARABAĞ VƏ AZƏRBAYCANIN TARİXİ TALE
PROBLEMİ
Y.V.ÇƏMƏNZƏMİNİN “İKİ OD ARASINDA” ROMANINDA**

Musayeva İradə

Xülasə

Yusif Vəzir Çəmənzhəminlinin 1937-ci ildə qələmə aldığı və ilk dəfə 1964-cü ildə “Azərbaycan” jurnalında müəyyən ixtisarla “Qan içində” adı ilə çapdan çıxmış “İki od arasında” romanı Qarabağ xanlığından bəhs etsə də, onun timsalında bütöv Azərbaycan tarixinə nəzər yetirilir. Romanın ana ideyası yalnız Azərbaycan ərazisindəki xanlıqlar, saray çəkişmələri və xanlıqlar arasındakı müharibələrlə bağlı deyildir. Roman bir çox tədqiqatçıların vurğuladığı kimi sırf M.P.Vaqifin ictimai-siyasi fəaliyyəti, bədii yaradıcılığı ilə də bağlı deyil. Burada müəllifin çözmək istədiyi problem Azərbaycanın böyük tarixi hadisələr prosesində, öz taleyini həll etmək zamanında dilemma qarşısında qalması dramatizmidir. Böyük güclərin mübarizəsində parçalanan, tarmar olan məmləkətin bütövlüyünü, tarixi simasını qoruyub saxlamaq üçün Qarabağ xanlığı çox mübarizələr aparır. Rusiya, yoxsa İran?! Hər ikisi Azərbaycana öz müstəmləkəsi kimi baxır. Xalqın və ölkənin taleyini müəyyənləşdirmək məqamında iki od arasında qalan Qarabağ xanı sarsılmış və tərəddüdü vəziyyətdədir.

Rusiya və İran kimi iki istilacı dövlət – iki od arasında qalmış bir ölkənin (Azərbaycanın) simvolu kimi kəskin situasiyalarla üz-üzə dayanması mənzərələri təkrar-təkrar canlandırılır. C.Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı” tragikomediyasında olduğu kimi böyük, güclü və təcavüzkar dövlətlərin siyasi oyunlarında yox olmaq təhlükəsi yaşanır. C.Məmmədquluzadə bu faciənin XX əsrin əvvəllərindəki obrazını yaratmışsa da, Y.V.Çəmənzhəminli bir az da uzaq tarixə üz tutmuş, XVIII əsrin ikinci yarısındakı parçalanma, dağılma, boyunduruq altına düşmə vəziyyətini qələmə almışdır.

Açar sözlər: tarixi roman, süjet dramatizmi, Qarabağ xanlığı, müstəmləkə siyasəti, ictimai-siyasi mühit və s.

Summary

Although Yusif Vazir Chamanzaminli's novel "Between Two Fires", written in 1937 and first published in 1964 in the magazine "Azerbaijan" under the title "In the Blood", deals with the Karabakh khanate, his example reflects the whole history of Azerbaijan. The novel's main idea is not only related to the khanates, but also palace disputes and wars between the khanates in the territory of Azerbaijan. As many researchers emphasize, the novel is related to the socio-political activity and artistic creativity of MP Vagif. The author wants to solve the problem here: the drama of Azerbaijan facing a dilemma in the process of significant historical events in deciding its destiny. The Karabakh khanate is struggling to preserve the integrity and historical image of the country. It was divided in the struggle of the great powers. Russia or Iran? Both see Azerbaijan as their colony. The Karabakh khan, who was caught between two fires in determining the fate of the people and the country, was shaken and hesitant.

The scenes of two invading states, such as Russia and Iran, as a symbol of a country (Azerbaijan), caught between two fires, are repeatedly revived. As in Mammadguluzadeh's tragicomedy "My Mother's Book", there is a danger of extinction in the political games of large, powerful and aggressive states. Although J. Mammadguluzadeh created the image of this tragedy at the beginning of the XX century, YV Chamanzaminli turned to a slightly distant history and wrote about the situation of disintegration and falling under the yoke in the second half of the XVIII century.

Keywords: historical novel, plot drama, Karabakh khanate, colonial policy, socio-political environment ,etc.

Professor Əkbər Ağayev əsərin adını redəktə edərək “Qan içində” adlandırmışdır. Hər hissəsi 20-22 bölümdən ibarət olan 3 hissəli roman Novruz bayramının təsviri və İbrahim xanın qızı Kiçikbəyimin bulaq başına gəlməsinin nəqli ilə başlanır. Əsərin ana sualı isə budur: İran, yoxsa Rusiya hökmranlığı?

“Xan ətrafındakılara göz gəzdirib, arabilir: – Ağalar, bəylər, – deyirdi: – deyin görək, fikriniz nədir? Qopan zəlzələni duymursunuzmu? Kimsədən cavab çıxmırdı. Vaqif xandan müsaidə alıb, sözsə başladı: – Xan sağ olsun, – dedi. – Mirzə Əliməmməd ağanın verdiyi xəbərləri eşitmişdim. Məncə hələ təlaşa düşmək lazım deyil. Hələlik xoş rəftardan başqa əlacımız yoxdur. Fətəli xan kimi açıqdan-açığa rus tərəfinə keçib, Ağaməmməd xanla düşmənçilik etmək qorxulu yoldur. Çünki Arazı aşıb ellərimizi talan edə bilərlər. Ağaməmməd bizə müraciət edib itaət tələb etsə, məsələni təkrar müzakirə edirik, hələlik hazır durmalı və məqam güdməliyik. Başqa çarəmiz yoxdur. Bilirsiniz ki, iki od arasındayıq” [1, 517].

Romanda bir-biri ilə əlaqəli olan çoxlu dramatik süjetlər var. Qarabağ xanlığında baş verən hadisələrin drammatizmi, qonşu xanlıqlarla münasibətdəki dramatizm, obrazların öz taleləri ilə bağlı kuliminativ süjetlər, xarici siyasətin çoxşaxəli süjeti və s.

Tarixçi Mirzə Camal bəy Cavanşir Qarabaği 1815-ci ildə “İran tarixi haqqında qısa icmal”, 1847-ci ildə isə Qarabağın ictimai-siyasi həyatından bəhs edən “Qarabağ tarixi” adlı əsərini yazmışdır. Mirzə Camal bəy Qarabaği əlli ilə qədər İbrahim xan və Mehdiqulu xanın yanında mirzəlik edib. Ərəb, fars, türk dilini və tarixini mükəmməl bilən alim Qarabağın tarixi haqqında ən dürüst məlumatların müəllifi idi. Y.V.Çəmənəminli öz romanında onun tarixi məlumatlarından da bəhrələnmişdir. O, “Molla Pənah Vaqif” adlı məqaləsində yazır:

“Molla Pənahın siyasi simasına gəldikdə, buna dair də Mirzə Camal qiymətli məlumat verir. Qarabağ sarayının çar hökuməti ilə xoş keçinmək istəməsi aydınca görünür. Bunun başlıca səbəbi İran xanlarının Qafqaza hücumu, xalqı qırmağı, işdən avara qoyub, aclığa salması ilə izah olunur. Buna istinadən istər Mirzə Camal, istərsə Molla Pənah İran hökumətinə qarşı zidd bir vəziyyət alırlar. O zaman general Zubovun komandasında olan rus ordusu Şamaxı cəhətini işğal etmişdi. İbrahim xan oğlu Əbülfət xan başda olmaqla bəyzadələrdən mütəşəkkil bir heyəti hədiyyələrlə bərabər Zubovun yanına göndərmişdi. Bundan sonra Peterburq sarayı ilə Qarabağ sarayı arasında sıx bir əlaqə aşlamışdı. Çariça Yekaterina da İbrahim xana hədiyyələr göndərdi”. [2, 323].

Mirzə Camal bəy bir müddət Pənah xanın və onun oğlu İbrahim xanın yanında mirzəlik etmiş, Vaqif öldürüldükdən sonra isə vəzirlik vəzifəsinə təyin edilmiş və 1822-ci ilə qədər (Mehdiqulu xanın vaxtında) bu vəzifəni daşımışdır. Romanın bir neçə yerində də yazılırdı ki, Vaqif rəsmi məktublar yazır, Mirzə Camal da üzünü tirmə kağızlara köçürürdü.

Mirzə Adıgözəl bəyin “Qarabağnamə” əsərindən və xeyli sayda elmi-tarixi mənbələrdən istifadə edən müəllif Qarabağ xanlığının təşəkkül tarixindən, Pənahəli xan və İbrahim Xəlil xanın hakimiyyəti illərində xanlığın xarici işğalçılara qarşı mübarizəsindən bəhs etmişdir. İbrahim Xəlil xan, Molla Pənah Vaqif, Molla Vəli Vidadı, Ağaməhəmməd şah Qacar, Mirzə Camal, II İrakli, Ağabəyim ağa kimi tarixi şəxsiyyətlər və Azərbaycan tarixi ilə bağlı hadisələr xalqın ictimai-siyasi həyatı, milli varlığı, etnoqrafik xüsusiyyətləri romanda əhatəli təsvirlərlə təqdim edilir. Bayram təntənəsi, ailə-məişət etikası, ailə dəyərləri, milli adət-ənənə fraqmentləri Qarabağ həyatının rəngarəng, koloritli mənzərələrini gözlərimiz önündə canlandırır. Süjet xəttinin mərkəzində Qarabağ xanlığı, bu xanlığın XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində ictimai-siyasi, sosial-mədəni həyatı ilə bağlı problemləri dayanır. Yazıçının təsvir etdiyi səhnələr o dövrün sosial-siyasi, mədəni həyatını gözlərimiz önündə ən xırda detalları ilə canlandırır.

Və ya, Məmməd bəyin igidlər, gənc oğlanlarla birlikdə Kürü keçib Şirvan torpağına çapqına getməsi, çalıb-talayıb yurdlarına dönməsi əhvalatı da o dövrün qoçaqlıq, qorxmazlıq, ad-san qazanmaq ənənəsini nişan verir.

Xanlıqlar arasında dava düşəndə əkin-biçin adamlarının səfərbər olması, kotanı, xışı atıb döyüşə yollanması, onların kasıb və əziyyətli həyatı haqqında da xeyli hekayətlər oxuyuruq.

Qarabağda, ümumən Azərbaycan ərazisində “məhərrəmlik vaqəəsi”, matəm ayı səbr və təfsilatı ilə oxucuya çatdırılır. Bu “milli matəm” statusu almış mərasimin təkcə tarixini deyil, həm də

ayinlərini, oyun-tamaşa süjetini ən incə nüansları ilə yazıya alan müəllif göstərir ki, məhərrəm ayının 1-dən başlayaraq onuna qədər davam edən imam təziyəsi, mərsiyə, növhə, dəstə təpmə məhəllələr arasında adət şəkli almış dalaşmalardan sonra bütün bu həngamə aşura büsəti ilə bitirdi. Qarabağ elləri əslən türk olduğu üçün müəyyən vaxta qədər islam dini və İran mədəniyyəti təsirinə düşməyərək, öz qədim türk ənənəsi və adətləri ilə yaşamışdı. Şişənin binası xanlığın təsisi və İran ilə başlayan əlaqə və rabitə ancaq yabançı adətlərin gəlməsinə yol açmışdı. Şəbihgərdanlıq da İrandan gətirilmiş bu adətlərdən biri idi. Əvvəllər Kərbəla vəqəsinə təmsil edən yalnız bir tamaşa göstərər – tarixi simaların rolları bölünər, zikr oxunar, Hüseyinin qətli və ailəsinin hərbi meydanında ağır vəziyyətdə qaldığı olduqca mütəəssir bir şəkildə nümayiş etdirilər, camaatı ağlatmağa çalışdılar. İndi bu tamaşaya başyarma da əlavə olunaraq, ənənə şəklinə girirdi.

“Vaqif bu başyarma ilə vaxtı ilə günahsız bir dəstəni xanın qəzəbindən qurtarmışdı. Xanın qəzəbi bitməz bir şey olduğu üçün bu adət də dustaq buraxdırmaq üçün bir vasitə olaraq qalırdı. Bu il də həmişəki kimi, dustaqları olanlar kəfən geyib, səhər tezdən saray həyətinə gəlmişdilər. Vaqifin yazdığı zikrlərə indi şairlər yeni əlavələr də qoşmuşdular. Xan yenə artırmaya çıxıb, dustaqları buraxacağını vəd edib, camaatı sakit etdi. Dəstə zikir deyə-deyə Çuxur məhəlləyə, Məmməd həsən ağanın imarətinə gedən yola çıxdı. Aşağısı qala divarları və yuxarısı yosma daxmalarla çevrələnən bu geniş meydan adam ilə dolmuşdu. Soyuğa və qara baxmayaraq, qətl hazırlığı görülürdü: əlvən geyimli şəbehlər bir tərəfdə toplanıb, rollarını əzbərləyir; başı dəmir pəncəli tuğlar şığıyır, dindar qadınlar onlara nəzir dəsmallar bağlayırdılar; uzun arxalıqlı, şiş papaqlı uşaqlar ora-bura qaçıb: “Ay şam alan, ay nəziri qəbul olan!” – deyə qışqırırdılar” [1, 611].

Və ya, yezidin kəcavəsi, zikr eləyib baş yaran ağköynək dəstəsi, sərpüş altında gəzdirilən “imam Hüseyin başı”, “əsirlər”, Müslümün balalarını qamçı ilə döyəcləyən Haris, üstünə bir cüt göyərçin qonmuş atda gətirilən yaralı Əliəkber, altun və ipəklərlə bəzədilmiş “Qasım otağında” saçlarını yolaraq, “Başıma küllər, gözümə millər!” – deyə inləyən körpə qız – bunlar hamısı məhərrəmlik ayında Qarabağ əhalisinin şəbihi, canlı-canlı oynadığı faciə dramı idi. Hər kəs ağlayır, ürək yangısı ilə nalə çəkirdi. Hətta burada iştirak edən, nəzir verən, ağlayan yalnız azərbaycanlılar, müsəlmanlar deyildi, ermənilərin də bir qismi iştirak edirdi. Axşam evlərdə şam yandırılır, “Şamiqəriban” edilir.

“İki od arasında” romanının tarixi məlumatlarla yüklənməsi faktı da danılmazdır. Lakin müəllif ən zəruri və əlaqədar tarixi ştrixləri elmi-tarixi üslubda deyil, bədii, məişət üslubunda təqdim edir. Həmin dövrün Azərbaycan tarixini bilməyən oxucu belə romanı mütaliədən sonra o dövrlə bağlı tam təsəvvür əldə edə bilər.

Çex-fransız yazıçısı Milan Kunderadan tarixi romanlarının oxucusu haqqında (Oxucular tarixi bilgiyə sahib olmalıdırmı?) soruşulanda o demişdir ki, Avropanın tarixinə bələdlik lazımdır. Mininci ildən üzünə bəri bu tarixdə eyni macərə dönə-dönə təkrarlanmaqdadır. Bizlər onun bir parçasıyıq, buna görə də bizim fərdi və milli miqyaslı bütün davranışlarımız ona münasibətdə həlledici əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, mən İspaniya tarixindən xəbərdar olmadan da “Don Kixot”u anlaya bilərəm. Halbuki Avropanın tarixi ilə bağlı ən ümumi, ilkin anlayışlara (məsələn, cəngavərlik dövrü, kurtuaz eşqlər, Orta çağdan Yeni dövrə keçid barədə bilgiyə) sahib olmadan o əsəri anlamam mümkündür [3].

Biz də müəyyən tarixi bilgimizə əsasən deyə bilərik ki, Qarabağ xanlığı XVIII əsrin ikinci yarısında ciddi bir qüvvə kimi həm digər xanlıqları, həm də xarici dövlətləri (Rusiya, İran, Türkiyə) narahat etməyə başlamışdı. Qarabağ xanı ümumən bütün Azərbaycan adından xarici siyasət yürütməyə çalışırdı. Lakin onun qarşısını Qubalı Fətəli xan və siyasətdə çaşdırıcı manevrlər edən digər qüvvələr kəsirdi. Maraqlıdır ki, Qarabağ xanlığı və bu ərazidə yaşayan yerli əhali daha çox “Azərbaycan”, “azərbaycanlı” anlayışları ilə işarə edilirdi. Bu gün də millətimizin, dilimizin adı ilə bağlı mübahisələr bitmək bilmir. Birmənalı olaraq türk dili, türk milləti kimi səciyyələndirmələr isə qanəedici deyil. Hətta bu cür polemikalarda, ümumiyyətlə, “azərbaycanlı” ifadəsinin yeni, sonradan yaradılan ad kimi meydana çıxdığını söyləyənlərin çox olduğunu da görmüşük. Bəziləri isə “bu adı bizə Stalin verib” - deyə məsələnin ciddiliyini, təhrifedici mesaj verdiyini unudur. Professor Solmaz Tohidi “Cümhuriyyətin “Azərbaycan” adlandırılması və onun tarixi əhəmiyyəti” adlı kitabında yazır: “Maraqlıdır ki, hələ Şimali Azərbaycan torpaqlarının işğalından əvvəl, XVIII əsrin sonlarında, Qubalı Fətəli xanın 1782-ci ildə II Yekaterinaya fars dilində yazdığı və gürcü çarı II İraklidən şikayət etdiyi

məktubun rus dilinə tərcüməsində Qarabağlı İbrahim Xəlil Xan nəzərdə tutularaq bir neçə dəfə “адырбайджанец” (adırbaycanes) –azərbaycanlı kəlməsi işlədilib” [4, 7].

“Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər”, “Tariximiz haqqında Azərbaycan müəlliflərinin əsərləri”, “Molla Pənah Vəqif haqqında” məqalələrində [2, 113- 315 – 320] Y.V.Çəmənzməminlinin ortaya qoyduğu sənədlərə əsaslanan faktlar və tarixi materialların böyük əksəriyyəti romanda öz ifadəsini bədii-tarixi əksətdirmədə tapmışdır.

Y.V.Çəmənzməminli obrazlarını birtərəfli, 1930-cu illər romanlarına xas tendensiyalı prinsiplərlə yaratmayıb. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı kolxoz, sovxoz quruculuğu, Kommunist partiyası, bolşevik ideologiyası uğrunda qələm çalanda Y.Vəzir istibdad boyunduruğuna baş əymək məcburiyyətində qalan xalqın tarixini vərəqləyirdi. Rus hakimiyyəti zamanında rus istibdadının ənənəvi istismar metodlarının XVIII əsr variantını təqdim edirdi. Belə bir əsəri 1937-ci ildə yazmaq, əlbəttə, repressiya yoluna çıxmaq demək idi.

Məlumdur ki, tarixi roman seçilmiş, hədəfə alınmış tarixin tək-cə xronologiyasını açmağa xidmət etmir. Həm də həmin zamanın insanını, böyük hadisələr fonunda tipikləşdirərək təqdim edir. Tarix insanlarda, insanlar isə tarixdə əks olunub öz obrazlarını yaradır. M.Kundera roman sənəti haqqında danışarkən göstərirdi ki, Fransız inqilabı haqda, Mariya-Antuanetta barədə, 1914-cü il haqda, SSRİ-də kollektivləşmə prosesi (bunu təqdir etmək və ya pisləmək) barədə, 1984-cü il haqda romanlar hamımıza yaxşı bəllidir. Yetərincə populyar sayılan bu romanların hamısı tarixdən məlum olan və roman sənətinə yad bilgilərin romanlaşdırılması hesabına meydana çıxıb. Bu qənaətimi həmişə və usanmadan təkrarlayacağam: romanın var olmasına səbəb verəcək yeganə şey – sadəcə roman tərzində açıqlana biləcək fikirlərdir... bütün tarixi təfərrüatları mən son dərəcə yığcam şəkildə açıqlamağa çalışıram. Tarixə yanaşmam onunla bağlı abstrakt bir səhnə yaradan teatr rəssamının işini xatırladır: hadisələrin dekorasiyası olaraq mən üç-beş nəsnə ilə kifayətlənirəm... məlum tarixi durumların içindən öz personajlarımın ekzistensial hallarını daha çox qabardacaq məqamları seçirəm [3].

“İki od arasında” romanının hekayətləri həm də tarix yaradan şəxsiyyətlərin dramı, faciəsidir. Bu tarixi faciələrin analizi, analitik və məntiqli təhlili uğurla aparılır. Faciələr burulğanında insan taleləri film kimi ötüb keçir. İbrahim xanın, M.P.Vəqifin, Ağabəyimin, Kiçikbəyimin, Məmməd bəyin, Fətəli xanın tragik-tarixi zamanda yaşantıları, səhvləri və doğruları araşdırılır. Romanda tarixi reallıqlar bu insanların həyat hekayəsi ilə ekvivalentləşir, sanki zamanın bütün hesabı bu insanlara yüklənmiş olur. İbrahim xan müdrik və vətənpərvər ruhlu qərarları ilə millətini iki od arasından sağ-salamat çıxarmaq uğrunda mücadilə edir. Onun həm daxili, həm də xarici siyasəti müstəqil olmaq, yadellilərin işğal strategiyasından yaxa qurtarmaq aqibətinə hesablanıb. Lakin bir xan, hakimi-mütləq kimi qəzəbli, qəddar və kəskin qərarları ilə həm əyalətindəki insanlara, rəiyyətə, həm erməni mülklərinə, erməni icmasına, həm də digər Azərbaycan xanlıqlarının başçalarına, vəzir-vəkilinə kəsərli hökm oxumaqdan çəkinməyən hökmdartək tanınır. Lakin xanın yanında bütün vəqəələrin həlli zamanı biri od , o biri isə su olan iki köməkçisi var: M.P.Vəqif və Şahməmməd. Rəhm, güzəşt, əminamanlıq eşikağası, vəzir M.P.Vəqiflə nizamlanır, bərqərar olurdusa, qəzəb, öldürmə, asıb-kəsmə tədbirləri də Şahməmməd vasitəsilə reallaşır. Müəllifin də qeyd etdiyi kimi, ölkənin aşağıdan yuxarıya heç bir təbəqə və sinfi xanın qəzəbindən yaxa qurtara bilməzdi. Bu qəzəb də Şahməmmədin vasitəsilə icra olunardı:

“Şahməmməd isə, biləks, cəsür, əmrə tabe, xanın bütün qəzəblərini söndürəcək hərəkətlərə hazır olan bir adam idi. Lakin onda ifadəsi qəbul olmayan bir şey var idi ki, bu da onu sevdirmirdi: zahiri çox çirkin idi, iri çöpür burnu, yoluq qaşları, xırda, sönük gözləri vardı. Səsində bir bayquş vaqıltısı duyulurdu: danışdımı, adamı qorxu hissi qaplayırdı. Bu qorxu hər kəsə aid idi. Ölkənin aşağıdan yuxarıya heç bir təbəqə və sinfi xanın qəzəbindən yaxa qurtara bilməzdi. Bu qəzəb də Şahməmmədin vasitəsilə icra olunardı” [1, 474].

Romanda erməni məsələsi tam 1937-ci illər hadisələrinin mahiyyəti, rus və erməni əlbirliyi ilə Azərbaycan xalqının başına açılan oyunlar fonunda əks olunur. Halbuki 1931-ci ildə C.Cabbarlı “1905-ci ildə” pyesi ilə sovet ideologiyasının beynəlmiləçilik təbliğatını təqdir edirdi və həmin prinsiplərə əsaslanan yüzlərlə şeirlər, nəsr və dram əsərləri yazılmaqdaydı. 1930-cu illər ideoloji tövsiyələri ermənilərlə qardaşlıq, dostluq əqidəsini ədəbiyyatın da gündəm mövzusu etmişdi. Y.Vəzir

isə yaddaşa dönüş etdi, erməni və erməniliklə bağlı acı keçmiş, təhlükəli bu günü və təkraralanacaq gələcəyi ayıq baş və mütəfəkkir qələmi ilə bizə anlatdı. Yazıldığı dövrdən az qala 30 il sonra işıq üzü görən romanın 80 yaşı var, amma bu əsər günümüzün ən aktual problemini bizə elə bu gün yazılmış bir əsərtək canlı və düşündürücü şəkildə təqdim edir.

Ohan keşiş istisna erməni kimi haqqın tərəfində dayanır, ədalət naminə öz anti-erməni mövqeyini lazım olduqca ortaya qoyur.

Romanda Londondan Qarabağa gəlib çıxmış Yusif Əmin adlı bir erməni haqqında Mirzə Əliməmməd danışır. Bu xatırlatma ilə ermənilərin düşmən mövqe tutmasının əsil tarixi ortaya çıxır. Xan onun barəsində çox mərdlik göstərüb günahlarını cavanlığına bağışlayıbmiş.

“Yusif Əmin, bilirsiniz, həmədanlı idi, gedib Londonda oxumuşdu, sonra Fitolburgə (Peterburq) gəlir, mərdimazar əlinə keçir, öyrədib, yolundan edirlər. Deyirlər: get, erməniləri yığ, danış, de ki, müsəlmanları qırsınlar, qorxmasınlar. Biz köməyə gələcəyik. O da gəldi. Dağıstanda, Tiflisdə və buralarda bir az dolandı, erməni tacirlərindən pul yığmaq istədi. Üç kilsəyə getdi, bizim başsız patriarxdan xeyir-dua aldı... axırda gördü bir şey çıxmıyacaq, itilib getdi Hindistana. Mirzə Əliməmməd yenə mülayim səslə başladı: – Yusif Əminin buraya şeytanət toxumu salmağa gəldiyini bilirdik. İrakli xanın da yanına getmişdi, üz göstərməmişdi. Xan bu məsələni mənə həvalə etmişdi. Özü ilə görüşdüm. Dedim, cəmi Azərbaycan xanlıqlarında ermənilərin sayı on min ev ola-olmaya. Bu bir ovuc xalqdan padşahlıq çıxmaz. Özləri də alverçi və əkinçi tayfadır. Tərəkəmə kimi at belində qılınc oynada bilməz... Yenə öz dediyini dedi. Deyirdi, mənim dalımda ingilis padşahı durub, toplarının zərbindən yer zəlzələ edir... Xülasə, yerindən oynatmışdılar...” [1, 475].

Müəllifin tarixi araşdırmalardan əldə etdiyi qənaət ondan ibarət olur ki, erməni xalqı zaman-zaman rus fitvasına uyaraq başını dərdə soxur, arada böyük imperialistlər məqsədlərinə çatırlar. I Pyotr zamanından ermənilərə yeni-yeni vədlər verilir və onları azərbaycanlılarla düşmən mövqedə saxlayırlar. Uzaq himayəçilərin və missioner dövlətlərin fitvası ilə qonşularla düşmənçilik etmək təcrübəsi erməni xalqının tarixi vəzifəsinə çevrilib.

Romanda həm də qonşu dövlətlərin XVIII əsrdə ictimai-siyasi vəziyyəti, hərbi əməliyyatları, daxili iğtişaşları təsvir edilir. Göstərilir ki, Kərim xan Zəndin ölümündən sonra İranda xanlar taxt-tac üstündə qan tökməyə başlamışdılar. Bunların arasında ən güclüsü Cəlayir türklərinə mənsub olan Qacar xanları idi. Qacarlar əsrlərdən bəri Gəncə və İrəvan xanlıqları torpağında yaşardılar. I Şah Abbas Gəncədən otuz min Qacar ailəsi götürüb, Astrabad və Xorasana köçmüşdü. Bu Qacarların sərkərdələri ötədən bəri İran səltənətinə bir neçə dəfə əl atmışdı, lakin müvəffəq olmamışdılar. Hələ Nadir öləndən sonra Məmməd həsən xan Qacar uzun zaman Kərim xan Zənd ilə vuruşmuş, məqsədinə çatmadan ölmüşdü. Kiçik ikən Adil şah Əfşar tərəfindən axtalanmış Ağa Məmməd də onun oğlu idi; qardaşı Hüseynqulu xanla bərabər Kərim xan tərəfindən əsir olaraq Şiraza aparılmışdı. Kərim xan Zənd ölür-ölməz Ağa Məmməd xan Şirazdan qaçıb Astrabad, Mazandaran və Gilanı əldə edib, baş qaldırılmış başqa xanlarla mübarizəyə başladı.

Azərbaycan xanlıqları başda Qarabağ xanlığı olmaqla, çoxvariantlı siyasət planları həyata keçirmək məcburiyyətində idi. Rusiya, İran, Gürcü xanlığı, erməni iğtişaşları baş qaldırmağa imkan vermirdi.

Y.V.Çəmənəminli öz tarixi obrazlarının portretini təxəyyül və ehtimala əsasən yaratmırdı. Tarixi faktları toplayaraq onları elə sistemləşdirir, elə xarakterizə edirdi ki, bədii mətn kontekstində tarixə səyahət metodu uğurla öz işini görürdü. Məsələn, Quba hökmdarı Fətəli xanın ziddiyyətli mövqeyi, əməlləri, siyasəti haqqında tarix faktlarını söhbət əsnasında öyrənirik. İbrahim Xəlil xan Fətəli xanın elçisi Məlikməmməd xana üzünü tutub deyir: “– Bilirsən xan! – dedi və “xan” sözündə bir istehza duyuldu. – Fətəli düzəlməz! O elə qancıqdır ki, ona belə bağlanmaz. Mənim qardaşım Mehralı mənə düşmən olduğu halda Fətəli onu çəkib çörəkləyir; Şirvan xanını taxtından eləyir; yeni Şamaxını dağıtdırır, əhalisini Köhnə Şamaxıya yığır, camaatı əldən salır; namusunu urusa satır, min fisqü-fücür törədir... Hansını deyim? Hidayət xana qoşun verib Gilana göndərir... Bunlar urusa yarımaq üçün deyilmi? Gündə bir Kürü keçib bizim xas mülkümüzü dağıtdırır... Belə bir qancığa inanmaq olarmı?” [1, 518].

Və yaxud, İrakli xanın oğlu Georginin sərkərdəliyi ilə beş min əsgər göndərməsi, bu əsgərlərin çox hissəsinin Qazax və Şəmsəddin türkləri olması, İbrahim xanın qoşunu ilə birləşib, sərhəd boyu

yayıb Fətəli xanın qoşununu gözləmələri məlumatı əsasında hansı xanlıqlar arasında saziş, hansı xanlıqlar arasında isə düşmənçilik olduğunu öyrənirik.

Məsələn, məlum olur ki, Fətəli xan Kürü tez-tez keçir, Qarabağ kəndlərini dağıdır və insanları Qubaya əsir aparırdı. İranda da əvvəlki xanların bir-birilə çarpışması davam edir və bəzən Arazın bəri tərəfinin də əsası pozurdu. İbrahim xan bir tərəfdən Şuşa qalasını bərkidir, o biri tərəfdən də Kür və Araz qırağında qoşun saxlamaq məcburiyyətində qalırdı. Erməni mülkləri və keşişləri rus fitvası ilə Qarabağın hərbi əhəmiyyətli sirlərini ruslara bildirirdilər və s.

“İki od arasında” romanını A.Tolstoyun “Birinci Pyotr” romanı ilə müqayisə edən ədəbiyyatşünaslar daha çox janr və kompozisiya baxımından oxşarlığı təhlil edirlər. Ümumiyyətlə, Y.V.Çəmənəmzinin bir ədəbiyyatşünas, folklor tədqiqatçısı kimi mütaliəsi, araşdırmaları çox zəngin və genişmiqyaslı idi. O, roman janrı nəzəriyyəsini, xüsusən də tarixi roman prinsiplərini mükəmməl bilirdi. Dünyanın məşhur yazıçılarının, roman ustalarının əsərlərini oxumuşdu.

Y.V.Çəmənəmzinin qadın surətləri onun romanlarında vətənin tarixi kimi obrazlaşır. Bu romanda da Şahnisə, Ağabəyim ağa kimi qadınların milli xarakteri yaşadığı mühitin kolaritetik ifadəsini tapır. Ağabəyim ağa hələ körpəlikdən ədəbiyyata, tarixə, incəsənətə çox maraq göstərir. Nazlıdan dayanmadan nağıl istəyir. Müəllifin türk tarixinə, folklorumuza münasibəti bütün yaradıcılığında əks olunub. Lakin roman boyu buna dair materialları, folklor nümunələrini məqamı düşdükcə söyləyir. Bu söyləmələrdə isə Azərbaycan, türk tarixi, coğrafiyası, toponimləri ən qədim mənbələrə istinadən nəql edilir.

Nazlı Ağabəyim ağaya nağıl danışır. Ağabəyim ağanın taleyi də nağıldakı Oğuz xanın qızı Güntəkinin taleyinə bənzəyir. Xan qızının İranla bağlı aqibəti ona hələ uşaq ikən danışılan nağılda ifadəsini tapır. Qürbətdə vətən və ata həsrəti çəkən Ağabəyim ağa bütün ömrü boyu “bağrıqan” kimi Bağrıqan dağına baxa-baxa göz yaşı axıtırmışdı. Müəllif bu tarixi, psixoloji əlaqələndirməni hər iki qadının taleyində kuliminasiya nöqtəsi kimi qabarıq verə bilib. Onun romanlarında bir-birinin davamı tərk edilən süljetlərdə qırılmaz məna, məzmun və tarixi əlaqələr var. Bu əlaqələndirmələr sonda bütöv bir ideyanın tezisləri kimi səslənir.

Y.V.Çəmənəmzinin Qafqaz tarixi və həqiqəti ilə bağlı həmin dövrün siyasi mənzərəsini tarixi şəxsiyyətlər, real diplomatik münasibətlər əsasında açıb göstərir. Məsələn, 1768-1774-cü və 1787-1791-ci illər rus-türk müharibələrinin iştirakçısı olmuş, XVIII əsrdə Rusiya imperiyasının Gürcüstandakı nümayəndəsi, rus gizli agent, Qafqaz ölkələri haqqında geniş məlumat toplamaqla məşğul olan polkovnik Stepan Daniloviç Burnaşovun (1743-1824) Qarabağ xanının xarici işlər üzrə vəziri M.P.Vaqiflə görüşü təsvir edilir. Romanı oxuyarkən S.Burnaşov haqqındakı tarixi bilgimiz müəyyən qənaətlər əldə etməyə kömək olsa da, roman müəllifinin S.Burnaşovla bağlı məlumatı çox yığcam və ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim etdiyini görürük.

S.Burnaşovun diplomatik siyasəti, Qafqaz haqqındakı əsərləri bu gün də elm aləminin diqqət mərkəzindədir. Onun Azərbaycanla bağlı əsəri Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun elmi arxivində saxlanılır. Ümumiyyətlə, Qafqazla bağlı əsərlərində (“İranda Azərbaycan vilayətlərinin və onların siyasi vəziyyətinin təsviri” – 1793, “Gürcüstan mənzərəsi, yaxud Kartalin və Kaxetiya çarlıqlarının siyasi vəziyyətinin təsviri”-1793 və “Dağ xalqlarının təsviri” – 1794) Azərbaycanın ayrı-ayrı xanlıqları, onların coğrafi mövqeyi, bu ərazidə yaşayan tayfalar və xalqlar haqqında da geniş məlumat verilir. Hətta bu yaxınlarda (2017-ci ilin əvvəlində) S.Burnaşovun Türkiyədə rus dilində çap olunan “XVIII əsrin Qafqazı rus gizli agentinin gözü ilə” kitabı müxtəlif ölkələrdə alimlərin və oxucuların böyük marağına səbəb olub.

Politoloq fizika-riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru Fuad Axundov və Qafqaz Tarixi Mərkəzinin direktoru, tarixçi-alim Rizvan Hüseynov kitaba ön söz yazıblar. Eləcə də, itmiş hesab edilən əsəri ilk dəfə aşkarlayan rusiyalı alim Emin Musa oğlu Məmmədli (1937-2013) haqqında da kitabda məlumat yer alıb. Polkovnik Burnaşov Qafqazda geniş agentura işləri aparmış, xeyli sənədlər toplamış, region haqqında dəyərli sənədləri tarixiləşdirmişdir.

“Burnaşovun hesabatlarından və əsərlərindən bəlli olur ki, o dövrdə Qafqazda heç bir “Ermənistan” olmayıb. Həmçinin qeyd edək ki, dağınıq şəkildə, qeyri-kompakt halda yaşayan azsaylı erməni əhalisi həddən artıq kövrək etnik palitra yaradıb. Başqa sözlə, müasir erməni xalqını yox, o dövrdə qriqoryan məzhəbinə bağlı olan ən müxtəlif xalqların nümayəndələrini “erməni” adlandırılar.

Rusiya gizli agenti Azərbaycanla Gürcüstanı təsvir edərkən bir çox Azərbaycan xanlıqlarının siyasi rolunu, onların nüfuzunu və müstəqilliyini əsərlərində xüsusi vurğulayıb... bu ölkənin hazırda yerləşdiyi ərazi isə lap qədimdən Azərbaycana məxsus olub. Başqa sözlə, S.Burnaşov Qafqazda nələrin baş verdiyini bir kəşfiyyatçı kimi dəqiqliklə qeydə alıb. Çar Rusiyası bu regiondakı siyasi vəziyyət və qüvvələr nisbəti haqda ən səhih informasiyaları məhz onun hesabatları sayəsində əldə edib. S.Burnaşov Azərbaycandakı dövlət birliklərinin xanlıqlar şəklində olduğunu, onların regionun hegemon qüvvəsi kimi çıxış etdiyini qeyd edib, gürcü dövlətçiliyinin təsvirini verib, həmçinin bir çox dağ xalqlarında hərbi-qəbilə ittifaqlarının mövcudluğunu vurğulayıb” [5].

“İki od arasında” romanında isə oxuyuruq: “Burnaşov Yekaterinanın ədalət və mərhəmətindən, Tiflisə qoşun göndərməkdə heç bir istila fikrində olmadığından, yalnız əhalinin asayiş və bəxtiyarlığını güdməsindən bəhs edib, əsl məsələyə keçdi: – Biz möhtərəm hökmdarınız İbrahim Xəlil xanla da dost olmaq niyyətindəyik. Mərhəmətli çariça sizə də himayəedici əlini uzatmaq istəyir. Xan yalnız bizim himayəmizdə öz taxtında baqi qala bilər. Vaqif bu sözləri dinləyir və şərqilərə məxsus şübhə ilə Burnaşovun incə dodaqlarına və ağ dişlərinə tamaşa edirdi. Burnaşov sözlərini bitirər-bitirməz Vaqif başladı: Qarabağ xanının Çingiz nəslinə və Ərgün sülaləsinə mənsubiyyətini, Şişə kimi Şərqi açarı sayılan möhkəm bir qalaya malik olduğunu, qüvvət və qüdrətini, Təbrizə qədər hökmü yeridiyini bir-birər söyləyib: – Əlahəzrət çariça ilə də, – dedi, – dost keçinməyə müştəq və amadəyik” [1, 559].

Daha sonra müəllif göstərir ki, M.P.Vaqif Burnaşovun çariçanın mərhəmətinə həsr olunmuş söhbətini daxili bir kinlə dinləyib susurdu.

Rusların Türkiyəni məğlub edib Kırımı almasından sonrakı hegemonluq iddiası, İraklinin ruslarla sazişi Qarabağ xanlığını yeni tədbirlərə, siyasi addımlara vadar edirdi. İraklini geri oturtmaq üçün Gəncəni və İrəvanı onun əlindən almağa hazırlaşan Qarabağ xanı həm də Süleyman paşa ilə əlaqəyə girmək, Ömər xanı hücumu hazırlamaq, xanlığı əlindən alınmış Ağası xana Şamaxı xanı Məmməd həsənin üstünə getməsi üçün kömək etmək fikrindədir. Lakin ciddi maneələr var. Şirvanı idarə edən Fətəli xanın qızı Məmməd həsənin oğlundadır, bu cür siyasi qohumluqlar əngəl yaradırdı.

Romanda M.V.Vidadi ilə M.P.Vaqifin dostluğu da əhatəli təsvirlərlə yer almışdır.

Y.V.Çəmən zəminli tarixi roman ustası olmaqla yanaşı, həm də tarix və ədəbiyyat kateqoriyaları arasında maraqlı keçidlər edib, əlaqələndirmələr yaradan müəllif idi. Kompozisiya sənətkarlığı, təqdim etdiyi zamanın əsas tarixi olaylarını unutmamaq diqqətliyi təqdirəlayiqdir. Həm də böyük həcm tələb edən tarixi məlumatları müxtəlif situasiyalarda müxtəlif formalarda oxucusuna çatdırma bilir. Biz romanı oxuyub bitirdikdən sonra XVIII əsr Qarabağ salnaməsini də bu əsərlə paralel oxuduğumuzu zənn edirik. Tarixə bədii don geyindirmək yox, tarixi bədii, poetik, estetik intonasiyada, koloritli dillə oxucuya nəql etmək dəqiqliyi Çəmən zəminli romançılığında əsas spesifikasiya idi. Məsələn, biz romandakı kiçik bir parçada – İbrahim Xəlil xanın öz hərəmxanasını əlində şam gəzməsi səhnəsində xeyli məlumat əldə etmiş oluruq. Xanın hərəmləri sıradan adamlar deyildi, siyasi məqsədlərlə hərəm kimi saraya daxil olan bu qadınların hər birisinin öz tale hekayəsi var. Və bu qadınların ataları, qardaşları öz bacılarını və qızlarını İbrahim xana sanki siyasi müqavilə əsasında təslim edirdi. Bu evlənmələr nigah izdivacı yox, sülh sazişi xarakteri daşıyırdı. Xan hərəmxanaya daxil olur:

“Qaradağlı Şahnisə xanım üzünü divara çevirmişdi, yuxuda idi. O biri otaq Məlik Şahnəzərin qızı Hürzadın idi. Ondən sonrakında Şahverdi xanın qızı Xurşud bəyim yatırdı... Xan bu yaşlı arvadlarının yanlarında qalmazdı. İndi də diqqət verməyib keçdi. Üngütlü Allahyar bəyin qızının yorğanı düşmüşdü. Xan düzəldib, yenə keçdi. Getdikcə şam əriyib, barmaqlarında donurdu. Gəncəli Cavad xanın bacısı Tutubəyim ağ biləklərini başının altına qoyub, sakit yatmışdı. Xan ayaq saxlayıb, ehtirash baxışla onu süzdü. İşiq Tutu bəyimin üzünə düşdükdə, gözlərini açdı. Şüursuz bir baxışla xana tərəf çevrildi, gərnəşərək gülümsədi. – Ay xan, indiyətən hələ yatmamısan? – deyə başını qaldırdı. İri hürüyü ilan kimi, ağ yastığın üstündə qıvrıldı. – Gəl görüm, yəqin üşümüsən. Xan Tutu bəyimin yan tərəfində oturdu. Tutu bəyim şamdanı aldı, xalının üstünə qoyub, xanın soyuq əllərini dolğun döşlərinə basdı. Xan xoş bir hərəret duyaraq nəşələndi. Tutu bəyim oxşayıcı şirin səs ilə: – Niyə yatmamısan? – deyə sorduqda, xanın yaralarını təzələdi. Yenə Tiflis, Quba, Şəki bir-birinə qarışaraq, bütün ağırlığı ilə onun üzünə töküldü. Xan cavab vermədən əllərini arvadının atəşin sinəsindən ayırıb, dik qalxdı. Yenə şam əlində olaraq hərəm dairəsini dolaşmağa başladı... Avar xanı Ömər in bacısı Bikə ağa büzüşüb, yatağın ortasında qalmışdı... Sonra naxçıvanlı Ruğaşın, tağlı Sonanın, Dızaq məliyinin qızı Xatayın,

Bəhmənli Xədicənin, Sarıcalı Mürəssa xanımın və başqalarının otaqlarından keçib, son otağa çatdı. Hər yeri xalı, xalça, cecim və ipəklə bəzənmiş bu otaq Şişə sövdəgəri Hacı Kərimin qızı Anaxanıma təxsis olunmuşdu. Anaxanın İbrahim xanın ən yeni arvadı idi. On altı-on yeddi yaşlarında, ətli-canlı bir qız idi. Xan otağa girdikdə güləb iyi onu məst elədi” [1, 564].

1786-cı ilin baharında isə hərəmxanaya Ömər xanın Gürcüstanı talayıb, Vaxanq qalasından əsir götürdüyü Abaşidzenin iki qızının biri – Yelena daxil olur. Ömər xan bu qızı İbrahim xana hədiyyə kimi gətirmişdi. Xan gözəlliyinə heyran olduğu bu qadına Cəvahir adı verir.

Əsərdə Qarabağa məxsus Xəznə qayası, Əsgəran qalası, Daşaltı çayı və başqa yerlər daha çox faciə məkanları kimi göstərilir. Vaqif və oğlu Qasım ağa da Xəznə qayasında qətlə yetirilir.

“İki od arasında” romanında həm də mistik bir səbəb-nəticə sxemi, mexanizmi qurulur ki, bu da kompozisiyanı mürəkkəbləşdirir, daha da maraqlı və ibrətamiz hadisələrlə zənginləşdirir. Müəllif hər kəsin əməlinin bədəli ilə aqibətini yazmış olur. Romanın sonunda hər kəs qiyamət haqq-hesabı kimi bir ədalət məhkəməsində cavabını almış kimi tale yaşayır. M.P.Vaqif və oğlu Qasım ağa Xəznə qayasında qətl edilir (“Vaqif yenə dayandı, töşük onu boğurdu. Rəngi qaçmış oğlunun üzünə baxıb: – Qasım ağa, bizi hara aparırlar? – dedi. Oğlu sərzənişli bir səslə: – Ağa, – dedi, – bir çoxlarını sən bu yolla göndərmisən, indi də bizi yollayırlar! Dərüni bir əzab Vaqifin üzündə əks etdi” [1, 660].) Ağaməmməd şahın öldürülməsi nəticəsində Qarabağ hakimiyyətini ələ almış “Batman-qılinc” ləqəbli Məmməd bəy çox ölümlərə (eləcə də M.P.Vaqifin və oğlu Qasım ağanın ölümünə) fərman vermişdi, özü də İbrahim xan Dağıstandan qayıdandan sonra Şuşanı tərək etməli olur, Vaqifin arvadı Qızxanımla evlənmişdi, onu götürür və şahın xəzinəsindən əlinə keçən sərvəti də atlara yükləyib, Qaladan çıxır. Şirvan xanı Mustafa məktub yazıb, qızını ona verəcəyini və özünü də vəliəhd təyin edəcəyini bildirsə də, Şirvanda Məmməd bəyin xəzinəsi əlindən alındı, özü də zəncirləndi. Mustafa xan atası Ağası xanın və qardaşlarının qisasını almaq üçün Məmməd bəyə işgəncə verərək öldürtdü. Şahməmmədi həyatında ilan çalıb öldürür. Bir gecə Lisaneviç yüz əsgərlə Xan bağında yaşayan xanı əhatə edib, onu, arvadını, uşaqlarını, nöqərlərini qırdırdı, Ağaməmməd şah Qacarın başı öz keşikçisi Səfərəli tərəfindən kəsildi və s.

Qəddarlıq, vəhşilik dünyanın gözəl məkanlarından birində – Şuşada, Cıdır düzü gül-çiçəkliyində baş verirdi. Təbiətin gözəlliyi insan vəhşiliyi və əzazilliyi qarşısında susurdu. Zülmün və istismarın da öz süjeti var bu əsərdə. İbrahim xan, Şahməmməd ağa, Məmməd bəy və digər hökm sahibləri xalqa zülm edirdi. Lakin bu zülm və sitəmin kuliminasiya nöqtəsi Ağaməmməd şah Qacarın əmrlərində boy verib, aydınca görünməyə başlayır. Dustaqlara insanların gözü qarşısında paz çaldırır. Cəlladlar əllərində çəkcik öz həmcinslərinin şalvarını soyunduraraq bu əmri icra edir. Qacar başlar kəsib, qanlar tökür, kəllələrdən qalalar düzəldir.

Reallıqda olduğu kimi, romanda da tarix qəribə ssenari ilə davam edir. Türkiyə ilə Rusiya arasında 1787-1791-ci illərdəki müharibə zamanı bir müddətlik unudulan Qafqaz azad, sərbəst həyat yaşayır, İran daxilindəki vuruşmalar da səngimək bilmir, bu zaman İbrahim xanın hökmü Şirvandan Təbrizə qədər yürüyürdü.

Yenidən vəziyyət ağırlaşanda, xanlıq iki od (Rusiya və İran) arasında qalanda İbrahim xan Rusiyanı seçir. Şəki, Şirvan, Dərbənd, Bakı isə Ağaməmməd şah Qacarın elçilərini hörmətlə qəbul edib, İran himayəsinə keçir. M.P.Vaqif artıq yoxdur, qətlə yetirilib. İbrahim xan 14 may 1805-ci il tarixdə Gəncənin yanındakı Quraq çayın qırağında Sisyanovla görüşüb, müqaviləyə əsasən rus himayəsinə girir. Şərtə görə qonşu dövlətlərlə rəsmi əlaqəni kəsən Qarabağ xanı Şuşaya gələcək rus qoşununa mənzil və sursat hazırlayır, ildə 8 min qızıl bac verir, Gəncə-Şuşa yolunu təmir etdirir. Ailəsinə də təcavüz edilir. Belə ki oğlan nəvəsini Tiflisə girov göndərir. İbrahim xana general-leytenant və vəliəhdi Məmmədhəsən ağaya general-mayor rütbəsi verən ruslar həm də onun hakimiyyətini qoruyacaqlarını, taxt-tacın irsi olaraq nəsilədən nəsilə keçməsinə təmin edəcəklərini söz verib, müqavilə imzalayır. Şuşa qalasına beş yüz əsgər və artilleriya da guya bu məqsədlə göndərilir. Lakin bütün tarix boyu olduğu kimi, yenə ruslar əhdinə sadıq qalmayaraq müqavilə şərtlərini pozur, hətta iş o yerə çatır ki, Şuşa Lisaneviçin əlinə keçən kimi general-leytenant İbrahim Xəlil xana söyüş dolu məktublarla əmrlər verib, tələblər göndərir.

Bütün bunları ustalıqla qələmə alan yazıçı 1930-cu illərdə də rus sovet işğalının mahiyyətini açıb göstərirdi.

1936-1937-ci illərdə yazılan roman Azərbaycanın istilası, Rusiya və İranın tarixi istismarçı və müstəmləkəçi siyasəti salnaməsini tam aydınlığı ilə əks etdirirdi. Y.V.Çəmənşəminli bizim böyük güclər qarşısındakı siyasi, diplomatik durumumuzu o qanlı illərdə – repressiya burulğanında belə cəsarətlə etiraf edirdi. Romanın bir məqamında M.P.Vaqif Mirzə Camala müraciət edərək Rum sultanına yazılmış məktubu istəyir. Lülələnməmiş məktubu elçi sifəti ilə göndərdikləri Mirzə Əliməmmədə verir:

“Buyur, Mirzə Əliməmməd! – dedi, bir az düşünüb əlavə etdi. – Daha məsələni bilirsən. Əvvəla, çalışsan, özünü İstanbula tez yetirərsən. Bu barədə Süleyman paşa lazımı köməyi səndən əsirgəməyəcək. Saniyə, Sultan həzrətlərinə məsələni ətraflı ərz edəsən; deyərsən ki, bizi iki od arasından qurtaracaq yeganə çarə Osmanlı himayəsidir. Tezliklə əsgər göndərməsələr, Axta xan bizi həlak edəcək və ümməti-islam qan dəryasında boğulacaq” [1, 623].

Romanda xalq, toplum, cəmiyyət və fərdlərin dramizmi, xalq və hakimiyyət arasındakı istismarçı qüvvələrin at oynatması nüansları, zəhmətkeşlərə qarşı zorakı münasibət əhatəli şəkildə təsvir edilir. “Xalq” anlayışının “müti toplum” ifadəsi ilə ekvivalentliyi təsdiqini tapır. Bu toplum sadəcə icraçı, elmsiz, savadsız əməkçi ordusundan ibarətdir. Onlar daima əmr gözləyir. Xanlar qəzəblənəndə silaha, susanda isə dəryaza, xışa, kotana sarılıb ailəsini dolandırır. Bu toplum üçün böyük güclərin istilası da ciddi reaksiya doğurmur çox zaman. Müharibələrdən, aclıq, səfalət və istismardan bezmiş xalq öz tarixi missiyasını ancaq buğda əkib becərməkdə, mal-heyvan saxlayıb ailəsini yedirtməkdə görür. Əvvəlcə Ağaməhəmməd şah Qacar ordusunu süngü və daş-qalaqla uzaqlaşdırmaq istəyən xalq sonra onu duz-çörəklə və baş əyə-əyə qarşılayır. Bu davranışların hər ikisi isə şüurlu şəkildə icra olunmur, əmrlə yerinə yetirilir. Hətta 1795-ci ilin yayında Ağaməhəmməd şah Qacar Qarabağda erməni və azərbaycanlı ayrışçılığını etmədən hamını qırdığı zamanda ermənilərlə azərbaycanlılar bir cəbhədə birləşərək mübarizə aparırdı.

Əsərin daima izlənilən əsas süjetlərindən biri erməni-azərbaycanlı münaqişəsidir. İbrahim xan daima Qarabağ xanlığında erməni mülklərinin mövqə qazanıb rusların əli ilə o torpaqlara sahib çıxacağından qorxurdu. Bu qorxu XVIII əsrdə idi. 1930-cu illərdə qarabağlı, şuşalı yazıçı Y.V.Çəmənşəminli də həmin qorxu ilə yaşayır. Uzaqgörən romançının, siyasi və ictimai xadimin mistik qorxusu reallaşır. XX əsrin sonunda, iki əsrlik haqsız mübarizədə ermənilər qalib gəlir, yalan ayaq tutub yeriyir. Rusiya himayəsi ilə Qarabağ torpaqları ermənilərin əlinə keçir.

Romanın sonundakı tarixi sual bu gün də cavab gözləyir: “Xanlıq məhv olarsa, iş başına erməni çıxarsa, müsəlmanların halı necə olar, deyə min bir fikir yürüdüldü. Birinci Pyotrdan bəri körüklənən erməni-türk ziddiyyəti heç bir zaman belə gərginləşməmişdi. Məhrasa Yusifin vədlərindən coşan erməni sərkeşləri orda-burda türkə hücum belə etməyə başlamışdılar. İbrahim xan qayını Cəmşidi yanına çağırıb, ermənilər tüğyan fikrini yerə qoymasalar, onun başının cəllad əlinə veriləcəyini söyləyib, erməniləri sakit etdi” [1, 646].

Ədəbiyyat

1. Çəmənşəminli Y.V. Əsərləri. III cild. II cild. Bakı, “Avrasiya press”, 2005, 664 s.
2. Çəmənşəminli Y.V. Əsərləri. III cild. III cild. Bakı, “Avrasiya press”, 2005, 440 s.
3. Məşhur çex-fransız yazıçısı Milan Kunderanın “Roman sənəti” kitabından fraqment. <http://www.kultura.az/news/20141104081401392>
4. Rüstəmov-Tohidi S. “Cümhuriyyətin “Azərbaycan” adlandırılması və onun tarixi əhəmiyyəti”. Bakı, “Elm və təhsil”, 2018, 176 s.
5. Erməni yalanlarını ifşa edən kitab Azərbaycanda kimlərisə hiddətləndirib. <http://1905.az/teaspress-ermeni-yalanlarini-ifsa-eden-kitab/>
6. Yusif Vəzir Çəmənşəminlinin Mir Cəfər Bağirova ürək göynədən məktubu. <http://www.enter.news/az/news/interesting/36046/yusif-vezir-chemenzeminlinin-mir-cefer-bagirova-urek-goyneden-mektubu-yaziq-korpelerim-de-meniml>
7. Алиев Х. Современный азербайджанский роман. Баку, “Язычы”, 1978, 150 с.
8. Асадуллаев С. Заметки о романе. Баку, “Гянджлик”, 1970, 156 с.

- 9.БахтинМ.М.Литературно-критические статьи. Москва, “Художественная литература”, 1986, 541с.
- 10.Гранин Д. Роман и герой. “Вопросы литературы”, 1976, №5.
- 11.Затонский Д. Искусство романа и XX век. Москва, “Советский писатель” 1973, 535 с.
- 12.Кожин В. Происхождение романа. Москва, “Советский писатель”, 1963, 440 с.
- 13.Кожин В. Роман - эпос нового времени. “Вопросы литературы”, 1957, № 6.
14. Ломидзе Г. Единство и многообразие. Moskva, “Советский писатель”, 1957, 290 с.
15. Мандельштам О. Конец романа. Собрание сочинений в трех томах, том второй. Проза. Мюнхен, “Международное Литературное Содружество”, 1971, 774 с.
16. Манн Т. Искусство романа. Собрание сочинений в десяти томах, том десятый. Статьи, Москва, “Художественная литература”, 1961, 696 с.
17. Нариманов Н.Н. Избранные произведения. Баку, “Азернешр”, 1989, 483 с.
18. Олдридж Дж. После потерянного поколения, Moskva, “Прогресс”, 1981, 310 с.
19. Aşnin F.D, Alpatov V.M, Nasilov D.M.. Məhv edilmiş türkoloqlar. İstanbul, “Türk Tarix Qurumu”, 2016, 300 s.
20. Horata O. Evliya Çələbinin “Səyahətnamə” əsərində mənzum hissələr”. Türkiyə, İstanbul, “Türkbilim”, 2003, №4
21. Толстой А. Н. Петр Первый. Москва, “Издательство АСТ”, 2019, 864 с.

RƏFİQ ZƏKA XƏNDAN ELMİ VƏ BƏDİİ İRSİNDƏ QARABAĞ TƏSVİRİ

Mustafayeva Natavan Seyid qızı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli siması Rəfiq Zəka Xəndanın elmi və bədii fəaliyyətində öz geniş əksini tapmış Qarabağ mövzusu ətraflı təhlil olunur. Qarabağın taleyi, işğal altında qalan torpaqlarımız və vətənimizin istiqlalı uğrunda mübarizə Rəfiq Zəka yaradıcılığının aparıcı istiqamətini təşkil edir.

Açar sözlər: vətənpərvər şair, Qarabağ hadisələri, erməni vəhşiliyi, torpaqlarımızın işğalı, yurd sevgisi.

Summary

The article analyzes Karabakh theme that took an important place in the scientific and literary activity of Azerbaijan literature's outstanding figure, Rafiq Zeka Khandan. One of the main directions of Rafiq Zeka Khandan's creative activity was the destiny of the Karabakh region of Azerbaijan and the process of liberation of the occupied territories of the motherland.

Azərbaycanın dəyərli sənətkarı-şair, dramaturq, filosof-alim Rəfiq Zəka Xəndanın çoxşaxəli yaradıcılığında öz geniş əksini tapmış məsələlərdən biri də Qarabağ mövzusu olmuşdur. Yurdumuzun dilbər güşəsi Qarabağın düşmən tapdığı altında qalmasından sarsılan vətənpərvər şair bu ağırlı problemləri elmi-publisistik məqalələrində və poetik əsərlərində əks etdirmişdir.

Qarabağ hadisələri baş verdiyi andan vətənin azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxan Rəfiq Zəkanın səsi istər Azadlıq meydanında, istərsə də mətbuat aləmində ucadan duyulmuşdur. Qələmini süngüyə çevirən müəllifin onlarla məqaləsi milli istiqalata çağırış kimi inamları, əqidələri birləşdirərək,

xalqımızı vətənimizin bütövlüyünü qorumağa, milli, mənəvi birlik yaratmağa səsləyirdi. “Dağlıq Qarabağ” kəlməsini qəbul etməyən və buna öz kəskin etirazını bildirən R.Zəka bu haqda ürək ağrısıyla yazırdı: “Önümüzdə duran bir nömrəli problem: “Dağlıq Qarabağ” ifadəsindən başlayır. İnanın, hər dəfə “Dağlıq Qarabağ” sədasını eşidərkən bağıma dağ çəkilir. Nə deməkdir Dağlıq Qarabağ? Gözəlim Qarabağ sözü yetmiş ildir ki, coğrafi, inzibati mənə daşımır! Qarabağ yalnız şeirlərimizdə, nəğmələrimizdə qalmış, “Dağlıq Qarabağ”, bədnam sözü isə baş alıb gedir. Öncə Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayəti yeni parlament tərəfindən bir səsle ləğv olunmalı, Qarabağ adı Naxçıvan, Şirvan, Muğan, Mil kimi Azərbaycanımızın bir parçası tək səslənməlidir!” (3)

Millətinin haqq səsini duyurmağa çalışan R.Zəka qardaş Türkiyədə də ölkəmizin Ermənistan tərəfindən işğal edilməsini müxtəlif vasitələrlə dünya ictimaiyyətinə çatdırmağa böyük səy göstərmişdir.

“Tanıtım” jurnalının sahibi Şamil Güvənə verdiyi müsahibəsində Qarabağın əsrlər boyunca başkəndi olmuş Şuşanın əsasının Pənahəli xan tərəfindən qoyulmasından, Şərq dünyasının ən böyük bəstəçisi, “Leyli və Məcnun” adlı ilk Şərq operasının banisi dahi Üzeyir Hacıbəylinin, musiqi dünyasına səs salmış Cabbar Qaryağdıoğlu, Seyid Şuşalı, Bülbül, Xan Şuşalı, Rəşid Behbudov və bir çox digər gözəl xanəndələrin məhz Qarabağdan çıxmasından söz açır və Qarabağ kəlməsi nə qədər bizimsə, Qarabağ ərazisinin də o qədər bizim olduğunu bəyan edir. [5]

R.Zəka Türkiyədə Osmanlı İmperatorluğu arxivlərində çalışarkən dövlətimiz üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən sənədlər üzə çıxarmışdır. Bunlardan biri Osmanlı arxivində qorunub saxlanan, vaxtilə ruslar tərəfindən hazırlanmış xəritədir ki, 1914-cü ildə Qarabağda yaşamış əhalinin sayı açıqlanır və orada qeyd olunmuş rəqəmlərə görə, o dövrdə azərbaycanlıların sayının başqa millət təmsilçilərindən qat-qat artıq olduğu faktı sübuta yetirilir. O zamanlar Qarabağın önəmli bir bölümü sayılan Gəncə vilayətində 1 milyon 174 min türk, 177 min 596 erməni, 34 min 79 rus və 1107 gürcü yaşamışdır.

Digər tarixi sənəddə Atatürkün Qarabağ haqqında söylədiyi və Rəfiq Zəkaya qədər ölkəmizin heç bir mətbuat orqanında yayımlanmamış qiymətli fikirləri yer almışdır. 1 dekabr 1920-ci ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisinin başkanı Mustafa Kamalın Şərq Cəbhəsi komandanı Kazım Karabəkir Paşaya şifrəli təlimatla yolladığı direktivindən məlum olur ki, Atatürk məmləkətinin ən ağır günlərində belə Azərbaycanın taleyini düşünür və onu müstəqil dövlət olaraq görmək istəyini dilə gətirir: “Azərbaycanın tamamilən bağımsız bir dövlət halinə gəlməsinə tamamilən tərəfdarız. Bunu gerçəkləşdirmək amacıyla rusları gücəndirmədən və şübhələndirmədən girişimdə bulunulacaqdır. Rusların Azərbaycanda yapacaqları müamələnin, islam dünyasının bolşevikləri dəyərləndirməsində bir ölçü olacağına ruslara anlatılmasına çalışılacaqdır. Kafkaz məsələsinin sərhəd, nəqliyyat və s. kimi önəmli nöqtələrinin çözümlənməsində daima Azərbaycan və Kafkasyanın çıxarlarının gözetilməsinə özən göstəriləcəyi kimi, ruslar və ermənilər arasında 1920-ci ildə imzalanan anlaşmada Azərbaycana zərər verən maddələrin qaldırılmasına çalışılacaq və millətin kəndi talelərini bəlihmələri şüarı doğrultusunda Qarabağ və türklərin sıx olaraq yaşadığı yerlərin Azərbaycana bağlı bulunması təmin ediləcəkdir”. [1]

Onun digər məqalələrində Dağlıq Qarabağ müharibəsinin səbəbləri və onun acı nəticələrinin əksi maraqlı doğurur. Burada qlobal və milli miqyasda terrorçuluq, Qarabağ torpaqlarının itkisi, erməni millətçiliyi, erməni vəhşiliyinin və onların havadarlarının ifşası təsvir olunur.

“Xəyala sığmayan vəhşət” məqaləsində müəllifin yararlandığı məxəzlərdən ən dəyərlisi görkəmli türk alimi Camal Anadolun “Erməni dosyası” (1982) kitabıdır. C. Anadol ingilis, italyan, fransız, rus, ispan, yunan və s. qaynaqlara əsaslanaraq, ermənilərin XX əsrin əvvəllərində xalqımıza və bütövlükdə türk millətinə qarşı fiziki və mənəvi vasitələrlə həyata keçirdikləri soyqırımını inkaredilməz faktlarla nəql edir. Ürək ağrısı və həyəcənsiz oxumaq mümkün olmayan məqalədən erməni cəlladlarının mənfur simalarına daha yaxından bələd oluruq. 1969-cu ildə Peredelkinoda erməni şairi Aşot Qraşi R.Zəkaya daşnakların törətdikləri vəhşilikləri hətta faşistlərin etmədiklərini söyləmiş, onları yalnız türklərin deyil, bütün bəşəriyyətin düşmənləri adlandırmışdır. (2, 156)

Erməni millətçiləri hər zaman öz çirkin əməllərini türklərin adlarına çıxmış və onları gözdən salmağa çalışmışlar. R.Zəka haqlı olaraq qeyd edir ki, ermənilər “türk” dedikdə yalnız türkiyə türklərini deyil, biz azərbaycanlıları da nəzərdə tuturdular. Belə ki, düşmənlərimiz Türkiyəylə

aramızda aşılmaz sədlər hörmüş sovet birliyi dövründə belə xalqımızdan gizlədilən tariximizi özümüzdən yaxşı bilmiş və bizi həmişə “türk” deyər çağırılmışlar. [2, 166]

Qarabağ mövzusu şairin şeirlərində də öz geniş inikasını tapmışdır. O, Qarabağ uğrunda gedən müharibədən əvvəlki dövrə təsadüf edən “Şuşa”, “Qarabağda”, “İsa bulağı”, “Bir bahardır Qarabağ” və s. şeirlərində bu cənnət məkanın çeşidli oyaqlarını, füsunkar gözəlliyə malik təbiətini tərənnüm edir.

Yadlardan əsər yox, nə qədər doğma seyirdir,
Gördüklərim orda bərəkət, orda xeyirdir.
Bir musiqi şəklində olan incə şeyirdir,
Orda hara getsən, hara baxsan Üzeyirdir,
Mən bir Üzeyir türküsu duyduq Qarabağda. [6, 99]

Rəfiq Zəka “Qarabağ uğrunda”, “Xankəndim”, “Şuşam getdi”, “Xocalı soyqırımı”, “Qarabağdan çıxsın” və s. şeirlərində isə məmləkətimizdə baş verən qanlı-qadalı hadisələri güzgü kimi əks etdirir.

Hər zaman “Türk oğlu türkəm” söyləyən R.Zəka türklərin mərd, yenilməz olduğunu və bu çətin sınaqdan da alınacağı, üzüağ çıxacağına əmin idi.

Türklər gələcək çağırına Dağlıq Qarabağda,
Dərman bulacaq ağrına Dağlıq Qarabağda.
Dağ cüssəli türkdəşlərimiz dağ çəkəcəkdir,
Daş qəlblilərin bağına Dağlıq Qarabağda.
Dağlıq Qarabağ yox, Qarabağ var deyəcəklər
Hər türküsu türk eşqinə çağlar deyəcəklər! [4, 168]

Rəfiq Zəkanın peyğəmbərəsinə söylədiyi bu fikri 44 günlük müharibədə öz təsdiqini tapdı. Gözəl Qarabağımız düşmən tapdağından azad oldu və biz bu gün qürurla söyləyə bilirik: “Qarabağ Azərbaycandır!”

Ədəbiyyat

1. Xəndan R.Z. Atatürk Qarabağ haqda. “Respublika” qəzeti, Bakı, 1998, 3 noyabr.
2. Xəndan R.Z. Atatürkiyə. Bakı, Mütərcim, 1998.
3. Xəndan R.Z. Bən bütün bənliyimlə Bozqurdam. “Aydınlıq” qəzeti, Bakı, 1991, 25 oktyabr.
4. Xəndan R.Z. Dünyanın yarısı türkdür. Bakı, Qorqud, 1996.
5. Rəfiq Zəka Xəndanla müsahibə. “Tanıtım” jurnalı, 1988, noyabr
6. Zəka, R. Yurdum, ulusum. Bakı, Yazıçı, 1987

QARABAĞ MÜHARİBƏSİ ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN NƏSRİNDƏ

Mürşüdüvə Rəyə Məftun qızı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dillər Universiteti

Xülasə

Məqalədə Qarabağ müharibəsinə həsr olunmuş nəsr əsərləri təhlil olunmuşdur. E.Əfəndiyevin “Bayraqdar”, M.Süleymanlının “Erməni adındakı hərflər”, A.Abbasın “Dolu”, Nigarın “Daş hasar” əsərlərində ön və arxa cəbhədə xalqımızın başına gətirilən müsibətlər işıqlandırılır. Xalqımızın sosial, mənəvi durumu, qaçqınlıq, köçkünlük həyatı müharibə mövzusunda yazılmış əsərlərin kontekstində tədqiqatə cəlb olunmuşdur.

The article analyzes prosaic works dedicated to the Karabakh war. In E.Afendiyev's "Bayragdar", M.Suleymanli's "Armenian named letters", A.Abbas's "Hail", Nigar's "Stone Fence" highlights tragedies that befell our people on the front and back fronts. Our people's social and moral state is studied in the context of works written on war.

Key words: war, Karabakh, prose

80-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələr, milli-azadlıq hərəkatı, 90-cı ildə tökülən qanlar hesabına əldə olunan azadlıq, "keçid dövrü" və Qarabağ müharibəsi dövrünün ardıcıl tarixi mənzərəsi olaraq ədəbiyyatımızın aparıcı mövzusunə çevrilir. Qarabağ müharibəsinin getdiyi və atəşkəsdən sonrakı dövrdə isə müharibə mövzusu daha da aktuallaşır, baş verən ictimai, siyasi hadisələr tarixi, psixoloji, fəlsəfi baxımdan yenidən təxəyyül süzɡəcindən keçirilir. "90-cı illərdən sonra yaranan "yeni ədəbiyyat" yaradıcı şəxslər üçün iflasa uğramış müharibənin, bu günlə dünən arasında çapalayan yaddaşın, dərin mənəvi böhran keçirən, öz içində azmış "insan"ların təsvirini yaratmaq cəhdləri ilə xarakterizə olunur. Bu ədəbiyyat sosial gerçəkliyi şərh etməyə çalışır, hər şeydən əvvəl qlobal səviyyədə ictimai-siyasi problemlərə gətirib çıxaran səbəbləri aşkarlamağa hər müəllif öz istedadı, öz dünyaduyumu, yaradıcılıq səviyyəsi çərçivəsində müəssər olurdu" [5, 236]. Ədəbiyyatın bütün janrlarında Qarabağ müharibəsinin törətdiyi fəlakətlər, faciələr: torpaq, yurd itkisi, uşağından tutmuş ən ahıl qocasına kimi aman verilməyən xalqın dərin sarsıntısı, qaçqınlıq, köçkünlük kimi problemlər öz ifadəsini tapdı, bədii ədəbiyyatın əsas mövzusunə çevrildi.

"Belə ki, təzə ictimai-siyasi formasiyanın gətirdiyi yeniliklər, Qarabağ münaqişəsinin doğurduğu müharibə əhval-ruhiyyəsi, qlobalizə prosesləri ilə müvazi dünyada hökm sürən böhran, mənəvi yorğunluq, qeyri-müəyyənlik durumu, dəyərlərin yenidən dəyərləndirilməsi zərurəti nəsrin ən iri janrı olan romana da təsirsiz ötürmədi" [3, 149]. Roman epik janrının ən iri həcmli janrı kimi xalqımızın üzləşdiyi problemləri daha əhatəli şəkildə ifadə etmək imkanına malik olduğu üçün bu illərdə müharibə mövzusunda yazılan hər bir nümunə ideya yükü, məzmun mündəricəsi ilə maraq doğurdu. Ədəbiyyatımız "1990-cı illərdən başlayaraq müstəqil ədəbi inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. 1980-ci illərin sonu, 1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq, Azərbaycan cəmiyyətində milli-sosial-mənəvi, estetik şüurda qlobal çevrilişlər, geniş miqyaslı təbəddülatlar baş verdi. Ədəbiyyatın milli "mənə", əcdada, kökə, mənəvi suverenliyə qayıdış çağırışları artıq ilk real bəhrələrini verməyə başladı. Azadlıq hərəkatı çox geniş vüsət tapdı. Latın əlifbası bərpa olundu. Üçrəngli bayraq, səkkizguşəli ulduz, ənənəvi milli dövlət simvolikası əməli və hüquqi status əldə etdi. Azərbaycanın müstəqil dövlətçiliyi təşəkkül tapdı, digər tərəfdən taleyimizə 90-cı ilin Qara Yanvarı yazıldı. Vətən torpağının beşdə biri Ermənistan tərəfindən işğal olundu, millətin yeddidə biri qaçqına və didərginə çevrildi" [3, 121]. Və bu tarixi gerçək 20 ildən artıqdır ki, ədəbiyyatımızın aparıcı mövzularından birinə çevrilib. Xalqımız və dövlətimizlə birgə azadlıq qazanmış ədəbiyyatımız baş verən ictimai-siyasi proseslərə laqeyd qalmamış, hələ də davam edən müharibənin acı mənzərəsini çizərək bədii dilin köməyi ilə "deyilən söz yadigardır" tezisində əsaslanaraq müasirlərə vtamaə gələcək nəsillərə örnək olacaq, hər zaman düşməne qarşı sərvaxt olmağı aşılyacaq, tarixi yaddaşa çevriləcək bədii nümunələr ərnağan etməkdədir.

Müharibə mövzusunda yazılmış əsərləri oxuyarkən bir nəticə hasil olur: "müharibə yalnız döyüş səhnələrinin, nakam ömürlərin mədəni olmaqla məhdudlaşmır. Bunun bir arxada davam edən faciəsi, göz yaşı, fəlakəti var. Necə ki, Qarsia Lorca onu "müharibə doğma bətnlərində, yad toxum deməkdir"-deyə təsnif edirdi" [3, 570]. Müharibənin törədə biləcəyi bütün acıları, ağrıları yaşamış, minlərlə şəhid vermiş, torpaq itirmiş və bütün bu gerçəkləri yaddaşında, qəlbində ağır yük kimi daşıyan bir xalq olaraq məqsədimiz "Kəssə hər kim tökülən qan izini / Qurtaran dahi odur yer üzünü" fikrinə tapınaraq hər yaranan bədii nümunəyə bu ideyanı ötürməkdir. Və əslində bədii ədəbiyyatın hər bir sətri, hər bir misrası "müharibəyə, zülmə, vəhşiliyə, məhvə qarşıdır".

90-cı illərdə müstəqillik əldə etmiş xalqımızın yeni bir problemlə yüklənməsi Qarabağ müharibəsi adı ilə üzə çıxdı və çağdaş ədəbiyyatımızın aparıcı mövzusa çevrildi. Bir sözlə “20 noyabr hadisəsi, bəşər tarixində görünməmiş bir dəhşət-Xocalı soyqırımı, ölkənin qarşı-qarşıya dayandığı vətəndaş müharibəsi reallığı”, eyni zamanda atəşkəsdən sonra xalqımızın sosial, mənəvi durumu, qaçqınlıq, köçkünlük həyatı real boyalarla nəsrin bütün janrlarında olduğu kimi romanlarda da bədii ifadəsini tapdı. Elçin Əfəndiyevin “Araba”, “Sarı gəlin”, “Qarabağ şikəstəsi”, Azər Abdullanın “Qəmərliyə gedən gecə qatarı”, Ağarəhim Rəhimovun “Canavar balası”, Elçin Hüseynbəylinin “Gözümə gün düşür” və s. hekayələri Qarabağ müharibəsi və müharibənin törətdiyi maddi və mənəvi problemlərin əksi baxımından daha iri həcmli əsərlərin yazılmasına hazırlıq mərhələsi kimi qəbul etmək olar. Bu bədii nümunələrin hər birində “yaşına yaşına ocaq başına keçən”, illərlə xalqımızdan hörmət, qayğı, yalnız sıcaq münasibət görərmənilerin törətdiyi vəhşiliklər, qocalara, qadınlara, hətta uşaqlara belə acımasız münasibətləri Nigarın “Daş hasar”, Fazil Güneynin “Qara qan”, Aqil Abbasın “Dolu”, “Allahını qatil edənələr”, Mahirə Abdullanın “Əvvəl. Axır”, Gülşən Lətifxanın “Azər və Aida” və s. daha iri həcmli nəsr nümunələrində müharibənin və müharibənin nəticəsində Azərbaycan xalqının ürəyinə düşmüş Qarabağ dərdi hər bir yazılan əsərdən boy verdi. Bu müharibəni törədən tarixi proseslər, müharibəyə gedən yol Əli Əmirinin “Meydan”, “Ölü doğan şəhər”, Sabir Əhmədlinin “Kütlə”, Məmməd Orucun “Köçürülmə”, Elçin Hüseynbəylinin “Yovşan qağayılar” romanlarında “azadlıq yangısı” ilə 70 illik əsarətdən qurtulmaq üçün meydanlara axışan xalqın çöşaraq əsarət zəncirini qırmaq istəyi, arzusu fonunda baş verən ictimai-siyasi hadisələrə fəlsəfi baxış və reallığı bütün çıpaqlığı ilə təsvir etmək və oxuculara çatdırmaq məramı ilə müşayət olunur.

Əli Əmirinin “Ölü doğan şəhər” romanının qəhrəmanı uşaqlıqdan atasız-anasız böyümüş və hər kəs tərəfindən Yetim deyə çağrılan gəncin uşaq olarkən atası və anasının ailələrində kirvə deyilərək hörməti əziz tutulan erməni tərəfindən öldürülməsi, uzun illərdən sonra Sumqayıt hadisələrini törədən şəxslərdən birinin məhz həmin erməni olması sanki çoxdan yarımçıq qalmış cinayətin, türklərə nifrətin məntiqi davamı kimi görünür. Düşmənin bu günün deyil, illərin, bütün zamanların düşməni olması, “erməniliyin” özünün bir təhlükə, şər mənbəyi olması həqiqətini üzə çıxarır. “Roman çox mürəkkəb, lakin ustalılıqla hazırlanmış Sumqayıt hadisələrini problemləşdirərək, ümumən “ölü şəhər”, “ölü cəmiyyət”, “ölü mühit” sindiromunun sillabo-anatomiyasını açmağa müvəffəq olur. “Ölü doğan” metaforası bütövlükdə son sovet dönmənin xarakteristikasını, mahiyyətini özündə əhatə edir. Sumqayıt kimi sovet dövründə, sosializm quruculuğu entuziazmasının nəticəsi olaraq yaranmış, eyni zamanda pozitiv pafosu ilə ədəbiyyatda da- şeirlər, poemalar, oçerklər, hekayələr, povestlər, romanlarda “beynəlmiləçilik və gənclik şəhəri” kimi tərənnüm olunmuş məkanda özlüyündə metonimik və metaforik yük daşıyır və romana da məhz bu gücdə daxil olur” [4, 774]. Bu hadisələr Qarabağ müharibəsinə proloqdur, ərsə dirənən ah-nalədir və bu gerçəkliyi həyəcansız oxumaq qeyri-mümkündür.

Və bu dəhşətli mənzərə 90-cı illərdən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatında: poeziyanın və nəsrin bütün janrlarında görünməkdədir. Elə bu səbəbdən də, müharibə romanları, müharibə hekayələri, müharibə şeirləri deyə bir bölgü aparmaq mümkün deyil, çünki Qarabağ müharibəsi Azərbaycan ədəbiyyatının aparıcı mövzusa çevrilərək əsərin hətta psixoloji, fəlsəfi, tarixi mövzuda yazılmasından asılı olmayaraq ağrısına, acısına, tarix yüklü məsələsinə çevrilərək hər bir bədii nümunədə boy verməkdədir.

“Dəhşət və kin bayquşları”nın (H.Cavid) Azərbaycanda gördükləri humanist münasibətin tam əksi olaraq torpaqlarımıza göz dikmələri, heç kimə aman vermədən vəhşiliklər törədib, hətta əliyalın insanlara belə acımaması yazıçı Nigarın “Daş hasar” romanında öz əksini tapmışdır. Üzeyir müəllimin məcbur edilərək “Qarabağ erməni torpağıdır” demədiyi üçün ermənilərin onun boğazına isti qurğuşun tökməkləri, əsir düşmüş Nəsrəddinin kürəyinə içi qaynar su ilə dolu qazanın bağlanaraq yeridilməsi, yeriyə bilməyib yıxıldığı üçün isti su içərisində diri-diri bişməsi, yetim Nubarın üç oğlunun üçün də şəhid olması-Qarabağ müharibəsinin törətdiyi fəlakətlər, dəhşətlərdir, ağılasığmaz gerçəklərdir. Yaxud nişanlısı Müşfiqi cəbhəyə yola salandan sonra hər gün onun yolunu gözləyən, toy ümidi ilə yaşayan Saraya qəflətən ölüm xəbərinin verilməsi gənc qızın bütün xəyallarını alt-üst edir. Dəhşətli xəbərdən sarsılmış qız dözə bilməyib ağ gəlinlik paltarı geyinərək özünü həyətlərindəki tut ağacından asır. Kəndin daxilində bir-birinin ardınca baş verən bu hadisələr gərginliyin artmasına, düşməne qarşı

nifrətin daha da kəskinləşməsinə səbəb olur. Bu təkcə xalqımızın deyil, xalqımızın simasında bütün insanlığın faciəsidir. Romandakı təsvirlərdən aydın olur ki, “Daş hasar”ın qəhrəmanları son illərin ağrılarını yaşayan, öz idealları uğrunda mübarizə aparan, sarsılmayan, sınımayan, əli Tanrının ətəyindən üzülməyən insanlardır. Kəskin dramatik konfliktlərlə zəngin olan bu əsərdə xalqımızın başına gətirilən faciələrdən söhbət açılır. Didim-didim didilmiş, tikə-tikə parçalanmış məmləkətimizin acı taleyi balaca bir vadedə yaşayan insanların xarakterində üzə çıxır”, kiçik bir obanın simasında müharibə Azərbaycanı, eyni zamanda bütün bəşəriyyəti-Yer kürəsini sarmış belə kimi qavranılır.

Ərgünəş dağının ətəyində yerləşən balaca bir kəndin simasında yazıçı Azərbaycandakı ictimai-siyasi, sosial vəziyyət haqqında geniş mənzərə yaratmışdır. Müharibə gedən kəndin sosial problemlərini belə yaddan çıxartmayan yazıçı ağır nəticələrini də nəzərdən qaçırmır. Yəni müharibə təkcə insan və torpaq itkisi deyil, eyni zamanda aclıq, səfalət, ağır həyat şəraitidir. Ömrü boyu haramın nə olduğunu bilməyən, halal zəhmətlə yaşayan və övladlarını böyüdən, kəndin kiçiyindən tutmuş böyüyünə qədər xətrini əziz tutduğu Üzeyir müəllim maddi ehtiyacın dar məngənəsində boğulduqca vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq üçün gərgin fikirlər burulğanında çarpışması və sona qədər mübarizə aparması müharibənin doğurduğu problemlərdir. Elə bu səbəbdən də, Nigarın “Daş hasar” romanı son dərəcə aktual mövzuda yazılmış, illərdən bəri xalqımızın yaralarını sızladan, ağrılı-acılı yerimiz, parçalanmış ürəyimiz olan Qarabağ probleminin bəddi həllinə həsr olunmuş dəyərli nəsr nümunəsidir” [4, 448]. Romandakı epizodları nəzərdən keçirərkən Sabir Əhmədlinin “Axirət sevdası” əsərindəki maraqlı yazıçı mülahizələri yada düşür. Yazıçı müharibənin bütün ağrı-acılarını qəlbindən keçirmiş yazıçı və şəhid atası kimi “Əgər insanı Allah yaratmışsa, bəs niyə onu cürbəcür müsibətlərə düşürür? Niyə Allah insanı qandan, candan, əzabdan xilas etmir?” [1, 115] sualları qarşısında cavab tapmaqda çətinlik çəkməsi onun əslində bəşəriyyətə ünvanladığı təəccüb dolu sualdır, eyni zamanda da insanların əli ilə törədilmiş vəhşətin qarşısında çarəsizliyidir.

Fazil Günəyin müharibə mövzusunda qələmə aldığı “Qara qan” əsəri Qarabağ haqqında yazılmış romanlar silsiləsindəndir. Əsərdə Aysu adlı gənc bir qızın əsir düşməsi, erməni əsirliyində olarkən başına gələn müsibətlər, burada gördüyü ağlasığmaz mənzərələr, düşmənlərin əsir olan həmvətənlərimizlə insanlığa sığmayan rəftarından bəhs olunur. Romandakı surətlərin hamısı demək olar ki, həyatdan götürülmüş insanlar, müharibə zamanı baş verən hadisələrdir. Əsərin əsas qəhrəmanlarından olan Aysu uşaqlıqdan tanıdığı, sevdiyi Toğrula axıra qədər sədaqətli qalır. Əsirlikdə olarkən öz ismətinə qorumaq üçün erməni əsgərini atasının ona bağışladığı xəncərlə öldürür, müxtəlif vasitələrlə özünü düşmənlərdən qorumağa müvəffəq olur. Və həyəcan dolu epizodları izlədikcə Aleksandr Kavaleusun “Leyla” romanını xatırlamamaq mümkün deyil. Müqayisə edərkən müharibə mövzusunda yazılmış əsərlərin bir-birinə bənzəməsinə bütün bəşər övladının bu ağrını, acını, faciəni eyni hisslərlə yaşaması gerçəkliyi ilə bağlı olduğunu görürük : “...müharibə -əlisilahlı insanın belə, qarşısında aciz qaldığı dəhşətli aktdır. İnsanlıq tarixi yüzlərlə müharibəyə şahidlik edib. Səbəbləri və vasitələri nə olursa olsun, müharibə hər zaman qan, göz yaşı, ah- nalə, anaların fəryadı, oğulların, ərnlərin itkisi, qurbanlar və faciələr deməkdir. Müharibə-körpələrin təəccüb və dəhşətdən bərələn gözləri, sevinci silinmiş hüznü üzləridir [3, 345]. Və bu hisslər irqindən, milliyyətindən asılı olmayaraq bütün insanları və insanlığı birləşdirir. Müharibə mövzusunda yazılmış əsərləri nəzərdən keçirdikcə ermənilərin törətdiyi vəhşilikləri, vandalizmi soyuq başla qavramaq olmur, onların faşistlərdən belə qorxunc olması həqiqətini üzə çıxarır.

Bu baxımdan Mövlud Süleymanlının “Erməni adındakı hərflər” adlı romanı dəyərli nəsr nümunələrindəndir. Romanı müəyyən mənada Mövlud Süleymanlının 80-ci illərdə qələmə aldığı “Səs” və “Günah duası” adlı romanlarının mənətiqi davamı da hesab etmək olar. Sözügedən romanlarda tarixçi akademik Balacahunlunun “Erməni adındakı hərflər” əsərində tam fərqli obrazını yaradaraq sovetlər dövründə Azərbaycan torpaqlarının adı ilə bağlı sözləri: toponimlərin hər birinin türk kökənli olmasını israr edən gənc tədqiqatçı Rüşətin əksinə gedərək fərqli izahlar verməsi dövrün faciəsi kimi, tələbi kimi əsaslandırılır. “Səs” romanından fərqli olaraq “Erməni adındakı hərflər” əsərində Balacahunlu hər kəsə tanış mövqeyindən deyil, illərlə hakim rejimin düşünən və həqiqəti bilən ziyalıların başı üzərində asılmış “domokl qılıncı”nın təsir və təzyiqindən uzaqlaşaraq həqiqətin carçısı kimi mövqə sərgiləyir. “Erməninin türkə nifrəti türkün böyüklüyü qarşısında acizlikdən doğur. Romanda türkün böyüklüyü ideyası İmirxanlının söz-söz, hərfbəhərf tarix axtarmasından çox, əsərin

etnoqrafik zəmini-mənzərəsində reallaşır” [4, 164]. Romanı oxuyarkən ermənilərin azərbaycanlıların tarixi düşməni olması faktı cərəyan edən hadisələrin fonunda bütün çılpəqlığı ilə təsvir olunur. İmirin hələ “dünyanın düz vaxtında” öz doğma vətəninə gedərkən avtobusda hər dəfə tək qalanda qorxması, ermənilərin içərisində “türk” deyilərə təklənmək duyğusundan dərin sarsıntı keçirməsi tarixi düşmənimizin hər zaman “türk” ovunda olması həqiqətini təsdiqləmiş olur. “Neçə gündü gediş-gəliş yoxdu, bir neçə yerdə rus-sovet əsgərlərinin düşərgəsi salınıb, amma əsgərlər səbəbini bilmədən, düşməndən daha çox erməniləri qoruyurlar. Bunu türklər tək-tək adamlar halında bilsələrdə elliklə anlamırlar, tək adam halında istəməsələr də elliklə əsgərlərə qulluq eləyirlər, hər axşam pay alırlar, yedirib içirirlər, “əsgərdilər, anaları yoxdu...”amma tufəngləri yığanda türklərin tək-tək adamlarının, daha doğrusu, İmirxanlının dedikləri düz çıxdı, silahları elliklə yığdılar, elə bil heç kəsi tanımırıldı, üzləri dönmüşdü... Kəndin Arıq dediyi kişi camaatın içində qışqıra-qışqıra qalmışdı: mən necə deyim ki bir aydı yemək verirəm sənə, sən mənim tufəngimi məndən alıb niyə erməniyə verirən?” Ona görə də elliklə, “bizə dərs olmur daa...” deyib özlərinə çəkilmişdilər” [6]. Mövlud Süleymanlının bədii dilin vasitəsilə işıqlandırdığı bu tarixi həqiqət XX əsrin əvvəllərində görkəmli yazıçımız Cəlil Məmmədquluzadənin “Xatiratım” əsərində ifadəsini tapmış real bir olayı yaddaşlarda təzələyir. Sözü tarixin sınağında aradan iki əsrə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq böyük bir tarixi həqiqəti özündə, “yuvasında” daşdığına şahidi olur: “...məni nigaran edən nöqtə bu olur ki, erməni-müsəlman münaqişəsindən söhbət açdıqda mən erməniləri türk mətbəsinə hücum edən və mətbəə sahiblərini öz mənzilindən qaçıraraq, erməni sərkərdələrinə müti olan kimi qələmə verdim. Və əhyana buradan ona işarə etməyə ki, erməni milləti hər bir nöqtədə hücum edənlər imiş və türklər ancaq ermənilərin hücumunu müdafiə edənlər imiş” [2, 148]. Cəlil Məmmədquluzadə növbəti dəfə erməni-türk münaqişəsinə dair qənaətlərini növbəti əsərində “Kamaça” pyesində ümumiləşdirir və türklərin bu mübarizədə nə qədər humanist, ürəyi yumşaq olduğunu göstərir və millətinin durumuna acıyır, göz yaş tökür. Ermənilərlə mübarizə aparmaq üçün ən azı ermənilər kimi bir mənəviyyətə, xislətə sahib olmaq lazımdır gerçəkliyini dərk etdiyi kimi, oxucularına da bu həqiqəti çatdırmağa çalışır. Mövlud Süleymanlı da “Erməni adındakı hərflər” romanında tarixi hadisələrin bir neçə onillikdən bir təkrarlanmasının səbəbini “Türkün daxili təbiətində, hüdudsuz genişqəlbliyi-sadəliyində: evinə-yurduna bağlı Uğurlunun ağrı və inadında, qadını Şallının bir-bir ikinci mərtəbəyə qaldırdığı daşlardan iriləmiş əllərində, son günlərini yaşayan kəndin əlacsız təşvişində, evini ağlayan, üzünü daşlara sürtən gəlinin ağsında, Sayalı arvadla birgə dəfn olunan kəndin hüznündə, erməninin məkrinə uyub bir vedrə yağ əl ağacına dəyişən Dəmir kişinin uşaq aldanışında, habelə Qarakəlləoğlu, Aşıq Ayvaz, Arıq, Medallı Göyüş, Qaraca müəllim və s. personajlarda fərdiləşən bu və ya digər təkrarsız cizgilərdə və s.–bir söz, bir məxrəcə: sadə, saf, hiyləsiz həyat sevgisinin faciəsini yaşayan Türkün xarakterində görür” [4, 164]

Mövlud Süleymanlının romanından fərqli olaraq Aqil Abbas “Dolu” əsərində Qarabağ münaqişəsinin arxa cəbhədəki əks-sədasını deyil, müharibə məkanının özünü, döyüşən xalqı: böyüyündən kiçiyinə, əlisilahlısından əliyalınma kimi əsərinin qəhrəmanına çevirir. Və yazıçı üçün bir yol var: döyüşmək. Aqil Abbas “Qarabağ müharibəsini ilk dəfə olaraq xalq müharibəsi kimi qələmə alır”. Sözügedən romanın qəhrəmanı xalqdır desək mübaliğə olmaz. Romanda Pələng, Drakon, Komandır kimi canlı, sarsılmaz iradələri, nikbin ruhları ilə xalq düşməndən qisas almağa kökləyəcək canlı obrazlar vardır. Onların hər biri təbiətə bir eli saxlayacaq, müdafiə edəcək qədər mənəvi gücə sahibdir. Və əsərin uğurunu təmin edən səbəblərdən biri də Aqil Abbasın bir-birindən maraqlı və dəyərli xarakterlər yaratmasıdır. Bu döyüşçülər əslində fərqli xarakterik xüsusiyyətlərə malikdirlər. Drakonun həyat prinsipləri nə qədər kəskindir, Pələng ondan fərqli olaraq daha humanistdir. Lakin bu keyfiyyətlərinə baxmayaraq onlar Elnarə Akimovanın qeyd etdiyi kimi “əsl qəhrəmanlardırlar”: “Dolu” romanında konflikt mənəviyyət düsturu üzərində durur, gəlişir, bir yanda kişilik, mərdlik, cəsurluq, vətənpərvərlik, digər tərəfdə nadanlıq, namərdlik, nakişilik, şəxsi eqoizm... həm də bu mənəvi toqquşma romanda tək səjət-hadisələrin əsasında durub, insanları ayırmır, eyni zamanda insanların içindən keçir, içləri parçalayıb mənən qohum olan insanları üzə çıxarır, birləşdirir də. Böyük hadisələr adekvat yaşama istəyir, Aqil Abbasın böyük uğuru: mövzunun məğzinə varıb da romanda Xalq Müharibəsini yazmasındadır” [4, 169]. Əsərin sonuna doğru xalqın dəyərli oğullarının bir-bir ölməsi Aqil Abbasın fərqli yaşmada haqlı olduğunu göstərir. Drakon, Pələng, Komandır kimi

oğulları bir gülləyə məhv edən müharibə, bir də onları dünyaya gətirəcəkdimi?! Halbuki belə oğullar bir deyil, iki deyil, minlərlədir. Bu Koroğlu cüssəli, şir ürəkli igidlərin torpaq sevgisi hər bir azərbaycanlıni düşməne qarşı səfərbər olmağa ruhlandırdığı kimi, şəhidlikləri də “dur ayağa və bizim qisasımızı düşməndən al, qoy narahat ruhlarımız rahatlıq tapsın vətən oğlu” deyir. Məğlub Komandirin “Məni güllələmək lazımdı! Bu torpağı qoruya bilmədiyimə görə... Ölmək doğulduğun torpağı düşmən tapdığı altında görməkdən min dəfə şərəfli...” Və torpaq, yurd, silahdaş itkisini özünə sığıdırmayan Komandirin ölümü onun şərəfli, ləyaqətli ömrünün məntiqi sonu. kimi yekunlaşır. Gəmi kapitanı kimi batan gəmi ilə birlikdə qərq olur. Beləliklə, “...məğlub şəhərin məğlub Komandiri ideali öz ölümü ilə təsdiqləmiş olur...” [4, 166]. Və roman bizə bu cür qəhrəman döyüşçülərin simasında “onlar torpaqlarımızı qorumaq, düşməne təslim etməmək üçün son nəfəslərinə qədər mübarizə etdilər və bu mübarizə təkcə dünyanın ən varlı şəhərində deyil, Qarabağın hər bir kəndində, şəhərində baş verdi, onlar bu torpaq uğrunda öldülər, öldülər ki, siz yaşayasınız. Vətən sağ olsun, siz sağ olun, gələcək nəsillər sağ olsun” mesajını ötürür. “Əsərin ideya mündəricəsi daha əhatəlidir; “Dolu” milli varlıq bərsində, milli varlığımıza ayna tutan bir roman kimi düşünülmüş, yazıçı ilk dəfə olaraq “Qarabağ müharibəsi”ni sadəcə müharibə kimi təsvir etməklə qalmayıb, roman panoramı, roman düşüncəsi səviyyəsində bu müharibənin xarakterinə, necəliyinə varmağa, hətta “müharibə”liyini şübhə altına almağa cəhd etmişdir. Müharibə və milli varlığımız, bir xalq-millət-cəmiyyət olaraq son əsrlərdə artıq neçənci dəfə özümüzü təsdiq etmək zərurətində qalmağımız roman müstəvisinə gəlir. Müharibədirsə də bu, heç də məhəlli yox, daha çox bizim dünya ilə savaşıdır” [4, 398].

90-cı illərdən sonra yazıçı Elçinin “xalq-millət-cəmiyyət” müstəvisində yazdığı “Araba”, “Sarı gəlin”, “Qarabağ şikəstəsi” adlı hekayələr silsiləsinin ardınca “Bayraqdar” əsəri çapdan çıxdı. Povestdə Qarabağ müharibəsinin döyüş meydanındakı vəhşətləri deyil, əksinə bu müharibənin ağır fəsadlarından bəhs olunur. Qarabağda başı göylərə dirənən imarətlərini itirən, az qala səfil gününə düşmüş qaçqınların Buzovnadakı fəhlə yataqxanasına sığınaraq ağır həyat tərzini keçirməsi ürək ağrıdır. “Elçinin “Bayraqdar” əsəri qaçqınların ağır və mərhumiyyətlərlə dolu həyatından bəhs edir. Lakin yazıçının oxucuya çatdırmaq istədiyi yalnız fiziki-maddi çətinliklər deyil. Əsər didərgin insanın qəlbinin harayıdır. Dünyanın insana bəxş edə biləcəyi ən ağır, əzablardan biri də doğma ev-əşiyindən, yurdundan ayrı düşmək, qərib olmaqdır. Qaçqınlar da doğma torpaqlarından, yurdlarından uzaqda qəribdirlər. Doğrudur, Abşeron da vətənin bir parçasıdır, doğmadır. Amma Şuşa deyil, Qarabağ deyil. Bir bayatıda deyildiyi kimi “evli evinə gedər, qərib harada axşamlar? Elçin qaçqın həyatının məhz bu nüansını oxucuya çatdırmaq istəyir: qaçqınlar yalnız fiziki cəhətdən deyil, mənəvi, ruhi baxımdan da didərgindir” [4, 259]. Bu didərginliyi, onların ruhi gərginliyini, dərddini istəsə də, Abşeron sakini Ağdadaş hiss edib başa düşə bilməz, necəki “Qarabağ şikəstəsi” əsərində Fransadan Bakıya gəlmiş İzabel Sonanın ağrı-acılarını nə görə bilir, nə də ki, duya. O anlamır ki, yurdundan, yuvasından qaçqın düşmüş qadına ətir yox, daha vacib olanı hədiyyə etmək lazımdı. Ən birinci isə işğal olunmuş vətəni, el-obasını, keçmişdə qalmış, xatirəyə çevrilmiş ömrünün bəxtəvər çağlarını.

Elçin yataqxanada məskunlaşan qaçqınların haqqında məlumat verərək müharibədən əvvəl bu adamların hər birinin sayılıb-seçilən, hörmətli kişi olduqlarını göstərir. Qaçqınlıq isə onları öz gözlərində belə kiçiltmişdir. “Qəribin dərddini, nisgilini qəribdən soruş” deyimini Abşerondakı qaçqınların ümumi əhvalını ehtiva edir. Onlar Azərbaycanın paytaxtı olan bir şəhərə öyrəşə bilmirlər, burada hər şey onlara yaddır. Onlar Bakıya çox yaxın, eyni zamanda da çox uzaqdırlar: “Bir pritçada deyilir ki, bir gün Allah Məhəmməd peyğəmbərə Bağdad adlı qeyri-adi və gözəl bir şəhər yaratmaq istədiyini xəbər verir. Elə bir şəhər ki, yer üzünün cənnəti olsun. Məhəmməd peyğəmbər Allaha müraciət edərək deyir: Ya Rəbb, əgər Bağdad belə gözəl və nemətli şəhər olsa dünyanın hər yerindən axışb gələcəklər, digər şəhərlər boş qalacaq. Bu sözə qarşı Allah bildirir ki, mən Bağdadı yer üzünün cənnəti edəcəyəm. Ancaq hər kəsin öz evini də özünə də Bağdad edəcəyəm. İnsana öz evindən gözəl yer olmayacaq. Povestdə təsvir olunduğu kimi, qaçqınlar da öz Bağdadlarını itirirlər. Elçin, “Bayraqdar” da bu ağrını, bu itkini məharətlə göstərir, oxucuya bu kədəri ağrıyaraq nəql edir” [4, 259-260]. Qarabağ müharibəsi ilə bağlı yazılmış hər bir əsəri nəzərdən keçirərkən məşhur italyan rəssamı Pikassonun “Müharibə elə bir dəhşətli mühakimə üsuludur ki, məhkum edəni də, məhkum olunanı da məhv edir” fikri yada düşür və baş verən hadisələrin fonunda həqiqi təsdiqini tapmış olur.

Ədəbiyyat

1. Əhmədli S. Axirət sevdası. Bakı: Elm, 2003, 338 s.
2. Məmmədquluzadə C. Seçilmiş əsərləri. Dörd cildə. I cild,
3. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə, I c., Bakı: Elm və təhsil, 2016, 800 s.
4. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə, II c., Bakı: Elm və təhsil, 2016, 1088 s.
5. Mürşüdoğa R. Milli-tarixi yaddaş və Çağdaş Azərbaycan romanı. Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu çərçivəsində Azərbaycan Dillər Universitetinə həvalə olunmuş "Postmodern dövrdə milli özünüdərk" bölməsinin Materialları 31oktyabr-1 noyabr 2013-cü il. Bakı: "Mütərcim", ADU, 2013, s. 236-250
6. Süleymanlı M. Erməni adındakı hərflər. www.kitabxana.net

QARABAĞ MÜHARİBƏSİNİN NƏSRDƏ ƏKSI

Nağıyeva Ruhியə Sədrəddin qızı

Qərbi Kaspi Universiteti

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Xülasə

Qarabağ münaqişəsi mövzusunda yazılan əsərlər içində müharibə mövzusunda öz taleyi və mənəvi yaşantıları ilə daha yaxın olan Sabir Əhmədov, Azad Qaradərəli zəngin yaradıcılıq yolu keçmişdir. 44 günlük müharibə ərəfəsində qələmi silah kimi odlu-alovlu olan Azad Qaradərəli arxa cəbhədə layiqincə vuruşdu.

Summary

Among the works on the Karabakh conflict, Sabir Yahmedov and Azad Garadareli, who are closer to the subject of war with their destiny and spiritual life, have had a rich creative path. On the eve of the 44 day war, Azad Garadareli, whose pen was as fiery as a weapon, fought with dignity in the rear front.

Açar sözlər: Müharibə, qəhrəman, Qarabağ, A. Qaradərəli

Keyword : war, hero, Karabakh, Azad Garadareli

Qarabağ mövzusunda müraciətdə öncə şairlərimiz fərqlənmişlər. Məsələn, B. Vahabzadənin "Şəhidlər", N.Xəzrinin "Salatın" poemaları, Qabilin 20 yanvar şəhidlərinə həsr etdiyi mərsiyyə, M.İsmayılın "Bu qan yerdə qalan deyil" şeiri, M.Arazın, C.Novruzun, X.Rzanın, N.Həsənzadənin, F.Mehdinin, F.Sadıqın, S.Rüstəmxanlının və başqalarının əsərləri həm aktualıq, həm də ideya-bədii dəyər keyfiyyətləri ilə seçilib fərqlənmişdir. Nəsrə, xüsusən də onun geniş epik təsvirə imkan verən tutumlu janrlarında isə ədəbi nümunələr nisbətən gec, Xocalı və Kəlbəcər faciələrindən sonra yaranmağa başladı.

Qarabağ mövzusunda yaranan nəsr nümunələrində itirilən yurdların, doğma Vətəninə qaçqına çevrilən insanların faciəvi tale və yaşantıları əks etdirilsə də, müharibə ruhu, müharibə psixologiyası onlara kifayət qədər sirayət etmədi; müharibə fəlakətlərinin, insan faciəsinin səbəbləri, ermənilərin türksoylu xalqlara qarşı nifrət və kinlərinin kökləri bütün dərinliyi və əhatəliliyi ilə bədii tədqiq və təhlil süzgəcindən keçirilmədi.

Nəsr ilə yanaşı publisistikada da ayrı-ayrı bölgələrin şəhidləri haqqında yazılan çoxsaylı publisistik əsərlərdə (E.Qurbanovun "Daşkəsən şəhidləri", H.Xasiyevin "Qusar şəhidləri", G.Fətiyevanın "Beyləqan bahadırları", A.Qurbaninin "Murovun qəm karvanı", Ə.İbrahimovun "Şahid şəhidlər haqqında", Ə.Veysəlovun "Bu dünya belə

qalmaz”, Ş.Seyidməmmədovun “Quba şəhidləri”, Ə.Ələkbərlinin “Abşeron şəhidləri”, İ.İmanzadə və T.Abbasovun “Torpağın qanlı köynəyi, P.Qasimov və M.Məlikməmmədovun “Xaçmaz zəfər gözləyir”, V.Səmədov və S.Aslanovun “Vətən üçün lazım gəlsə”, T.Cahangirin “Vətən oğul istəyəndə” və s.) qəhrəman əsgərlərimizin döyüş meydanındakı şücaətindən bəhs olunur, informatik məlumatlara və canlı müşahidələrə istinad edilməklə qanlı prosesin salnaməsi yaradılırdı. Belə vəziyyətdə orduya qələbə ruhunun aşılması son dərəcə vacibdir. Bunu isə tək-cə komandirlər deyil, həm də ədəbiyyat etməlidir. Ədəbiyyatımız yalnız müharibədən, qaçqınlardan yazmamalı, başqa mövzular da onun predmeti olmalıdır. Lakin Qarabağ məsələsi bizim qanayan yaramız, milli qeyrətimiz, namus savaşıdır və ədəbiyyatımızın bu problemi yüksək ədəbi-estetik amallarla əks etdirə bilməməsi təəssüf doğurur. Belə bir ciddi mövzuda gerçəkliyi sxematikcəsinə, səthi təsvir etmək, qismən təbliğ və təşviq, pafoslu mülahizələr yolu ilə əsərlər yazmaq yetərli deyil və ola da bilməz.

Bütün bu çatışmazlıqlara baxmayaraq, artıq iyirmi ildən çoxdur ki, qələm sahiblərimiz Qarabağda və onun ətrafında baş verən hadisələri geniş şəkildə inikas etdirməyə cəhd göstərirlər. Bu baxımdan S.Əhmədovun «Axirət sevdası», V.Babanlının «Ana intiqamı», Elçinin «Bayraqdar», Ə.Hacızadənin «Möcüzə», M.Süleymanlının «Erməni adındakı hərflər...», E.Mehrəliyevin “90-cı illər”, H.Mirələmovun «Yanan qar», A.Abbasın «Dolu», A.Rəhimovun «Canavar balası», Nigarın «Daş hasar», F.Günayın «Qara qan», Əlabbasın «Halal qan» və s. kimi nəsr nümunələri həm bədii, həm də ideya dəyərinə görə xüsusi qeyd oluna bilər.

Xalqın üzləşdiyi məşum hadisə və dəhşətləri qələmə almaq, böhrandan çıxmaq üçün səfərbərlik hissi və şüuru aşılamaq, insanların qəlbində ümid çırağı yandırmaq, mühitin təsirlərinə seçici münasibət göstərməyə və bu zaman humanist mövqə tutmağa dəvət bu kimi əsərlərin başlıca səciyyəvi xüsusiyyətlərini təşkil edir. Epik təsvirdə Qarabağın taleyi – vətən taleyi anlamında şərh edilir, yurda-ocağa sədaqətlə etinasızlıq, milli ruh və etnoqrafik yaddaşla manqurtluq, vətəndaş cavabdehliyi ilə biganəlik qarşı-qarşıya qoyulur, xalqın, vətənin nicatı naminə milli birlik, əsl azərbaycançılıq ideyaları önə çəkilir. Milli ədəbiyyatımız göstərir ki, torpaqların itirilməsi döyüş bölgəsində bitmir, insan faciəsi ölümlə yekunlaşmır, qaçqınlıq, əsirlik, şikəstlik, kasadlıq, yurd həsrəti kimi daha kütləvi və davamlı faciələr gətirir. Xalqımızın bu böhranlı sınaq mərhələsindən necə, hansı itkilər bahasına çıxma bilməsi ümumi bəlaya qarşı ədalət və şərəf prinsiplərinin gözlənilməsi şəklində mübarizəsinin vüsətindən asılıdır.

Qarabağ münaqişəsinin başlanması ilə S.Əhmədov sözün həqiqi mənasında yaradıcılığın acı əzablarını yaşamağa başladı. Bu isə qanlı hadisələrin, yurd itkisinin yaradıcı insana təsiri, onu bu barədə söz demək üçün yaradıcılıq fəaliyyətinə təhrik edən hissi-psixoloji səbəblərlə, bədii təfəkkür və təxəyyül problemləri və əlbəttə ki, yazıçının, şairin şəxsiyyəti, poetik ruhu, xarakteri ilə əlaqəli məsələdir. Məlumdur ki, hər hansı bir hadisənin sənətkar qəlbində oyatmış olduğu və onu yazmağa sövq edən coşqun hisslər, təlatümlü halətlər, dərin iztirablar, habelə onların əxz etdiyi ideya-məqsədi elə bir qüvvə və əzmlə meydana gəlir ki, məqsədə aparan yolda qarşısıalınmazlıq keyfiyyəti kəsb edir. Bu baxımdan S.Əhmədov yaradıcılığında müharibə, ölüm-itim mövzusunun xüsusi yer tutması təsadüfi deyil. Sabir Əhmədov Qarabağ hadisələrinin içərisində olmuş, qaçqın, köçkün problemlərini mənən yaşamış, vətən torpaqlarının müdafiəsi uğrunda mübarizədə övlad şəhid vermiş yazıçılarımızdan biridir. Bu faciələrlə üzləşməmişdən xeyli əvvəl – Böyük Vətən müharibəsi illərində isə yazıçının qardaşı qəhrəmancasına həlak olmuş və o, bu ağrı-acını ömrü boyu yaşamışdı. Təbii ki, bütün bu faciələr onun yaradıcılığında yan keçə bilməzdi.

Qarabağ münaqişəsi mövzusunda yazılan əsərlər içində müharibə mövzusunda öz taleyi və mənəvi yaşantıları ilə daha yaxın olan Sabir Əhmədovun “Axirət sevdası” romanının xüsusi yer tutduğunu qeyd etmək lazımdır.

İkinci vətən müharibəsi dövründə əsgərlərimiz silaha sarıldığı kimi yazıçı və şairlərimiz də qələmə sarıldılar.⁴⁴ günlük müharibə ərəfəsində qələmi silah kimi odlulovlu olan Azad Qaradərəli arxa cəbhədə layiqincə vuruşdu. Azad Qaradərəli zəngin

yaradıcılıq yolu keçmişdir. Hiss olunur ki, bu yolda o əsgər kimi xalqının dar günündə onun xidmətində durmaq, onun taleyinə yönələn hər bir ağrı-acıya, yanğıya üsyan etmək və ya bədii dəyər vermişdi.

Qarabağ münaqişəsinin başlanması ilə mən deyərdim ki, A.Qaradərəli yaradıcılığı acı əzablarını yaşamalı oldu. Bu isə qanlı hadisələrin, yurd itkisinin yaradıcı insana təsiri, onu bu barədə söz demək üçün yaradıcılıq fəaliyyətinə təhrik edən hissi-psixoloji səbəblərlə, bədii təfəkkür və təxəyyül problemləri və əlbəttə ki, yazıcının, şairin şəxsiyyəti, poetik ruhu, xarakteri ilə əlaqəli məsələdir. Məlumdur ki, hər hansı bir hadisənin sənətkar qəlbində oyatmış olduğu və onu yazmağa sövq edən çəşğun hisslər, təlatümlü halətlər, dərin iztirablar, habelə onların əxz etdiyi ideya-məqsədi elə bir qüvvə və əzmlə meydana gəlir ki, məqsədə aparan yolda qarşısızalmazlıq keyfiyyəti kəsb edir. Bu baxımdan A.Qaradərəli yaradıcılığında müharibə mövzusunun xüsusi yer tutması təsadüfi deyil, qaçqın, köçkün problemlərini mənən yaşamış, vətən torpaqlarının müdafiəsi uğrunda mübarizədə qələmini yerə qoymayan yazıçılarımızdan biridir. Qarabağ münaqişəsi mövzusunda yazılan əsərlər içində müharibə mövzusunə öz taleyi və mənəvi yaşantıları ilə daha yaxın olan Sabir Əhmədov kimi Azad Qərədəlinin də adını çəkmək olar.Çox təəssüf ki ,S.Əhmədov A.Qaradərəli kimi vətənin azad edilməsi,qələbə hissələrini yaşaya bilmədi. Sadəcə “Ömür urası “romanında o Cəbrayılına qovuşdu. Zəngilan həsrətilə çırpınan Azad Qaradərəli torpağına qovuşdu. Müəllifin ”Sevgilim Vətən” vətən müharibəsi hekayələrində tarixin doğru səhifələrini yazan qəhrəmanlarımızın taleyi əks etdirildi.Yazıçı qeyd edir ki, “mən bu hekayələri ənənəvi hekayəçilikdən bir qədər fərqli biçimdə yazdım.Hər kəsin ad,soyadını,hətta şəklini də verdim kitabda. Düzdür,bu hekayələrdəki qəhrəmanları ədəbiyyatın ümumiləşdirici cəhətinin tələbləri ilə mətnə gətirdim-həyatı qəhrəmanlara öz yazıçı naxışlarımı da ələvə etdim,zira budur bədii ədəbiyyatın gücü.Həyatdakı qəhrəmanla mənim qəhrəmanım birləşib yeni obraza çevrildilər.Mən burada sizə o yeni obrazı təqdim edirəm”.

Yeni obraz....Hər kəsin qəhrəmanına ,ailə üzvünə çevrilən bu gənclər

Azad Qərədələlinin hekayələrinin yeni obrazları oldu. Hekayələri oxuduqca sanki bir əzizinin xatirələrini bölüşürsən.44 gün ərzində bizə doğma olan bu igidlərimizin taleyi bir lent yazısı kimi gözümüzün önündən keçir.

” Vətənin yetimi” hekayəsinə nəzər salsaq görürük ki, müəllif axıcı üslubu ilə insanların psixologiyasını, müharibə ilə bağlı düşüncələri mahircəsinə qələmə alıb. “Mən sağlığında heç kimin oğlu ola bilmədim...Amma öləndə Vətənin balası oldum...Hə də, deyirlər şəhidlər Vətənin övladlarıdır axıAxır ki, yiyəm tapıldı..(3.85).(Əmrah Rəcəbov)Qəhrəmanın dilindən səslənən fikirlər insan qəlbinə titrədir.İnternatda böyümüş şəhidimizin təsəlli sözlərində vətən sevgisinin qüdrəti öz əksini tapıb.Xalqın dilini ustaca qələmə alan yazıçı bayatılardan mahircəsinə istifadə edir.

Aşiq o gül üzünə
Toxmax dəydi dizinə
Ölmüsən ,xəbər elə
Məni tay et özünə və yaxud(3,103)
Qarşımızda bir dağlar
Bir dügünlər,bir dağlar
Keygidar evli aşiq,
Bir sən qaldın ,bir dağlar(3,62)

Tehran Əlişanoğlu haqlı olaraq qeyd edir:”Azad Qaradərəlinin yaradıcılığının mayasında həyat yanğısı, həqiqət yanğısı durur. Bu bizi – hansı künc-bucağına sığınmasından asılı olmayaraq, Ədəbiyyatda olanları birləşdirən bəlkə də yeganə teldir. Yazıçı cəmiyyət həyatında problemi görür, gündəmini, publisistikasını təsəvvür edir və bu heyndə-əsnada ədəbiyyatın görə biləcəyi işi – İnsan məxrəcini dürüstlüklə müəyyənləşdirir. “

Vətən müharibəsi hekayələri bu fikri təsdiqləyir. Diqqətimi çəkən əsərlərdən müəllifin

Arəstə haqqında qələmə aldığı radio –povestdir.Müəllif bu əsərdə Gültəkin Əsgərova ilə Arəstəni qarşı –qarşıya gətirir.

“Gültəkin mənim kumirimdir, həmişə düşündüm ki, əgər əlimə fürsət düşsə, məndə onun həyat yolunu seçəcəyəm.Və seçdim də.

Povestin gedişatında Gültəkin Əsgərova ilə bağlı bir çox məqamlar nəzərə çarpır.Müəllif Gültəkin obrazını təsadüfən Arəstənin yuxusuna daxil etməmişdi.Şuşa həsrətilə ilə şəhid olmuş Milli qəhrəmanımız arzularının çin olduğunu vurğulamışdı .

”Arəstə, mən Şuşa həsrətilə öldüm...Ən böyük arzum Şuşada, Cıdır düzündə qızım ilə, anam ilə gəzmək idi...Olmadı .Görürəm, allaha şükür , bu sürətlə torpaqları azad edirsiniz, inşallah tezliklə Şuşanı da alarsınız.....Əgər sən Şuşanı görsən...(Qəhərdən boğulur)...əyilib onun səkilərini öpərsən mənim üçün ...Bir anama da, Əminəyədə xəbər edərsən, sən ilə gəlib Cıdır düzündə gəzərlər.....Bir də...Bir də Arəstə, Cıdır düzünden bir az sağda, kəpirli qaya var, onun üstünə çıxıb ,əlini qulağının dibinə qoyub qışqırırsan:-Gültəkin heyyyy!(3,209)

Əsərə daxil edilmiş Gövhər Nəсібə sultan ilə bağlı hekayət bir daha təsdiq edir ki, tarixən Gültəkin, Arəstə kimi türk qadınları xalqın taleyinə biganə qalmamışdı.Müəllif başqalarının səadətini düşünən ,sağlamlığına və ən əsası Vətən torpaqlarının qorunmasına həsr edən mükəmməl qadın obrazları yaratmışdı.Bu obrazlar müəllif təxəyyülünün yaratdığı obrazlar deyil.Bu insanlar məni,səni,hamımızı göz yaşına boğan, körpə balalarını vətənə tapşırıb şəhid olan həyatı qəhrəmanlardır.

Etibar Muradxanlının “Siz mühasirədəsiniz, leytenant” romanında da “əfsanəyə çevrilmiş” Gültəkin Qayasından bəhs edir. Bəlkə də o kəpirli qaya.Bu qaya romanda bir əşya surətinə qədər yüksəlir. Yazıçı şəhid tibb bacısı Gültəkin Əsgərovanın dəfn olunduğu qayanın tarixini belə nəql edir: “... gərgin döyüşdən sonra yüksəkliyi geri alan döyüş yoldaşları düşmən əlinə keçməsin deyə öz əlləri ilə qanına qəltan etdikləri azərbaycanlı qadın döyüşçünün yalnız başını tapıb dəfn edib bildilər. Döyüş yoldaşları bu fədakar qadına avtomat süngüsü ilə qəbir qazdılar. Və Gültəkin Əsgərovanın başının dəfn edildiyi yerə Gültəkin Qayası adı verildi ...” [6,117]. “Siz mühasirədəsiniz, leytenant” romanında Gültəkinin şücaətini təsvir edən parçada tarixi hadisə bədii həqiqət kimi əfsanələşmiş variantda təqdim olunur. Müəllif əsərə daxil etdiyi hər bir hekayətdə sanki Arəstəni görür. “Müharibə elə mövzudur ki, onun ümumi təsviri, adi şərhi də oxucunu dəhşətə gətirir, psixoloji effekt yaradır” (1, 119). İnsan arzuları, xəyallarının müharibənin amansız gücü qarşısındakı mübarizliyini yazıçı psixoloji vasitələrdən faydalanmaqla yaratdığı obrazlarda əks etdirmişdir.Radio-povestdə “Bu müharibə bizim ən şirin mübarizəmizdir”.(234) Qazimizin dilindən süzülən bu kəlmələrə biganə qalmaq mümkün deyil.

Müəllif öz duyğularını ifadə etmişdir.Zəfər duyğusu ilə aparılan mübarizə ,vətənin azadlığı uğrunda aparılan mübarizə şirindir.Baxmayaraq ki, bütün bunlar oğul və qızlarımızın qanı bahasına baş verir.”Bax ,bu oğlanlar ki, bu torpaq uğrunda vuruşurlar, vurulurlar, şəhid olurlar,onların qanı ilə torpaq çiçəkləyir, gül açır, nəfəs alır...Bəs o məşhur şeirdə necə deyilirdi....Basdığın yerləri torpaq deyib keçmə,tanı”

Min yerdən səs gəldi qulaqlarımıza:”Düşün altında minlərcə kəfənsiz yatarı” (208)

Qaradərəli sərbəst düşünən yazıçıdır, yəni onun yazıya aldığı hadisələrdə, insan obrazlarında əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş, «planlaşdırılmış» bir niyyət hiss etmirsən. Deyim ki, müstəqilliyin yazıçıya bəxş elədiyi azadlıq və sərbəstlik duyğusunu öz əsərlərində sözün həqiqi mənasında yaşadan və bundan qədərincə faydalanan yazıçılardan biridir Qaradərəli.”(V.Yusifli)

Qaradərəli istər müstəqillikdən əvvəlki, istərsə də müstəqillikdən sonrakı yaradıcılığında həyat hadisələrini gerçək, real boyalarla verə bilən, qəhrəmanlarının səmimiliyi, saflığı, mübarizliyi ilə seçilən yazıçılarımızdan biridir.

Müəllifin «Cəbrayıl əfsanəsi»romanının da olduqca məkrli, amansız, hiyləgər bir düşmənin-erməni xislətinin içüzü açılır. "Cəbrayıl əfsanəsi" adlı romanını proloq, epiloq və 19 fəsildən ibarətdir. Hər fəsil qəhrəman həmvətənimizin ömrünün bir ilinə ithaf olunur.Gənc qəhrəmanımız Cəbrayıl Dövlətzadə yüksək çinli erməni zabitlərini düşmən səngərinə hücum edərək boğaraq öldürüb, özü də şəhid olur. "Cəbrayıl əfsanəsi" romanı dil baxımından axıcı, estetik baxımından

diqqətçəkici idi: "Nə olacaq əcaba? Guya bilmirlər. Şimşək sönəcək, ardınca qorxunc göy gurultusu eşidiləcək... İlk baxışda adi bir təbiət hadisəsi. Burada nə var ki? Göydə alov parladı, sonra gurultu... Yəni bir ocaq işartısı kimi, qaynaqçı aparatından qopan qığılcımlar kimi..."

Roman yazığının bütün diqqətini savaşa və savaşı gətirdiyi dedi-qodulara, əfsanələrə, xəbərlərə yönəldərək başlayır. Müəllifin qulağı səsdədir. Ən kiçik xəbər və ya mövzu diqqətini çəkməkdə, adətən o səsin ardınca qaçmaqdadır. Küçədəki uşaqlar, qəzetlərdə əks olunan xəbərlər, danışılanlar onu müharibəyə sövq etməkdə və axtardığı mövzunu tapmamaqdadır. Sonra 19 yaşındakı qəhrəman bir əsgərin müharibədəki mücadiləsi, vəfatı xəbəri bir əfsanə kimi qulaqlara axır. Hadisəni əfsanələrdən qurtarmaq üçün yazıçı bu dəfə gerçəyin ardınca düşür: "Ta ki nənəsi ilə danışanacan... Onun həqiqətən əfsanə deyil, real insan olduğuna əmin olanacan. Bundan sonra baxdım ki, bir hekayəylə bu məsələdən yaxamı qurtara bilməyəcəyəm".(Orxan Oras)

Ədəbiyyat

1. Ящмядов С. Январ цекайяляри. Бакы: Азярняшр, 1992, 126 с.27
2. Ящмядов С. Ахирят севдасы. Бакы: Озан, 2003, 310 с.
3. Qaradərəli.A .Cəbrayıl əfsanəsi. Səs-roman, 2021
- 4.Qaradərəli A.Sevgilim Vətən.Bakı.Mücrü,2021,248s
- 5.(Rəhim Əliyev “Yazıçılıq yolu”, “Yazı” ədəbiyyat dərgisinin Azad Qaradərəlinin 60 illiyinə həsr olunmuş xüsusi buraxılışı, mart – 2014, s.6.
- 6.Muradxanlı Etibar. Siz mühasirədəsiniz, leytenant (Roman və hekayə), Bakı: Avrasiya Pres 2009, 152 s.

MƏMMƏD SƏİD ORDUBADİNİN “QANLI İLLƏR” ƏSƏRİNDƏ TARİXİ GERÇƏKLIYIN BƏDİİ-PUBLİSİSTİK ƏKSI MƏSƏLƏLƏRİ

Namazova Səba Azad qızı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Gəncə Dövlət Universiteti

Xülasə

XX əsr Azərbaycan nəsrinin yaradıcılarından olan Məmməd Səid Ordubadinin bədii publisistikasında “Qanlı illər”in məxsusi yeri var. Əsər ötən yüzilliyin əvvəllərində baş vermiş erməni-müsəlman davasından bəhs edir. “Qanlı illər” 1911-ci ildə Bakı milyonçu-xeyriyyəçisi Murtuza Muxtarovun maddi yardımı ilə Haşım bəy Vəzirovun “Səda” mətbəəsində çap olunmuşdur.

245 müxbir məktubu əsasında qələmə alınmış əsərdə

Məmməd Səid Ordubadi o dövrün qanlı hadisələrinin əsl səbəblərini açmağa çalışmışdır. Belə ki, görkəmli publisist bu xüsusda dörd əsas səbəbi qeyd edirdi: “Birinci səbəb erməni Daşnaksütyun komitəsinin müstəbid bir idarə üsulunu təşkil etdiyidir ki, Qafqazda bir sıra qanlı teatrolar oynandı”. İkinci səbəb hökumətin bu hadisələrə bilavasitə etinasız münasibətindən qaynaqlanırdı. Müəllif azərbaycanlıların sadələvh və silahsız olmalarını, həmçinin daşnak partiyasının Türkiyədə başladığı pozuculuq işlərini ümumən Qafqazda da davam etdirmələrini başlıca səbəblər sırasında vurğulayaraq mənfur ermənilərin Azərbaycanda törətdikləri qətlialmları canlı müşahidələri və tarixi faktlar əsasında “Qanlı illər” əsərində bir daha diqqətə çatdırmışdır.

Məmməd Səid Ordubadinin sözü gedən sənədli-publisistik əsərində məkrli erməni xislətinin nədən ibarət olduğu hərtərəfli şəkildə şərh edilməklə yanaşı, bu yolla tarixi həqiqətlərin əsl mahiyyətinə də aydınlıq gətirilmişdir.

Summary

"Bloody Years" has a special place in the artistic publicism of Mammad Said Ordubadi, one of the creators of the XX century Azerbaijani prose. The piece is about the Armenian-Muslim conflict that took place at the beginning of the last century. "Bloody Years" was published in 1911 with the financial support of Baku millionaire and philanthropist Murtuza Mukhtarov in Hashim bey Vazirov's "Sada" printing house.

Mammad Said Ordubadi tried to reveal the natural causes of the bloody events of the time based on 245 correspondents' letters. Thus, the prominent publicist mentioned four main reasons in this regard: "The first reason is that the Armenian Dashnaksutyun committee organized an authoritarian system, which was played in several bloody theatres in the Caucasus". The second was the government's plain indifference to these events. Finally, emphasizing that the Azerbaijanis were naive and unarmed, and the dashnak party's violations in Turkey continued in the Caucasus, the author in "Bloody Years" reiterates the massacres committed by hated Armenians in Azerbaijan based on evidence-based observations and historical facts.

Mammad Said Ordubadi's documentary-publicistic piece comprehensively explains the insidious Armenian character and reveals the true nature of historical realities.

Keywords: publicism, bloody events, historical fact, massacre, Armenian betrayal

XX əsr Azərbaycan ədəbi fikrinin qüdrətli simalarından olan Məmməd Səid Ordubadi xeyli sayda hekayə, felyetonlar, ədəbi-tənqidi məqalələr müxtəlif janr və məzmunlu şeirlər, dramaturji əsərlər qələmə almaqla yanaşı, ilk növbədə, ədəbiyyatımızda roman ustadı sayılır. Belə ki, o, tarixi roman yaratmaq sahəsində son dərəcə səmərəli fəaliyyət göstərmiş, olduqca zəngin bədii irs qoyub getmişdir. Ədibin yaradıcılığı haqqında bəhs edərkən əsərlərini hətta əsrinin tərcümeyi-halı da adlandırırlar. Ötən yüzilliyin məlum ictimai-siyasi hadisələri, tariximizin çağdaş dönmənin ən mühüm mərhələləri Məmməd Səid Ordubadinin məhsuldar ədəbi yaradıcılığında müfəssəl şəkildə bədii-publisistik əksini tapmışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin də qeyd etdiyi kimi:

"...Məmməd Səid Ordubadinin əsərləri mənsub olduğu xalqın milli-mənəvi bütövlüyünün, birliyinin, mübarizə ruhunun, oyanış və azadlığının böyük ədəbiyyat səviyyəsində dolğun əks-sədasıdır" [3, 3].

Görkəmli yazıçı, publisist, şair, ictimai xadim Məmməd Səid Ordubadinin nəsr əsərlərində tarixiliklə bədiiliyin, müasirliyin vəhdəti diqqət çəkən cəhətlərdəndir. O, nəsrdə publisistikadan, yaxud əksinə, publisistikada bədiilikdən ustalıqla istifadənin, sözün əsl mənasında, örnəyini yaratmışdır. Bu baxımdan "Qanlı illər" Azərbaycan ədəbiyyatında demək olar ki, ən mükəmməl publisist romandır. Müəllif əsərdə "1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi"ndən bəhs etmiş, bununla sanki gələcək tarixi roman yaradıcılığına doğru ilk qədəmlərini məhz publisist sözün vasitəsilə atmışdır. Çoxlu sayda dövrü mətbuat nümunələrindən, o cümlədən 245 məktubdan, 400-dən artıq məlumatdan istifadə etməklə yazılmış "Qanlı illər" də o zamanın hadisələri düzgün və qərəzsiz şəkildə işıqlandırılmışdır. Memuar xarakteri daşıyan bu əsərdə Məmməd Səid çeşidli faktlara istinad etmişdir. Ən əsası isə "Məmməd Səid Ordubadinin "1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi" kimi təqdim etdiyi "Qanlı sənələr" əsəri yazığının gələcək tarixi romanlarının ciddi publisistik məşqidir" [4, 59-60].

Ədibin tərcümeyi-halından bəllidir ki, Məmməd Səid Ordubadi ədəbi yaradıcılıqla yanaşı, gəncliyində ipək fabrikində də çalışmışdır. Keçən əsrin başlanğıcında, gərgin olayların cərəyan etdiyi şəraitdə onun fabrikə getmək və yoldaşları ilə görüşmək istəyi də məhz mövcud durum, yolların erməni iğtişaçılarının nəzarətində olması səbəbindən reallaşa bilməmişdi. Əsərdə erməni-müsəlman davasının tarixi həmin məqamlar nəzərə alınmaqla, canlı müşahidələr əsasında bütün təfəsilatı ilə təsvir

edilmişdir. Həmçinin, müəllif, sözü gedən zamanın mürəkkəb hadisələrinə qarşı mövqeyini də açıq-aşkar şəkildə bildirmişdir.

Yeri gəlmişkən, hələ “ilk şeirlərində “Vətən və hüriyyət” deyən M.S.Ordubadi, təbii ki, bu olaylara, mətbuatda yayılan bu iftiralara, böhtanlara bir türk-müsəlman, bir ziyalı və publisist kimi biganə qala bilməzdi” [2, 32].

Qeyd edək ki, erməni-müsəlman münasibətlərini araşdıran tədqiqatçılar da tarixə müraciət edərkən məhz Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı illər” və Mir Möhsün Nəvvabın “1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası” adlı əsərlərinə istinad etmişlər. Buna səbəb hər iki əsərin tarixi fakt və sənədlərə söykənməklə qələmə alınmasıdır.

Digər tərəfdən, erməni-azərbaycanlı münaqişəsi Mirzə Rəhim Fənanın “1905-ci il hadisəsi” sərlövhəli əsərində də əks olunmuşdur. Orada da erməni millətçilərinin xüsusi qəddarlıqla törətdikləri qanlı qırğınlar təsvirə cəlb edilmişdir. Müəllif şahidi olduğu tarixi fakt və əhvalatlara əsaslanmaqla mövcud hadisələrin başladığı və silsilə şəkildə davam etdiyi ayın, həftənin günlərini də əsərdə qeyd etməyi uyğun bilmiş, hətta məkan belə xüsusi dəqiqliklə göstərilmişdir. Mirzə Rəhim Fəna öz əsərində erməni vəhşiliyinin baş alıb getdiyi zamanda onlara hansı qüvvələrin havadar çıxması, iki xalqı qanlı qovğaya təhrik edənlərin kimliyi məsələsini diqqət mərkəzinə çəkmişdir.

Bu baxımdan, Məmməd Səid Ordubadi də o dövrün hadisələrini obyektiv şəkildə araşdıraraq “Qanlı illər (1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi)” adlı əsərini yazmışdı. Əsərdə rus hakim dairələrinin təhriki ilə daşnak ermənilərin Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Qarabağ, Qazax qəzası, Zəngəzur, Göyçə ətrafı, Mehri və digər ərazilərdə Azərbaycan xalqına qarşı xüsusi qəddarlıqla törətdikləri soyqırım real fakt və sənədlər əsasında qələmə alınmışdır. Müəllif “Qanlı illər”də məsələnin mahiyyətinə diqqəti bilavasitə yönəldərək belə yazırdı:

“Bunu da hamı bilməlidir ki, dəfələrlə “İrşad” və “Həyat” qəzetləri vasitəsi ilə ətraf müxbirlərdən məlumat tələb etdiyim vaxt qərəzsiz və bitərəfanə bir şəkildə yazmalarını təmənna etmişdim. Yenə məlumat almaq arzusu ilə mühərrirlərə, qələm sahiblərinə məxsusi kitablar göndərib ixtişaş günlərində məhəlli hökumətin hər iki tərəf bərəsindəki rəftarını sormuşdum. Mən çox fəxr edirəm ki, hər cür fitnəkər məqsədlərdən uzaq, hər növ şəxsi qərəzdən kənar olan məktublar alıb bu məcmuədə dərc etdim” [5, 6-7].

Beləliklə, Məmməd Səidin mətbuat vasitəsilə müraciətindən sonra ona 245 məktub ünvanlanmış və həmin məktublar araşdırılaraq məzmununa xələl yetirilmədən ədibin üslubuna uyğun bir tərzdə verilmişdir. Ordubadi iki il “Qanlı illər”in üzərində işləmişdir. Əsər öncə “Qanlı sənələr” adı ilə 1911-ci ildə milyonçu-xeyriyyəçi Ağa Murtuza Muxtarovun maliyyə yardımı sayəsində ərəb əlifbası ilə çap edilərək yayılmışdır [5, 5]. Müəllif həmin qanlı hadisələri yazarkən keçirdiyi hissləri əsərində belə ifadə etmişdir:

“Bu olmuş tarixi vücuda gətirmək üzrə qələmi əlimə aldığım zaman özümdə bir kədər, bir müsibət xatirələri hiss edirəm. ... Əlimdəki qələm hər zaman qanlı illərdə qəflətən baş verən faciələri yazmaq istəyir. Vicdanım da bu ülvəi vəzifəni ifa etməkdə qeyri-iradi bir həvəs göstərir. Zəif duyğularıma gəldikdə qanlı illərdə ucalmış fəryad və məzlumların maddi və mənəvi təsirindən irəli gələn dözülməsi mümkün olmayan bir hala təsadüf edib özünü böyləcə davamdan məhrum buraxır.

Hər halda tarixi qələmə almağa cəsərət edib bəşər dünyasının hər nöqtəsinə qəm dağı olan bu sadə əsərimi yaradıb meydana çıxarıram. Daha açıq, daha doğrusu, iki millət arasında baş verən faciələri yazmaqqla vətən oğullarına keçmiş müsibətlərdən bir ibrət yadigarı kimi bir parça vətən fəryadnaməsi vücuda gətirdim. O bir olan Allahın köməkliliyi ilə iki il müddətində toplanması və yazıya alınması başında çalışdığım bu qiymətli əsərin tamamlanmasına nail oldum” [5, 5-6].

Məmməd Səid Ordubadi topladığı faktlar əsasında hadisələrin baş verməsinin dörd səbəbini müəyyənləşdirmişdi. Onun zənnincə, sözü gedən səbəblərin sırasında ilk yerdə Daşnaksütyun partiyasının fəaliyyəti dayanırdı. Ədib sözünə davam edərək bu xüsusda fikirlərini belə ümumiləşdirmişdi:

“2-ci səbəb, məhəlli hökumət məmurlarının müharibə zamanlarında etinasızlığıdır.

Böyük Rusiya inqilabına görə mərkəzi hökumətin başı özünə qarışdığından xırda məmurlar özbaşınalığa üz qoyub erməni-müsəlman iğtişaşlarının sakitləşməsi üçün bir tədbirdə bulunmadılar.

Bulundularsa da, ermənilərin terrorları qorxusundan bir tərəfi əldə saxlayıb, digər tərəfə növbənöv vicdansızlıqlar etməkdə idilər” [5, 8].

Məmməd Səid hadisələrin baş verməsinə üçüncü səbəb kimi müsəlmanların elmsizliyi və müasir işlərdən bixəbər olmaları məsələsini önə çəkərək belə qeyd etmişdi:

“Müsəlmanlar elm və siyasətdən bixəbər olduqlarından hökumət məmurlarının Qafqazda tutduğu əqidəsini və ermənilərin o əqidədən necə istifadə etdiklərini düşünmədilər. Bakı faciəsindən sonra erməni-müsəlman hadisələrinin bu qədər uzanmasına səbəb müsəlmanların elmsizliyidir, digər bir cəhət var isə o da müsəlmanların silahsız və müasir işlərdən xəbərsizliyidir” [5, 9].

Dördüncü səbəbi isə müəllif ermənilərin avtonomiya-idarə muxtariyyəti həvəsində olmaları ilə əlaqələndirirdi.

Ordubadi əsərində onu da vurğulayırdı ki, Türkiyə hökumətinin Daşnaksütyunun fəaliyyətinə heç vəchlə rəvac vermədiyini və özlərinin məkrli planlarının o ölkədə həyata keçmədiyini sezən ermənilər Qafqaza üz tutdular.

Məmməd Səid Ordubadi 1905-1906-cı illərin hadisələrinin səbəblərini araşdırarkən əlində olan 245 məktub və məlumatlar əsasında müxtəlif qəzalarda, ələlxüsus da Bakı, Naxçıvan, İrəvan, Cəbrayıl, və Qaryagində, həmçinin Şuşa, Cavanşir, Gəncə, Tiflis, Qazax və Zəngəzurda xain ermənilərin törətdikləri qanlı qırğınların gedişindən bu vəsilə ilə oxucuları da xəbərdar etməyə çalışmışdır.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Əkrəm Bağirov əsər barəsində fikirlərini onun nəşrinə yazdığı “Ön söz”də belə ümumiləşdirmişdi:

“1905-ci il erməni-müsəlman müharibəsi haqqında yazılmış “Qanlı sənələr” əsəri də bu tarixin acı həqiqətlərindən biridir. ... Bu publisistik əsər öz bədii dəyəridən çox elmiliyi, tarixiliyi və faktların dəqiq təqdimi, lakonik şərhilə seçilir” [1, 6].

Bir sözlə, Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı illər” əsəri 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixinə, o qanlı-qadalı dönəmin real mənzərəsinə, acı hisslər doğuran yaşantılarına işıq tutan mühüm bir sənəd, bədii abidə də sayıla bilər. Keçən əsrin sonlarına doğru xain ermənilərin Qarabağ və onun ətrafında olan ərazilərdə xalqımıza qarşı xüsusi qəddarlıqla silsilə şəkildə həyata keçirdikləri genosid aktları ilə o illərin olayları arasındakı heyrətamiz bağlılıq mövzunun aktuallığını bir daha şərtləndirir. Əsərin tarixi mənbə kimi önəmi də bilavasitə bununla əlaqədardır.

Ədəbiyyat

1. Bağirov Ə. Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı illər” əsərinə yazılmış “Ön söz”. Bakı: Qafqaz, 2007, səh. 5-7
2. Əliqızı S. Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı illər” əsəri tarixi mənbə kimi // Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı, 2015, № 3, səh. 29-36
3. Həbibbəyli İ. Ədəbiyyat nəhəngi. “Ədəbiyyat qəzeti”, 2012, 19 oktyabr, səh. 1-3
4. Həbibbəyli İ. Böyük ədəbiyyat nəhəngi Məmməd Səid Ordubadi. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 92 səh.
5. Ordubadi M.S. Qanlı illər 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi. Bakı: Qarabağa Xalq Yardım Komitəsi, 1991, 144 səh.

QARABAĞ HƏQİQƏTLƏRİ BƏDİİ PUBLİSİTİKAMIZDA

Nəcəfova Aynur Günəş qızı

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Xülasə

Məqalədə 1992-ci ilin 26 fevral tarixində Xocalıda baş vermiş soyqırım aktından, ermənilərin azərbaycanlı əsirlərin başına gətirdiyi müsibətlərdən, amansız işgəncələrdən, insanlığa sığmayan

vəhşiliklərindən yazıçı-publisist Vüsalə Məmmədovanın hadisə şahidlərinin ifadələri əsasında qələmə aldığı “Cəhənnəmdə böyük çığırtı” və “Əsir düşərgəsi” kitablarına istinadən bir daha nəzər yetirilir. Tədqiqat zamanı işgəncələrə məruz qalmış əsirlərin acı xatirələri nəzərdən keçirilir və tarixi faktlarla müqayisədə təqdim olunur.

Açar sözlər: Vüsalə Məmmədova, əsir düşərgəsi, işgəncə

Summary

The article refers to the books “Big Scream in Hell” and “Captive Camp” written by writer-publicist Vusala Mammadova based on eyewitness accounts of the Khojaly genocide on February 26, 1992, the tragedies inflicted on Azerbaijani captives by Armenians, cruel tortures and inhumane atrocities is considered again.

The study examines the bitter memories of tortured prisoners and compares them with historical facts.

Keywords: Vusala Mammadova, captives camp, torture

Bu vaxta qədər siyasi arenalarda, dünyamiqyaslı müstəvilərdə, müxtəlif görüşlərdə, sammitlərdə adı hallanan, lakin özü həll olunmayan, coğrafi qonşularımızın yaratdığı və uzun illər çiyinlərimizdə daşdığımız Qarabağ yükü 2020-ci ildə zəfərlə başa çatan Vətən müharibəsindən sonra nəhayət ki, öz həllini tapdı. Biz öz torpaqlarımıza qayıtdıq. Bu həsrətə dözmək asan olmadı. 28 ildən çox yol gəldik. Hamar olmayan daşlı-kəsəkli, tikanlı, qaçqınlı-köçkünlü yolda Qarabağsız qarabağlılar doğuldu. Ağızsız körpə ağızlılara, Şuşasız balaca şuşalılara, Laçını görməyən laçınlılara Vətəndən danışdıq. Gülşəni xarabazara çevrilən, məscidi donuz yatağı, kəndi yerlə yeksan olan Vətəndən! Onun suyundan, havasından, çiçəyindən, xalısından layla dedik. Başqa heç nə. Bir də ki, gözlərimiz dola-boşala, yeni – həsrət dolu Qarabağ folkloru yaratdıq:

Qarabağdan gəlirəm,
Yüküm yoxdu, zəliləm.
Bir döşəy at, bir yasdıx
Əcəl gəlib, ölürəm.
Yaylığımız yağlıdı,
Sınəm çarpaz dağlıdı.
Nə gələn var, nə gedən,
Yollarımız bağlıdı [3].

Biz Qarabağı unutmadıq. Heç unutdurmadıq da! Qəlbimizdə çarpazlanan bu boyda dağı necə və hara daşımaq olardı axı?!

Yaxın keçmişin tarixinə baxaq. 30 ildən çox təkcə ədəbiyyatda deyil, publisistikada da Qarabağ mövzusu bütün mövzulardan öndə gəlirdi. Bir vətəndaş kimi bu illərdə qələmə alınanlar arasında daha çox diqqətimizi çəkən əsirlikdə olan insanların müsahibələri, dərin sükutla dinlədiyimiz ədalətsiz müharibənin canlı şahidlərinin söhbətləri idi. Nə qədər ağırlı olsa da, hər dəfə sona qədər eşitməyi, yaxud oxumağı özümüzə borc bildik. Həm radio, televiziya proqramlarında gedən hərbi-vətənpərvərlik verilişlərində, həm qəzet və jurnallarda, həm də son dövrlərdə müxtəlif saytlarda çıxan yazılarda söz açılan erməni vəhşiliyindən, həmvətənlərimizin başına gətirilən müsibətlərdən sonra barmaqlarımızı coxdan sıxıb yumruğa döndərmişdik. Dürdanənin, Valehin, Müşfiqin və yüzlərlə əsir düşmüş həmvətənlərimizin başına gətirilənləri xatırladıqca isə bu yumruq ildən-ilə möhkəmlənirdi.

6 il bundan əvvəl jurnalist Vüsalə Məmmədovanın “Lent.az.”da hissə-hissə yayımlanan yazıları sonradan “Cəhənnəmdə böyük çığırtı”ya çevrildi, “Əsir düşərgəsi” oldu. Hər dəfə “ardı var...”la çıxan müsahibəni görəndən sonra bir də əvvələ qayıdıb nə qədər əzab da versə, təkrar oxuyur, hər dəfəsində də əsirlərin danışdığı səhnələr yaddaşımızda dərin izlər buraxırdı. Eyni zamanda da türk olduğunla bir daha qürur duyurdun. Qadınlara verilən əzabları təsvir edərkən yazıçı bu məqamları yaxşı tuta bilmişdi. Dürdanənin rəbitəçi olduğunu biləndən sonra Vitali Balasanyan qızın əllərini kameranın

dəmir qapısının arasında qoyub var gücü ilə sıxanda belə yazıq qız bir anlıq qışqırıb susdu: "...qardaşı elə biləcək bacısıdır, başqası elə biləcək qızıdır, yoldaşdır. Hərə bir cür məhv olacaqdı. Ən yaxşısı odur ki, kişilər elə bilsinlər ki, qadın girovların hamısını dəyişiblər..." [1, 25]. Yaxud, "...divarın o üzündə Allah bilir hansı işgəncələrə dözüb ölməyən, iyirmi dörd saatdır bağırən kişilər mənim səsimi eşitsələr, necə olar? Onlara bir zərbəni də mən vurmayım. Niyə bilsinlər ki, divarın bu üzündə bir qızı incidirlər. Nə xəbərləri var, məni necə incidirlər? Başına hansı oyunu açılar? İşgəncəyə dözsələr də, buna dözməzlər, sınırlar..." [1, 18]. Bir türk qadınının mətanəti! Budur bir azərbaycanlı qızın ən ağır anında belə öz millətinin başpapaqlısına verdiyi dəyər – "onlar sınımasınlar!" Bəli! Erməni vəhşiləri bizi məftilə sarıyıb ağacdən assalar da, ayaqlarımızın altında gur tonqal qalasalar da, qulağımızın dibində "Qarabağ ermənilərindir" şüarını bağırırsalar da, biz sadəcə susa bildik.

Kitabda diqqət çəkən məqamlardan biri də azərbaycanlı əsirləri döyüb, onlara olmazın işgəncələr verənlərin arasında bir başı "fədai yaylıqlı" erməninin təsviridir. Yəqin ki, indi sizin də aqlınızdan tez-tez xəbər proqramlarında eşitdiyiniz "qadın yaylıqlı terrorçular" keçdi. Müəllif yazır: "... bu adam görkəmi ilə o biri ermənilərdən fərqlənirdi. Baxışları daha amansız idi. Başına qara çalma bağlamışdı. Bu "fədai yaylıqlı" müharibə başlayandan onun başında idi. Babası Saak ölərkən vəsiyyəət etmişdi ki, "erməni torpaqları düşmən türklərdən azad olmayınca, "fədai yaylıqlı"ni başınızdan açmayın" [1, 19]. Söhbət Hələbdə dünyaya gələn otuz yaşlı Karo Kahkeçyandan gedir. O Karodan ki, onun "Aslan" ləqəbli babası da hələ XX əsrin əvvəllərində dinc müsəlman türklərə divan tutan general Dro Qanyanın adyutantu olmuşdu. Bu erməni dığası Ermənistandan kənarında – Suriyada türklərə qarşı nifrət hissi ilə böyüdülmüşdü. Odur ki, kitabda rast gəldiyimiz "əsirliyin üçüncü günü qapı açılanda..." cümləsindən sonra oradakı əsirlərə hansı divanın tutulacağını təxmin edə bildik. Bəlkə də, səhv dedim. Təxmin etdiyimizdən də artıq idi bu vəhşilik. "Gün yenə Karonun gəlişi ilə başladı. Bu kamerada Dürdanəyə o qədər adam işgəncə vermişdi ki... Lakin onlardan heç biri Karo qədər onun canına vicvəcə salmırdı. Karonu görəndə Dürdanə az qalırdı ki, boğulsun..." [1, 35]. Bu təsvir bir çox olmuşların özündə ehtivasıdır, mənəcə. "Cəhənnəmin dibi, yaxud Əsgəran milis şöbəsi", daha doğrusu, oradakı "sobalı otaq" kimi adlandırılan məkanlar isə bu vəhşiliklərdən ən ağılasığmazlarının baş verdiyi ocaqlar sayılırdı. Niyə ocaq yazdım? Biz bilirik ki, zəlzələnin, vulkanın ocaqları olar. Yer in daxilindəki kin-kudurət oradan ətrafa sıçrayar. Daha çox da ora yanıb-yaxıllar. Erməni vəhşilərinin də ən çox qəzəb püskürdü yeri başqa necə adlandırmaq olardı?

Kitabda əsirlərlə vəhşi kimi davrananların içində "fransuzki erməni" obrazına da rast gəlirik ki, o da öz vəhşiliyi ilə Karodan geri qalmırdı. Fransadan məxsusi türkləri döymək üçün gəlibmiş. Qışın günü soyuq suya salınan, zəncirlə döyülən, isməti tapdalanan, namusu ləkələnən Dürdanənin 8 gündə başına açılan müsibətləri göz önündən keçirdikcə havalanır insan. Təsəvvür edin, Dürdanə və başqa əsirləri dəyişən vaxt erməni qadınları belə onların vəziyyətini görüb dəhşətdən əllərini atıb öz üzvlərini cırıblarmış. Hətta "kasıbcılıqla böyütdüyü oğlunun hələ meyitini görməyən" erməni qadınlardan biri "Nə sizdə günah var, nə də bizdə! Allah səbəbkərə lənət eləsin! ... mən neynirəm o torpağı ki, orada oğul basdıracağam" [1, 7], yaxud "Bilirəm, səni bu kökə bizimkilər salıb. Buna görə mənə nifrət etmə. Mənim balam da sizinkilərin gülləsindən ölüb. Mən buna görə sizə yox, müharibəni başlayan bizim qırılışlara nifrət edirəm", [1, 56] - deməklə "cəhənnəm sakinlərinin" halına yanıblarmış.

Əlləri odun sobasında yandırılan, hamilə yoldaşı Kətik meşəsində güllələnən Valeh haqqında da danışır müəllif. Daha dəqiq desək, Valehi danışdırır. Ermənilər eşidəndə ki, o, musiqiçidir, Qarabağ toylarında gitara ifaçısı olub "... biz ermənilər Xocalıda sizə elə bir toy tutmuşuq ki, bundan sonra siz çətin toy edəsiniz! Neynirsən bu barmaqları? İndi ki, bir də heç vaxt gitara çalmayacaqsan, demək, bunlar sənə artıq yüküdür!" – deyib onun əllərini əvvəl sındırmış, sonra dırnaqlarını kəlbətinlə çıxarmış, daha sonra qaynar sobada bişirmişdilər [1, 136].

Hər dərc olunan müsahibədən sonra oxucu bir-birindən daha vəhşi, bir-birindən daha amansız yeni-yeni erməni sifətləri ilə tanış olur. Məsələn, azərbaycanlı əsirlərə qarşı amansız işgəncələrə qarşı çıxan suriyalı muzdlu Qarik burada yeganə adam idi ki, əsirlərə əl qaldırmır, onlara zülüm vermirdi. Çünki pul onun üçün hər şey idi. Odur ki, hər dəfə döyülən əsirləri erməni hərbiçilərinin əlindən alanda bağırdı: "Axmaqsan, girov puldur, adam pulu döyər?!". Yoldaşları Qarik haqqında danışanda deyirdilər ki, it oğlu heç elə bil, erməni deyil, torpaq-zad vecinə deyil. Pul versələr, türklərə də işləyər... [1, 141-142].

“Cəhənnəm sakinləri”nin daha kabuslu günlərinin keçdiyi, bəlkə də keçmədiyi, çünki günlər burada keçmirdi, iyirmi dörd saatdan da artıq uzanırdı, yer – Şuşa türməsi idi! Qazamat, burada baş verənlər haqqında məlumat almaq istəyən əsirlərin arasında ən azyaşlısı, hamıdan gənc 15 yaşlı Müşfiqin müsahibəsini oxusun. “...Müşfiq Şuşa türməsinə gəlib buradakı şəraiti, gəzən skeletləri, divarlarda qaynaşan bitləri, adamların üstünə qısırdılan quduz itləri gözləri ilə görəndə başa düşdü ki, palatada eşitdikləri heç nədir...” [1, 93].

Xocalı soyqırımını haqqında eşidəndən sonra dözməyib, könüllü olaraq Qarabağda döyüşə gəlmiş 33 yaşlı Türkiyə vətəndaşı Atilla Yumakın da əsirlikdə gördüklərini müəllif ürək ağrısıyla qələmə alır: “...Atillanı Şuşa həbsxanasına gətirdilər. Onunla bir kamerada qalan əsirlərin hamısı Atilla kimi ağır yaralı idi. Amma onların ölümçül olması işgəncədən kənar qalacaqları demək deyildi. Ölümçül əsirlər də hər gün döyülür, fərqli-fərqli işgəncələrə məruz qalırdılar. Daha ağır yaralılara ancaq o fərqi qoyurdular ki, onlar ağır işlərdə işləmirdilər. Buna görə də gündə üç dəfə yox, bir dəfə yemək paylarını alırdılar. Amma döyülmək vaxtı hamı kimi gündə üç dəfə idi...” [2, 195].

Deyirdilər ki, burada beş yüz əsir olub. Onlardan neçəsinin ölüb, neçəsinin dəyişdirilməsi haqqında bu gün bir söz demək çox çətindir. Amma bəxti gətirən əsirlər də olub. Onlar Azərbaycanın igid oğlu, Ağdam özünümüdafiə batalyonunun komandiri Allahverdi Bağirov və Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin nümayəndələrinin, daha konkret desək, İsveçrədən gələn Pyer Reyçelin köməklili ilə buradan canlarını qurtara bildilər. Hansılar ki, bu gün biz erməni əsirliyində nələrin baş verdiyini məhz onların sayəsində öyrənə bildik. Bax, elə bu kitabın ərsəyə gəlməsində də o insanların böyük əməyi oldu. Çoxdan qaysaq bağlamış yaranı Vüsalə Məmmədova illər sonra bir də qopartdı. Bu dəfə “o dünyanı görüb gələnlər” heç nəyi gizlətmədən, bütün çıpaqlığı ilə bizlər üçün danışdılar. Vüsalə xanımın qələmindən süzülüb gələn ağrı-acıları qismən də olsa, səngidi. Biz onları tanıdıq! Biz onların gücünə heyran qaldıq! Biz onları sevdik!

Bu gün torpaqlarımız azaddır. Bu xalqın qeyrətli oğullarının daha bir kərə “sinəsi hər bə meydan oldu”, daha bir kərə “Hüququndan keçən əsgər – hərə bir qəhrəman oldu” və Qarabağı əsirlikdən xilas etdi. Əminik ki, bundan sonra da bu torpaqları göz bəbəyi kimi qoruyub gələcək nəsillərə ötürəcəyik!

Ədəbiyyat

1. Məmmədova Vüsalə. Cəhənnəmdə böyük çıxırtı. Bakı, TEAS Press, 2015. - 240 səh.
2. Məmmədova Vüsalə. Əsir düşərgəsi. Bakı, TEAS Press, 2017. - 236 səh.
3. Vaqifqızı Ləman. Qarabağ bayatıları. “Xalq Cəbhəsi” qəzeti, 23 iyun 2015.

VƏTƏN MÜHARİBƏSİ - POEZİYADA DÖYÜŞÇÜ OBRAZI (1-CI MƏQALƏ)

Nəcəfova Mərziyyə

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat institutu
Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin
Baş elmi işçisi, filologiya elmlər doktoru, dos.

Xülasə

Qarabağ müharibəsi başlanan gündən xalqımızın fədakar, qəhrəman oğulları vətənə ləyaqətlə xidmət göstərmiş, Azərbaycanın suverenliyi uğrunda mərdliklə, rəşadətlə vuruşmuşlar. Müasir Azərbaycan poeziyası Qarabağ müharibəsində böyük qəhrəmanlıq, igidlik göstərmiş övladlarımızın bədii obrazını yaratmağa çalışmışdır. Bu mənəvi keyfiyyətlər Qarabağ mövzusunda yazılmış poeziya nümunələrində qəhrəman döyüşçü obrazlarının səciyyəvi xarakteri, müsbət xüsusiyyətləri sayılır desək, zənnimizcə yanılmazdır. Şairlərimiz bu qəhrəmanların ən nəcib mənəvi keyfiyyətlərini tərənnüm etmiş, onların keçdikləri döyüş yolunu yüksək qiymətləndirmişlər.

1992-ciildən etibarən poeziyanın işlənən mövzularından biri də qəhrəman, döyüşçü obrazı

olmuşdu. Məqaləmdə əsasən 44 günlük Vətən Müharibəsində qəhrəmanlıq göstərən, üç şair-döyüşçünün poeziyalarından nümunələr təhlil edəcəyəm.

Açar sözlər: Qarabağ, poeziya, döyüşçü, qəhrəman, obraz.

Summary

Since the beginning of the Karabakh war, the self-sacrificing and heroic sons of our people have served the homeland with dignity and fought valiantly for Azerbaijan's sovereignty. Modern Azerbaijani poetry has tried to create an artistic image of our children who showed extraordinary heroism and courage in the Karabakh war. We are not mistaken in saying that these moral qualities are considered to be the characteristic and positive features of the heroic warrior images in the examples of poetry written on the theme of Karabakh. Our poets praised the noblest moral qualities of these heroes and praised their military path.

One of the themes of poetry developed since 1992 was the image of a hero, a warrior. In the article, I will analyze examples from the poetry of three poets-warriors who fought heroically in the 44-day Patriotic War.

Keywords: Karabagh, poetry, warrior, hero, image.

Qarabağ müharibəsi başlanan gündən xalqımızın fədakar, qəhrəman oğulları vətənə ləyaqətlə xidmət göstərmiş, Azərbaycanın suverenliyi uğrunda mərdliklə, rəşadətlə vuruşmuşlar. Müasir Azərbaycan poeziyası Qarabağ müharibəsində böyük qəhrəmanlıq, igidlik göstərmiş övladlarımızın bədii obrazını yaratmağa çalışmışdır. Ümumiyyətlə, qəhrəman kimdir, o necə olmalıdır, - sualı ədəbiyyatımızı hər zaman düşündürmüşdür. Bu xüsusda Yəhya Seyidovun “Qəhrəman və həyat” məqaləsində gəldiyi qənaətlər maraqlıdır: “Zəhmətkeşlər, namuslu adamlar üçün qəhrəman o adamdır ki, həlledici anda cəmiyyətin mənafeyinin tələb etdiyi kimi hərəkət etsin, lazım gələndə öz şəxsi rahatlığını və faydasını xalqın mənafeyi naminə qurban verməyi bacarsın; hər cür məhdud eqoizmə, xırda hisslərə nifrət edərək səadətini xalqın xoşbəxtliyində görsün. Bu mübariz qəhrəmanlar, əsasən, mübarizənin ön xəttində, qüvvələrin və hisslərin gərginliyi tələb edilən anlarda özlərini daha aydın göstərirlər” (1).

Bu mənəvi keyfiyyətlər Qarabağ mövzusunda yazılmış poeziya nümunələrində qəhrəman döyüşçü obrazlarının səciyyəvi xarakteri, müsbət xüsusiyyətləri sayılır desək, zənnimizcə yanlışdır. Şairlərimiz bu qəhrəmanların ən nəcib mənəvi keyfiyyətlərini tərənnüm etmiş, onların keçdikləri döyüş yolunu yüksək qiymətləndirmişlər.

1992-ci ildən etibarən poeziyanın işlənən mövzularından biri də qəhrəman, döyüşçü obrazı olmuşdu. Doğrudur məlum mövzu publisistik əsərlərdə daha aktiv idi. Ancaq poeziyada-əsasən poemalarda qəhrəman döyüşçü obrazını müşahidə etmək olurdu. Bəzi publisistik yazılarda müəllif qəhrəman haqqında danışarkən o qəhrəmanın xarakterini, daxili aləmini vermək üçün nəzmə üstünlük verirdi. Bu hala demək olar ki, yüzlərcə bölgə qəhrəmanları haqqında yazılan kitblarda rast gəlinirdi. Xüsusi ilə Abdulla Qurbaninin qəhrəmanlar haqqında yazdığı, “Ana Murovdan gəlirəm”, “Murovdağ qartalları” kitablarında çox rast gəlinirdi. “Millətin oyaq gecəsi”, “Koroğlu dastanı” kitablarında isə Azərbaycan əsgərlərinin qəhrəmanlığı poetik anlamda əks etdirilmişdi. Poeziyasında qəhrəman, döyüşçü obrazını əks etdirən şairlərdən biri də Ələmdar Quluzadədir. Onun qələmə aldığı sosial-psixoloji poeziya örnəkləri ilə yanaşı, vətənpərvərliyi, qəhrəmanlığı tərənnüm edən epik əsərləri də bu günümüz və sabahımız üçün qiymətlidir. Tədqiqatçılar çox haqlı olaraq şairin 2006-cı ildə işıq üzünə gələn “Qadan mənə, Qarabağ” kitabına daxil etdiyi silsilə poemalarını – “Qarabağ oyunu”, “Şəhid şəhər”, “Şəhid bacısı”, “Alay komandiri”, “İlmələrin dastanı” əsərlərini “Müasir dövrün Qarabağnamələri” adlandırırlar.

Gələcək nəsillər Qarabağ hadisələrini tarixdən çox, Ələmdar Quluzadənin “Qarabağnamə”sindən öyrənə bilərlər, erməni neofaşistlərinin günahsız soydaşlarımızın başlarına açdığı oyun və müsibətləri, öz aramızdakı vətən xainlərimizin şərəfsiz əməlləri barədə dərin məlumatları bu əsərdən əxz etməyə

müvəffəq olarlar.

Şairin “Alay komandiri” əsəri poeziyamızda qəhrəman döyüşçü obrazının uğurlu təsvirinə nail olan bədii nümunə kimi çox dəyərlidir. Müəllif 1998-1999-cu illərdə qələmə aldığı iri həcmli bu epik poemasını Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, polkovnik-leytenant Şirin Mirzəyevin və vətən uğrunda döyüşlərdə şəhid olan igid və cəsur oğullarımızın əziz, unudulmaz xatirəsinə həsr edib. Şirin Mirzəyev cəbhəyə könüllü yollanan, Ağdam uğrunda gedən döyüşlərdə igidliklər göstərən bir döyüşçüdür. O, kiçik, çevik qüvvə ilə məharətli döyüş taktikaları seçərək Ağdamın neçə-neçə kəndini düşmənlərdən təmizləyir. Düşmən üzərinə bütün həmlələri böyük uğurlarla nəticələnir. Şirin Mirzəyevin təşkil etdiyi könüllü döyüşçü dəstəsi ilk vaxtlar onun öz kəndçiləri və qohum-əqrəbalarından ibarət olur. Sonralar göstərdiyi igidliklərə, apardığı uğurlu əməliyyatlara görə onu alay komandiri təyin edirlər. Bütün bunlar o dövrdə cəbhə bölgələrini qarış-qarış gəzən şair Ələmdar Quluzadənin gözləri önündə baş verən tarixi reallıqlardır.

1992-ci illər şeirində Bəxtiyar Vahabzadənin, Xəli Rza Ulutürkün, Məmməd Arazın poeziyasında Qarabağ müharibəsi döyüşçülərinin real portreti canlandığı kimi bu gün xalqımızın yaşadığı 44-günlük Vətən müharibəsində zəfər qazanan döyüşçünün rəşadəti sözün əsil mənasında poeziyanın misralarından daha yüksəklikdə dayandı. Sabir Rüstəmxanlıın, Zahid Xəlilin, Vahid Əzizin, Ümid Nəccarinin, Məmməd İsmayılın, Emin Pirinin, Əlizadə Nurinin, Avdi Qoşqarın, Mahirə Abdullanın, Xanım İsmayılqızının, Elnur Uğurunun, Vaqif Aslanın, Elvin İntiqamoğlu və yüzlərcə şairin yaradıcılığı döyüşçü əsgərlərimizin vətən uğrunda mübarizələrini, bu yolda canlarını qurban vermək sevgilərini, Vətən sevdalılarının obrazlarını canlandırırdılar.

İlk öncə döyüşçü şairlərin şeirlərindəki döyüşçü obrazından bəhs etmək istəyirəm.

Emin Piri 44-günlük müharibədə qələmini süngüyə çevirən şairlərimizdən biridir. Yəqin, müharibədən öncə bunları yazmışdı, döyüşüb torpaqları xilas etməyi elə onda qarşısına məqsəd qoymuşdu, şəhidlər xiyabanında olanda. Yaşca özündən kiçik, şəhid olan əsgərlərin məzarları önündə bir əsgər yetişmişdi.

Bu yaşına görə
Şəhidlər Xiyabanında
18 yaşlı
baş daşları
utandırdı məni.
Məndən kiçikdi hələ
Məndən öncə doğulanlar
əmi deyib
üstümə qaçır başdaşları
bir əsgərin ölüm günü
baş daşının doğum günümüş. (2)

Torpağı uğrunda canlarından keçən bu əsgərlərin qanı yerdə qaldığı, torpaqları düşmən tapdığı olduğu üçün özünü qınayan bir gənc sonradan döyüşçü olmaq, torpaqlarını azad etmək üçün bu məzarlar önündə xəcalət çəkə bilirsə o mübariz əsgər ola bilər.

Şəhid məzarlarını
mərmərə бүkdük,
daş qoyduq başlarına
qalxa bilməsinlər
üzümüzə түpürməyə.
(Emin Piri, “Başdaşları utandırdı məni”)

Emin Piri döyüşçü, əsgər kimi ön cəbhədə olsa da poeziyasında əks etdiyi əsgər haqqında yaşananlar arxa cəbhədə cərəyan edir. Əsgər və onun valideynləri, əsgər və onun həyat yoldaşı, əsgər və onun körpə balası. Bu şeirlərdən də görünür ki, o nə həyatda, nə də ki, şeirlərində özünü düşünməyib. Elə müharibədə döyüşçü məhz belə igidlər ola bilər. Canını xalqı uğrunda, torpaqları uğrunda, ailəsi uğrunda, əzizləri uğrunda qurban verə bilən insan döyüşçü və şəhid ola bilər.

“Şəhid oğlunun dedikləri” şeirində bir ana var, bu ananın müharibədə şəhid olan ərinə demək istədikləri o qədər reallıqlar var ki, əsil müharibə nədir və döyüşdə şəhid vermək nədir bu canlı

tablodan görmək, yaşamaq olur.

Anamı heç elə görməmişdim
Atamı gətirəndə sıxmışdı əllərini...
Camaat görməsəydi
Yumruqlardı atamı:
“bu iki yetimə bəs kim baxacaq?!”

Müharibə həqiqətləri, döyüşçünün arxa cəbhə üçün narahatlıqları və nigaranlıqların Emin Piri əslində elə cəbhədə olduğu üçün belə real verə bilib. Ailələri, valideyinləri, körpələri üçün bu qədər acı həqiqətləri görə bildikləri halda canlarını Vətən üçün qurban edə bilən döyüşçülər Emin Piri poeziyasında əks etdirilə bilir. Qazi olan bir döyüşçü obrazı da var şairin poeziyasında:

Müharibə əliliydi babam,
Aldığı təqaüdün qəpiqlərini
Gizlədərdi əlində.
“Tapın görüm, hansı əlimdədi?
Pul, tapanındı”
Oynardı bizimlə.
Ancaq heç vaxt tapmadıq
Qəpikləri hansı əlində gizlətdiyini.
Görəsən, bilirdimi
Biz bilirik
Bir əlini müharibədə itirdiyini...
 (“Babamın əlləri”)

Şairin “Sükutlu səngər”, “Ayağım özümdən qeyrətli çıxdı”, “Sağ qalan varmı?”...şeyrlərində döyüşçülərimizin yaşadığı müharibə ağrıları və həqiqətləri poetik ifadəsini tapır.

Əsgər sinəsi axtarır
isinməyə
fevral şaxtasından
üşüyən güllə.

Müəllif döyüşçünün hər dəqiqə üz-üzə olduğu o anı ifadə etməsi ağırlı və eyni zamanda poetik anlamda güclüdür. 3-4 bəndlik şeirdə ön cəbhə-döyüşçünün yaşadığı həqiqət və arxa cəbhədə döyüşçüyə aşıq bir qızın sevgisi canlanır. Şair hər əsgərin ölümü ilə “hər əsgər tabutu, bir ağ gəlinliklə köçər...əsgər deyil, sevən qızın arzularını götürüb gedər, hər atılan güllə” ifadəsi əslində müharibə dəhşətinin ən real faciəsidir 3-4 bənddən ibarət şeirdə ön cəbhəylə arxa cəbhə bir araya gəlir. Gecənin yarısı səngərə məktub yazan bir qızın, anasının “hələ yatmamısan” sorğusu və “üşüyürəm, ana, odun atıram sobaya” deməsi ən qiymətli poeziya nümunəsidir. Sevən qızın əsgər yolu gözləməsi poeziyamızda yeni bir tapıntı olmasa da, amma sonrakı məqamda sevdiyini itirən qızın sevgilisini itirməsində şair tərəfindən özünə məxsus şəkildə ifadəsi cəbhədəki ağırlı anların dəhşəti ilə yadda qalır.

Daha
gecələri oyaq qalmağa
soba yanında məktub yazmağa,
yalandan üşüməyə,
sobaya odun atmağa
ehtiyac yoxdu...
tağım komandirinin
səngərdən qıvrıla-qıvrıla
boğuş səsi gəlir:
kimsə sağdır?!

“İtirilmiş əllər” şeirində isə bir sevən qızın düşüncələri ağırlı və təsirlidir. Söhbət əlini itirmiş əsgərdən gedir. Hər zaman görüşəndə gözü əsgər sevgilisinin əlində olardı. Qız ona gül gətirən əsgərin yenə də gül gətirib-gətirməyəcəyini düşünərdi. Artıq ona gül verən o əllər yoxdu, sadəcə kitab vərəqlərində qurudulan o gül var. Və o qız sevgilisinin əllərini o güllərdə axtarır. Şeyrlərinin çoxunda

olduğu kimi bu şeirdə də arxa cəbhədəki hadisələr ön cəbhənin dəhşətlərini əks etdirir.

Görüşəndə
Sevgilisinin əlində
gözü axtarardı
ona veriləcək gülləri.
İndi
Kitabları arasında qurutduğu
Gül ləçəklərində axtarır
Sevgilisinin cəbhədə itirdiyi əlləri.
("İtirilmiş əllər")

Emin Pirinin yaratdığı döyüşçü- əsgər obrazı ən şox onun itirdiyi əli və yaxud ayağı ilə yadda qalır.

Oğuz Alparslan da 44 günlük müharibədə qələmini silaha dəyişən oğullarımızdandır. İllər əvvəlki şeirlərində Xocalı faciəsini iliklərinə qədər yaşayan şair sanki bu faciəmizdən bir Azərbaycan oğlu kimi əzilir, qüruru qırılırdı. Oğuz Alparslan "Türkəm mən" şeirində özü-özünə söz verib, and içirdi. Şair 44 günlük savaşa da yollananda həmin şeiri səsləndirmişdi.

Al qana boyanan ,
Al bayrağım var,
Sinəmdə döyünən,
qurd ürəyim var,
mənim bükülməyən,
Türk biləyim var,
Türkəm mən!
Bozqurdam sözümün
ağasıyam mən,
Şimşək tək gurlayıb,
Çaxasıyam mən,
Dönüb Qarabağın yanan
köksünə,
yurdum Xocalıya yağasıyam mən. (3)
(Oğuz Alparslan "Türkəm mən")

Bu şeirlər zəfərə gedən yolun başlanğıcıdır. Bu ürəklə savaşa yollanan əsgərin qələbə qazanmaması mümkünsüzdür. Savaştan sonrakı şeirində döyüşçünün məramı, amalı daha çox bəlli olur. Xocalıda erməni vəhşiliyini yaşayan qız-gəlinlərimiz, Azərbaycan qadını Oğuzun gözləri qarşısından bir an belə silinmədiyi Xocalıda erməni təcavüzünə məruz qalan bir körpə qıza yazdığı şeirdən məlum olur. Qələbə sevinci ilə vətənə dönən döyüşçü –şair xocalı faciəsində erməni vəhşiliyinə məruz qalan körpə qızçıqazla dərldəşir.

Döyüşçü-şairin bu zəfərdən sonra bir az da olsa vicdanı rahatlıq tapdığı məlum olur.

Yaddaşımın qan yeri,
Oyan! Qaldır üzünü..!
Bax...sökülür dan yeri
"Otuz il"lik yaddaşına
bir daş at,
Xocalının dəhşətini yaşayan,
Erməni nifrətini öz bədənində
Daşıyan,
O balaca qızçıqazın,
ağrıları dindimi?

Qarşımızda türk oğlu var və bu oğul düşməndən az da olsa qisasını alıb. Əslində poeziyanın real döyüşçüsüdür Oğuz Alparslan. Poetik təfəkkürü reallıqdan tam ayrıla bilmir. Azərbaycan döyüşçüsünün düşüncəsi, qüruru bir istiqamətə yönəlib. Bu istiqamət ədalətin bərpasına tuşlanır. Döyüşçülərimizin təfəkkürü, gücü və mübarizəsi ədalətə xidmət edir, və ona görə də bu müharibə

zəfərlə yekunlaşdı. Müharibədən zəfərlə dönən döyüşçü üzünü o məhsum qızın xatirəsinə tutur. “Xocalıdan danışsam, ağrın dinərmi bir az?” bu sorğu kövrək duyğular oyatmaqla yanaşı igid oğullarımıza qarşı fəxarət hissini gücləndirir. Əslində bu sualdan bir çox həqiqətlər də bəlli olur. Bu suallar illərdi döyüşçü-əsgərlərimizin ürəyində onlara əzab veridiyi bəlli olur.

Anam, bacım...qızcığaz,
Xocalıdan danışsam,
Ağrın dinərmi bir az?
Ayağın isinərmi?
Ürəyin isinərmi?
(Öğuz Alparslan”Adsız şeir”)

Bu sonluqdan içində az da olsa rahatlanan bir döyüşçü obrazı deyil, real bir döyüşçü görürük Elvin İntiqamoğlu da 44 günlük Qarabağ müharibəsində döyüşən şairlərimizdəndir. Onun yaradıcılığında da müharibənin faciəsi canlandırılıb. Elvinin “Mühasirə” başlıqlı şeirində bir günlük müharibə həqiqətlərini real yaşantılarını görürük. Şeirdə mühasirəyə düşmək təhlükəsini anladan döyüşçü, şair mühasirənin ölümdən ağır olduğunu anladır, şeirdə ölümdən deyil əsir düşməkdən ehtiyat edən əsgərlərin yaşantıları canlandırılıb.

Rabirə xətlərindən asılı qalıb
Komandır:
Kömək edin, cənab
Polkovnik leytenant,
Kömək göndərin bizə;
Etibarsız çıxdı rabitə daşı...
Təki Vətən sağ olsun,
Çıxarın daraqları-
İçindən hərə bir güllə götürsün
Atsın cibə:
Ola bilsin oldu bizlər üçün son
Müharibə:
Mən onda bildim güllənin
Tərifin-
Bir dəqiqəlik sükut,
Bir ömrlük göz yaş. (4)
(Elvin İntiqamoğlu “ Mühasirə”)

Müharibə həqiqətlərinin əksi döyüşçü- şair dilindən təbii və təsirli verilməklə yanaşı həm də döyüşçü obrazının boyasız və real əksini görmək və müharibə faciəsini yaşamaq mümkündür.

Əlizadə Nurinin “Yaralı əsgər haqında ballada” adlı şeirində yaralanmış əsgərin düşüncələri təsirli olduğu qədər də qürurvericidir.

Ayağlarını sərhəd dirəkləri kimi
Basdırmışdı ana torpağa.
Bir addım da geri çəkilmirdi yaralı əsgər.
....Qara torpaq tənzip kimi ydi,-
yaralı əsgər torpaqla sarımışdı
yarasını.

Şeirin sonrakı misrasında əsgərin dilindən verilən ifadə də Vətənə olan əvəzsiz sevgi hissələri əks edilib. Döyüşçü aldığı yaradan yaddaşının itəcəyini düşünür, əslində ayağını qurban verən döyüşçü Vətənə naminə canını qurban verib, deyə bilərik, amma bu döyüşçü üçün azdır. Yaddaşını itirsə Vətənini unuda bilər, deyə düşündüyü üçün Vətənə müraciət edir. Bu müraciətdə Vətən sevgisinin yaralı döyüşçü üçün əvəzsiz olduğu aydın olur.

... Torpağını öpüb pıçıldadı
yaralı əsgər
yaddaşımı itirsəm belə
yadımdan çıxan deyilsən, vətən. (5)

(Əlizadə Nuri “Yaralı əsgər haqqında ballada”)

Hüseyn Bağiroğlunun “Azərbaycan əsgəri!” şeiri isə Azərbaycan əsgərinin vəsfidir deyə bilərik.

Haçan qanın qaynadı
Yer yerindən oynadı.
Sən bu vətən uğrunda
Savaştan heç doymadın
Ey tarixin ilk əri,
Azərbaycan əsgəri!
İman dolu köksünə
Nə ox, nə güllə dəysin.
Uca Tanrı düşməni
Sənin əlinlə döysün.
Hünərinə sevinib
Coşsun Araz, Həkəri...
Ey tarixin ilk əri,
Azərbaycan əsgəri! (6)

(Hüseyn Bağiroğlu”Azərbaycan əsgəri!”)

Şövkət Şuşalı əsgərlərimizin hünərini özünə məxsus şəkildə poetikləşdirir. Əsgərlərimizə oğullar deyə müraciəti belə xalqımızın, ziyalılarımızın döyüşçülərimizə yüksək sevgisindən xəbər verir. Savaşın başladığını eşidən şairə Cəbrayıl rayonunda qəbri qalan anasına göz aydınlığı verir.”Oğulların gəldi ana” deyərək döyüşçü oğullarımızla fəxr edir, kor düyün adlandırılan otuz illik vətən həsrətimizi dilə gətirir.

Açılıbdır o kor düyün,
Haqqın çatır indi öyün.
“Düşmən çəpəri”- dediyin,
Oğuların gəlir, ana!

Sadə, aydın və səmimi hisslərlə yazılan şeir xalqımızın bütün ağbırək qadınları adından ifadə edilir. Uzun illər ana məzarına həsrət şairənin sevincinin həddi-hüdüdü yoxdu. Şeir folklor motivlərinə kökləndiyi üçün daha şox oxunaqlıdır. Şairənin sevinci ilə bərabər qürur və iftixar hissi də şeirin dəyərini artırır. Misralarda həm məzmunca həm də formaca poetik obrazı görmək olur. İllər həsrətli ana və qəhrəman döyüşçünün obrazı birləşərək vəhdət təşkil edir. Azərbaycan bayrağını açıq səmadən seyr edən ananın sevinci əvəzsizdir.

Əldən-ələ gəzir bayraq,
Göy üzündə süzür bayraq.
Haqqı qanilə alacaq,
Oğulların gəlir, ana! (7)
(Şövkət Horovlu”Oğulların gəlir, ana!”)

Faiq Hüseynbəylinin “Vətən nəğmələri”silsilə şeirlərində müharibənin görünən və görünməyən tərəfləri oxucunu təsirləndirməklə yanaşı vətənə olan sevgi və məhəbbətin qoxusunu belə hiss etmək olur. Şairin Murovdağın möhtəşəmliyinin təsviri, Gəncənin 30-illik yuxudan oyanması və mübarizə meydanına atılan igidləri təsvir edilir. Şeirdə əsgər görünməsə də onun qalibiyyəti əks edilir. Ali Baş Komandan əmri ilə 30-ildən sonra torpaqları uğrunda mübarizəyə qalxan igidin “daha sülh ola bilməz” ifadəsi vətən oğullarının bu qisasa münasibəti də ifadə edilir.

Daha sülh ola bilməz,
Axar sular durula bilməz!
Cənab Ali Baş Komandan,
Hörmətli zati aliləri,
Zəfər xəbərlərin xalqın ürəyinə su səpir,
Hər f-hər f, söz-söz, sətir-sətir,
Təşnə könüllərə məlhəmdi

Bütün çıxışların! (8)
(Faiq Hüseynbəyli “ Vətən nəğmələri”)

Müəllifin əsgərlərimizə yazdığı şeirlərdə isə döyüşçülərimizə can yangısı ilə arzusunu ifadə edir. Əsgərlərimizi necə olursa olsun sağ-salamat görmək istəyini bildirir.

Düşmən hiyləsi aldatmasın səni,
Namərd gülləsi udmasın səni.
Ayıqsan ! Ayıq ol!
Adına layiq ol!
Mənim qeyrətli əsgərim,
Səni sağ-salamat istərəm!

Qalib gələn əsgərinə dünəni-tariximizi xatırladan şair “Tarixlərə sən yazdığın səhifədir, bir zamanlar uduzduğun səhifədir” deyərək dünənkı ordumuzla bu günkü ordumuzun fərqlını də yada salır. Azərbaycan yaratmısan deyərək, Azərbaycan əsgərinin bu günkü gücünü xatırladır. Şeirın sonunda isə dünəni tənqid etmir, əksinə dünənkı ordumuzun bu gün zəfər çalan ordunun yaratmasına poetik biçimdə aydınlıq gətirir.

İndi gücə güc qatmısan,
Bütöv-şanlı, ulu –azad
Azərbaycan yaratmısan!
Ata əsgər, oğul əsgər,
Sağ ol, əsgər!
Sağ ol, əsgər!

Dünənkı ordumuzla bu günkü ordumuz arasındakı körpünü, bağı əks etdirməyi qarşısına məqsəd qoyan müəllif atanın və oğulun vətəni qorumasını və qalib gəlməsini çox poetik anlamda ifadə edib.

Aşağıdakı misrada isə qalibiyyətimizi əks etdirən müəllif azərbaycan əsgərinin düşməni “iti qovan” kimi qovmasını yumorlu bir şəkildə ifadə edir.

Sən qoyuldu 30-illik həsrətə,
Yaşamadığı torpaqlardan
Qovdu igidlərimiz düşməni
İti qovan kimi.
(Faiq Hüseynbəyli”Vətən nəğmələri”)

Avdi Qoşqarın “Azərbaycan əsgəri “ şeirində isə döyüşçülərimizin rəşadəti, qeyrəti sanki bir fırça ilə işlənmişdir. Şeirdə əsgərlərimizin tərənnümü də yer alır, ordumuzun nələrə qadir olduğunu görmək olur.

Sən millətin yenilməz bətnindən
Qopan tufan,
Sən millətin torpağa
Caladığı təmiz qan,
O qanın işığında
yuyunur Azərbaycan
Görünür üfüqlərdə hür bayrağın al rəngi-
Azərbaycan əsgəri. (9)
(Avdi Qoşqar”Azərbaycan əsgəri”)

Azərbaycan poeziyasında döyüşçü əsgər obrazının əks etdirən yüzlərcə poeziya nümunələri və poemalar artıq ədəbiyyatımızın dəyərli nümunələrinə çevrilib. Bu mövzu tənqidçi və ədəbiyyatşünasların diqqət mərkəzindədir. Günümüzün ən aktual mövzusu olan Azərbaycan əsgərinin şanına, hünərinə hələ çox şeirlər, dastanlar yazılacaq. Bu məqalədə bir neçə şairin poeziya nümunəsi ilə tanış olduq, bu istiqamətdə araşdırmalarımız davam edir. 30-illik Qarabağ həsrətini bu xalqa unutturub, zəfər sevincləri yaşadan Azərbaycan döyüşçüsünün obrazı hələ ədəbiyyatımızda uzun illər canlanacaq.

Ədəbiyyat

1. Yəhya Seyidov, "Qəhrəman və həyat", "Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri", Bakı, 1964, s.7
2. Emin Piri, "Müharibə şeirləri", "Ədəbiyyat" qəzeti, 4.03.2021
3. Oğuz Alparslan, "Türkəm mən", "Azad Qələm" jurnalı 3.1.2021
4. Elvin İntiqamoğlu "Mühasirə", "Azad qələm" jurnalı 3.2.2021
5. Əlizadə Nuri, "Yaralı əsgər haqqında ballada", "Ədəbiyyat" qəzeti, 17.02.2021
6. Şövkət Horovlu, "oğulların gəlir, ana!", "Ədəbiyyat" qəzeti, 04.12.2020
7. Hüseyn Bağirov, "Azərbaycan əsgəri", "Ədəbiyyat" qəzeti, 04.12.2020
8. Faiq Hüseynbəyli, "Vətən nəğmələri", "Ədəbiyyat" qəzeti, 18.02.2021
9. Avdi Qoşqar, "Azərbaycan əsgəri", "Ədəbiyyat" qəzeti, 12.01.2021

"SİZ MÜHASİRƏDƏSİNİZ, LEYTENANT" ROMANI I QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA YARANAN ƏDƏBİYYAT NÜMUNƏSİ KİMİ

Nəcəfzadə Əzizəğa Bayram oğlu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Xülasə

Məqalədə tanınmış yazıçı Etibar Muradxanlının "Siz mühasirədəsiniz, leytenant" adlı romanı təhlilə cəlb olunur. Əsər 2009-cu ildə ilk dəfə nəşr olunsada, 1992-ci ilin qanlı hadisələrindən, I Qarabağ müharibəsinin faciələrindən bəhs edir. Məqalə boyu romanda hadisələrin cərəyan etdiyi coğrafi ərazi, döyüşlərin gedişatı, əsgərlərin psixoloji vəziyyəti, hərbi əməliyyatlar zamanı arxa cəbhədəki vəziyyət real tarix fonunda öyrənilir. Müəllifin fərdi üslubu haqqında müəyyən fikir irəli sürülür.

Açar sözlər: Etibar Muradxanlı, Qarabağ, müharibə, leytenant Yaqubov, roman

Summary

The article analyzes the novel "You are under siege, lieutenant" by well-known writer Etibar Muradxanlı. Although the work was first published in 2009, it tells about the bloody events of 1992 and the tragedies of the First Karabakh War. Throughout the article, the novel explores the geographical area where the events took place, the course of the battles, the psychological condition of the soldiers, the situation in the rear during military operations against the background of the natural history. Some ideas are mentioned about the author's style.

Keywords: Etibar Muradxanlı, Karabakh, war, lieutenant Yagubov, novel

Qarabağ müharibəsi bəşər tarixindəki başqa müharibələrdən fərqlənir. Ənənəvi olaraq belə lokal müharibələrdə bir tərəf işğalçı, digər tərəf işğala məruz qalan kimi tanınır. Bir ölkə digərinə savaşa elan edib, döyüşlərə başlayır. Müşahidəçilər də bunu belə bilir, haqqın, yoxsa nahaqqın yanında olacaqlarını özlərinin siyasi maraqlarına uyğun müəyyən edirlər.

Qarabağ savaşında isə bu belə olmadı. İşğalçı tərəf özünü məzlum, haqlı göstərməyə cəhd edir, işğal faktorunu danırdı. Zülmə, işğala məruz qalan tərəf isə haqq səsinə ucaltsa da, eşidilmir, əksinə

embarqoya məruz qalır, təzyiq altına düşür, nahaq kimi təqdim olunurdu. Müşahidəçilər də bir növ tərəf tutmadıqlarını sərgiləsələr də, əslində münaqişəni dondurmağa cəhd edirdi. Böyük dünya dövlətləri bir tərəfə silah, siyasi dəstək verir, digər tərəfə qaçqın çadırı, konservləşdirilmiş ərzaq, psixoloji yardım göndərirdi. Bu əsnada isə minlərlə günahsız insan tələf olur, talelər məhv edilirdi.

Bu məqamda “Hərb və sülh” romanının müəllifi, məşhur rus yazıçısı Lev Tolstoyun müharibə haqqında fikirləri yada düşür: “Müharibə elə ədalətsiz və pis işdir ki, (ədalətsiz- Ə.N.) müharibə edənlər vicdanının səsinə içlərində boğmağa çalışırlar” (Gündəlik, 6 yanvar 1853-cü il). Bu sitat 100 ildən çox vaxt keçsə də, ötən müddət ərzində bəşər nəsli iki cahan savaşı yaşasa da, insanlığın dəyişmədiyini bir daha göstərir. Qarabağ müharibəsində də belə oldu. Hücum edən uşaq, qoca, qadın qatilləri vicdanının səsinə içində boğdu. Elə boğdu ki, hətta ölüm fəryadı edən Xocalı şəhidlərinin belə səsi eşidilmədi.

Bu müharibənin özü də birinci və ikinci olmaqla dövrlərə bölündü. Qarabağ savaşının birinci və ya ikinci mərhələsindən asılı olmayaraq, Azərbaycan üçün o hər zaman Vətən müharibəsi oldu. Yəni Azərbaycanın igid övladları 1992-1994-cü illərdə də, 2016-cı ilin aprelində də, 2020-ci ilin iyulunda da, 2020-ci ilin sentyabr-noyabr aylarında da, elə bu tarixlər aralığında qalan dövrlərdə də həmişə öz ata-baba torpaqlarında hərb edib işğala son vermək, qəsbkarları Vətən sərhədindən kənara qovmaq üçün savaşırdı. Nəhayət, haqq öz yerini tapdı, dünya kimin işğalçı, kimin işğala məruz qalan tərəf olduğunu öyrəndi, belə demək mümkünsə, tanımağa məcbur oldu.

Müharibə humanitar böhrana, müxtəlif sosial problemlərə yol açdığı üçün öz əksini bədii ədəbiyyat lövhəsində dərin şırımlarla cızır. Dünya ədəbiyyatının tarixinə nəzər salsaq, belə müharibələrin izini aydın görürük. Bu, Qarabağ müharibəsi üçün də xarakterikdir. İstər münaqişə zamanı, istər müharibə dövründə, istərsə də münaqişə həllini tapdıqdan sonra ədəbiyyat bu tarixi hadisənin gedişatını, doğurduğu acı nəticələri özündə əks etdirdi. Və bundan sonra da Qarabağ mövzusu hələ uzun illər bədii ədəbiyyatın, xüsusən də milli ədəbiyyatımızın aparıcı mövzusu olacaq.

Qarabağ mövzusunda olan müasir dövr Azərbaycan ədəbiyyatını iki mərhələdə öyrənə bilərik:

- Vətən müharibəsinə qədərki Qarabağ müharibəsi mövzulu ədəbiyyat;
- Zəfərdən sonrakı Qarabağ müharibəsi mövzulu ədəbiyyat.

Hər iki mərhələni müəyyən etməyi tarixi reallıq diktə etsə də, bunlardan birincisi artıq bitmiş epoxanın, ikincisi isə yenidən başlamış dövrün ədəbiyyat nümunələrini ehtiva edir. Yəni bir mərhələ artıq başa çatıb, digəri isə davam etməkdədir. Hər iki mərhələdə yaradılan bədii ədəbiyyat nümunələrində həm itkilərimizdən, həm də qələbələrımızdən, həm kədərimizdən, həm də şücaətimizdən, həm şəhidlərimizdən, həm də qazilərımızdən bəhs olunduğunu görürük və görəcəyik. Lakin ikinci mərhələ birincidən fərqlənir və bu da təbiidir. Belə ki, birincidə ümid və inam, ikincidə isə sevinc və əminlik hissi var. Sadalanan hissi-emosional halətlərin bütün ədəbi növ və janrlarda hakim olduğunu görə bilərik. Çünki janrından asılı olmayaraq, bədii əsər həyatın güzgüsüdür. Ədəbiyyatın bu prinsipi müharibə mövzulu əsərlərə də yad deyil.

Real tarix də ilk növbədə bədii ədəbiyyat səhifələrində yaşayır. Xüsusən də epik və dramatik növün müxtəlif janrlarında qələmə alınan əsərlərdə. Belə ki, müəyyən siyasi məqsədlərlə, yaxud məlumat azlığı nəticəsində qəzetlərdə yazılmayan, televiziya ekranlarına çıxarılmamış həyat həqiqətlərini romanda, povestdə, hekayədə, dramda, faciədə görmək olur. Bilirik ki, müharibə dövrü ədəbiyyat nümunələri, yaxud müharibə mövzulu ədəbiyyat çox zaman sənədli və ya avtobioqrafik məzmun daşıyır. Abrına-həyasına bürünüb eldən-obadan gizlədilən şəxsi faciələr ədəbiyyatın yaratdığı imkanlar vasitəsi ilə ictimailəşdirilə bilir, təvazökarlıqdan irəli gələrək şücaət və qəhrəmanlıqlarını təqdim etməyən igidlərin fərasəti də ədəbiyyat nümunələri vasitəsilə təbliğ olunur. Budur ədəbiyyatın qüdrəti, budur onun tarixdəki missiyası, nəsillərin tərbiyəsində xidməti.

Vətən müharibəsinə qədərki bədii nəsrimizin əksər nümunələrində çox zaman müharibə səhnələri, döyüş bölgəsində mülki əhalinin yaşadığı faciələr, yaxud qaçqın düşərgəsində insanların səfil həyatı öz bədii əksini tapır, insanların itirdiklərinin ağrı-acısından doğan bədbin hissləri ifadə olunur. Bəzən müharibə dövründə arxa cəbhədəki vəziyyət, mülki həyatın təlatümləri, bəzən də cəbhədəki durum, hərbi əməliyyatlar, hospitalda müalicə prosesi, şəhidlərin dəfn mərasimləri, yaxud digər oxşar səhnələr bir-birindən ayrı, yəni əlaqələndirilmədən verilir. Müharibə dövründə cəbhədə

gedən ağır döyüş əməliyyatlarını da, arxa cəbhədə yaşamaq uğrunda mübarizə aparan insanların həyatını da bir-biri ilə əlaqələndirilmiş şəkildə təqdiminə çox az halda rast gələ bilirik.

Belə nadir fabulası olan bədii nəsr nümunələrindən biri də Etibar Muradxanlının “Siz mühasirədəsiniz, leytenant” romanıdır. Əsər 2009-cu ildə Bakıda “Avrasiya Pres” nəşriyyatında çap olunub. Bu roman müəllifin ilk çap olunmuş kitabıdır. Yazıçı “Tələbə taqımı”, “282-ci adam”, “Şeytan balası” kimi kitabları ilə oxuculara tanışdır. Onun əsərlərində müharibə mövzusu aparıcı mövqedədir. Məsələn, “282-ci adam” sənədli romanı İkinci Cahan savaşı dövründə almanlara əsir düşən bir əsgərin əzab dolu həyatından bəhs edir, “Tələbə taqımı” romanında isə könüllü olaraq Qarabağa yollanan tələbə gənclərin qəhrəmanlığından bəhs olunur. E.Muradxanlı müharibə dövründə arxa cəbhədə yaşananları da, mülki həyatı da gözəl təsvir edə bilir. Məsələn, “Fəridə nənəgilin pəncərələri” povestində arxa cəbhə insanların mənəvi rəşadətindən danışılır. Amma onun haqqında danışmaq istədiyimiz əsəri, “Siz mühasirədəsiniz, leytenant” romanı həm ön, həm də arxa cəbhədə baş verən faciələri əlaqəli şəkildə təsvir etmə baxımından bizim diqqətimizi cəlb edib.

Əsərin ilk çapına “Pərviz” imzası ilə ön söz yazan şəxs “Etibarlı müharibə” başlıqlı yazısında əsəri gözəl təhlil edir. O, roman haqqında müşahidələrini oxucularla belə bölüşür: “Əsərdə iki məkan var – əgər belə demək mümkünsə, – Ön və Arxa cəbhə. Bu məkanlarda baş verənlər aşağı-yuxarı təxminən, eyni zaman kəsiyini əhatə eləyir. Və bu məkanda hərəkət eləyən adamların taleyi də görünən və görünməyən tellərlə bir-birinə bağlıdır. Müharibə simmetriya oxu kimi hər an bu talelərin arasından keçir, hər şeyi iki bölür. Vətən də, torpaq da, mülki və hərbi savaşıqlar da, hisslər də zorən ikiyə bölünür. Müharibə hər yerdə amansızcasına araya girir” [1, 3]. Ön sözdən də görüldüyü kimi, hərbi əməliyyatlardan bəhs edən, eyni zamanda bu proseslərin cərəyan etdiyi dövrün mülki həyat hadisələrini də əks etdirən bədii əsərlərdə istər-istəməz “müharibə” bir acı həqiqət kimi mərkəzdə dayanır və hadisələrin gedişatını diktə edən əsas amil rolunu ifa edir.

Etibar Muradxanlının “Siz mühasirədəsiniz, leytenant” romanında da hadisələrin əsas mərkəzi obrazı müharibədir. Onun meydana qoyduğu itkilər, məhrumyyətlər, reallıqlar əsərin əsas bazasını təşkil edir. Əsərin kitab versiyasına yazılan annotasiyada belə bir qeyd var: “Real faktlara söykənən bədii nümunələrdə təsvir edilən döyüş səhnələri müharibə iştirakçılarının xatirələri əsasında ümumiləşdirilib” [3, 2]. Qeyddən də aydın olur ki, E.Muradxanlı əsərdə müharibə səhnələrini təsvir edərkən bədii həqiqət, tarixi reallıq, sənədli təsvir prinsipinə sadıq qalır. Bu prinsip, bu yol onun müharibə ilə bağlı digər əsərlərində də hakim mövqedədir. Belə ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Yaradıcılıq məsələləri üzrə katibi İlqar Fəhmi yazıçının “Tələbə taqımı” romanının 2019-cu ildə keçirilən təqdimatında çıxış edərkən onun yaradıcılıq üslubu haqqında aşağıdakıları deyib: “Həmin hadisələrdən (1993-cü ildə Şuşa şəhərinin müdafiəsi zamanı baş verən real hadisələr nəzərdə tutulur – Ə.N.) 25 ildən çox zaman keçsə də, Etibar müəllim bu əsəri 2017-ci ildə qələmə alıb. Çünki hadisələri isti-isti kağıza köçürmək asan məsələ deyil. Hadisələr uzaqdan daha şəffaf görünür. Mən “Tələbə taqımı” romanını sənədli əsər adlandırardım. Çünki hadisələr və onun qəhrəmanları real həyatda mövcud olublar. Etibar müəllim həmin xasoun içində yaşayan, fəaliyyət göstərən insanların obrazlarını, hisslərini bu əsərə köçürməyə nail olub. Əsərin bir hissəsində texnikomda güllələnmiş səhnəsi var. Həmin səhnə əslində həmin dövrdəki Azərbaycanın ümumi vəziyyətini təcəssüm etdirir. Bir yerdə ki, sərhədlər itir, sən artıq bilmirsən ki, düşməni harada axtarasan. Güllənin haradan gəlməyi, səbəbi – bunlar hamısı həmin dövrdə bizə ağır verən faktlar idi. İndi mən hiss edirəm ki, müəllif niyə bu əsəri məhz 20-25 il sonra qələmə alıb...” [4]. Deməli, bu tərz təsvir prosesi Etibar Muradxanlının üslubudur.

Qayıdaq “Siz mühasirədəsiniz, leytenant!” romanına. Əsərin daxil olduğu kitab ümumilikdə 152 səhifədən ibarətdir. Onun da 114 səhifəsini bu roman təşkil edir. Yəni roman iri həcmli deyil. Lakin onda kifayət qədər obraz, bir neçə hadisə xətti var. Əsərin süjeti mürəkkəb quruluşa malikdir. Hadisələr gözlənilmədən bir-birini əvəz edir, lakin rabitə qırılmaz. Bir oxucu kimi əsərin baş qəhrmanı kimdir? Sualına cavab tapmaqda çətinlik çəkirsən. Romandakı obrazlardan hər birinin həyat faciəsi bir romandır desək, yəqin ki, yanılmırıq. Məqsədimiz isə diqqəti roman müəllifinin müharibə səhnələrinin işlənməsi ustalığına, tarixi faktların bədii təxəyyül fonunda təqdimi bacarığına yönəltməkdir.

Qeyd olunan cəhətə keçməzdən öncə keçmiş kursantım (C.Naçivanski adına Hərbi Liseydə Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənlərini tədris etdiyim), 5 noyabr 2020-ci ildə Şuşa uğurunda döyüşlərdə

qəhrəmancasına şəhid olan, Xüsusi Təyinatlı Qüvvələrin mərhum baş leytenantı Yaqublu Əliqisməti yada salmaq istəyirəm. Sözügedən romanı mənə hədiyyə edən, oxumağı, hətta haqqında yazı yazmağı tövsiyyə edən də odur. Qeyd edim ki, əsərdə döyüşlərin mərkəzində duran zabitin də adı leytenant Yabubovdur. Əliqismət bu əsəri oxumuş və o obrazı özünə ideal seçmişdi. Onunla söhbətlərimizdə əsərdəki döyüş səhnələrini incəliyi ilə təhlil etməsini indi də xatırlayıram (üzərindən on ildən çox vaxt keçsə də).

Bəs 32 nəfərdən ibarət 2-ci taqımın komandiri leytenant Yaqubov kimdir? Yəni bu obrazın prototipi varmı? Əsərin yazarı ilə, yəni Əliqismətin əmisi Etibar Muradxanlı ilə əlaqə yaratdıq. Məlum oldu ki, prototip var və o, mərhum kursantımın digər əmisi, yəni yazarın qardaşı I Qarabağ müharibəsi veteranı Yaqubəli Yaqubovdur. Oxucuda sual meydana gələ bilər ki: “Əgər prototip yazarın qardaşıdırsa, niyə görə müəllifin soyadı Yaqubov, Yaqublu deyil?” Bu suala aydınlıq gətirək ki, əsər müəllifi və romandakı müharibə səhnələrinin baş qəhrəmanı, eyni zamanda haqqında məlumat verdiyimiz Şuşanı işğaldan azad edənlərdən biri, şəhid baş leytenant Yaqublu Əliqismət əslən Lerik rayonunun Kələxan kəndindəndirlər. Onlar bu kənddə məskunlaşmış dörd tayfadan birinə - Muradxanlı tayfasına mənsub ailəndəndirlər. Muradxanlı tayfası isə kəndin digər əsas əhalisi kimi Afşar türkləridir [Bax: 3]. Yəqin ki, roman müəllifinin müharibə mövzusunda bağlılığı, ailə mənsublarının vətənpərvərliyi də elə bu genetik mənsubiyyətdən irəli gəlir.

Qayıdaq romana. Əsərdəki müharibə səhnələri belə bir girişlə başlayır: “18 iyun 1992-ci il. Çağırışçıları cəbhəyə aparan avtobus İmişliyə çatanda gecə yarından ötmüşdü. Əksəriyyəti sütül, cavan uşaqlar idi, bu vaxta qədər nəinki döyüş, heç silah da görməmişdilər. Ona görə yol boyu nə qədər deyib-gülsələr, zarafatlaşsalar da, daxili narahatlıqları hiss olunurdu. Bərkdən-boşdan çıxmış müharibənin nə olduğunu bilən zabitlər isə bunu duyduqlarından daha çox müharibədə, döyüş zamanı başlarına gələn məzəli əhvalatlardan danışır, uşaqları güldürə-güldürə psixoloji baxımdan vuruş ruhuna kökləyirdilər” [3, 20].

Göründüyü kimi, romanda müharibənin mülki həyatla əlaqələndirilməsi axıcı temple ustalıqla edilir. Ümumiyyətlə, təhkiyə elə edilir ki, məcazlar elə qurulur ki, oxucunu inandırır. Bu da, fikrimizcə, yazarın ixtisasca filoloq olmasından irəli gəlir. Bəs onun təsvir etdiyi döyüş səhnələri niyə belə canlıdır, necə olub ki, müəllif hərbi terminologiyadan məharətlə istifadə edir, necə olub ki, əsərdə hərbi texnika, döyüşün taktiki planı belə dəqiq təsvir olunub? Bu sualın cavabı sadədir. Etibar Muradxanlı I Qarabağ müharibəsi illərində Azərbaycan Dövlət Televiziyasının hərbi jurnalisti kimi fəaliyyət göstərmiş və ən qaynar nöqtələrdə olub, bir əlində silah, digərində qələm döyüş bölgəsini səngər-səngər gəzib.

Əsərdə ustalıqla təsvir olunan obyektlərdən biri də “əfsanəyə çevrilmiş” Gültəkin Qayasıdır. Bu qaya romanda bir əşya surətinə qədər yüksəlir. Yazıçı şəhid tibb bacısı Gültəkin Əsgərovanın dəfn olduğu qayanın tarixini belə nəql edir: “... gərgin döyüşdən sonra yüksəkliyi geri alan döyüş yoldaşları düşmən əlinə keçməsin deyərək öz əlləri ilə qanına qəltan etdikləri azərbaycanlı qadın döyüşçünün yalnız başını tapıb dəfn edər bildilər. Döyüş yoldaşları bu fədakar qadına avtomat süngüsü ilə qəbir qazdılar. Və Gültəkin Əsgərovanın başının dəfn edildiyi yerə Gültəkin Qayası adı verildi ...” [3, 117]. Qeyd edək ki, Gültəkin real tarixi şəxsdir. O, həqiqətən, Aranzəmin yüksəkliyi uğurunda gedən döyüşdə 1992-ci il 19 iyul saat 15:00-da şəhid olub. Ölümündən sonra Gültəkin Məlik qızı Əsgərova Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 20 noyabr 1993-cü il tarixli 31 sayılı fərmanı ilə “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı” adına layiq görülmüşdür. Lakin əsərdəki təqdimatdan fərqli olaraq, onun nəşi Bakıda, Şəhidlər xiyabanında dəfn olunub [1].

“Siz mühasirədəsiniz, leytenant” romanında Gültəkinin şücaətini təsvir edən parçada tarixi hadisə bədii həqiqət kimi əfsanələşmiş variantda təqdim olunur. Bu bir növ yazıçının tapıntısıdır. Belə ki, iki səhifədən az olan parça o qədər canlı yaradılıb, o qədər detallarına qədər dəqiq işlənib ki, fədakarlığın, qəhrəmanlığın milli qeyrət ilə yoğrulduğunu təqdim edən ümumi süjetin bu parçası “Gültəkin qayası” əfsanəsi adını daşıya biləcək bitkin əsər təsiri bağışlayır.

Romanda döyüş səhnələrinin cərəyan etdiyi əsas məkan Ağdam rayonunun Naxçıvanik, Pircamal, Abdal-Gülablı, Ağdərə rayonunun Canyataq və Gülyataq, Xocalı rayonunun Aranzəmin kəndlərinin ərazisidir. Döyüş bölgəsini yazıçı belə təsvir edir: “Ölüm və fəlakətlə dolu olan Naxçıvanik artıq çoxlarına faciənin nə olduğunu dadızdırmışdı” [3, 48]. Bu ölüm qoxuyan məkanda

baş verən faciələri müəllif belə təsvir edir: “Qızmar yay günəşi altında on gündən çox qalan cəsədlər həm altlarında olan minalarla, həm də üfunət yayan qoxusu ilə əsl təhlükə mənbəyinə çevrildilər. Ərazi ilə yaxından tanış olan tabor getdikcə daha dəhşətli hadisələrin şahidi oldu. Hər addımbaşı üstü sadəcə torpaqlanmış meyitlər bu bölgədə ağır döyüşlərin getdiyindən xəbər verirdi. ... Sərinləmək üçün külək arzulayan əsgərlərin indi ən çox qorxdığı elə küləyin özü idi. Külək azacıq əsən kimi meyitlərdən qalxan üfunət qoxusu bütün ərazi boyu yayılır, qeyri-ixtiyari ağız-burnunu tutan əsgərlər öyüməkdən özlərini güclə saxlayırdılar” [3, 52]. Bu cümlələri oxuduqca müharibə faciəsini, həqiqətən, dadmış olursan.

“Siz mühasirədəsiniz, leytenant” romanını təhlil edərkən biz yalnız əsərin bir tərəfinə, onun müharibə səhnələrinə diqqət etmiş olduq. Lakin roman XX əsrin 90-cı illərində Bakıda baş verən kriminal hadisələrin də təsviri baxımından maraqlıdır. Bu roman-faciədə biz ailəsinin ehtiyaclarını ödəmək üçün taksir sürücülüyü etməyə vadar olan bir professorun, ərinin şəhid olduğundan belə bixəbər olan gənc ananın, oğru aləmindən olsa da, vicdanını itirməyən təkqol “kölgə”nin faciəsi ilə də tanış oluruq. Bu faciənin isə bir səbəbkarı var – müharibə. Bu baxımdan “Siz mühasirədəsiniz, leytenant” romanı müharibənin doğurduğu bir nəslin faciəsi kimi də dərk oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Gültəkin Əsgərova // https://az.wikipedia.org/wiki/Gültəkin_Əsgərova
2. Kələxan // <https://az.wikipedia.org/wiki/Kələxan>
3. Muradxanlı Etibar. Siz mühasirədəsiniz, leytenant (Roman və hekayə), Bakı: Avrasiya Pres 2009, 152 s.
4. Yazıçılar Birliyində ilk yaşandı: “Müəllif əsərin qəhrəmanlarını...” \\ https://publika.az/news/nida_xeber/266180.html

QARABAĞ MÖVZUSU ŞƏRİF AĞAYARIN HEKAYƏLƏRİNDƏ

Səlifova Hənifə Yusif qızı

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” şöbəsinin doktorantı, kiçik elmi işçi

Xülasə

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Qarabağ mövzusunda çoxlu nəsr nümunələri, o cümlədən hekayələr yarandı. Tanınmış yazarlardan olan Şərif Ağayarın hekayələri də bu mövzuda yazılmış dəyərli nümunələrdən sayılır. Məqalədə Şərif Ağayarın Qarabağ mövzusunda yazdığı hekayələrin elmi təsnifi və təhlili yer alıb. Hekayələr mövzu, ideya, üslub və problematika cəhətdən şərh olunub. Yazıçının seçdiyi priyom, epizod və hadisələrin canlılığı, orijinallıq və s. kimi diqqət çəkən məqamlar vurğulanıb.

Açar sözlər: Şərif Ağayar, Qarabağ, hekayə, müharibə

Summary

After Azerbaijan gained independence, many examples of prose, including stories, were created on the subject of Karabakh. The stories of Sharif Aghayar, one of the well-known writers, are also valuable examples written on this subject. The article contains a scientific classification and analysis of the stories written by Sharif Aghayar on Karabakh. The stories are interpreted in terms of theme, idea, style and issues. Highlights such as the author's choice of the episode, their vividness and originality, and events were emphasized.

Keywords: Sharif Aghayar, Karabakh, story, war

Müstəqillik dövrü ədəbiyyatında özünəməxsus yeri olan yazarlardan biri də Şərif Ağayardır. Dövrünün mənzərəsini daim diqqətdə saxlayan Şərif Ağayar yaradıcılığa şeirlə başlasa da, daha çox hekayə və roman müəllifi kimi tanınmışdır. Hekayələri “Aftafalı antrakt”, “Xanım T” (39 hekayə) və “Arıların səssizliyi” (20 hekayə) kitablarında toplanmışdır. Yazıçının “Haramı” (2011), “Gülüstan” (2015), “Arzulardan sonrakı şəhər” (2017), “Ağ göl” (2018), “Komandır” (2019) romanları Şərif Ağayarı uğurlu romançı kimi də tanıtmışdır. Əsərlərinin əksəriyyətinin mövzunu Qarabağ, müharibənin törətdiyi fəsadlar, qaçqın və köçkünlərin acınacaqlı həyat tərzini və doğma torpaqlara qayıtmaq arzusu təşkil edir. Müəllifin yaradıcılığında müharibə mövzusunda geniş yer verməsinin səbəbini həm də doğulub boya-başa çatdığı doğma Laçın torpağının düşmən tapdağında olması ilə əlaqələndirmək olar.

Müharibə mövzusu ədəbiyyatda həmişə aktual olmuşdur. İstər kiçik həcmli, istərsə də irihəcmli əsərlər müharibə həqiqətlərini çatdırmaq üçün əsas vasitə olmuşdur. Bəzi əsərlər var ki, birbaşa müharibənin içindən yazılır, ön cəbhədə döyüşlərin fədakarlığından bəhs edir, bəziləri arxa cəbhə insanlarını və onların həyat tərzini əsas mövzu kimi götürür. Şərif Ağayar hekayələrinin də əsas mövzusu müharibənin canlı təsviri olmasa da, müharibənin özü ilə gətirdiyi fəlakətlər, həmin dövr insanların faciəvi yaşam tərzini, onların hiss və şüurunun zədələnməsidir.

Şərif Ağayarın hekayələrində yazıçının bioqrafiyasından nəşət edən təhkiyə üslubu diqqəti cəlb edir. Qəhrəmanların yaşantıları, başlarına gələn əhvalatlar, oxşar süjet xətləri, mövzu seçimi və məzmun əhatəliliyi, problemin qoyulması və həlli yazıçının düzgün priyom seçməsindən xəbər verir. “Şəkil” hekayəsi bu cəhətdən yazıçının uğurlu hekayələrindən sayılır. Hekayənin süjet xətti oxucunu əsərin sonuna qədər müşayiət etməyə və nəticə çıxarmağa vadar edir. Qarabağ müharibəsinin acı nəticələri, qaçqın və köçgünlərin məşəqqətli həyatı, başlarına gələn hadisələr hekayənin əsas mövzudur. Hekayənin uşaq dilindən nəql olunması onun sentimentallığını artırmış olur. Hekayənin əvvəlində babasına acıqlı olan, üstəlik onun divardakı şəklinin gözlərini oyub öz uşaq təxəyyülündə babasından qisas aldığı düşünən uşağın sonrakı taleyi o qədər acınacaqlı olur ki, elədiklərindən çox pəşman olur:

“Babam yeraltı qazmamızın böyründəki basmanın yanında ala-tala görünən qara tərəf oturub özü üçün nəsə düşünərkən birdən ağıma gəldi ki, bütün baş verənlərin baskarı mənəm. Əgər pərgarın ucuyla babamın şəkildəki gözlərini oymasaydım, o, kor olmaz, evimiz dağılmaz, əmim itkin düşməzdi. Babam kor olmasa uzun çubuğunu əlinə alıb yad adamları evimizdən qovar, əmimi tapar, bizi Hacı Süleymanın istilərinin, mığmığalarının əlindən xilas edərdi.” [2. s 16]

Hacı Süleyman torpaqları quraq, soyuğu çox dözülməz olan Aran torpaqlarında qaçqınların çəkdiyi əzab-əziyyətlər müəllifin “Cəfər əmimin yolları” hekayəsində də xatırlanır. “Şəkil” hekayəsi ilə eyni motivlər əsasında yazılmış, əhvalatların sanki davamı olan bu hekayə də öz orijinallığı ilə seçilir. Təhkiyənin bu cür sadə və anlaşılan tərzdə olması hekayənin uğurunu şərtləndirmiş olur. Əsərin əsas ideyası müharibəyə, vəhşiliyə, insan ölümü və işgəncələrinə, qeyri-insani münasibətlərə nifrət aşılacağı üçün dövrünün hadisələri ilə səsleşir. Mədinə ərinin itkin düşməsinə, mal-qarasının əlindən çıxmasını heç cür qəbul edə bilmir, körpə uşaqlarını böyütmək qayğısı, xəstə qızının naməlum taleyi onu daim narahat edir və bütün bunların günahkarı kimi ərinə acılayır:

““İnəklərimi onun-bunun umuduna qoyub atdana-atdana nəyə gəlmisən, ədə?!” – Mədinə bibim əlində süpürgə qamış daxmanın qapısında müntəzir dayanmışdı: – “Yelli gədiyin qaçaq-quldurunamı verdin mənim xınalı inəklərimi? Yoxsa satıb xərclədin? Altı uşaq aranın düzündə nə yeyib-içəcək?!” – süpürgənin ucuyla xırda uşaqlarını göstərdi.” [2. s 23]

Hadisələrin dinamik inkişafı əsər boyunca sənəmədən davam edir. Və sonda yenə də ümitsizlik, müharibənin gətirdiyi fəlakətlərin fonunda acı və ayrılıq. Müharibədə itkin düşən atasını görmək ümidi ilə yaşayan balaca Fəridənin xəstəliyi getdikcə daha da şiddətlənir və günlərin birində atasının şəklini qucaqlayıb öpərək bu dünya ilə vidalaşır.

Müharibənin acı nəticələrinin məhv etdiyi Qumru (“Qumru”), bəxti gətirməyən Məsmə (“Məsmə üçün dua”), doğma yurd-yuvasının həsrətindən aqlını itirən Mədət kişi (“Arıların səssizliyi”), qara dərilili ingilis Corcinin təhqiredici humanitar yardımlarından sevinən xəstə Abbasəli (“Corcinin

evi”), içkinin bədbəxt elədiyi Balabəy (“Balabəy”), başqalarının malını mənimsəyən kəndxuda (“İşğaldan bir gün əvvəl”) və başqaları Şərif Ağayarın yaratdığı tipik “müharibə hekayəsi” obrazlarıdır.

Şərif Ağayar hekayələrində ayrılıq, həsrət motivləri o qədər güclüdür ki, hadisələrin həyat həqiqəti olduğuna inanmamaq olmur. Qaçqınlar üçün salınmış qəsəbəyə heç cür öyrəşə bilməyən Mədət kişi (“Arıların səssizliyi”) hər Allahın günü Şor kanalın dikdirinə çıxıb öz doğma el-obasına həsrətlə baxar, daim ora can atar, xəyalının dərinliklərində qanadlanıb öz evlərinə uçardı. “Elatın gələn vədəsidi, indi hasarım uçub, gərək gedib uçan daşları yerinə qoyam, yoxsa heyvanlar bağı alt-üst eləyər, arı yeşiklərini aşırar...” [2. s 107]

“Yaddaş” hekayəsindəki Köçəri dayı yaşı səksəni keçməsinə, yaddaşını itirməsinə baxmayaraq yurd həsrəti ilə yaşayır, heç cür məskunlaşdıqları yataqxanaya isinişə bilmir, daim evdən çıxıb harasa gedir, öz dünyasında kimləsə söhbətləşirdi: “Hamı Zəngilana qayıdacaq, məni burda atacaqlar. Orda mənim dörd gözlü evim var, həyatında ərik ağacları...” [1.s 75]

Müharibənin mənən və ruhən məhv elədiyi insanlar yalnız yaşamaq və həyatda qalmaq naminə mübarizələrini davam etdirirlər. “Kərpickəsən kişinin dastanı” hekayəsi bu cəhətdən müəllifin uğurlu nəsr nümunələrindəndir. Hekayənin adı Nizami Gəncəvinin eyniadlı hekayəsindən götürülsə də, zamanə və problem eyni deyildir. Hər iki hekayədə zəhmətə qatlaşmağın uğurlu nəticələrini görürük. Hekayənin qəhrəmanı necə olur olsun ev tikmək, ailəsini, uşaqlarını soyuqdan qorumaq üçün hər cür əziyyətə qatlaşır.

“İşğaldan bir gün əvvəl” hekayəsindəki kəndxuda obrazının proobrazı məşhur Xudayar bəydir. Hadisələr ayrı dövrdə, ayrı məkanda baş versə də, oxşar kəndxuda obrazı oxucunun gözündən yayınmır. Hekayədə yer altından gələn səslər, ölümlərin narahat ruhlarının ora-bura qaçışması, “cin dəyişəyi” Gərəhməzin söylədikləri mistik təsir bağışlasa da, baş verəcək hadisələrin təsir gücünü artırır.

Tehran Əlişanoğlu “Şərif Ağayarın dayaq nöqtəsi” məqaləsində göstərir ki: “Ş.Ağayar detal ustalığını ən çox Mirzə Cəildən mənimsəyibdi. Böyük klassikin adını bir daha anmaqda dəlilim bu ki, bu növ akkord-sonluqlar yalnız C.Məmmədquluzadənin hekayələrində var: oxucunu bərk tərpədir yenidən hekayənin içinə, təfərrüatlara qaytarır” [3. s. 595-596]

Şərif Ağayarın hekayələrində epizod və hadisələrin təsvirində canlılıq ön plandadır. Təhkiyəçi-qəhrəman hadisələri danışmaqda hekayədə nağıl effekti yaradır. Müharibədə kontuziya almış Mirzəni (“Mirzə”) o qədər canlı, olduğu kimi təsvir edir ki, hekayəni oxuduqca müharibə həqiqətləri ilə göz-gözə gəlirsən. Yaxud “Haxverdi” hekayəsində təsvir kifayət qədər canlıdır: “Kimdir Haxverdi? Hey, gidi dünya, hey! Bu dar macalda o boyda adamı necə anladım sizə. Əvvələn onu söyləyim ki, Laçın qəzasının işıqlı obasındandı. Adını elə pasportunda da Haxverdi yazıblar. Deyirlər, doğulan günün səhəri atası atını sürüb qonşu kənddəki sovet sədrinin yanına, onu muştuluqlayıb. Buyurub ki, oğlumun adını Haxverdi qoyuram.” [1. s 19]

Şərif Ağayar hekayələrinin bir çoxunda hadisələr qaçqınların müvəqqəti məskunlaşdığı yataqxanada cərəyan edir. Məkan eyniliyi yazıcının “Qonşuda bir ailə”, “Ramazan boşboğazlığı”, “Mirzə”, “Vətənpərvərlik”, “Yusif”, “Köçəri dayı” kimi hekayələrində nəzərə çarpır. “Qaldığımız yataqxanada Köçəri adlı bir kişi yaşayır. Zəngilanlıdır. Yaşı 80-i aşmış mən bilən. Saçları və bıqları ağappaqdır. Bıqlarının ortası siqaret çəkməkdən sapsarıdır. Başının ortası isə keçəl... İri və ümitsiz gözlərinə qəfil yaxalansan ildırım vurur səni.” (“Köçəri dayı”) [1. s. 74] “Əhvalat utanıb çəkinmədən Bakı Dövlət Universitetinin əvvəlki tələbə, indiki qaçqın şəhərciyində vəqə olur. Şəhərciyin çürük taxtalardan quraşdırılmış çayxanasında kimsə öskürərək söyləyir: “Buraları yığışdırın, “Qaçqınkom”dan adam gələcək.” (“Vətənpərvərlik”) [1. s. 65] “Orta yaşlı bir qadın qonşumuz var. Əri müharibə veteranıdır. İşləmir. Qızı artıq böyüyüb, elçi gətirən vaxtdır. Oğlu isə ruhi xəstədir. Onlar 4 nəfər 12 kvadratmetrlik yataqxana otağında qalırlar. İnanın, dördü də yan-yana uzansa otağa sığışmaz. Siz hələ bu balaca yerdə iki çarpayı və bir stol düşünün.” (“Qonşuda bir ailə”) [1.s. 49]

Nəticə

Ümumiyyətlə, Şərif Ağayar hekayələrində, yurd, el-oba həsrəti, əzəli torpaqlarımıza qayıtmaq arzusu güclüdür. Bu arzusunun arxasında dərin metaforik cizgilər durur. Gələcək nəslin ölkənin tarixinə bələd olmadan, xalqın, millətin başına gələnləri dərk etmədən faydalı bir vətəndaş kimi yetişməsi sual altındadır. Bu cəhətdən Şərif Ağayar hekayələrinin gələcək nəslin milli və vətənpərvər ruhda böyüməsində çox böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti olmuşdur.

2020-ci il 27 sentyabrda başlayıb böyük zəfərlə başa çatan 44 günlük Vətən müharibəsində şanlı Azərbaycan Ordusunun əsgərlərinin göstərdiyi şücaətlər, görünməmiş qəhrəmanlıqlar gənc nəslin “Qarabağ ruhu”nda böyüyüb-yetişdiyini, Qarabağın azadlığı eşqi ilə yaşadığını bir daha təsdiq etdi. Bu məqamda ədəbiyyatın da şəxsiz rolunu danmaq olmaz. Şərif Ağayarın hekayələrində böyük yanğı ilə təsvir etdiyi Qarabağ həsrəti xalqın Vətən torpaqlarına qovuşması ilə muradına yetmişdir.

Ədəbiyyat

1. Şərif Ağayar “Xanım T.”, Bakı, "Yazıçı", 2013.
2. Şərif Ağayar “Arıların səssizliyi”(20 ilin 20 hekayəsi), Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2020
3. Tehran Əlişanoğlu, Milli nəsrə Azərbaycan obrazı. Bakı, Elm və təhsil, 2017

TOMAS VAAL “ QARABAĞ: ERMƏNİSTAN VƏ AZƏRBAYCAN SÜLH VƏ SAVAŞ YOLLARINDA “ (2003) ƏSƏRİNDƏ QARABAĞ MÖVZUSU

Səlimova Sevinc İbadulla qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

Xülasə

Tomas Vaalın “Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaş yollarında “ əsəri Qarabağ münaqişəsinə həsr olunub. Müəllif bu əsərdə 2001- ci ilə qədər baş verən hadisələri araşdırmış , həmçinin Qafan hadisələrinə də toxunmuş , azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindən qovulması haqqında da bəhs etmişdir. Kitabda müəllif münaqişə zonasına etdiyi səfərdən bəhs etmiş , həm azərbaycanlı həm də erməni tərəfini dinləmiş , onlardan müsahibələr almışdır. İşğal altında olan ərazilərə səfər edən Tomas Vaal nə vaxtsa çiçəklənən torpaqların erməni vandalları tərəfindən dağıdıldığının canlı şahidi olmuşdur. Əsərin sonunda Azərbaycan dilində yazan erməni şairi sayat Nova haqqında bəhs edən müəllif sanki ümid edir ki,nə vaxtsa bu torpağa sülh və əmin-amanlıq gələcək və iki xalq sülh və barışıq yolunu seçəcəkdir.

Açar Sözlər : təcavüz , vandallıq , ekoloji terror

Uzun illər idi ki , Qarabağ və onunla bağlı olan məsələ Azərbaycan xalqı üçün ən ağırlı və həssas mövzulardan biri idi. Erməni təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın 20 faiz ərazisi işğal altına düşmüş , minlərlə soydaşımız öz doğma torpaqlarından didərgin düşmüşdür. “ Böyük ermənistan “ xülyaları ilə yaşayan erməni xalqı , bizim qədim Qarabağ torpağını işğal etmiş , ərazilərimizdə olan mədəniyyət ocaqlarımızı dağıtmış , məscidlərimizi donuz və başqa heyvanlar saxlamaq üçün tövləyə çevirmişdir.

Prezident İ. Əliyevin və Azərbaycan xalqının əzmkarlığı , şəhidlərimizin fədakarlığı nəticəsində doğma torpaqlarımız nəhayət 44 günlük müharibə nəticəsində işğaldan azad olunmuşdur. Azad olunmuş ərazilərə baxanda hər bir Azərbaycanlı qürur hissi ilə yanaşı , ermənilər tərəfindən törədilmiş vandallığı görəndə dəhşət hissi yaşayır : qəbiristanlıqlar , məscidlər dağıdılmış , nə vaxtsa zəngin və gözəl təbiətə malik olan rayonlarımız ekoloji terrora məruz qalmışdır.

Ağdam şəhəri isə ümumiyyətlə “ Qafqazın Xirosiması “ adlandırılır. Lakin ən dəhşətli odur ki , nə vaxtsa gözəl və zəngin Ağdam atom bombası nəticəsində deyil , özlərini “qədim xalq , ilk

xristian, mədəni bir xalq” kimi qələmə verməyə çalışan ermənilər tərəfindən bu günə salınmışdır. Qədim Qarabağ toponimlərinin demək olar ki hamısı , ermənisayağı dəyişdirilmişdir : Laçın- Berdzor , Füzuli –Varanda və başqa ərazilərimizə bu kimi eybəcər adlar verilmiş , Xocalı isə ümumiyyətlə İvanyan adlandırılmışdır.(slavyan mənşəli İvan adının ermənilərə nə dərəcədə aid olduğu bir başqa mövzudur)

Qarabağ mövzusu ilə bağlı yazılmış əsərlər arasında T. Vaalın “Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaşı yollarında” (2003) əsərini xüsusi ilə qeyd etməliyəm. Bu kitabda müəllif Qarabağ münaqişəsinin köklərini araşdırır , danışıqlar prosesi çərçivəsində 1988-ci ildən 2001-ci ilə qədər Qarabağda və regionda baş verən hadisələr tədqiq edilir.

Kitabda Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin kökləri, I Qarabağ müharibəsi zamanı Qarabağda və ümumilikdə regionda baş verən olaylar, danışıqlar və vasitəçilik prosesi bitərəf müşahidəçi prizmasından araşdırılır. Müəllif Cənubi Qafqaza 6 aylıq səfəri zamanı bölgədə apardığı 120 orijinal müsahibənin materiallarını bu kitabla daxil etmişdir.

Tomas Vaal bu əsərdə Moskva və ABŞ-ın Siyasi Büroya dair arxiv mənbələrinə də müraciət etmişdir. Əsərin fəsilələrində münaqişənin sovet dövründə Ermənistan və Azərbaycan rəhbərləri tərəfindən həll edilməyərək necə dərinləşdirildiyini, Siyasi Büronun münaqişəni həll etməkdə bacarıqsızlığını, müharibənin necə başlayıb necə başa çatmasını, beynəlxalq ictimaiyyətin bu münaqişəni niyə həll edə bilməməsini ətraflı şəkildə təsvir edilir

Tomas Vaalın “ Qarabağ “ əsərində azərbaycanlı qaçqınların həyat şəraiti , ermənilər tərəfindən xarabaya çevrilmiş Ağdam şəhəri və başqa ərazilərimiz ətraflı təsvir olunur . Belə ki , kitabda qaçqın Allahverdi Əliyevin sözləri diqqət çəkir. O , Tomas Vaala bildirir ki , əvvəllər Ağdamda restoran yaxınlığında 2 mərtəbəli evi var idi , münbit torpaqda əkinçiliklə məşğul olurdu , indi isə öz evindən didərgin düşüb ,meyvə- tərəvəz yetişdirə bilmir çünki qaldığı yerin torpağı münbit deyil . Müəllifdən xahiş edir ki , Ağdama getsə onun 2 mərtəbəli evini tapsın , o evi ki, məsciddən 500 metr aralıqda , məscidin qərbində yerləşir.

Tomas Vaal Ağdama gəlir və şəhərin viran olduğunu görüb dəhşətə gəlir . Şəhərin yeganə sağlamat qalan binası Ağdam məscididir . Müəllif qeyd edir ki , əgər Allahverdi Əliyev Ağdama gəlsə o nə evini tapa biləcək nə də evinin yanında olan restoranı – hər şey dağıdılıb. “ Ağdamın əhalisi əvvəllər 500 min nəfər idi. İndi şəhər tamamilə dağıdılıb və viran qoyulub . 1993-ci ildən Ağdam işğal olunandan ermənilər burada tədricən kücə-kücə , evbəv hər şeyi söküb daşıyıblar , daşı daş üstündə qoymayıblar . [1; 4]

Bu əsərdə Tomas Vaal Ağdamı Xirosimaya bənzədir , lakin əgər Xirosimada hər şey atom bombası nəticəsində dağıdılmışdırsa , Ağdamda bunu insan əlləri etmişdir.

Xankəndiyə gələn jurnalist və diplomat Ağdamın daşlarının hara getdiyini bir anlıq anlayır – 2 şəhər arasında cəmi 25 kilometr yol var , müəllifin fikrincə bu daşları Xankəndidə tikintidə istifadə edilə bilər .

Tomas Vaal “ Qarabağ” sözünün etimologiyasını da araşdırır . Müəllif qeyd edir ki , “ qara “ burda münbit mənasında işlənir yəni münbit bağ- qara bağ , lakin qara sözü bu münaqişədə tam başqa mənada anlaşıla bilər yəni “ ölüm “ kimi.[1 : 4]

Əsərin xronologiyası 1 fevral 1988 ildən başlayır . 20 fevral 1988-ci ildə isə Dağlıq Muxtar Vilayətinin deputatları bəyannamə qəbul edirlər və bu bəyannamədə Dağlıq Qarabağın Sovet Azərbaycanınının tərkibindən çıxarılıb Sovet Ermənistanının tərkibinə keçməsinə tələb edirlər. Məhz həmin vaxtdan on minlərlə insanın həyatına son qoymuş qanlı Qarabağ münaqişəsi başlayır. Əslində bu münaqişənin kökləri çox dərinə gedir , hələ 20 –ci əsrin əvvəllərində ermənilər bu ərazidə yaşamış dinc əhalini qətlə yetirmişdilər və SSRİ dağılanda közü sönməyən köhnə münaqişə yenidən alovlanmağa başlayır...

Tomas Vaal “Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaşı yollarında “ əsərində Qafan hadisələrinə də toxunmuş , azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindən qovulması haqqında da bəhs etmişdir

Tomas Vaal ermənilərin ortalığa atdığı və sonradan neçə minlərlə insan həyatının məhv edilməsinə səbəb olan “ miasum “ (ermənicə birləşmək) ideyası haqqında və Xankəndidə kortəbii halda baş verən mitinqlər haqqında da danışır.

Müəllif qeyd edir ki , bu cür nümayişlər və mitinqlər azərbaycanlılar tərəfindən birmənalı qarşılaşmamışdır. Məsələn : Şuşanın əhalisinin 90 faizi azərbaycanlı idi və onlar bu cür hallara etirazlarını bildirirdilər. [1: 5]

Həmin günlər azərbaycanlı ziyalıların bir qismi Qarabağa ezam olunur ki , qarşিদurmanın qarşısını ala bilsin . Lakin artıq gec idi. Yazıçı Sabir Rüstəmxanlı ermənilərlə danışıqlar apardığını, aranı sakitləşməyə çalışdığını Tomas Vaala deyir . Ermənilər Şuşaya gedən suyu zəhərləmək istəyirdilər və buna görə də azərbaycanlılar şəhərə gələn su xəttini nəzarətə götürürlər . S. Rüstəmxanlı deyir ki , əvvəllər onu qardaş adlandıran erməni dostları Ogacanyan , Qurqen Qriqoryan və başqaları onunla soyuq davranırdılar və bu “ miasum” ideyasına qoşulmuşdular. Atmosfer tamamilə dəyişmişdir.

Bu əsər haqqında əslində çox yazmaq olar , burada müəllif həm azərbaycanlı həm də erməni xalqının müxtəlif nümayəndələrindən götürülmüş müsahibələri vermiş , həm bu münəqişənin tarixi araşdırmağa cəhd etmişdir.

Maraqlıdır ki , kitabının sonunda müəllif Azərbaycan dilində şeirləri olan erməni şairi Sayat Nova haqqında yazır. XVIII əsərdə yaşamış şair- aşıq Sayat Nova həm Azərbaycan həm erməni həm də gürcü dilində şeirlər yazmışdır. Lakin həmin dövrdə məhz Azərbaycan dili lingua franca rolunda olmuşdur. Sayat Nova bəzi şeirlərini hətta erməni hərflərindən istifadə edərək azərbaycan dilində yazmışdır.

Tomas Vaalın “Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaşı yollarında “ kitabı Qarabağ münəqişəsi ilə bağlı yazılmış əsərlərdən yalnız biridir. Kitabda 2001-ci ilə qədər olan hadisələr təsvir olunsa da , bu münəqişənin köklərini , tarixini araşdıran qiymətli bir mənbə hesab oluna bilər

REPRESENTATION OF KARABAKH ISSUE IN MODERN AZERBAIJANI LITERARY WORKS

Shirinzada Lala Arif

Master of Arts in Educational Management, ADA University

Abstract

Hundreds of examples of poems on Karabakh have appeared in modern poetry. The poetry of these years was remembered not only in terms of quantity, but also in quality. Observations show that our poets worked on the language and stylistic features of the works written on the subject of Karabakh, used the multi-layered shades of the literary language and the figurative style of expression. Expressing deep meaning in a few words, shaping the word, avoiding the phonetic, lexical, and grammatical peculiarities of the image are considered the principal creative features of our poets. From this point of view, all the poets who created a memorable example of poetry on the subject of Karabakh are commendable. This article analyzes the poems written on the subject of Karabakh and reflects the views of Azerbaijani poets.

Keywords: Azerbaijan, Karabakh, poetry, literature, culture

Xülasə

Müasir dövr poeziyasında Qarabağ mövzusunda yüzlərcə nümunələr yarandı. Bu illərin poeziyası yalnız kəmiyyət baxımından deyil, keyfiyyət baxımından da yadda qaldı. Müşahidələr

göstərir ki, şairlərimiz Qarabağ mövzusunda yazılan əsərlərin dil və üslub xüsusiyyətləri üzərində çalışmış, bədii dilin çoxqatlı çalarlarından, fikrin obrazlı ifadə tərzindən qədərincə istifadə etmiş, faydalanmışlar. Az sözlə dərin məna ifadə etmək, sözü şəkilləndirmək, obrazlığın fonetik, leksik və qramatik özünəməxsusluğundan barınmaq sənətkarlarımızın əsas yaradıcılıq xüsusiyyətlərindən hesab olunur. Bu baxımdan Qarabağ mövzusunda yadda qalan poeziya nümunəsi yaradan bütün şairlər təqdirə layiqdir. Bu məqalə Azərbaycan şairlərinin Qarabağ mövzusunda yazılan şeirlərini təhlil edilir, şairlərin fikirlərini özündə əks etdirir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, poeziya, ədəbiyyat, mədəniyyət

Poetry of life, life of poetry and Karabakh. These two typological combinations and identities, that is, the life of poetry, the poetry of life, create and live the philosophy of meaning and essence [1]. Native and rich Azerbaijani poetry has reached its modernist stage since the time of the great Nasimi. Azerbaijani poetry which developed on the basis of ancient, meaningful, and multifaceted deep roots was based on these national sentiments and poetic narratives. Azerbaijani rhymes were constantly shaken like the sea and showed the world its value. In all our literary investments, from Fuzuli to Rasul Rza, the shades of impressionism and patriotism that shine in our modern poetry, the density of metaphors, diversity, and most importantly, works full of nationalism and the spirit of humanity, have always positively affected the creativity of young literary generations [10].

Karabakh folklore, in form and content, by category and genre, is extremely rich and diverse just like the rest of the centuries-old literature of Azerbaijan [3]. Works of literary art created in this region are in perfect harmony with the nature, beauty, and spirit of Karabakh. Along with its thematic diversity, vitality and expressiveness of the language, vivid imagery, and accumulation of local shades, as well as other artistic-aesthetic features, these works are also characterized by the fact that they glorify our beloved Karabakh with endless love [8, 44]. Hundreds of poetic works are devoted to Karabakh and the cultural center of this paradise, the city of Shusha [10].

The complex and contradictory world of the 80s and 90s, the transition of our time from one society to another, the tragedies we experienced put a more complex and difficult task in front of our modern literature [2]. Our literature has to some extent commented on these events in the 80s and 90s. Even today, in our modern literature (regardless of the genre in which it is written), works on Karabakh appear, and attitudes to certain issues are expressed. However, as in the war of 1941-1945, the genre of journalism and poetry of our literature was more active and flexible from the very first days. It is true that the ideas of the liberation movement in our poetry began to emerge gradually in the 1960s [6]. However, in the 1960s, the desire for freedom and independence began to flourish, and it was difficult to express the desire for freedom of speech, but in spite of all this, the people of Azerbaijan joined the desire for freedom after a long struggle [9]. Since the 1980s, when the Russian army shed the blood of the children of innocent people, the themes of freedom have become the main themes in our poetry and journalism. As we recall the bloody night of January 20, we first remember the “Mərsiyyə” written by national poet Gabil. The poet compares the tragedy we witnessed on the night of January 20 to the tragedy of Karbala, he was outraged by the horror and rebelled.

I would like to recall a quote from the French writer Guillaume Apollinaire: “Let's not forget that spiritual occupation for any nation can be more dangerous than occupation by force of arms.” Yes, spiritual occupation leads to defeat. Our poetry, literature in general, should always create a sense of confidence in victory [4]. If war is necessary and inevitable to liberate our lands from occupation, we must also go to the enemy armed with poetry. First of all, let us define what aspects of the theme of Karabakh in modern poetry? When the Karabakh war broke out, when the blood of our first martyrs reddened this land like a red poppy, when our villages, districts, cities, and lands were occupied, the spirit of mobilization and call motives was stronger in our poetry. “Stand up, Azerbaijan!” we often heard his cry from our modern poets.

In the following years, the spirit of this call did not weaken, but gradually the loss of land and longing for the homeland began to become the leading line on Karabakh. On the one hand, the martyrs were mourned, their heroism was glorified, and on the other hand, elegy notes began to grow

stronger. On the one hand, the troubles caused by refugees and displaced persons were discussed, on the other hand, the memory of our compatriots who showed courage in the Karabakh war was commemorated [9]. In short, in our poetry (as well as in our prose, journalism), the theme of Karabakh attracted attention with its various and colorful tones.

We should express our deep respect to Gabil and Jabir Novruz by recalling their poems. Remember that horrific January 1990 massacre, in those days, not only our people, but also our poetry was in mourning. The people's protest against the invasion and oppression was first reflected in Gabil's poetry. The events in Karabakh, the occupation of our regions and villages by treacherous neighbors with the support of foreign countries, the scourge of refugees, displacement, the daily pains of our compatriots sheltering in tents, homelessness, desertion, political strife within our country, the struggle for power from the nineties onwards, literature did not remain unaffected. If we look at the works of most of our poets, we can see how the sufferings of those years are reflected in their poetry and poems. It is true that many years have passed and many of those poets such as Bakhtiyar Vahabzade, Nabi Khazri, Gabil, Mammad Araz, Jabir Novruz, Tofiq Bayram, Huseyn Kurdoglu have died, but the poems they wrote remain as a history [8]. The theme of Karabakh and the socio-political events that took place in our country in those years were also reflected in the poetry of the national poet Jabir Novruz. Jabir Novruz, by nature, has always been an optimistic poet, and even in his most fragile poems, this optimism, this light is not lacking. But from the late eighties onwards, sad notes began to intensify in his poetry. These notes of sorrow and pessimism came from the events that the poet observed every day, from the eyes of the sad people he met. He looked at the events he encountered every day from the peak of the great Azerbaijani pain.

Abbas Sahhat used to write that Mirza Alakbar Sabir's poems served the Iranian constitutional movement more than once. Gabil was one of those who took on this mission in the 1990's. "Çalsın Azərbaycan haray zəngini", "Qeyrət, a vətəndaşlar!", "Çalma, qaboy", "Bu gün idman vaxtı deyil", "Xəcalət", "Qərənfillərdən uzaq", "Çadırlar", "Çadırlara alışmayın", "Yanıq Kərəmi", "Nəsimi bazarında", "Rəqs", "Haray, tələsin, gəlin" və nəhayət, "Ümid sənədir ancaq" were tuned by Sabir's courage. Gabil wrote these poems as a sharp protest against the socio-political, spiritual, and psychological atmosphere created by the period of chaos and revolution. "Çadırlara alışmayın!" - this means that your spirit should not be extinguished, do not look at the share of foreign countries, take up arms and liberate your own lands. It is impossible to play "Yanıq Kərəmi" today because it reminds everyone the previously occupied lands and all the martyrs of Azerbaijan. In my opinion, Gabil's poem "Ümid sənədir ancaq" is not only a poetic statement, but also was a way of salvation for liberating our previously occupied lands. The poet's "Əl açdı gəlin mənə", "Qan içində", "Əlac gərək, əlac gərək" etc. poems the situations arising from the sorrows of the Motherland come to the attention of reader. If it is possible to say so, Jabir Novruz turns the poetry of pain into the pain of poetry. His two poems - - "Azərbaycan" and "Şuşa yolu" (the first poem was published in 1990 and the second in 2002 in the magazine "Azerbaijan") confirm the fact that the poet should not be indifferent to the troubles of his country. The idea of unity is promoted in the poem "Azərbaycan". After 1946, the tragedies of Azerbaijan, which was called Azerbaijan on the one hand, the North on the one hand, and the South on the other, and always aspired to unity, were revived. The separation of Baku from Tabriz and Tabriz from Baku, the fact that this turmoil caused great excitement and storms, is conveyed to the reader in the poem with moving, emotional verses.

Jabir Novruz loved Shusha very much and was proud of the powerful cultural background. The poem "Şuşa yolu", which he finished in the last years of his life, was also an expression of this love. However this love is expressed with sorrow, grief, and a little bit of nostalgia. The poet expresses his memories of Shusha, and now considers the closure of the road to Shusha a national tragedy. Exactly one year later, in December 2002, Jabir Novruz died after a serious illness. Perhaps he was in a desperate situation and could not be cured, however, I assure you that there was a great SHUSHA PAIN in his heart [10].

The eldest son of the Azerbaijani people, one of the most memorable and brilliant figures of our 20th century poetry, Zalimkhan Yagub is engraved in the eternal memory of our people and literature with his rich and unique creativity, public activity and the image of a true patriotic

nationalist, Azerbaijani lover, citizen intellectual. He was a generous poet, orator with a special intonation, perhaps the only poet in his life who received valuable praise from the most famous and prominent personalities of Azerbaijan. Hundreds of articles were written about him, and his works were repeatedly appreciated by the Turkic world [11]. We have witnessed hundreds of wise people said, “O, haqq vergisidir, fitri istedaddır, Tanrı vergisidir” about him. He was remembered not only for his poetry, but also for his philosophical thoughts, he was not only accepted, but also loved by society. Zalimkhan Yagub created the unity of words with music, with love and words helped him to conquer the highest peaks. Zalimkhan Yagub was a poet connected with the people, based his work on folklore, and spoke about the subtleties of our oral literature. Zalimkhan Yagub who also focused on the Karabakh problem, has begun to write poems since the 1990s. In the poems, he was engaged in intense and productive work, the tragedies that befell his native people were written with great excitement by him. The events of modern times and the defeat of our people in the Karabakh war, the forces behind the Armenians are the main subjects of the poet's huge, wide-ranging classic poems [5]. For example, why is poet's poem “Ey vətən oğulları” distinctive? An epic-lyrical impression, or the poet's overflowing feelings and excitement? The poet's lyrical understanding is within classic limits. In each verse of the poem, his thoughts and feelings are tightly integrated. The poetic image, which consists of the indestructible unity of country and people further expands the dynamic and emotional impressive interpretation of the poem. His heart beat with love for his homeland and he wrote many poems about Khojaly tragedy, Shusha pain, Lachin pain [11]. The stronger he called the nation to unit together in the poem, there were deeper grievance, complaint, and lament. The poet told his pain and sorrows to Atilla, Panah khan, Shahriyara, Javad khan, Babek, Kazan khan. It is as if he was trying to get strength, power, and support from their souls in this way. In his poems such as “Zəlimxan qarğışı”, “Sizi qınamıram”, “Ey Vətən oğulları” etc. the sufferings of our people are reflected in poetic language. In general, Z. Yagub's poetry is the poetry of rebellion against the fate of the people, the homeland, the sorrows of Karabakh, social injustices in our society are exemplified with high efficiency. People's poet Zalimkhan Yagub's poem “O qızın göz yaşları” has a special artistic and aesthetic value and full content due to the image of the enemy created among modern epic-lyrical works. In this poem, dedicated to the horrors and pains of the Khojaly tragedy, Zalimkhan Yagub creates a portrait of pain, instills anger and hatred in the enemy. Throughout the work, the author desires to convey the actions and insidious committed by Armenians in Khojaly. The author conveys the horrors of Armenian vandalism to the world and international organizations, saying, “If the history of Karabakh is revealed, you will see many times the true grief that does not fit into history.” At the beginning of the work, the poet speaks about the horrors of the Khojaly tragedy, the unimaginable terrorism of the Armenian aggressors, as well as the Azerbaijani people's perseverance in the face of these terrible trials, this cruel test of history. Also, he gives a poetic reflection of real, concrete events as it approaches to its climax [11]. The poet's heart, burning with revenge, sees the source of strength for this revenge in the tears of the main character of the poem – Khazengul whose father was burned alive, and she was burned in front of his father when she was still 8 years old. In the poem, the poet is tormented by tears, he understands the language and secret of tears. The artist interprets the tears of an insulted beauty of his people. He conveys the dictates of his tears to the readers with high pathos and journalistic language. The poet calls on his people and nation to take revenge on the enemy with the language of a girl's tears. Consequently, the image of the enemy created by Zalimkhan Yagub in his poem “O qızın göz yaşları” is distinguished from the works written on this topic by its completeness, exhaustion, comprehensive reflection of all the cruel, insidious, criminal atrocities of the enemy. Of course, we cannot deny the works of Bakhtiyar Vahabzade, Nabi Khazri, Mammad Araz, Mammad Aslan, Mammad Ismayıl, Famil Mehdi, Rafiq Oday and other authors on the Karabakh issue, and we do not intend to overshadow them. In each of them, the image of the enemy is distinguished by a sharp psychological effect. However, in this poem by Zalimkhan Yagub, the actions of the enemy, hatred and violence are presented with the highest level of ecstasy [11].

Abdullah Gurbani is one of the writers who reflects the path of our national heroes. A. Gurbani is famous with the works he wrote in the spirit of patriotism, for instance, “Şəhidlər dastanı”,

“Gültəkin qayası”, “Kərki həsrəti”, “Naxçıvan şəhidləri”, “Gedin deyin Xan çobana”, “Ana, Murovdan gəlirəm”, “Koroğlunun Ağdərə səfəri” and others. The style of his poetry is a little bit different since he was in battles in the “Murovdag” frontline for many years, and he brought to poetry what he saw, the pain and suffering he experienced. The author's book of poems “Ana Murovdağdan gəlirəm” is a saga of grief he wrote in the trenches of Murovdag, a tribute to the memory of our martyrs. In his poem named “Ağlamanın analar” which is written for memory of the martyrs whose bodies were not removed from the mountains of heritage, the poet emphasizes the immortality of our martyrs, the martyr's body, “martyr mothers” in the language of martyrs, urges our mothers to stand up, be patient and persistent [7].

In conclusion, in the 20th century Karabakh topic gave a lot of talented and bright individuals to Azerbaijani literature, music, art and science - national culture in general. Of course, it is impossible to create a complete picture of the culture, memory, and poetic history of Karabakh in one article. The rich culture of Karabakh deserves more thorough and comprehensive research. It should be stated that in recent years, not only in art, but also in scientific articles and works, diplomas and term papers, works on Karabakh are written.

Bibliography

- [1] Arasli H. (1998). Azerbaijani literature: history and problems. Baku
- [2] Həbibbəyli İ. (2007). Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik, Bakı. Nurlan nəşriyyatı.
- [3] Kazimova, N. (2011). Azerbaijan. Culture smart! Kuperard.
- [4] King, D. C. (2006). Azerbaijan. Cultures of the world. Marshall Cavendish Benchmark.
- [5] Mehraliyev E. (1999). Müasir Azərbaycan poeziyasında müharibə mövzusu. «Dil və ədəbiyyət» № 2 (24). Bakı.
- [6] Mehraliyev E. (2008). Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusu: ideya və sənətkarlıq məsələləri. Bakı. Nurlan nəşriyyatı.
- [7] Nəcəfova M. (2009). Poeziya və Qarabağ problemi, Min bir mahnı. Bakı.
- [8] Nuriyev S. (2014). Verbal art in Karabakh. Baku. Retrieved from www.irs-az.com.
- [9] Qarayev Y. (1996). Tarix yaxından və uzaqdan, Bakı. Sabah nəşriyyatı.
- [10] Şuşa nəğmələri (2001). Şuşa şəhərinin 250 illiyinə. Cild I və II. Bakı.
- [11] Yaqubov Z. (1999). Bir əli torpaqda, bir əli haqda, Bakı. Azərbaycan nəşriyyatı.

XIX ƏSR QARABAĞ ŞEİRİNDƏ NƏSİMİ ƏNƏNƏSİNİ POETİK İZLƏMƏLƏR

Şıxıyeva Səadət Məmməd qızı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutu; Qərbi Kaspi Universiteti

Xülasə

Nəsiminin yeni dövr Qarabağ şeirinə təsiri çoxyönlü olmuşdur. Belə ki, bu bəhrələnmələrdə həm ənənəvi nəzirənin tələbinə cavab verən, rədif, qafiyə və mövzu eyniyyəti ilə yazılan şeirlərə təsadüf olunur, həm şairin əsasını qoyduğu poetik formalara (əlifnamə, müvəşşəx və s.) müraciət diqqəti cəlb edir, həm də onunla Füzulinin üslubi özəlliklərinin sinkretizmi nəzərə çarpır. İndiyədək diqqətdən kənar qalmış bu özəlliklər Qarabağ ədəbi mühitində poetik zövqün formalaşmasında Nəsimi sözünün nüfuz gücünü və bu ədəbi çevrələrdə söz sənətini zənginləşdirən ideya qaynaqlarında birinin də bu mütəfəkkir şairə aid olduğunu göstərir.

Tədqiqatımız Mir Həmzə Seyid Nigari, Sədi Sani Qarabaği, Talibi, Xəzani və digər qarabağlı şairlərin bu böyük sənətkarın söz sənətindən ilhamlandığını və ona nəzirələr yazdığını üzə çıxardı.

Açar sözlər: Nəsimi, yeni dövr, Qarabağ şairləri, ənənə, nəzirə, müvəşşəx, əlifnamə, məcazlar sistemi

Summary

Nasimi's influence on the Karabakh poetry of the 19th century was multifaceted.

Thus, it gets the attention that poems written in this time met the requirements of traditional view with the same redif, rhyme, and theme but also notice the influence of the poetic forms founded by Nasimi (alphabet, muvashah, etc.), as well as the syncretism of Fuzuli's stylistic features. These features have remained so far without due attention, clearly indicate the influence of Nasimi's poetry on the poetic taste creation of the literary environment of Karabakh and reveal one of the sources of ideas that have enriched the art of word in these literary circles.

Our research has shown that numerous poets of Karabakh including Mir Hamza Sayyid Nigari, Sadi Sani Karabakhi, Talibi, Khazani, and others were inspired by the poetic skills of the outstanding poet Imadaddin Nasimi.

Keywords: Nasimi, new period, Karabakh poets, tradition, nazire, muvashah, alifname, system of metaphors

Düşüncə, poetika, bədii arxitektonika, məcazlar sistemi və s. baxımından çoxəsrlik təkamül yolu keçən Azərbaycan ədəbiyyatı XIX yüzillikdə yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Bu yenilik bütün ədəbi sahələrdə tamamilə ənənənin inkarı və yeni istiqamətlərin müəyyənlişməsi demək deyildi. Yeni dövr kimi xarakterizə olunan XIX əsr poeziyası özünəqədərki ədəbi mirasdan və onun formalaşdırdığı düşüncədən tamamilə imtina etmədi, yüzillərin sınağından çıxmış bir sıra uğurlu cəhətlərə zəmanə əhlinin zövq və poetik ehtiyacına uyğun şəkildə yeni həyat verdi.

Qeyd etməliyə ki, yeni dövr Azərbaycan şeiri bir sıra özəllikləri ilə seçilir: bir tərəfdə Avropa ədəbiyyatını örnək almaqla yazılan əsərlərin tədriclə ön plana keçməsi, digər tərəfdə XVIII əsrdə tənəzzül dövrünü yaşayan divan şerinin XIX əsrdə yenidən öz mövqeyini bərpası etməsi müşahidə olunur.

XIX əsrdə orta çağ divan şeiri ənənəsinin təzahürləri hər zaman, sovet dövrü tədqiqatlarında təkidlə vurğulandığı kimi, yalnız təqlidçi və ya epiqonçu səciyyəli olmamışdır. Yeni dövrün ədəbi tələbinə uyğun bir biçim alan bu qayıdışda keçmiş ənənələrin dirçəldilməsi, əsasən, yeniliklərin müşayiəti ilə həyata keçirilirdi. Bunu da qeyd etməliyə ki, ədəbi məclislər vasitəsilə çoxsaylı şairlərin cəlb olunduğu divan şeiri üslubu indiyədək araşdırmalarda öz həqiqi elmi dəyərini almamışdır. Halbuki bu dövrdə ənənəyə müraciətdə müşahidə olunan ədəbi təzahür çeşidlilikləri xüsusi tədqiqata möhtacdır.

Burada bir özəlliyə də diqqəti cəlb etmək istərdik ki, XVIII əsrdə farsdilli şeirdə hind səbkinin yerini alan bazgəşt (qayıdış) cərəyanı ilə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında müşahidə olunan ədəbi proseslər bir sıra müştərəkliyə malikdir. Bu poetik təzahürlər müəyyən anlamda fərqli ədəbi dəyərlər aşılana mühtidə yeni bir biçimdə özünə və ənənəyə dönüş cəhdi kimi, özünün zəngin bir irs üzərində varislik haqqını müdafiə kimi də qiymətləndirilə bilər. Artıq qeyd olunduğu kimi, yeni dövrdə ənənəyə bağlılığın təzahür biçimləri ilə bazgəşt cərəyanı arasında bir sıra ortaq cəhətləri tapıb üzə çıxarmaq mümkündür. Belə ki, XIX əsrdə klassik şeir üslubları içərisindən İraq səbkinin seçilməsi, onun ənənəsinə qayıdış və o səbkin tanınmış nümayəndələrinin əsərlərini örnək almaqla yolunu davam etdirmə bazgəşt cərəyanı ilə səsleşən önəmli paralelliklərdəndir. Bunu da vurğulamaq istərdik ki, bəhsini etdiyimiz özəlliklər də indiyədək xüsusi bir araşdırma mövzusu olmamışdır.

Tədqiqatımız göstərdi ki, bu dövrdə orta çağ şairlərindən ən çox Füzuliyə və xüsusilə onun türkcə divanına müraciət olunmuşdur. Bununla belə, yeni dövr şairlərinin divan ədəbiyyatından bəhrələnmələrində Nəsimi şeiri ənənələrindən istifadələr də az deyildir. Bir tərəfdən, XIX əsr divan ədəbiyyatında orta çağın İraq səbki tələbləri əsasında formalaşan ədəbi normativlərinə qayıdış dalğası nəticə etibarilə Nəsimi ənənələrinin də dönüşünü təmin etdi. Digər tərəfdən, Nəsimi qəzəlləri Füzulinin ona yazdığı nəzirələr vasitəsilə yeni dövr şairlərinə örnəklik edən şeirlər sırasında yer aldı.

1. Qarabağ ədəbi məclislərində örnək şəxsiyyətlər və Nəsimiyə nəzirələr

XIX əsr divan şeiri tarixində xüsusi yeri olan Qarabağ ədəbi mühitinin iki məclisdə (“Məclisi-üns” və “Məclisi-fəramuşan”) təmsil olunması çox sayda şairi bu yüzilliyin özəl simalı divan ədəbiyyatına qazandırdı. Həmin ədəbi məclislərin iştirakçılarının çoxu ciddi təhsil görmüş, iki dildə – Azərbaycan türkcəsində və farsca şeirlər qələmə alan şəxslər idi. (bu barədə ətraflı məlumat üçün bax: 6, 28-308; 20-21) Bu ikidillilik və geniş mütaliə onlara orta çağ şeirinin önəmli nümayəndələrinin yaradıcılığına bələd olmaq və bəhrələnmə üçün geniş imkanlar açdı.

Çoxsaylı beytlər əsasında belə bir qənaətə gəldik ki, yeni dövr Qarabağ şairlərinin yad etdiyi qələm əhli arasında farsdillilər daha çoxluq təşkil edir. Ənvəri, Nizami (12, 335), Əttar (12, 380, 406), Hümam, Sədi, Hafiz, Kamal, Cami, Yəğma (12, 598) kimi şairlərin adının xatırlanması yeni dövr şairlərinin söz sənətində önəm verdikləri şəxsləri, mütaliə və maraq dairəsini müəyyənləşdirib dəyərləndirməyə şərait yaradır. Maraqlıdır ki, bu şeirlərdə Azərbaycan türkcəsində əsər qələmə alan şairlərdən daha çox Füzulinin adı yad olunmuşdur. Orta çağ şeirindən fərqli olaraq, bu dövrün tədqiqata cəlb etdiyimiz çoxsaylı ədəbi örnəklərində Nəsiminin adının müstəqim və ya dolayısı ilə yad olunmasına rast gəlmədik. Halbuki istər bu məclislərin üzvü, istər onlarla əlaqəli olan, istərsə də müstəqil fəaliyyət göstərən Qarabağ şairlərinin yaradıcılığında Nəsiminin dünyəvi və irfani məzmunlu, hürufilik qaynaqlı düşüncələrindən bəhrələnmələri görmək mümkündür.

Tədqiqatımız Mir Həməzə Seyid Nigari, Sədi Sani Qarabaği, Talibi, Xəzani və digər qarabağlı şairlərin bu böyük sənətkarın söz sənətindən ilhamlandığını və ona nəzirələr yazdığını üzə çıxardı. Qeyd olunmalıdır ki, bu şairlər içərisində divan və təsəvvüf şeiri tərzində yazan Mir Həməzə Seyid Nigarinin Nəsiminin sözü və fikir dünyasına bağlılığı daha artıqdır. “Hər iki şairin türkcə divanlarını müqayisədən çıxan nəticə olaraq birbaşa əlaqənin əsas göstəricilərini aşağıdakı kimi təsnif edə bilərik:

- poetika və şeir texnikası baxımından səsleşənlər:
- poetik biçimli təsəvvüfi yozumların həmahəngliyi”. (15, 325)

Nigarinin bir sıra qəzəllərinin rədifləri də Nəsiminin “Tökülür”, “Oxurlar”, “Ələ girməz”, “Sənsiz”, “İstəməz”, “Könlüm” və s. kimi şeirlərinin rədifindən faydalanma təsiri bağışlayır. (15, 329) Nəsimi və Mir Həməzə Nigarinin divanlarındakı poetik paralelliklərdən ayrıca bir məqalədə (15) təfərrüatlı bəhs etdiyimiz üçün burada yalnız iki nümunə verməklə kifayətlənirik.

Nəsimi:

Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə,
Kim nə bilir, bu könlümün fikri nədir, xəyali nə?! (11, 43)

Nigari:

Dəli könlüm nə əcəb düşdü yenə səhrayə,
Məcnun olmuş məgər ol lə’li şirin Leylayə. (9, 461)

Nəsimi:

Üzünə əhli-nəzər surəti-rəhman dedilər,
Oxuyanlar bu kəlamüllahı Qur’an dedilər. (11, 443)

Nigari:

Hüsn bağında sana qönçeyi-xəndan dedilər,
Bana həmə, ey güli-tər, bülbüli-xoşxan dedilər. (9, 180)

Nigarinin davamçısı, əslən Cəbrayıldan olan XIX əsr şairlərindən Talibinin divanında da Nəsimindən təsirlənməni görmək mümkündür və bunun ən bariz nümunələrindən biri “Oldu, gəl” rədifli qəzəldir. Bu qəzəlin rədif və qafiyə sisteminin Nəsiminin eynirədifli şeiri ilə yaxınlığı onlar arasında prototip-nəzirə münasibəti olduğunun təkzibolunmaz dəlilidir.

Nəsimi:

Firqətindən, dilbərə, könlüm pərişan oldu, gəl!
Qıl kimi cismim mənim əz dərdi-hicran oldu, gəl! (11, 119)

Talibi:

Səndən ayrı, ey şənəm, h alım pərişan oldu, gəl,
Bağçeyi-gülzarlarda qönçə vərdim soldı, gəl. (3, 79-80)

Nigarinin digər davamçısı Sədi Sani Qarabağının divanında da Nəsiminin söz sənətindən faydalanmalar bəzən nəzirə, bəzən də sələfin ənənəsini ideya və ya şeir texnikası baxımından izləmə şəklinə üzə çıxır. Məsələn, hər iki şairin “Degilmi?” rədifli şeirləri qafiyə sisteminin yaxınlığı və rədif eyniyyəti ilə örnək şeir və nəzirə münasibətinin varlığından söz açmağa imkan verir. Hər iki şairin qəzəlidən səsləşən beytlərə nəzər salmaq:

Vücuti-Müstafa əsma degilmi?
Bu sirri bilməyən ə'ma degilmi?

Müsəmmadır xəfi, ey kənzi-məxfi,
Şühudu kənzi-Həq ixfa degilmi?

Kitabi-“Həl-əta”vü sirri-tənzil
Qaşınla zülfün “öv ədna” degilmi?

Təqərrüb, ya həbibülhəqq, mənə
Vücudun məscidül-əqsa degilmi? (11, 348)

Sədi Qarabaği:
Sənəma, sənin cəmalın kəşfül-düca degilmi?
Həbibə, sənin kəmalın bələqül-əla degilmi?

İki zülflərin arası oxunur bəratı-“vəlleyl”,
Birisi “Düxan”ü “Yasin”, biri “Həl-əta” degilmi?

İki qaşın arası şəbi-qədrü “qabə qövseyin”,
Biri “qaf”i-“qülhüvallah”, birisi “kəfa” degilmi?

...İki bərgüzidə adın sənin, ey həbib-i-rəhman,
Biri Əhmədü Məhəmməd, biri Mustafa degilmi? (13, 208)

Qafiyə və rədif sisteminin eyniyyətindən başqa, nət səciyyəli olma və Qurandan iqtibasların çoxluğu bu qəzəllər arasında prototip-nəzirə əlaqəsinin mövcudluğunu təsdiqləyir.

Başqa bir nümunəyə nəzər salmaq.

Nəsimi:

Dil sənin şirin kəlamıntək kəlim olmuşdurur,
Can sana bir bəndeyi, əlbət, qədim olmuşdurur. (11, 226)

Sədi:

Genə dinü mülkün şahı-müqimi-kaxü sim oldu,
Şəriət rəhgüzarı xəvfi-qarətdən səlim oldu, (13, 203)

Nəsiminin:

Nəmdürür eynim bu sevdadən həmişə kim, nədən;
Qaşların “nun”ü dəhanın hərfi-“mim” olmuşdurur, (11, 226)

- beyti ilə Sədinin aşağıdakı beyti arasında hərfləri obrazlaşdırmaya meyl baxımından paralellik tapmaq mümkündür:

Cəbinin müşəfində həlqələnmiş dəsteyi-kakil,
İçində nöqtəyi-xali-həbəş manəndi-“cim” oldu. (13, 203)

Sədinin gözəlin alını “müşəf”ə bənzətməsi Nəsimi ənənəsinə söykənsə də, alında qıvrılmış teli ortasında qara nöqtə olan “cim”ə bənzətmə fərdi xarakterlidir.

Bunu da qeyd etməliyik ki, qarabağlı şairin bu qəzəli ilə Nəsiminin eyni qafiyə sisteminə malik digər əsəri (“Ay camalın hüsn-i-surət kim, qılıbdır ol həkim // Faili-mütləqdürür hər şeydə məf’ul ol rəhim” (11, 403) arasında da həm qafiyə sözlərin seçimi baxımından yaxınlıq müşahidə olunur.

Sədinin bəzi qəzəllərinin Nəsimi şeiri ilə fikri bağlılığında təkcə qafiyə sistemi və rədif eyniyyəti, yaxud yaxınlığı deyil, həm də rədifin inkardan təsdiq halına çevrilərək əvəz olunması ilə sələfin yolunu izləmə də müşahidə olunur. Bənzər təzahürlərə orta çağ divan şairlərinin ədəbi-fikri

əlaqələrində də rast gəlinir. Nəsiminin “Düşməsin” və Sədinin yaxın qafiyəli “Düşər” rədifli şeirlərinin müqayisəsi sələfini özünəməxsus izləmə şəklinin bu iki şeir arasında da mövcud olduğunu göstərir.

Nəsimi:

Alinə vermişəm könül, ali çox alə düşməsin,
Yanağının qızılgülü üstünə jalə düşməsin. (11, 173)

Sədi Qarabaği:

Düşsə zülfün yüzünə, könlümə yüz nalə düşər,
Öylə kim, gün dutulan gündə cahan qalə düşər. (13, 204)

Bəzi qəzəllərdə (“Nə fayda”, “İçrə”, “İçində”, “Üstünə”, “Üzrə” və s.) rədifin seçimi və bir sıra üslubi özəlliklər də Sədinin divanında Nəsimi şeiri ənənəsinə bağlı təzahürlərin öteri səciyyə daşmadığını göstərir.

Qeyd etməliyik ki, Sədi Qarabağının divanında Nəsimi təsirinin olduğunu R.Kərimov da ümumi şəkildə bildirmiş (13, 67), tədqiqatçı S.Əhmədova (1, 55-57) isə “Ağlar” və “Bu gün” rədifli imamiyyə-mərsiyələri sələf-xələflik münasibətlərinə örnək olaraq göstərmişdir (1, 55-57). Amma son iki şeirin dil-üslub özəlliklərinin Nəsimiyə aidiyyəti şübhə doğurduğundan müəllifinin müəyyənləşməsi xüsusi tədqiqata möhtacdır.

Qarabağlı şairlərin yaradıcılığını tədqiq edərkən bir sıra rədiflərə (“Oynar”, “Olmaz”, “Ölürəm”, “Ağlar” (“Ağlaram”), “Bax”, “Olaydı” və s.) sıx-sıx müraciət olduğunu müşahidə etdik. Belə rədiflərdən biri də az öncə xatırladığımız “Degilmi?”dir. Amma həmin şeirlərin bir qismi fərqli qafiyə sözlərinə malikdir. Məsələn, Mir Möhsün Nəvvabın “icab”, “bitab” və s. (12, 315-316) kimi fərqli qafiyə sözləri üzərində qurulan qəzəlini Nəsimi şeirinin təsir dairəsi daxilində öyrənmək çətindir. Belə ki, Nəsiminin divanında üç “Degilmi?” (bunlardan biri “Billah, degilmi?” şəklindədir) rədifli şeir olsa da, qafiyə sisteminin fərqliliyi bu şeirlər arasında prototip-nəzirə əlaqəsinin mümkünlüyünü iddia etməyə imkan vermir.

Qarabağlı şairlərin ən çox müraciət etdikləri rədiflərdən biri də “Oynar”dır. Azərbaycan divan ədəbiyyatında bu rədiflə ilk şeir Nəsimiyə, ona yazılan ilk məlum nəzirə isə Füzuliyə aiddir.

Nəsimi:

Səhərdə gül üzün şaha, çü gülşəndə güləb oynar,
Anı görüb səfasından fələkdə afitab oynar. (11, 197)

Füzuli:

Səbadən gül üzündə sünbülü-pürpiçü tab oynar,
Sanasan pər açıb, gülşəndə bir mişkin qürab oynar. (2, 129)

Sədi Qarabağının divanında eyni rədiflə yazılmış üç şeir yer alır. Lakin bu qəzəllərin yalnız rədifi Nəsimi şeiri ənənəsinin davamı kimi dəyərləndirilə bilər:

Baxanda çeşmi-səyyadın urar canə xədəng, oynar,
Süzəndə bazi-şəhbazın çalar çəngəl, çəng oynar. (13, 200)

Könül mötəddir, daim xiyali-yarılən oynar,
Anıb rüxsarını bülbül sifət gülzar ilən oynar. (13, 102)

Səba əsdikcə ətrafi-cəmalından niqab oynar,
Sanasan gün qabağında dutub dəstə səhab oynar. (13, 110)

Məhzun və Müştərinin də eynirədifli şeirlərinin qafiyə sözlüyü fərqlidir.

Məhzun:

Yenə fəsli-bahar olmuş mægər badi-bahar oynar?
Dəyər hər ləhzə gül üzə pərişan zülfə, tar oynar. (12, 554)

Müştəri:

Gözüm sərçəşməsində əksi-qəddin hər zaman oynar,
Necə kim el arasında suda sərvi-gülüstan oynar. (14, 239)

Bu çoxsaylı şeirlər içərisində yalnız Abdulla bəy Asinin eyni rədifli qəzəlinin qafiyə baxımından quruluşu Nəsimi və Füzuli şeirləri ilə ortaq özəlliklərə malikdir. Şairin kəlmə seçimi də onun bu iki sələfinin söz sənətindən bəhrələndiyini göstərir:

Nigarım, mahrüksarım salıb üzdən niqab, oynar,
Sanasan çərxdə rəqsə gəlibdir aftab oynar. (12, 499)

Şairin “nigarım, mahrüksarım” sözləri ilə qəzəlini başlaması, mətlədə qafiyə məqamında “aftab” ifadəsindən istifadəsi onun beytini Nəsimi tərzinin təsiri kimi dəyərləndirməyə imkan verir. İkinci misrada, Füzulinin mətlə beytində olduğu kimi, “sanasan” kəlməsi ilə misranı başlama isə bu qəzəldə müəllifin hər iki sələfindən sinkretik istifadəsini göstərir.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, qarabağlı şairlərin yaradıcılığında “Bax” rədifli qəzəllər də çoxluq təşkil edir (5, 83; 7, 36, 90-91; 13, 82-83 və s.). Bu rədiflə yazılan şeirlərin prototipi olaraq, ilk fikrə gələn Vaqifin şeiri olur. Buna görə tədqiqatçı alim R.Kərimov Xəzaninin “Bax” rədifi ilə yazdığı şeiri Vaqifin təsiri olaraq dəyərləndirir (7, 56). Amma Vaqifin məşhur şeirindən təqribən dörd yüz il öncə Nəsimi də eyni rədif və qafiyə ilə qəzəl yazmışdır. Həmin şeirin ilk beyti aşağıdakı kimidir:

Aç bu sərəpərdəyi, gir içəri, cana bax,
Gör nə təcəlli qılır pərtövi-canana bax. (11, 505)

Əslində Qarabağ şairlərinin çoxsaylı “Bax” rədifli şeirlərinin prototipinin dəqiqləşdirilməsi üçün təfərrüatlı təhlil aparılmalıdır. Vaqifin bu məşhur qəzəlinin ilk örnəyi də xüsusi təhlil nəticəsində müəyyənleşə, onun Nəsimidən, yoxsa onun təsiri ilə yazmış başqa bir şairdən bəhrələnməsi üzə çıxarıla bilər.

Nəsimiyə nəzirə yazan qarabağlı şairlərdən biri də Bərgüşad mahalında (indiki: Qubadlı) doğulub boya-başa çatan Mir Mehdi Xəzanidir. Onun “Neylərəm” rədifli qəzəlinin yalnız rədifi deyil, qafiyə özəllikləri də Nəsimi şeirindən birbaşa təsirlənmənin mövcudluğunu söyləməyə əsas verir:

Saqiya, doldur qədəh, zöhdü rıyanı neylərəm,
Kasə ver, peymanə ver, mən stəkani neylərəm? (7, 117)

Nəsiminin bir sıra şairlərin, o cümlədən Füzulinin də diqqətini çəkib nəzirəsinə örnək olan qəzəlinin mətlə beyti aşağıdakı kimidir:

Dilbərə, mən səndən ayrı ömrü, canı neylərəm?
Tacı, xətti, mülkü malı, xanimanı neylərəm? (11, 142)

Qarabağ şairləri içərisində Məmo bəy Məmainin üslubu Nəsimi şeirinə yaxınlığı ilə diqqətimizi çəkdi. Onun “Gəl” rədifli qəzəli Nəsiminin rədifi təkidli çağırış (“Gəl, axır”) üzərində qurulan şeirləri ilə səsleşir. Məmainin “Gəl”, “Degilmi?”, “Kimi” rədifli şeirlərinin dil və üslub xüsusiyyətləri Nəsimi şeiri ənənəsinə bağlanır. Bu eynirədifli şeirlər nəzirə anlayışının qəliblərinə tam sığmasa da, leksik tərkibi və üslubi özəllikləri ilə Nəsimi şeirini xatırladır.

1. Nəsimi ənənələrini izləmədə sinkretizm

Qarabağlı şairlərin yaradıcılığında Nəsimidən bəhrələnmələr, ümumiyyətlə, bir neçə şəkildə özünü göstərir:

- Şairin poetik irsinə birbaşa müraciətlər (Mir Həməzə Nigari, Talibi, Sədi Sani Qarabaği, Xəzani...)

- Digər şairin nəzirəsi vasitəsilə yararlanmalar (Zakirin “Oynar” və Talibinin “Gözlər gözlərim” rədifli müxəmməsləri, eyni yüzillikdə yaşamış, “Məcməüş-şüəra” üzvü Əbülhəsən Vaqifin “Neylərəm” rədifli təxmişi eyni rədifli qəzəllər əsasında yazılmışdır. Bu şeirlərdən ikisinin (“Oynar”, “Neylərəm”) fikri zəminini Füzulinin Nəsimiyə yazdığı eynirədifli nəzirə qəzəllər təşkil edir.

Qarabağın məşhur Cavanşirlər sülaləsinin istedadlı şair təmsilçilərindən olan Qasım bəy Zakirin “Oynar” rədifli yeddi bəndli müxəmməsi daha çox Füzulinin eynirədifli qəzəlinə yaxın olsa da, ilk nümunənin müəllifi kimi Nəsimi də dolayısıyla – Füzuli şeiri vasitəçiliyi ilə ona sələflik edir. Amma Zakirin şeiri sələflərindən fərqli olaraq, tamamilə dünyəvi məzmunludur. Onun müxəmməsi yalnız rədifi ilə Füzuli qəzəli ilə müştərəkliyə malik deyildir, təşbehlər sistemində də yaradıcı istifadəni görürük. Füzulinin “Sanasan pər açıb, gülşəndə bir mişkin qürab oynar” misrasının sözlüyündən, məcazi və poetik düşüncə tərzindən təsirlənən Zakir yazır:

Siyah zülfünmü, bilmən, pər açıb gülzar dövrində
Ki, yoxsa zağlərdir gülşənin oynar dövrində?

Verib baş-başə yatmış gənci-hüsnün mar dövrində;
İki geysulərindir atəşin rüxsar dövründə
Və ya rəqqas hindulər midir oddan qıraq oynar? (20, 251)

Talibinin “Gözlər gözlərim” (3, 138) rədifli müxəmməsi də Zakir və Əbülhəsən Vaqifin şeiri kimi Nəsiminin qəzəlləri ilə ortaq rədifli müxəmməslər silsiləsinə daxil ola bilər. Amma Zakirin müxəmməsindən fərqli olaraq, bu şeir Füzuli şeiri vasitəçiliyi ilə ərsəyə gəlməmişdir. “Gözlər gözlərim” rədifli örnək qəzəlin bəzi dil-üslub özəllikləri Nəsimiyə aidiyyətinə şübhə oyandırsa da (bax: 18, 111-112), şeirin hələlik məlum ilk örnəyinin onun adı ilə bağlılığını, başqa bir şairin imzasıyla variantına rast gəlinmədiyini və qəzəlin üçcildli elmi-tənqidi mətndə yer aldığını nəzərə alaraq təhlilini məqsədüyükün saydıq.

Nəsimi:

Qulluğa bel bağladım, sultanı gözlər gözlərim,
Dərdinə tuş olmuşam, dərmanı gözlər gözlərim. (20, 522)

Talibi:

Didəbanəm, rəhgüzəri-şah gözlər gözlərim,
Sailəm, dərğahidə dilxah gözlər gözlərim,
Aşiqi-biçarəyəm rumah gözlər gözlərim,
Zülməti-zindandayam, şəm‘, ah gözlər gözlərim,
Baxmazam qeyri yola, şəhrah gözlər gözlərim. (3, 138)

Nəsimiyə aid olunan “Gözlər gözlərim” qəzəli ilə eyni rədifli şeirlərə XIX yüzilliyin digər bir şairi, əslən Qaradağ mahalından olan Əbülqasim Nəbatinin divanında da rast gəlinir. Aşağıdakı örnəklərdən birincisi şairin qəsidəsinin, ikincisi isə eynirədifli qəzəlinin mətlə beytləridir:

Əyləşib bir xosrovi-afaqı gözlər gözlərim,
Bütpərəstəm, qibleyi-üşşaqı gözlər gözlərim. (10, 49)

Yol busub, bir dilbəri-əyyarı gözlər gözlərim,
Şux kaman, bir gözləri xunxarı gözlər gözlərim. (10, 90)

Qeyd etməliyik ki, qafiyə quruluşu fərqli olsa da, bu şeirlərdə özəl biçimli rədifin eyniyyəti, bir sıra üslubi xüsusiyyətlər, yolu gözlənilən yüksək epitetlərlə təqdimi (“sultan” (Nəsimi), “şah” (Talibi), “xosrov” (Nəbati)) bu şeirlərin fikri bağı olduğunu düşünməyə əsas verir.

Əbülhəsən Vaqifin təxmis qəlibində yazılan altıbəndlik şeirini xatırlatmağı da məqsədüyükün bilirik. Qarabağ ədəbi məclislərinin deyil, “Məcməüs-şüərə”nin üzvlərindən olan bu şairin “Bir əlifdir məqsədim, əbru hilalı neylərəm?” (4, 329) misrası ilə başlayan təxmisində Füzulinin “Neylərəm” rədifli qəzəli tam şəkildə ehtiva edildiyi üçün onun öz şeirinə kimin qəzəlini örnək aldığı tərəddüdə yer qoymur. Amma artıq öncə də qeyd etdiyimiz kimi, təxmisin əsasında duran “Neylərəm?” rədifli qəzəl Füzulinin orijinal əsəri olmayıb, Nəsimiyə yazdığı nəzirədir. Nəticədə Qarabağ və Azərbaycanın digər bölgələrinin ədəbi çevrələrində bir sıra poetik təzahürlərin ortaqlığı, ədəbi zövq yaxınlığı qənaəti hasil olur.

Qarabağlı şairlərin yaradıcılığında Nəsimi və Füzuli şeirinin sintezi təkcə müxəmməslərlə hədudlanmır. “Dedilər” rədifli şeirə yazılan nəzirələrdə də bu həmahəngliyi müşahidə olunur. Nəsiminin “Dedilər” rədifli qəzəlləri daha öncə Füzulinin diqqətini çəkmişdir. Özündən sonra uzunömürlü bir ədəbi məktəb yaradan bu şair onun təsiri ilə sonralar digərlərinə örnək olacaq misralar qələmə almışdır. Buna örnək olaraq, Sədi Qarabağının “Dedilər” rədifli qəzəlindən hər iki sələfinin sözünü sintez etdiyi beyti göstərə bilərik.

Nəsimi:

Dodağın qəndinə şəkkər dedilər,
Cani-şirinə gör nələr dedilər.
Dedilər kim, dəhanı yoxdur anın,
Bixəbərlər əcəb xəbər dedilər. (11, 265)

Füzuli:

Dəhənin dərdinə dərman dedilər cananın,
Bildilər dərdimi, yoxdur dedilər dərmanın. (2, 211)

Sədi:

Söylədim dərdi-dilim hər kimə loğman dedilər,
Rəşhəyi-ləli-ləbin dərdimə dərman dedilər. (13, 103)

Sədi Qarabağının bu beytinin rədif və mövzusunda Nəsimidən, ideya və sözlüyündə Füzulidən faydalanma qabarıq nəzərə çarpır.

Nəsimi və Füzuli sözünün sintezi təkcə onların eynirədifli şeirini izləmələrdə nəzərə çarpmır. Bu bəzən hər iki şairin ayrı-ayrı beytlərinin ideya və üslub özəlliklərinin qovuşuq ifadəsində də nəzərə çarpır:

Üzündə ayei-mövtü həyatı görməyib guya
Qədər katibləri ol ayəni Quranə yazmışlar. (4, 394)

Nəsimi və Füzuli sözünün maraqlı sintezi kimi dəyərləndirdiyimiz bu beyt Bakinin qələminə məxsusdur. Beytdə Nəsiminin üzə Quran ayəsi yazılması motivindən bəhrələnmə və Füzulinin məşhur “Yazmışlar” rədifli qəzəlidən təsirlənməni analoji şeirlərlə müqayisə vasitəsilə tapıb üzə çıxarmaq mümkündür. Nəsiminin üzə Quran ayələrinin yazılı olduğu qənaətinə divanlarındakı çoxsaylı şeirlərdə rast gəlmək mümkündür. Füzulinin yaxın məzmunlu beytində isə deyilir:

Əzəl katibləri üşşaq bəxtin qarə yazmışlar,
Bu məzmun ilə xətt ol səfheyi-rüxsarə yazmışlar. (2, 155)

Bakinin şeirində Füzulidən təsirlənmə daha qabarıq və ön planda, Nəsimidən qaynaqlanma arxa planda mövcud olsa da, Baki hər iki sələfinin düşüncəsinin fikri axarını əks istiqamətə döndərərək, ənənəviləşmiş poetik mülahizəyə ilk yazının üzə olması kimi orijinal yozum və biçim vermişdir.

Nəsimi və Füzuli sözünün sinkretizmi şeir texnikasından istifadədə də üzə çıxır. Qarabağ şeirinin tanınmış tədqiqatçısı R.Kərimov haqlı olaraq, Xəzani divanındakı daxili qafiyəli şeirləri Nəsimi və Füzuli ənənəsinin davamı olaraq dəyərləndirir. (7, 30)

Göründüyü kimi, Nəsimi şeirindən təsirlənmə qarabağlı şairlərin yaradıcılığında müxtəlif biçimlərdə üzə çıxır və bu özəl şəkili fikri-poetik əlaqədə Füzulinin poetik yozumları da dolayısı ilə vasitəçi olmuşdur.

3. İlk örnəkləri Nəsimiyə aid eksperimental xarakterli şeirlər: prototip və varislik

Qarabağlı şairlərin ədəbi irsində Nəsiminin təsirini araşdırarkən bir sıra qələm əhlin birbaşa, bir qisminin dolayısı ilə ondan təsirləndiyinin şahidi olduq və öncəki bölümlərdə artıq hər iki təsirlənmə şəkildən bəhs etmişik. Burada isə Azərbaycan ədəbiyyatında ilk örnəkləri Nəsimiyə aid olan müvəşşəx və əlifnamə ənənəsinə bağlılığın şəkillərindən bəhs edəcəyik.

Qeyd etməliyik ki, müvəşşəxə daha çox yeni dövr ədəbiyyatında – XIX əsr Qarabağ şairlərinin yaradıcılığında müraciət edildiyi nəzərə çarpır. Mir Həmzə Seyid Nigari, Talibi və Sədi Sani Qarabağının divanlarında yer alan müvəşşəxlər indiyədək ya diqqətdən kənar qalmış, ya da sadəcə adı qeyd olunmaqla kifayətlənmiş, struktur özəllikləri baxımından araşdırmaya cəlb olunmamışdır. Halbuki Azərbaycan ədəbi nümunələrində müvəşşəx bir poetik forma kimi qəzəl, məsnəvi və müxəmməs kimi janrların qəlibində yazılması ilə ədəbiyyatı zənginləşdirmiş, əlifnamə, müəmma kimi poetik formaların və təfriqü cəm kimi poetik fiqurun xüsusiyyətlərinin sintezi şəkildə istifadə olunmuşdur. Müşahidələrimiz göstərdi ki, Azərbaycan şairlərinin hər biri bu poetik formanın ənənəvi arxitektikasından bəhrələnməklə yanaşı, fərdi xarakterli struktur yenilikləri etmiş və əsasən, sinkretizmə meyilli olmuşlar.

Azərbaycan ədəbiyyatında nümunələrinə təsadüfdən təsadüfə rast gəlinən müvəşşəxin XIX əsr şairlərindən Mir Həmzə Seyid Nigarinin, onun davamçılarından olan Talibi və Sədi Sani Qarabağının yaradıcılığında yer alması düşündürücüdür. Əslində bu poetik formanın XIX əsrdə ortaya çıxan təzahürləri Nəsimi ilə Azərbaycan ədəbiyyatında başlanılan ənənənin davamı idi. Hazırda bu şairlərin Nəsimi irsinə bələdliyi Qarabağda, yoxsa həyatlarını sonradan bağladıkları Türkiyədəmi gerçəkləşib kimi suala dəqiq cavab vermək çətindir. Amma Nəsiminin poetik mirası ilə qarabağlı müəlliflərin tanışlığı tarixinə nəzər salanda kübrəvilik təriqətindən olan məşhur filosof və şair Mövlana Yusif Qarabağının (öl.: 1644) “Həst cinan” (“Yeddi bağ”) əsərində, bütün ömrü Qarabağla bağlı Sarı Aşığın (XVII) bayatısında şairin adının açıq biçimdə yad edilməsi onun bu bölgədə də tanındığını göstərir. Bundan başqa, nümunələrdən də gördüyümüz kimi, həyatı tamamilə Qarabağ mühiti ilə bağlı bəzi yeni

dövr şairlərinin ədəbi irsində bu mütəfəkkir şairin poetik düşüncəsindən birbaşa təsirlənmələrə rast gəlmək mümkündür.

Mir Həmzə Seyid Nigari, onun davamçılarından olan Talibi və Sədi Sani Qarabağının müvəşşəxlərindən ayrıca bir məqaləmizdə (bax: 16) bəhs etdiyimiz üçün burada yalnız əlifnamədən bəhs edəcəyik. Qarabağ şairlərinin ədəbi yaradıcılığında, hələ ki, rast gəldiyimiz yeganə əlifnamə Xəzaniyə məxsusdur. Şairin nət səciyyəli əsəri poetik özəllikləri ilə Nəsimi şeiri ənənəsinə bağlanır. Belə ki, bəzi spesifik xitabları əsasında Məhəmməd peyğəmbərə ünvanlanmış olduğu müəyyənləşən şeir (bu barədə bax: 1, 135, 137) janr baxımından müxəmməs strukturlu, poetik formasına görə əlifnamə qəlibindədir. Divan şeirində əlifnamə ənənəsinin özülünü qoyan Nəsimi olduğundan bu tərzdə yazılan şeirlər onun ədəbi nüfuz çərçivəsində öyrənilməlidir. Doğrudur, əlifnamənin beytli şəkillərindən fərqli olaraq, bəndli şəkillərində ancaq dolayısı ilə təsirlənmədən bəhs etmək mümkün olur. Belə ki, divan ədəbiyyatının sevilən poetik formalarından biri olan əlifnamələrin ilk nümunəsinə Aşiq Paşa və Nəsiminin divanlarında rast gəlinir. Amma Aşiq Paşanın bəndli əlifnaməsindən fərqli olaraq, Nəsimi beyt və ya misra üzərində qurulan əlifnamə şəklinə üstünlük vermiş, beşi türkcə, biri farsca olmaq 6 əlifnamə nümunəsi yaradaraq, özündən sonra uzunömürlü bir ənənənin əsasını qoymuşdur. Ondan sonra yüzillər boyunca istər divan, istərsə də xalq şeiri üslubunda yazılmış onlarla əlifnamə örnəyi yaradılmışdır. Sonralar bu şeir şəkli həm də əbcədnamə və müvəşşəx (akrostix) şeir şəkillərinin yaranmasında da müsbət fikri zəmin rolunu oynamışdır.

Qeyd etməliyik ki, cığatay divan şeirində Übeydulla xanın mürəbbe-əlifnaməsi və türkmən ədəbiyyatında Məxtumqulunun müxəmməs-əlifnaməsi bəndli əlifnamə örnəkləri kimi daha öncə yazılmış örnəklərdir. Xəzani ilə eyni yüzillikdə Aşiq Alı, Aşiq Ələsgər, Molla Cümə, Aşiq Hüseyn Şəmkirli də əlifnamə poetik formasına maraq göstərmiş və mövzu baxımından bir-birindən fərqli əlifnamə örnəkləri yaratmışlar. Onu da qeyd etməliyik ki, “Aşiq Alı, Aşiq Ələsgər, Molla Cümə, Aşiq Hüseyn Şəmkirli kimi müəlliflərin əlifnamələri spesifik xüsusiyyətləri ilə bir-birindən seçilsə də, həmin şeirlərin poetik qəlibi (bəndli şəkli) aşiq ədəbiyyatından, hərfərin mənalandırılma tərzini isə divan ədəbiyyatından götürülmüşdür” (17, 81).

Xəzaninin bəhsini etdiyimiz əlifnamə-müxəmməsinin ilk bəndi aşağıdakı kimidir:

Ey “əlif”, əvvəl Xuda qılmış səni xeyrül-ənam,
“Be” – bu aləm rəvnəqi-ismənlə düşmüş intizam,
“Te” – təhiyyəti ləkə min əs-səlat vəs-səlam,
“Se” – sübuti-şəninə Həq göndərib göydən kəlam,
“Cim” – cəmalın şöləsində Ayü Gün iki qulam. (7, 158)

Göründüyü kimi, Xəzaninin əlifnaməsi nət səciyyəli olması ilə müasirlərinin eyni formalı şeirlərindən fərqlənir.

Müxəmməsin son bəndi isə struktur özəllikləri ilə bu şeiri müzəyyəl qəzəl ənənəsinə bağlayır. Belə ki, “əlavəli qəzəl” anlamına gələn “müzəyyəl qəzəl”də şair bəzən fikrini təxəllüsünü verdiyi məqtə qəzəldə bitirmir, sözünün davamını məqtədən sonra əlavə səciyyəli bir və ya bir neçə beytdə də verə bilir. Bənzər quruluşlu şeirlərin örnəklərinin Nəsiminin türkcə divanındakı bir neçə şeirdə də müşahidə olunduğunu xatırlatmaqla kifayətlənirik.

Xəzaninin müxəmməs-əlifnaməsində də hərfələr üzərində qurulan bəndlər bitdikdən sonra Məhəmməd peyğəmbəri salamlama tərzində bir bənd əlavə edilmişdir. Amma müzəyyəl qəzəldən fərqli olaraq, təxəllüs bu bənddə verilmişdir. Bəndin ideya-mövzu özəllikləri isə ənənəvi qəsidənin dua qismini yada salır. Amma dünyəvi məzmunlu mədhiyyələrin dua qismindən fərqli olaraq, bu son bölüm xitabının tərzini və yalvarış məzmununu ilə minacət xarakterlidir:

Mərhaba övsafına, ey padşahı-rəhnüma,
Səninlə nazil olub “İnna fətəhna”, “Qul kəfa”,
Cümleyi-ələmlərin dərdinə eylərsən dəva,
Yüz dutub dərgahına daim Xəzani binəva,
Həm onun hər dərdinə ilfafilə qıl iltiyam. (7, 159)

Göründüyü kimi, Nəsiminin əlifnamə ənənəsinə Qarabağ ədəbi mühitində davam etdirən Xəzani bir şeirdə müxəmməs, qəzəl, qəsidə kimi janrların, əlifnamə və nət kimi poetik formaların spesifik

xüsusiyyətlərindən bəhrələnib, əsərinə sinkretizm vermiş, eyni zamanda bu özəllikləri öz fərdi poetik təxəyyülünün süzgəcindən keçirərək, yeni fərdi boyalarla təqdim etməyi də bacarmışdır.

4. Nəsiminin məcazlar sistemindən bəhrələnmələr

Qarabağlı şairlərin ədəbi mirasının Nəsimi şeiri ilə əlaqələr kontekstində təhlili şairin ayrı-ayrı beytlərinin üslubi xüsusiyyətləri və məcazlar sistemindən faydalanmaları da üzə çıxardı. Yuxarıda Bakinin qəzəlindən verdiyimiz sinkretik səciyyəli beytdə bənzər təzahürün varlığını qeyd etmişdik. Bundan başqa, Zakir, Nigari, Sədi Sani Qarabaği və digər şairlərin ayrı-ayrı beytlərində də fərdi yozumlarla müşayiət olunan təsirlənmələri görmək mümkündür.

Zakirin:

Basdı qədəm başıma sərvi-səhiqamətim,
Keçdi fələkdən yenə dəbdəbeyi-rifətim, (19, 200)

- beyti Nəsiminin aşağıdakı beyti ilə səsləşir:

Başıma qutlu ayağın gəldi basdı ol nigar,
Kölgəsi düşdü mana sərvi-xüramanın yenə. (11, 56)

Şairin növbəti beytlərində istifadə etdiyi “can quşu” (Nəsimi), “pənbeyi-daği-cünun” (Füzuli) kimi sözlər sələflərinin leksik fondundan iqtibas olunaraq, fərdi təxəyyülünün gücü ilə yeni fikri axara salınmışdır. Bir nümunəyə nəzər salaq.

Can quşu məskən tutub, dəymə, səba, zülfünə,
Dərham olub aşıyan, dağılı cəmiyyətim. (19, 200)

Göründüyü kimi, Zakir sələfinin təsəvvüfi məcazından dünyəvi-aşıqanə məzmunun ifadəsində yararlanmışdır.

“Var” rədifli şeirində isə Zakir Nəsimi şeiri sözlüyündən “müshəfi-hüsn”ü alaraq istifadə edir:

İtibdir nəqdi-can qaşu gözü qəmzə arasında
Hər üçü bassın əl ol müshəfi-hüsnə, gümanım var. (19, 208)

Şair bu beytdə sələfindən təkcə “müshəfi-hüsn” ifadəsini götürməmişdir, həm də “qaş” və “göz”ü “müshəf” saymaqda da Nəsimi şeiri ənənəsindən faydalanmışdır. Bu sıraya “qəmzə”ni də əlavə edən Zakir birinci beytdə “qaşu gözü qəmzə”, ikinci beytdə “hər üçü” deməklə təfriqü cəmin, onları canlandırmaqda ənənəyə söykənən fərdi biçimli təxəyyülün maraqlı örnəyini yaratmışdır. Ənənəvi obrazlılıq vasitəsilə fərdi ideyasını ifadə etməyə nail olan Zakirin bu beytinin arxa planında gizli yumorlu baxışını da sezmək mümkündür.

Nəsimi söz sənətkarlığı ilə səsləşməyə daha bir örnək olaraq, Xəzaninin ədəbi üslubunda müşahidə olunan Quran ayələrindən iqtibas və surə adlarının sıxlıqla istifadəsini göstərə bilərik. Bu istedadlı şair Nəsimi şeiri ənənəsini fərdi interpretasiyaları ilə həm davam etdirmiş, həm də fərdi yaradıcılığının imkanlarını nümayiş etdirə bilmişdir. Üz cizgilərini çeşidli biçimlərdə sadalanmaqla rəngarəng poetik fiqurlar yaradan Nəsimi kimi Xəzaninin də divanında bu cizgilər vasitəsilə ərsəyə gələn təfriqü cəm və mütabiqənin mükəmməl nümunələrinə rast gəlinir. Ciddi dini təhsil almış və əsərlərində bu təhsilin təsiri açıq duyulan (bu barədə bax: 7, 38) Xəzaninin divanından iki beytə nəzər salaq:

Zülfü xəttü qaşu göz dəstinə düşmüş könlüm,
Necə bir fərdi-müsəlman düşə küffar əlinə. (4, 145)

İstəməm müshəfi-rüxsarına qarşı ayət,
Tutaram ol xəti-rüxsarını Qurana əvəz. (4, 145)

Birinci beytin obrazlılığının təməlinə duran “zülfü xəttü qaşu göz” tərzində sadalamanın ilk örnəkləri də Nəsimi şeirində çoxluq təşkil edir. Amma Xəzani sələfi Nəsimi və çağdaşı Zakirdən fərqli olaraq, bu cizgiləri Quran yazısı deyil, “küffar” (“kafirilər”) adlandırmış, “zülfü xəttü qaşu göz” və onun müqabilində istifadə etdiyi ümumiləşdirici “küffar” ifadəsi ilə təfriqü cəmin fərdi səciyyəli örnəyini yaratmışdır. “Zülfü xəttü qaşu göz”-“küffar” və “könlü”-“müsəlman” kimi məcaz qruplaşması isə mütabiqənin mükəmməl nümunəsidir.

Sonuncu beytdəki “müshəfi-rüxsar” ifadəsinin ideya qaynağı da Nəsimi şeiridir.

Bənzər tərzdə məcazlaşdırmaya eyni yüzilliyin Qarabağ şairlərindən Abdulla Cannoğlu və Abdulla bəy Asinin də yaradıcılığında rast gəlirik. Abdulla Cannoğlu:

Məqaləti-ləbin babində natiq İsavü Məryəm,
Xətü xalü rüxün haqqında nazil müşəf ayatı. (4, 33)

Abdulla bəy Asi:

Sənin, ey hurliqa, nuri-rüxündür təfsir,
Nə qədər ayeyi-rəhmət yazılıb Quranə. (5, 85)

Göründüyü kimi, gözəlin üzünün “müşəf” və “təfsir” adlandırılması Nəsimi şeiri ənənəsinin davamıdır.

Abdulla bəyin sözü onu təşkil edən hərflərə bölərək mənalandırması ideyasının da arxetipi Nəsimi şeirindədir və onun divan şeirinə qazandırdığı özəlliklərdən biri də budur.

Ol şərabi ki, onun “şin”i şəkərdir, “rey”i ruh,
“Əlif”idir abi-bəqa, “ba”dən ibarətdir bal. (5, 94)

Göründüyü kimi, sələfin üslubi özünəməxsusluğu fərdi yozuma fikri təkan vermişdir və burada birbaşa təsirlənmə deyil, özünə qədər ənənəviləşmiş poetik üsluba yaradıcı yanaşmadan bəhs oluna bilər.

Burayadək deyilənlərdən aydın görünür ki, Nəsiminin özülünü qoyduğu motiv və məcazlar yeni dövr poeziyasında dünyəvi-aşıqanə şeirlərin mövzusunda yardımçı vasitəyə çevrilmiş, şairin hürufilikdən qaynaqlanan deyimləri çox zaman ideya istiqaməti dəyişdirilməklə şeirə gətirilmişdir.

Nəticə

Sonda bunu deyə bilərik ki, Nəsiminin yeni dövr Qarabağ şeirinə təsiri çoxyönlü olmuşdur. Belə ki, bu bəhrələnmələrdə həm ənənəvi nəzirənin tələbinə cavab verən, rədif, qafiyə və mövzu eyniyyəti ilə yazılan şeirlərə təsadüf olunur, həm şairin əsasını qoyduğu poetik formalara (əlifnamə, müvəşşəx və s.) müraciət diqqəti cəlb edir, həm də onunla Füzulinin üslubi özəlliklərinin sinkretizmi nəzərə çarpır. İndiyədək diqqətdən kənar qalmış bu özəlliklər Qarabağ ədəbi mühitində poetik zövqün formalaşmasında Nəsimi sözünün nüfuz gücünü və bu ədəbi çevrələrdə söz sənətini zənginləşdirən ideya qaynaqlarından birinin də bu mütəfəkkir şairə aid olduğunu göstərir.

Ədəbiyyat

1. Əhmədova S. Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti (XIX əsrin ikinci yarısı - XX əsrin əvvəlləri). Bakı: Ecoprint, 2020.
2. Füzuli, Məhəmməd. Əsərləri, beş cildə, I c., Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1958.
3. Hakverdioğlu, Metin. Talibi ve Divançesi. Mir Hamza Nigari'nin Son Takipçisi Talibi, Hayatı, Eseri, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
4. XIX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası. Tərtib edən və ön sözün müəllifi: Zaman Əsgərli. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
5. Kərimov R. Abdulla bəy Asinin həyat və yaradıcılığı. Abdulla bəy Asi. Şeirləri. Bakı: Nurlan, 2009.
6. Kərimov R. Farsdilli Azərbaycan poeziyası (XIX əsrin ikinci yarısı). Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1999.
7. Kərimov R. Mir Mehdi Xəzaninin həyat və yaradıcılığı. Mir Mehdi Xəzani. Əsərləri. Bakı: Elm və təhsil, 2017.
8. Qarayev N. XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri. Bakı: Nurlan, 2012.
9. Mir Həməzə Seyyid Nigari. Divan. Hazırlayan: Nəzakət Məmmədli, Bakı: Elm və təhsil, 2010.
10. Nəbati, Seyid Əbülqasim. Sənsiz, ey gül... Tərtib edən: Raziyyə Muradlı, Bakı: Gənclik, 1997.
11. Nəsimi, İmadəddin. Seçilmiş əsərləri. Tərtib edən: Həmid Araslı. Bakı: Azərənşr, 1973.
12. Nəvvab, Mir Möhsün. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
13. Sədi Sani Qarabaği. Əsərləri. Nəşrə hazırlayanlar və ön sözün müəllifləri: Raqub Kərimov, İlahə Vəliyeva, Bakı: Elm və təhsil, 2014.
14. Şeyda, Nəcəfqulu bəy. “Gülşəni-maarif” təzkirəsi. Nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Paşa Kərimov. Bakı: Şərq və Qərb, 2014.

15. Şıxıyeva S. Seyid Nesimi ve Mir Hemze Nigari: poetik sözün seyri // Beynəlxalq Həməzə Nigari simpoziumu özetleri, Amasiya universiteti, Amasiya, Türkiyə, 31 Mayıs-01 Haziran, Amasiya, 2012, s. 323-344.
16. Şıxıyeva S. Azərbaycan ədəbiyyatında müvəşşəx: arxitektonikası, sinkretizmi // IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu. Bildiri Özetleri, 17-18 Aralık, 2020, s. 138.
17. Şıxıyeva S. XIX əsr Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatında əlifnamələr // Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin 80 illik yubileyinə həsr olunan beynəlxalq elmi konfrans, 26-27 noyabr 2020, s. 81-82.
18. Şıxıyeva S. Nəsiminin lirikası: irfani mündəricə və poetik zinətlər. Nəsimi-650. Bakı: Elm və təhsil, 2019.
19. Zakir, Qasım bəy. Əsərləri. Mətnin tərtibi, müqəddimə və şərhlər: Süleyman Rüstəmov. Bakı: Azərənəşr, 1964.

.20

عمادالدين نسيمي. اثرلری، علمی- تنقیدی متنیك تربیتی و مقدمه: جهانگیر قهرمان اوف، اوچ جلدده، بیرینجی جلد، باکی: علم نشریات، 1973، ص. 522.

NƏRİMAN HƏSƏNZADƏNİN YARADICILIĞINDA QARABAĞ MOTİVİ

Vəlibəyli Günay Kamil qızı

Qərbi Kaspi Universiteti

Xülasə

Qarabağ mövzusu Azərbaycan ədəbiyyatının daim izlədiyi aktual məsələlərdən biri olub. Bunu Qarabağ probleminə həsr olunmuş əsərlərdə açıq şəkildə görmək mümkündür. Azərbaycanın ən qədim tarixə malik ərazilərindən olan Qarabağ hələ Birinci Qarabağ müharibəsindən öncəki dövrlərdən Azərbaycan ədəbiyyatının şah əsərlərinin əsas mövzusu olmuşdur. Bu mövzuya müraciət Birinci Qarabağ müharibəsindən sonra daha da artmağa başlamışdır. Bir sıra Azərbaycan ədibləri Qarabağımızın dərdli taleyini öz əsərlərində məharətlə tərənnüm etmişdirlər. Bu ədiblərdən xüsusilə seçilən Nəriman Həsənzadə öz yaradıcılığının böyük bir hissəsini Qarabağ mövzusunə həsr etmişdir. Şairin 1990-cı ildən etibarən qələmə aldığı bədii sənət nümunələrində Qarabağın ağır günlərinin təsviri ən acı və kədərli ifadələrlə və bədii ifadə vasitələri ilə əks etdirilmişdir. Azərbaycanımızın ötən ilin sonu Qələbə sevincini yaşaması da ədəbiyyatdan yan keçmədi. Nəriman Həsənzadə hal-hazırda “Qarabağnaməm İlhamdır” adlı poemasının üzərində çalışır. Qarabağ mövzusu artıq yeni səpgidə ədəbiyyatımıza geri döndür. Son 30 ildə Qarabağ mövzusu özündə niskili, qəmi, kədəri əks etdirirdisə, artıq keçən ilin sonlarından etibarən bu mövzu qələbə sevincini, qüruru, fərəhi və fəxri tərənnüm edəcəkdir.

Açar sözlər: Birinci Qarabağ müharibəsi, Qarabağın azadlığı, bədii sual, sətraltı mənə.

Summary

The subject of Karabakh has always been one of the most pressing issues in Azerbaijani literature. It can be clearly seen in the works dedicated to the Karabakh problem. Karabakh, one of the most ancient Azerbaijan territories, has been the central theme of masterpieces of Azerbaijani literature since before the First Karabakh War. The appeal to this topic began to increase after the First Karabakh War. Many Azerbaijani writers have skillfully glorified the tragic fate of our Karabakh in their works. Nariman Hasanzadeh, who was especially distinguished among these writers, devoted a large part of his work to Karabakh's subject. In the works of art written by the poet since 1990, the description of Karabakh's difficult days is reflected in the most bitter and sad expressions and means of artistic expression. The fact that Azerbaijan experienced the joy of victory at the end of last year did

not go unnoticed in the literature. Nariman Hasanzadeh is currently working on his poem "My Karabakhnameh is my inspiration". The subject of Karabakh is returning to our literature in a new direction. For the last 30 years, Karabakh theme has reflected grief and sorrow, but since the end of last year, it has been celebrating the joy, pride and honour of the victory.

Keywords: The First Karabakh War, the liberation of Karabakh, the artistic question, the subtextual meaning.

Şanlı Azərbaycanımızın illərlə qanlı yarasına çevrilmiş Qarabağ dərdi, ötən ilin sonu nəhayət ki, qələbə ilə sağaldı. İllərdir bu ağır dərdi qəlbində gəzdirən Azərbaycan artıq qürur hissi ilə, alnı açıq, üzü ağ və məğrurluqla bu qələbənin sevincini yaşayır. Azərbaycan öz qırılmaz və sarsılmaz mətanəti ilə, eləcə də xüsusi seçilən döyüş taktikası ilə bütün dünyanın diqqətini öz üzərinə çəkməyi bacardı. Azərbaycanımızın əvəzolunmaz lideri İlham Əliyevin güclü siyasəti öndə olmaqla, igid oğullarımızın mərdliyi və cəsurluğu sayəsində Qarabağ adlı yaramız artıq son qaysağını qanamadan qopardı. Qarabağımız gündən-günə çiçəklənəcək və öz gözəlliyi sayəsində hər zaman bütün dünyanın diqqət mərkəzində olacaqdır.

Qarabağımız mənfur düşmənlərdən qəhrəmanlıqla azad edilsə də, onun yarası böyük bir tarixdir. Bu tarixi unutmmaq bir azərbaycanlı üçün böyük bir günahdır. Qarabağ dərdi illərdir bir çox ədiblərin yazılarının başlıca mövzusunə çevrilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusilə poeziyasında "Qarabağ" mövzusu ötən əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərinin ən əsas mövzusunə çevrilmişdir. Azərbaycanın bir sıra görkəmli şairləri və yazıçıları Qarabağ mövzusunə ən dərin kədərlə öz yaradıcılıqlarında ifadə etmişdir. Nəriman Həsənzadənin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Ramiz Rövşənin, Elçin Hüseynbəylinin və digər şair və yazıçıların adlarını bu səpgidə yazan ədiblərin sırasında çəkmək olar. Bu ədiblər arasında Qarabağ dərini öz yaradıcılığında məharətlə əks etdirən Azərbaycanın xalq şairi, "Şöhrət", "Şərəf" və "İstiqlal" ordenli, eyni zamanda Beynəlxalq Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü və akademiki Nəriman Həsənzadə xüsusilə seçilir.[2] Şairin "Şəhid atası Şərif qağaya məktub", "Xarı bülbül", "Qanlı məktub", "Elə durma", "Qara xəbər, ağ yalan", "Qalxacaq ayağa bu yaşlılarım", "Yanır", "Laçında sönməsə yanan meşələr", "Ümidini itirmə" adlı şeirləri Birinci Qarabağ müharibəsinin qanlı xatirələrini özündə çox təsirli bədii ifadə vasitələri ilə əks etdirən şeirlər silsiləsindəndir.

Nəriman Həsənzadə nə qədər şairənə və mülayim təbiətli olsa da, düşməne qarşı nifrətini gizlədə bilmir. Onun hər bir yazısı Vətən torpağına qarışan igidlərimizin xatirəsi önündə içilmiş anddır. O bu anda sadıq qalır. Həyatın gerçəkliyini yaxşı başa düşür. Həyəcan doğuran problemlərə üz tutur. Əsl gerçəklikdən yazdığı üçün, yazdıqları real və inandırıcı olur. Nəriman Həsənzadə müstəqil Azərbaycanda müstəqil yaşamaq istəyən vətən oğullarından, yeni tariximizin yeni səhifələrini torpağa yazanlardan, öz taleyini özləri həll edən igidlərimizdən yazırdı. Bu yazılarda xalqımızın keçirdiyi əzablı günlərinin qəmli, kədərli anları ilə yanaşı, real gerçəklikləri də tarixin yaddaşına yazıb. [3]

Bu şeirlər içərisində xüsusi seçilən "Qara xəbər, ağ yalan" şeiridir. Bu bədii əsər Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı realda baş vermiş hadisələrə- 1991-ci il 20 noyabrda Xocavənd rayonunun Qarakənd kəndinin yaxınlığında, Ağdam rayonunun Mərzili kəndi ərazisində erməni hərbi dəstələri tərəfindən vurulan Azərbaycan hərbi helikopteri hadisəsinə əsasən yazılmışdır. Bəs şeirin adı niyə qara xəbər və ağ yalan məcazları ilə ifadə olunub? Hesablamalara görə, Qarakənd üzərində üç yüz metr yüksəklikdə uçan Mİ-8 N72 helikopteri 1991-ci il noyabrın 20-də saat 14:42 dəqiqədə vurulub. Həlak olanlar arasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət katibi Tofiq İsmayılov, baş prokuror İsmət Qayıbov, dövlət müşaviri, sabiq daxili işlər naziri Məhəmməd Əsədov, millət vəkilləri Vaqif Cəfərov və Vəli Məmmədov, baş nazirin müavini Zülfü Hacıyev, Prezident Aparatının şöbə müdiri və jurnalist Osman Mirzəyev, Qazaxıstan Respublikası Daxili İşlər nazirinin müavini Saylau Serikov, Azərbaycan Dövlət Televiziyasının jurnalisti Alı Mustafayev var idi. Ümumilikdə qəza nəticəsində 22 nəfər həlak olmuşdur. Bu xəbər Azərbaycan üçün qara xəbər, böyük bir faciə idi. Amma əfsuslar olsun ki, bu qara xəbərin bir ağ yalan tərəfi də vardı. Rusiyanın İTAR-TASS agentliyindən DQMV-nin komandirin xüsusi sahəsi istinadına görə, helikopter dumanlı havada qayalara çarpılmışdı. 1991-ci ildə The New York Times-da nəşr olunan məqalədə qeyd olunur ki,

helikopter heyətinin üzvü Sovet televeziyasına “biz heç nə görmürük” və “buludlar qatdı” olduğunu deyib. Lakin istintaq zamanı, helikopterdə raket partlayışına müvafiq gövdə dəşikləri aşkar olunmuşdu. Bu helikopterin erməni ordusu tərəfindən vurulması Rusiya tərəfindən gizlədilmişdi [5].

Nəriman Həsənzadə 1992-ci ildə qələmə aldığı “Qara xəbər, ağ yalan” adlı şeirini Qarakənd faciəsinə həsr edərək, bu faciəni çox sarsıntılı bədii dillə məharətlə ifadə etmişdir:

Vertolyotu vurdular, igidləri qırdılar
Dirilər ölümlərin üzlərinə durdular, efirdən qışqırdılar:
“Qayalara toxundu, dumana düşdü, yandı.
Davam edir təhqiqat...”
Ölən bəllidi, qardaş, öldürən bəlli heyhat! [1,222]

Bu sətirlərdən də göründüyü kimi, Nəriman Həsənzadə Qarakənd faciəsinin ölkəmizin qara günlərini əks etdirməsinə baxmayaraq, onu ağ yalanla rəsmiləşdirən Şimali və Qərbi birliklərin tənqidini ön plana çəkir. Növbəti sətirlərdə helikopterin içərisində olan həmvətənlərimizin adlarını çəkərək onların adlarını oxucuların yaddaşında həkk etməyə çalışan şairimiz, bu adları xüsusi bədii dillə tərənnüm etmişdir:

Bir tabutda uçdular, hərəsi bir çiyində
Xiyabana düşdülər: Tofiq, Alı və İsmət
Osman, Zülfü, Məhəmməd,
Vaqif, Fəxrəddin, Vəli!
Hamısı da ailəli.
İçlərində bir subay, işıqçı, işıqtutan, işığı sönən Arif!
Torpağa nişanlanan. [1,223]

Nəriman Həsənzadənin Qarabağ mövzusunda həsr etdiyi ən məşhur şeirlərindən biri də “Qanlı kitab” adlı şeiridir. N.Həsənzadə 1992-ci ildə bir əsgərə ithaf etdiyi “Qanlı kitab” şeirinin yaranma tarixçəsindən söz açarkən həmin il Tehrana səfəri zamanı hərbi hospitalda müalicə alan Azərbaycan döyüşçülərinə baş çəkdiyini bildirir.[4] Hospitaldakı yaralı hərbi Elxan Mirzəyev danışır ki, həlak olan döyüşçü yoldaşının qoltuq cibindən şairin qana bulaşmış “Fikir eləmə”adlı kitabı çıxıb, başqa sənədi də olmayıb. Əsgər kitabın üzərində “Fikir eləmə”dən sonra vergül qoyub “Vətən” sözünü əlavə edib, “Fikir eləmə, Vətən” yazıbmış. Bunu eşidən Nəriman Həsənzadə o qədər təsirlənir ki, Tehrandan qayıtdıqdan sonra “Qanlı kitab” adlı bu şeirini yazır. Şeir boyu şairin fəryadını və təəssüfünü duymamaq mümkün deyil. Görmədiyini, tanımadığı əsgərin ölümünə ürəyi qan ağlayan şair ağır hisslərə qapılır:

Mən bilsəydim -
dəmirdən üz çəkirdirdim o kitaba,
misdən, tuncdan tökdürürdim misraları,
ya poladdan kəsdirirdim vərəqləri,
təki namərd bir güllədən
saxlayaydı o əsgəri.[1.256]

Əgər kitabın vərəqlərini poladdan hazırlatsaydı, əsgərin sinəsində gəzdirdiyi “dəmir kitab” onun köksünü düşmən gülləsindən qoruyardı. Digər tərəfdən, şair həmin əsgəri şəxsən tanımasa da, kitabının onunla eyni səngərdə “döyüşməsinə” özünün əsgərlə birlikdə döyüşməsi kimi mənalandırır:

İkilikdə bir səngəri
qorudu bu məmləkətin
bir şairi, bir əsgəri. [1,257]

Bundan başqa şairi düşündürən o idi ki, görəsən hansı şeiri, misrası əsgəri bu qədər cəlb edib. Müharibənin odu-alovu içərisində hansı şeiri sinəsinə sıxıb ondan güc alıb:

Hansı sözü, hansı şeirim
istəyindən xəbər verib? -
Döyüşlərdə qoluna güc,
ürəyinə təpər verib?[1,257]

Nəriman Həsənzadə o əsgərin şairin kitabını sinəsində gəzdirməsindən belə bir fikrə düşür ki, bəlkə o əsgər sağ qalsaydı, şairlə görüşə gələcəkdi. Şair o əsgərin döyüşdüyü səngərin yerini onun sağ qalmış dostundan xəbər alır və bildirir ki; Kəbəyə ziyarətə gedənlərin ziyarəti qoy qəbul olsun, amma artıq şairin Kəbəsi o şəhidin məzarıdır:

Qoy zəvvarın qəbul olsun ziyarəti, o zəvvardı,
Mənim Kəbəm, ziyarətim o məzardır. [1,257]

Görkəmli şairimizin Qarabağ motivləri əsasında yazdığı təsirli şeirlərindən biri də iki aylıq bir körpənin ölümünə həsr etdiyi şeiridir. Bu şeir Adıgözəlov Hafiz Ramiz oğluna həsr edilmişdir. O, 1990-cı ilin yanvar ayında Qazax rayonunun Bağanis-Ayırım kəndində amadan olub, 1990-cı il martın 24-də mənfur ermənilər bu körpənin bələyinə benzin töküb yandırılar. Bu körpə bu dünyada cəmi iki ay yaşayıb. Müəllifin dediyinə görə kənd əhli danışırdı ki, körpənin anası köməyə gələndə, onun da üstünə benzin töküb yandırılar:

İki aylıq bir çağa, həsrət qaldı qucağa,
Atdılar od ocağa, qıydılar bir qundağa,
silahlı beş-on dığa![1,221]

Bu fəryad dolu sətirlərdən biz erməni diğalarının vəhşi ruhlu xarakterinin, vandallığının şahidi oluruq. Sonrakı sətirlərdə şair əslində mənfur düşmənlərin əslində əsl məqsədinin o çağanı yox, milləti yandırmaq istəməsini vurğulayır. Daha sonra şair bədii sual vasilətilə o körpənin günahının nə olduğunu sanki bəşəriyyətdən soruşur. Bütün dünya uşaqların müdafiəsinə qalxarkən, niyə dünya Azərbaycandakı körpələrin, milliyyəti bir Məhəmməd hümməti olan müsəlman balalarının, Azərbaycan türkünün həyatlarının yarımçıq qalmasına susdu?! Niyə bu körpələrin vəhşicəsinə öldürülməsinə dünya “Dayan” demədi?! Bu körpələrin bələkləri boş, təbəssümləri, gülüşləri, qığıltıları isə yarımçıq qaldı. Bu körpə Vətən uğrunda mübarizəyə qundaqda ikən başladı. O hələ qundaqda ikən şəhidlik zirvəsinə ucaldı. Bir çağa, südəmə körpə hələ dünyanı dərk etmədən dünyanın oyununa gəldi. Anasının qoxusuna yenidən alışmışkən Ana Vətən onu qucaqladı:

Taleyinə bax onun, qismətinə bax onun,
Millət, Vətən yolunda həlak olan Çağanın.
O, qundaqda döyüşdü, ocağı- odlu səngər.
Dahilərə bərabər,şəhidlərə bərabər.[1,221]

Nəriman Həsənzadənin yaradıcılığında Qarabağ mövzusu nə qədər nisgilli, kədər dolu və ağırlı tərənnüm olursa da, şairin şeirlərində torpaqlarımızı geri alacağımızla bağlı bir ümid də sezilib. “Qalxacaq ayağa bu yaşlılarım” adlı şeirində şair ilk bəndlərdə erməni vandallarının torpağımızda rus ordusunun dəstəyilə çövlən etməsindən söz açır. Qərbin bu vandallığına, vəhşiliyinə görə erməni ordusunu dəstəkləməsi bu şeirin ilk bəndlərində açıq şəkildə təsvir edilir. Şair erməniləri zəmiyə daraşan çəyirtkəyə bənzədir. Bu şeirdə şair hər nə qədər müharibənin nisgimini, şəhidlərin naləsini böyük məharətlə tərənnüm etsə də, bir o qədər də qələbə qazanacağımıza bir ümidlə sonlandırır öz şeirini:

Qalxacaq ayağa bu yaşlılarım,
Dünyada əbədi nə qan var, nə yas.
Səngərdə oyaqdi yuxusuzlarım,
Xainə can verib, tanka basılmaz.[1,256]

Nəriman Həsənzadənin 1992-ci ilin iyun ayında Budapeştdə olarkən yazdığı “Laçında sönməyə yanan meşələr” adlı şeirində yenə də Qarabağ adlı dərdimizə Avropanın məhəl qoymaması, Macarıstanın, İngiltərə, Fransa və İtaliya kimi güclü Avropa ölkələrinin Qarabağda gedən qanlı döyüşlərdə vəhşicəsinə öldürülən yerli əhalinin insan hüquqlarını müdafiə etməməsi göz önünə gətirilir. Şair Budapeştdə gündəlik qarşılaşdığı şəxslərdən Qarabağı xəbər alsın heç kəsin cavab verə bilməyəcəyini vurğulayır:

Sənə canım qurban, ay Azərbaycan,
Avropa nə bilir sən nə haydasan.
Harayı çatmayıb Kürün, Arazın,
Avropa uzaqdi Azərbaycana. [1,260]

Sonrakı sətirlərdə şair bildirir ki, bütün Avropa öz həyatına hər zamankı kimi davam edir, dünyanın bir hissəsində körpələr öz qanında boğularkən, Parisdə televiziya ekranlarında dəb proqramları gündəmədir, Roma papası İohan öz duasını oxuyur və Vatikandan xristian dünyasına öz hökmünü irəli sürür. Marqaret Teççer isə öz siyasətinə davam edir, müsəlman ölkəsinin yandığından xəbərləri olsa da, bu millətin fəryadını eşitmir. Amma bu sətirlərdən sonra gələn sonuncu bənddə şairin həm torpaqlarımızı geri qaytaracağımıza dair ümidini, həm də Avropanın biganəliyinə qarşı olan üsyanını açıq şəkildə görürük:

Ağlayan körpələr yenə güləcək,
Şəhidlər qəbrinə and içir ərlər.
Yanıb Avropa da külə dönəcək,
Laçında sönməsə yanan meşələr.[1,260]

Nəriman Həsənzadənin Azərbaycanın əzəli torpaqlarının geri qaytarılmasına ümidini əks etdirən ən məşhur şeiri isə “Ümidini itirmə” şeiridir. Erməni dığaları tərəfindən öz ata-baba obasından didərgin düşmüş millətimizin həyəcanını yüksək bədii dillə əks etdirən bu şeirdəki ümid nəhayət ki, ötən ilin sonlarında gerçəkləşdi və vaxtilə qışın ən çovğun günlərində qarlı havada, ayağıyalın, başıaçıq erməni dığalarının vəhşi təcavüzündən qaçaraq özlərini qorumağa çalışan azərbaycanlılar artıq öz el-obalarına dönə biləcəklər. Bu şeirdə şair sətirləti mənalara bildirir ki, bu torpaqlar onsuz da əzəli Azərbaycan torpaqlarıdır, qaçarkən evdən nə isə götürməyə ehtiyac yoxdur, çünki bir gün mütləq haqq-ədalət öz yerini tapacaq və bu didərgin düşmüş insanlar ata yurdlarına qayıdacaqlar.

Topların atəşindən, yanır kənd, yanır şəhər.
Tüstü bulud-buluddu, qoymur açılısın səhər.
Kənddə nə at qalıbdı, nə at belində yəhər.
Qaçan-qaçana deyir: evdən heç nə götürmə.
Ev sənindi, yer sənini, ümidini itirmə. [1,249]

N.Həsənzadə 44 günlük savaşı müddətində bir neçə şeirlə yanaşı “Qarabağnaməm İlhamdır” adlı poema da qələmə alır. Hazırda bu poema Gənc Tamaşaçılar Teatrı və Azərbaycan Dövlət Televiziyası tərəfindən tamaşaya hazırlanır. Qarabağımızın azad olunmasından sonra Nəriman Həsənzadə ilə müsahibə keçirilərkən şair belə deyir:

- Otuz ildir yaradıcılığımın bu dövrünü səbirsizliklə gözləyirdim. Zəfər müjdəli şeirlər yazacağım günlərin həsrətindəydim. Çox şükür, Tanrı bu sonsuz sevinci, bu böyük xoşbəxtliyi yaşamağı, görməyi mənə qismət etdi. Gücüm çatdığı qədər yaradıcılığımın tariximizin bu şanlı səhifələrini əks etdirəcəm.

Ədəbiyyat

1. Nəriman Həsənzadə “Seçilmiş əsərləri”, 7 cildə, 1-ci cild. Bakı-2010, 812 s.
2. <http://anl.az/el/emb/N.Hesenzade/about.html>
3. http://anl.az/el/emb/N.Hesenzade/meqale/hn_haqqinda/2011/ttys_25yanvar.pdf
4. <http://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/tanridan-mohlet-payini-ancaq-qarabagi-yeniden-gormek-ucun-isteyirem-1611696110>
5. https://az.wikipedia.org/wiki/Qarak%C9%99nd_faci%C9%99si

QARABAĞ ZİYALILARI

Vəliyeva Sevil Vəzirxan qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

Qarabağ öz təbiəti, havası, suyu ilə deyil, öz qəhrəman oğulları, mərd əhalisi ilə hər zaman seçilmişdir. Qarabağ torpağı xalqımızın ən məşhur sənətkarlarını, müğənnilərini, bəstəkarlarını və

xanəndələrini yetişdirmişdir. Qarabağ şairləri Azərbaycanın bir çox sahələri ilə birlikdə bir sıra şəhərlər ilə də ədəbi əlaqə saxlamışlar. Bu məclislərdə adlı-sanlı şair, musiqiçi və rəssamlarımızın sənətkarlığı izlənmiş, onların incəsənətə gətirdikləri yeniliklər müzakirə edilmişdir. Bu sənətkarlardan ən tanınmışları Üzeyir Hacıbəyov, Xan Şuşinski, Bülbül, Cabbar Qaryağdıoğludur. Onlar xalqımızın musiqisini, mədəniyyətini bütün dünyaya tanıtmışdılar. Belə sənətkarların yetişməsinin səbəbi Qarabağın möcüzəli havası, suyu və torpağıdır.

Açar sözlər: Qarabağ, ziyalı, poeziya, ədəbiyyat

Summary

Karabakh has consistently been chosen not by its nature, air and water, but by its heroic sons and courageous population. The land of Karabakh has the most famous artists, singers, composers and folk singers of our people. Karabakh poets maintained literary contacts with several cities in Azerbaijan. The mastery of our famous poets, musicians and artists was observed at these meetings, and the innovations they brought to art were discussed. The most famous of these artists are Uzeyir Hajibeyov, Khan Shushinsky, Bulbul, Jabbar Qaryagdioglu. They introduced the music and culture of our people to the whole world. The reason for the growth of such artists is the beautiful air, water and land of Karabakh.

Azərbaycan Respublikasının əzəli-əbədi torpağı, ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ Azərbaycanın poeziya və musiqi beşiyidir. O, əsrarəngiz təbiətə, zəngin mənəvi və mədəni adət-ənənələrə, mədəniyyət beşiyi olan Azərbaycanın ən qədim və gözəl guşələrindən biridir. Möhtərəm Prezidentimiz, Ali Baş Komandanımız Qarabağı mədəniyyət paytaxtı adlandırması bizi bir daha qürurlandırdı.

Qədimdən azərbaycanlıların yaşayış məskəni olan Dağlıq Qarabağ torpağı yetişdirdiyi ziyalıları ilə özünəməxsus yer tutur.

Qarabağın Azərbaycan poeziyasına bəxş etdiyi istedadlı ilk şair xanımı Aşıq Pəridir. O, gənc yaşlarından aşıq şeiri ilə maraqlanmağa başlayıb. O, bədahətən şeirlər deyən, azad ruhlu, həyatsevər bir qadın olub. Qeyri-adi istedadına görə dövrünün tanınmış aşıq və şairləri arasında böyük nüfuz qazanıb. Şairlər onun gözəlliyini öz şeirlərində vəsf etmişlər. Aşıq Pəri, Mirzə Həsən bəy Mirzə, Kərbəlayı Abdulla Canızadə, Cəfərqulu xan Nəva, Məhəmməd bəy Aşıq, Mirzəcan Mədətov və s. aşıqlarla və şairlərlə deyişmişdir. Bu deyişmələrin hamısında uğur qazanmışdır. Onun 50-yədək şeiri məlumdur. Onun qoşmaları sadə və anlaşılıqlı bir dillə söylənilmişdir. 1847-ci ildə Şuşa şəhərində vəfat etmişdir.

Azərbaycan poeziyasının gələcək inkişafına böyük təsir göstərən ziyalılardan biri də Molla Pənah Vaqifdir. Pənah yaxşı təhsil görmüşdü. O, fars və ərəb dillərində yaxşı danışır, astronomiya, riyaziyyat, musiqi və poetika üzrə geniş biliyə malik idi. Şuşaya köçən Vaqif burada məktəb açır və tez bir zamanda şəhər sakinləri arasında həm gözəl müəllim, həm də istedadlı şair kimi tanınmağa başlayır. Vaqif şərq poeziyasının bütün klassik formalarından istifadə edib. O, qəzəl, tənqis, müxəmməs, müstəzad, müəşşərə, müşairə, məsnəvi və mərsiyələr yazıb. Ancaq onun yaradıcılığının böyük bir qismi, aşıq poeziyasından götürülmüş qoşma növündə yazılmış şeirlər təşkil edir. Həmin şeirlərin dili xalqın canlı danışığına çox yaxındır. Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığı Azərbaycan poeziyası tarixində mühüm mərhələlərdən biridir. Onun yaradıcılığı ilə Azərbaycan şeir tarixində yeni bir dövr başlanır.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev Molla Pənah Vaqif haqqında belə demişdir: "Böyük şairimiz Molla Pənah Vaqif XVIII əsrdə şeir dilini xalq dilinə daha da yaxınlaşdırdı. Onun yazdığı şeirləri xalqın bütün təbəqələri həm anlaya, həm də qavraya bildi, həm də sevdi. Beləliklə o, Azərbaycan şeirində yeni bir yol açdı."

Cənab Prezidentimiz İlham Əliyev belə demişdir: "Molla Pənah Vaqif öz ənənələri ilə seçilən ədəbi məktəb yaratmış ölməz sənətkardır. O, əhəmiyyətini əsrlərdən bəri qoruyub saxlayan

bənzərsiz poeziya nümunələri meydana gətirməklə milli ədəbiyyatın yeni istiqamətdə inkişafına təkan vermişdir."

Azərbaycan realist ədəbi düşüncəsinin əsas nümayəndələrindən biri Qasım bəy Zakirdir. Qasım bəy Zakir 1784-cü ildə Şuşa şəhərində doğulmuşdur. Onun əslisi Qarabağda məşhur olan Cavanşirlər nəslindəndir. Zakir ilk təhsilini Şuşada mollaxanada almış, ərəb, fars, dillərini öyrənmişdir. O, özünəməxsus satirik üsluba malikdir. Onun müxtəlif mövzularda yazılan "Məlikzadə və Şahsənəm", "Əmirzadə, məşuq və cavan aşiq", "Aşıqın təam bişirməyi", "Aşiq və məşuq haqqında", "Zövcü-axər", "Tərflan və elçi", "Dəvəsi itən kəs", "Dərviş ilə qız", "Həyasız dərviş", "Əxlaqsız qazı", "Xalqa vəz deyən, özü fisqü fücürdan çıxan biəməl alim" kimi mənzum hekayələri vardır. Zakirin mənzum hekayələrində məhəbbət insanın ülvi və nəcib hissi kimi təsvir olunur. Zakirin realist yaradıcılığında təmsillərinin əhəmiyyəti müstəsnaadır.

O, 1857-ci ildə Şuşada vəfat etmiş və şəhərin Mirzə Həsən qəbiristanlığında dəfn edilmişdir.

Azərbaycan mədəniyyətində və ictimai həyatında dərin izlər buraxan ziyalılarımızdan biri **Xurşidbanu Natəvandır**. Natəvan 15 avqust 1832-ci ildə Şuşada anadan olmuşdur. Xurşidbanu ailənin yeganə övladı, həm də Qarabağ xanlıqlarının sonuncu vərəsəsi olduğu üçün, onu sarayda "Dürrü yekta" (Tək inci), el arasında isə "Xan qızı" çağırırlar.

Xurşidbanu Natəvan parlaq istedadla və qabaqcıl ideallara malik olan şəxsiyyət olmuşdur. Xurşidbanu Natəvan təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Zaqafqaziyada xeyirxahlığı və mesənətlığı ilə tanınmışdır. O, kasıblara əl tutmuş, Şuşaya su kəməri çəkmişdir.

Xurşidbanu Natəvan 1897-ci il oktyabrın 1-də vəfat etmişdir və Ağdamın "İmarət" qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

İstedadlı yurdu olan Qarabağda dünyaya göz açan Mir Möhsün Nəvvab Azərbaycan tarixinə alim və pedaqoq, şair və musiqişünas, rəssam və xəttat kimi daxil olub, zamanəsinin görkəmli şəxsiyyətlərindən biri kimi tanınıb.

İlk təhsilini ruhani məktəbində alan Nəvvab ərəb, fars, türk dillərini mükəmməl mənimsəmiş, sonra isə Abbas Sarıçalı mədrəsəsində astronomiya, kimya, riyaziyyat və digər elmlərin əsaslarına yiyələnmişdir.

Mir Möhsün Nəvvabın məşhur musiqi traktatı Vüzuhül-ərqam ilk dəfə 1913-cü ildə Bakıda nəşr olunmuşdur. Nəvvab ilk dəfə olaraq, dəstgah terminindən istifadə edir, o vaxt Qarabağda məlum olan altı dəstgahın adını çəkir: Rast, Mahur, Şahnaz, Rahavi, yaxud Rahab, Çahargah və Nəva. Alim həmin əsərində Qarabağ musiqiçiləri tərəfindən ifa olunan 82 mahnı və muğamın adını çəkir. Nəvvab həm də gözəl rəssam olmuşdur. Nəvvab 1918-ci ildə Şuşa şəhərində dünyasını dəyişib.

Azərbaycanın qədim Qarabağ elində maarif və mədəniyyət inkişafında iz qoyan ziyalılardan biri də Həsənəli xan Qaradağidir. O, 1848-ci ildə yanvarın 28-də Şuşada hərbi xidmətçi ailəsində anadan olub.

Həsənəli xan Qaradaği şagirdlərinə dərsi evdə özünün tərtib etdiyi sadə üsulla- təbaşir və yazı lövhəsi ilə, parta arxasında ana dilində keçirdi. Dərs zamanı yazı lövhəsi və partadan ilk olaraq istifadə edən məhz Həsənəli Xan Qaradaği olub.

Mir Mehdi Xəzani 1819-cü ildə Qarabağın Bərgüşad mahalının Məmər kəndində anadan olmuşdu. İbtidai təhsilini molla yanında almışdı. Sonra mədrəsədə oxumuşdu. Öz ana dilini dərindən sevən Mir Mehdi Xəzani müsəlman dini ehkamına dair uşaqlar üçün Azərbaycan dilində mənzum bir əsər yazıb, 1884-cü ildə çap etdirmişdi. Mir Mehdi tarixçi idi. Onun yaradıcılığında ən əsas yeri onun "Kitabi-tarixi-Qarabağ" tutur. Müəllif özünün müqəddimədə qeyd etdiyinə görə əsəri "xalis türki" dilində yazmışdır. Mir Mehdi şair idi. Xəzani təxəllüsü ilə şeirlər yazırdı. Mir Mehdi Xəzani 1894-cü ildə vəfat edib.

Realist Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevdir. 1870-ci il mayın 17-də Azərbaycanın Şuşa şəhəri yaxınlığında olan Ağbulaq kəndində doğulmuşdur. Ədəbiyyat tarixinə klassik hekayələri və faciə əsərləri ilə daxil olub. "Yeyərsən qaz ətinə, görərsən ləzzətini" və "Dağılan tifaq" əsərlərini yazmışdır. "Dağılan tifaq" Peterburqda nəşr edilmişdir. Ali təhsil alıb Şuşaya qayıtmış, burada tamaşalar təşkil etmişdir. "Leyli və Məcnun" operası 1908-ci il yanvarın 12-də tamaşaya qoyulduğu zaman ilk Azərbaycan dirijoru kimi xor və orkestri idarə etmişdir. "Ceyranəli", "Xortdan", "Həkimi-nuni-səqir", "Laqlağı", "Mozalan", "Süpürkəsəqqal" və s. imzalarla

"Molla Nəsrəddin" jurnalında hekayə, felyeton çap etdirmişdir. Bədii tərcümə ilə ardıcıl məşğul olmuşdur. 1933-cü il dekabrın 11-də Bakıda vəfat etmiş, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

Nəsr əsərləri ilə milyonlarla oxucunun sevimlisinə çevrilən müdrik ədiblərimizdən biri Süleyman Rəhimovdur. O, 1900-cü ilin oktyabrında Qubadlı rayonunun Əyin kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini iki sinifli rus məktəbində almışdır. İlk təhsilini kənddə almış, sonralar texnikum və ali məktəb bitirmişdir. Ədəbi fəaliyyətə 1930-cu ildən başlayan Süleyman Rəhimovun ilk əsəri "Şamo"dur. Bununla belə o, 50 il bu əsərinin üzərində işləmiş və ona əlavələr etmişdir. "Şamo", "Saçlı", "Aynalı", "Mehman", "Ana abidəsi", "Qafqaz qartalı" romanları və povestləri olmadan XX əsr Azərbaycan nəsrini təsəvvür etmək mümkün deyil.

Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının "Qızıl qələm" mükafatına (1972) layiq görülmüşdür. 1983-cü il oktyabrın 11-də vəfat etmişdir.

Qarabağ ziyalıları təkcə ədəbiyyat sahəsində deyil, digər sahələrdə də parlaq nümunələri ilə Azərbaycan tarixinə dərin izlər qoymuşlar.

Ədəbiyyat

1. Aşıq Pəri irsinə məhəbbətlə (Aşıq Pərinin 205 illik yubileyi münasibətilə yazılmış metodik vəsait), F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, Bakı-2016, 29s.
2. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Seçilmiş əsərləri, I cild, Lider Nəşriyyat, Bakı-2005, 504 s
3. Xurşidbanu Natəvan, Əsərləri, Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı, Lider Nəşriyyat, 2004, 56 s
4. Qasım bəy Zakir, Seçilmiş əsərləri, Avrasiya Press, Bakı-2005, 398 s
5. Mir Möhsün Nəvvab, Seçilmiş əsərləri, Şərq-Qərb, Bakı-2006, 216 s
6. Nizami Cəfərov, Molla Pənah Vaqif, Bakı, "Renessans-A" Nəşr Evi, 2017, 240 səh.
7. www.virtualkarabakh.az
8. www.muallim.edu.az

Gənc tədqiqatçılara yardım məqsədi ilə təqdim edilən bütün tezis və məqalələr çap edilmişdir. Kitabda müxtəlif məzmunlu və fərqli səviyyəli elmi əsərlərə görə Qərbi Kaspi Universiteti məsuliyyət daşımır.

Çapa imzalanıb: Sentyabr 2021
Format 64x90 1/16. F.ç.v 20,25.
Ofset çap üsulu.

Qərbi Kaspi Universitetinin mətbəəsi